

RADA REGENCYJNA
KRÓLESTWA POLSKIEGO
I JEJ ORGANY (1917-1918)

Zdzisław
Julian Winnicki

RADA REGENCYJNA
KRÓLESTWA POLSKIEGO
I JEJ ORGANY (1917-1918)

WROCŁAW 2017

WVEKTORY

*I wydanie:
WEKTORY
Wrocław 1991*

*Wydanie II-gie
sprawdzone i uzupełnione
WROCLAW 2017*

*Edytor
Józef Białek*

*Skład, łamanie
oraz projekt okładki
Serafin*

All rights reserved

WYDAWNICTWO „WEKTORY”
*ul. Atramentowa 7
Bielany Wrocławskie
55-040 Kobierzyce*

www. WydawnictwoWektory.pl

*Dystrybucja:
tel. 693 977 999; e-mail: info@WydawnictwoWektory.pl*

Spis treści

Wstęp	11
-------------	----

Rozdział I. Ustrój polityczny i administracyjny Królestwa Polskiego pod okupacją mocarstw centralnych	11
--	-----------

1. Uwagi wstępne
2. Rozwój sytuacji w Królestwie Polskim
– ustalenie okupacji oraz zarys jej organizacji
 - a) Okupacja niemiecka
 - b) Okupacja austro-węgierska
3. Akt 5 listopada (5.11.1916r.).
4. Tymczasowa Rada Stanu Królestwa Polskiego (TRS)
5. Komisja Przejściowa Tymczasowej Rady Stanu (KP)
– bezpośrednia poprzedniczka Rady Regencyjnej

Rozdział II. Rada Regencyjna Królestwa Polskiego (RR)	35
--	-----------

1. Geneza Rady Regencyjnej
2. Członkowie Rady Regencyjnej
3. Wprowadzenie i urząd (intronizacja)
4. Charakter i pozycja ustrojowa Rady Regencyjnej
 - a) Sytuacja Rady Regencyjnej od objęcia urzędowania do II Orędzia do Narodu (27.10.1917 r. – 13.02.1918r.)
 - b) Sytuacja Rady Regencyjnej w okresie od 14.02.1918r. do 7.10.1918r.
 - c) Sytuacja Rady Regencyjnej od 7.10.1918r. do 11/14.11.1918r.
5. Wewnętrzna organizacja pracy Rady Regencyjnej. Aparat przyboczny
– Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej Adiutantura
 - a) Uwagi ogólne
 - b) Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej
 - c) Adiutantura Rady Regencyjnej
6. Społeczeństwo, ugrupowania polityczne oraz poszczególne środowiska polskie wobec Rady Regencyjnej
7. Elementy stosunków zewnętrznych Rady Regencyjnej

Rozdział III. Rada Ministrów („Rząd Królewsko-Polski”)	73
---	-----------

1. Zagadnienie ogólne
2. Kompetencje Rady Ministrów
3. Prezydent Ministrów
4. Podział wewnętrzny kompetencji Rady Ministrów
 - a) Departament Spraw Politycznych – Departament Stanu
– Ministerstwo Spraw Zewnętrznych
 - b) Komisja Wojskowa

5. Rada Koronna
6. Gabinety – okres działalności, skład i ogólna charakterystyka
 - 6.1. I gabinet – (26.11.1917 r.) 7.12.1917 r. – 27.02.1918 r.
 - 6.1.2. Organizacja, tryb pracy gabinetu, zakres podjętych działań
 - a) Uwagi wstępne
 - b) Zagadnienia organizacyjno-regulaminowe
 - c) Okoliczności ustąpienia rządu J. Kucharzewskiego
 - 6.2. II gabinet (prowizorium rządowe) okres od 27.02.1918r. do 4.04.1918r.
 - 6.2.1. Problemy organizacyjne, obsada personalna i specyfika gabinetu
 - 6.3. III gabinet okres od 4.04.1918r. do 23.10.1918r.
 - 6.3.1. Zagadnienia ustrojowo-polityczne
 - 6.3.2. Zagadnienia regulaminowo-organizacyjne wprowadzone przez III gabinet do pracy Rady Ministrów
 - 6.4. IV gabinet – okres od 23.10.1918r. do 4.11.1918r.
 - 6.4.1. Zagadnienia ustrojowo-polityczne
 - 6.4.2. Zagadnienia funkcjonalne
 - 6.5. V gabinet (prowizorium rządowe) – okres od 4.11.1918r. do 17/18.11.1918r.

Rozdział IV. Rada Stanu Królestwa Polskiego 129

1. Geneza powołania Rady Stanu
2. Organizacja wewnętrzna, tryb pracy Rady Stanu
3. Uwagi ogólne

Rozdział V. Organizacja i funkcjonowanie resortów 151

1. Ministerstwo Sprawiedliwości
 - 1.1. Zagadnienia wstępne
 - 1.2. Organizacja Ministerstwa
 - 1.3. Sądy
 - 1.4. Inne zagadnienia z zakresu działalności Ministerstwa Sprawiedliwości
2. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP)
 - 2.1. Zagadnienia wstępne
 - 2.2. Organizacja ministerstwa
 - 2.3. Organizacja szkolnictwa
 - a) Szkolnictwo elementarne
 - b) Pozostałe rodzaje szkolnictwa
 - 2.4. Pozaoświatowe zagadnienia z zakresu działania ministerstwa
 - a) Problematyka wyznaniowa
 - b) Inne zagadnienia z zakresu działania ministerstwa MWRiOP
3. Ministerstwo Skarbu
 - 3.1. Organizacja ministerstwa
 - 3.2. Główne kierunki prac ministerstwa

4. Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Koronnych
 - 4.1 Organizacja i cele działania ministerstwa
 - 4.2. Zakres ważniejszych działań podjętych przez ministerstwo
5. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych
 - 5.1. Organizacja ministerstwa
 - 5.2. Problematyka reemigracji
 - 5.3. Inne zagadnienia z zakresu działalności ministerstwa
6. Resort Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy
 - 6.1. Rozwój i organizacja resortu
 - 6.2. Ważniejsze kierunki działalności
 - a) W zakresie administracji służby zdrowia
 - b) W zakresie opieki społecznej
7. Ministerstwo Przemysłu i Handlu (MPiH)
 - 7.1. Uwagi wstępne
 - 7.2. Organizacja ministerstwa
 - 7.3. Główne kierunki działalności ministerstwa
8. Naczelne organy administracji państwowej z zakresu aprowizacji publicznej (Ministerstwo Aproprowizacji – Urząd Aproprowizacji)
9. Ministerstwo Komunikacji
10. Departament Stanu – Ministerstwo Spraw Zewnętrznych
 - 10.1. Geneza i rozwój urzędu
 - 10.2. Organizacja
 - 10.3. Placówki zagraniczne
 - a) Zagadnienia wstępne
 - b) Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego i Rosji
 - c) Inne placówki zagraniczne
 - Przedstawicielstwo w Finlandii
 - Placówka na Ukrainie
 - Placówka w Rydze
 - Placówka w Niemczech
 - Placówka w Wiedniu
 - Inne placówki
 - 10.4. Ogólna charakterystyka działalności i znaczenia Departamentu Stanu
11. Komisja Wojskowa – Ministerstwo Spraw Wojskowych
 - 11.1. Uwagi wstępne
 - 11.2. Organizacja
 - 11.3. Zagadnienia polityczno-wojskowe
 - a) Reminiscencje polegionowe
 - b) Stosunki z Korpusami wschodnimi
 - c) Uwagi o stosunkach z PSZ
 - 11.4. Inne przedsięwzięcia Komisji Wojskowej

Rozdział VI. Rola organów systemu Rady Regencyjnej w procesie państwowotwórczym – zagadnienia problemowe	273
1. Forma i charakter norm prawnych wydawanych w systemie Rady Regencyjnej, tryb normotwórczy	
2. Prawodawstwo Rady Regencyjnej po 11/14/11. 1918r.	
3. Koncepcje ustrojowe	
3.1. Uwagi ogólne	
3.2. Ordynacja wyborcza do przyszłego parlamentu	
3.3. Zagadnienia przyszłego ustroju terenowych organów administracji państwowej	
4. Dążenia do przejęcia administracji od władz okupacyjnych	
5. Działania na rzecz przygotowania kadr administracji państwowej	
6. Rada Regencyjna i lokalne organy władzy polskiej powstałe w obliczu rozpadu monarchii austro - węgierskiej	
7. Okoliczności przekazania władzy przez Radę Regencyjną	
Zakończenie	331
Wykaz źródeł i literatury	335

WSTĘP

Publikacje dotyczące „sprawy polskiej” w okresie I wojny światowej ujmują problematykę przede wszystkim od strony zagadnień ogólnopolitycznych, prawno-międzynarodowych, ekonomicznych i militarnych, wycinkowo dotykając zaledwie spraw ustrojowych. Tymczasem sprawy te są nie tylko niedostatecznie zbadane ale również niezwykle doniosłe. Mając ścisły związek genealogiczny z proklamacją listopadową cesarzy państw centralnych odegrały istotną rolę w polaryzacji stanowisk politycznych w Królestwie Polskim oraz w środowiskach polskich poza Królestwem. Miały także istotny wpływ na organizację i działalność polskiego aparatu państwowego po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku.

Problematyka ustrojowa, którą mamy na myśli to sprawy związane z okolicznościami utworzenia oraz działalnością Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego (TRS) jej przedłużenia – Komisji Przejściowej TRS oraz ich następczyni Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego (RR) wraz z systemem współdziałających z nią organów. Podejmując temat niniejszej pracy kierowałem się przede wszystkim chęcią bliższego poznania problemów nie podjętych lub potraktowanych tylko częściowo przez badaczy. Do niedawna jeszcze, TRS nie miała opracowania swej genezy, organizacji i funkcjonowania. Lukę tę jednak wypełniła opublikowana w 1981 roku praca Włodzimierza Sulei pt. „Próba budowy zrębów państwowości polskiej w okresie istnienia Tymczasowej Rady Stanu”.

Interesująca mnie RR nie była dotąd również przedmiotem szczegółowych badań stąd dotychczasowe oceny jej dotyczące należy uznać za pobieżne.

Brak dogłębnego przeanalizowania genezy, organizacji i przedsięwzięć podjętych przez RR i utworzony przez nią system polskich organów państwowych w Królestwie nie pozwalał na obiektywne spojrzenie. Stąd zatem pochodzą oceny uproszczone, nie dające rzeczywistego obrazu tej instytucji. Poglądy powyższe dodatkowo odkształcały – podejście emocjonalne publicystów okresu międzywojennego spowodowane określoną proweniencją polityczną autorów oraz w latach po II wojnie światowej traktowanie zagadnienia niemal wyłącznie z klasowego punktu widzenia. Ten ostatni osąd zaciemniany był dodatkowo tym, iż stosunki sprzed lat oceniano niejednokrotnie przez pryzmat sytuacji okupacyjnej, traktując w skrajnych przypadkach omawianą przez nas instytucję niemal jako ciało kolaboracyjne. Często jest także traktowanie zagadnienia jako efektu istnienia jedynie organu podstawowego – RR, pomijając fakt, że realizację funkcjonowania tego organu wykonywał rozbudowany aparat administracyjny ministerstw, departamentów, organów fachowo-społecznych oraz specjalnych.

Opracowanie niniejsze stanowi próbę wypełnienia luki i zmierza do przedstawienia problematyki ustrojowej organów systemu RR. Dąży do ustalenia faktów tego systemu i ich krytycznej oceny.

Jest ot więc przede wszystkim analiza sytuacji prawno-ustrojowej omawianych organów i instytucji, ich organizacja oraz przedstawienie działań podjętych w dziedzinie budowy polskiego aparatu państwowego.

Merytoryczną część opracowania poprzedza wprowadzenie dotyczące sytuacji ustrojowej w Królestwie w latach 1914-1917. Kończy natomiast podobna tematyka odnosząca się do pierwszych dni po odzyskaniu niepodległości. W pracy starałem się mieć na uwadze właśnie ustrojową oraz wewnątrz-polską stronę problematyki wy-cinkowo dotykając spraw wielkiej polityki europejskiej i kontekstu gospodarczego. Powodem takiego ujęcia jest to, iż zagadnienia typu ogólnego szeroko zastały potraktowane w piśmiennictwie przy jednoczesnym niemal całkowitym pominięciu problematyki badawczej podjętej przeze mnie.

Ta ostatnia z kolei okazała się na tyle obszerna, że poza niezbędnymi odniesieniami do pierwszej przekroczyła by ramy i cel jaki postawiłem sobie podejmując temat gdyby szczegółowo potraktować najogólniejszy i odległy kontekst zagadnień.

Konstrukcja pracy opiera się zasadniczo o kryterium problemowe w niezbędnym zakresie uwzględniające chronologię. Opracowanie ma charakter źródłowy: jest oparte w przeważającej mierze na źródłach archiwalnych w szczególności na aktach zespołów Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Są to dokumenty Gabinetu Cywilnego Rady Stanu Królestwa Polskiego, oraz zespoły akt: Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego, Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów Królestwa, (Państwa) Polskiego, Prezydium Rady Ministrów oraz pomocniczo Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Rolnictwa i Reform Rolnych i Ministerstwa Apropowizacji.

Spośród źródeł drukowanych istotne znaczenie miały protokoły oraz sprawozdania stenograficzne z posiedzeń Rady Stanu Królestwa Polskiego, akta promulgacyjne administracji okupacyjnych, Dziennik Praw Królestwa (później Państwa) Polskiego, Dziennik Ustaw R.P., druki Rady Stanu.

Literatura spełniła zadanie pomocnicze przy czym wykorzystano głównie literaturę polską. Literatura niemieckojęzyczna dotyczy bowiem przede wszystkim spraw natury ogólnopolitycznej, które stanowiły najogólniejsze tło dla podjętego tematu. Literatura w ogóle, uzupełniła ustalenia wynikające ze źródeł, w niektórych tylko przypadkach przyjęto ustalenia literatury.

Praca jest skróconą wersją rozprawy doktorskiej obronionej w roku 1985 na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Wrocławskiego.

Promotorem rozprawy był prof. dr hab. Franciszek Połomski zaś recenzentami – prof. dr hab. Michał Pietrzak z Uniwersytetu Warszawskiego i prof. dr hab. Edmund Klein z Uniwersytetu Wrocławskiego.

I – sze Wydanie pracy zostało sfinansowane z „grantu” – zlecenia wewnętrznego Uniwersytetu Wrocławskiego – Nr 2043/W/INP/91, oraz właściciela wydawnictwa „WEKTORY” Pana Józefa Białka za co składam niniejszym serdeczne podziękowania.

Rozdział I.

Ustrój polityczny i administracyjny Królestwa Polskiego pod okupacją mocarstw centralnych

1. Uwagi wstępne

Wraz z wybuchem wojny światowej przed walczącymi stronami stały nie tylko kwestie militarne ale także próba rozwiązania spraw dawnych, tak aby były one wykorzystane dla przyszłego spodziewanego zwycięstwa. Jedną z ważniejszych kwestii w powyższym rozumieniu stała się *sprawa polska*. Było to tym istotniejsze, że ziemie polskie stały się od początku terenem intensywnych działań wojennych. Nie było więc zaskoczeniem, że uczestnicy konfliktu natychmiast po wybuchu wojny ujawnili swe wstępne stanowiska wobec kwestii polskiej. Na tym tle należy rozpatrywać oświadczenia jakie wydały: komendy naczelne wojsk niemieckich i austro-węgierskich oraz naczelny wódz armii rosyjskiej¹. Oświadczenia te przedstawione są dość szczegółowo w literaturze przedmiotu. Na użytek naszych rozważań sygnalizujemy te fakty jako symptomy oficjalnego potwierdzenia znaczenia sprawy polskiej już w pierwszych dniach wojny. Zaznaczyć trzeba, że Austro-Węgry, Niemcy i Rosja bezpośrednio zainteresowane kwestią polską posiadające w ramach swych organizmów państwowych terytoria polskie, które traktowały jako integralną część swych państw. Stąd wypowiedziały się w sprawie polskiej tak aby ewentualne ustępstwa na rzecz Polaków rozumiane były wyłącznie na rachunek przeciwnika. Już na początku wojny stawało się jasne, że losy tzw. kwestii polskiej zależne będą głównie od przebiegu działań militarnych. Pierwsze miesiące wojny doprowadziły do przejściowego zajęcia terenów polskich – w Galicji przez wojska rosyjskie zaś w Królestwie przez armię niemiecką. Poważnie zagrożony front rosyjsko-austro-węgierski spowodował energiczniejsze wystąpienia Niemiec dla zyskania na wschodzie możliwie szybkiego rozwiązania militarnego co warunkowało rozwinięcie działań na zachodzie.

Wspólna ofensywa niemiecka i austro-węgierska doprowadziła do przełamania frontu rosyjskiego pod Gorlicami w początkach maja 1915 roku. W niedługi czas potem całe terytorium znane pod nazwą Królestwa Polskiego znalazło się pod okupacją mocarstw centralnych.

¹ K. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej, najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924*, Warszawa 1924, s. 25-17.

2. Rozwój sytuacji w Królestwie Polskim – ustalenia okupacji oraz zarys jej organizacji

Obszar ziem polskich pod panowaniem Rosji noszących tradycyjną nazwę Królestwa Polskiego wynosił przed wybuchem wojny około 127 700 km² i był zamieszkały przez 13 055 313 osób².

Powierzchnia kraju podzielona między dwie okupacje wynosiła 61 200 km² z ludnością około 6 000 000 w okupacji niemieckiej. Inne źródła podają liczbę ludności 4 945 400 w 1917 roku (wg niemieckich kart chlebowych)⁴.

Powierzchnia okupacji austro-węgierskiej wynosiła 44 540 km²⁵, a zamieszkiwało ją 3 496 000 ludności (spis austriacki z 15.11.1916r.)⁶.

Terytorium okupacji niemieckiej nie objęło całości zarządzanej przez Niemców części Królestwa. Wyłączone z niej bowiem całą była gubernię suwalską oraz 4 powiaty dawnej guberni siedleckiej. Tereny wyłączone weszły w skład tzw. „Obszaru Niemieckiego Wodza Armii na Wschodzie (Oberbefehlshaber – Ost w skrócie Ober-Ost)⁷. Przyłączono natomiast do Królestwa około 200 km² przyczółku wokół twierdzy Ossowiec⁸.

Terytorium okupacji austro-węgierskiej objęło całość zarządzanego przez Austro-Węgry terenu Królestwa. Wprawdzie na mocy traktatu pokojowego z Ukrainą⁹ formalnie wyłączono z okupacji okręg chełmski lecz do rzeczywistego wyłączenia tego obszaru nie doszło aż do końca okupacji.

a) Okupacja niemiecka

Dla zapewnienia łączności operacyjnych terenów działań wojennych z Rzeszą oraz utworzenia zaplecza dla walczących wojsk naczelné dowództwo niemieckie zorganizowało w trakcie działań prowadzonych na obszarach państwowych rosyjskich tereny etapowe tzw. „etapy”. Etapy stanowiły określony obszar wraz ze znajdującymi się tam urządzeniami oraz przydzielonym personelem administracji wojskowej.

² W. Szwarz, *Okupacyjny zarząd niemiecki w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim (1915-1918). Studium prawno-historyczne* (maszynopis pracy doktorskiej – UMCS – Lublin), s. 36.

³ *Polska w czasie wielkiej wojny (1914-1918), Historia społeczna i ekonomiczna*, pod red. Handelsmana, tom IV Finanse, Warszawa 1939, s. 49. W. Szwarz, *Okupacyjny zarząd...*, *op. cit.* według danych niemieckich – 62358 m².

⁴ Rzymala-Grabowiecki, *Tablica synchroniczna rozwoju Polski współczesnej 1918-1933*, Warszawa, Dział I. Terytorialny.

⁵ *Ibidem*, inne dane podają liczbę 45 tys. km². *Polska w czasie wielkiej wojny...*, *op. cit.*, s. 293.

⁶ J. Rzymala-Grabowiecki, *Tablica synchroniczna...*, *op. cit.* *Polska w czasie wielkiej wojny...*, *op. cit.* Podaje dane dotyczące liczby ludności – 3597000.

⁷ Ober-Ost obejmował tereny b. guberni suwalskiej, grodzieńskiej, kowieńskiej, wileńskiej oraz Kurlandie – o łącznej powierzchni ok. 109 tys. km² i ok. 2 mln 910 tys. ludności.

⁸ W. Szwarz, *Okupacyjny zarząd...*, *op. cit.*, s. 20.

⁹ Por. rozdział III – ust. 6.1.

Dowodzenia etapami należało do służb kwatermistrzowskich. Przy każdej armii funkcjonowała inspekcja etapów, której podlegały terenowe komendantury etapowe. Generalnie etapy służyły dwu celom. Pierwszy z nich zmierzał do zapewnienia walczącym oddziałom pełnej zdolności bojowej, drugi polegał na zorganizowaniu administracji cywilnej przez przydzielonego do każdej inspekcji etapów wyższego urzędnika państwowego¹⁰. Na terenach Królestwa poza etapami jako instytucjami ściśle wojskowymi tworzone tzw. Zarządy Cywilne. Pierwszy Zarząd Cywilny dla okupowanych terenów Królestwa został powołany 23.08.1914r. Szefem tego Zarządu z siedzibą we Wrocławiu mianowano hr. Merveldta¹¹. Zarząd ten obejmujący 14 powiatów Królestwa działał niecałe dwa miesiące (wrzesień–październik 1914r.)¹². Kolejny drugi Zarząd Cywilny „dla terenów po lewej stronie Wisły” utworzono 27.12.1914r. Zarząd ten istniał do czasu utworzenia Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego (GGW) tj. do 24.08.1915r. Obszar działania Zarządu Cywilnego został ustalony na mocy umów Niemiec z Austro-Węgrami z 10.01.1915r. oraz 22.05.1915r. Obejmował on 15 powiatów o łącznej powierzchni 22 000 km² z ludnością liczącą około 3 300 000¹³. Głównym zadaniem obu pierwszych Zarządów było wydobycie z terenów okupowanych maksymalnych ilości środków na rzecz walczącej na wschodzie armii oraz wykorzystanie Królestwa dla wzmocnienia gospodarki niemieckiej.

W dniu 24.08.1915 r.¹⁴ (4.09.1915r.)¹⁵ utworzone Generalne Gubernatorstwo Warszawskie (GGW), które objęło swym zasięgiem 47 powiatów Królestwa (wg podziału z 1914 r.). Jednocześnie z utworzeniem GGW cesarz mianował Generalnym Gubernatorem Warszawskim gen. Hansa von Beselera. Na wniosek nowomianowanego podporządkowano go bezpośrednio cesarzowi. Beselerowi przyznano na terenie GGW zarówno naczelną władzę wojskową jak i rządzącą.

Zadania jakie postawiono GGW można określić jako: stworzenie po chaosie wynikającym z działań wojennych, uporządkowanych stosunków życia publicznego, zorganizowanie tych stosunków w sposób zapewniający podporządkowanie ludności woli władz okupacyjnych, uwzględnienie w sposób dopuszczalny z punktu widzenia interesów niemieckich potrzeb miejscowej ludności¹⁶.

Generalny Gubernator w stosunku do podległego mu aparatu wojskowego i cywilnego oraz ludności posiadał kompetencje prawodawcze, administracyjne, sądowe, wojskowe oraz skarbowe. Rozporządzenia wydawane przez niego miały charakter aktów ustawowych i były publikowane w dwujęzycznym organie promulgacyjnym – „Verordnungsblatt für das Generalgouvernement Warschau – Dziennik rozporządzeń dla Jeneral – Gubernatorstwa Warszawskiego”.

¹⁰ W. Szwarc, *Okupacyjny zarząd...*, op. cit., s. 61 i nast.

¹¹ *Ibidem*, s. 66.

¹² *Polska w czasie wielkiej wojny...*, op. cit., s. 48.

¹³ *Ibidem*, s. 49.

¹⁴ W. Szwarc, *Okupacyjny zarząd...*, op. cit., s. 69.

¹⁵ *Polska w czasie wielkiej wojny...*, op. cit., s. 48.

¹⁶ W. Szwarc, *Okupacyjny zarząd...*, op. cit., s. 75.

Władze GGW dzieliły się na wojskowe i cywilne.

– Władze wojskowe¹⁷

Na szczęblu centralnym było to Generalne Gubernatorstwo (Kaiserlich – Deutsches Generalgouvernement Warschau) jako organ GGW podzielone na odpowiednie wydziały, które z kolei dzieliły się na sekcje. Personel GGW w 1917r. liczył ok. 70 osób. Władzami lokalnymi byli gubernatorzy wojskowi stojący na czele 11 gubernatorstw (Kaiserlich – Deutsches Militaergouvernement) jako ogniw pośrednich pomiędzy GGW a dowództwami oddziałów okupacyjnych. Siedziby ich mieściły się w Warszawie, Częstochowie, Kaliszu, Łodzi, Łomży, Łukowie, Mławie, Płocku, Siedlcach, Skierniewicach i Włocławku. Gubernatorstwa te zostały utworzone w III i IV kwartale 1915r.¹⁸

Jedno z nich – warszawskie – nosiło nazwę pozbawioną określenia „wojskowe” (militaer). Wynikało to ze szczególnej pozycji obszaru miasta i przyległych doń terenów. Gubernatorstwa wojskowe nie pokrywały się z guberniami rosyjskimi, zresztą dla potrzeb administracyjnych Niemcy zarzucili trójstopniowy rosyjski podział administracyjny kraju pozostając przy zarządach centralnych i powiatowych. Gubernator wojskowy (na ogół w randze generała) mianowany przez cesarza stanowił najwyższą władzę w gubernatorstwie. Urzędował przy pomocy sztabu¹⁹ oraz aparatu gubernatorstwa podzielonego na odpowiednie wydziały.

Terenowymi jednostkami wojskowymi władz okupacyjnych w GGW byli Komendanci miejscowi (Ortskommandant) wraz z komendanturami miejscowymi. Ilość komendantur w poszczególnych gubernatorstwach wojskowych nie była jednolita i wahała się od 1 do 19²⁰.

– Władze cywilne

W dniu 24.08.1915r. zakres kompetencji wspomnianego wyżej Zarządu Cywilnego ziem po lewej stronie Wisły został rozciągnięty na obszar całego GGW. Stanowiska Szefów Zarządu Cywilnego przy GGW nazywanych także w źródłach polskich „Szefami administracji” zajmowali kolejno von Brandenstein, von Kries, von Sandt i wreszcie do końca okupacji Steinmeister. Mimo resortowej podległości Szef administracji podlegał Kanclerzowi oraz Urzędowi Rzeszy ds. Wewnętrznych. Stał się on faktycznie organem wykonawczym GGW wobec zarządzeń, którego „obowiązany był okazywać posłuszeństwo”²¹.

Zarząd Cywilny obejmował: administrację ogólną, sprawy komunalne, służbę zdrowia i weterynaryjną, szkolnictwa i sprawy wyznaniowe a także gospodarcze tj. walu-

¹⁷ Łączna liczba „osob wojskowych niemieckich” w GGW wyniosła latem 1917r. – 54564, latem 1918r. – 50 783.

¹⁸ W. Szwarc, *Okupacyjny zarząd...*, op. cit., s. 85-86.

¹⁹ Das Generlgouvernement Warschau. Eine Bilderreihe aus der Zeit des Weltkrieges. Herausgegeben von Kaiserlich Deuten Generlgouvernement Warschau. Mit 315 Bildern, Oldenburg i Gr. 1918. *Passim*.

²⁰ W. Szwarc, *Okupacyjny zarząd...*, op. cit., s. 92.

²¹ *Ibidem*, s. 94.

towe, kredytowe, rolnictwa i leśnictwa, przemysłu i handlu, górnictwa oraz zagadnienia policyjne jak również administrację wymiaru sprawiedliwości i komunikację²².

Organizacyjnie Zarząd Główny nie wchodził w skład GGW. Centrala Zarządu Cywilnego licząca w chwili utworzenia GGW 4 wydziały była rozbudowana w miarę trwania okupacji. Pod koniec okupacji centrala miała już 11 wydziałów²³.

Na początku 1918 r. w centrali pracowało ok. 100 urzędników²⁴. Lokalnymi władzami Zarządu Cywilnego były Urzędy Powiatowe (Kaiserlich – Deutsches Kreisamt) z naczelnikami powiatów (Kreischef) i Prezydiami Policji (Polizeiprsidium) z Prezydiami Policji (Polizeiprasident) na czele. Siedzibami tych organów były na ogół głównie miasta powiatów. Organy te dzieliły się na wydziały, te z kolei na referaty. Niektóre wydziały centrali Zarządu Cywilnego posiadały resortowe placówki terenowe niezależne od organów lokalnych (wydziały: budowlany, leśny, prasowy, wydawniczy i górniczy).

Okupacyjne władze niemieckie dla ułatwienia sobie zarządu krajem podjęły sprawę samorządu terytorialnego. Zastawszy stan samozorganizowania się społeczeństwa Niemcy utrzymali istniejące magistraty, rady miejskie itd.²⁵.

W dniu 19.06.1915r. miasta otrzymały nową ordynację miejską²⁶. Warszawa jako stolica kraju (Landeshauptstadt) otrzymała ordynację odrębną²⁷. Ordynację powiatową wydano 22.01.1916r.²⁸. Utworzenie samorządów o znacznie zresztą okrojonych na rzecz okupantów kompetencjach miało za cel ułatwienie okupantom spełnianie wielu zadań z zakresu zarządu okupowanym terytorium. Sięgnięto w tym względzie po wzory stosowane na obszarze pruskim²⁹. Ordynacje opracowane w Zarządzie Cywilnym poddane zostały konsultacjom wśród wpływowych czynników polskich w styczniu i lutym 1916r. Opinia konsultowanych określała uregulowania jako „niedostateczne” tym nie mniej uznano, iż ze względów praktycznych a więc uzyskania jakiegoś choćby minimalnego wpływu na administrację w terenie należy przystąpić do pracy w istniejących warunkach. Sejmiki powiatowe wg ordynacji z 21.01.1916r. powstały na przełomie od 20.04.1916r. (Częstochowa) do 18.11.1916r. (Garwolin)³⁰.

Ordynacje okupacyjne po przejściu władzy przez organa polskie po ustaniu okupacji zostały tymczasowo utrzymane w mocy „do czasu dalszego uregulowania”³¹.

²² *Ibidem*.

²³ *Polska w czasie wielkiej wojny...*, *op. cit.*, s. 114.

²⁴ W. Szwarc, *Okupacyjny zarząd...*, *op. cit.*, s. 100.

²⁵ *Polska w czasie wielkiej wojny...*, *op. cit.*, s. 170.

²⁶ C. Berezowski, *Powstanie państwa polskiego w świetle prawa narodów*, Warszawa 1934, s. 16, 17.

²⁷ *Ibidem*, s. 18.

²⁸ *Ibidem*, s. 19. Szerzej o tym w rozdziale V ust. 5.3.

²⁹ *Polska w czasie wielkiej wojny...*, *op. cit.*, s. 175.

³⁰ „Monitor Polski” nr 25 z 18.09.1918 r. (dalej - MP).

³¹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z 11.11.1918r. MP nr 202 z 13.11.1918r.

b) Okupacja austro-węgierska

Południowa część Królestwa, która na mocy umów niemiecko-austro-węgierskich miała przyspaść tej drugiej stronie stała się obszarem okupacyjnym austro-węgierskim (ck). „Pierwsza” okupacja ck trwała od września do listopada 1914r. W tym okresie władze ck podobnie jak niemieckie tworzyły komendy etapowe, które z kolei dla celów gospodarczego wykorzystania zajętych terenów ustanawiały Wojskowych Zwierzchników Okręgów (Militarischer Bezirkleiter)³². Instytucje te miały charakter tymczasowy. „Druga” okupacja istniała od stycznia 1915 r. do 3.11.1918r. Był to okres „dwufazowy” – 1 – do momentu zajęcia całej przewidzianej umowami częściami Królestwa – 2 – do utworzenia Generalnego Gubernatorstwa Lubelskiego (GGL) tj. od sierpnia 1915r. do 3.11.1918r.³³.

Ostatecznie okupacja ck objęła obszar 27 powiatów byłych guberni – kieleckiej, radomskiej, siedleckiej i lubelskiej, część południowych powiatów byłej guberni piotrkowskiej oraz jasną Górą, przy czym samo miasto Częstochowa należało do okupacji niemieckiej. Władza terenowa należała wówczas do wojskowych komend etapowych. Przy nich dla potrzeb administracji cywilnej i sądownictwa powołano Komisarzy Cywilnych (Zivil-Landeskommissar). W miarę opanowania terenów przyszłej okupacji ustanowiono niższe jednostki administracyjne – Komendy Obwodowe (Kreiskommando) w randze powiatów. Na ich czele stali obwodowi Komisarze Cywilni. Komendy Obwodowe (powiatowe) z dniem 17.05.1917r. zostały podporządkowane Gubernatorstwu Wojskowemu w Kielcach i Piotrkowie, gubernatorstwa przyjęły kompetencje Komend etapowych³⁴.

Sytuacja uległa zmianie z chwilą utworzenia w sierpniu 1915r.³⁵ Generalnego Gubernatorstwa, początkowo z siedzibą w Kielcach skąd przeniesiono jej już nazwę GGL do Lublina³⁶. GGL administracyjnie dzieliło się na powiaty, w których urzędowali naczelnicy (komendanci) powiatów formalnie podlegli Generalnemu Gubernatorowi³⁷.

Z jednolitego systemu administracji okupowanej z uwagi na wyjątkowe znaczenie gospodarcze wyłączony został „rewir” dąbrowiecki podporządkowany bezpośrednio Naczelnemu Dowództwu Armii – Armeeoberkommando (AOK).

Komendanci powiatów jak już zaznaczyliśmy podlegali GGL tylko formalnie. Nominacje i przenoszenie komendantów należało do AOK. Ona też wydawała bezpośrednie dyrektywy, które wykonywali komendanci. GGL zajmował wobec

³² *Polska w czasie wielkiej wojny...*, op. cit., s. 292.

³³ Szerzej o tym w rozdziale VI ust. 5.

³⁴ *Polska w czasie wielkiej wojny...*, op. cit., s. 293-294.

³⁵ Nominacja z 25.08.1915 weszła w życie z dniem 1.09.1915r. por. też *Polska w czasie wielkiej wojny...*, op. cit., s. 294.

³⁶

³⁷ M. Sokolnicki, *Polska w pamiętnikach wielkiej wojny 1914-1918*, Warszawa 1925, s. 528 (z pamiętnika gen. Arza).
- GGL przebywało łącznie ok. 90 tys. wojska okupacyjnego
- *Ibidem*.

nich stanowisko pośrednie, co powodowało, że komendanci w oparciu o zalecenia AOK realizowali często własną politykę w terenie. Część z nich byli to oficerowie narodowości polskiej większość jednak stanowili austriaccy Niemcy³⁸.

Sprawami wojskowymi zawiadywali inspektorzy gubernialni³⁹. Pierwszym Generalnym Gubernatorem został mianowany gen. E. Diller⁴⁰. Odwołano go ze stanowiska w kwietniu 1916r. „za okazywanie zbyt małej energii przy gospodarczym wykorzystaniu kraju” i liberalne stosunki z Polakami⁴¹. Miejsce Dillera zajął gen. Kuk⁴².

Po akcie 5 listopada 1916r. Generalnym Gubernatorem został były komendant legionów gen. St. Szeptycki, zaś po jego dymisji w związku z pokojem brzeskim powołano na to stanowisko gen. A. Liposcaka. Liposcak trwał na stanowisku do końca okupacji tj. do 3.11.1918r.⁴³.

Struktura władz GGL wyglądała następująco: na czele tych władz stała komenda (Kommando des Militargouvernement), której podlegało 7 Sekcji (oddziałów): wojskowa, informacyjna, zarządu cywilnego, wymiaru sprawiedliwości, oddział GGL dla obrotu towarowego oraz gospodarczego wykorzystania terenów okupowanych (tj. Centrala Obrotu Towarowego, Centrala Surowców, Centrala Zbożowa), oddział duszpasterstwa polowego i Dyrekcja lasów państwowych. Okupacyjny rząd GGL niezależnie od różnic organizacyjnych był odmienny od zarządu GGW w szczególności tym, że w aparacie GGL pracowało wielu wojskowych oraz cywilnych urzędników Polaków pochodzących głównie z Galicji⁴⁴.

W odróżnieniu od polityki niemieckiej w GGW władze austriackie dążąc do popularyzacji rozwiązania austro-polskiego, niemal od samego początku istnienia okupacji podejmowały kroki zmierzające do wciągnięcia miejscowego żywiołu do współpracy.

W 1915r. z inicjatywy gen. Dillera na wzór warszawskiego CKO utworzono w Lublinie Główny Komitet Ratunkowy (GKR) z siecią organizacji powiatowych i gminnych⁴⁵.

Komisariat Cywilny GGL z szefem J. Wodzickim składał się niemal w całości z Polaków.

³⁸ J. M. Jampolski, *Wspomnienia z czasów okupacji austriackiej w Królestwie Kongresowym*, Kraków 1924, s. 8.

³⁹ M. Sokolnicki, *Polska w pamiętnikach...*, *op. cit.*

⁴⁰ C. Berezowski, *Powstanie państwa...*, *op. cit.*, s. 118.

⁴¹ E. Diller, dowodził przed wojną pułkiem kawalerii w Krakowie, znał język polski i miał szerokie kontakty z Polakami z okresu stacjonowania w Galicji.

⁴² Jak twierdził Jampolski podobno głównie dlatego, że nie znał ani słowa po polsku i po francusku.

⁴³ Por. w rozdziale VI ust. 5.

⁴⁴ Była to odmienna sytuacja aniżeli w aparacie GGW, gdzie z reguły wszystkie stanowiska zajmowały Niemcy. Tym niemniej i tam można było znaleźć Polaków w tym o znaczącej pozycji jak B. Hutten-Czapski, J. Żychliński, Z. Pomian-Dziembowski czy kpt. St. Taczak (późniejszy pierwszy dowódca Powstania Wielkopolskiego).

⁴⁵ Prezesem był J. Tarnowski, wiceprezesem J. Stecki a obok nich J. Kowarski, J. Świeżyński, A. Minkiewicz, St. Śliwiński, H. Potocki, K. Fudakowski, J. Zdanowski, Gadomski, Garbiński, Dembiński, L. Przanowski, J. Targowski, Sekutowicz, szereg prezydentów miast, a z ramienia rządu okupacyjnego – J.M. Jampolski i M. Sobolewski.

Założenia takiej polityki władz ck miały za cel zdystansować Niemców. Miało się to wyrazić m.in. nadaniem samorządu terytorialnego o szerszych kompetencjach, zezwoleniem na utworzenie „Macierzy Szkolnej”, realizacją wykupu kwitów rekwizycyjnych, przydzieleniem do GGL generała Polaka (został nim gen. Grzesicki), dalszym usamodzielnieniem Komisariatu Cywilnego (szefem po Wodzickim został J. Madeyski)⁴⁶, włączeniem trzech spornych powiatów: chełmskiego, hrubieszowskiego i tomaszowskiego do GGL itd. Celem tych przedsięwzięć była popularyzacja rozwiązania austro-polskiego. Akcja ta nabrała żywszego tempa po 5.11.1916r. Obsadzanie Polakami objęło wówczas nawet sekcję wojskową i gospodarczą. Do najważniejszych referatów przydzielano niemal wyłącznie oficerów Polaków. Nie pozostawało to bez wpływu na stosunki w kraju.

Program kolejnego GGL gen. Szeptyckiego był szeroki i pomimo oporów NKA przewidywał także ustępstwa polityczne⁴⁷.

W tym też czasie utworzono Krajową Radę Gospodarczą (KRG) co w praktyce oznaczało koniec rekwizycji na rzecz umów zawieranych przez władze okupacyjne a realizowanych przez KRG. Sytuacja zmieniła się diametralnie po zawarciu pokoju brzeskiego. Rozwiązała się KGR, Szeptycki i Madeyski podali się do dymisji, urzędnicy Polacy wnieśli demonstracyjnie podania o zwolnienie ze służby w administracji okupacyjnej. Odtąd idea rozwiązania austro-polskiego oraz szczerść intencji władz ck poddane zostały GGL (i nie tylko) zasadniczej, negatywnej weryfikacji przez ogół społeczeństwa.

GGL otrzymało samorząd później niż GGW. Samorząd miejski regulowały dwa rozporządzenia Naczelnego Wodza Armii 18.08.1916r.

Pierwsze dla Kielc, Piotrkowa, Lublina i Radomia, Drugie dla pozostałych 34 miast na terenie okupacji austro-węgierskiej. Samorząd powiatowy wprowadzono 1.10.1917r. a więc w 1,5 roku później aniżeli w GGW⁴⁸.

Polityka, cel i zadania przewidziane dla organizacji samorządowych były w zasadzie naśladownictwem uregulowań niemieckich. Projekty powstały w Zarządzie Cywilnym GGL (opracował je J. Jampolski) przy „poufnym porozumieniu z KRG oraz konsultacji z TRS⁴⁹, której uwagi uwzględniono. Ideą dostosowania rozwiązań austriackich do wzoru niemieckiego była chęć zachowania w miarę maksymalnej „jednolitości praw” w „jednolitym państwie polskim”⁵⁰. Chodziło tu o proklamowane 5.11.1916r. Królestwo Polskie. Znamienne, że przepisy austriackie o samorządzie nadane przez władze okupacyjne zostały uchylone dopiero 4.02.1919 r. dekretem Naczelnika Państwa w Polsce Odrodzonej⁵¹.

⁴⁶ Późniejszy minister wyznań i oświaty w przedostatnim rządzie ck. Por. J. Madeyski. *Z przełomowych dni 1918r. Osobiste wspomnienia*, Warszawa-Kraków 1920.

⁴⁷ Jako ciekawostkę można tu wymienić zaproszenie na naradę w GGL poszukanego przez Niemców komendanta POW T. Kasprzyckiego (... ten się zdziwił – Szeptycki aprobował i był bardzo zadowolony). J.M. Jampolski, *Z przełomowych dni...*, *op. cit.*

⁴⁸ *Polska w czasie wielkiej wojny...*, *op. cit.*, s. 344, 345.

⁴⁹ Por. podrozdział o Tymczasowej Radzie Stanu.

⁵⁰ MP nr 152 z 18.09.1918r.

⁵¹ Dekret o samorządzie miejskim (Dziennik Praw Państwa Polskiego z 7.02.1919r. poz. 140 i dekret

3. Akt 5 listopada (5.11.1916r.)

Geneza i znaczenie proklamacji listopadowej monarchów Niemiec i Austro - Węgier ma swoje bogate piśmiennictwo⁵². Oceny dokonywane w literaturze oscylują od skrajnie pozytywnych do zdecydowanie negatywnych.

Część autorów upatruje w akcie 5 listopada dokument o charakterze konstytucyjnym dla genezy przyszłego państwa polskiego w okresie I wojny światowej, część jedynie spektakularne posunięcie polityczne. Z punktu widzenia naszych rozważań dotyczących głównie problematyki ustrojowej istotne znaczenie: ma teza, że akt ten był pierwszym wyraźnie określonym oficjalnie stanowiskiem wobec sprawy polskiej. Było to także ważne i z tego powodu, że dotychczasowy dzierżyciel obszaru Królestwa Polskiego - Rosja stał na stanowisku bliżej niesprecyzowanej autonomii. Alianci Rosji z kolei uważali sprawę Królestwa Polskiego (a w kontekście wypowiedzi rosyjskiej sprawę polską) za wewnętrzną kwestię cesarstwa rosyjskiego. Ocena aktu 5 listopada na tle prawa międzynarodowego (tworzona zresztą przez państwa koalicji) odmawiała mocy i skutków prawnych proklamacji⁵³ a więc także zapowiedzi utworzenia nowego państwa - Królestwa Polskiego.

Dogłębna analiza poruszonego problemu wykracza poza ramy oraz kierunki przyjęte w niniejszej pracy. Natomiast ma dla nas znaczenie sam akt 5 listopada jako określony fakt, który był punktem wyjścia dla posunięć ustrojowych jakie stały się jego bezpośrednim następstwem.

o tymczasowej organizacji powiatowej dla obszarów Polski byłego zaboru rosyjskiego (Dziennik Praw z 7.02.1919r. poz. 140).

⁵² Literatura omawiająca tę kwestię, programy, projekty, spory między okupantami oraz szerzej sprawę polską w okresie I wojny światowej jest bardzo obfita. Spośród istotniejszych prac można tu wymienić: L. Grosfeld, *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach 1914-1918*, Warszawa 1962, J. Pajewski, „Mittleuropa“. *Studia z dziejów imperjalizmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*, Poznań 1959, I. Geiss, *Tzw. polski pas graniczny 1914-1918. Przyczynek do niemieckiej polityki wojennej w czasie I wojny światowej*, Warszawa 1964, J. Knebel, *Rząd pruski wobec sprawy polskiej w latach 1914-1918*, Poznań 1963, W. Basler, *Deutschlands Annexionpolitik im Polen und im Baltikum 1914-1918*, Berlin 1962, W. Conze, *Polnische Nation und Deutsche Politik im ersten Weltkrieg*, Koln-Gratz 1958, W. Basler, *Imperializm niemiecki a akt 5 listopada*, „Przegląd Historyczny“ z 2 z 1962r.

Materiały kanclerza Rzeszy złożone przez „Arbeitsausschuss für Mittleuropa“ pt. „Mittleuropa und Polen“ oraz „Mittleuropa, Polen und die besetzten Gebiet“ w zbiorze materiałów i druków ulotnych – Zur polnische Frage, Deutsche Bucherei – Lipsk.

M. Broszat, *200 Jahre deutsche Polenpolitik*, Munchen 1963, E. Hunke, *Deutschland und Polenfrage im Weltkrieg*, Berlin 1916, R. Perdelwitz, *Die Polen im Weltkriege und die internationale Politik*, Leipzig 1939.

P. Roth, *Die politische Entwicklung in Kongresspolen während der deutschen Okkupation*, Leipzig 1919.

⁵³ P. Roth, *Die Entstehung des polnischen Staat. Eine volkerrechtliche Untersuchung*, Berlin 1926, M. Bobrzyński, *Wskrzeszenie państwa polskiego. Szkic historyczny*, Kraków 1920, K. Kumaniecki, *Odbudowa państwowości polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912-styczeń 1924*, Warszawa-Kraków 1924, M. Seyda, *Polska na przełomie dziejów. Fakty i dokumenty*, T. I-IV, Poznań 1927-1931, S. Kutrzeba, *Polska Odrodzona 1914-1918*, Kraków 1928, J. Holzer, J. Molenda, *Polska w pierwszej wojnie światowej*, A. Hausner, *Die Polenpolitik der Mittelmächte und die osterreichisch - ungarische Militärverwaltung in Polen während des Weltkrieges*, Wien 1935, W. Studnicki, *Polityka polska i odbudowa państwa*, Warszawa 1925, C. Berezowski, *Powstanie państwa polskiego w świetle prawa narodów*, Warszawa 1934, M. Handelsman, *Budowa państwa polskiego w czasie wielkiej wojny. Niepodległość, t. III, z. I*, M. Sokolnicki, *Sprawa polska na terenie międzynarodowym*, „Niepodległość”, t. VI, z. 1, H. Wereszycki, *Historia Polski 1864-1918*, Warszawa 1948, M. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza Historia Polityczna Polski 1864-1945*, Paryż 1953, R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa z dodaniem memoriału „Zagadnienia srodkowo i wschodnio-europejskie” i innych dokumentów polityki polskiej z lat 1914-1919*, Warszawa 1926.

Polska literatura przedmiotu genezę proklamacji listopadowej dostrzega na ogół przez pryzmat chęci sięgnięcia przez państwa centralne po zasoby rekruta polskiego. Jest to zaledwie jeden aspekt zagadnienia na pewno ważny lecz doraźny i niepewny⁵⁴. Dla rządów Niemiec i Austro-Węgier sprawą c zasadniczym znaczeniu było to, by w wyniku posunięć militarnych i politycznych stworzyć sytuację w wyniku której wpływy rosyjskie w Europie środkowej i wschodniej zostałyby wyeliminowane, lub osłabione. Wiązało się to z realizacją dalekosiężnej w zamierzeniach koncepcji „Mitteleuropy”, której kształt polityczny i ekonomiczny zależeć miał przede wszystkim od jednego partnera tj. Niemiec⁵⁵.

Koncepcja typu „Mitteleuropa” oraz związane z nią plany przebudowy struktur politycznych we wschodniej i środkowej Europie przesądziły jak się przypuszcza o konieczności podjęcia sprawy polskiej. Wiązana z tym tzw. kwestia rekruta mimo znacznego zainteresowania nią sfer wojskowych nie odgrywała tu roli pierwszoplanowej a w każdym razie nie takiej by moc wpłynąć w sposób zasadniczy na realizację wojskowych celów zainteresowanych państw Pomijamy w tym miejscu sprawę ewentualnego ryzyka jakie niosło z sobą utworzenie na miejscu w kraju okupowanym znaczniejszych oddziałów wojskowych⁵⁶.

Proklamacja listopadowa „z najwyższego rozkazu” obu cesarzy została ogłoszona jednocześnie przez obu Generalnych Gubernatorów w Warszawie i Lublinie.

W Warszawie miało to miejsce w sali kolumnowej zamku Królewskiego⁵⁷. Ogłoszono ją także w dziennikach urzędowych GGW i GGL⁵⁸.

⁵⁴ Królestwo w 1913 roku miało ok. 13 mln ludności (mobilizacja rosyjska objęła ok. 500 tys.), w 1916 roku było ok. 10 mln. w tym około 1460 tys. mężczyzn w wieku poborowym tj. 17-45 lat, z tego zdalnych do służby ok. 70% tj. razem 1 mln 20 tys. Straty miesięczne państw centralnych na początku 1916r. wynosiły ok. 400 tys. Zatem ok. 1 mln rekruta polskiego z Królestwa, pomijając zagadnienie organizowania i tworzenia nowoczesnej armii praktycznie od zera, nie mógłby zaważyć na losach wojny, a co najwyżej przedłużyć ją o kilka miesięcy nie decydując bynajmniej na korzyść państw centralnych. Por. S. Dąbrowski, *Walka o rekruta polskiego pod okupacją*, Warszawa 1922, s. 119-120.

⁵⁵ J. Pajewski, *Mitteleuropa...* passim, L. Grosfeld, *Polityka...*, s. 54-79. G. Gratz, R. Schuller, *Die aussere Wirtschaftspolitik Osterreich-Ungarn. Mitteleuropaische Plane*, Wien 1935, passim, F. Nauman, *Mitteleuropa*, Berlin 1915, passim, i wiele innych (zagadnieniami tymi zajmował się także osobny wydział krakowskiego NKN).

⁵⁶ O tym, że ryzyko istniało niech świadczą losy legionistów, epopeja Polskiego Korpusu Posiłkowego oraz zrezygnowanie przez Niemców ze sprowadzenia do Królestwa większej liczby żołnierzy I Korpusu Polskiego w Rosji jako kadr dla PSZ. Było to jednak w dwa lata później od prezentowanych wydarzeń i poglądów oraz w warunkach istnienia w Królestwie polskich organów państwowych.

⁵⁷ S. Krzywoszewski, *Długie życie. Wspomnienia*. Tom I, Warszawa 1947, s. 283-285. Autor tak opisuje atmosferę towarzyszącą proklamacji: „... zaproszonych ustawiono wg z góry ustalonego porządku, w środku Kakowski, Lubomirski, I. Brudziński, gen. Szeptycki, duchowieństwo, ziemiaństwo, legionści, weterani 1863r., zarząd miasta, prasa itd. Endecja delegatów nie przysłała. Beseler wszedł w asyście wyższych „dygnitarzy” niemieckich cywilnych i wojskowych, adiutant podał mu tekst orędzia cesarzy. Na sali panowała cisza... czytał prosto po żołniersku... przekład polski odczytał hr Hetten-Czapski... niemiecka orkiestra odegrała hymn polski i *Boże coś Polskę*... nastąpiła niesamowita cisza... Powstał nagle olbrzymi okrzyk <<Niech żyje Polska>>, <<niech żyje niepodległa Polska>>. Dwa głosy nieśmiało... <<niech żyje cesarz Wilhelm>>. Niemcy krzyknęli <<hoch, hoch>>! ... Brudziński składał podziękowanie wążąc słowa. Atmosfera była bardzo duszna. Beseler odpowiedział mu paru zdawkowymi słowami. Po spotkaniu wszyscy milcząc rozeszli się...”

⁵⁸ Verordnungsblatt fur das Generalgouvernement Warschau. Dziennik rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego nr 52 z 13.11.1916r. (dalej - Vo.Bl.) – tekst proklamacji listopadowej.

Akt 5 listopada zawierał postanowienia obu cesarzy o utworzeniu z „ziem polskich”... panowaniu rosyjskiemu wydartych... samodzielnego państwa z dziedziczną monarchią i konstytucyjnym ustrojem. Zastrzeżono (na później - Z.J.W.) dokładniejsze ustalenia granic „Królestwa Polskiego”, które w następnym zdaniu nazwano „nowym Królestwem”. Proklamacja zapowiadała ponadto „Łączność z obu sprzymierzonymi mocarstwami” jako „potrzebna do swobodnego sił swych rozwoju”. Organizacja, wyszkolenie i kierownictwo armii polskiej miała być uregulowana „wspólnym porozumieniem”.

Ostatnie dwa zdania proklamacji nawiązują do „względów na ogólne warunki polityczne Europy jako też i bezpieczeństwo własnych krajów i ludów” wyrażały nadzieję na „obecne” spełnienie się „Życzeń państwowego i narodowego rozwoju Królestwa Polskiego” oraz „wolnego i własnym narodowym życiem cieszącego się państwa”.

Akt listopadowy nie stworzył państwa lecz zapowiadał jego utworzenie. Posunięcie okupantów nie przyniosło spodziewanych przez nich osiągnięć. Wojsko polskie jako siła wspierająca państwa centralne nie powstało. Plany *mitteleuropejskie* pomimo pozorów urzeczywistniania się (pokój brzeski z Rosją radziecką i Ukrainą) stały się nierealne wobec klęski na Zachodzie. Na terenie samego zaś Królestwa powstała natomiast sytuacja sprzyjająca podjęciu aktywistycznej i państwowotwórczej działalności na rzecz przyszłej państwowości polskiej. W tym względzie posunięcie polityczne państw centralnych obróciło się przeciwko intencjom jego twórców.

4. Tymczasowa Rada Stanu Królestwa Polskiego (TRS)⁵⁹

W ślad za proklamacją listopadową w tym samym dzienniku rozporządzeń dla GGW ukazało się „rozporządzenie o ustanowieniu Rady Stanu i Sejmu w Królestwie Polskim”⁶⁰. Rozporządzenie co było wynikiem reakcji strony niemieckiej na odgłosy społeczeństwa Królestwa w stosunku do aktu 5 listopada. Nie uzgodnione z partnerem austro-węgierskim, wydane tylko przez Generalnego Gubernatora Warszawskiego nigdy nie weszło w życie⁶¹.

Z kolei 6.12.1916r. ogłoszono „Rozporządzenie o Tymczasowej Radzie Stanu w Królestwie Polskim” z 26.11.1916r.⁶².

Tym razem „z najwyższego rozkazu” rozporządzenie podpisali obaj Generalni Gubernatorzy – warszawski i lubelski. Rozporządzenie ustanawiało TRS z siedzibą w Warszawie. Organ miał się składać z 25 członków „... którzy obeznani z życzeniami i interesami narodu i mocą swego stanowiska powołani do reprezentowania wszystkich ziem i wszelkich kół zawodowych w obrębie obu

⁵⁹ Pierwszą wyczerpującą monografię dotyczącą TRS dał W. Suleja w pracy pt. *Próba budowy zrębów polskiej państwowości w okresie istnienia Tymczasowej Rady Stanu*, Wrocław 1981.

⁶⁰ Vo.Bl. nr 52 z 13.11.1916, poz. 181.

⁶¹ Po dzień dzisiejszy nie udało się wyjaśnić jaki charakter miało to jednostronne i wydane bez właściwego umocowania rozporządzenie Generalnego Gubernatora Warszawskiego.

⁶² Vo.Bl., *op. cit.*, z 16.12.1916, poz. 210.

Jenerał – Gubernatorstw...” 15 miało pochodzić z GGW a 10 z GGL. Tereny obu Generalnych Gubernatorstw po raz pierwszy zostały przy tym nazwane nie terenami okupowanymi lecz „obszarami administracyjnymi”. Powołanie miało nastąpić na mocy reskryptu wspólnie wydanego przez obu gubernatorów. Generalni Gubernatorzy mieli akredytować przy TRS Komisarzy Rządowych i po dwu ich zastępców.

Komisarzom tym przysługiwało prawo wystąpień podczas posiedzeń TRS poza kolejnością. Mieli być łącznikami pomiędzy TRS a władzami okupacyjnymi. TRS (pierwsze posiedzenie mieli zwołać Komisarze) jako swego przewodniczącego wybierała „Marszałka Koronnego” i jego zastępcę. Posiedzenia zwykle miały się odbywać na wniosek Marszałka zaś nadzwyczajne na wniosek jednego z Komisarzy. TRS miała obradować przy „drzwiach zamkniętych” w trybie opartym o uchwalony przez siebie regulamin.

Organem wykonawczym TRS był Wydział Wykonawczy wybierany przez TRS. Językiem obrad był język polski. Komisarze mieli prawo wypowiadać się w języku niemieckim. TRS miała obowiązek wypowiedzenia „opinii” we wszystkich sprawach, z którymi zwrócą się do niej administracje okupacyjne. Ryła także powołana do „współdziałania przy tworzeniu dalszych urzędów państwowych w Królestwie Polskim”, poprzez: przygotowanie projektów ram prawnych dla „wspólnego przedstawicielstwa” (organu parlamentarnego - Z.J.W.) dla części Królestwa Polskiego administrowanych przez państwa centralne oraz przygotowanie „urządzenia polskiej administracji państwowej”. Ponadto TRS miała „przedstawić wnioski i projekty w sprawach krajowych”, współdziałać w tworzeniu wojska polskiego z „naczelnym komendantem wojskowym mocarstw sprzymierzonych”, działać na rzecz „usunięcia szkód wojennych i gospodarczego ożywienia kraju”. Środki na powyższy cel miały pochodzić z kredytów okupacyjnych uchwalanych przez TRS „dodatków do podatków bezpośrednich”, zaciąganych pożyczek. Uchwały podatkowe wymagały zgody administracji okupacyjnych i miały być wprowadzane w życie ich aktami prawnymi. TRS miała funkcjonować do czasu ustanowienia bliżej nie określonej „Rady Stanu”. Rozporządzenie jako rozwinięcie aktu 5 listopada nie traktowało już o Królestwie, które miało powstać lecz tworzyło prowizoryczny organ państwowy dla „Królestwa Polskiego”. TRS była tu pomyślana jako organ doradczy i współdziałający w ograniczonym zakresie oraz przygotowawcza na rzecz przyszłych instytucji ściśle państwowych, z tyra że niezależnie od kompetencji przygotowawczych, rozporządzenie obok wspomnianej „reprezentacji” z góry przewidywało utworzenie „Rady Stanu” nie precyzując prawnoustrojowego charakteru jaki miała by posiadać. Z wyjątkiem ugrupowań lewicy rewolucyjnej wszystkie nie wyłączając pasywistów ugrupowania polityczne Królestwa zgodne były na tym etapie, że należy włączyć się do procesu tworzenia podwalin państwowości⁶³.

Różne były natomiast zapatrywania na sposób i kierunki działań. Elementem zasadniczo spornym był stosunek do kwestii tworzenia wojska. Oba główne bloki polityczne Królestwa - aktywiści (skupieni w tzw. „Radzie Narodowej”) i pasywiści („Międzypartyjne Koło Polityczne”) 17.12.1916r. doszli do porozumienia ustalając listę

⁶³ W. Suleja, *Próba budowy...*, *op. cit.*, s. 51.

27 kandydatów do TRS w tym 10 pasywistów, 6 z lewicy niepodległościowej, 8 aktywistów z Ligi Państwoców - Polskich i Stronnictwa Narodowego, po jednym - Klub Państwoców, delegat duchowieństwa z GGL i przedstawi- ruchu ludowego z GGL⁶⁴.

Władze okupacyjne nie zaakceptowały takiej propozycji, zgadzając się jedynie na 7 miejsc dla pasywistów. Ostatecznie prawica narodowa (pasywiści) do TRS nie weszła⁶⁵.

Ostateczną listę uchwalono 5.01.1917r., a Generalni Gubernatorzy na tej podstawie mianowali: 10 „bezpartyjnych” - tj. H. Przeddzieckiego, B. Sztobrynia, K. Natansona, St. Dzierzbickiego, St. Bukowieckiego, L. Górskiego, St. Janickiego, J. Mikułowskiego-Pomorskiego, W. Niemojowskiego, F. Radziwiłła, z LPP - S. Dzielwulskiego, J. Kozłowskiego, M. Łempickiego, W. Sokołowskiego, ze Stronnictwa Narodowego - A. Łuniewskiego i W. Rostworowskiego, z Grupy Pracy Narodowej - L. Grendyszyńskiego, z Klubu Państwoców - W. Studnickiego, z Centralnego Komitetu Narodowego - J. Piłsudskiego, A. Śliwińskiego, P. Jankowskiego, A. Kaczorowskiego, W. Kunowskiego, B. Stolarskiego z ugrupowań ludowych spoza CKN - A. Maja. Na skutek sprzeczności wewnętrznych do końca funkcjonowania TRS pozostało w niej jedynie 17 członków⁶⁶.

Otwarcie a zarazem ukonstytuowanie TRS nastąpiło 14.01.1917r. na zamku królewskim w Warszawie. Przewodniczącym TRS „Marszałkiem Koronnym” został wybrany W. Niemojowski a jego zastępcą J. Mikułowski - Pomorski.

W orędziu do narodu z 15.01.1917r. TRS określiła swe dążenia jako możliwie szybkie „przygotowanie” Sejmu ustawodawczego, opracowanie konstytucyjnych zasad państwowości, stworzenie armii, zorganizowanie administracji i skarbowości, gospodarcze i kulturalne ożywienie Kraju⁶⁷.

Dla realizacji swych zamierzeń TRS ustaliła swą strukturą organizacyjną⁶⁸. Zebraniu Ogólnemu TRS przewodniczył Marszałek Koronny lub jego zastępca. Marszałek był też szefem Wydziału Wykonawczego przy którym funkcjonowały sekretariat TRS, sekretariat osobisty Marszałka i kancelaria TRS.

Wydział Wykonawczy dzielił się na Departament I zwany oficjalnie Komisją Woj-skową, Departament II - Skarbu, Departament III - Spraw Politycznych, Departament IV - Spraw Wewnętrznych, Departament V - Gospodarstwa Społecznego, Departament VI - Pracy, Departament VII - Sprawiedliwości, Departament VIII - Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 70-71. Istotną rolę jako główny mediator przy tworzeniu listy odgrywał J. Piłsudski.

⁶⁵ MKP nie potępiło TRS jako takiej po jej ukonstytuowaniu ograniczając się do opublikowania przyczyn fiaska rokowań. Tym niemniej rady i komisje tworzone przy organa TRS poza Departamentami - Spraw Politycznych i Spraw Wewnętrznych miały nieaktywistyczny charakter. Budowane w oparciu o kryterium fachowości skupiły wybitnych specjalistów niezależnie od ich przekonań politycznych. W. Suleja, *Próba budowy...*, *op. cit.*, s. 102-107, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej - Komisja Przejściowa Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego i jej Departamenty - Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej (dalej - GCRR sygn. 8 karty 7-19), GCRR - 8 k. 7-19.

⁶⁶ W. Suleja, *Próba budowy...*, *op. cit.*, s. 97.

⁶⁷ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, *op. cit.*, s. 72.

⁶⁸ Wg opracowania zamieszczonego w Inwentarzu Akt Tymczasowej Rady Stanu - W AAN - Warszawa.

Przy Wydziale Wykonawczym urzędowali Komisarze Rządowi mocarstw okupacyjnych, Delegaci władz okupacyjnych ds specjalnych oraz: Komisja Sejmowo - Konstytucyjna dzieląca się na dwie Podkomisje - sejmową i konstytucyjną, i biuro Komisji, Komisja ds Komisarzy Miejscowych dzieląca się na Komisję Wielkiego Zebrania Przedstawicieli społeczeństwa dla porozumienia się z Radą Stanu (TRS - Z.J.W.), Komisja do porozumienia się z osobą kandydata na premiera rządu polskiego, Komisja do opracowania projektu organizacji rządu polskiego i przejmowania administracji od okupantów (Komisje te zostały połączone 13.06.1917r. w jedną komisję wspólną).

Przy wydziale wykonawczym działały także komisje doraźnie powoływane przez TRS.

Poszczególne Departamenty były zorganizowane w sposób następujący: Komisja Wojskowa – do 2.07.1917r. w ramach Komisji funkcjonowały – Referat prac przygotowawczych, Referat spraw bieżących, Referat Statystyczno-ewidencyjny, Referat słownictwa wojskowego, Biblioteka, Referat ds. przemysłu wojennego, Referat ds. opieki nad rodzinami wojskowych - po w/w dacie Komisja Wojskowa dzieliła się na Sekretariat Generalny, Wydziały - Studiów nad wojskowością polską, Propagandy i prasy, Opieki wojennej, Przemysłu wojennego oraz komisje: Prawno-wojskową i ds. opracowania programu Szkoły Rycerskiej im. T. Kościuszki. Departament Skarbu – Rada departamentu, Komitet Ofiary Narodowej z Wydziałem Wykonawczym tego Komitetu, Biuro Departamentu, Wydziały: Rachuby, Kasowy, Sekretariat kontroli. Departament Spraw Politycznych – Rada Departamentu, Komisja archiwalna, Komisja ds. jeńców, Biuro ds. jeńców, Kancelaria, Sekcja spraw prasowych, Biuro prac przygotowawczych dla rokowań pokojowych. Departament Spraw Wewnętrznych – Rada Departamentu, Sekretariat ogólny, Sekcja Zdrowia publicznego, Sekcja Administracji ogólnej, Sekcja Samorządów lokalnych i Sekcja Reklamacji. Departament Gospodarstwa Społecznego – Rada Departamentu, Rada Komisji rolnictwa, Rada Komisji przemysłowej, Rada Komisji handlu, Prezydium Komisji odbudowy kraju i racjonalnego budownictwa, Rada Komisji windykacji strat wojennych oraz Biura w/w Komisji, Biuro Departamentu, Kancelaria ogólna.

Z końcem sierpnia 1917r. utworzono Wydział Reform agrarnych Komisję Przemysłową, Odbudowy kraju i Handlową.

Departament Pracy składał się z Rady Departamentu, Komisji ochrony pracy, Komisji kas chorych, Komisji lekarskiej, Komisji opieki nad robotnikami za granicą. Ponadto istniały działy - Pośrednictwa pracy, Interwencji i wniosków oraz Biblioteka. Departament Sprawiedliwości dzielił się na: Radę Departamentu, Komisję prawa cywilnego, Komisję prawa karnego, Komisję kierowniczą kursów urzędników wymiaru sprawiedliwości, Komisję więzienną, Komisję opłat sądowych, Komisję kwalifikacyjną a także Referaty: Organizacyjny, Prawa karnego, Prawa cywilnego, Spraw więziennictwa, Przygotowania kadr urzędniczych średnich i niższego stopnia, Spraw organizacji biurowej, Kancelarii. Departament Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego składał się z Rady Sekcji Wyznań Religijnych, Rady sekcji oświecenia publicznego, Komisji kierującej przygotowaniem urzędników dla Państwa Polskiego, Biura Departamentu i Sekcji ds. Wyznań oraz Sekcji Oświecenia publicznego.

TRS nie zdołała doprowadzić do celu swoich pierwotnie założonych zamierzeń. Nie mogąc przeforsować swych zasadniczych postulatów przedkładanych władzom okupacyjnym dotyczących przede wszystkim przejmowania administracji TRS słabła atakowana przez przeciwników politycznych oraz w wyniku kryzysu w ruchu aktywistycznym. Nie mogąc sprostać olbrzymim oczekiwaniom społecznym oraz nie mogąc przełamać stanowiska okupantów chyliła się ku upadkowi. Ostatecznym aktem, który spowodował wielokrotnie zapowiadaną dymisję był kryzys przysięgowy w Legionach i w jego następstwie nie uzgodniona z TRS decyzja rządów okupacyjnych o przekazaniu z dniem 24.08.1917r. nie internowanych pułków legionowych Austro-Węgrom.

TRS postanowiła złożyć mandaty. Tuż przed zebraniem plenarnym w sprawie dymisji delegacja TRS udała się do arcybiskupa warszawskiego A. Kakowskiego i Prezydenta miasta Warszawy Z. Lubomirskiego z propozycją uznania się przez nich za regentów i przejęcia zakresu władzy po TRS⁶⁹. W tym miejscu zaznaczmy, że TRS opracowała i przedstawiła władzom okupacyjnym „projekt tymczasowej organizacji władz w Królestwie Polskim”. Wariant tego projektu przewidywał utworzenie Rady Regencyjnej jako instytucji tymczasowej do momentu ustanowienia króla lub regenta⁷⁰ Lubomirski i Kakowski propozycji wówczas nie przyjęli⁷¹. W tej sytuacji TRS postanowiła do czasu uregulowania spraw dalszego rozwoju organów polskich w Królestwie wyłonić ze swego grona tzw. Komisję Przejściową Tymczasowej Rady Stanu, której główne zadanie upatrywano w prowadzeniu bieżących spraw byłej TRS do czasu realizacji wniosków w sprawie utworzenia i powołania Rady Regencyjnej wraz z odpowiednim aparatem administracyjnym⁷².

Nie jest naszym zadaniem szczegółowe omawianie problematyki TRS. Skróceniwa przedstawienie ustrojowych aspektów TRS było jednakże konieczne dla kontynuacji tematu gdyż system organów Rady Regencyjnej wywodził się właśnie z TRS i Komisji Przejściowej TRS Elementy państwowotwórczych dokonań TRS a ściślej mówiąc utworzonego przez nią aparatu fachowego (departamenty) i społecznego (rady, komisje itp.) pojawiają się w dalszych rozdziałach przy omawianiu struktury i działalności poszczególnych organów systemu Rady Regencyjnej.

5. Komisja Przejściowa Tymczasowej Rady Stanu (KP) – bezpośrednia poprzedniczka Rady Regencyjnej

W dniu 28.08.1917r. po podjęciu przez TRS uchwały o złożeniu mandatów Rada wyłoniła ze swego grona Komisję Przejściową TRS⁷³. KP została upoważniona

⁶⁹ W. Suleja, *Próba budowy...*, op. cit., s. 274-275.

⁷⁰ Rozwinięcie tematu jest w następnych częściach pracy.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, op. cit., s. 84, 85. W. Suleja, *Próba budowy...*, op. cit., s. 275.

przez TRS do załatwiania spraw wchodzących w zakres jej kompetencji do czasu przekazania agend przyszłym władzom polskim. KP podjęła rozmowy z władzami okupacyjnymi już w dniu 28.08.1917r.⁷⁴, zaś jej charakter i zadania określiło ostatnie (już po złożeniu mandatów) posiedzenie TRS, które odbyło się 30.08.1917r.⁷⁵. Na tym posiedzeniu, na którym byli także obecni Komisarze rządów okupacyjnych ustalono, iż KP będzie załatwiać wszelkie sprawy bieżące wynikające z już podjętych działań TRS, opracuje i wprowadzi w życie przepisy związane z przejmowaniem sądownictwa i szkolnictwa w ręce polskie oraz zatwierdzi budżety tych organów byłej TRS, które będą w dalszym ciągu funkcjonowały.

Zagadnienia powyższe zostały zasygnalizowane na pierwszym posiedzeniu KP w dniu 28.08.1917r.⁷⁶.

Generalnym zadaniem KP było zatem zachowanie ciągłości prac, przygotowanie spraw związanych z zorganizowaniem nowych polskich organów państwowych oraz przekazanie im całokształtu zagadnień opracowanych, wdrożonych i rozpoczętych przez TRS i przez siebie. W skład KP weszli - J. Mikułowski - Pomorski (dotychczasowy vice przewodniczący TRS a następnie po ustąpieniu Niemojowskiego rzeczywisty przewodniczący TRS) jako przewodniczący KP i jednocześnie dyrektor Departamentu VIII - Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, St. Bukowiecki - członek KP i jednocześnie Dyrektor Departamentu VII - Sprawiedliwości i K. Natanson członek KP oraz równocześnie Dyrektor Departamentu VII - Skarbu.

„Zastępcami członka” KP biorącymi udział w posiedzeniach KP zostali: L. Górski - „referent wojskowy” (szef Komisji Wojskowej) i Antoni Kaczorowski - Dyrektor Departamentu VI - Pracy. Sekretarzem KP został L. Grendyszyński. Ponadto w posiedzeniach KP brali udział W. Rostworowski Dyrektor Departamentu III - Spraw Politycznych, M. Łempicki Dyrektor Departamentu IV Spraw Wewnętrznych, Stanisław Janicki Dyrektor Departamentu V - Gospodarstwa Społecznego i J. Pomykański Dyrektor Kancelarii KP (poprzednio TRS)⁷⁷. Przy KP funkcjonowały Sekretariat (5 osób), Kancelaria (8 osób) oraz szereg komisji fachowo - doradczych. Łącznie w systemie organów KP pracowało około 350 osób⁷⁸.

Aparat wykonawczy KP stanowiły: określana jako Departament I Komisja Wojskowa, Departament II - Skarbu, Departament III - Spraw Politycznych, Departament IV - Spraw Wewnętrznych, Departament V - Gospodarstwa Społecznego, Departament VI - Pracy, Departament VII - Sprawiedliwości, Departament VIII - Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Przy KP w dalszym ciągu funkcjonowali ci sami co przy TRS Komisarze rządów okupacyjnych Delegaci władz okupacyjnych do spraw specjalnych oraz nadal pracująca Komisja Sejmowo-Kon-

⁷⁴ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, *op. cit.*, s. 85.

⁷⁵ Inwentarz akt TRS a AAN - Warszawa, podaje, że ostatnie powiedzenie TRS odbyło się 31.08.1917r.

⁷⁶ AAN - Warszawa Zespół Akt Tymczasowej Rady Stanu (dalej - TRS) sygnatura 96 karta 10. TRS - 96 k. 10.

⁷⁷ GCRR - 8 k. 9.

⁷⁸ GCRR - 8 k. 9-19.

stytucyjna⁷⁹. Poszczególne Departamenty KP w zasadzie miały taką samą strukturę wewnętrzną jak Departamenty TRS.

Komisja Wojskowa składała się z Wydziałów: Studiów nad wojskowością polską, Propagandy i prasy, Opieki wojennej, Przemysłu wojennego. Ponadto nadal istniały Referat spraw ogólnych i Kancelaria.

W skład Departamentu Skarbu wchodziły Rada Departamentu, Komitet Ofiary Narodowej oraz Biuro Departamentu. Departament Spraw Politycznych składał się z Rady Departamentu, Komisji archiwalnej, Komisji ds. jeńców, Biura Departamentu podzielonego na referaty: Prawno - polityczny, Historyczny, Ekonomiczny, Prasowy (Biuro prasowe), Publikacji, Prasy polskiej, niemieckiej, żargonowej oraz Biblioteka i Biuro Komisji przygotowawczej dla rokowań pokojowych, Biuro Komisji ds. jeńców Departament Spraw Wewnętrznych przy którym funkcjonowały Rada Departamentu, Rada lekarska, Delegacja ds. ułożenia farmakopei polskiej, Delegacja ds. nadzoru nad żywnością, Delegacja ds. szkół lekarsko - dentystycznych. Departament posiadał Biuro dzielące się na Sekcje: I - Sekretariat, II - Zdrowia publicznego, III - Administracji Ogólnej, IV - Samorządów lokalnych.

Departament Gospodarstwa Społecznego dzielił się na Biuro departamentu w skład którego wchodziły: Sekretariat, Kancelaria, oraz referaty - Prawny, Ekonomiczny, Przemysłowy, ds. Rzemieślniczych, Prasowy. Ponadto istniały Biuro wykonawcze reform agrarnych i Biuro Windykacji strat wojennych.

Departament Pracy posiadał 3 referaty - Ochrony pracy, ds. Stowarzyszeń zawodowych, ds. Opieki nad robotnikami. Departament Sprawiedliwości składał się z Rady Departamentu, Komisji - Prawa cywilnego, karnego, więziennictwa, kierującej kursami dla urzędników sądowych, Kosztów sądowych, Organizacji adwokatury i hipotecznej. Biuro Departamentu dzieliło się na Sekcje: I - Osobową, II - Ustawodawczą, III - Skarbową, IV - Administracyjną i V - Ogólną.

KP realizująca stanowisko TRS dotyczące utworzenia polskich instytucji państwowych była organem, który odegrał istotną rolę doprowadzając do pomyślnego skutku zadania postawione przez TRS. Jak to staramy się przedstawić w następnych rozdziałach powstał system organów Rady Regencyjnej. Geneza tego systemu wywodzi się z koncepcji wypracowanej przez TRS u schyłku jej funkcjonowania.

Schyłek działalności KP przypadnie już w okresie istnienia Rady Regencyjnej. Ta ostatnia z kolei w owym czasie znajdzie się w trakcie tworzenia - organizowania aparatu administracyjnego oraz prowadzenia działań dla powołania dwu dalszych elementów systemu tj. rady ministrów - „Rządu Królewsko - Polskiego” a także Rady Stanu specyficznej namiastki ciała parlamentarnego.

Z powyższego względu nie jest możliwym wyczerpanie sygnalizowanej w tym rozdziale roli KP bez nawiązywania do już istniejącej Rady Regencyjnej oraz rady ministrów (rządu). W okresie od października 1917r. do stycznia 1918r. funkcjonowała jeszcze KP oraz działała już Rada Regencyjna. Ponieważ funkcjonowanie organów systemu Rady Regencyjnej omawiamy oddzielnie a jednocześnie w każdym z merytorycznych rozdziałów nawiązujemy

⁷⁹

Według inwentarza TRS.

do niezbędnej naszym zdaniem problematyki członów systemu czynimy to także w rozdziale dotyczącym KP. Jest to wprawdzie metoda wyprzedzająca lecz z uwagi na ścisłe powiązanie i przenikanie się zagadnień tych instytucji we wspomnianym wyżej okresie nie widzieliśmy innej możliwości.

Dymisja TRS zaskoczyła władze okupacyjne do tego stopnia, że akceptowały one natychmiast utworzenie KP⁸⁰.

Przy KP funkcjonowali zatem nadal w charakterze oficjalnych przedstawicieli - ze strony władz niemieckich: Komisarz Rządowy - Komisarz Królestwa Bawarii „Nadradca” Hugo hr. Lechrenfeld-Koeffering, Zastępca Komisarza „Radca Ziemiański” Józef Żychliński oraz Delegaci ds. specjalnych tj. finansowych „Nadradca” Rudolf Ueberschar i „Radca” Franz Renser, ds. gospodarczych „Landrat” Herbert Conrad, ds. sądowych „Radca” Z. Pomian-Dziembowski, ds. szkolnych Michael Mueller i ds. gminy żydowskiej Ludwig Haas, a ze strony austro-węgierskiej: Komisarz bar. Jan Konopka, Zastępca Komisarza „Radca Ministerialny” Ignacy Rosner, Zastępca Komisarza „starosta” Stefan Iszkowski oraz delegaci ds. specjalnych – ds. finansowych Stanisław Lewakowski, ds. sądowych Władysław Mueller i ds. szkolnych Marian Reiter⁸¹.

KP była organem spoza systemu politycznego będącego instytucjonalnym wynikiem stosowania w praktyce założeń aktu 5 listopada. Wprawdzie swą genezę miała w tym systemie jako wyłoniona z TRS, jednakże „wyłonienie” to miało charakter samoistny. Merytoryczne rozporządzenie z 26.11.1916r. nie przewidywało takiego organu. Wyposażona we wszystkie kompetencje byłej TRS jakie wynikały z aktu o jej utworzeniu KP została ponadto zobligowana do utworzenia polskich organów państwowych zgodnie z projektem TRS.

Całokształt tak ustanowionych kompetencji KP został w całości uznany przez władze okupacyjne. Wyrazem tego między innymi było przekazanie KP z dniem 1.10.1917r. zarządu szkolnictwa wszystkich stopni⁸², oraz nadanie sankcji „... rozporządzeniom uchwalonym przez Komisję Przejściową Tymczasowej Rady Stanu na posiedzeniu 1 października 1917r. dotyczącym: „Statutu tymczasowego Uniwersytetu Warszawskiego, Ustaw tymczasowych Wydziału Prawa i Nauk Politycznych ..., Wydziału Filozofii ..., Wydziału Lekarskiego ..., Statutu Tymczasowego Politechniki Warszawskiej oraz Ustawy tymczasowej wydziałów Politechniki”⁸³.

Jeszcze wcześniejszym uznaniem i to zarówno samej KP jak i zagadnienia politycznych postulatów polskich (TRS) było przyjęcie i akceptacja wspo-

⁸⁰ W. Suleja, *Próba budowy...*, op. cit., s. 280.

⁸¹ GCRR – 8 k. 20-21.

⁸² Vo.Bl. nr 87 z 20.09.2017r. poz. 378. „Gdy pertraktacje z Tymczasową Radą Stanu Królestwa Polskiego i z ustanowioną przez nią i upoważnioną do tego Komisją Przejściową stworzyły podstawy oddania szkolnictwa w ręce polskie, gdy przy tym Komisja uchwaliła przypisy tymczasowe o szkołach elementarnych w Królestwie Polskim i zgodę swą wyraziła na ustawę dotyczącą uwzględnienia potrzeb szkolnych mniejszości oraz ustawę wykonawczą do tej ustawy, wydaję następujące rozporządzenie dotyczące oddania zarządu szkolnictwa Komisji Przejściowej ustanowionej przez Tymczasową Radę Stanu”. ... 12.09.1917r. W. Beseler“.

⁸³ Vo.Bl. nr 94 z 28.10.1917r. poz. 400.

mnianego projektu systemu organów państwowych polskich w Królestwie tj. Rady Regencyjnej, Rady Stanu i rządu Królestwa Polskiego. Okres jaki upłynął od rozwiązania się TRS (25 - 29.08 1917r.) do podjęcia decyzji „w sprawie władzy państwowej w Królestwie Polskim” z dnia 12.09.1917r.⁸⁴ (a więc 18 dni) świadczy o tym w sposób wyraźny⁸⁵.

KP mając inną strukturę niż TRS urzędowała także w odmienny od TRS sposób. Nie utworzyła ona Wydziału wykonawczego a poprzez włączenie (*de facto*) do swego składu poza zastępcami członków wszystkich dyrektorów Departamentów byłej TRS stała się jednocześnie organem uchwałodawczym i wykonawczym w zakresie posiadanych kompetencji. W okresie od 28.08.1917r. do 24.01.1918r. KP odbyła 24 posiedzenia⁸⁶. Część z tych posiedzeń nastąpiła już po „wprowadzeniu w urząd” Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego.

Patent cesarzy z 12.09.1917r. kreujący system polskich władz państwowych w Królestwie Polskim nie przewidywał żadnych innych organów poza Radą Regencyjną, Radą Stanu i Radą Ministrów. Trzeba zatem dać odpowiedź na pytanie jaki charakter ustrojowy miała KP po ogłoszeniu Patentu z 12.09.1917r.

Patent zgodnie z jego art. 4. miał wejść w życie z chwilą „ustanowienia Rady Regencyjnej”.

Władza rządowa Rady Regencyjnej miała być sprawowana poprzez Radę Ministrów, której premiera (Prezydenta Ministrów) oraz członków miała powołać Rada Regencyjna⁸⁷.

Do czasu utworzenia pierwszego gabinetu ministrów co nastąpiło 7.12.1917r. istniała konieczność wykonywania pewnych funkcji rządowych zwłaszcza w odniesieniu do dwu przekazanych działów administracji - sądownictwa i szkolnictwa. Poza tym były „sprawy bieżące”.

Dla wstępnego uregulowania tych spraw Rada Regencyjna w dniu swojej intromisji wystosowała pismo do KP zlecające jej „prowadzenie swych czynności do dalszego postanowienia”, z tym, że Rada Regencyjna zastrzegła sobie prawo nominacji „wyższych urzędników” oraz „inicjatywę w sprawach nowych”⁸⁸ (tj. nie wynikających ze spraw zastanych). W dniu 9.11.1917r. odbyło się wspólne posiedzenie Rady Regencyjnej i KP poświęcone wyjaśnieniu wszelkich spraw dotyczących organizowania nowych organów państwowych oraz zagadnień bieżących wynikających z funkcjonowania KP przy jednoczesnym istnieniu Rady Regencyjnej⁸⁹. Posiedzenie to było poprzedzone zebraniem KP w dniu 30.10.1917r., w którym wziął udział Referendarz prawny Rady Regencyjnej Jan Kucharzewski⁹⁰ późniejszy szef

⁸⁴ *Ibidem*, poz. 397 z 27.10.1917r. (w dniu tym urzędowanie objęła Rada Regencyjna).

⁸⁵ Szczegóły w następnym rozdziale.

⁸⁶ AAN-TRS, TRS – sygn. 93.

⁸⁷ Szczegóły w rozdziale o Radzie Ministrów.

⁸⁸ GCRR – 111 k. 22-23.

⁸⁹ GCRR – 111 k. 19-20.

⁹⁰ GCRR – 111 k. 13-15.

pierwszego gabinetu. Dzień później KP przyjęła ustalenia⁹¹, które Przewodniczący KP skierował 6.11.1917r. poprzez Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej do Rady KP wychodząc z założenia, że sprawy państwowe, (zwłaszcza prawodawstwo w dziedzinach organizowania administracji przekazanej już przez władze okupacyjne) nie powinny doznawać zahamowania zaproponowała określenie „kompetencji Komisji Przejściowej TRS w następstwie objęcia przez Radę Regencyjną urzędowania”. Kompetencje te generalnie miały dotyczyć upoważnienia KP do dalszego pełnienia dotychczasowych funkcji przez KP z zastrzeżeniem uzyskania „upoważnienia” od Rady Regencyjnej w stosunku do wydawania przepisów prawnych w zakresie działów przekazanych oraz wspomnianej nominacji „wyższych urzędników”⁹².

Z przeglądu akt Gabinetu Cywilnego Rady Regencyjnej wynika, że do skonkretyzowania ustaleń proponowanych przez KP nie doszło. Po utworzeniu pierwszego rządu (7.12.1917r.) KP próbowała 14.12.1917r. i 9.01.1918r.⁹³ mocą własnej uchwały przekazać działalność rządowi, „zawieszając czynności swoje, a to do czasu ostatecznego uregulowania stosunku władz polskich i okupacyjnych w dziedzinie prawodawczej” kierując pismo w tej sprawie do zatwierdzenia przez Radę Regencyjną⁹⁴.

Rada Regencyjna na wniosek rządu oraz zgodnie z propozycją Referendarza⁹⁵ uznała sprawę za bezprzedmiotową, wobec uregulowania tych kwestii przez Dekret RR o tymczasowej organizacji władz w Królestwie Polskim⁹⁶, powiadamiając Prezydenta Ministrów (premiera) o przyjęciu uchwały KP do wiadomości⁹⁷.

W tej sytuacji posiedzenia KP odbywające się po 7.12.1917r. do 24.01.1918r. należy uznać za odbywające się poza obowiązującym porządkiem prawnym. Sprawy stosunków KP z pierwszym gabinetem ministrów omawiamy w rozdziale o Radzie Ministrów.

⁹¹ GCRR – 111 k. 23-27, 29-33.

⁹² GCRR – 111 k. 27, 23.

⁹³ GCRR – 8 k. 1-3.

⁹⁴ GCRR – 8 k. 3.

⁹⁵ GCRR – 8 k. 4, GCRR – 281 k. 39.

⁹⁶ Z 3 stycznia 1918r. Dziennik Praw Królestwa Polskiego nr 1 poz. 1.

⁹⁷ GCRR – 8 k. 5.

Rozdział II

Rada Regencyjna Królestwa Polskiego (RR)

1. Geneza Rady Regencyjnej

System organów Rady Regencyjnej z nią na czele wywodzi się wprost z koncepcji TRS i KP, z tym że tej ostatniej przypadła rola przeforsowania samej koncepcji u władz okupacyjnych oraz doprowadzenie do wdrożenia jej w życie. Była to dalsza część prób budowy instytucjonalnych załączków państwowości polskiej w oparciu o linię polityczną aktu 5 listopada.

Jak już wspominaliśmy brak możliwości szerszego działania skłonił TRS do wysunięcia żądań przekonstrowania istniejącego układu w kolejne rozwiązanie ustrojowe. W dniu 3.07.1917r. TRS na posiedzeniu plenarnym uchwaliła „Projekt tymczasowej organizacji polskich naczelnych władz państwowych”¹.

W tym miejscu zaznaczmy, że projekt z 3.07.1917r. stanowił wynik daleko posuniętej ewolucji w poglądach TRS na kwestie ustrojowe. Jeszcze bowiem dwa miesiące wstecz formułowano ogólne żądania dotyczące powołania przez TRS regenta oraz „tymczasowego rządu Polskiego”². Projekt z 3.07.1917r. przewidywał utworzenie: Rady Stanu (50-osobowej) Prezesa Rady Ministerialnej, Rady Ministerialnej (rządu), Ministerstw i Departamentów oraz Komisarzy miejscowych (organy terenowe). System przewidziany projektem miał istnieć „do czasu ustalenia ustroju Państwa Polskiego”³. Omawiany „projekt” jako swą integralną część posiadał tzw. „Wariant” przewidujący utworzenie Rady Regencyjnej jako „naczelnej władzy przedstawiającej Państwo Polskie”⁴. Całość projektu została zakomunikowana obecnym na posiedzeniu TRS Komisarzom rządów Niemiec i Austro - Węgier, którzy zapewnili niezwłoczne przekazanie wiadomości o projekcie swym władzom⁵.

W dalszym toku wewnętrznych dyskusji⁶ TRS, a później jej kontynuatorka KP przychyliła się do koncepcji „wariantu” z uwagi na brak w wersji podstawowego elementu „władzy naczelnej” (organu o charakterze głowy państwa)⁷.

¹ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, *op. cit.*, s. 77-83.

² Deklaracja TRS z 1.05.1917r. St. Dzierzbicki, *Pamiętnik z lat wojny 1915-1918*, Warszawa 1983, s. 240-241.

³ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, *op. cit.*, par. 1 projektu.

⁴ GCRR – 292 k. 6-7a. W. Suleja, *Próba budowy...*, *op. cit.*, s. 238. L. Grosfeld, *Polityka...*, *op. cit.*, s. 219.

⁵ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, *op. cit.*, s. 76-77.

⁶ Dla dyskusji opracowania swej koncepcji TRS utworzyła 14 osobową komisję, do której zaproszono ponadto 110 osobistości, L. Grosfeld, *Polityka...*, *op. cit.*, s. 219.

⁷ Wersja podstawowa przewidywała dość mglistą ewentualność przyznając projektowanej Radzie Stanu „atrybucję”: postanowienie w sprawie powołania Regenta Państwa Polskiego..“

Ostatecznie z tego właśnie powodu TRS przyjęła postanowienie o forsowaniu u kompetentnych władz okupacyjnych koncepcji systemu ustrojowego z Radą Regencyjną na czele⁸. Decyzję w tej sprawie przyspieszył kryzys przysięgowy w Legionach i związane z nim reperkusje. W Warszawie na ostateczną wersję propozycji polskiej (TRS) od 27.07.1917r. oczekiwali specjaliści delegacji rządów okupacyjnych. W dniu 30.07.1917r. TRS w uzgodnieniu z delegatami rządów niemieckiego i austro-węgierskiego ustaliła przesłanie swej ostatecznej wersji projektu organizacji polskich władz państwowych w wersji z Radą Regencyjną władzom mocarstw okupacyjnych. Projekt przesłano do Wiednia chcąc zyskać na czasie, ponieważ właśnie tam przebywał Kanclerz Rzeszy Niemieckiej. Do projektu dołączono także propozycję (projekt) tekstu odpowiedzi obu rządów na wnioski polskie a także projekt uroczystego Patentu dwu cesarzy ogłaszającego ustanowienie systemu polskich władz państwowych w Królestwie Polskim⁹. W ten sposób strona polska przejęła inicjatywę konstrukcji wspomnianego systemu.

Niezależnie od powyższych działań o charakterze formalnym TRS podjęła kroki mające na celu wytypowanie osobistości mających wejść w skład Rady Regencyjnej. Pracowała nad tą kwestią wspomniana wyżej „czternastoosobowa komisja” TRS do której zaproszono ponadto „dziesięć osobistości”¹⁰. Niewątpliwie prowadzono także rozmowy kularowe. Genezę ilościowego oraz częściowo personalnego składu Rady Regencyjnej należy upatrywać w projekcie podstawowym TRS (bez wariantu) z 3.07.1917r. a więc w tym, w którym wprost o niej nie mówiono.

Przewidywana tym projektem Rada Stanu, którą określono tam jako „przedstawicielkę państwa polskiego” miała zostać „obrana” przez „delegację wyborczą” składającą się z arcybiskupa warszawskiego (A. Kakowskiego), Marszałka Koronnego TRS (W. Niemojowskiego) oraz „jednej osoby” wybranej przez TRS spoza jej składu¹¹. Po sprecyzowaniu stanowiska TRS co do forsowania koncepcji systemu organów z Radą Regencyjną „czternastoosobowa komisja” wypracowała pogląd co do składu ilościowego i personalnego. W początkowej wersji planowano 4-5 osobową Radę Regencyjną, do której mieli by wejść A. Kakowski, Z. Lubomirski, J. Piłsudski (na pewno) oraz ewentualnie W. Niemojowski i A. Tarnowski¹².

Wydarzenia związane z demonstracyjnym ustąpieniem TRS zmieniły bieg tych ustaleń i jak należy sądzić w dużej mierze przesądziły o składzie przyszłej Rady Regencyjnej. Na 32. posiedzeniu plenarnym TRS padła koncepcja przekształcenia nie istniejącej wprawdzie formalnie lecz przewidzianej „projektem podstawowym” – „delegacji wyborczej” w organ o charakterze trudnym do określenia lecz w domyśle głowy państwa a zatem niejako przyszłej Rady Regencyjnej. Na tym samym

⁸ W. Suleja, *Próba budowy...*, *op. cit.*, s. 267.

⁹ *Ibidem*, s. 268.

¹⁰ L. Grosfeld, *Polityka...*, *op. cit.*, s. 219.

¹¹ Par. 2 „Projekt”, K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, *op. cit.*, s. 77.

¹² L. Grosfeld, *Polityka...*, *op. cit.*, s. 219.

posiedzeniu TRS podjęła jednomyślną decyzję złożenia swych mandatów na ręce Kakowskiego, Niemojowskiego i Lubomirskiego¹³, typując ich niejako w ten sposób na członków przyszłej Rady Regencyjnej. Jednakże do ostatecznej wersji składu osobowego było w tym momencie jeszcze daleko, zwłaszcza, że TRS formalnie z własnej woli przestawała istnieć i do dalszych działań na tym polu przystąpiła KP.

KP licząc się ze stanowiskiem poza aktywistycznych ugrupowań politycznych w Królestwie czuła się zobligowana wziąć pod uwagę ich stanowisko w kwestii konstruowania składu Rady Regencyjnej. Czynniki skupione wokół TRS - KP były w zasadzie zgodne co do obsady omawianego organu przez osoby z niedoszłej „delegacji wyborczej”, z tym, że co do Kakowskiego i Lubomirskiego jako osób spoza grona TRS konieczne były uzgodnienia z zainteresowanymi. W tym właśnie celu ustępująca TRS wyłoniła delegację w osobach. L. Grendyszyńskiego, S. Przeździeckiego i St. Janickiego dla porozumienia się z Kakowskim i Lubomirskim. Kakowski i Lubomirski wahali się. Zbyt wielka odpowiedzialność polityczna łącząca się z ewentualnym przyjęciem kandydatur skłaniała ich do powściągliwości. Istotnym było w tym przypadku także stanowisko najsilniejszego bloku politycznego Królestwa jakim było pasywistyczne MKP. Z kolei ewentualność cofnięcia przez okupantów dotychczasowych koncesji politycznych skłaniała do możliwie szybkiego podjęcia decyzji. Pasywiści zaznaczyli swoje stanowisko. Byli oni w tym czasie łącznie z endecją gotowi podjąć współpracę w tworzeniu polskich urządzeń państwowych w Królestwie. Przede wszystkim ostro wystąpili oni przeciw lansowaniu kandydatury Niemojowskiego upatrując w nim symbol skompromitowanej wg ich punktu widzenia polityki TRS. W jego miejsce MKP wysunęło propozycję kandydatury prezesa Zarządu Rady Głównej Opiekuńczej S. Staniszewskiego¹⁴. Niemojowski znając stanowisko MKP oraz wobec nieprzychylnych doń stosunku władz okupacyjnych odrzucił dotychczasowe propozycje TRS i 2.09.1917r. zrezygnował z ewentualnego udziału w Radzie Regencyjnej¹⁵. Kakowski i Lubomirski wstępnie przyjęli po namyśle propozycje TRS - KP¹⁶. W tych sprawach odbyło się 2.09.1917r. poufne spotkanie zorganizowane przez KP z członkami byłej TRS a następnie jawne z udziałem Komisarzy rządów okupacyjnych. Na niejawnym spotkaniu uczestniczący w nim Lubomirski zaproponował trzecią

¹³ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, *op. cit.*, s. 85.

Z. Lubomirski udał się także do Wiednia celem wysondowania opinii polskich politycznych kół zbliżonych do ugrupowań reprezentowanych w parlamencie wiedeńskim. Kakowski zwlekał z odpowiedzią.

Z. Lubomirski udał się także do Wiednia celem wysondowania opinii polskich politycznych kół zbliżonych do ugrupowań reprezentowanych w parlamencie wiedeńskim. Kakowski zwlekał z odpowiedzią.

¹⁴ W. Suleja, *Próba budowy...*, s. 272.

¹⁵ Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD) Akta Niemojowskiego - sygn. 30 k. 95-96, AAN - TRS - 96 k. 12.

¹⁶ O warunkowej zgodzie Kakowskiego świadczy list z 8.09.1917r. do Niemojowskiego, w którym pisał m.in. „...otóż i ja stwierdzam, że lubo pracowałbym chętnie z Panem jak z każdym prawym Polakiem nad odbudową Ojczyzny, to jednak gdy się przekonam, że kompetencje przyznane Radzie Regencyjnej i rządowi stwarzają nie prawdziwy rząd ale fikcję rządu, zmuszony będę również z miłości do Ojczyzny wycofać swoją kandydaturę...” – AGAD, *Ibidem*.

kandydaturę – pasywisty i przywódcy Stronnictwa Polityki Realnej popularnego w wpływowych konserwatywnych kołach gospodarczych – Józefa Ostrowskiego. Zebrani uchwalili zalecenia dla KP by jako trzecią wysunęła wobec władz okupacyjnych kandydaturę Adama Tarnowskiego, a w przypadku gdyby ten – co już wówczas rozważano – miał objąć stanowisko premiera pierwszego rządu polskiego w Królestwie, przedstawiła J. Ostrowskiego¹⁷. Powyższe ustalenia potwierdzono jawnie 3.09.1917r. na drugim posiedzeniu KP¹⁸. Tego samego dnia przewodniczący KP J. Mikułowski – Pomorski poinformował Komisarzy rządów niemieckiego i austro-węgierskiego o propozycjach KP w sprawie składu Rady Regencyjnej (kandydatur). Komisarz niemiecki wniósł zastrzeżenie, iż kandydatury wymagają szczegółowych uzgodnień z obu zainteresowanymi rządami. Faktycznie był to sprzeciw wobec osoby znanego z niechęci wobec polityki niemieckiej A. Tarnowskiego oraz jednocześnie obawa przed wzrostem wpływów austro-węgierskich w przyszłych organach władz polskich¹⁹. Komisarze byli obecni na omawianym posiedzeniu²⁰. Ponieważ jak już wspomnieliśmy nawet pasywisci uważali za możliwe i potrzebne by włączyć się do kreowania kandydatur do Rady Regencyjnej, na tym etapie uzgodnień wysunęli kolejną kandydaturę ze swych kręgów a mianowicie szefa prezydium MKP J. Świeżyńskiego. Z propozycji tej zrezygnowali 11.09.1917r. godząc się na Ostrowskiego²¹. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że aczkolwiek władze okupacyjne dosyć dobrze orientowały się w mozaice politycznej Królestwa i znały w niej silną pozycję MKP to jednak stroną w pertraktacjach z nimi była jedynie KP.

Uzgodnienia „wewnątrzpolskie” miały zatem na celu z jednej strony chęć uzgodnienia przez KP wysuwanych przez siebie kandydatur z liczącym się obozem politycznym, z drugiej właśnie oddziaływanie tego obozu na stanowisko KP. O wadze stanowiska MKP może świadczyć fakt, że w dzień później a więc 12.09.1917r. cesarze niemiecki i austriacki wyrazili zgodę na wydanie „patentu” w sprawie władzy Państwowej w Królestwie Polskim²², przesyłając stosowne listy do generalnych gubernatorów warszawskiego i lubelskiego polecające ogłoszenie patentu załączonego do listów²³. Ogłoszenie patentu nastąpiło 15.09.1917r. Jednobrzmiące listy cesarzy nawiązywały do aktu 5 listopada i ogłaszały kontynuację „budowy państwa polskiego...” na „... ile tylko pozwala położenie wojenne”. Zastrzegano w nich, że właśnie z uwagi na to położenie nie jest możliwe ustanowienie monarchy oraz parlamentu. Stwierdzono natomiast wejście w życie w miejsce dotychczasowej TRS „organów

¹⁷ AAN - TRS 96 k. 12.

¹⁸ AAN - TRS 96 k. 3.

¹⁹ Kandydatura Tarnowskiego była istotnym powodem opóźnienia przez Niemców wydania Patentu cesarzy o ustanowieniu systemu polskich organów państwowych - L. Grosfeld, *Polityka...*, *op. cit.* s. 232, też St. Dzierzbicki, *Pamiętnik...*, s. 261.

²⁰ AAN - TRS - 96 k. 12.

²¹ W. Suleja - Próba budowy... s.281 - 283. (skrajni aktywiści wysuwali w tym czasie kandydaturę A.Gołuchowskiego).

²² Szczegółowo o Patencie w dalszych częściach pracy.

²³ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 87-88.

Królestwa Polskiego” wyposażonych we władzę ustawodawczą i wykonawczą ... tak, że odtąd władza państwowa w zasadzie spoczywać będzie w ręku rządu narodowego. Za istotną zgodą mężów zaufania kraju mocarstwom okupacyjnym zastrzeżone będą tylko te kompetencje, których domaga się stan wojenny...”²⁴.

Patent z 12.09.1917r. w sprawie władzy Państwowej w Królestwie Polskim między innymi stwierdzał, że do czasu objęcia najwyższej władzy państwowej przez króla lub regenta władzę tę sprawować będzie („oddaje się”) Rada Regencyjna, z „zastrzeżeniem stanowiska mocarstw okupacyjnych według prawa międzynarodowego”. Obok trzyosobowej Rady Regencyjnej Patent przewidywał organ quasiparlamentarny - Radę Stanu oraz władzę wykonawczą „Prezydenta Ministrów” w porozumieniu wraz z gabinetem²⁵.

Patent opublikowano w Dzienniku rozporządzeń dla jenerał-gubernatorstwa warszawskiego²⁶ oraz dzienniku rozporządzeń C i K Zarządu Wojskowego w Polsce²⁷. W dniu opublikowania, 15.09.1917r. w Warszawie odbyło się uroczyste posiedzenie KP z udziałem Komisarzy okupacyjnych. Komisarze zwrócili się oficjalnie do KP o zakomunikowanie nazwisk kandydatur a właściwie desygnowanie osób do Rady Regencyjnej. W odpowiedzi J. Mikułowski-Pomorski oświadczył, że nastąpi to w „najbliższych dniach”²⁸. Stanowisko polskie ostatecznie sprecyzowano 18.09.1917r. Na czwartym posiedzeniu KP po stwierdzeniu jednoznacznej zgody Kakowskiego i Lubomirskiego odmowy Tarnowskiego (z 17.09.1917r.) oraz zgody Ostrowskiego (z 18.09.1917r.) KP jednogłośnie „wybrała” Kakowskiego, Lubomirskiego i Ostrowskiego. Uchwałę przekazano Komisarzom, którzy „przyrzekli” iż „niezwłocznie uchwałę tę prześlą swym rządóm do właściwego załatwiania”²⁹.

„Załatwienie” trwało do 15.10.1917r. W dniu tym do Warszawy dotarł telegram cesarza Wilhelma II zawierający zgodę (zatwierdzający) na kandydatury desygnowane przez KP³⁰. Biorąc pod uwagę to, że oficjalne ustalenia w sprawach polskich były dokonywane w ścisłym porozumieniu przez oba mocarstwa centralne należy sądzić, że 15.10.1917r. był dniem obustronnej zgody na skład Rady Regencyjnej³¹. Również tego dnia KP podała nazwiska członków Rady Regencyjnej do publicznej wiadomości³².

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Szczegółowe omówienie uregulowań patentu w kontekście pozycji ustrojowej poszczególnych organów systemu Rady Regencyjnej podajemy w dalszej części pracy przy okazji omawiania w/w organów.

²⁶ Vo.bl.

²⁷ Dziennik rozporządzeń c i k Zarządu Wojskowego w Polsce (dalej c i k dziennika) część XVI L. 75.

²⁸ TRS - 96 k. 23.

²⁹ TRS - 96 k. 24 - 25.

³⁰ Dzierżbicki, *Pamiętnik...*, s. 262. Telegram odczytał publicznie Przewodniczący KP J. Mikułowski-Pomorski w sali Teatru Wielkiego przed rozpoczęciem spektaklu, na sali byli obecni Lubomirski i Ostrowski, którym urządzono owację Po wyjściu ze spektaklu „...skauci i legionści” wypręgli konie z dorożki obu członków RR i „...sami ciągnęli”.

³¹ C. Berezowski, *Powstanie państwa...*, s. 151.

³² W. Suleja, *Próba budowy...*, s. 286.

2. Członkowie Rady Regencyjnej

Aleksander Kakowski – arcybiskup metropolita warszawski. Urodził się 5.02.1862r. we wsi Dębiny w powiecie przasnyskim w rodzinie bogatego rolnika (ojciec jego był właścicielem 4 włók tj. ok. 66 ha gruntu) pochodzenia drobnoszlacheckiego. Ukończył gimnazjum w Pułtuskach a następnie seminarium duchowne w Warszawie (1878). Po ukończeniu seminarium przez rok uczęszczał do Akademii Duchownej w Petersburgu, w której przerwał studia ze względu na stan zdrowia. Dla poratowania go wyjechał do Włoch, gdzie pod przybranym nazwiskiem - Długosz, studiował w tajemnicy przed władzami rosyjskimi na Wydziale Prawnym Uniwersytetu Gregoriańskiego praktykując jednocześnie w szkole adwokatów przy kongregacji soborowej. Tam też w roku 1885 uzyskał stopień doktora prawa kanonicznego. Następnie powrócił do kraju gdzie 30.05.1866r. uzyskał święcenia kapłańskie po czym został wykładowcą w Warszawskim Seminarium Duchownym. Pełnił jednocześnie funkcje sekretarza arcybiskupiego, obrońcy węzła małżeńskiego i prokuratora fiskalisa w sprawach karnych duchowieństwa. Przez 12 lat był regensem seminarium. W 1901 r. został kanonikiem kapituły warszawskiej, nieco później uzyskał godność prałata. W tym okresie Akademia Duchowna w Petersburgu nadała mu stopień doktora teologii.

Od 1910r. został metropolitą warszawskim. Konsekracja nastąpiła w Petersburgu a ingres do katedry św. Jana w Warszawie 14.09.1913r. zaś w dwa tygodnie później do kolegiaty w Łowiczu. Wybuch wojny światowej zastał go za granicą. Do kraju wrócił przez Anglię i kraje skandynawskie. Po zapoznaniu się z sytuacją na miejscu przesłał do Rzymu obszerny raport z dokumentacją zniszczeń kościołów i nadużyć jakich dopuściły się w Królestwie wojska niemieckie. Po opuszczeniu Królestwa przez Rosjan zakazał duchowieństwu udziału w czynnym życiu politycznym z czasem jednak zmienił zdanie i zalecił na wstępie współpracę w organizowaniu szkolnictwa polskiego. Sam politycznie związany był w tym okresie z MKP. Wobec aktu 5 listopada zachował stanowisko powściągliwe. W 1917r. współdziałał w utworzeniu Zjednoczenia Ludowego. Podczas tworzenia polskiego Uniwersytetu w Warszawie współdziałał przy organizowaniu Wydziału Teologicznego. Do Rady Regencyjnej wszedł w wyniku m.in. rad biskupów Zdzitowieckiego i Nowowiejskiego. Ma jego wniosek członkowie Rady Regencyjnej zrzekli się uposażenia. W listopadzie 1918r. miał najdłużej opierać się oddaniu władzy J. Piłsudskiemu, chcąc ją przekazać Sejmowi. W okresie późniejszym twierdził, że w 1918r. widział w Piłsudskim „męża opatrnościowego” (1923) w sumie jednak oceniał jego działalność krytycznie. Za wkład w działalność państwowotwórczą otrzymał Order Orła Białego (po śmierci kardynała Dalbora był Kanclerzem Kapituły tego orderu). W roku 1930 doprowadził do utworzenia Katolickiego Zarządu Instytucji i Zakładów Wychowawczych „Caritas”. W 1929r. otrzymał godność kardynała. Zmarł 31.12.1938 roku³³.

33

Polski Słownik Bibliograficzny.

Zdzisław Lubomirski – urodził się 4.04.1865r. w Niżnym Nowgorodzie w rodzinie zesłańców po powstaniu styczniowym. Dla zdobycia patriotycznego i krajowego wychowania w latach wczesnej młodości został wysłany przez ojca do Galicji. Studiował prawo na Uniwersytecie Jagiellońskim i w Grazu. Od 1893r. przebywał w Królestwie. W roku 1904 został wiceprzewodniczącym a w 1908 Przewodniczącym Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności. Zbliżony politycznie do umiarkowanych konserwatystów utworzył stronnictwo pod nazwą „Spójnia Narodowa”. Współfinansował Towarzystwo Oświaty Ludowej. Był orędownikiem współpracy narodów polskiego i czeskiego. Po wybuchu wojny światowej od 3.08.1914r. był prezesem sekcji ogólnej i faktycznym prezesem powstałego wówczas Komitetu Obywatelskiego miasta Warszawy. W listopadzie tego roku przystąpił do Komitetu Narodowego Polskiego i był jednym z sygnatariuszy prorosyjskiej i autonomicznościowej odezwy KNP z 25.11.1914r. Mimo wielu nacisków odmówił ewakuowania się z Królestwa. W dniu 4.08.1915r. uciekające dowództwo wojsk rosyjskich przekazało mu zarząd stolicy kraju, Lubomirski stanął wówczas na czele utworzonego Centralnego Komitetu Obywatelskiego. Niemcy zatwierdzili prezesurę Lubomirskiego.

Pełnił tę funkcję do czasu rozwiązania CKO przez Niemców za podejmowanie działań o charakterze politycznym. Po rozwiązaniu CKO Lubomirski przewodniczył miejskiemu Komitetowi Obywatelskiemu Warszawy. W lipcu 1916r. po wyborach do warszawskiej rady miejskiej Lubomirski został Prezydentem miasta. Na tym stanowisku energicznie działał w interesie miasta i ludności. Zyskał w tym czasie wielki autorytet w najszerszych kręgach ludności miasta i był popularny w całym kraju. Czynny w Towarzystwie Popierania Pracy Społecznej, Polskim Komitecie Sanitarnym – po 5 listopada 1916r., uchodził w oczach wielu polityków polskich a także państw centralnych za kandydata na regenta. W grudniu 1916r. J. Piłsudski próbował nawiązywać ściślejsze kontakty z Lubomirskim mając na uwadze wpływ na przyszlą władzę państwową). Mając krytyczny stosunek do TRS mimo to współpracował z nią jako przewodniczący Podkomisji sejmowej. We wrześniu 1917r. wystąpił z MKP.

GGW H. Beseler na tle kandydowania Lubomirskiego do Rady Regencyjnej, w liście do cesarza tak go charakteryzował: „Lubomirski z usposobienia i tradycji stoi w obozie antyrosyjskim, jego niezdecydowane stanowisko polityczne w pierwszym okresie okupacji należy tłumaczyć osobistymi zobowiązaniami, z których później sam car go uwolnił. Od zupełnej lojalności (wobec Niemiec) jest jednak księżę równie daleki jak od szczerego uznania nie neutralistycznego jedynie, lecz także od czynnego współdziałania Polski z państwami centralnymi. Ale i jego potęga faktów nieodparcie skieruje na tory aktywizmu”. Lubomirski wchodził do Rady Regencyjnej niechętnie w tym czasie raczej wątpił w zwycięstwo Niemiec i Austro-Węgier lecz obawa przed wydarzeniami na Wschodzie, przeświadczenie o konieczności budowy państwowości polskiej oraz ewentualność, że w razie odrzucenia współpracy okupanci zaostrzą warunki okupacyjne przemogły jego opory. Zdawał sobie przy tym sprawę, że jego dotychczasowa pozycja dała by mu lepszy start polityczny w wolnej Polsce niż jako uczestnikowi systemu Rady Regencyjnej. Parokrotnie też w czasie pełnienia urzędu w Radzie Regencyjnej miał zamiar złożyć

swój urząd lecz ulegał namowom i perswazji współregentów. Wspólnie z dyrektorem Departamentu Stanu – J. Radziwiłłem był inicjatorem orędzia Rady Regencyjnej z 7.10.1918r. a podczas próby zamachu stanu ze strony rządu J. Świeżyńskiego swoją indywidualnością i energią doprowadził do dymisji tego gabinetu. W dniu 10.11.1918r. urzędowo witał w Warszawie J. Piłsudskiego. Po 14.11.1918r. usunął się na kilka lat z czynnego życia politycznego. W 1926r. po ustąpieniu prezydenta Wojciechowskiego był jednym z czterech kandydatów proponowanych przez Piłsudskiego na stanowisko prezydenta jednak kandydatury nie przyjął. W okresie niepodległości od 1926r. był wiceprezesem konserwatywnej Polskiej Organizacji Zachowawczej Pracy Państwowej oraz senatorem z ramienia BBWR w trzech kadencjach oraz w ostatniej z nominacji przed wybuchem II wojny światowej. W roku 1929 pełnił funkcję Prezesa Sądu Obywatelskiego dla rehabilitacji Aleksandra Lednickiego.

W latach 1934-1935 był prezesem Naczelnej Rady Organizacji Ziemiańskich. We wrześniu 1939r. brał czynny udział w działalności Komitetu Obywatelskiego Obrony Stolicy. Rozważano w tym czasie powołanie go na stanowisko ministra spraw zagranicznych w projektowanym „rządzie obrony narodowej” gen. J. Rómmla. Od 10.11.1942r. dwa miesiące przebywał w areszcie gestapo skąd wrócił wyczerpany psychicznie i fizycznie. Zmarł niedługo po tym - 3.07.1943r.³⁴.

Józef August Ostrowski - urodził się 21.01.1850r. w Maluszynie w bogatej rodzinie ziemiańskiej. Studiował na Wydziale Prawa i Administracji Szkoły Głównej w Warszawie następnie na cesarskim Uniwersytecie Warszawskim, później Berlińskim po czym ukończył Wydział Rolniczy w Halle i Hohenheim. W kraju osiadł w roku 1874 prowadząc wielkie wzorcowe gospodarstwo rolne. W tym samym roku współorganizował Wystawę Rolniczą w Warszawie. W 1900r. został radcą komitetu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego. Rok wcześniej wszedł do redakcji późniejszego organu Stronnictwa Polityki Realnej – „Słowa”. Należał już wtedy do wpływowej grupy ziemian, przemysłowców i bankierów Królestwa (byli to m.in. J. Block, W. Czertwertyński, E. Dobiecki, L. Kronenberg, J. Potocki, W. Wielopolski), zabiegających o ulgi gospodarcze dla Królestwa i łagodzenie polityki rusyfikacyjnej.

Od 1904r. należał do Warszawskiego Oddziału Biura Informacyjnego petersburskiego tygodnika „Kraj” – powołanego dla stworzenia warunków na rzecz organizowania towarzystw rolniczych, samorządów miejskich i ziemskich.

W 1905r. został współzałożycielem Stronnictwa Polityki Realnej („...religia, rodzina, własność, harmonia społeczna, chrześcijaństwo...”) – w którym propagował idee działań na rzecz stworzenia warunków do zdobycia „praw narodowych i swobód ludzkich”. W latach 1908-1917 był członkiem Rady Towarzystwa Popierania Prac Społecznych (od 1910r. honorowy prezes). Mniej więcej w tym czasie 1906-1910 został posłem do rosyjskiej Rady Państwa (wybrany z guberni radomskiej) – gdzie był przewodniczącym Koła posłów z Królestwa i wiceprzewodniczącym Kół Królestwa, Litwy i Rusi. Był także współorganizatorem wyborów do Dumy w Królestwie.

34

Polski Słownik Bibliograficzny - zeszyt 76., PAN - Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Ossolineum 1973r. s. 66-69.

Mandatu zrzekł się w roku 1910 ze względu na stan zdrowia. Nie chcąc angażować się po stronie Rosji odsunął się od czynnego życia politycznego w pierwszym roku wojny światowej. Zaktywizował się w 1915r. wchodząc w kontakty z J. Zdanowskim, W. L. Jaworskim oraz działaczami NKN. Stał się wówczas pośrednikiem pomiędzy konserwatystami krakowskimi i warszawskimi – organizując ich zjazd 12 i 13.09.1915r. w Kielcach. Zjazd ten próbował zbliżyć się do NKN oraz utworzyć ciało polityczne poci nazwą Rady Narodowej, której „delegacja ds. zagranicznych w skład której wszedł via Kraków miała dotrzeć do wpływowych gabinetów”. Kiedy pod koniec roku 1915 SPR wycofało się z układów nad tworzeniem Rady i utworzyło wspólnie z pasywistami MKP, Ostrowski nie angażował się w te poczynania zaczynając ewoluowanie ku aktywizmowi. Po przyjęciu członkostwa w Radzie Regencyjnej był m.in. koordynatorem prac nad projektami ustaw - o Radzie Stanu, sekwestrze przemysłowym, dobrach donacyjnych. Aktywnie działał w październiku 1918r. prowadząc rokowania z politykami Królestwa i Galicji na temat utworzenia narodowego rządu koalicyjnego. Przekazanie władzy wojskowej a następnie cywilnej J. Piłsudskiemu odbyło się w jego mieszkaniu. Zmarł 30.06.1923 roku³⁵.

Tak więc wszyscy trzej członkowie Rady Regencyjnej wywodzili się z kręgów bardzo odległych od aktywizmu. Wskazani zostali personalnie przez ustępujące instytucje aktywistów - TRS - KP TRS na członków nowego organu państwowego w Królestwie i uzyskali akceptację zarówno władz mocarstw okupacyjnych jak i ugrupowań aktywistycznych w Królestwie. Kakowski stał się niejako automatycznie członkiem Rady Regencyjnej - był brany pod uwagę od początku - głównie na zasadzie jak należy sądzić dawnej polskiej tradycji prymasa *interreksa*, przyjmując za analogię do bezkrólewia stan gdy nowo powstające państwo - Królestwo Polskie miało w efekcie ukształtować się jako monarchia konstytucyjna a Rada Regencyjna otrzymała władzę „...aż do czasu jej objęcia przez króla lub regenta...”³⁶.

Lubomirski z racji swego autorytetu wypracowanego dzięki postawie społeczno-politycznej przed wojną oraz pełnienia funkcji prezesa CKO i Prezydenta Warszawy był akceptowany przez wszystkie strony układów o kształt przejściowej organizacji władz państwowych w Królestwie.

Ostrowskiego należy uznać za postać, która była niepisany kompromisem wszystkich tych stron. Rada Regencyjna oraz system organów, które w jej imieniu funkcjonowały utworzona formalnie na mocy Patentu z 12.09.1917r. była w istocie instytucją jaką dla określonych warunków wypracowali aktywni politycy polscy w Królestwie³⁷.

³⁵ *Ibidem*, Tom XXIV - Ossolineum 1979r. s. 556-559.

³⁶ Administracja kościelna w praktyce była podzielona pomiędzy trzy zabory. Podobno czynnikami niemieckie i austriackie powołując się na polską tradycję prymasa *interreksa* chciały by tymczasowym regentem był sam Kakowski. On zaś uchylić się miał od tego zaznaczając, że prymasem jest arcybiskup gnieźnieński - F.Tommasini b. poseł italski w Polsce - *Odrodzenie Polski*, Warszawa 1928 s. 10.

³⁷ Świadomie używamy tu określenia „aktywni politycy” a nie aktywiści gdyż mimo nie uczestniczenia prawicy (pasywistów) w samej TRS oraz lewicy niepodległościowej u schyłku TRS, w pracach komisji i zespołów TRS uczestniczyli politycy i specjaliści różnych orientacji politycznych. Sami zaś pasywiści

3. Wprowadzenie w urząd (intronizacja)

Art. 1. pkt. 2 Patentu z 12.09.1917r. określał, że Radę Regencyjną wprowadzą w urząd „monarchowie mocarstw okupacyjnych”. Sformułowanie to niezbyt jasne nie posiadało żadnych dodatkowych uściśleń w samym Patencie jak i poza nim. Czynniki decydujące ze strony państw centralnych nie miały w tej sprawie sprecyzowanej koncepcji. Wynikało to zapewne z pośpiechu działań związanych z konstrukcją nowych organów polskich w Królestwie. Wobec braku dokumentów źródłowych na ten temat oraz wzmianek w literaturze należy sądzić, że czynności wspomnianych monarchów (a raczej zainteresowanych rządów) ograniczyły się do gabinetowej zgody na skład personalny Rady Regencyjnej jak również na uroczystą intromisję krajową w obecności przedstawicieli tych rządów i miejscowych władz okupacyjnych³⁸.

Na taki tok rozumowania wskazuje brak w archiwaliach polskich oficjalnych monarszych dokumentów czy to zatwierdzających skład czy to określających sposób objęcia urzędu.

Można wobec powyższego sądzić, że szczegóły ustalono w Warszawie pomiędzy KP TRS i organami władz okupacyjnych. Potwierdzenia tej tezy można dopatrzeć się we wcześniejszych działaniach władz okupacyjnych kiedy to w równie ważnych kwestiach takich jak powierzenie Generalnym Gubernatorom ogłoszenia aktu 5 listopada a później Patentu z 12.09.1917r.³⁹

Dla przeprowadzenia uroczystej intromisji właśnie KP TRS (nie mogło się to odbyć bez wcześniejszych uzgodnień z miejscowymi organami okupacyjnymi) powołała specjalny Komitet Uroczystości Wprowadzenia Rady Regencyjnej⁴⁰, któremu powierzyła zorganizowanie i przeprowadzenie intromisji. Komitet ten składał się wyłącznie z Polaków. W skład Komitetu weszli⁴¹: przewodniczący - K. Komierowski, oraz – ks. kan. K. Bączkiewicz, ks. prałat Z. Chelmski b. członek Komisji sejmowo-konstytucyjnej TRS, Sekretarz Generalny Rady Regencyjnej, Z. Dębicki, S. Dziewulski członek Komisji urzędniczej KP zastępca przewodniczącego Rady

oddziaływali zarówno na tok prac i kierunki prac zarówno TRS jak i pracy organów systemu Rady Regencyjnej (dalej „RR”).

³⁸ Również C. Berezowski (*Powstanie państwa... op. cit.*) w swoim szczegółowym wywodzie prawnym ogranicza się do stwierdzenia, że „Mocarstwa centralne zatwierdziły regentów 15 października a 27 października nastąpiło wprowadzenie w urząd Rady Regencyjnej, która zajęła jedno skrzydło na zamku; na zamku wywieszono polski sztandar...” s. 151. Cytowany autor nie wskazuje na źródło “zatwierdzenia” ani “wprowadzenia”.

³⁹ Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 89 - 90 - podany w zbiorze reskrypt Generalnego Gubernatora Lubelskiego mówi o cesarskim poleceniu “wydania” Patentu oraz w ogólnych zarysach o zasadach ustrojowych systemu organów państwowych przewidzianych Patentem. St. Dzierzbicki, *Pamiętnik...*, s. 263 : telegram cesarski odczytany 15.10.1917r. polecał Generalnemu Gubernatorowi Warszawskiemu “wprowadzenie w życie regencji” łącznie z Generalnym Gubernatorem Lubelskim.

⁴⁰ GCRR - 314 k. 51, 77, 91-98.

⁴¹ *Ibidem* k. 77.

Departamentu Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego KP, B. Gembarzewski, A. Łuniewski były członkiem TRS, członek Komisji sejmowo-konstytucyjnej TRS (KP), członek Rady Departamentu Spraw Wewnętrznych KP, prof. H. Mościcki, S. Popowski, E. Sapieha Przewodniczący RGO, członek Komitetu Ofiary Narodowej, członek Rady Departamentu Skarbu KP, K. Skórewicz A. Suligowski, J. Żółtowski, F. Radziwiłł Naczelnik Milicji Miejskiej Warszawy, członek Rady Departamentu Spraw Wewnętrznych KP, S. Dembicki, E. Bernatowicz, J. Ciechanowski, K. Plater, J. Zawadzki a także oddelegowani: z Departamentu Spraw Politycznych KP W. Orłowski i z Departamentu Gospodarstwa Społecznego St. Zagłewski⁴².

Powyższy skład w dokumentach został nazwany „ścisłym sekretariatem”.

W przygotowaniach brało bowiem udział znacznie więcej osób zaangażowanych przez „sekretariat”. Koszty Komitetu z preliminowanych z budżetu KP 25 tys. mk wyniosły 19 202 mk 43 fen.⁴³. Podjął tę sumę z kredytującego przedsięwzięcia na wniosek Departamentu Skarbu KP - Banku Ziemiańskiego organizujący się już Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej⁴⁴ na czele którego stał ks. prałat Z. Chelmski.

Uroczystości odbyły się 27.10.1917r. w Katedrze św. Jana w Warszawie oraz na zamku królewskim w Warszawie. Pierwszym etapem było uroczyste nabożeństwo wraz z przysięgą Rady Regencyjnej, drugim objęcie urzędowania poprzez wygłoszenie⁴⁵ „Orędzia do Narodu” obwieszczającego objęcie „najwyższej władzy w Królestwie Polskim”.

Nabożeństwo, przysięga i wygłoszenie orędzia odbyło się w obecności przedstawicieli władz okupacyjnych oraz delegatów wszystkich niemal bez wyjątku ugrupowań politycznych i społecznych Królestwa oraz „przedstawicieli Galicji i Wielkopolski”⁴⁶.

Podkreślmy ten fakt jako oficjalny udział niemal wszystkich sił politycznych i społecznych ziem polskich w akcie tworzenia tego kolejnego szczebla po TRS i KP TRS polskich organów władzy i administracji. Jak szeroki i reprezentatywny był ten udział świadczy skład osób uczestniczących w intromisji. W katedrze św. Jana podczas nabożeństwa i przysięgi byli obecni⁴⁷: członkowie Rady Regencyjnej (w pierwszym prezbiterium), na wprost Rady Regencyjnej biskup Zdzitowiecki, w fotelach przy stallach Generalni Gubernatorzy - Warszawski gen. H. von Beseler i Lubelski gen. St. hr. Szeptycki, w stallach po prawej przedstawiciele niemieckich i austro-

⁴² *Ibidem* k. 51, 91-98.

⁴³ Posiedzenie likwidacyjne Komitetu z 22.11.1917r. GCRR - 314 k. 77.

⁴⁴ GCRR - 314 k. 3 (rozkład kosztów: przygotowanie zamku - 12 533,07 mk, katedry - 3 254 mk, druki itp. 635,26 mk, personel obsługi - 1 157,5 mk, inne 1 622,6 mk - GCRR - 314 k. 80-81.

⁴⁵ Rotę przysięgi członkowie RR podpisali w katedrze - GCRR - 4 k. 3, orędzie odczytał Sekretarz Generalny Rady Regencyjnej prałat Z. Chelmski - Seyda - Polska na przełomie... s. 62.

⁴⁶ Naoczny świadek cytowany St. Dzerzbicki tak to opisuje: „...Na uroczystości było pełno osób z prowincji i z okupacji austriackiej nawet najzacieklejsi międzypartyjni (MKP - Z.J.W) zjawili się...” s. 263.

⁴⁷ **Sprawozdanie Komitetu uroczystości wprowadzenia RR, z uroczystego nabożeństwa w dniu intromisji** - GCRR - 314 k. 91 - 98.

-węgierskich „władz okupacyjnych”⁴⁸ a po lewej przedstawiciele „władz i instytucji polskich”. Wg porządku byli obecni: K. Natanson, J. Mikułowski Pomorski, St. Bukowiecki, (KP TRS), „Konsulowie państw neutralnych”: perski - P. Wartheim, duński - Eiger, szwedzki - Krzyżanowski, szwajcarski - Wettler, holenderski - Peerboom, następnie pułkownicy Januszajtis, Zieliński, Haller, dalej L. Górski, L. Grendyszyński, A. Kaczorowski (KP TRS), M. Łempicki Dyrektor Departamentu Spraw Wewnętrznych KP, W. Rostworowski dyrektor Departamentu Spraw Politycznych KP, St. Janicki dyrektor Departamentu Gospodarstwa Społecznego KP, Kozłowski, Maj, Sokołowski, F. Radziwiłł, A. Łuniewski, St. Dziewulski (b. członkowie TRS), S. Szrednicki Prezes Sądu Najwyższego, St. Staniszewski Prezes Sądu Apelacyjnego w Warszawie, J. Higersberger Prezes Sądu Apelacyjnego w Lublinie, wicedyrektorzy Departamentów - Spraw Politycznych, Sprawiedliwości Pracy - Kamieniecki, Makowski, Czubalski, Szefowie Sekcji Departamentów - Sprawiedliwości Śmiarowski, Ryfiński, Oświaty Kucharzewski, Gąsiorowski, członkowie Sądu Najwyższego - A. Żydok, J. Litauer. Przedstawiciele Galicji - A. Lubomirski, Z. Tarnowski, J. Moraczewski, Zieleniewski. Przedstawiciele Wielkopolski - Jachowski, Drucki-Lubecki, Łącki, Delegaci miejskich władz Warszawy A. Suligowski, J. Zawadzki, P. Drzewiecki, Z. Chmielewski, J. Brudziński rektor Uniwersytetu Warszawskiego, S. Patschke rektor Politechniki Warszawskiej, Prezesi - Towarzystwa Naukowego Chlebowski, Macierzy Szkolnej M. Karski, Centralnego Towarzystwa Rolniczego M. Kiniorski, Głównego Komitetu Ratunkowego J. Stecki, Zastępca przewodniczącego Rady Głównej Opiekuńczej Wierniewicz, dyrektor Towarzystwa Przemysłowców A. Wierzbicki.

Dwunastu weteranów powstania 1863r. oraz „delegaci pułków Wojska Polskiego”. Następnie, prokurator Sądu Apelacyjnego w Warszawie B. Sobolewski, w Lublinie T. Bruśnicki. Wiceprokurator Sądu Apelacyjnego w Warszawie L. Supiński a także prezesi wszystkich sądów okręgowych. Ze strony aparatu wykonawczego KP (departamenty itp) W. Chodźko, W. Dunin, J. Turczyński, L. Ludkiewicz, J. Michalski. A. Pomykański, J. Lande oraz A. Drucki-Lubecki, E. Żółtowski, A. Wielopolski. Prezes Wydziału Kółek Rolniczych Choromański, dyrektor Wyższej Szkoły Handlowej Miklaszewski, profesorowie Biedrzycki, Baranowski, Cholewiński, Korzon, Miklaszewski ponadto W. Reymont, T. Plater, H. Potocki, dziekan Wydziału Prawa UW A. Parczewski, prof. J. Buzek, dziekani L. Kryński, J. Dziekański, H. Czopowski, A. Ponikowski, Cz. Witoszyński, T. Miłobędzki.

Następnie Prezesi Stowarzyszenia Kupców Polskich, Towarzystw - Dziennikarzy i Literatów, Dobroczynności i Miłośników Historii, Opieki nad Zabytkami Przeszłości, Wyższych Kursów Naukowych, Prawniczego, Stowarzyszenia Techników,

48

Komisarz rządowy przy TRS (później rządzie Królestwa Polskiego): ze strony niemieckiej: Komisarz rządowy - "Komisarz Królestwa Bawarii Nadradca" Hugo hr Lerchenfeld- Koffering, Z-ca Komisarza "Rzeczywisty Tajny Radca" Bohdan Hutten-Czapski, Z-ca Komisarza "Radca Ziemiański" Józef Żychliński. Ze strony austro-węgierskiej - Komisarz rządowy - baron Jan Konopka, Z-ca Komisarza "Radca Ministerialny" dr Ignacy Rosner, Z-ca Komisarza "Starosta" dr Stefan Iszkowski. Ponadto w Warszawie przebywał delegat ck Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz szereg delegatów okupacyjnych ds. specjalnych.

Lekarzy, Towarzystwa Kredytowego m. Warszawy, Dyrekcji Głównej Towarzystwa Kursów Zawodowych, Towarzystwa przemysłu i Handlu. Przedstawiciele - Klubu Państwowców Polskich, Grupy Polityki Czynnej, Stronnictwa Demokracji Polskiej, Zjednoczenia Ludowego, Narodowego Związku Robotniczego, Ligi Państwowości Polskiej. Stronnictwa Narodowego, Narodowej Demokracji, Zjednoczenia Narodowego. Stronnictwa Polityki Realnej, Związku Niezależności Gospodarczej, Bloku Narodowego, Polskiej Partii Socjalistycznej, Partii Niezawisłości Narodowej, Zjednoczenia Stronnictw Demokratycznych, Chrześcijańskiej Demokracji.

Ponadto prezesi Związku Ziemian, Towarzystwa Popierania Pracy Społecznej, Uniwersytetu Ludowego, Biblioteki Publicznej, Towarzystwa Przyjaciół Nauk Politycznych, Towarzystwa Higienicznego, Ogrodniczego, Popierania Przemysłu i Handlu Krajoznawczego, Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego, Towarzystwa Zjednoczonych Ziemianek, Wzajemnej Pomocy Pracowników Handlowych, Kasy im. Mianowskiego, Komitetu Giełdowego, Stowarzyszenia Robotników Chrześcijan, Rady Związków Zawodowych, Krajowej Rady Gospodarczej. Ponadto „trzydzieści sześć pań”, „wyżsi urzędnicy państwowi”, profesorowie uniwersytetu i politechniki, przedstawiciele zarządów instytucji ogólnokrajowych rad opiekuńczych, komitetów ratunkowych, prasa, przedstawiciele rad miejskich, „przedstawiciele drobniejszych instytucji społecznych”, osoby prywatne. Łącznie wydano 800 kart wstępu i 750 biletów wstępu. Karty wstępu były podzielone na 5 kategorii, z których trzy pierwsze (do prezbiterium i nawy środkowej) dawały prawo wstępu na zamek czyli do dalszego udziału w intromisji.

Na zamku Rada Regencyjna przyjmowała „adresy hołdownicze”. Wobec wyżej wymienionego grona Rada Regencyjna złożyła przysięgę na „Boga... i Polskę”, że będzie „sprawować rządy dla dobra ogólnego... utworzenia potęgi, niepodległości, chwały, wolności i szczęścia Ojczyzny, dla utrzymania pokoju i zgody między obywatelami kraju...”⁴⁹. W tym miejscu zwróćmy uwagę na fakt, że przysięga nie była składana na niczyje ręce oraz, że nie wspominała ani słowem o jakimkolwiek stosunku Rady Regencyjnej do mocarstw okupacyjnych. Uwieńczeniem uroczystej intromisji było oświadczenie w formie orędzia⁵⁰ ogłoszone przez Radę Regencyjną tego samego dnia.

Zwracając się do „Polaków” Rada Regencyjna stwierdziła objęcie „za zgodą obu wielkich monarchów” najwyższej władzy w Królestwie Polskim. Rada Regencyjna nawiązując do złożonej przysięgi oświadczyła wolę „prowadzenia narodu do państwowej niepodległości” na gruncie aktu 5 listopada i w oparciu o zasady ustrojowe Patentu z 12.09.1917r. Podkreślono, iż chodzi o podwaliny pod niepodległe państwo „z mocnym rządem i własną siłą zbrojną” na miarę przyszłości i roli państwa polskiego w przyszłym układzie europejskim. Orędzie ustosunkowało się do

⁴⁹ Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 90, tekst przysięgi: “Przysięgamy na Boga Wszechmogącego w Trójcy Świętej Jedynej i na Polskę, że rządy sprawować będziemy dla ogólnego dobra, dla utworzenia potęgi, niepodległości, chwały i wolności i szczęścia Ojczyzny, dla utrzymania pokoju i zgody między obywatelami kraju. Tak nam Panie Boże dopomóż.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 90-91, ogłoszonego także w prasie – Dzierzbicki, *Pamiętnik...*, s. 486-487.

ciężkiej sytuacji ludności oraz przypominało o trwałym dążeniu narodu do niepodległości poprzez wytwarzanie własnych i zdrowych odruchów poczynawszy od 3 Maja 1791r. Nawiązywało do katolicyzmu narodu, tolerancji i „idei demokratycznej, która coraz głębiej przenika społeczeństwo”. W zakończeniu orędzie wzywało Polaków „bez różnicy wieku, stanu i wyznania... do czynnego popierania Rady Regencyjnej”, przyszłego rządu i Rady Stanu. „Lud Polski pracujący od wieków na... roli, w Fabrykach, warsztatach i kopalniach...” wezwano do „gromadnej pracy dla umiłowanej Polski...”

Polityczne aspekty orędzia to podkreślenie gotowości respektowania aktu 5 listopada traktowanego jednocześnie jako punkt wyjścia w rozwoju państwowości polskiej oraz hasło budowy podwalin organów i instytucji państwowych na rzecz niepodległego państwa. Wychodząc zapewne z założenia określonej pozycji wobec mocarstw centralnych następnego dnia tj. 28.10.1917r. Rada Regencyjna wystosowała kurtuazyjne pisma do cesarza niemieckiego i austriackiego⁵¹. Treść pisma utrzymana była w duchu orędzia z 27.10.1917r. lecz co należy podkreślić zaznaczała dodatkowo „własny interes narodowy... narodu polskiego, ale i także gotowość dążenia do wspólnych celów politycznych i ekonomicznych z państwami centralnymi”⁵².

Rada Regencyjna w dniu 27.10.1917r. po uroczystym odebraniu (odczytaniu) skierowanych do niej adresów hołdowniczych⁵³ objęła urządowanie w jednym ze skrzydeł zamku królewskiego (w drugim urządował Generalny Gubernator Warszawski).

Tak więc idea wypracowana samodzielnie przez czynniki polskie (TRS, KP TRS) znalazła swój konkretny wyraz w utworzeniu u i objęciu władzy przez Radę Regencyjną.

4. Charakter i pozycja ustrojowa Rady Regencyjnej (RR)

Sytuację prawno-ustrojową RR określał wspomniany już Patent z 12.09.1917r. o ustanowieniu władzy państwowej w Królestwie Polskim. Jednakże pomimo formalnego oparcia o uregulowania Patentu aż do końca funkcjonowania RR tj. do 14.11.1918r. pociągnięcia i decyzje polityczne RR w praktyce wyłamały się z jego ram ewoluując w kierunku emancypacyjnym. Etapami tej ewolucji były okresy:

od 27.10.1917r. do 14-02.1918r. (drugie orędzie RR do Narodu);

od 14.02.1918r. do 7.10.1918r. (trzecie orędzie do Narodu);

od 7.10.1918r. do 11.11.1918r. (czynności faktyczne na bazie orędzia w tym formalne przejście władzy w obu okupacjach i działania zmierzające do utrzymania stanowiska centralnej władzy polskiej);

⁵¹ Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 91.

⁵² Fragment pism: „...Oczekujemy, że Naród Polski w dalszym, rozwoju wydarzeń dziejowych oparty na własnej sile zbrojnej i na własnym interesie narodowym oraz na podstawie łączności w kulturze zachodniej zmierzać będzie z obu Mocarstwami Centralnymi ku wspólnym celom politycznym i ekonomicznym. . . .” Dzierzbicki, *Pamiętnik...*, s. 487.

⁵³ Adresy hołdownicze napłynęły od wielu organizacji, instytucji oraz od osób prywatnych.

od 11.11.1918r. do 14.11.1918r. (współwładza a następnie przekazanie swej władzy J. Piłsudskiemu i rozwiązanie się RR).

a) Sytuacja RR od objęcia urzędowania do

II orędzia do Narodu (27.10.1917r. - 13.02.1918r.)

Jak już wyżej zaznaczyliśmy ewolucja ustrojowa RR miała charakter etapowy tym nie mniej ogólny charakter RR jako organu państwowego nie zmienił się aż do końca jej istnienia. Mamy tu na myśli charakter RR jako głowy państwa funkcjonującej w układzie jak to nazywamy systemu organów Rady Regencyjnej. Na system ten składały się RR, Rada Stanu jako organ quasi-parlamentarny oraz Rada Ministrów (rząd) wraz z podległym mu aparatem administracyjnym⁵⁴. Z powyższych względów znaczna część opisu w niniejszym podrozdziale będzie także dotyczyła okresów pozostałych (b, c, d) przedstawionych w następnych podrozdziałach. Ich treść będzie wskazywała natomiast na to co zmieniło się w stosunku do sytuacji wyjściowej tj. okresu pierwszego. Ponadto niezależnie od tego, że pozostałe elementy organów systemu RR zostaną szczegółowo przedstawione w rozdziałach następnych, ich rola i miejsce w stosunku do RR będą zaznaczone w niezbędnym zakresie także w niniejszym rozdziale.

Formalną sytuację RR określały dwa akty prawne: wspomniany już Patent z 12.09.1917r. oraz dekret Rady Regencyjnej z 3.01.1918r. o tymczasowej organizacji władz naczelných w Królestwie Polskim⁵⁵. Do tych dwu aktów dołączyła z czasem wydana przez RR „Ustawa z 4.02.1918r. o Radzie Stanu Królestwa Polskiego”⁵⁶.

Ta ostatnia w istocie swojej miała charakter dekretu RR⁵⁷ ponieważ została wydana bez udziału nieistniejącej jeszcze wówczas Rady Stanu. Nazwa „ustawa” wynikała z brzmienia takiego nazewnictwa dla tego aktu zawartego w Patencie z 12.09.1917r. mówiącym o „ustawie o Radzie Stanu”. Patent określał ogólnie pozycję RR, jej skład, zakres kompetencji w dziedzinie prawodawczej. Poza tym ustalał ogólne kompetencje „polskich władz państwowych” przez co należy rozumieć system organów RR w zakresie wymiaru sprawiedliwości oraz administracji szkolnictwa (dziedziny przekazane).

Pozostałe dwa akty w odniesieniu do tematyki niniejszego podrozdziału precyzowały m.in. stanowisko RR wobec reszty organów systemu.

Patent określał RR jako organ sprawujący najwyższą władzę państwową lecz tymczasową bo wykonywaną do czasu objęcia jej przez króla lub regenta⁵⁸ z zaznaczeniem jednakże sytuacji okupacyjnej a więc i prawno-międzynarodowego stanowiska mocarstw okupacyjnych. Tym samym ograniczono kompetencje RR i rządu

⁵⁴ Bliższe omówienie pozycji oraz działalności Rady Stanu i Rady Ministrów a także poszczególnych ministerstw w dalszej części pracy.

⁵⁵ Dziennik Praw nr 1 z 1.02.1918r. poz. 1.

⁵⁶ Dziennik Praw nr 2 z 6.02.1918r. poz. 2.

⁵⁷ Dalej RR.

⁵⁸ Art. 1 ust. 1 Patentu.

odnośnie samodzielnego występowania w stosunku prawno-międzynarodowych na czas trwania okupacji⁵⁹.

Odpowiedzialność polityczna za działanie RR miała spoczywać na premierze rządu (Prezydent Ministrów)⁶⁰.

Prawodawstwo w rozumieniu ustawodawczym zostało przyznane RR przy „współdziale” Rady Stanu z tym, że bliższe określenie sposobu zostało odesłane do późniejszych ustaw⁶¹. Tak więc z racji swego stanowiska „władzy zwierzchniej”⁶² i „najwyższej władzy państwowej”⁶³ RR uprawniona była do wydawania aktów prawnych w formie dekretów i reskryptów. Dekrety zarezerwowane były do uregulowań o charakterze ogólnym. W/w akty stawały się prawem po ich podpisaniu przez co najmniej dwu członków RR oraz po kontrasygnacie Prezydenta Ministrów.

Ustawy, które miała uchalać Rada Stanu wymagały zatwierdzenia przez RR.⁶⁴ Szczegółowe omówienie trybu prawodawczego zamieszczamy w rozdziale o Radzie Stanu. W tym miejscu podkreślić należy, iż kompetencje prawodawcze RR dotyczyły wyłącznie tzw. dziedzin przekazanych (działów administracji publicznej) a zatem w omawianym okresie – wymiaru sprawiedliwości i szkolnictwa⁶⁵. W pozostałych wprowadzanie odpowiednich projektów pod obrady Rady Stanu a w konsekwencji ewentualne zatwierdzenie przez RR wymagało zgody administracji okupacyjnych. Z racji swej pozycji głowy państwa RR posiadała prawo łaski w sprawach wyroków wymierzanych przez sądy polskie oraz prawo zatwierdzania wyroków śmierci z wyjątkiem przypadków orzekanych przez sądy państw okupacyjnych lub gdy skazany był obywatelem niemieckim albo austro-węgierskim⁶⁶.

Ponadto do kompetencji RR należało powoływanie i odwoływanie Prezydenta Ministrów w uzgodnieniu z władzami okupacyjnymi⁶⁷ a na wniosek premiera, Wiceprezydenta Ministrów a także ministrów, podsekretarzy stanu, naczelników sekcji w ministerstwach. Przewodniczącego Komisji Urzędniczej Państwa Polskiego, dyrektora kancelarii rady Ministrów (później Szefa Biura Prezydyjnego Rady Ministrów) oraz redaktorów „Dziennika Praw Królestwa Polskiego” i „Monitora Polskiego”. RR posiadała także określone kompetencje w stosunku do Rady Stanu a to: zwoływanie, otwieranie i odraczanie sesji, rozwiązywanie Rady Stanu, mianowanie części członków oraz Marszałka Rady Stanu⁶⁸.

⁵⁹ Art. 5 Patentu.

⁶⁰ Art. 1 ust. 3 Patentu.

⁶¹ W praktyce była to ustawa o Radzie Stanu oraz dekret o tymczasowej organizacji władz naczelnych w Królestwie Polskim.

⁶² Art. 2 w/w dekretu.

⁶³ Art. 1 ust. 1 Patentu.

⁶⁴ Art. 23 ustawy o Radzie Stanu.

⁶⁵ Por. w części pracy o KP - TRS.

⁶⁶ Rozporządzenie GGV w przedmiocie zatwierdzenia wyroków i ułaskawiania - Vo.BI. Nr 39 poz. 399.

⁶⁷ Pismo GGL do KP - TRS, Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 89.

⁶⁸ Szczegóły w rozdziale o Radzie Stanu.

Pozycja i zakres kompetencji KR ustalone wspomnianymi wyżej aktami wymagały konkretniejszego określenia. Były to ważne dla samej RR jak i dla rządu - rady ministrów poprzez którą zgodnie z art. 6 dekretu o organizacji władz, RR miała „sprawować rządy”⁶⁹. Z tych też względów dwa ministerstwa polskie tj. Sprawiedliwości oraz Spraw Wewnętrznych sporządziły opracowanie pod nazwą „Wykonywanie władzy przez Najdostojniejszą Radę Regencyjną”⁷⁰. Na tych podstawach Rada Ministrów 4.02.1918r. na swym 21 posiedzeniu przyjęła określenie precyzujące sytuację RR⁷¹ zaś RR zapoznana ze stanowiskiem Rady Ministrów nie wniosła do niego zastrzeżeń. Zajęte w tym trybie stanowisko wychodziło z założenia określonego jako „czyn rewolucyjny” polegający na pozbawieniu dotychczasowej władzy legalnej (Rosji) atrybutów zwierzchnictwa i zastąpieniu jej przez powstanie nowej dotychczas nie istniejącej. Nową zwierzchnią władzę zogniskowaną w RR określono jako samoistną wychodząc przy tym z założenia nieograniczoności zwierzchnictwa jako instytucji wynikającego z samej jego istoty. Ograniczenia z Patentu z 12.09.1917r. uznano słusznie nie za wynikające ze zwierzchności obcej lecz z faktu sprawowania okupacji i wynikających z tego wykonywania określonych funkcji pozostających czasowo w rękach okupantów. Sprecyzowano zatem koncepcję pełnej, suwerennej władzy państwowej RR z czasowym, przejściowym władzy tej ograniczeniem wynikającym z okupacji. Ograniczenia określono nie jako zawężenie zwierzchnictwa RR lecz jako zawieszenie będące skutkiem stanu okupacyjnego a zatem stanu wojennego, możliwości żądania przez okupantów określonych świadczeń rzeczowych i osobistych, eksterytorialności armii i urzędników administracji okupacyjnej, sądownictwa wojskowego i innych zagadnień wiążących się z „ważnymi interesami wojennymi” jak to stwierdzał art. 2 ust. 2 Patentu. Tak więc w opinii własnej posiłkując się zasadami prawa międzynarodowego i konstytucyjnego istniejące polskie organy państwowe tj RR i Rada Ministrów stanęły na stanowisku nieograniczonej władzy państwowej RR posiadającej prerogatywy głowy państwa przysługujące jej z dniem intromisji. Zawieszenie niektórych nie oznaczało bowiem nie posiadania ich przez RR lecz czasową niemożność wykonywania. Atrybuty te jak np. reprezentacja dyplomatyczna Królestwa Polskiego zawieszona do czasu ustania okupacji nie przysługiwały także ani Rzeszy Niemieckiej ani Austro-Węgrom. Zajęte stanowisko było wyrazem wewnętrznego przekonania RR i rządu o takim a nie innym charakterze organów w rodzącym się państwie. Było także wynikiem emancypacyjnej dążności wychodzącej wprawdzie z założeń Patentu z 12.09. 1917r. ale traktującej go rozszerzająco jako akt zawierający ograniczenia czasowe a nie ograniczenia w ogóle. Podejście to było także jak należy sądzić wyrazem przeświadczenia, że po negatywnych doświadczeniach jakie spotkały zarówno stronę

⁶⁹ Pierwszy gabinet RR powołała 7.12.1917r. Szerzej o tym w rozdziale o Radzie Ministrów.

⁷⁰ Wniosek z 14.01.1918r. w przedmiocie wykonywania władzy państwowej przez RR - załącznik do protokołu z 21 posiedzenia Rady Ministrów z 4.02.1918r. k. 292-296 (dalej RM - 5 k. 292-296). Memoriał z 29.01.1918r. o wykonywaniu władzy przez Najdostojniejszą RR - akta Prezydium Rady Ministrów (dalej PRM) - PRM - sygn. 15 k. 3-15 oraz RM - 5 k. 297-306.

⁷¹ RM - 5 k. 292.

polską jak i okupacyjną w traktowaniu roli i znaczenia TRS – państwa okupacyjne powinny w sposób odmienny i poważny potraktować system ustrojowy ustanowiony przecież za ich zgodą. Z tej platformy wychodząc i mając na uwadze krytykę społeczną TRS za jej (rzekomą) nieudolność i zbyt małą stanowczość RR chciała zapewne od początku i wyraźnie określić swoją pozycję.

Na tak przyjęte stanowisko RR wpłynęło zapewne także podejście do powyższych zagadnień zaprezentowane przez Cesarsko-Niemiecki Komisariat Rządowy przy TRS (w tym okresie pod starą nazwą przy rządzie polskim)⁷², którego radca dr Reier wystosował 7.12.1917r.⁷³ urzędowe pismo do „prywatnej wiadomości” J.E. von Ostrowskiego Mitglied des Regentschsrates zur gefl. privaten Kenntnis...⁷⁴ – „opinię prawną” w sprawie stosowania Patentu z 12.09.1917r. dotyczącego władzy państwowej w Królestwie Polskim. Opinię i wiążącą się z nią stanowisko RR oraz reprezentującą ją Rady Ministrów przytaczamy w tym podrozdziale dla scharakteryzowania sytuacji RR w omawianym okresie. Ważnym było bowiem także jak sytuację powyższą interpretowały administracje okupacyjne.

W piśmie komisariatu niemieckiego, zaznaczając, w czym było to zgodne z interpretacją polską stwierdzono, że „ponieważ nie ma obiektywnych i powszechnie znanych zasad prawa międzynarodowego odnośnie powstającego państwa, dlatego sens aktu (patentu – Z.J.W). powinien być raczej rozpatrywany w związku z istniejącymi powszechnymi zasadami prawnymi prawa międzynarodowego (należy sądzić, dotyczących regulaminu Haskiego odnośnie okupacji wojskowej) i w ścisłym związku z konkretnymi uregulowaniami Patentu „należy przyjąć naczelną zasadę, że wg prawnego porządku haskiego odnośnie prawa wojennego, całość władzy dotychczasowego państwa na terytorium, które całkowicie i zupełnie znalazło się we władaniu nieprzyjacielskim (okupacja wojenna - Z.J.W) - podczas trwania wojny przechodzi na tę władzę nieprzyjacielską... „stąd zaś konkludowano, władza państwowa rządu rosyjskiego przysługuje w GGW państwu niemieckiemu tj. reprezentującemu je Generalnemu Gubernatorowi dopóty nie zostanie przekazana na „na jakąś instancję Rady Regencyjnej – nową Radę Stanu lub podległe im instytucje...”.

Stanowisko komisariatu niemieckiego było wewnętrznie sprzeczne. Pozostawało także w sprzeczności z postanowieniami Patentu, na który się powoływało. Sprzeczność pierwsza polegała na tym, że powoływano się na normy prawa międzynarodowego i uprawnienia państwa okupującego abstrahując jednakże od naruszenia tych właśnie norm przez proklamację z 5 listopada 1916r. o utworzeniu niepodległego państwa polskiego na terytorium nieprzyjacielskim, pominięciu art. 1 ust. 1 Patentu, który „oddawał” najwyższą władzę państwową w Królestwie wyłącznie RR, a zatem nie mogło być mowy o jakimś przekazaniu już „oddanej” władzy

⁷² 24.02.1918r. GGW ustanowił w miejsce „Kaiserlich Deutsches Regierungskommissariat bei den Provisorischen Staatsrat im Konigreich Polen” – „Kaiserlich Deutsches Kommissariat bei der Koniglich Polnischen Staatsregierung” - GCRR - 165 k. 33.

⁷³ 7.12.1917r. to także data utworzenia przez RR pierwszego gabinetu ministrów.

⁷⁴ GCRR - 282 k. 56-63. Treść wywodów polskich pokrywa się i jest jak by repliką na stanowisko niemieckie. Wynika z tego, że Ostrowski nie zachował jego treści “do prywatnej wiadomości”.

a tym bardziej przekazaniu jej bliżej nieokreślonym organom podległym przecież istniejącej RR.

W zakresie ustawodawstwa, zarządu administracyjnego i kompetencji prawno-międzynarodowych opinia niemiecka nie odbiegała od zasad Patentu a różnica od poglądu RR i rządu Królestwa Polskiego polegała na tym (obok wymienionych wyżej zasad wyjściowych), że traktowano kompetencje władz polskich literalnie wg Patentu nie podejmując do rozumianej *in spe* a posiadanej *de iure* lecz nie wykonywanej wobec faktycznej sytuacji okupacyjnej, generalnej kompetencji polskiej władzy zwierzchniej. Skutki praktyczne różnicy poglądów na przedstawione kwestie zarysowały się niemal natychmiast po powołaniu przez RR pierwszego gabinetu. Do ostrej wymiany poglądów między reprezentującymi RR rządem a GGW doszło na przełomie grudnia 1917r. i stycznia 1918r. na tle rozgraniczenia kompetencji organów polskich i GGW.

GGW skierował do urzędującej jeszcze w sprawach „bieżących” KP TRS pismo zawiadamiające o zamierzonej zmianie opłat stemplowych (w tym aktów notarialnych – a sądownictwo należało do dziedzin przekazanych). Szef rządu polskiego stwierdził kategorycznie⁷⁵, że z dniem ustanowienia RR zmiana obowiązującego ustawodawstwa w dziedzinie przekazanej należy wyłącznie do RR. Nie jest nam znany efekt tego protestu, jednakże w okresie późniejszym scysje i protesty na działalność władz okupacyjnych były na porządku dziennym (głównie wobec Niemców) lecz nie stwierdziliśmy śladu naruszeń kompetencji polskich w zakresie ustawodawstwa (jak się okaże dosyć zresztą skromnego).

Podsumowując sytuację ustrojową RR w omawianym okresie należy określić ją jako mieszczącą się całkowicie w ramach Patentu z 12.09.1917r. (z interpretacją własną organów polskich – rozszerzającą)⁷⁶.

b) Sytuacja RR w okresie od 14.02.1918r. do 7.10.1918r.

Wydarzenia polityczne, które doprowadziły do zawarcia w Brześciu nad Bugiem pokoju między Niemcami, Austro-Węgrami, Turcją i Bułgarią z tzw. Ukrainą Republika Ludową w dniu 9.02.1918r.⁷⁷ oraz z Rosją (radziecką) 3.03.1918r. (wszedł w życie 29.03.1918r.) w wyniku czego bez pytania o zgodę polskich organów państwowych w Królestwie umawiające się strony postanowiły wyłączyć z Królestwa i przekazać „państwu” ukraińskiemu obszar Chełmszczyzny spowodowały olbrzymie wzburzenie całego społeczeństwa polskiego. RR i rząd zlekceważone w ten sposób przez rządy państw centralnych oraz wystawione w związku z tym pod pręgierz opinii publicznej stanęły w obliczu kryzysu politycznego już u samego progu swego funkcjonowania. W pierwszym odruchu powstała myśl ustąpienia. Obawa, że w zaistniałej próżni politycznej państwa centralne rozczarowane do-

⁷⁵ GCRR - 282 k. 56-63.

⁷⁶ Przypomnijmy, że był to okres niekompletnego systemu organów RR wobec nieistnienia jeszcze Rady Stanu.

⁷⁷ Szczegóły w rozdziale o Radzie Ministrów Por. też C. Berezowski, *Powstanie państwa...*, s. 241.

tychczasowym stanowiskiem Polaków Nie dopuszczą do powstania jakichkolwiek polskich instytucji polityczno-państwowych, spowodowała pozostanie RR przy jednoczesnym demonstracyjnym ustąpieniu rządu J. Kucharzewskiego⁷⁸. Po oświadczeniu rządowym adresowanym do RR⁷⁹, 14.02.1918r. RR ogłosiła swoje drugie orędzie do Narodu⁸⁰. Orędzie to zawierało protest wobec „... Boga i przed światem, przed obliczem ludzi i przed trybunałem dziejów, przed ludem niemieckim i przed ludami Austro-Węgier...” przeciw „nowemu rozbiorowi”. RR odrzuciła jakąkolwiek możliwość uznania traktatu brzeskiego „...piętnując go jako akt przemocy...”.

Druga część orędzia stwierdzająca jednostronne „...pogwałcenie (przez państwa centralne - Z.J.W) ducha i wewnętrznej treści wydanych aktów mornarszych...” (akt 5 listopada i Patent z 12.09.1917r. - Z.J.W) określiła wyłączność źródeł i podstaw władzy RR z uregulowań i konstytucyjnego znaczenia tych aktów. RR określiła bowiem w tym momencie podstawę swojej zwierzchniej władzy państwowej. Postanowiła „... czerpać prawo sprawowania władzy... opierając się na woli Narodu, wierząc że Naród pragnie posiadać symbol swej niepodległości... Na tej woli Narodu chcemy oprzeć posłannictwo i wysiłki nasze...”. Kończąc swą polityczną deklarację RR zastrzegła zachowanie wszystkich dotychczas osiągniętych zdobyczy państwowotwórczych dla przekazania ich jej następcom „...jeżeli dziś nie osiągniemy w pełni celu dążeń Narodu...”.

Sytuację wytworzoną w wyniku wydania orędzia można zatem określić jako swoisty zamach stanu za strony RR na układ prawnopolityczny Patentu z 12.09.1917r. i krok w kierunku politycznej emancypacji istniejącego w Królestwie systemu organów polskich. Przez własne działanie RR wyłamała się z ram ustrojowych Patentu z 12.09.1917r.

Bezpośrednio po ogłoszeniu orędzia RR intensywnie przystąpiła do powołania trzeciego członu organów systemu RR - Rady Stanu. Jej główne zadanie upatrywano w przygotowaniu projektów konstytucji Królestwa oraz co ważniejsze i na co w praktyce położono główny nacisk - przepisów o utworzeniu rzeczywistych i suwerennych organów władzy państwowej tj. senatu i izby posłów - Sejmu.

⁷⁸ M. Seyda, *Polska na przełomie...*, s. 96.

⁷⁹ Szczegóły w rozdziale o Radzie Ministrów.

⁸⁰ MP nr 7 z 14.02.1918r. też K. Komaniecki, *Odbudowa...*, s. 112. Kumaniecki podaje mylną datę -13.02.1918r. Jednocześnie RR wystosowała pisma do obu cesarzy. Wobec przebywania Dyrektora Departamentu Stanu poza Królestwem, list do cesarza Wilhelma zwiózł do Kancelarii Rzeszy adiutant Kakowski kpt. Drewnowski. Pismo to „...zrobiło w kołach Kanclerza bardzo dobre wrażenie ze względu na spokojny, poważny i rzeczowy to...” Koła polskie w tym posłowie Polacy, były poruszone. Ostrą akcją prowadzili mąż zaufania RR w Berlinie W. Feldman oraz Zychliński. Na forum parlamentu w uzgodnieniu taktyki z polskim Kołem poselskim odczytał tekst Orędzia RR. Postawę Koła polskiego poparli „socjaliści i centrowcy...” „...dobre wrażenie zrobiło odwołanie się do ludów Austrii i ludu Niemieckiego... hakatyści pienili się w wściekłości, że Polacy robią tyle hałasu o 4 powiaty...”. W efekcie „...20.02.1918r. zapadła decyzja u Kuehlmana nie znoszenia okupacji Chełmszczyzny i oddanie kwestii ustalenia granic Komisji mieszanej (po 3 Ukraińców, Niemców, Austriaków i Polaków) - nie wykluczony plebiscyt” - sprawozdanie Drewnowskiego z podróży do Berlina w dniach 18-21. 02.1918r. GCRR - 250... 15-19 i 27. 53 i nast. Z podobną misją do Wiednia jeździł adiutant Lubomirskiego por. Rostworowski. GCRR - 27 k. 47-52.

Po utworzeniu Rady Stanu⁸¹ (pierwsze posiedzenie odbyło się 22.06.1918r.) do 7.10.1918r. z zastrzeżeniem przedstawionej wyżej (jednostronnej) zmiany położenia politycznego w oparciu o orędzie z 14.02.1918r. do sytuacji RR odnosiły się w pełni ustalenia poruszone w podpunkcie a) niniejszego podrozdziału.

Dodatковым ważnym elementem rzutującym na pozycję RR w omawianym okresie był pewien pozytywny aspekt pokoju brzeskiego. Rosja (radziecka) zrzekła się terytoriów ustalonych w traktacie jako nie wchodzących w skład państwa rosyjskiego. Dotyczyło to m.in. w całości terytorium Królestwa Polskiego. Z tą chwilą faktycznie ustala okupacja wojenna Królestwa przekształcając się w sytuację niewojenną. Powstające państwo polskie (Królestwo), którego władze (RR) nie mogły występować w stosunkach międzynarodowych, miało zatem charakter państwa zbliżony do neutralnego.

c) Sytuacja RR od 7.10.1918r. do 11.11.1910r.

W dniu 27.07.1918r. wojska niemieckie rozpoczęły odwrót znad Marny, 15.09.1918r., Austro-Węgry wystąpiły do wszystkich państw wojujących o przystąpienie do rokowań pokojowych.

W dniu 26.09.1918r. poprosiła o pokój Bułgaria a 4.10.1918r. Austro-Węgry, Niemcy i Turcja za pośrednictwem rządów państw zastępujących ich interesy w USA zwróciły się do prezydenta USA z prośbą o rozpoczęcie rokowań pokojowych na podstawie ogłoszonych tzw. „14 punktów Wilsona”⁸².

Od 5.09.1918r. w ramach systemu organów RR trwał kryzys gabinetowy, którego m.in. wyrazem było odroczenie sesji Rady Stanu oraz przyjęcie dymisji Prezydenta Ministrów Steczkowskiego przez co rząd uzyskał status prowizorium⁸³.

Sytuacja międzynarodowa była skomplikowana. Z jednej strony kryzys polityczny i początek katastrofy militarnej państw centralnych na Zachodzie rodził nadzieje na nowe, korzystniejsze ukształtowanie się sprawy polskiej (definitywnie z układu koalicyjnego wypadła Rosja będąca od 3.03.1918r. w stosunkach pokojowych z państwami centralnymi co bywa często zapomniane) z drugiej zaś faktycznie władztwo terytoriów wszystkich ziem polskich dźwżyły nadal siły mocarstw centralnych. Mimo zapowiedzi i oświadczeń Ententy nikt nie mógł do końca przewidzieć następstw politycznych zakończenia wojny. Niemcy zaś jeszcze 24.09.1918r. stały bezwzględnie na stanowisku obowiązywania aktu 5 listopada⁸⁴. W tych okolicznościach przy niezmienionym układzie sił w Królestwie, RR ogłosiła 7.10.1918r., III Orędzie - Manifest do Narodu Polskiego⁸⁵. Był to krok o zasadniczym znaczeniu i poważnej wymowie politycznej. Przekreślał on w całości polityczne

⁸¹ Szerzej w rozdziale o Radzie Stanu.

⁸² K. Kocot, K. Wolfke, *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*, Wrocław 1972 s. 47, K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 119-121.

⁸³ Por. podrozdział - III gabinet w rozdziale o Radzie Ministrów.

⁸⁴ Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 119.

⁸⁵ Dziennik Praw nr 12, poz. 23.

i ustrojowe znaczenie aktu 5 listopada jak 1 Patentu z 12.09.1917r. (II Orędzie wyłamywało się tylko z ram Patentu).

Orędzie miało charakter ponad terytorialny jak chodzi o system organów RR ponieważ proklamowało ideę „...Polski Zjednoczonej i Niepodległej...” („...zupelnej niepodległości...”). Stawało na gruncie wilsonowskich zasad pokojowych jak chodzi o deklarację wobec wydarzeń europejskich. Efektem przyjęcia tych zasad była decyzja i wola RR do zasadniczej zmiany w wewnętrznym układzie organów polskich - rozwiązano Radę Stanu, zapowiedziano (i niemal natychmiast przystąpiono)⁸⁶ utworzenie rządu narodowego tj. reprezentującego „przedstawicielei najszerszych warstw narodu i kierunków politycznych” na zasadzie koalicyjności. Zadaniem tego rządu miało być opracowanie „wspólnie z przedstawicielami grup politycznych...” ordynacji wyborczej do Sejmu w oparciu „...o szerokie zasady demokratyczne...” i przedstawienie jej do zatwierdzenia przez RR najpóźniej w ciągu miesiąca” od daty powołania rządu⁸⁷.

Po opracowaniu ordynacji RR zapowiadała niezwłoczne zwołanie Sejmu i „poddanie Jego postanowieniom dalsze urządzenie zwierzchniej władzy państwowej, w której ręce Rada Regencyjna zgodnie ze złożoną przysięgą władzę swą ma złożyć...” Orędzie kończyło się wezwaniem do *jedności narodowej* i nadmieniało, że „obecnie już losy nasze w znacznej mierze w naszych spoczywają rękach...”. Odwołanie się do przysięgi było jednakże sformułowaniem nieścisłym. Zarówno przysięga jak i pierwsze orędzie utrzymane były w ramach aktu 5 listopada i Patentu z 12.09.1917r. Wypowiedź powyższa mieściła się natomiast w układzie II orędzia, w którym jak już wyżej stwierdziliśmy RR wyłamała się z linii Jednego z tych aktów oraz wspominała o swoich „następcach”. Stanowisko zajęte w orędziu z 7.10.1918r. stało się dla RR punktem wyjścia dla podjęcia kolejnych kroków prawno-ustrojowych i politycznych. 10.10.1918r. RR skierowała do p.o. Prezydenta Ministrów pismo polecające „wdrożenie kroków najszybszego przejęcia od władz okupacyjnych wszystkich działów zarządu k r a j e m ...”⁸⁸, a 12.10.1918r. ogłosiła

⁸⁶ Por. podrozdział IV gabinet w rozdziale o Radzie Ministrów.

⁸⁷ Tym samym projekt nad którym pracowała Rada Stanu stał się ponownie propozycją wyjściową. Geneza projektu tkwi w TRS, która przy bardzo szerokiej konsultacji pracowała nad nim przez rok (Komisja Sejmowo-Konstytucyjna TRS). Projekt liczył 241 art. Członkowie Rady Stanu po burzliwej dyskusji na wniosek J. Świeżyńskiego (MKP) uchwalili okres ostatecznego opracowania tego projektu - 4 miesiące. - Sprawozdanie stenograficzne z 4 posiedzenia Rady Stanu z dnia 4.07.1918r. s. 50-58. RR wyznaczyła termin jednego miesiąca. Projekt TRS - Rady Regencyjnej - Rady Stanu - rządu Królestwa Polskiego stał się wyjściowym projektem rządu J. Moraczewskiego - protokół z 3 posiedzenia Rady Ministrów Republiki Polskiej z 19.11.1918r. RM - 8k. 338b - 346, oraz z 9 posiedzenia z 26.11.1918r. - RM - 8 k. 410 i nast.

⁸⁸ GCRR - 42 k. 357, GCRR - 263 k. 79. M.in. wg tej rotę, na ręce obecnego w Krakowie adiutanta RR kpt. Drewnowskiego złożył przysięgę garnizon krakowski podlegający płk. Roji - GCRR - 316 k. 336. Pismo płk. Roji do „Najdostojniejszej Rady Regencyjnej z 16.10.1918r. - GCRR - 42 k. 404 - Roja informował m.in. o organizacji wojska w całej Galicji... gdzie to było możliwe ze względów konspiracyjnych. 31.10.1918r. Roja objął komendę w Krakowie i Galicji Zachodniej „...aż po Przemysł...” i „...zameldował o tym Szeffowi Sztabu Wojska Polskiego gen. Rozwadowskiemu oddając się pod jego rozkazy...” - MP Nr 191 z 2.11.1918r. 1.11.1918r, RR w związku z powyższym mianowała Roję generałem brygady - MP Nr 191 z 2.11.1918r. 14.10.1918r. przysięgę złożyli w obecności Lubomirskiego żołnierze PSZ w Ostrowi Mazowieckiej - Polski Słownik Bibliograficzny z. 76 s. 668.

dekret o natychmiastowym wprowadzeniu roty przysięgi dla „Wojska Polskiego”, które po zaprzysiężeniu przechodziło pod zwierzchność RR (dotychczas naczelnym dowódcą tzw. Polskiej Siły Zbrojnej był GGW H. Beseler)⁸⁹. Beseler uznał zwierzchnictwo RR nad wojskiem około 18.10.1918r.⁹⁰ a oficjalnie przekazał RR krajowe sprawy wojskowe 23.10.1918r.⁹¹

W dniu 15.10.1918r. nawiązując do swego orędzia RR, do czasu zwołania „Sejmu konstytucyjnego” skupiła w swym ręku pełnię prawodawstwa w formie rozporządzeń z mocą ustawy, pod odpowiedzialność – całego gabinetu (miały tracić moc w przypadku nie potwierdzenia przez Sejm)⁹².

W dniach 23 - 26.10.1918r. po pertraktacjach RR i jej przedstawicieli z członkami liczących się ugrupowań politycznych, RR powołała bez uzgodnienia z władzami okupacyjnymi kolejny (IV) gabinet rządowy składający się w większości z dotychczasowych jej oponentów – pasywistów oraz utworzyła (a właściwie przemianowała istniejące już organy) Ministerstwo Spraw Zewnętrznych i Ministerstwo Spraw Wojskowych⁹³. W dniach 26 i 27.10.1918r. przystąpiono do opracowania szczegółowego programu przejęcia władzy w okupacji austro-węgierskiej⁹⁴ a 30.10.1918r. RR wydała dekret o organizacji władz na obszarze c i k Generalnego Gubernatorstwa Lubelskiego⁹⁵.

Komisarzem Generalnym rządu mianowano dzień wcześniej J. Zdanowskiego⁹⁶, któremu na podstawie „rozporządzenia ministerialnego” też z 29.10.1918r. podporządkowano utworzony w tym celu Komisariat Generalny w Lublinie⁹⁷.

W dniu 3.11.1918r. GGL depeszą w języku polskim zakomunikował RR o przekazaniu władzy „wraz z całym aparatem urzędniczym” Zdanowskiemu⁹⁸. Dnia 31.10.1918r. RR mianowała Komisarza Generalnego Rządu polskiego dla Galicji i polskiej części Śląska - W. Czetwertyńskiego i jego zastępcę S. Bądzińskiego⁹⁹.

⁸⁹ Na podstawie tzw. „układu pszczyńskiego” zawartego przez mocarstwa centralne, GCRR - 42 k. 31, GCRR - 41 k. 41.

⁹⁰ GCRR - 42 k. 330.

⁹¹ GCRR - 42 k. 326, 328.

⁹² Dziennik Praw nr 12 poz. 24.

⁹³ Por. podrozdział IV gabinet w rozdziale o Radzie Ministrów.

⁹⁴ Wynikało to z przesadnego przekonania prawicy reprezentowanej głównie przez Narodową Demokrację o własnej pozycji politycznej.

⁹⁵ MP nr 187 z 28.10.1918r. por. rozdział VI ust. o dążeniu do przejęcia administracji. Dziennik Praw nr 15 poz. 35.

⁹⁶ Reskrypt RR z 29-10.1918r. - GCRR - 94 k. 15.

⁹⁷ PRM - 49 k. 67. MP Nr 188 z 29.10.1918r.

⁹⁸ GGL Liposcał do RR - 3.11.1918r. - GCRR - 94 k. 43. „...opuszczając kraj, który w czasie urzędowania mego szczerze pokochałem proszę o przyjęcie najlepszych życzeń szczęśliwej i jasnej przyszłości dla Państwa i Narodu Polskiego oraz o zachowanie mnie w pamięci jako szczerzego przyjaciela Polski”.

⁹⁹ GCRR - 95 k. 35, 36.

W tym przypadku do przejścia władzy w imieniu RR nie doszło wobec powstania w Galicji Polskiej Komisji Likwidacyjnej¹⁰⁰. Tym nie mniej pewne elementy uprawnień władczych były wykonywane - np. przejście uniwersytetów przez MWR i OP.

Dnia 3 listopada reprezentujący RR rząd polski kategorycznie odmówił warunkowego przejścia administracji w GGW ponawiając żądanie przekazania całości zarządu z dniem 15.11.1918r.¹⁰¹. Okupacja w GGW zakończyła się 10.11.1918r.¹⁰² i rozpoczął się proces przechodzenia władzy centralnej w ręce J. Piłsudskiego¹⁰³. RR rozwiązała się 14.11.1918r. a utworzony przez nią materialny substrat administracji polskiej pracował nadal lecz już w zmienionych warunkach politycznych.

Tak więc począwszy od 7.10.1918r. RR wyłamała się ostatecznie z ram aktów cesarskich i rozpoczęła szybki proces (mimo trwającej okupacji) emancypacji polskich organów państwowych w kierunku pełnej suwerenności. Charakterystycznym przy tym jest fakt, iż stając się w myśl swego orędzia instytucją formalnie suwerenną RR w podejmowanych przez siebie decyzjach określała się odtąd jako „Rada Regencyjna Państwa Polskiego”¹⁰⁴ lub tylko „Rada Regencyjna”.

Na aspekt ten można spoglądać dwojako. Po pierwsze jako zdeklarowanie się, jako centralna władza polska dla „Polski Zjednoczonej”, po drugie jako na ewentualność rezygnacji z monarchicznych zasad ustrojowych.

Pierwsze spojrzenie wydaje się nie budzące wątpliwości drugie, bardzo prawdopodobne. W końcowym okresie okupacji wobec praktycznie nie istnienia już wątpliwości co do powstania suwerennego państwa polskiego, idea republikańska była na tyle powszechna w społeczeństwie, że można przyjąć, iż fakt ten był wiążący w praktyce dla poglądów odchodzącej już i epizodycznej wprawdzie ale znaczącej w swoim czasie substytucji władzy jaką wyrażała swym istnieniem i działalnością RR.

Po 7.10.1918r. RR była częściowo innym organem, czerpiącym wprawdzie nadal formalną moc swego istnienia z ustaleń TRS i KP TRS wyrażonych w Patencie z 12.09.1917r. lecz jednostronnie wyemancypowanym z formy prawnej swej genezy. Była to jak określił St. Głąbiński - minister spraw zewnętrznych IV gabinetu utworzonego przez RR – „przejściowa władza zwierzchnia złożona z trzech mężów, którzy ogłosili 7.10. orędzie a tworzących Radę Regencyjną... nie z tytułu tego, że są Radą Regencyjną lecz z tytułu orędzia z 7.10...”.

W dniu 17.10.1918r. RR na spotkaniu z posłami polskimi do parlamentu austriackiego zaproszonymi do uzgodnień w sprawie utworzenia rządu koalicyjnego, publicznie opowiedziała się za wyrażoną wówczas opinią Głąbińskiego¹⁰⁵.

¹⁰⁰ Por. M. Ptak, *Polska Komisja Likwidacyjna wobec formujących się władz centralnych II Rzeczypospolitej*. Październik 1918 - styczeń 1919r., Acta Universitatis Wratislaviensis - Prawo LXXIII No 411 s. 123-138.

¹⁰¹ MP Nr 192 z 4.11.1918r.

¹⁰² Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 133, C. Berezowski, *Powstanie państwa...*, s. 258.

¹⁰³ Por. rozdział VI ust. 8.

¹⁰⁴ Reskrypt RR dymisjonujący rząd Świeżyńskiego - GCRR - 119 k. 42, rozkaz do “wszystkich formacji wojskowych” o przekazaniu władzy wojskowej J. Piłsudskiemu - GCRR - 42 k. 498.

¹⁰⁵ S. Głąbiński, *Wspomnienia polityczne*, Pelplin 1939, s.17-19.

Należy w tym miejscu zgodzić się z jeszcze jedną opinią Głębińskiego, że RR powinna w tym okresie zmienić nazwę co mogło by przyczynić się do innego traktowania jej przez strony istniejące i wchodzące na arenę polityczną w Polsce jak również później przez literaturę przedmiotu. Zaawansowanie działań politycznych lewicy niemal wyłącznie we własnym kierunku politycznym oraz podjęcie platformy ustrojowej RR przez prawicę (przedostatni gabinet endecki) mogło prowadzić do formułowania wobec RR zarzutów o próbę tworzenia trwałej władzy uzurpatorskiej kręgów prawicowo-konserwatywnych.

5. Wewnętrzna organizacja pracy Rady Regencyjnej. Aparat przyboczny Rady Regencyjnej – Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej i Adiutantura

a) Uwagi ogólne

RR jako ciało kolegialne opracowywała sprawy zainicjowane przez siebie lub przedłożone jej przez inne organy. Decyzje zapadały kolegialnie. Na podstawie przebadanych archiwaliów oraz literatury nie udało się ustalić czy poszczególni członkowie RR nadzorowali określone dziedziny (resorty) prac rządowych.

Wiadomym jest natomiast, że każdy z jej członków poza posiedzeniami wspólnymi pracował we własnym gabinecie mając do dyspozycji osobistego sekretarza oraz asystującego adiutanta wojskowego. Podejmowane decyzje dla ich ważności wymagały, podpisu co najmniej dwu członków RR. Większość aktów prawnych, a w szczególności ważnych decyzji politycznych (np. orędzia) podejmowane było przez RR w pełnym składzie. RR jako organ urzędowała na zamku królewskim w Warszawie, z wyjątkiem okresu od stycznia do 11 marca 1918r., kiedy to w okresie przebudowy zajmowanego przez nią skrzydła zamku posiedzenia odbywały się bądź w pałacu Arcybiskupim u Kakowskiego bądź w Pałacu Krasińskich (w gabinetach Ostrowskiego)¹⁰⁶. Członkowie RR uczestniczyli w posiedzeniach Rady Ministrów. Odbywało się to przy okazji omawiania szczególnie ważnych zagadnień. Posiedzenie takie nosiło wówczas nazwę „Rady Koronnej”¹⁰⁷. Radzie Koronnej przewodniczył jeden z członków RR.

RR przyjmowała gości, petentów itp. na specjalnych „posłuchaniach” („audiencjach”, „przyjęciach”). Posłuchania odbywały się wg ustalonego regulaminu, z reguły w środy i soboty w godzinach 10³⁰ - 12³⁰. O posłuchanie mógł się starać każdy zainteresowany o ile zgłosił próbę na trzy dni przed datą posłuchania i uzyskał wystawione przez Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej (GCRR) „pozwolenie” tj. uprawniającą legitymację¹⁰⁸. Zachowana w aktach GCRR Księga posiedzeń RR za okres od 12.12.1917r. do 5.06.1918r. zawiera adnotacje o 65 posiedzeniach, au-

¹⁰⁶ GCRR - 16 k. 30, GCRR - 279 k. 2.

¹⁰⁷ Omawiany w dalszych częściach pracy.

¹⁰⁸ Regulami posłuchań u Najdostojniejszej Rady Regencyjnej GCRR - 7 k. 6.

dienjach posłuchaniach¹⁰⁹, na których przyjmowano m.in. 12.12.1917r. – „delegatów miasta Krakowa”, 13.12.1917r. – Radę Ministrów, 21.03.1918r. – J. Glinkę delegata CKG z Petersburga, 30.03.1913r. – Prezydenta Ministrów J. K. Steczkowskiego wraz z Komisarzami rządów okupacyjnych i Kwatermistrzem Głównodowodzącym Armii na Wschodzie (Ober - Ost), 11.04.1918r. – hr. Groholskiego delegata gen. Michaelisa (III Korpus Wojska Polskiego w Rosji), 13.04.1918r. – „delegatów Wojska Polskiego z Odessy”, 15.04.1918r. – ppor. Raczkiewicza delegata I Korpusu Wojska Polskiego w Rosji (gen. Dowbora-Muśnickiego) wraz z płk. PSZ F. Kleebergiem itd.

W czasie swego urzędowania RR dwukrotnie w całym składzie udała się z wizytami za granicę – w obu wypadkach do cesarzy mocarstw centralnych¹¹⁰. Obsługą pracy RR zajmował się jej aparat przyboczny to jest Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej.

b) Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej (GCRR)

GCRR stanowił kancelarię głowy państwa – RR. Był odpowiednikiem podobnych urzędów funkcjonujących przy głowach państw (kancelaria – gabinet cywilny monarchy, prezydenta, naczelnika państwa itp). Początku istnienia GCRR należy upatrywać w dniach bezpośrednio poprzedzających intromisję RR ponieważ czynnościom organizatorskim intromisji towarzyszył już „Sekretarz Generalny Rady Regencyjnej” ks. prałat Z. Chelmicki - Szef Gabinetu Cywilnego. Nie znamy daty ani sposobu jego nominacji. Sądzić należy, że uzgodnili to pomiędzy sobą członkowie RR. W tym samym mniej więcej czasie Szef GCRR przystąpił do jego organizowania w tym i pozyskiwania pracowników¹¹¹. Można przyjąć, że zasadniczo GCRR był zorganizowany w początkach kwietnia 1918r., gdyż przysięga służbowa urzędników Gabinetu odbyła się 20.04.1918r.¹¹².

Istniejący i funkcjonujący GCRR uzyskał status formalny 12.07.1918r. na mocy specjalnego reskryptu RR¹¹³. Projekt wstępny tego reskryptu przygotował urzędnik GCRR – referendarz RR¹¹⁴ (doradca prawny), opracował ostatecznie Szef Biura Prezydialnego Rady Ministrów, która uchwałą z 16.06.1918r.¹¹⁵ przyjęła wersję projektu reskryptu gotową do przedłożenia RR. Reskrypt z 12.07.1918r. usankcjonował kompetencje istniejącego już GCRR oraz jego etatyzację¹¹⁶. GCRR został

¹⁰⁹ GCRR - 279 k. 1-17. W zapisach jest przerwa w okresie od 1.01. do 11.03.1918r. – czas przebudowy zamku królewskiego.

¹¹⁰ W okresie od 6 do 14.01.1918 roku.

¹¹¹ Najwcześniejsze nominacje urzędników GCRR noszą datę 2.11. 1917r. – GCRR – 17 k. 9.

¹¹² GCRR - 20 k. 37-58.

¹¹³ GCRR - 16 k. 64.

¹¹⁴ GCRR - 282 k. 175.

¹¹⁵ RM - 6 k. 614. 25 posiedzenie III gab. z 14.06.1918r.

¹¹⁶ Załącznik do reskryptu RR z 12.07.1913r. - GCRR - 16 k. 61.

określony jako „Królewsko Polski Gabinet Cywilny z siedzibą w Warszawie...” który jest „...kancelarią Władzy Najwyższej...” (RR - Z.J.W).

Do obowiązków GCRR należało przygotowywanie (opracowywanie) całości korespondencji RR „...z wyjątkiem tej, którą przygotowuje Prezydent Rady Ministrów...” i przedkładanie do „sankcji” RR po odpowiednim przygotowaniu, zaopiniowaniu itp. projektów aktów prawnych opracowywanych przez Radę Ministrów. W praktyce GCRR opracowywał ponadto szereg dokumentów na doraźne zlecenia RR lub szefa GCRR, a jego urzędnicy wykonywali na rzecz RR lub Szefa GCRR wiele czynności bieżących wynikających z aktualnych potrzeb RR. Urzędnicy GCRR zaliczani byli do urzędników państwowych¹¹⁷. Na czele GCRR stał wspomniany już Szef Gabinetu Cywilnego (w praktyce od początku GCRR aż do końca jego istnienia nosił on tytuł Sekretarza Generalnego Rady Regencyjnej). Zgodnie z ustaloną reskrypcją etatyzacją w GCRR byli zatrudnieni: referendarze GCRR noszący tytuł Referendarza Rady Regencyjnej, Dyrektor Kancelarii GCRR, sekretarz biura, 5 referentów¹¹⁸, 2 kancelistów, 2 telefonistki, 2 woźnych i goniec. Rozszerzająca się rola GCRR spowodowała, że w skład personelu podległego Szefowi GCRR weszło jeszcze parę osób. Sekretarzowi Generalnemu RR podlegał zatem przydzielony z czasem do GCRR – radca prawny¹¹⁹, trzech sekretarzy osobiści członków RR, kustosz zamku królewskiego i Łazienek¹²⁰, intendent zamku, inkasenci i służba zamkowa¹²¹. Siedziba GCRR do 15.11.1917r. mieściła się w ratuszu miejskim, następnie do 1.03.1918r. w wynajętych lokalach przy ulicy Trębackiej po czym na zamku królewskim w bezpośrednim sąsiedztwie pomieszczeń, w których urzędowała RR. Organizacyjnie GCRR dzielił się na samodzielne stanowiska pracy oraz wewnętrzne komórki organizacyjne. Poza Sekretarzem Generalnym jako przełożonym całości byli to: Referendarz RR, Kancelaria, Archiwum i Biblioteka.

Sekretarz Generalny Rady Regencyjnej – był nim jak już wspomniano od początku do końca ks. prałat Z. Chełmicki. Uczestniczył w posiedzeniach RR i Rady Koronnej prowadząc księgę protokołów¹²². Referował RR wszelkie sprawy wpływające do niej poprzez GCRR. Był przełożonym urzędników GCRR oraz podporządkowanych mu służbowo poza etatem GCRR, tzw. urzędników i służby zamkowej.

¹¹⁷ Zgodnie z przepisem o reskrypcie RR z 11.06.1918r. o “tymczasowych przepisach służbowych dla urzędników państwowych...”, Dziennik Praw nr 6 poz. 13.

¹¹⁸ Oznaczało to zupełnie co innego aniżeli obecne stanowisko referenta w administracji państwowej czy gospodarczej, np. referentem wojskowym TRS był J. Piłsudski.

¹¹⁹ GCRR - 17 k. 9.

¹²⁰ GCRR - 282 k. 175.

¹²¹ GCRR - 90-95, GCRR 20 k. 65-66.

¹²² Księga ta, tzw. kapitularz Chełmickiego nie zachowała się.

Referendarz Rady Regencyjnej – był zastępcą Sekretarza Generalnego. Początkowo był nim. J. Kucharzewski a po powołaniu go na stanowisko Prezydenta Ministrów - J. Siemieński. Do jego obowiązków należało opiniowanie wniosków i zagadnień ustawodawczych (normatywnych) tj. projektów ustaw, dekretów, restryktów a także wniosków o ułaskawienie oraz nominacji.

Kancelaria – (dyrektorem był W. Babiński) – zadaniem jej było opracowywanie, segregacja i ekspedycja korespondencji przychodzącej i wychodzącej GCRR.

Archiwum i Biblioteka – pozostawały pod ogólnym nadzorem dyrektora Kancelarii, a bezpośrednio Sekretarza Biura kancelarii. Sekretarzem była J. Raźniewska. Archiwum dzieliło się na podręczne oraz tzw. stałe dla spraw „zakończonych” grupowanych według ministerstw, samodzielnych urzędów oraz instytucji¹²³ wg ustalonej przez Chełmickiego „Instrukcji w sprawach archiwum i akt podręcznych”¹²⁴.

Kasa – znajdowała się pod zarządem Skarbnika, którym był J. Goldstand. Kasa dokonywała wypłat na podstawie asygnat dyrektora Kancelarii a w przypadkach szczególnych oraz na rachunek funduszu dyspozycyjnego i reprezentacyjnego – na podstawie asygnat wystawianych przez Sekretarza Generalnego RR. Środki finansowe GCRR przechowywano w Banku Ziemiańskim, Banku Handlowym i w Warszawskim Towarzystwie Wzajemnego Kredytu.

Skarbnik administrował także funduszami tzw. sztokholmskim i dobroczynnym J. Lubomirskiego współpracując w tym zakresie z Wydziałem Dobroczynnym m.st. Warszawy. W tym miejscu zasygnalizujemy, że wydatki RR i całego systemu organów RR były pokrywane z budżetu GGW oraz dochodów dziedzin przekazanych tj. Ministerstwa Sprawiedliwości oraz Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego prelininujących także własne dochody¹²⁵, pochodzące z różnego rodzaju opłat szkolnych, sądowych, notarialnych itp. Do grona podległych Sekretarzowi Generalnemu tzw. „urzędników zamku” zaliczali się: sekretarze osobiści członków RR - Kakowskiego - ks. prałat Cz. Sokołowski, Ostrowskiego - L. hr Morstin, Lubomirskiego - J. Kozłowski, intendent W. Lubieński, kilka osób personelu pomocniczego oraz kustosz zamku i Łazienek K. Skórewicz¹²⁶.

Jak już wyżej wspomnieliśmy organizacja GCRR rozpoczęła się od 27.10.1918r, Szef Gabinetu - Sekretarz Generalny RR próbował nadać Gabinetowi pozycję

¹²³ Archiwum GCRR zachowane w stanie niemal nie naruszonym stanowi obecnie jeden z najkompletniejszych zespołów AAN - Warszawa (318 jednostek aktowych tj. 2 mb. akt - ok. 90% stanu pierwotnego zespołu - M. Motas - Inwentarz GCRR - AAN - Warszawa).

¹²⁴ GCRR - 16 k. 12 - 15.

¹²⁵ Osobny budżet posiadał GCRR, osobny "zamek", osobny fundusz dyspozycyjny i reprezentacyjny RR. Np. w styczniu 1918 budżet GCRR wyniósł 23 145 mk w tym pensje 10 445. Wydatkowano 16 590 mk 33 fen. W tym okresie fundusz dyspozycyjny RR wynosił 20 080 mk, reprezentacyjny 10 117 mk, oraz 32 239 mk 11 fen. na przebudowę zamku. - GCRR - 16 k. 40.

¹²⁶ GCRR - 20 k. 66, GCRR - 17 k. 5.

szczególną, zwłaszcza w początkowym okresie kiedy RR tworzyła dopiero organy wykonawcze (rząd) a jednocześnie sama będąc organem quasi-monarchicznym musiała w jakiejś mierze uwzględniać tzw. „ceremoniał”. Wychodząc z założenia budowy monarchicznej formy rządów w Królestwie, Chełmicki zamierzał wzorem monarchii ościennych zorganizować „dwór Rady Regencyjnej” prowadząc w tej sprawie korespondencje z radcą dworu w Wiedniu J. Lewickim¹²⁷ oraz studiując organizację gabinetów cywilnych Austrii, Węgier i Prus¹²⁸. Rolę Gabinetu i jego pozycję Chełmicki uzasadnił przy tym koniecznością utworzenia osobnego urzędu by na wypadek „...unii z innym mocarstwem... zagwarantować jeszcze na wstępie istnienie osobnego gabinetu cywilnego dla spraw polskich”¹²⁹.

W praktyce GCRR stał się rozszerzoną kancelarią RR a rola Chełmickiego sprowadziła się do kierowania Gabinetu mimo znacznie wyższych jego osobistych aspiracji¹³⁰.

GCRR odegrał istotną rolę w organizowaniu pracy w zakresie zlecanej współpracy i kontaktów z innymi organami i instytucjami w tym z władzami okupacyjnymi. GCRR przyczynił się do zachowania cennej dokumentacji działalności RR i jej organów. Sekretarz Generalny uczestniczył we wszystkich ważniejszych przedsięwzięciach RR. Często wykonywał specjalne zlecenia RR na terenie obu okupacji¹³¹. GCRR przetrwał swego twórcę - RR. Uległ likwidacji z dniem 11.12.1918r. kiedy to dekretem Naczelnika Państwa utworzono Kancelarię Cywilną Naczelnika Państwa rozwiązując jednocześnie „Królewsko-Polski Gabinet Cywilny”. Dekret zalecił przekazanie akt GCRR w/w Kancelarii¹³².

Etatyzacja sukcesora przedstawiała się następująco: 1 Szef Gabinetu, 2 referentów, 5 kancelistów, 2 telefonistki, 2 maszynistki, 1 woźny, 1 goniec¹³³.

c) *Adiutantura Rady Regencyjnej*

Ze względów reprezentacyjnych oraz praktycznych wobec okupacji wojskowej i związanej z nią „znacznym uszczupleniem praw osób cywilnych na rzecz armii” członkom RR przydzielono asystę wojskową-adiutantów¹³⁴. Przydziału

¹²⁷ GCRR 16 k. 33, 82.

¹²⁸ GCRR - 16 k. 75.

¹²⁹ Chodziło zapewne o ewentualną „unię” w ramach tzw. rozwiązania austro-polskiego- GCRR - 282 - k. 167.

¹³⁰ Jak podaje *Polski Słownik Bibliograficzny* (patrz odsyłacz przy życiorysie Kakowskiego) Chełmicki wywierał określony wpływ na Kakowskiego. Chełmicki do czasu objęcia funkcji w gabinecie cywilnym RR był czynnym politykiem pasywistycznym m.in. był sygnatariuszem wiernopoddańczego telegramu do Naczelnego Wodza Wojsk Rosyjskich w. Ks. Mikołaja - K. Kumaniecki, Odbudowa..., s. 28.

¹³¹ GCRR -20 k. 59, 62. Charakterystyczne przy tym i humorystyczne zarazem jest, że nie uzyskał od niemieckiego Prezydium Policji „stałego świadectwa odwszenia” GCRR - 20 k.116.

¹³² MP nr 231 z 17.12.1918r.

¹³³ Rozporządzenia Rady Ministrów z 11.12.1918r. - MP nr 231 z 17.12.1918r.

¹³⁴ Adiutantura Rady Regencyjnej Państwa Polskiego - Sprawozdanie.... - GCRR 316 k. 33. Propozycję utworzenia adiutantury RR wysunął wicedyrektor Komisji Wojskowej płk. Januszajtis.

dokonali – Szeff Inspekcji Wyszukolenia przy Naczelnym Wodzu PSZ oraz Dowództwo Polskiego Korpusu Posiłkowego (PKP). Patenty nominacyjne adiutanci otrzymali 30.10.1917r.¹³⁵, natomiast oficjalne przydziały wojskowe nastąpiły nieco później głównie z uwagi na przeciągające się uzgadnianie przekazanie oficera z PKP¹³⁶. Adiutantura składała się z trzech oficerów polskich (od 8.11.1918r. czterech) oraz trzech podoficerów (żandarmerii) polskich z Dowództwa Żandarmerii Polskiej (PSZ) pełniących posterunki honorowe na zamku oraz wykonujących funkcje kurierskie¹³⁷.

Adiutantura jako całość podlegała wprost RR a poszczególni adiutanci i żandarmi najstarszemu rangą adiutantowi. W praktyce adiutanci pełnili służbę przy wskazanych osobach członków RR. Kpt. K. Drewnowski (od 19.10.1918r. mjr) odkomenderowany z Inspekcji Wyszukolenia był adiutantem Kakowskiego, por. O. Górka odkomenderowany z ostatniego miejsca przydziału Komisji Wojskowej KP TRS (od 1.01.1918r. rotmistrz) był adiutantem Ostrowskiego, por. St. Rostworowski z Dowództwa Uzupełnień PKP w Przemyślu (od 18.07.1918r. rotmistrz) asystował Lubomirskiemu¹³⁸.

Z dniem 8.11.1918r. do adiutantury dodano por. L. Morstina (sekretarz osobisty Ostrowskiego). Przełożonym adiutantów i żandarmów był kpt. (mjr) Drewnowski.

Do obowiązków adiutantów należało asystowanie członkom RR w ich podróżach służbowych, pełnienie służby podczas posiedzeń RR, wykonywanie obowiązków kurierskich oraz „wyjednywanie u odpowiednich władz niemieckich ulg w ograniczeniach obowiązujących osoby cywilne” tj. indywidualnie występujących członków RR. Adiutanci uczestniczyli i w podróży RR do Berlina i Wiednia, ponadto kpt. Drewnowski wyjeżdżał do Berlina w sprawach rozwiązania PKP¹³⁹. Dnia 18.03.1918r. do Huszt (Węgry) jako obserwator z ramienia RR procesu oskarżonych za Rarańczę żołnierzy PKP oraz 1.11.1918r. do Krakowa i 12.11.1918r. do Lwowa. W Krakowie Drewnowski w imieniu RR odebrał przysięgę garnizonu polskiego a ze Lwowa przez Kraków wrócił do Warszawy jako komendant pierwszego polskiego pociągu relacji Kraków - Warszawa.

Rostworowski wyjeżdżał w sprawach PKP do Wiednia 17-20.03.1918r.¹⁴⁰, 28.03.1918r. do Huszt. On też asystował GGW H. Beselerowi przy opuszczaniu Warszawy po ustaniu okupacji oraz zawiózł „reskrypt” RR o przekazaniu pełni władzy państwowej „komendantowi Piłsudskiemu”¹⁴¹. O. Górka poza uczestnictwem w wizytach RR u cesarza mocarstw centralnych, miał towarzyszyć Ostrowskiemu w dniach 7-17.11.1917r. w jego podróży do Wrocławia¹⁴².

¹³⁵ *Ibidem*.

¹³⁶ Pismo GCRR z 2.11.1917r. do GGW - GCRR - 6 k. 5.

¹³⁷ Był to kpr Pasięka, kpr Kanarek i kpr Boratyński.

¹³⁸ GCRR - 316 k. 35, GCRR - 6 k. 5.

¹³⁹ Raport z podróży - GCRR - 250 k. 15-19. GCRR - 27 k. 53 i następne.

¹⁴⁰ Raport z podróży, *op. cit.*, GCRR - 42 k. 8.

¹⁴¹ Adiutantura, *op. cit.*, k. 36.

¹⁴² Pismo GCRR do Inspekcji Wyszukolenia - GCRR - 4 k. 2 (w piśmie do wojskowych władz niemieckich użyto polskiej nazwy Wrocław).

6. Społeczeństwo, ugrupowania polityczne oraz poszczególne środowiska polskie wobec Rady Regencyjnej

Społeczeństwo polskie tak w Królestwie jak i w dużej mierze poza jego granicami przyjęło z dużą nadzieją i przychylnie ideę powstania poprzedniczki RR – Tymczasowej Rady Stanu. Stosunek ten w późniejszym okresie uległ daleko idącym zmianom¹⁴³.

RR jako wyrazicielce dalszej emancypacji sił krajowych na rzecz państwowości a zarazem wyraźniej określonego organowi państwowemu Królestwa towarzyszyły różnorodnie opinie odzwierciedlające stosunek do tej instytucji. I tym razem były to opinie zmienne. Inne do 9.02.1913r. (pokój brzeski) inne po 9.02.1918r. inne po 7.10.1918r. i jeszcze inne w ostatnich dniach okupacji. Rzecz charakterystyczna, którą podkreślamy na wstępie bardzo ostro z różnych pozycji politycznych atakowano rząd, samą zaś RR (nawet skrajni opozycjoniści) traktowano z dozą szacunku - chyba jak należy sądzić z uwagi na jej charakter bądź co bądź pierwszej od wielu lat oficjalnej głowy państwa powstającej państwowości polskiej.

Pierwszym odzwierciedleniem stosunku do instytucji jak i do osób ją tworzących był udział przedstawicieli wszystkich ugrupowań politycznych na uroczystej intromisji. Zachowane materiały i dokumenty w zbiorze akt GCRR są jak należy przypuszczać tylko częścią wyrazów poparcia i uznania dla RR. Tym nie mniej przytoczenie ich da pogląd na stan i nastroje aktywnej opinii społecznej. Sądząc z układu stronnictw w Radzie Stanu akces do budowy państwowości z uznaniem autorytetu RR wyrażały: Liga Patriotów Polskich, Centrum Narodowe, Polska Demokracja, Klub Państwowców, Stronnictwo Narodowe, Zjednoczenie Ludowe, Stronnictwo Polityki Realnej, Narodowa Demokracja, Związek Niezawisłości Gospodarczej, Narodowy Związek Robotniczy¹⁴⁴. Niezależnie od części wymienionych partii należy uznać, że ideę RR w praktyce poparło całe MKP (pasywiści) skoro niezależnie od wcześniejszego udziału w pertraktacjach nt. składu RR w Radzie Stanu powstał Klub MKP pod kierownictwem przewodniczącego Prezydium MKP - J. Świeżyńskiego.

Ścisłe współpracowała z rządem powołanym przez RR Rada Główna Opiekuńcza. „Adresy hołdownicze”, uznania itp. napływały do GCRR przez cały okres działania organów systemu RR przy czym proces ten nasilił się wyraźnie po ogłoszeniu orędzia z 7.10.1918r. Wówczas depesze itp. korespondencje nadesłały między innymi : zarząd miejski Lwowa, rada miejska Sanoka, zjednoczenie 36 towarzystw polskich w Przemyślu, „Wł. Bogacki w imieniu ludu wiejskiego ziemi krakowskiej”, zarządy miejsko-gminne Dobromila, Hrubieszowa, Tomaszowa, Słomnik, sejmik powiatowy stopnicki, Rada Kresowa Polska na Białorusi, Towarzystwo Dziennikarzy Polskich we Lwowie, Budapesztański Związek Przyjaciół Polski, rady, magistraty i przedstawiciele Laska, Krasnogostawu, Jędrzejowa,

¹⁴³ W. Suleja, *Próba budowy...*, *op. cit.*

¹⁴⁴ Protokół z 5 posiedzenia III gab. - RM - 6 k. 53, 54 (na podstawie propozycji ustalenia nominatów do Rady Stanu).

Kolbuszowej, Tomaszowa Mazowieckiego, Włocławka, Łojowa, Miechowa, Krakowa, Rzeszowa, Biłgoraja, Gorlic, Włoszczowy, Sanoka, Sambora, Słonima, Białegostoku, Zamościa, Staszowy, Ostrowca, Stawisk. Ponadto zarząd Główny Straży Kresowej, urzędnicy kolejowi z Zawiercia, delegaci Kół Zjednoczenia ludowego, Komitet Polski w Wilnie, Komitet Towarzystwa Rolniczego w Krakowie¹⁴⁵, Centralny Komitet Obywatelski w Piotrogradzie¹⁴⁶, Związek Niemiecki w Łodzi¹⁴⁷, rektor i senat Uniwersytetu Jagiellońskiego¹⁴⁸, Polski Klub Narodowy w Piotrogradzie¹⁴⁹ i inni.

Ponadto niezależnie od orędzia z 7.10.1918r. – Zarząd Główny Związku Chrześcijańsko-Demokratycznego. Porozumienie Stronnictw Państwowości Polskiej (Stronnictwo Narodowo-Zachowawcze, Narodowy Komitet Demokratyczny, Radykałowie Polscy i Towarzystwo Patriotyczne) z Rosji¹⁵⁰, 100 dokumentów od organizacji polskich z Litwy i Białorusi¹⁵¹, Wydział Krajowy Sejmu Galicyjskiego¹⁵², „ludność Śląska cieszyńskiego”¹⁵³, Polacy z Rosji (arcybiskup E. Ropp, biskup J. Cieplak oraz 197 innych osób w tym wiele wysoko postawianych w hierarchii emigracyjnej)¹⁵⁴. Uznały RR: Porozumienie Stronnictw Polskich w Rosji¹⁵⁵, ugrupowania polskie związane z Komisją Likwidacyjną ds. Królestwa Polskiego (w Rosji)¹⁵⁶, Polski Komitet Wykonawczy na Rusi grupujący 77 organizacji i stowarzyszeń polskich¹⁵⁷, Centralny Komitet Obywatelski w Moskwie¹⁵⁸, Komitet Finansowy Polski w Moskwie¹⁵⁹, Centralny Komitet Obywatelski w Kijowie¹⁶⁰, Rada Zjazdów Polskich Organizacji Pomocy Ofiarom Wojny w Piotrogradzie¹⁶¹, Stowarzyszenie

¹⁴⁵ GCRR - 118 cała teczka.

¹⁴⁶ GCRR - 248 k. 3.

¹⁴⁷ PRM - 1 k. 384.

¹⁴⁸ MP nr 179 z 18.10.1918r.

¹⁴⁹ MP nr 176 z 15.10.1918r. GCRR - 118 k. 173. GCRR - 248 k. 6.

¹⁵⁰ MP nr 56 z 26.04.1918r.

¹⁵¹ GCRR - 55 cała teczka w tym bardzo ciekawe opracowanie o stosunkach społeczno-politycznych na Litwie. Część dokumentów to wzruszające i wstrząsające opisy sytuacji Polaków i nie tylko Polaków na tych terenach).

¹⁵² MP nr 198 z 8.11.1918r.

¹⁵³ MP Nr 181 z 21.10.1918r. oraz Nr 187 z 28.10.1918r.

¹⁵⁴ MP Nr 60 z 1.05.1918r.

¹⁵⁵ GCRR – 90 k. 180.

¹⁵⁶ GCRR – 90 k. 306 i następne.

¹⁵⁷ GCRR – 91 k. 86-88.

¹⁵⁸ GCRR – 90 k. 51.

¹⁵⁹ GCRR – 90 k. 49.

¹⁶⁰ GCRR – 139 k. 10-11.

¹⁶¹ GCRR – 90 k. 56.

Przemysłowców Polskich w Rosji¹⁶², Polska Rada Bezpieczeństwa w Moskwie („... wszystkie z wyjątkiem skrajnie lewicowych organizacji polskich...”)¹⁶³, „grupa działaczy” ... od konserwatystów do socjalistów...” w Finlandii¹⁶⁴, Centralny Komitet Obywatelski Królestwa Polskiego¹⁶⁵, Komitet Główny Powrotu Polaków do Kraju w Piotrogradzie¹⁶⁶, „25 stowarzyszeń i organizacji polskich z terenu Rosji”¹⁶⁷, Naczelny Komitet Narodowy (w Krakowie)¹⁶⁸, Komitet Polski w Sztokholmie¹⁶⁹ oraz cały szereg innych w tym 155 dokumentów grupowych i indywidualnych z terenu Rosji¹⁷⁰.

Nie wspominamy tu o indywidualnych listach, prośbach i podaniach z terenu Królestwa, których ilość była także bardzo duża. Charakterystycznym było uznanie RR przez wszystkie formacje wojskowe w kraju i w Rosji (odmienny stosunek oficjalny zajmowała POW nie występując jednak przeciwko RR). RR uznał za władzę zwierzchnią I Korpus Polski gen. Dowbora-Muśnickiego¹⁷¹ i II Korpus Polski (gen. Michalisa, Hallera)¹⁷².

Uznała ją „Naczpol” przekształcona na polecenie RR (6.03.1918r.) w Naczelną Radę Polskiej Siły Zbrojnej (w Rosji - Z.J.W)¹⁷³ oraz III Korpus Polski w Rosji¹⁷⁴. Do RR pisali prośby i podania jeńcy Polscy (z armii rosyjskiej) z obozów w Preussich - Holland, Grodna, Lichtenhorst¹⁷⁵, Ćśot¹⁷⁶ oraz zbiorowo przez centralne Biuro Polskie Opieki nad Jeńcami w Charlottenburgu¹⁷⁷, internowani i jeńcy z Szczypiorna,

¹⁶² GCR - 90 k. 177 (150 delegatów).

¹⁶³ GCR - 90 k. 243 (76 organizacji).

¹⁶⁴ GCR - 90 k. 6-10.

¹⁶⁵ GCR - GCR 9 k. 11-14.

¹⁶⁶ GCR - 139-23.

¹⁶⁷ GCR - 90 k. 235-237.

¹⁶⁸ Np. GCR - 241 k. 5-32.

¹⁶⁹ GCR - 56 k. 5. GCR - 250 k. 8. GCR - 63 k. 4.

¹⁷⁰ GCR - 66.

¹⁷¹ Prezydent miasta stołecznego Warszawy do RR 23.03.1918r. GCR - 131 k. 11. Np. J. Dowbór-Muśnicki - *Moje wspomnienia*, Warszawa 1935, i cały szereg dokumentów w aktach GCR - 46, 46, 50b, itd.

¹⁷² Pisma płk. J. Hallera do RR i gen. Rozwadowskiego. - GCR - 44 k. 3-5, 12 30-31 oraz pisma gen. Stankiewiczza i gen. Michaelisa.

¹⁷³ GCR - 50b k. 9.

¹⁷⁴ GCR - 44 k. 64.

¹⁷⁵ GCR - 253 k. 22.

¹⁷⁶ GCR - 67 k. 2.

¹⁷⁷ MP nr 45 z 13.04.1018r.

Beniaminowa i Łomży, Werl, Magdeburga¹⁷⁸ i Modlina¹⁷⁹. Do „Prześwietnej Rady Regencyjnej” w sprawie mężów zwrócili się też Maria Piłsudska i Zofia Sosnkowska¹⁸⁰. Podporządkowali się RR „oficerowie, podoficerowie i żołnierze Polscy z armii austriackiej”¹⁸¹. Uznali RR żołnierze PKP¹⁸² oraz od początku do końca, szef Departamentu Wojskowego NKN – Wł. Sikorski¹⁸³.

Władzę RR uznawała przez cały czas PSZ a po przewrocie w Galicji brygadier Roja wraz z garnizonom Krakowskim¹⁸⁴. Główni opozycjoniści aktywizmu pasywiści, którzy jak już wyżej wskazaliśmy przyczynili się do ukształtowania składu personalnego RR, następnie wzięli udział w pracach Rady Stanu a 23.10.1918r. wespół z częścią posłów polskich z parlamentu austriackiego sformowali kolejny gabinet rządowy powołany przez RR z szefem MKP J. Świeżyńskim na czele. Kontakty z Kołem Polskim w Wiedniu - (delegat) Departamentu Stanu pozostawał w bliskich stosunkach z politykami Koła¹⁸⁵. Koło Polskie w parlamencie niemieckim poparło protesty organów krajowych w związku ze sprawą chełmską (m.in. poseł Seyda odczytał na forum parlamentu Rzeszy orędzie Rady Regencyjnej).

Nie uznawał władzy RR ze zrozumiałych względów, aspirujący do roli jedyne go przedstawiciela polskiego o charakterze centralnym Komitet Narodowy Polski w Paryżu¹⁸⁶.

KNP jak pisze jego szef Roman Dmowski¹⁸⁷, „...nie miał nikomu za złe, że brał udział w organizacji instytucji, na które okupanci pozwolili, lub, że współdziałał w administracji kraju pod okupacją – jeżeli starał się to robić z korzyścią dla ludności polskiej. Przeciwnie była to zasługa, zważywszy trudne warunki w jakich przyszło pracować...”¹⁸⁸. KNP jednak ze względów zasadniczych odmówił „grzecznie” propozycji poddania się zwierzchnictwu RR (delegatem z ramienia RR był E. Sapiaha), który prowadził merytoryczne rozmowy o Szwajcarii stwierdzając, że „...

¹⁷⁸ GCRR – 34 k. 59-61, GCRR – 35 k. 10, 11-31.

¹⁷⁹ GCRR – 38 k. 470.

¹⁸⁰ GCRR – 37 k. 29-32.

¹⁸¹ 19.10.1918r. GCRR – 42 k. 335.

¹⁸² Pismo Szefa sztabu PKP z 4.10.1917r. – GCRR – 41 k. 28.

¹⁸³ GCRR – 42 k. 404 oraz list W. Sikorskiego do Lubomirskiego z 17.10.1917r.

¹⁸⁴ GCRR – 42 k. 404, MP nr 191 z 2.11.1918r.

¹⁸⁵ Por. rozdział o Radzie Ministrów i rozdział o Radzie Stanu. Wyciąg z raportów delegata z dnia 8 i 11.05.1918r. – GCRR - 250 k. 50, oraz notatka Departamentu Stanu do Prezydenta Ministrów z 10.05.1918r. - PRM - 10 k. 37.

¹⁸⁶ KNP także po 11.11.1918r. początkowo nie uznawał władzy pierwszego rządu niepodległego i Naczelnika Państwa - por. np. C. Berezowski, Powstanie państwa..., s. 217.

¹⁸⁷ R. Dmowski, Polityka polska i odbudowanie państwa - z dodaniem memoriału „Zagadnienia Środkowo i Wschodnio-Europejskie” i innych dokumentów polityki polskiej z lat 1914-1919, Warszawa 1926 wydanie II, s. 173, 174 i 309, 310.

¹⁸⁸ R. Dmowski pisał „...dla każdego myślącego po polsku mieszkańca Królestwa, zajęcie Kraju przez Niemców było przejściem w miejsce jednej okupacji - drugiej. Można było z każdą współdziałać o tyle o ile dobro? Polski tego wymagało...” - R. Dmowski, Polityka polska..., s. 174.

nie mamy nic przeciw temu by Rada Regencyjna była organem zwierzchniczym na obszarze nowego Królestwa bo to Królestwo tylko część Polski obejmuje i nie można polityki polskiej w tej wojnie od Rady Regencyjnej uzależniać wobec tego, że sama Rada Regencyjna uzależniona jest od jednej strony wojującej – państw centralnych...”¹⁸⁹. KNP uznawał zatem kompetencje organów krajowych ale jedynie w zakresie administracji kraju z wyłączeniem polityki zagranicznej i spraw wojskowych (we Francji – tzw. Armia Błękitna)¹⁹⁰, które rezerwował wyłącznie dla siebie.

Jednoczesne określenie stosunku kręgów polskich do RR jest bardzo trudne. Z jednej strony, patrząc przez pryzmat większego lub mniejszego zaangażowania niemal wszystkich ugrupowań politycznych Królestwa w proces ukształtowania składu personalnego RR można powiedzieć, że godziły się one na reprezentowany przez RR układ organizacyjno-polityczny. Z drugiej zaś pełen rezerwy stosunek kół prawicowych (MKP) oraz lewicy (PPS) do udziału w pracach organów powoływanych przez RR sugerowałby, że w afekcie kierunki te odcinały się od RR. Jednakże i taki podział nie może być uznany za ścisły. Prawica narodowa składająca się głównie z czynników dotychczas prorosyjskich a następnie prokoalicyjnych przekonana o ostatecznym zwycięstwie aliantów nie chciała brać udziału w odpowiedzialności z jaką niewątpliwie musiała liczyć się RR utworzona za zgodą mocarstw centralnych. Chodzi tu o odpowiedzialność za ewentualny kształt polityczno-terytorialny powstającej pod kuratelą Niemiec i Austro-Węgier państwowości polskiej w Królestwie. Jednocześnie prawica obawiała się odsunięcia od wszelkich wpływów gdyby miało się okazać, że RR stanie się trwałą podstawą czy punktem wyjścia dla normalnych, suwerennych polskich organów państwowych. Nie bez znaczenia był zapewne również narastający radykalizm społeczny. Stąd włączenie się MKP do prac Rady Stanu a nawet w końcowej fazie okupacji przyjęcie nominacji w rządzie.

Lewica rewolucyjna pod wpływem radykalnych wydarzeń w Rosji i w ogóle radykalizmu społecznego miała konsekwentnie odmienny stosunek niż RR do koncepcji przyszłościowych jak chodzi o polską państwowość.

Najszerzy ogół społeczeństwa z kolei, o ile w ogóle wiedział coś bliższego o funkcjonowaniu organów systemu RR oceniał go przez pryzmat surowych realiów okupacji i wojny prawdopodobnie identyfikując w skrajnych przypadkach RR z tymi realiami. Jeżeli dodamy do tego znaczne rozbitcie polityczne na ziemiach polskich oraz określone aspiracje ośrodków dzielnicowych to otrzymamy obraz jeszcze bardziej niejasny i skomplikowany. Sytuacja taka trwała do samego końca istnienia RR.

¹⁸⁹ *Ibidem* s. 310. Kolejną próbę podjął ostatni “normalny” gabinet (IV) “endecki” - protokół z 65 posiedzenia Rady Ministrów z 24.10.1918r. - RM - 8 k. 127 b, - Wysyłając do Paryża delegację z L. Włodkiem na czele z pełnomocnictwami dla KNP do reprezentowania rządu wobec koalicji - S. Głębiński, *Wspomnienia...*, s. 20-21.

¹⁹⁰ Pierwsze z zastrzeżeń wynikało jak należy sądzić z obaw o ewentualne układy z państwami centralnymi oraz naruszenie własnej pozycji u boku Ententy, druga z obawo ewentualne zmuszenie armii polskiej w kraju do walk przeciw Entencie.

7. Elementy zewnętrznych stosunków RR

Szereg zagadnień dotyczących prób działań organów RR w stosunkach pozakrajowych przedstawiamy w rozdziale o funkcjonowaniu i organizacji poszczególnych resortów a konkretnie w podrozdziale o Departamencie Stanu – Ministerstwie Spraw Zewnętrznych. Tym nie mniej już w tym miejscu dla dopełnienia obrazu kontaktów RR przedstawiamy kilka kwestii z tym związanych. Ze względów oczywistych system organów RR utrzymywał stosunki z władzami lokalnymi i centralnymi państw centralnych. Przez władze lokalne rozumiemy miejscowe administracje okupacyjne. Wyrazem uznania RR jako głowy państwa były przyjęcia RR przez obu cesarzy. RR złożyła te wizyty w dniach 6-14.01.1918r. Cesarze podejmowali RR i Prezydenta Ministrów rządu polskiego J. Kucharzewskiego w Berlinie i Wiedniu przy czym jak pisze Erzberger¹⁹¹ w Berlinie wypadło to dość sztywno „...w Wiedniu zaś przemieniło się w honory iście królewskie...”. Kanclerz Rzeszy i premier c k utrzymywali z RR i rządem Królestwa Polskiego kurtuazyjną korespondencję utrzymaną w formach przyjętych w stosunku pomiędzy naczelnymi organami państwowymi¹⁹². U schyłku okupacji Niemcy określili Komisariat rządowy przy rządzie Królewsko-Polskim jako eksterytorialną placówkę dyplomatyczną w Polsce¹⁹³ (do tego czasu władze niemieckie stojąc na stanowisku literalnego brzmienia Patentu z 12.09.1917r. w zakresie prawno-międzynarodowej pozycji Królestwa na czas trwania okupacji nie uznawały np. dyplomatycznego charakteru Przedstawicielstwa RR w Berlinie oraz przez długi czas odmawiały uznania takiego charakteru Przedstawicielstwu w Rosji). Austro-Węgry natomiast również u schyłku okupacji określiły pozycję przedstawicielstwa c k MSZ w Warszawie jako „misję dyplomatyczną akredytowaną przy rządzie polskim”¹⁹⁴. Za uznanie suwerenności RR i naczelnych polskich organów państwowych w Królestwie już bez zastrzeżeń określonych Patentem z 12.09.1917r. uznać należy kurtuazyjną i jednocześnie oficjalną odpowiedź ministra spraw zagranicznych Rzeszy - Solfa na notę polskiego ministra spraw zewnętrznych Głębińskiego z 24.10.1918r. informacją m.in. rząd niemiecki o objęciu przez niego urzędu Ministra Spraw Zewnętrznych¹⁹⁵.

Uznania powyższego można się dopatrywać także we wcześniejszym dokumencie mianowicie w podziękowaniu jakie przesłał kanclerz Rzeszy Max von Baden oraz ck MSZ Burian w odpowiedzi na notę J. Kucharzewskiego z 7.10.1918r. informującą o objęciu urzędu Prezydenta Ministrów bez jak dotychczas uzgadniania tego z rządami państw okupacyjnych i ich namiestnictwami w Królestwie¹⁹⁶.

¹⁹¹ M. Sokolnicki, Polska w pamiętnikach..., s. 34, 35.

¹⁹² Szereg dokumentów w zespole akt GCRR.

¹⁹³ MP nr 206 z 18.11.1918r. W tym okresie miało to znaczenie iluzoryczne wobec zasadniczych zmian ustrojowych w Niemczech.

¹⁹⁴ MP nr 201 z 12.11.1918r.

¹⁹⁵ MP nr 1816 z 26.10.1918r.

¹⁹⁶ MP nr 170 z 8.10.1918r.

Jednakże jedynym pełnym i bezwarunkowym uznaniem RR było stanowisko rządu radzieckiego, który we wrześniu 1918r. w wyniku nacisków poselstwa niemieckiego w Moskwie uznał *de facto* Przedstawicielstwo RR w Rosji¹⁹⁷ a około 6.11.1918r. zwrócił się do rządu polskiego (ostatni gabinet powołany przez RR)¹⁹⁸ o ustanowienie placówki dyplomatycznej w Warszawie¹⁹⁹.

Inne kontakty zewnętrzne RR lub działających w jej imieniu organów to stosunki z Watykanem, Turcją, Bułgarią i Finlandią. Niemalże bezpośrednio po intronizacji RR, która wysłała stosowną notę do Stolicy Apostolskiej, Papież Benedykt XV wystosował 7.01.1918r. serdeczne osobiste pismo do „...Triumwirów wybranych do rządzenia Królestwem Polskim...” stwierdzając radość i pragnienie „...by zacy Naród Polski wraz z swobodną możliwością urzędzenia podług swych własnych praw bytu samodzielnego osiągnął także przy pomocy Bożej pomyślność i chwałę dawną...”²⁰⁰.

Efektom zapoczątkowanego kontaktu był przyjazd do Warszawy wysłannika papieskiego mgr Ratti'ego późniejszego nuncjusza apostolskiego w Polsce i wreszcie papieża Piusa XI, który konferował z RR. Msgr Ratti uczestniczył oficjalnie w obecności Szefa Inspekcji Wyszkożenia PSZ gen. Bartha w zakończeniu kursu szkoły podchorążych w Ostrowi Mazowieckiej w dniu 20.07.1918r.²⁰¹.

Rząd Królewsko-Polski omawiał z nim propozycje obsadzenia wakujących sufraganii i stolic biskupich w Królestwie mimo, że administracja wyznaniowa nie była jeszcze dziedziną przekazana władzom polskim. Mimo to Rada Ministrów 3.08.1918r. uchwaliła zasady obsadzania tych stanowisk²⁰², Konferencja Biskupia metropolii warszawskiej dokonała wyboru kandydatów, których zatwierdziła RR a papież prekanonizował²⁰³.

Pośrednie uznanie RR wyrażały Turcja oraz Bułgaria. Na skutek starań organów polskich reprezentujących RR, wszystkich Polaków jeńców w armii rosyjskiej przebywających w Turcji przeniesiono do łagodniejszych obozów a następnie zwolniono. Jeszcze pod koniec 1917r. reprezentujący najwyższe tureckie sfery wojskowe Enwer Pasza poprzez ck pełnomocnika wojskowego w Konstantynopolu powiadomił polskie władze Królestwa o zamiarze powołania do armii obywateli tureckich narodowości polskiej z zastrzeżeniem, że gdyby władze polskie zamierzały wnioskować o przeniesienie tych osób do wojska polskiego to „...rząd turecki nie będzie stawiał żadnych przeszkód nawet gdyby to przeniesienie miało nastąpić na stałe”²⁰⁴. Inny

¹⁹⁷ Pismo Przedstawicielstwa do RR z 19.09.1918r. - GCRR - 90 k. 45 – 46.

¹⁹⁸ Por. rozdział o Radzie Ministrów.

¹⁹⁹ MP nr 200 z 11 .11.1918r., protokół z 2 posiedzenia Rady Kierowników Ministerstw (V gabinet) z 7.11.1918r. - RM 8 k. 274 (proponowano J. Marchlewskiego).

²⁰⁰ GCRR - 2 k. 4.

²⁰¹ MP Nr 108 z 29.07.1918r.

²⁰² Pismo PRM do GCRR 2 10.08.1918r. - GCRR - 89 k. 59.

²⁰³ Pismo arcybiskupa tytularnego Sufragana Warszawskiego Ruszczycza do RR z 4.09.1918r. - GCRR - 89 k. 65.

²⁰⁴ GCRR - 245, k. 32.

przykład to skierowane przez szefa rządu tureckiego w dniu 7.07.1918r. pismo do polskiego Prezydenta Ministrów J.K. Steczkowskiego zawierające „...rządowi polskiemu podziękowanie za współczucie...” po śmierci Sultana Mehmeta V²⁰⁵.

Do spraw polskich z wielką sympatią odnosił się car Bułgarii Ferdynand²⁰⁶, prowadzący kurtuazyjną korespondencję z RR²⁰⁷. Podobny stosunek przejawiali ministrowie rządu bułgarskiego wyrażający w rozmowach z kierownikiem polskiego biura prasowego w Sofii poglądy o konieczności nawiązania kontaktu i współpracy z władzami polskimi²⁰⁸.

Rząd powstającej Republiki Fińskiej uznawał oficjalnie przedstawicielstwo RR w Helsinkach²⁰⁹. Zasygnalizujemy też, że RR w porozumieniu z rządem ustanowiła przedstawicielstwa swoje (lub rządowe) w Moskwie²¹⁰, Wiedniu²¹¹, Kijowie²¹², Berlinie²¹³ w Helsinkach²¹⁴. W Hadze mieściło się Biuro Departamentu Stanu²¹⁵, w Rydze działał Pełnomocnik rządu²¹⁶. Ponadto na mocy umowy z 11.02.1918r. zawartej pomiędzy Komisją Wykonawczą NKN a Departamentem Stanu, NKN przekazał rządowi powołanemu przez RR „Biura informacyjne” pełniące funkcje zbliżone do konsulatów honorowych w Bernie, Sztokholmie, Hadze, Konstantynopolu, Budapeszcie i Wiedniu²¹⁷. Działała także „Polska placówka” rządowa w Sofii²¹⁸. Jak zaznaczamy w dalszej części pracy, wszystkie „placówki” po 11 / 14 listopada 1918 r. zostały przejęte i wykorzystane przez władze Polski Odrodzonej.

²⁰⁵ MP Nr 93 z 11.07.1918r.

²⁰⁶ M.in. wraz z synami Borysem i Cyrylem uczestniczył w katolickim nabożeństwie polskim w Sofii z okazji 100 - rocznicy śmierci Kościuszki, po którym rozmawiał z przedstawicielami kolonii polskiej w Sofii - GCRR - 1 k. 8. 27.

²⁰⁷ GCRR - 1 k. 9.

²⁰⁸ Komunikat Wydziału Departamentu Stanu z 19.09.1918r. pt. „Bułgaria a Polska” - GCRR - 250 k. 64.

²⁰⁹ Przedstawiciel RR w Finlandii do RR (18.09.1918r) GCRR - 90 k. 280, 281, i cały szereg innych pism.

²¹⁰ Pismo do A. Lednickiego z 15.01.1918r. - PRM - 10 k. 14, GCRR - 90 k. 146, 147 oraz Patent z 6.04.1918r. GCRR - 9 k. 143.

²¹¹ PRM - 1 k. 22, 21.

²¹² PRM - 10 k. 15 (od 5.10.1918r. St. Wańkowicz - GCRR - 250 k. 81, 82, GCRR - 91 k. 90).

²¹³ PRM - 10 k. 42 (a od 30.10.1918r. S. Światopełk-Czetwertyński - MP nr 189 z 30.10.1918r.).

²¹⁴ PRM - 10 k. 101 (Przedstawiciel w Szwajcarii 16.10.1918r. notyfikował Orędzie RR z 7.10.1918r. poselstwom: francuskiemu, angielskiemu, amerykańskiemu, włoskiemu i holenderskiemu w Genewie oraz był w zw. z w/w przyjęty na osobistej audiencji u Prezydenta Rady Związku Szwajcarskiego Calondera - MP nr 182 z 22.10.1918r.). GCRR - 90 k. 164.

²¹⁵ MP nr 155 z 21.09.1918r.

²¹⁶ PRM - 10 k. 78.

²¹⁷ Sprawozdanie z działalności Departamentu Stanu za okres od 1.12.1917r. do 1.03.1918r. GCRR - 241 k. 5-32.

²¹⁸ MP nr 121 z 13.08.1918r. (szerzej o w/w sprawach w podrozdziale Departamentu Stanu - Ministerstwo Spraw Zewnętrznych).

Rozdział III

Rada Ministrów („Rząd Królewsko – Polski”)

1. Zagadnienia ogólne

Pozycję ustrojową oraz zakres i podział kompetencji rządu określił dekret RR z 3.01.1918r. o tymczasowej organizacji władz naczelnych w Królestwie Polskim¹.

Pewne elementy wytyczające kierunek unormowań w/w dekretu zawierał akt konstytucyjny systemu organów RR a mianowicie Patent z 12.09.1917r. Dekret był w pewnym stopniu aktem wykonawczym w stosunku do Patentu, który pozostawiał otwartą sprawę organizacji i funkcjonowania egzekutywy, przy pomocy której RR miała wykonywać władzę. Patent mówił jedynie o szefie rządu – Prezydencie Ministrów odpowiedzialnym za czynności RR². Jednocześnie Patent zawęził możliwości RR i mających być przez nią utworzonymi organów wykonawczych – „urzędów” zakreślając kompetencje władcze do zakresu przekazanych dziedzin (działów) administracji publicznej. Nie wyłączał jednak możliwości przekazywania dalszych działań tej administracji³ przez władze okupacyjne na rzecz organów polskich.

Na tym tle dekret z 3.01.1918r. nosił w dużej mierze cechy samoistnego aktu najwyższego organu władzy państwowej. Dekret nie powoływał się na żadną podstawę prawną i był wydany przez samą RR za kontrasygnatą Prezydenta Ministrów. Dekret ujmując sprawę egzekutywy szerzej, rozróżniał w zakresie władz wykonawczych: Prezydenta Ministrów, Radę Ministrów oraz samych Ministrów. Dodatkowo wyodrębnił też organy funkcjonujące przy Prezydencie Ministrów. Trzy spośród nich należy wymienić w tym miejscu z uwagi na to, że były określone dekretem oraz ze względu na ich znaczenie w systemie organów RR. Organami tymi były: Komisja Wojskowa (załączek MSWojsk.), Departament Spraw Politycznych (załączek MSZ), oraz Komisja Urzędnicza Państwa Polskiego.

¹ Ogłoszony w 1 numerze Dziennika Praw Królestwa Polskiego z datą 1.02.1918r. poz. 1 (data dekretu 3.01.1918r) oraz w 2 numerze Monitora Polskiego z 7.02.1918r. poz. 2.

² Art. 1 ust. 3 dekretu.

³ Art. 2 ust. 2 dekretu. Projekt dekretu w pierwszej wersji omówiono na pierwszym posiedzeniu Rady Ministrów (rząd J. Kucharzewskiego) 11.12.1917r. (RM 5 k. 1.) opierając się na projekcie „Tymczasowej organizacji władz., autorstwa TRS referował Minister Sprawiedliwości 13.12. 1917r. (3 posiedzenie Rady Ministrów) ustalono wstępnie tekst dekretu (RM - 5 k. 7, kolejne poprawki na wniosek dyskutujących ministrów wniesiono 17 i 18.12.1917r. (6 i 7 posiedzenie Rady Ministrów RM - 5 k. 25 i 28), a ostateczny tekst przesłano do zatwierdzenia przez RR 21.12.1917r. (8 posiedzenie RM - 5 k. 50). Dekret RR z 3.01.1918r. w praktyce obowiązywał także po uzyskaniu niepodległości, nawet po wejściu w życie Konstytucji z 17.03.1921r. stanowiąc podstawę organizacji i struktury Rady Ministrów (M. Pietrzak, Rządy Parlamentarne w Polsce w latach 1919- 1926, Warszawa 1969, s. 186, 187, 204, 205).

Dekret o tymczasowej organizacji władz naczelných w Królestwie Polskim określał Radę Ministrów jako naczelný organ zbiorowy stanowiący rząd państwa polskiego składający się z Prezydenta Ministrów oraz „wszystkich ministrów”⁴.

Na wniosek Prezydenta Ministrów RR mogła mianować spośród ministrów – Wiceprezydenta Ministrów, który w przypadku niemożności wykonywania funkcji przez Prezydenta zastępował go we wszystkich czynnościach posiadając w tym momencie kompetencje premiera⁵. Zaznaczyć należy, że RR ani razu nie utworzyła urzędu Wiceprezydenta.

Funkcje takie były jednak wykonywane. Objęcie ich i wykonywanie na czas nieobecności lub niemożności wykonywania czynności przez Prezydenta. Zastępstwo powierzano jednemu z urzędujących ministrów (z wyjątkiem pierwszego gabinetu ministrów pod przewodnictwem J. Kucharzewskiego w którym od początku do końca Prezydenta zastępował Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego J. Mikułowski - Pomorski).

W okresie funkcjonowania gabinetu J. Kucharzewskiego, J. Mikułowski-Pomorski zastępował Prezydenta na 7 spośród 23 posiedzeń i chociaż był wymieniany w protokole jako „Zastępca Prezydenta Ministrów”⁶ to jako jedyny spośród później (w następnych gabinetach) występujących zastępców Prezydenta nosił poza dekretowy zresztą tytuł⁷.

Sprawa jak należy sądzić miała w intencji charakter kurtuazyjny względem tego ministra jako byłego Przewodniczącego KP TRS⁸. W okresie późniejszym RR „powierzała zastępstwo prowizoryczne”⁹ lub „ustanawiała na czas nieobecności Prezydenta Ministrów zastępstwo na urzędzie Prezydenta Ministrów i przewodniczenie w Radzie Ministrów”¹⁰.

W przypadku niemożności uczestnictwa w posiedzeniu rządu przez danego ministra zastępował go właściwy Podsekretarz stanu, a gdy takiego stanowiska nie było – wyznaczony Naczelnik sekcji – z głosem stanowiącym w sprawach resortu, który reprezentował¹¹. Ministrowie lub ich „zastępcy” byli uprawnieni do powoływania dla omówienia konkretnej sprawy urzędników – referujących, a Prezy-

⁴ Art. 9 i 10 Dekretu o tymczasowej organizacji a władz.

⁵ Art. 8 Dekretu.

⁶ RM - 45 - protokoły posiedzeń Rady Ministrów Królestwa Polskiego z 21.12.1917r., 29.12.1917r., 31.12.1917r., 10.01.1918r., 30.01.1918r., i 4.02.1918r.

⁷ Pismo GCRR do Prezydenta Ministrów z 27.12.1917r. przesyłające odwrotnie “Pismo J.W. Pana z 19 bm., na którym Najdostojniejsza Rada Regencyjna wyraziła swą zgodę na nominację ministra Józefa Mikułowskiego-Pomorskiego na Zastępcę Prezydenta Ministrów” - GCRR - 106 k. 46.

⁸ O stosunkach pomiędzy RR i rządu z Komisję Przejściową piszemy w dalszej części niniejszego rozdziału.

⁹ Ministrowi Przemysłu i Handlu B. Broniewskiemu “wskutek wyjazdu ministra Dzierzbickiego” MP Nr 163 z 1.10.1918r.

¹⁰ Pismo RR z 26.07.1918r. do ministra Rolnictwa i Dóbr Koronnych S.Dzierzbickiego, GCRR - 107 k. 31 (na skutek i po porozumieniu się ze Steczkowskim).

¹¹ Art. 10 dekretu.

dent Ministrów lub Rada Ministrów mogli wzywać na posiedzenie rządu „osoby postronne, jeżeli uznają potrzebę złożenia przez nich wobec Rady wyjaśnień”¹².

Posiedzenie Rady Ministrów zwoływał Prezydent z własnej inicjatywy lub na wniosek co najmniej 3 ministrów¹³.

Radzie Ministrów przewodniczył Prezydent lub jego ustanowiony zastępca. Posiedzenie uważane było za prawomocne o ile uczestniczyła w nim „większość” ministrów.

Wszelkie kwestie poruszane podczas obrad rządu rozstrzygano „prostą” (zwykłą - Z.J.W) większością głosów, z tym że w razie równości zdań przeważać miał głos przewodniczącego¹⁴. Protokół prowadził dyrektor Kancelarii Rady Ministrów lub wyznaczony przez Prezydenta urzędnik¹⁵. W miarę zwiększania się ilości i zakresu zagadnień podejmowanych na obradach rządu zaistniała konieczność rozbudowy Kancelarii. Zadanie te przejęło Biuro Prezydzialne Rady Ministrów zwane później obiegowo „Prezydium Rady Ministrów”.

Urząd ten rozpoczął działalność z momentem powołania III gabinetu (J.K. Steczkowskiego). Kancelaria weszła w skład tego Biura. Na jego czele stał „Szef Biura Prezydzialnego” dr W. Wróblewski, który niezależnie od prowadzącego protokół dyrektora (urzędnika) brał udział w posiedzeniu rządu.

2. Kompetencje Rady Ministrów

Kompetencje rządu jako całości określał omawiany Dekret. Na podstawie jego uregulowań do kompetencji Rady Ministrów należało: ustalenie ogólnych zasad polityki rządowej i programu działania rządu, rozpatrywanie sprawozdań z działalności poszczególnych ministrów, uzgadnianie tej działalności oraz rozstrzyganie w sprawach wykraczających poza zakres kompetencji poszczególnych ministrów lub dotyczących kilku ministrów¹⁶. Ponadto Rada Ministrów miała za zadanie podejmowanie uchwał w sprawach projektów ustaw, dekretów i reskryptów wnoszonych pod obrady przez Prezydenta lub poszczególnych ministrów. Uchwały były podstawą do przedłożenia projektów RR celem zatwierdzenia („nadania sankcji”). To samo dotyczyło projektów rozporządzeń wykonawczych do wyżej wymienionych aktów prawnych oraz regulaminów wewnętrznych rządu i poszczególnych ministerstw. W tym samym trybie Rada Ministrów uchwalała projekt „budżetu państwa”¹⁷. Rząd miał także podejmować uchwały w sprawach sposobu przejmowania administracji w konkretnych jej działach a także organizacji i szczegółowego zakresu kompetencji poszczególnych

¹² *Ibidem*.

¹³ Art. 9 dekretu.

¹⁴ W praktyce przypadek taki nie nastąpił (protokół z posiedzenia Rady Ministrów - RM - 45 - 48 passim).

¹⁵ Art. 11 Dekretu.

¹⁶ Art. 15 - 18 Dekretu.

¹⁷ Art. 14 Dekretu.

ministerstw. Te ostatnie uchwały miały być podejmowane po rozpatrzeniu wniosków poszczególnych ministrów. Ministrowie – członkowie Rady Ministrów określani dekretem jako stanowiący „naczelną władzę rządzącą”, obok wyznaczonych im zadań administrowania w przekazanych im zakresach „służby publicznej” oraz opracowywania projektów aktów prawnych regulujących tę służbę zobowiązani byli w szczególności do zorganizowania aparatu administracyjnego dla swych działów jak również opracowania i przedstawienia rządowi projektów w sprawie przejmowania administracji od władz okupacyjnych¹⁸.

3. Prezydent Ministrów

Pozycję Prezydenta określały Patent z 12.09.1917r. (art. 1 ust. 3) oraz dekret z 3.01.1918r. Żaden z tych aktów nie precyzował kto i w jaki sposób powołuje Prezydenta. Patent stwierdzał jedynie, że „...akty rządowe Rady Regencyjnej wymagają kontrasygnaty odpowiedzialnego Prezydenta Ministrów” a dekret stwierdzał, że RR sprawuje rządy przez Prezydenta Ministrów, Radę Ministrów oraz poszczególnych ministrów. Praktyka w zakresie powoływania Prezydenta ulegała zmianie, o czym niżej natomiast kompetencje do powoływania na ten urząd wynikały z istoty samej RR jako „najwyższej władzy państwowej w Królestwie Polskim aż do jej objęcia przez Króla lub regenta...”¹⁹ określonej też przez nią samą jako „...władzę zwierzchnią”²⁰ a zatem jak to już określiliśmy głowę państwa.

Ani patent ani dekret nie uzależniały do rozumianej kompetencji RR w przedmiocie powoływania Prezydenta od stanowiska państw centralnych w tej sprawie. W praktyce natomiast akt RR w tym względzie był uzależniony od zgody obu mocarstw okupacyjnych przy czym strony nie powoływały się na żadną podstawę prawną. RR występowała do rządów obu mocarstw okupacyjnych poprzez Generalnych Gubernatorów „...oznajmiała, że na Prezydenta Ministrów powołuje... i prosi o uwiadomienie o tym rząd...”²¹.

W odpowiedzi otrzymywano pisma od GGW i Przedstawiciela c i k MSZ w Warszawie, że „...cesarsko-niemiecki rząd uważa za uzgodnione powołanie ...”²² lub, że „...rząd monarchii austro-węgierskiej nie ma nic przeciwko...”²³. W tym trybie uzgadniano Prezydenta Ministrów I-go gabinetu oraz III-go gabinetu. Nato-

¹⁸ Art. 19 Dekretu.

¹⁹ Art. 1 pkt 1 Patentu z 12.09.1917r.

²⁰ Art. 2 dekretu.

²¹ Pismo RR do GGW Beselera, z 14.11.1917r. w sprawie powołania J. Kucharzewskiego. - GCRR - 106 k. 30, podobnie pismo GCRR do barona Konopki ck Komisarza Austro-Węgierskiego przy TRS w Warszawie z załączonym pismem RR do GGL gen. Szeptyckiego w tej samej sprawie, z 15.11.1917r., GCRR - 106 k. 32.

²² Pismo GGW Beselera z 21.11.1917r. do RR w sprawie zgody na powołanie J. Kucharzewskiego (GCRR - 106 k. 35).

²³ Pismo delegata ck MSZ Ugrona do RR z 21.11.1917r. w tej samej sprawie - GCRR - 106 k. 33.

miast nie uzgadniano powołania gabinetu prowizorycznego A. Ponikowskiego oraz całkowicie samodzielnie powołanego i pełnego (łącznie z urzędami Ministra Spraw Zewnętrznych i Spraw Wojskowych) gabinetu IV -go J. Świeżyńskiego jak również ostatniego urzędniczego i prowizorycznego gabinetu W. Wróblewskiego.

Sprawa jest o tyle charakterystyczna, że u schyłku działalności III - go gabinetu, 23.09.1918r. RR zwróciła się do rządów okupacyjnych poprzez Generalnych Gubernatorów „o uświadomienie, że powołuje na stanowisko Prezydenta Ministrów J. Kucharzewskiego”²⁴ na co Generalni Gubernatorzy w imieniu swych rządów odpowiedzieli pozytywnie²⁵. Gabinet ten formalnie istniał od 5.10.1918r. do 23.10.1918r.²⁶. Powołanie gabinetu Świeżyńskiego (23 - 26.10.1918r.) odbyło się natomiast tylko z oznajmieniem „że powołano Prezydenta Ministrów”²⁷ w efekcie czego GGL gen. Lipoścak 1.11.1918r. „potwierdził z podziękowaniem odbiór cennego pisma... oznajmającego powołanie...”²⁸. Podobnej treści pismo nadeszło z Berlina²⁹.

Po powołaniu urzędniczego gabinetu W. Wróblewskiego żadnych czynności nawet informujących państwa centralne nie podjęto. Dodać należy, że nastąpiło to po orędziu RR z 7.10.1919r. zawierającym deklarację pełnej niepodległości i faktyczne zerwanie z źródłem władzy wynikającym z Patentu z 12.09.1917r.³⁰.

Dekret o tymczasowej organizacji władz określał Prezydenta Ministrów jako „naczelnika Rządu Państwa Polskiego”, który reprezentuje rząd „na zewnątrz i na wewnątrz”, kontrasygnuje wszystkie dekrety i reskrypty RR, ogłasza je i czuwa nad ich wykonaniem, przechowuje pieczęć koronną, zwołuje posiedzenia Rady Ministrów i przewodniczy na nich, kieruje pracami Rady Ministrów oraz czuwa nad wykonaniem jej uchwał oraz działalnością poszczególnych ministrów. Do kompetencji Prezydenta należało także przedstawianie RR kandydatur na urzędy ministrów i składanie jej sprawozdań z działalności rządu. Poza tymi stałymi kompetencjami dekret zawierał dwa sformułowania jednorazowe zobowiązujące Prezydenta do opracowania projektu ustawy o Radzie Stanu i przedstawienia RR ogólnego sprawozdania z działalności rządu od czasu jego utworzenia³¹. Pod nadzorem Prezydenta była wydawana gazeta rządowa – „Monitor Polski”. Prezy-

²⁴ Pismo RR do GGL Lipoścaka z 23.09.1918r. - GCRR - 107 k.34. Takie samo pismo do GGW Beselera z 23.09.1918r. - GCRR - 107 k. 35 (do GGL po polsku do GGW w dwu językach).

²⁵ Pismo GGL do RR z 2.10.1918r. - GCRR - 107 k. 43 (po polsku pismo GGW do RR z 1.10.1918r. - GCRR - 107 k. 44).

²⁶ Nominacje RR z datą 5.10.1918r. dla nowego gabinetu J. Kucharzewskiego - GCRR - 107 k. 62, 63, 69, 70, 71-75 oraz nominacji J. Świeżyńskiego na Prezydenta Ministrów z 23.10.1918r. - GCRR - 107 k. 108, MP Nr 183 z 23.10.1918r.

²⁷ GCRR - 107 k. 111, pismo RR do GGW - GCRR 107 k. 113, takie samo pismo do GGL.

²⁸ Pismo delegata c i k Zarządu Wojskowego w Polsce (Iszkowski) GCRR z 1.11.1918r. - GCRR - 107 k. 122 - 123.

²⁹ Podziękowanie Kanclerza Rzeszy Niemieckiej za zawiadomienie o objęciu urzędu Prezydenta Ministrów przez J. Kucharzewskiego - MP Nr 172 z 10.10.1918r.

³⁰ K. Kumaniecki, *Odbudowa...* s. 122 Sytuację tę omawiamy szczegółowo w dalszych częściach pracy.

³¹ Art. II Dekretu.

dent sprawował bezpośredni nadzór nad Departamentem Spraw Politycznych, Komisją Wojskową oraz Komisją Urzędniczą³². Prezydentowi podlegało też Biuro Prezydzialne Rady Ministrów³³. Prezydent Ministrów został określony przez przepisy Patentu z 12.09.1917r. i omawianego Dekretu jako organ szczególny. Z jednej strony wymieniany jest samoistny organ (art. 1 ust. 3 Patentu oraz art. 6 i 7 Dekretu) z drugiej, występuje jako część składowa organu odrębnego czyli rządu.

Jak świadczą zachowane dokumenty żaden z Prezydentów nigdy nie użył swej przewagi wobec reszty rządu (głos przeważający). Przeciwnie wszyscy byli zwolennikami daleko posuniętej kolegalności³⁴. Faktyczna pozycja Prezydenta ulegała zmianie w czasie kryzysów gabinetowych na tle wytworzonej sytuacji politycznej.

Techniczną obsługą pracy Prezydenta zajmowało się Biuro Prezydzialne Rady Ministrów. Organ ten jak już wspomnieliśmy wyrósł na bazie Kancelarii Rady Ministrów powstałej z Sekretariatu i kancelarii KP TRS³⁵ i został już zorganizowany w okresie I - go gabinetu. Pierwsza wzmianka o „Szefie Biura Prezydzialnego” występuje w protokole z 16 posiedzenia Rady Ministrów, które odbyło się 21.01.1918r.³⁶.

Poprzednio uczestniczyli w posiedzeniach w charakterze obsługi Dyrektor Kancelarii Rady Ministrów lub Sekretarz Prezydenta lub obaj urzędnicy razem. Począwszy od 21.01.1918r. stale występuje Szef Biura Prezydzialnego a protokół prowadzi Dyrektor lub inny urzędnik Kancelarii³⁷.

Stanowisko Szefa Biura Prezydzialnego a zatem jak należy sądzić i cały ten organ zostały usankcjonowane Dekretem RR z 30.01.1918r.³⁸. Szefem Biura był W. Wróblewski mający 22 letni staż pracy w „służbach publicznych” w tym 15 lat w państwowej administracji austriackiej a 7 na stanowisku dyrektora Syndykatu Rolniczego w Krakowie³⁹.

Biuro Prezydzialne dzieliło się na: Dział administracyjny (8 urzędników tj. Naczelnik wydziału, 3 referentów, 2 pomocników referenta i sekretarz Prezydenta Ministrów w randze referenta). Naczelnikiem wydziału był L. Grendyszyński - Przewodniczący likwidowanej Komisji urzędniczej⁴⁰, Dział Prasowy z szefem działu na czele oraz 4 referentami i sekretarzem, Kancelaria Rady Ministrów

³² Art. 20 Dekretu do czasu rozwinięcia dwu pierwszych w równorzędne pozostałym ministerstwa (MSZ i MS Wojskowych).

³³ MP nr 100 z 19.07.1918r.

³⁴ Art. II Dekretu. Protokół z posiedzenia Rady Ministrów RM 5-8 *passim*. Lektura dokumentów dowodzi ponadto, że byli to ludzie o najwyższym poziomie kultury osobistej i politycznej (Z.J.W).

³⁵ Art. 39 Dekretu.

³⁶ Posiedzenie z 21.01.1918r. RM - 5 k. 197.

³⁷ Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów - RM - 5 - 8 *passim*.

³⁸ Pismo Prezydenta Ministrów do RR (wniosek) o przyznanie dyrektorowi W. Wróblewskiemu Szefowi Biura Prezydzialnego Rady Ministrów 2-go stopnia III kategorii płacy - GCRR - 197 k. 28.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ L. Grandyszyński został zatrudniony w Biurze Prezydzialnym w związku z reskryptem RR z 14.09.1918r., którego art. 2 stanowił, że „Funkcje Komisji Urzędniczej dotyczące prowadzenia kursów przygotowawczych dla urzędników przekazuje się Ministrowi Spraw Wewnętrznych, wszystkie zaś inne - Prezydium Rady Ministrów”.

z Naczelnikiem Kancelarii często określanym mianem Dyrektora i 2 referentami oraz Redakcją gazety rządowej „Monitora Polskiego” w składzie 3 urzędników⁴¹. Biuro Prezydzialne miało zabezpieczać techniczną stronę pracy Prezydenta i rządu. Kierowane do rządu sprawy szły przez to Biuro: w nim przygotowywano i opracowywano korespondencję prezydenta a także inne dokumenty przedstawione przez niego rządowi oraz innym organom i instytucjom. Z dokumentów wynika, że Szef Biura uczestniczył w niemal wszystkich posiedzeniach rządowych zapewniając ciągłość obsługi prac i obrad rządu wszystkich gabinetów a co więcej nawet po utworzeniu pierwszego rządu niepodległego – J. Moraczewskiego⁴².

O znaczeniu Biura i jego kierownika może świadczyć fakt, iż po zdymisjonowaniu gabinetu J. Świeżyńskiego RR powierzyła funkcję „tymczasowego kierownika rządu”⁴³ (rady kierowników ministerstw) oraz kierownictwo MSZ⁴⁴ właśnie Wróblewskiemu. Funkcję Tymczasowego kierownika Departamentu Spraw Politycznych (Stanu) pełnił także Wróblewski w gabinecie prowizorycznym A. Ponikowskiego⁴⁵. Również Wróblewskiemu pełniącemu nadal funkcję Szefa Biura w Tymczasowym Rządzie Ludowym Republiki Polskiej 18.11.1918r. J. Moraczewski prosił (zlecił) o przedstawienie na najbliższym posiedzeniu „wniosku w sprawie wykonywania władzy zwierzchniej przez komendanta Józefa Piłsudskiego i rozgraniczenia jego kompetencji od Rady Ministrów” oraz wniosku w sprawach

⁴¹ Nr 1. Monitora Polskiego określili to wydawnictwo jako „organ Rządu Polskiego, który w niepodległym państwie Polskim czyni zadość konieczności stworzenia organu, w którym Rząd mógłby ogłaszać z jednej strony w sposób autentyczny akty rządowe tzn. objawy woli państwowej, wyrażone przez konstytucyjne czynniki, a z drugiej strony informować społeczeństwo o swoim stanowisku w sprawach czy to zasadniczych i ogólnych czy też w stosunku do konkretnych wydarzeń życia publicznego. Zgodnie z obowiązkiem Rządu „Monitor Polski” zajmuje wobec stosunków politycznych i społecznych w kraju stanowisko najściślej rzeczowe i przy spełnianiu swych zadań politycznych i informacyjnych kierować się będzie wyłącznie celem jaki jedynie wolno mu mieć na oku, to jest interesem narodu i państwa.: MP Nr 1 z 6.02.1918r. Redakcja MP mieściła się do 15.11.1918r. przy Placu Małachowskiego 4 - Pałacu Kronenberga, potem przy ul. Miodowej 20 (tam też zainstalował się Wydział Prasowy Biura Prezydzialnego) - GCRR - 118 k. 220.

MP wychodził bez przerwy również po 11/17/11.1918r. pod tą samą nazwą i z zachowaniem numeracji, z tym że od 18.11.1918r. uzyskał dodatek do nazwy „Dziennik Urzędowy Republiki Polskiej” a orzeł był bez korony - MP Nr 206 z 18.11.1918r. Później koronę przywrócono. Organ promulgacyjny „Dziennik Praw”, z kolei który u schyłku rządów RR uzyskał dodatek do nazwy “Dziennik Prawa Polskiego” (poprzednio “Królestwa Polskiego”) również wychodził z niezmienioną (po 11/14.11.1918 r.) numeracją i cały czas był opatrzony godłem z koroną.

W Monitorze i Dzienniku w pierwszych tygodniach niepodległości, ci akty ostatniego gabinetu powołanego przez RR i nowego rządu (J. Moraczewskiego) “przeplatały się” ze sobą.

⁴² 1 - sze posiedzenie Rady Ministrów Republiki Polskiej z 18.11. 1918r. RM - 8 k. 317,
12 - te posiedzenie jw. 18.11.1918r. RM - 8 k. 324
3 - cie posiedzenie jw. 19.11.1918r. RM - 8 k. 324
4 - te posiedzenie jw. 20.11.1918r. RM - 8 k. (bez nr.)
5 - te posiedzenie jw. 21.11.1918r. RM - 8 k. 361.

⁴³ MP Nr 194 z 5.11.1918r.

⁴⁴ Pismo RR do Szefa Biura Prezydzialnego z 4.11.1918r. - GCRR - 119 k. 47.

⁴⁵ 1 - sze posiedzenie Rady Kierowników Ministerstw (A. Ponikowskiego) z 28.02.1918r. RM - 5 k. 336 i 337.

trybu mianowania ministrów i urzędników⁴⁶. Warto zauważyć, że odpowiedni materiał został przedstawiony zgodnie z życzeniem i jednomyślnie przyjęty⁴⁷. Wróblewski współskonstruował pojęcie instytucji Naczelnika Państwa i to on wspólnie z ministrem spraw wewnętrznych nowego rządu St. Thugutem przygotował Dekret o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej⁴⁸.

Dekret z 3.01.1918r. jak już wspomnieliśmy poddawał pod bezpośredni nadzór Prezydenta Ministrów Departament Spraw Politycznych (późniejszy Departament Stanu), Komisję Wojskową mającą być przekształconą w „Wydział Wojskowy” (do czego nie doszło) oraz Komisję Urzędniczą Państwa Polskiego. Praktyka wyglądała jednak nieco inaczej.

Departament Spraw Politycznych i Komisja Wojskowa⁴⁹ stanowiły w intencji RR organy o znaczeniu równym ministerstwom. Z uwagi na warunki okupacyjne oraz niemożność prowadzenia działalności dyplomatycznej RR nie mogła tym organom nadać oficjalnej rangi ministerstw. Tym nie mniej jako ministerstwa je traktowała. Dyrektorzy tych instytucji uczestniczyli w posiedzeniach rządu na tych samych prawach jak ministrowie. Stąd, Prezydent nie nadzorował ich pracy w sposób szczególny lecz pozostawał w takich samych stosunkach jak z samodzielnymi ministerstwami. Komisja Urzędnicza z czasem została zlikwidowana a jej funkcje przejęły poszczególne ministerstwa i Biuro Prezydzialne. Z powyższych względów nie omawiamy wymienionych instytucji w niniejszym podrozdziale.

4. Podział wewnętrzny kompetencji Rady Ministrów

Dekret o tymczasowej organizacji władz ustalał kompetencje poszczególnych naczelnych organów rządzących (ministrów)⁵⁰.

Ministrowi Sprawiedliwości powierzał „wszelkie sprawy dotyczące zarządu wymiaru sprawiedliwości oraz przygotowanie do objęcia a następnie kierownictwo więzieniami”⁵¹. Minister Sprawiedliwości wydawał „Dziennik Praw Królestwa Polskiego” (następnie – Państwa Polskiego). Urząd Ministra Sprawiedliwości i przetrwał cały okres rządów RR i pod tą samą nazwą wystąpił w pierwszym rządzie niepodległym⁵².

⁴⁶ 2 - gie posiedzenie Rady Ministrów Republiki Polskiej - RM - 8 k. 324.

⁴⁷ RM - 8 k. (nieczytelna - chyba 347).

⁴⁸ RM - 8 k. 348, 349 oraz 354, 355.

⁴⁹ „Wydziału Wojskowego” nie utworzono.

⁵⁰ Celowo używamy pojęcia „ustalał” ponieważ dekret nie tworzył wspomnianych urzędów. Zresztą w tym okresie I gabinet pod przewodnictwem J. Kucharzewskiego był już powołany (7.12.1917r. - GCRR - 106 k. 44). Ponadto określenie urzędów ministrów w dekreście nie zamykało kształtu rządu raz na zawsze. Świadczą o tym późniejsze zmiany w składzie.

⁵¹ Art. 22 Dekretu.

⁵² Protokół z 1 posiedzenia Rady Ministrów Republiki Polskiej z 18.11.1918r. - RM - 8 k. 317.

Ministrowi Spraw Wewnętrznych powierzono przygotowanie a następnie objęcie wszelkich spraw wchodzących w zakres ogólnego zarządu krajowego oraz dozoru nad samorządem miejscowym, policji wszelkiego rodzaju, służby zdrowia, budownictwa i odbudowy kraju, koncesjonowanie i zarząd sił wodnych, zawiadywanie dróg lądowych, poczt, telegrafów i telefonów oraz wszelkich środków komunikacji nie pozostających pod zarządem wojskowym lub Ministra Przemysłu i Handlu, sprawy naturalizacji państwowej, statystyki ogólnej, zarządu ubezpieczeń państwowych, nadzór nad prasą oraz inne sprawy natury wewnętrznej nie zastrzeżone dla innych ministrów⁵³. Urząd Ministra Spraw Wewnętrznych przetrwał cały okres rządów RR i pod tą samą nazwą wystąpił w pierwszym rządzie niepodległym⁵⁴. W przypadku tego resortu nastąpiły zmiany strukturalne. Wyszczególnienie kompetencji MSW daje obraz zaledwie powierzchowny. W rzeczywistości zakres problemów jakie przypisano temu ministerstwu był olbrzymi. Dlatego też z chwilą utworzenia 4.04.1918r. urzędu Ministra Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy⁵⁵ z MSW wyłączono zagadnienia opieki zdrowotnej. Sprawy społeczno-statystyczne wyłączono ze struktury MSW z chwilą wydzielenia z ministerstwa Wydziału Statystycznego przeorganizowanego następnie w Główny Urząd Statystyczny (GUS)⁵⁶. Z czasem uściślono również kompetencje w sprawach budownictwa dzieląc je pomiędzy resorty⁵⁷. Następnie, z utworzeniem urzędu Ministra Komunikacji⁵⁸ wyłączono definitywnie z MSW ten zakres spraw, który wcześniej jeszcze w zakresie kolejnictwa przesunięto do Ministerstwa Przemysłu i Handlu tworząc w nim Sekcję Kolejową⁵⁹. W międzyczasie jednak wobec likwidacji Ministerstwa Aprowizacji i utworzenia w jego miejsce Urzędu Aprowizacyjnego włączono ten zakres działania do MSW podporządkowując mu utworzony Urząd⁶⁰.

Ministrowi Skarbu – powierzono przygotowanie a następnie objęcie i zarząd wszelkich spraw wchodzących w zarząd skarbowości państwowej oraz polityki finansowej państwa, podatków, ceł, spraw budżetowych, kredytowych, monetarnych i emisyjnych, nadzór nad zakładami kredytowymi i ubezpieczeniowymi oraz wszelkiego rodzaju stowarzyszeniami kredytowymi. Urząd Ministra Skarbu przetrwał bez zmian strukturalnych przez cały okres rządów RR i pod tą samą nazwą wystąpił w pierwszym rządzie Polski Niepodległej⁶¹.

⁵³ Art. 24 Dekretu.

⁵⁴ Jak w przyp. 45.

⁵⁵ Dekret RR z 4.04.1918r. - PM Nr 33 z 4.04.1918r.t 1 posiedzenie III gabinetu (J.K. Steczkowski) z 4.04.1918r. RM - 6 k. 1.

⁵⁶ GUS powołano reskryptem RR z 13.07.1918r.

⁵⁷ 49 posiedzenie III gabinetu z 23.08.1918r. - RM - 7 k. 597-9,597b.

⁵⁸ Dekret RR o utworzeniu ministerstw: Ministerstwa Spraw Zewnętrznych i Ministerstwa Spraw Wojskowych, Komunikacji i Aprowizacji.

⁵⁹ Reskrypt RR o przejściu czynności dotychczasowego Ministerstwa Aprowizacji na Urząd Aprowizacyjny, z 4.05.1918r.- MP Nr 64 z 7.05.1918r.,8 - me posiedzenie III gabinetu z 05.1918r. - RM - 6 k. 176-182.

⁶⁰ 63 - cie posiedzenie III Gabinetu z 17.10.1918r. - RM - 8 k. 103.

⁶¹ 1- sze posiedzenie Rady Ministrów Republiki Polskiej z 18.11.1918r. - RM - 8 k. 317.

Ministrowi Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dekret nazywał ten urząd - Minister Oświaty i Wyznań - tej nazwy jednak nie stosowano w praktyce)⁶² podlegał zarząd szkolnictwa wszystkich stopni i typów, opieka nad nauką, literaturą i sztuką, archiwami, bibliotekami publicznymi, czytelniami, muzeami i teatrami oraz wykonywanie wszelkich praw i opieki państwa w sprawach wyznaniowych. Urząd MWR i OP przetrwał bez zmian strukturalnych do końca funkcjonowania RR i pod tą samą nazwą znalazł się w rządzie J. Moraczewskiego (a także do końca istnienia niepodległej II RP)⁶³.

Ministrowi Rolnictwa Dóbr Koronnych powierzono sprawy rolnictwa, leśnictwa, spółek rolniczych oraz zarząd wszelkiego rodzaju dóbr państwowych lub znajdujących się pod administracją rządową. Urząd ten przetrwał bez zmian strukturalnych przez cały okres rządów RR. W pierwszym gabinecie niepodległym, 22.11.1918r. zmieniono nazwę tego resortu na „Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Państwowych”⁶⁴.

Ministrowi Przemysłu i Handlu powierzono organizację zasad prawnych funkcjonowania przemysłu, nadzór nad wykonywaniem ustaw przemysłowych i handlowych, ochronę handlu, sprawy górnictwa, miar i wag, zagadnienia dotyczące przemysłowych i handlowych towarzystw akcyjnych, spółek i stowarzyszeń wreszcie zarząd kolei i dróg wodnych nie będących pod zarządem wojskowym⁶⁵. Z zakresu działania tego ministerstwa wyłączono z czasem sprawy, które przyjęło Ministerstwo Komunikacji⁶⁶. Urząd Ministra Przemysłu i Handlu poza tym przetrwał przez cały czas trwania RR i pod tą samą nazwą znalazł się w pierwszym rządzie niepodległym⁶⁷.

Ministrowi Opieki Społecznej i Ochrony Pracy – przypisano zagadnienia dobroczynności publicznej, opieki państwowej nad ofiarami wojny, sprawy stosunków robotniczych, opiekę nad emigracją robotniczą, sprawy inspekcji fabrycznej (państwowa inspekcja pracy Z.J.W) oraz przygotowanie prawodawstwa z zakresu ochrony pracy i ubezpieczeń społecznych. W zakresie zagadnień jakie powierzono temu rządowi w trakcie rządów RR zachodziły zmiany, których odbiciem były pociągnięcia ustrojowe w ślad za którymi następowały przekształcenia strukturalne. Pierwszym ich przejawem było utworzenie 4.04.1918r. urzędu Ministra Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy⁶⁸. Następną zmianą nastąpiła w ostat-

⁶² Taką samą nazwę urzędu zaproponował RR J. Kucharzewski 7.12.1913r. - PRM - 1 k. 7. Nazwa ta występuje także w protokołach z posiedzeń rządu poczynawszy od 21.12.1917r. - RM - 5 k. 50. Dekret o tymczasowej organizacji władz przewidywał nazwę „Minister Oświaty i Wyznań”.

⁶³ Wówczas dopiero wyłączono z tego resortu sprawy kultury i sztuki przekazane utworzonemu urzędowi Ministra Ochrony Kultury i Sztuk Pięknych. Oczywiście organizacja nastąpiła później gdy z chwilą utworzenia nowego urzędu pojawił się jego Kierownik - Medard Downarowicz a całość spraw oraz personel tkwiły jeszcze w MWRiOP.

⁶⁴ 6 – te posiedzenie Rady Ministrów Republiki Polskiej z 22.11.1918r. - RM - 8 k. 369.

⁶⁵ Art. 28 Dekretu o tymczasowej organizacji władz.

⁶⁶ Dekretem RR z 26.10.1918r.

⁶⁷ 1- sze posiedzenie Rady Ministrów Republiki Polskiej z 18.11.1918r. - RM - 8 k. 317.

⁶⁸ III gabinet na 1 posiedzeniu w dniu 4.04.1918r. przyjął projekt dekretu RR o utworzeniu tego urzędu

niej dekadzie października 1918r. Podczas 67 - go posiedzenia Rady Ministrów⁶⁹ przyjęto projekt dekretu RR o utworzeniu urzędu Ministra Zdrowia Publicznego. Dotychczasowy Minister ZO OS i OP na 66 - tym posiedzeniu rządu określony był w protokole jeszcze jako Minister ZP OS i OP⁷⁰ na następnym posiedzeniu wystąpił już jako Minister Opieki Społecznej i Ochrony Pracy⁷¹. W kilka dni później dekretem z 30.10.1918r. RR utworzyła dwa odrębne resorty: Ministerstwo Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej oraz Ministerstwo Ochrony Pracy⁷².

W tym układzie oba resorty przetrwały do końca istnienia RR. W gabinecie Moraczewskiego 18.11.1918r. działał resort pod nazwą: Ministerstwo Ochrony Pracy i Opieki Społecznej⁷³.

Ministrowi Apropowizacji - powierzono sprawy organizacji i nadzoru zaopatrzenia ludności w artykuły żywnościowe i przedmioty pierwszej potrzeby⁷⁴. Resort ten podlegał przemianom strukturalnym. Jak już była o tym mowa zlikwidowano go przekształcając w podległy MSW Urząd Apropowizacyjny. Następnie ponownie powołano Ministra Apropowizacji dekretem RR z 26.10.1918r. Pomimo vacatu na stanowisku ministra w pierwszym rządzie niepodległym urząd ten utrzymano bez zmian strukturalnych⁷⁵.

Departament Spraw Politycznych- Departament Stanu i Komisja Wojskowa.

Mimo, że zgodnie z tym co powiedziano w art. 20 Dekretu z 3.01.1918r. Departament Spraw Politycznych zwany też Departamentem Stanu oraz Komisja Wojskowa podlegały służbowo Prezydentowi Ministrów to jednak ich rola i znaczenie do omówienia ich pozycji razem z innymi resortami – czyli wydzielonymi działami zarządzania sprawami państwowymi. Uznając je za organy naczelne

- MP Nr 38 z 4.04.1918r. W wykazie obecnym na posiedzeniu W. Chodźko jest już oznaczony jako Minister Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy - RM - 6 k. 1.

⁶⁹ Było to 5 - te posiedzenie IV gabinetu (J. Świeżyński) lecz numerację “pociągnięto” z poprzedniego rządu.

⁷⁰ 66 - te posiedzenie Rady Ministrów (IV gabinet) z 25.10.1918r, RM - 8 k. 132.

⁷¹ 67 - me posiedzenie jw. z 26.10.1918r. - RM - 8 k. 160.

⁷² MP Nr 192 z 4.11.1918r. - projekt w tej sprawie zmieniony w stosunku do projektu z 25.10.1918r. Rada Ministrów przyjęła 28.10.1918r. na 69 - tym posiedzeniu - RM - 8 k. 193.

⁷³ 1-sze posiedzenie Rady Ministrów Republiki Polskiej z 18.11.1918r. - RM - 8 k. 317. Na tym posiedzeniu Minister Opieki Społecznej i Ochrony Pracy Ziemiecki podniósł problem centralnej administracji ochroną zdrowia stwierdzając “... Urząd Zdrowia Publicznego nie ma swego przedstawiciela w obecnym rządzie ...”. Rząd postanowił w tej sytuacji pozostawić kierownictwo tym zakresem zagadnień dr Szejnachowi (kierownik Ministerstwa ZPiOS w ostatnim gabinecie RR) - RM - 8 k. 317b 21.11.1918r. postanowiono powołać na urząd Ministra Zdrowia Publicznego T. Janiszewskiego - RM rząd Świeżyńskiego – 69 - te posiedzenie IV gabinetu z 28.10.1918r. - RM - 8 k. 193 - Janiszewski wobec zdymisjonowania rządu Świeżyńskiego nie zdążył wówczas objąć urzędu.

⁷⁴ Art. 30 dekretu o tymczasowej organizacji władz.

⁷⁵ Na 2-gim posiedzeniu Rady Ministrów Republiki Polskiej - Prezydent Ministrów Moraczewski zakomunikował, że mianowany ministrem A. Minkiewicz (szef tego resortu w gabinecie Świeżyńskiego) nie przyjął nominacji, natomiast wyraził zgodę na tymczasowe kierownictwo ministerstwem - RM - 8 k. 324 oraz RM - 8 k. 326 (3 posiedzenie RMRP).

administracji państwowej można stwierdzić, że były to instytucje z woli RR równe pozostałym ministerstwom. Organów tych nie tworzył Dekret z 3.01.1918r. Dyrektorów w momencie utworzenia I gabinetu (7.12.1917r.) nie powołano ponieważ zarówno Departament Spraw Politycznych jak i Komisja Wojskowa już istniały a ich dyrektorzy trwali na stanowiskach od momentu powołania ich przez TRS⁷⁶.

a) Departament Spraw Politycznych

– Departament Stanu - Ministerstwo Spraw Zewnętrznych

Art. 20 Dekretu o tymczasowej organizacji władz określał zadania Departamentu jako „załatwianie wszelkich spraw ogólnopolitycznych”. Zadania tego Departamentu⁷⁷ widziano jako przygotowywanie stosunków politycznych państwa polskiego z zagranicą (opracowywanie projektów układów i traktatów politycznych, handlowych, dokumentów i pism treści politycznej / międzynarodowej oraz gromadzenie materiałów prasowych i przygotowywanie organizacji służby konsularnej oraz dyplomatycznej⁷⁸.

W miarę wzrostu zadań Departamentu sprecyzowano jego zakres działania przy czym nastąpiła zmiana nazwy tego urzędu na Departament Stanu. Uściślenie zadań nastąpiło na wniosek Dyrektora tego urzędu. Rada Ministrów 31.01.1918r. ustaliła nową nazwę Departamentu określając przedmiot jego działania. Zadania Departamentu sprecyzowano jako przygotowanie i prowadzenie wszelkich spraw wchodzących w zakres polityki zewnętrznej, organizacji służby zagranicznej, międzynarodowe uregulowanie stosunków gospodarczych oraz opiekę nad obywatelami Polakami znajdującymi się poza krajem⁷⁹. Na 20 tym posiedzeniu rządu Dyrektor Departamentu został już określony w protokole jako Dyrektor Departamentu Stanu⁸⁰. Organ pod nazwą Departamentu Stanu przetrwał do czasu utworzenia przez RR Ministerstwa Spraw Zewnętrznych co nastąpiło 26.10.1918r.⁸¹. Powołanie na stanowisko Ministra Spraw Zewnętrznych nastąpiło jednak jeszcze przed utworzeniem urzędu a mianowicie 23.10.1918r.⁸². Urząd Ministra Spraw Zewnętrznych wystąpił pod tą samą nazwą w pierwszym rządzie niepodległym⁸³.

⁷⁶ Art. 38 Dekretu o tymczasowej organizacji władz stwierdzał m.in., że „...z chwilą wejścia w życie niniejszego dekretu Ministrowie obejmą poszczególne Departamenty (KP TRS - Z.J.W) i przekształcą je na Ministerstwa z wyjątkiem Departamentu Spraw Politycznych i Komisji Wojskowej...”.

⁷⁷ Występującego w KP TRS jako Departament III - Spraw Politycznych - GCRR - 8 k. 112.

⁷⁸ TRS - projekt tymczasowej organizacji władz ... uchwalony przez plenum TRS 3.07.1917r. - K. Kumaniecki, Odbudowa..., s. 76 i 80.

⁷⁹ Załącznik do 19 go posiedzenia III gabinetu (J.K. Steczkowski) z 31.05.1918r. - RM - 6 k. 471.

⁸⁰ 20 te posiedzenie III gabinetu z 3.06.1918r. - RM - 6 k. 483.

⁸¹ Dekret RR o utworzeniu Ministerstw: Ministerstwa Spraw Zewnętrznych, Ministerstwa Spraw Wojskowych oraz Komunikacji i Apropowacji - MP Nr 191 z 2.11.1918r.

⁸² Pismo RR do J. Świeżyńskiego zawierające nominację Prezydenta Ministrów i pozostałych członków rządu, GCRR - 107k. 119.

⁸³ 1-sze posiedzenie Rady Ministrów Republiki Polskiej z 18.11. 1918r. - RM - 8 k. 317.

b) Komisja Wojskowa

Istnienie Komisji Wojskowej w systemie centralnych organów administracji państwowej powołanych przez RR wynikało z tych samych okoliczności jak poprzednio przestawionego Departamentu Stanu. Nie mniej wystąpiły pewne różnice zwłaszcza w okresie późniejszym. Otóż Komisja wojskowa nie uzyskała rangi Departamentu, prawdopodobnie ze względu na obawy przed reakcją Niemców, w których rękach po uzgodnieniu tego z partnerem austro-węgierskim spoczywała całość polskich spraw wojskowych a GGW gen. H. Beseler był Naczelnym Dowódcą Polskiej Siły Zbrojnej – niemiecka nazwa Polnische Wehrmacht. Art. 20 Dekretu o tymczasowej organizacji władz nie precyzował zakresu działania Komisji Wojskowej wymieniając ją tylko jako organ Prezydenta Ministrów istniejący pod nazwą tą „do czasu ostatecznego zorganizowania Wydziału Wojskowego”. Wydział taki nie został utworzony. Twórca Komisji Wojskowej – TRS, pole działalności tego organu (któremu chciała nadać rangę Departamentu) widziała głównie we współdziałaniu z wojskowymi władzami niemieckimi i austro-węgierskimi w organizacji i zarządzie nad Polską Siłą Zbrojną (PSZ) w granicach jakie miały być ustalone przez porozumienie z przyszłym naczelnym dowództwem armii polskiej oraz w przygotowaniu organizacji i urzędzeniu przyszłego polskiego „Ministerstwa Wojny”⁸⁴.

Z czasem do obowiązków Komisji Wojskowej włączono sprawy związane z opieką nad jeńcami wojennymi Polakami a później wszelkie sprawy z zakresu wojskowości jakie podejmowała lub zlecała rządowi RR. Komisja Wojskowa formalnie przestała istnieć z chwilą utworzenia Ministerstwa Spraw Wojskowych co nastąpiło na mocy dekretu RR 26.10.1918r.⁸⁵.

Z nowych urzędów administracji centralnej utworzonych przez RR wymienić należy powołany dekretem z 26.10.1918r. urząd Ministra Komunikacji. Przejął on „sprawy środków komunikacji... wyłączone z zakresu kompetencji Ministra Przemysłu i Handlu”⁸⁶.

Jak widać personalne, materialne oraz prawne elementy składowe resortów nie powstały nagle, z dniem powołania I – go rządu RR ani z momentem ogłoszenia Dekretu o tymczasowej organizacji władz. Potwierdza sam Dekret postanawiający w art. 30 że „z chwilą wejścia w życie... Ministrowie obejmą poszczególne departamenty (byłej TRS - KP TRS - Z.J.W) i przekształcą je na ministerstwa...” a w art. 39., że „wszyscy urzędnicy departamentów stają się z mocy dekretu, tymczasowo na podstawie obecnych warunków urzędnikami odnośnych ministerstw, w których zajmują stanowiska poprzednio zajmowane w Departamentach”.

W sprawie drugiej punktem wyjścia był cały szereg opracowań i dokumentów sporządzonych bądź wdrożonych przez Wydział Wykonawczy TRS oraz KP TRS.

Zgodnie z art. 40. omawianego dekretu wszystkie polskie urzędy państwowe nosiły tytuł „Królewsko-Polskich i działały w imieniu Korony Polskiej”⁸⁷.

⁸⁴ Jak przyp. 82.

⁸⁵ MP Nr 191 z 2.11.1918r. oraz oryginał dekretu - GCRR - 258 k. 1.

⁸⁶ Oryginał dekretu z 26.10.1918r. pkt. 3 - GCRR - 258 k. 1.

⁸⁷ Na 64 – tym posiedzeniu IV gabinetu dyskutowano nad projektem dekretu o zmianie nazwy Dziennika Praw Królestwa Polskiego na Dziennik Praw Państwa Polskiego i “skasowaniu” “...używanego przez władze tytułu Królewsko-Polski...” Niewiele później dziennik uzyskał proponowaną nazwę a tytuł Królewsko-Polski po prostu przestał być używany.

Dla porównania nomenklatury (a także w większości związanego z tym identycznego ogólnego zakresu działania – Dekret RR z 3.01.1918r. obowiązywał przez cały okres Polski międzywojennej) przedstawiamy wykaz resortów istniejących w roku 1938: Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Ministerstwo Sprawiedliwości, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Ministerstwo Skarbu, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych, Ministerstwo Opieki Społecznej, Ministerstwo Przemysłu i Handlu, Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych, Ministerstwo Komunikacji, Ministerstwo Poczty i Telegrafów.

Tworzenie urzędów naczelnych organów administracji państwowej trwało od powołania I – go gabinetu tj. od 7.12.1917r. Ich liczba i kompetencje określone Dekretem z 3.01.1918r. ulegały zmianom wynikającym ze zmieniającej się sytuacji ogólnie politycznej i społecznej. Zmiany w systemie naczelnych organów administracji polskiej w Królestwie następowały początkowo powoli, na ogół przy okazji zmiany rządu, później częściej i bardziej głęboko wskutek nasilających się przemian zarówno na wielkiej arenie międzynarodowej oraz w samym Królestwie. Zmiany w systemie organów RR na początku miały charakter, który można określić jako powierzchowny, wypływający z dostosowania się i nabierania doświadczeń w pracy. Później zwłaszcza u schyłku istnienia RR zmiany wewnątrz organów wiązały się ze zmianą pozycji samej RR. Odnosi się to do czasu po orędziu do Narodu z 7.10.1918r. Z tych właśnie względów wchodziły w życie akty woli RR powierzające tworzonemu organom obok „przygotowania“, „zorganizowania“ itp. kategorię stwierdzenia typu „przekazuje się“ itp. Charakterystycznym jest, że w Dekrecie o tymczasowej organizacji władz kategorię stwierdzenia dotyczyły tylko dwu resortów tj. Sprawiedliwości oraz Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego - „...zarząd...“. Było to możliwe ponieważ w tym okresie były to jedyne dwie gałęzie administracji publicznej przekazane władzom polskim jeszcze w okresie istnienia TRS - KP TRS. W innych przypadkach Dekret stopniował dyspozycję: „przygotowanie“, „organizacja“ lub idąc jakby nieco dalej określał „należy do...“. Nieustanna praca podjęta nad organizowaniem polskiego aparatu państwowego dała dobre wyniki. Gdy Naród sięgnął po suwerenną władzę zastał gotowy do służenia mu i dobrze przygotowany aparat administracyjny bez którego trudno sobie wyobrazić rządy państwem bezpośrednio po odzyskaniu niepodległości. Siedziby resortów mieściły się w Warszawie. I tak np.: Gabinet Prezydenta Ministrów, Biuro Prezydialne i Departament Stanu przy Placu Małachowskiego 4, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych – Gabinet ministra i Sekcja Ogólna przy ul. Jasnej 10, Sekcja Administracyjna przy Al. Marszałkowskich 154, Sekcja Samorządowa przy ul. Brackiej 18, Ministerstwo Sprawiedliwości (też Sąd Najwyższy i Sąd Apelacyjny) przy Placu Krasińskich 5, Sąd Okręgowy przy Miodowej 11, a Prokuratura i Sędziowie Śledczy przy Placu Krasińskich 12. Ministerstwo Skarbu - Gabinet ministra ul. Królewska 3, inne organy Ministerstwa Skarbu przy ul. Karola 31 i Nowym Świecie 69, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego – Gabinet ministra oraz Sekcja Wyznań i Sekcja Szkół Wyższych przy Al. Ujazdowskich 17, reszta Al. Ujazdowskie 20 i 37. Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Koronnych ul. Zgoda 10 (Zarząd Gmachów Publicznych - Mowy Świat 69), Ministerstwo Przemysłu i Handlu – Nowy Świat

69), Ministerstwo Apropowizacji ul. Mazowiecka 7, Komisja Wojskowa na początku przy ul. Zgoda 10, później przeniesiona⁸⁸.

5. Rada Koronna

Organem łączącym bezpośrednio RR i rząd w sprawach uzgadniania kierunków działalności organów systemu Rady Regencyjnej była Rada Koronna. Była ona organem spoza oficjalnego systemu organów RR. Jej istnienie nie wynikało z żadnego z aktów prawnych określających system władz i organów polskich w Królestwie. Była natomiast platformą dyskusji i uzgodnień ważniejszych przedsięwzięć inicjowanych przez RR lub rząd stanowiąc jednocześnie forum bezpośredniego kontaktu rządu jako całości z RR. Rada Koronna miała stanowić zabezpieczenie „zwierzchniego kierunku (politycznego - Z.J.W) Rady Regencyjnej” i jednolitości działania RR i rządu⁸⁹.

Na Radę Koronną składały się dwa człony tj. sama RR oraz Rada Ministrów. Radzie Koronnej przewodniczył jeden z członków RR. Radę Koronną zwoływała RR z inicjatywy własnej, na wniosek Rady Ministrów lub „w przypadkach nagłych” Prezydenta Ministrów⁹⁰.

Nie zachował się komplet protokołów z posiedzeń z Rady Koronnej. W aktach GCRR pozostały tylko nieliczne, wrywkowe protokoły. Z tego względu trudno było by przedstawić usystematyzowaną problematykę obrad tego organu. Nie mniej jednak z materiałów zachowanych można wnioskować, że tematyka posiedzeń dotyczyła rzeczywiście kwestii ważnych. Dla ilustracji powyższego twierdzenia przytaczamy porządek dzienny Rady Koronnej, która odbyła się 11.06.1918r.⁹¹. Na posiedzeniu tym debatowano nad sprawami: wytycznych polityki ogólnej „wobec zwołania Rady Stanu i narad z politykami krakowskimi”, sprawozdania z „czynności” rządu i ministerstw, programu otwarcia obrad Rady Stanu, projektu dekretu o przepisach służbowych dla urzędników Państwowych, organizacji i statusu prawnego Gabinetu Cywilnego RR, postępowania w sprawach stosowania przez RR prawa łaski, trybu przekładania RR projektów ustawodawczych, wytycznych projektu dekretu o obywatelstwie oraz zagadnień dotyczących I Korpusu Wojska Polskiego w Rosji⁹².

⁸⁸ Kancelaria Rady Ministrów do Naczelnika Milicji Miejskiej w Warszawie 15.01.1918r.: „...coraz więcej publiczności zwraca się do funkcjonariuszy Milicji Miejskiej z zapytaniem o adresy instytucji państwowych polskich...” - PRM - 1. k. 39.

⁸⁹ GCRR - 5 k. 93, 94.

⁹⁰ *Ibidem*.

⁹¹ GCRR - 282 k. 142.

⁹² Podobnie jako dalszy dowód można zacytować dwa posiedzenia Rady Koronnej z 19 i 28.08.1918r., na których dyskutowano warianty ustosunkowania się do ewentualności „zasadniczych rozwiązań sprawy polskiej” po wizytach sondażowych jakie Dyrektor Departamentu Stanu J. Radziwiłł odbył w Berlinie i Wiedniu gdzie prowadził rozmowy z najwyższymi czynnikami obu monarchii.

Instytucja Rady Koronnej utrzymała się do czasu utworzenia IV – go gabinetu włącznie⁹³ tj. do 4.11.1918r.⁹⁴. Po tej dacie nie zanotowaliśmy w dokumentach i literaturze śladu odbywania się posiedzeń tej Rady.

W początkowym okresie funkcjonowania RR posiedzenia Rady Koronnej odbywały się dość często niemalże w każdym tygodniu. Dotyczy to okresu istnienia I – go gabinetu ministrów⁹⁵. Rada Koronna nie funkcjonowała w okresie prowizoriów rządowych, które ze swej istoty nie były partnerem politycznym dla RR. Za urzędowania najdłużej istniejącego III – go gabinetu posiedzenia Rady Koronnej odbywały się rzadziej, prawdopodobnie dlatego, iż RR wypracowała w doświadczeniach z I – szym gabinetem metody i sposoby oddziaływania i współpracy z rządem w wyniku czego tak częste obrady wspólne nie były konieczne i ograniczały się do zagadnień problemowych lub o szczególnej wadze. Rada Koronna była instytucją która w istotny sposób kształtowała kierunki działania organów systemu RR stanowiąc platformę bezpośrednie współpracy RR i rządu.

6. Gabinety - okres działalności, skład i ogólna charakterystyka

RR powołała 5 gabinetów, w tym dwa prowizoria. Za datę zakończenia funkcjonowania centralnego kolegialnego naczelnego organu władzy wykonawczej - rządu sprawującego swe zadania z ramienia RR należy uznać 17 - 18 listopada 1918r.

Zgodnie z zasadami konstytucjonalizmu RR jako głowa państwa powoływała szefa rządu na jego wniosek członków gabinetu. Czynności związane z utworzeniem rządu RR podjęła na wstępie swojej działalności.

6.1. I-szy gabinet - (26.11.1917r) 7.12.1917r. - 27.02.1918r.

Powołanie Prezydenta Ministrów jak już była o tym mowa miało charakter czynności odrębnej od powołania rządu. Na pierwszego Prezydenta Ministrów zamierzano powołać obywatela austriackiego pełniącego szereg odpowiedzialnych funkcji państwowych w monarchii (w czasie wojny ambasadora ck w Bułgarii) Adama hr. Tarnowskiego. Kandydatura Tarnowskiego była lansowana przez koła zbliżone do byłej TRS i popierana przez rząd austriacki⁹⁶. Niezwykle natomiast do tej kandydatury odnosił się rząd niemiecki. Dla Berlina wyrobiony dyplomata austriacki, zwolennik rozwiązania austro-polskiego o silnej indywidualności był nie do przyjęcia⁹⁷.

⁹³ Problematykę gabinetów omawiamy niżej.

⁹⁴ Datą dymisji udzielonej przez RR temu rządowi.

⁹⁵ GCRR - 16 k. 13.

⁹⁶ L. Grosfeld, *Polityka...*, s. 221.

⁹⁷ M. Seyda, *Polska na przełomie...*, s. 65 i nast.

Mimo różnicy stanowisk obu mocarstw 29.10.1917r. RR powołując się na fakt objęcia w dniu 27.10.1917r. „najwyższej władzy państwowej w Królestwie Polskim” wystosowała jednobrzmiące pismo do Generalnych Gubernatorów Warszawskiego i Lubelskiego, w których „oznajmiała” że „powołujemy na stanowisko Prezydenta Ministrów hr. Adama Tarnowskiego” i w związku z tym prosi „o uświadomienie o tym rządzie”. W pismach tych zaznaczono, że hr. A. Tarnowski zostaje jednocześnie o tym powołaniu uświadomiony⁹⁸. Powiadomienie te rzeczywiście wysłano 29.10.1917r.⁹⁹ stwierdzając w nim dodatkowo że „mamy zaszczyt zawiadomić Waszą Excelencję, żeśmy go powołali na Prezydenta Ministrów i że to powołanie przedstawiliśmy do zatwierdzenia rządowi obu państw centralnych”¹⁰⁰. Reakcja niemiecka była natychmiastowa. W dniu 30.10.1917r. GGW Beseler w piśmie do RR oznajmił w imieniu „rządu cesarsko-niemieckiego”, że rząd ten „nie jest w możności zgodzić się” na powołanie Tarnowskiego¹⁰¹. RR pomimo takiego stanowiska trwała nadal w zamiarze utrzymania swego postanowienia.

W piśmie z 8.11. 1917r. do Beselera powołując się na walory Tarnowskiego podkreślone m.in. znaczenie własnej decyzji dla polskiej opinii publicznej¹⁰² oraz zaznaczono suwerenne stanowisko RR. Zaznaczono też, że RR „utrzymuje w mocy powołanie hr. A. Tarnowskiego na Prezydenta Ministrów i uprasza rząd Cesarsko - Niemiecki o rozważenie...” motywów i przedłożeń zawartych w piśmie¹⁰³ o powtórnym wystąpieniu wobec Niemców powiadomiono rząd austriacki, który dotąd stanowiska nie zajął czekając najwyraźniej na zgodę Niemców¹⁰⁴.

RR podkreślała, że spośród Polaków byłego zaboru rosyjskiego nie znajduje równej Tarnowskiemu indywidualności przy czym zobowiązywała się w przypadku zatwierdzenia Tarnowskiego powołać na jednego z ministrów „Polaka poddanego niemieckiego” bez wymogu przyjęcia przez niego „poddaństwa polskiego”¹⁰⁵. Sprawę kandydatury Tarnowskiego rozstrzygnięto 12.11.1917r. gdy pismem do RR GGW oznajmił, że rząd niemiecki podtrzymuje zajęte poprzednio stanowisko¹⁰⁶. Rząd

⁹⁸ GCRR - 106 k. 5, 7.

⁹⁹ GCRR - 106 k. 9, 9a.

¹⁰⁰ W odpowiedzi A. Tarnowski poprzez delegata ck MSZ bar. Lago złoży podziękowanie SR „...za łaskawe zawiadomienie że spotkał mnie zaszczyt powołania na stanowisko prezydenta ministrów... i że powołanie przedłożone zostało do zatwierdzenia...” - GCRR - 106 k. 12.

¹⁰¹ GCRR - 106 k. 11.

¹⁰² Podkreślono przy tym, że „7 grup politycznych” (ugrupowań - partii) przedłożyło dokument wyrażający przeświadczenie że „osoba hr. Tarnowskiego jako Prezesa Gabinetu byłaby w obecnej chwili najbardziej wskazaną i najmilej powitaną. Pozostałe grupy polityczne, nawet lewica podzielają to zdanie” - GCRR - 106. k. 23 - 25.

¹⁰³ GCRR - 106, *ibidem*.

¹⁰⁴ Sekretarz Generalny RR do ck delegata MSZ - GCRR - 106 k.25.

¹⁰⁵ Jak przyp. 101.

¹⁰⁶ Beseler wskazywał na możliwość skorzystania z osób tworzących skład TRS GCRR - 106 k. 27, 28.

austriacki w tej sytuacji ograniczył się do stwierdzenia, że sprawa nominacji Tarnowskiego nie doszła do skutku wobec odmiennego stanowiska „jednego z rządów”¹⁰⁷.

Wypada jednak zaznaczyć, że choć A. Tarnowski nie objął przewodnictwa w rządzie to jednak był prezydentem Ministrów choć nie objął urzędu. Za takim wnioskiem przemawia fakt, iż powołanie nastąpiło legalnie a Patent z 12.09.1917r. ani późniejszy Dekret o tymczasowej organizacji władz nie przewidywały konieczności uzgadniania¹⁰⁸ kandydatury z organami państw centralnych. Wymóg ten wynikał bardziej z pozycji jaką zajmowały rządy okupacyjne wobec RR niż z ustanowionych wspólnie przepisów prawnych.

Okres od 29.10.1917r. do 14.11.1917r. to dni sporu o wprowadzenie Tarnowskiego na urząd, zablokowane wynikiem sprzeciwu, w dniu 14.11.1917r. RR pismem do Beselera „oznajmiła”, że na prezydenta Ministrów „...powołuje p. Jana Kucharzewskiego... i prosi o uwiadomienie tym rządu...”¹⁰⁹.

Dnia 15.11.1917r. w tym samym trybie zwrócono się do GGL poprzez J. Konopkę ck Komisarza Austro - Węgierskiego przy TRS w Warszawie¹¹⁰. W dniu 21.11.1917r. Beseler oraz ck Przedstawiciel i Minister Pełnomocny – delegat ck MSZ w Warszawie bar. Ugron oznajmili w swych pismach, że rząd „uważa za uzgodnione (Niemcy) i „nie ma zastrzeżeń (Austriacy) przeciwko powołaniu J. Kucharzewskiego”¹¹¹.

W tym stanie rzeczy RR 26.11.1917r. powołała Prezydenta Ministrów i powierzyła mu przedstawienie do jej zatwierdzenia listę członków rządu¹¹². Tę datę należy uznać za wprowadzenie na urząd pierwszego Prezydenta Ministrów powołanego przez RR. Kucharzewski 7.12.1917r. przedstawił RR do zatwierdzenia listę ministrów¹¹³ informując jednocześnie GGW i GGL, że po uzyskaniu zatwierdzenia ze strony RR poda im do wiadomości jej decyzje¹¹⁴. Tego samego dnia tj. 7.12.1917r. zgodnie z wnioskiem Kucharzewskiego RR zatwierdziła całą listę¹¹⁵. Nominacje na stanowiska ministrów przesłano zainteresowanym 2.01.1918r. Skład gabinetu był następujący¹¹⁶: Prezydent Ministrów Jan Kucharzewski, Minister Spraw

¹⁰⁷ GCRR - 106 k. 29 (otrzymano w gCRR 31.11.1917r.).

¹⁰⁸ GCRR - 292 k. 41 - 47a. - Rozumowanie to potwierdzają od ręcznie notatki sporządzone (nie podpisane) w GCRR około 7.10.1917r. przygotowane na konferencję z RR, w których piszący stawia pytanie „...I. Czy taktyka w sprawie powołania Prezydenta Ministrów jest ustalona? a mianowicie powołanie natychmiastowe bez oznajmiania o tym rządowi (Jeneralnym Gubernatorom i min. Ugronowi a nie Komisarzom). ...i w razie oporu Niemców: przedstawić 3 - raz i wtedy może by Wiedeń oddział, czy by nie można oddziaływać za pośrednictwem Bułgarii, ewentualnie samego króla...?”

¹⁰⁹ GCRR 106 k. 30.

¹¹⁰ GCRR - 106 k. 32.

¹¹¹ GCRR - 106 k. 35 i 33.

¹¹² Tekst nominacji: “My Rada Regencyjna Królestwa Polskiego niniejszym powołujemy Pana na stanowisko Prezydenta Ministrów i powierzamy Panu do naszego zatwierdzenia składu osobistego Rady Ministrów. Składając w Pańskie zaufane ręce kierownictwo spraw Odrodzonej Ojczyzny prosimy Boga o błogosławieństwo dla Pańskich poczyniń”. - GCRR - 106 k.41.

¹¹³ PRM - 1 k. 7.

¹¹⁴ PRM - 1 k. 8, 9.

¹¹⁵ GCRR - 106 k. 44.

¹¹⁶ Legitymacje służbowe (urzędowe) wystawiało GGW - GCRR - 106 k. 45.

Wewnętrznych - Jan Stecki, Minister Sprawiedliwości - Stanisław Bukowiecki, Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego - Antoni Ponikowski, Minister Rolnictwa i Dóbr Koronnych - Józef Mikułowski-Pomorski, Minister Przemysłu i Handlu - Jan Zagleniczny, Minister Skarbu - Jan Kanty Steczkowski, Minister Opieki Społecznej i Ochrony Pracy Stanisław Staniszewski, Minister Aprowizacji - Stefan Przanowski. Funkcję „Wiceprezydenta Ministrów” lecz w brzmieniu urzędu „Zastępca Prezydenta Ministrów” sprawował Józef Mikułowski-Pomorski¹¹⁷ (od 27.12.1918r.)¹¹⁸. Stanowisko Dyrektorów: Departamentu Spraw Politycznych oraz Komisji Wojskowej nie obsadzono łącznie z powołanymi ministrami ponieważ rząd przejął od KP TRS w całości oba te organy łącznie z ich kierownictwem.

Tak więc za zgodą RR Wojciech Rostworowski nadal pełnił funkcję Dyrektora Departamentu Spraw Politycznych a były „referent Komisji Wojskowej KP TRS” Ludwik Górski funkcję Dyrektora Komisji Wojskowej.

Większość członków utworzonego rządu wywodziła się także z kręgu działaczy byłej TRS - KP TRS i tak: J. Mikułowski-Pomorski, (przew. KP TRS oraz przewodniczący Komisji sejmowo-konstytucyjnej, przewodniczący Rady Wyznań Religijnych i Rady Oświecenia Publicznego, Przewodniczący Komisji kierującej przygotowaniem urzędników dla Państwa Polskiego), Stanisław Bukowiecki (członek KP TRS, Dyrektor Departamentu Sprawiedliwości), Jan Zagleniczny (członek Komitetu ofiary narodowej przy Departamencie Skarbu). W. Rostworowski (członek Podkomisji sejmowej i Komisji Sejmowo-konstytucyjnej), St. Staniszewski (członek Rady Departamentu Spraw Wewnętrznych), L. Górski (członek KP TRS, członek Komisji Sejmowo-konstytucyjnej i Podkomisji sejmowej, członek Rady Wyznań Religijnych). J. Kucharzewski w organach KP TRS pracował jako członek Rady Departamentu Spraw Politycznych¹¹⁹ a na Prezydenta Ministrów został powołany ze stanowiska Referendarza (doradcy) RR.

Fakt, że tworzone ministerstwa miały przejąć substrat personalno-materialny likwidowanej jednocześnie KP TRS wytworzył określone położenie - już istniała Rada Ministrów oraz szefowie wyodrębnionych działów administracji państwowej i jednocześnie jeszcze istniała KP TRS, która aczkolwiek była promotorem zrealizowanego systemu organów RR to jednak usiłowała jeszcze podkreślać swą rolę.

W dniu 9.01.1918r. J. Mikułowski-Pomorski jako urzędujący „Wiceprezydent Ministrów” przedłożył RR do zatwierdzenia uchwałę KP TRS z 13.12.1917r. w sprawie przekazania funkcji przez departamentów KP TRS ministerstwu oraz co do dalszego funkcjonowania KP¹²⁰. KP w/w uchwałą postanowiła:

¹¹⁷ GCRR do Prezydenta Ministrów - 27.12.1917r. - GCRR - 106, k. 46, PRM - 1 k. 19.

¹¹⁸ Uposażenie członków rządu wynikało z ustalonej przez RR „Etatyacji płac urzędników ministerialnych w stosunku miesięcznym”. I tak np. Prezydent Ministrów otrzymywał płace wg. kat. I - 2000 mk pensji zasadniczej i 1000 mk „dodatku wojennego” oraz 1000 mk dodatku reprezentacyjnego. Minister odpowiednio: 1500 mk + 500 + 500, Naczelnik Wydziału: 900 + 300, Referent w zależności od kategorii (VI, VII, VIII) 600 (525, 375) + 200 (175,125). Ogółem kategorii płac było jedenaście. Najniższa płaca wynosiła: 150 + 50 mk.

¹¹⁹ Komisja Przejściowa Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego i jej departamenty. Skład osobowy w zestawieniu na dzień i.10.1917r. - GCRR - 8 k. 7 -21.

¹²⁰ GCRR - 8 k. bez numeracji.

- a) przekazać departamenty i ich personel i wszystkie zagadnienia rządowi tj. odpowiednim ministrom i Radzie Ministrów;
- b) zorganizować wspólną konferencję ministrów z dyrektorami departamentów;
- c) zawiesić działalność Komisji¹²¹.

Rada Ministrów potraktowała sprawę formalnie uznając ją za załatwioną w zakresie dwu pierwszych punktów przez Dekret o tymczasowej organizacji władz przechodząc nad trzecim do porządku na zasadzie przyjęcia do wiadomości¹²² przy jednoczesnym skierowaniu tego stanowiska wyłącznie do Prezydenta Ministrów.

Ostatecznie poszczególni ministrowie przejęli aparat administracyjny jaki KP TRS zdołała zachować po TRS bądź rozbudować samodzielnie.

Działalność KP TRS na omawianym polu miała duże znaczenie dla prac pierwszego rządu RR. Rząd ten stał się kontynuatorem szeregu kierunków działania podjętych przez KP TRS zaś sama KP, do czasu utworzenia rządu upoważniona do tego przez RR wypełniała lukę jaka zaistniała w okresie pomiędzy objęciem władzy przez RR a powołaniem Prezydenta Ministrów i wreszcie całej Rady Ministrów. Owo „wypełnienie” polegało na prowadzeniu spraw bieżących, które musiały być rozpatrywane i załatwiane przez organy polskie, których RR nie mogła wykonywać sama z uwagi na brak egzekutywy. Gabinet Kucharzewskiego przejął sprawy bieżące KP TRS. Kontynuując zwłaszcza organizację i rozwój dwu dziedzin przekazanych (oświata i wymiar sprawiedliwości). W sprawach pozostałych, dla których stworzono urzędy ministrów trwały prace nad przygotowaniem się organów polskich do ich przejęcia oraz zapoczątkowano rozmowy z władzami okupacyjnymi co do zakresu, trybu i terminów tego przejęcia¹²³.

Pierwszy rząd Królestwa Polskiego istniał od 7.12.1917r. do 27.02.1918r. odbywając w okresie od 11.12.1917r. do 21.02.1918r - 24 posiedzenia Rady Ministrów.

Rząd ten w związku z okolicznościami Jakie towarzyszyły traktatowi brzeskiemu, 12.02.1918r. zgłosił swą dymisję. RR przyjęła dymisję 27.02.1918r. podpisując imienny „akty zwolnienia Panów Ministrów od urzędu”¹²⁴.

6.1.2. Organizacja, tryb pracy gabinetu, zakres podjętych działań

a) Uwagi wstępne

Na pierwszym rządzie J. Kucharzewskiego spoczął trudny obowiązek samego zorganizowania rządu i ministerstw, wypracowanie stylu pracy w warunkach niejasnych kompetencji i trudnych okolicznościach wobec trwającej okupacji. Koniecznym było także ustalenie ogólnych kierunków działań gabinetu, praca

¹²¹ GCRR - 8 k. 4.

¹²² GCRR - 8 k. 5.

¹²³ Szczegóły w rozdziale VI – tym, część dotycząca przejmowania administracji.

¹²⁴ Pisma Sekretarza, generalnego RR do Przewodniczącego w Radzie Kierowników Ministerstw z 27.02.1918r. - GCRR - 105 k. 10, 11.

nad rozwojem organów RR, określenie wzajemnych stosunków z administracjami okupacyjnymi, rozwiązanie problemu funkcjonowania rządu w warunkach podziału kraju na dwie okupacje, wypracowanie własnej pozycji wobec społeczeństwa nieufnego po niepowodzeniach TRS. Ważną również była sprawa jednolitości politycznej rządu jako całości. Nie stanowił on bowiem monolitu¹²⁵. To zagadnienie dotyczące przyjęcia wspólnej platformy jako punkt wyjścia dla prac kolegialnego organu jakim był rząd sprecyzowano na pierwszym posiedzeniu Rady Ministrów.

Członkowie rządu uznali, że pomimo dzielących ich różnic politycznych „zebranych łączy wspólny cel jakim budowanie, jest Państwa Polskiego”¹²⁶.

Na tym też posiedzeniu sformułowano trzy podstawowe i najpilniejsze zadania jakie rząd przyjął za początek dla swoich poczynąń:

- prace nad utworzeniem wojska polskiego,
- przejęcie poszczególnych gałęzi administracji państwowej,
- ratowanie w krytycznej sytuacji ludności poprzez niezbędną aprowizację kraju.

Jak się miało niebawem okazać zagadnienie pierwsze napotkało na opory zarówno ze strony społeczeństwa jak i okupantów. Problem drugi po niezmiernie trudnych pertraktacjach nie dających w czasie ich trwania znaczących rezultatów okazał się możliwy do zrealizowania dopiero w obliczu klęski militarnej i kryzysu wewnętrznego państw centralnych. Kwestia trzecia wobec bezwzględного stanowiska obu administracji okupacyjnych a zwłaszcza niemieckiej, traktujących Królestwo niemal jak kraj podbity stała się praktycznie niemożliwa do samodzielnego prowadzenia.

W tym stanie rzeczy już na drugim posiedzeniu rządu¹²⁷ dwaj ministrowie – Przanowski (Apro wizacja) i Bukowiecki (wymiar sprawiedliwości) złożyli na ręce Prezydenta Ministrów dymisje ze swych urzędów¹²⁸. Efekt niemożności skutecznego działań w zakresie zaopatrzenia ludności był taki, że w niedługim czasie zlikwidowano urząd Ministra Apro wizacji przekształcając go w wyspecjalizowaną jednostkę niższego rzędu - Urząd Apro wizacyjny.

W sumie zatem pozostała nadzieja na rozwinięcie żmudnych działań na rzecz przygotowania i przejmowania administracji. Praktycznie zaś, co zresztą było zrozumiałe z uwagi na fakt rozpoczynania dopiero pracy rządu podjęto czynności przygotowawcze zmierzające do zorganizowania aparatu administracji polskiej na szczeblu centralnym.

Tok prac w sposób zasadni czy pokrzyżowały wydarzenia związane z okolicznościami zawarcia pokoju brzeskiego co wywołało głęboki kryzys polityczny i rządowy w polskim aparacie emancypacyjnym. Nie mniej jednak dużą zasługą

¹²⁵ Np. J. Stecki należał uprzednio do Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego, S. Przanowski do Polskiej Partii Postępowej itd.

¹²⁶ Protokół z 2- go posiedzenia Rady Ministrów (I gabinet) z 11.12.1917r. - RM k. 1.

¹²⁷ 12.12.1917r. - RM - 5 k. 5.

¹²⁸ Które wycofali na skutek nalegań Prezydenta Ministrów i pozostałych członków gabinetu.

pierwszego gabinetu było przetarcie i wypracowanie określonych trybów działań, przygotowanie projektów szeregu unormowań, zdobycie praktycznych doświadczeń, z których mogła skorzystać w swych posunięciach RR oraz jej kolejne gabinety. Kierunki wytyczone wstępnie przez rząd zapewne były niesprzeczne z zamysłami RR. Rada Ministrów stała się samodzielną w zakresie swych kompetencji ustawowych (tj. „dekretowych” w rozumieniu Dekretu o tymczasowej organizacji władz). Było to wraz z dążeniem do znalezienia rzeczywistego miejsca rządu w systemie organów RR.

b) Zagadnienia organizacyjno-regulaminowe

Ani Patent z 12.09.1917r. ani wspomniany Dekret nie precyzowały trybu pracy rządu. Nie ustalały również trybu odpowiedzialności politycznej gabinetu. Sprawy te musiały być zatem wypracowane w praktyce przez pierwszy gabinet, odpowiedni do pozycji nietypowego przecież systemu organów RR. W kwestii odpowiedzialności politycznej, elementem szczątkowym tej zasady była odpowiedzialność Prezydenta Ministrów za akty prawne wydawane przez RR – forma kontrasygnaty „odpowiedzialnego Prezydenta Ministrów”¹²⁹.

Zarówno pierwszy szef rządu jak i członkowie gabinetu byli ludźmi posiadającymi duże doświadczenie na polu pracy społecznej oraz znajomości funkcjonowania współczesnego systemu działań aparatu państwowego. Na tym tle oraz w związku z konkretnym przypadkiem próby dymisji wspomnianych wyżej ministrów, na sformułowany przez J. Kucharzewskiego wniosek – stwierdzenie przyjęto jako zasadę ustrojową – solidarność gabinetową w myśl której ustąpienie członka rządu musiało by się wiązać z ustąpieniem całego gabinetu, co jak określono należy traktować jako środek ostateczny po wyczerpaniu wszystkich innych¹³⁰. Kolejną kwestią było ustalenie formy prezentacji i wyrażania wspólnego stanowiska rządowego. Miało to stanowić podstawę dla wystąpień zewnętrznych Prezydenta Ministrów, ustaleń kierunkowych dla poszczególnych członków rządu bądź współpracy z RR oraz organami spoza systemu organów RR. Formą takich zobowiązań ustaleń były uchwały Rady Ministrów. W odróżnieniu od dzisiejszego znaczenia uchwały wszystkich gabinetów systemu RR miały charakter wewnętrznych ustaleń o nie normatywnej formule. W formie sprowadzały się do głosowanego lub przyjmowanego jako oczywisty zapisu ustalenia w protokole z posiedzenia rządu. Zapis punktowy brzmiał wówczas na ogół: „postanowiono...”, „upoważniono...”, „zgodzono się...”, „przyjęto”, „uchwalono...” itp. Pierwszy gabinet dla ustalenia zasad ogólnych oraz ze względów praktycznych określał formalne zasady pracy rządu. W odniesieniu do swych posiedzeń gabinet ten przyjął zasadę, iż porządek obrad przygotowywał dyrektor Kancelarii Rady Ministrów (później Szef Biura Prezydialnego) „pod sankcją Prezydenta Ministrów”.

Porządek obrad przesyłano uczestnikom przygotowywanego posiedzenia w przeddzień obrad łącznie z kopiami zgłoszonych wniosków pod obrady.

¹²⁹ Art. 1 pkt 3 Patentu.

¹³⁰ Protokół z 2 –go posiedzenia Rady Ministrów (I gabinet).

Na wnioskach tych odnotowywane były wyniki uchwał rządu w sprawach już uprzednio zgłoszonych przez ministrów (Prezydenta Ministrów) a wiążące się z aktualnie zgłaszaną tematyką. Pierwszy gabinet uchwalił zasady na jakich ministrowie i wyżsi urzędnicy mogli należeć do ugrupowań i partii politycznych, stowarzyszeń oraz być udziałowcami w przedsiębiorstwach itp. Ustalono, że udział w organizacjach gospodarczych będzie możliwy o ile zainteresowani nie będą pobierali innych dochodów aniżeli wynikających z współwłasności. W odniesieniu do członkostwa w organizacjach politycznych nakazano zainteresowanym wyłączenie się od czynnej działalności. Ustalono także, że ministrowie nie mogą należeć do stowarzyszeń i korporacji, uczestnictwo w których mogło by być pochytywane za określenie kierunku działań danego ministerstwa¹³¹.

Ministerstwa zostały zobowiązane do ustalenia struktury wewnętrznej według podziału na Sekcje, sekcje na Wydziały, wydziały na referaty. Wyjątkiem w tym względzie miały być Ministerstwo Przemysłu i Handlu, Opieki Społecznej i Ochrony Pracy oraz Rolnictwa i Dóbr Koronnych, którym zalecono utworzenie wyższej wewnętrznej formy organizacyjnej a mianowicie w tym okresie po dwa Departamenty dzielące się na sekcje, wydziały i referaty. Ustalono, że w każdym ministerstwie wiceminister będzie nosił tytuł urzędowy Podsekretarza Stanu i który jednocześnie nie będzie kierował jedną z sekcji lub departamentem. Minister mógł także kierować bezpośrednio jednym z departamentów lub sekcją. Na czele Sekcji stał Szef Sekcji, Wydziału Naczelnik Wydziału, Referatu - Referent¹³². Dla kontynuacji wypróbowanych wzorców stosowanych przez TRS a odnoszących się do współpracy organów państwowych z reprezentacjami organizacji gospodarczych, naukowych i zawodowych uznano za wskazane tworzenie przy ministerstwach „rad ministerialnych” jako ciał opiniodawczo-doradczych. Jednocześnie jednak rząd uchwalił zdecydowanie zasadę jasno określonej odpowiedzialności w wewnętrznym urzędowaniu ministerstw mającą na celu wyeliminowanie w ten sposób trybu „hamującego bieg spraw”. Na powyższym tle ustalono, by dla „zbliżenia między organami czysto rządowymi wprzęgnąć je (rady ministerialne - Z.J.W) gdzie można i potrzeba do celowej współpracy, zapłodnienia akcji administracyjne świeżą mysią płynącą z samej treści życia”¹³³. Rady miały się składać częściowo z urzędników fachowców, wybitnych znawców zagadnień oraz z przedstawicieli zorganizowanych kręgów społeczno-zawodowych. Tworzenie rad pozostawiono kompetencji poszczególnych ministrów. W późniejszej jednak praktyce wobec zamiaru nadania radom możliwie wysokiej rangi oraz ustalania najbardziej reprezentatywnego składu osobowego do procesu tworzenia rad włączono całą Radę Ministrów oraz RR. I tak na wniosek zainteresowanego ministra, po uchwaleniu go przez Radę Ministrów statuty rad ministerialnych nadawała swoim reskryptem RR¹³⁴. W tym miejscu warto wspomnieć, że obok istniejących jeszcze przy TRS

¹³¹ Posiedzenie Rady Ministrów z 7.01.1918r.

¹³² Posiedzenie Rady Ministrów z 9.01.1918r.

¹³³ MP Nr 156 z 23.09.1918r., dyskusje na posiedzeniach Rady Ministrów.

¹³⁴ Np. parafowany przez RR wniosek MWRiOP podpisany przez Prezydenta Ministrów (z up. przez

a utrzymanych przez pierwszy gabinet Rady Lekarskiej i Rady Aptekarskiej przy MSW utworzono w okresie późniejszym: Państwową Radę Rolniczą przy Ministrze Rolnictwa i Dóbr Koronnych¹³⁵, Radę Sztuk Pięknych i Radę Oświecenia Publicznego¹³⁶. Szczegóły dotyczące kompetencji, składów itp. rad ministerialnych przedstawiamy w dalszych częściach pracy¹³⁷. Inne zagadnienia o charakterze regulaminowo-organizacyjnym wprowadzone przez gabinet J. Kucharzewskiego to ustalenia aby nie wyposażać poszczególnych Ministrów w odrębne fundusze dyspozycyjne lecz centralizować je na szczeblu jednego funduszu Prezydenta Ministrów udostępnianego na wniosek zainteresowanych poszczególnym resortom¹³⁸.

Urzędowe formy zwracania się „władz między sobą oraz z zainteresowanymi stronami”¹³⁹ określono jako „wykluczające wszelkie inne tytuły prócz tytułu <<Pan>> z dodaniem charakteru urzędowego...”. W stosunkach do osób prywatnych także używanie tytułu „Pan” bez dodatku „Wielmożny” z wyjątkiem gdy korespondencja mogła mieć charakter „do pewnego stopnia towarzyski...”¹⁴⁰.

Gabinet J. Kucharzewskiego w bardzo krótkim okresie swojej działalności przyczynił się do ukierunkowania poczynań rodzących się polskich organów państwowych w Królestwie. Przyjęty następnie trzypunktowy zarys programu rządowego uznać należy za właściwy. Dwa pierwsze punkty wojsko i przejmowanie administracji miały charakter perspektywiczny lecz nieodzowny dla budowy państwowości i uzyskania jej suwerenności. Trzeci dotyczył jednej z najbardziej palących wówczas spraw społecznych – niesłuchanie trudnego położenia ludności wywołanego wojną i okupacją. Równie istotnymi były konkretne posunięcia organizatorskie polegające na tworzeniu realnych struktur naczelnych organów administracji państwowej – ministerstw. Przegląd spraw bieżących i incydentalnych, które podjął ten gabinet także świadczy o poważnym potraktowaniu niełatwego obowiązku jaki wiązał się z przystąpieniem członków rządu do pracy w tak niewdzięcznych warunkach i przy tak skromnych możliwościach działania wobec sprawowania faktycznego władztwa we wszystkich dziedzinach przez administracje okupacyjne¹⁴¹.

p.o. Prezydenta Ministrów) z 13.09.1918r. o wprowadzeniu statutu Rady Oświecenia Publicznego przy MWRiOP - GCRR - 180 k, 18-21.

¹³⁵ MP Nr 105 z 25.07.1918r.

¹³⁶ MP Nr 152 z 18.09.1918r. i MP Nr 154 z 20.09.1918r.

¹³⁷ Dla zobrazowania intencji rządowych w sprawie rad ministerialnych, cytat z MP Nr 156 z 23.09.1913r. uzasadniający tworzenie rad przy MRiDK oraz MWRiOP: „... Ze rady ministerialne pojawiają się w działach rolnictwa i oświaty jest rzeczą aż nadto zrozumiałą. Po pierwsze to dziedziny, w których rząd polski ma już możliwość szerokiego działania, wszelka pomoc doradcza ze strony społeczeństwa przychodzi tu więc w samą porę. Po drugie sama istota dwu tych ministerstw jest przyczyną, iż działać one muszą w ścisłym porozumieniu z organizacjami zawodowymi mającymi już za sobą pewną przeszłość i zasługę...”

¹³⁸ Posiedzenie Rady Ministrów z 1.02.1918r.

¹³⁹ *Ibidem*.

¹⁴⁰ Posiedzenie Rady Ministrów z 8.02.1918r.

¹⁴¹ Przedstawiona problematyka prac rządu obejmuje jedynie ustalenia ogólne i kierunkowe. Zasadniczy

Ustalenia i decyzje tego jak i późniejszych gabinetów realizowały poszczególne resorty lub komisje czy zespoły, którym Rada Ministrów powierzała określone zadania. Przegląd tej problematyki a także konkretne osiągnięcia zamieszczamy w rozdziale traktującym o organizacji o funkcjonowaniu poszczególnych resortów.

c) Okoliczności ustąpienia rządu J. Kucharzewskiego

W dniu 9.02.1918r. państwa centralne zawarły w Brześciu Litewskim (Brześć nad Bugiem) pokój z marionetkowym rządem faktycznie nie istniejącego państwa ukraińskiego. Postanowienie traktatu pokojowego w sposób drastyczny naruszały i tak dość iluzoryczną suwerenność Królestwa Polskiego. Na tym tle doszło do dymisji pierwszego z rządów powołanych przez RR. Okoliczności i efekty towarzyszące zawarciu pokoju a ściśle traktatów pokojowych: 9.02.1918r. z Ukrainą i 3.03.1918r. z Rosją radziecką są omówione w literaturze¹⁴². Tym nie mniej dla poruszenia przez nas tematyki, naświetlenie w tym miejscu problemu brzeskiego jest bardzo istotne. Jego bowiem następstwem był poważny kryzys polityczny systemu organów RR. Była to także cezura pewnego etapu rozwoju tego systemu już na samym wstępie jego istnienia. Doznały bowiem poważnego zachwiania wiary i nadziei w szczerą intencję tak szumnie zapowiadanych „z najwyższego rozkazu” przez akt 5 listopada. Stąd też w kontekście prezentowanego tematu przedstawiamy niezbędne naszym zdaniem aspekty tego znamienego w skutki wydarzenia.

W dniu 28.11.1917r. Lenin z Carskiego Sioła ogłosił odezwę pokojową „do rządów krajów prowadzących wojnę” zaś 4.12.1917r. sztaby generalne Niemiec i Austro-Węgier zakomunikowały o rozpoczęciu 3.12.1917r. rokowań o rozejm na froncie rosyjskim. Dnia 5.12.1917r. ck minister spraw zagranicznych w *ekspose*’ oznajmił m.in. że „... gdy przy zawarciu pokoju odpadną przeszkody, które jeszcze stoją na drodze wprowadzenia w czyn pełnej samodzielności Polski, wtenczas Polska będzie mogła sama rozstrzygnąć w swej przynależności...”¹⁴³. Działania organów polskich w kierunku maksymalnego zabezpieczenia interesów polskich w mających się rozpocząć rokowaniach były niemal natychmiastowe. W dniu 18.02.1917r. Prezydent Ministrów Kucharzewski przedstawił i uzgodnił z rządem zapowiedziany na szóstym posiedzeniu Rady Ministrów w dniu 17.02.1917r. tekst noty do państw centralnych, wysłany jeszcze tego samego dnia¹⁴⁴.

W nocy do Kanclerza Hertlinga i ck ministra spraw zagranicznych Czernina, Kucharzewski jako „szef rządu polskiego” powołując się na sytuację wywołaną zawieszeniem broni i przygotowaniem do układów pokojowych stwierdzał, iż powstające w oparciu o akt 5 listopada samodzielne państwo polskie posiadające wyłonioną na

zrąb pracy powstawał w poszczególnych resortach, które realizowały wytyczne kierunkowe Rady Ministrów.

¹⁴² Np. Mirnyje pieregowory w Brest Litowskijskoje, ziasadanijsa plenarnijsa poitiiczeskojs komisiji - Moskwa 1920/1923, C. Berezowski, Powstanie państwa..., *op. cit.*, Seyda, Polska na przełomie..., *op. cit.*

¹⁴³ K. Kumaniecki, Odbudowa..., *op. cit.*, s. 109.

¹⁴⁴ RM - 5 posiedz. 6 z 17.12.1917r. k. 25, posiedz. 7 z 18. 12.1917r. k. 37, 38.

podstawie Patentu z 12.09.1917r. najwyższą władzę państwową (RR) i uznany przez państwa centralne rząd z uwagi na ponoszoną odpowiedzialność tych organów wobec narodu musi być dopuszczone przez swych przedstawicieli do rokowań. Tezę podpierano wystąpieniem Hertlinga w parlamencie Rzeszy wygłoszonym w dniu 29.11.1917r. Konieczność uczestnictwa przedstawicieli na ogłoszonych rokowaniach pokojowych nota polska motywowała także „życiowymi interesami narodu polskiego i jego władz państwowych” jak również problemem sytuacji Polaków w Rosji w tym także ponad półmilionowej liczby służących w armii rosyjskiej¹⁴⁵.

Rokowania pokojowe pomiędzy delegacjami rosyjską (radziecką) na czele z Trockim¹⁴⁶, ukraińską na czele z M. Lewickim¹⁴⁷ z jednej strony a delegacjami niemiecką z Kuehlmanem¹⁴⁸, austro-węgierską z Czerninem¹⁴⁹, bułgarską z premierem Radosławowem¹⁵⁰ i turecką z wielkim wezyrem Talaat Paszą¹⁵¹ na czele rozpoczęto 24.12.1917r. Dla wyjednania ustępstw wobec propozycji polskich w dniach od 7 do 10.01.1918r. RR odbyła podróż do Wiednia i Berlina. W Berlinie po chłodnym przyjęciu u cesarza nie uzyskano obiecujących zapewnień, nieco przychylniejsze stanowisko acz niekonkretne zajął cesarz Karol. To ostatnie nie miało jednak specjalnego znaczenia wobec określonego kursu polityki rządu ck a w szczególności postawy premiera Czernina¹⁵². Niezależnie od zabiegów RR Kucharzewski konferował z Kuehlmanem podczas jego podróży do Brześcia oraz osobiście wyjeżdżał do Berlina i Wiednia¹⁵³.

Podczas pobytu w Wiedniu, dodatkowe rozmowy z Kuehlmanem prowadził Wiceprezydent Ministrów J. Mikułowski-Pomorski¹⁵⁴. Liczono na zrozumienie i w konsekwencji na pozytywne stanowisko¹⁵⁵.

Zabezpieczając się przed aluzjami niemieckimi sugerującymi jedynie złożenie polskich dezyderatów na konferencję pokojową¹⁵⁶ rząd polski postanowił stwierdzić wobec państw centralnych niemożliwość takiego zawężenia problematyki, gdyż jej ustalenie zdaniem polskiej Rady Ministrów mogło by być rozwiązane jedynie

¹⁴⁵ RM - 5 – te posiedz. 7 z 18.12.1917r. k. 32-38.

¹⁴⁶ 15 członków w tym St.Bobiński, K.Radek, A.Joffe, Vincas Mickiewicz-Kapsukas.

¹⁴⁷ 8 członków.

¹⁴⁸ 17 członków.

¹⁴⁹ 13 członków.

¹⁵⁰ 10 członków.

¹⁵¹ 16 członków (przyj. od 174) - GCRR - 301 k. 3).

¹⁵² Szerzej na ten temat L.Grosfeld, *Polityka państw centralnych...*, *op. cit.*

¹⁵³ M. Seyda, *Polska na przełomie...*, *op.cit.*, s. 278.

¹⁵⁴ RM - 5 posiedz. 9 z 29.12.1917r. k. 70.

¹⁵⁵ Wizyty Kucharzewskiego w Berlinie dawały podstawy do optymizmu. Na tym etapie Niemcy i Austro-Węgry sprawiały wrażenie przychylnych. Problem istniał jedynie jak się wydawało co do charakteru delegacji polskiej - czy ma wystąpić w charakterze rzeczoznawcy czy reprezentować Królestwo na równi z przedstawicielami czwórprzymierza. Seyda, *Polska na przełomie...*, s. 278.

¹⁵⁶ Efekt dyskusji Prezydenta Ministrów z kw. Ettingen.

poprzez udział w całokształcie rokowań¹⁵⁷. Jednocześnie zabiegano wszelkimi sposobami o zagwarantowanie poparcia dla sprawy polskiej. Włączyły się tu aktywnie sfery polskie w Berlinie m.in. Koło poselskie jak i w Wiedniu.

W dniu 17.01.1918r. Prezydent Ministrów ponownie apelował depeszami do Czernina i Hertlinga o udział Polaków w trwających już rokowaniach. Jako pretekst odmowy wskazano rządowi polskiemu stanowisko delegacji rosyjskiej (radzieckiej), która odmówiła uznania dla rządu polskiego jako „ustanowionego wołą władz okupacyjnych a nie wołą narodu”¹⁵⁸. Widząc zmniejszające się szanse dla pożądanego ustalenia kwestii rząd polski ogłosił notę do państw centralnych stwierdzającą m.in. że „...wszelkie układy o losach Polski nie będą uznane przez naród polski za prawnie obowiązujące, skoro zapadną z pominięciem reprezentacji narodu polskiego”¹⁵⁹.

W wyniku prowadzonych rokowań lecz bez udziału przedstawicieli polskich 9.01.1918r. Niemcy, Austro-Węgry, Bułgaria i Turcja zawarły traktat pokojowy z Ukrainą. Art. 2 pkt. 2. Traktatu zapowiadał - odrywał od Królestwa Polskiego Ziemię Chełmską, postanawiając, iż szczegółów ustalenia granic dokona Komisja mierzana „...z uwzględnieniem stosunków ekonomicznych oraz życzeń ludności...”¹⁶⁰.

Więść o oderwaniu bezspornie polskiej części Królestwa zelektryzowała i wzburzyła do najwyższych granic zarówno społeczeństwo polskie Królestwa jak też i środowiska polskie poza nim¹⁶¹. Przez Królestwo przetoczyła się fala demonstracji, 7 dzienników warszawskich GGW obłożył grzywną po 2 tys. mk.¹⁶². Z urzędu ustąpił na znak protestu Generalny Gubernator Lubelski gen. St. Szeptycki i wszyscy urzędnicy Polacy tego gubernatorstwa. Polski Korpus Posiłkowy stacjonujący w Besarabii zbuntował się i pod dowództwem brygadiera Hallera przebił się przez front na Ukrainę w celu połączenia się z powstającymi tam formacjami polskimi (II i III Korpus Polski w Rosji)¹⁶³.

Dla RR i Rady Ministrów Królestwa Polskiego zawarcie i wyniki pokoju z tzw. Ukraińską Republiką Ludową stanowiły cios w podstawy przyjętej i z olbrzymim

¹⁵⁷ Przedstawiono Kuehlmanowi, RM – 5 - te posiedz. 9 z 29-12.1917r. k. 70.

¹⁵⁸ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 110,
Wyciąg z komunikatu Agencji Wolffa - o przebiegu rokowań w Brześciu - GCRR - 241. 5.

¹⁵⁹ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 110.

¹⁶⁰ GCRR - 241 k. 5-32. Linia graniczna między Królestwem a “Ukraińską Republiką Ludową” miała zaczynać się od Tarnogrodu i bieć wzdłuż linii, Biłgoraj, Szczepieszyn, Krasnystaw, Puchaczów, Radzyń, Międzyrzecz, Sarnaki, Mielnik, Wysokie Litewskie, Kamieniec Litewski, Pruzany, jez. Wyganowskie.

¹⁶¹ W powiatach: bielskim hrubieszowski, tomaszowski, konstantynowski, włodawskim, chełmskim, biłgorajskim, zamojskim, radzyńskim, kranostawskim i lubartowskim. Wg urzędowych danych rosyjskich skład ludności wg wyznania wykazywał 29,7% prawosławnych w tym % ludności rosyjskiej wg spisu z 1897r. - 2,5. Polaków prawosławnych - wg Warszawskiego Komitetu Statystycznego (1910)- 1,4%. Spis austriacki (wyznaniowy) z okresu okupacji wykazywał ogółem 10% prawosławnych i to tylko w powiatach - hrubieszowski, biłgorajskim i chełmskim - 9%, tomaszowski -5%, - GCRR - 301 k. 5.

¹⁶² W tej sprawie interweniował Referendarz RR - GCRR - 302 k.1

¹⁶³ Szerzej o tym w podrozdziale Komisja Wojskowa - Ministerstwo Spraw Wojskowych.

trudem realizowanej linii działania. Nastąpiło praktyczne zerwanie przez RR stosunków z władzami monarchii austro-węgierskiej¹⁶⁴. W pierwszych dniach rozważano nawet ustąpienie RR czego jednakże zaniechano by nie stwarzać luki prawnej a także jak należy sądzić, by nie było to wykorzystane przez mocarstwa okupacyjne dla zlikwidowania układu, który w działaniach swych emancypował się i dążył w kierunku bynajmniej nie pożądanym i niezgodnym z celem dla którego zamierzano go wytworzyć. Echa wydarzeń protestacyjnych w Królestwie oraz wśród kół polskich w Austrii i Berlinie¹⁶⁵ oraz brak spodziewanych efektów aprowizacyjnych z Ukrainy postawiło rząd wiedeński w niełatwej sytuacji, w wyniku której usiłowano ograniczyć wrazenie i moc praktyczną traktatu. Dnia 4.03.1918r. oficjalna austriacka enuncjacja rządowa stwierdziła, że w dniu tym spisano dodatkowy protokół, z którego miało wynikać że linia graniczna ustalona traktatem nie wiąże Komisji mieszanej w sposób bezwzględny, a zgodnie z etnografią i życzeniami ludności może być przesunięta na wschód oraz, że Komisja ma składać się także z przedstawicieli Polski w takiej samej liczbie jak pozostałych stron traktatu¹⁶⁶. Tymczasem RR i rząd Królestwa otrząsnęły się po pierwszym szoku i przystąpiły do ustalenia stanowiska politycznego na tle ujawnionych rzeczywistych intencji okupantów. Ustalono, że RR pozostanie natomiast rząd protestacyjnie i z umotywowaniem publicznym podjętego kroku poda się do dymisji. Dnia 13.02.1918r. RR wydała swoje drugie Orędzie do Narodu¹⁶⁷ oraz przesłała noty do cesarzy mocarstw centralnych. Dwa dni wcześniej o godz. 19⁰⁰ Prezydent Ministrów złożył na ręce RR dymisję gabinetu¹⁶⁸. Orędzie RR obok uroczystej i tragicznej w wyrazie formy zawierało istotne przesłanki dla określenia polityki polskich władz Królestwa. RR nawiązując do wydarzeń związanych z wkroczeniem sprzymierzonych armii do Królestwa i efektów stanowisk obu państw do sprawy polskiej (akt 5 listopada, Patent z 12.09.1917r.) określiła postawę zajętą w traktacie jako zaprzeczenie znaczenia tych aktów. Odmówiła swego uznania traktatowi, który nazwała nowym rozbiorem Polski. Jednocześnie odchodząc od stanowiska zajętego w pierwszym orędziu¹⁶⁹ zapowiedziała oparcie prawa do

¹⁶⁴ Poza traktatem Austro-Węgry zawarły z Ukrainą tajną klauzulę z której wynikała obietnica podziału Galicji i utworzenie z jej wschodniej części wraz z Bukowiną osobnej prowincji ukraińskiej - K. Kumaniecki - *Odbudowa...* s. 110. Napięta sytuacja pomiędzy RR i władzami ck sprowadziły się do stanu wg którego ck MSZ uznało stosunki z Warszawą jeżeli nie za zerwane to w każdym razie za zawieszone. Wiedeń oczekiwał inicjatywy w tym względzie ze strony polskiej. M.in. od tego nieoficjalnie uzależniono zgodę na zatwierdzenie J.K. Steczkowskiego na stanowisku Prezydenta Ministrów - wyciąg z raportu placówki wiedeńskiej Departamentu Stanu za czas od 15 do 19. 5.1918r. - GCRR - 250 k. 25.

¹⁶⁵ M.in. protesty Koła Polskiego w parlamencie wiedeńskim, Koła Polskiego w Reichstagu i Sejmie Pruskim - raport adiutanta RR kpt Drewnowskiego z podróży do Berlina - GCRR - 250 k. 15 - 19.

¹⁶⁶ Traktat w odniesieniu do Ziemi Chełmskiej praktycznie nie wszedł w życie do końca okupacji. RR natomiast z premedytacją podejmowała czynności państwowe dla tego terytorium m.in. mianując sędziów na tych terenach (np. w Zamościu).

¹⁶⁷ GCRR - 27 k. 37, 38 oraz K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 112, 113.

¹⁶⁸ Dodatek nadzwyczajny do MP Nr 5 z 11 .02.1918r., GCRR - 105 k. 26.

¹⁶⁹ Orędzie RR do Narodu wyraźnie nawiązywało do sankcji cesarzy na podjęcie władzy, wskazywało

sprawowania „zwierzchniej władzy państwowej” na „woli narodu wierząc, że Naród pragnie posiadać symbol swej niepodległości i około symbolu tego stanąć zamierza”. Dalej RR oświadczyła swe stanowisko polityczne: wszelkie wysiłki i zamierzenia oprzeć na woli narodu, zachować wszystkie dotychczasowe zdobycze emancypacyjne (podkreślono niezawisłość i samodzielność sądownictwa i odradzającej się oświaty) a w przypadku nie osiągnięcia w danym momencie historycznym „w pełni celu dążeń Narodu” przekazanie następcom systemu organów RR wszystkiego tego co system ten zdołał i zdoła osiągnąć i utrwalić.

RR wkroczyła w zastrzeżone dziedziny dla mocarstw okupacyjnych oraz odeszła od konstytucyjności obu aktów powołując się na poddanie się woli (zwierzchności) narodu. Wyrazem prób kontynuowania tego stanowiska były kroki podjęte w zakresie tworzenia namiastki reprezentacji narodowej - Rady Stanu. Niezależnie od tego kontynuowano intensywne przygotowania do przejęcia dziedzin zarządu (administracji) państwowego (o tym dalej w kolejnych rozdziałach pracy). W dniach 8.02. do 21.02.1918r. normalny tok pracy Rady Ministrów został zahamowany. Dnia 8.02.1918r. odbyło się 22 - gie posiedzenie gabinetu, 21.02.1918r. 23-cie posiedzenie. W międzyczasie odbyto 16.02.1918r. jeszcze jedno lecz nieprotokołowane posiedzenie poświęcone podjęciu uchwały w sprawie dalszego działania władz polskich w zaistniałej sytuacji¹⁷⁰.

W dniu 11.02.1918r. Prezydent Ministrów Kucharzewski złożył na ręce RR szeroko umotywowaną dymisję kierowanego przez siebie rządu¹⁷¹. RR przyjęła dymisję, polecając gabinetowi tymczasowe prowadzenie czynności do czasu podjęcia decyzji o nadaniu mocy prawnej przyjętej dymisji. Jak należy sądzić czynności powierzone rządowi dotyczyły wyłącznie zwykłego zarządu wewnątrz resortów oraz miały na celu przygotowanie do sytuacji jaką wywołał stan braku rządu. RR zdecydowana trwać na urzędzie musiała również zyskać na czasie dla podjęcia następnego kroku politycznego. Za powyższym poglądem przemawiają fakty, z których wynikało nieurzędowanie Rady Ministrów w tym okresie z wyjątkiem dwu wspomnianych wyżej posiedzeń. Na pierwszym z nich (nawet nieprotokołowanym) rząd podjął uchwałę i kierował ją w charakterze petycji do RR. Petycja ta dotyczyła zagadnień: konieczności jak najszybszego utworzenia „nowego Gabinetu Ministrów”, potrzebę przeprowadzenia wyborów do Rady Stanu zgodnie z wcześniejszymi w tym zakresie ustaleniami. Z zaleceń wewnętrznych związanych z treścią petycji do RR Rada Ministrów zaleciła Departamentowi Spraw Politycznych niezwłoczne opracowanie memoriału do RR motywującego konieczność zwołania Rady Stanu. Jak widać treść uchwały - petycji korespondowała z podstawowymi tezami orędzia RR z 13.02.1918r.

na konstytucyjną rolę aktu 5 listopada i Patentu z 12.09.1917r. i swą lojalną „...godną dobrej sławy imienia polskiego...” postawę na gruncie stworzonym przez te akty.

¹⁷⁰ RM – 5. posiedz. nie numerowane z 16.02.1918r. k. 319.

¹⁷¹ Ustąpienie swe rząd potraktował jako protest “przeciwko po gwałceniu praw narodu przez traktat brzesko-litewski, w szczególności zaś przeciw upokorzeniu, zadanemu rządowi polskiemu, który został pozbawiony możliwości wzięcia w obronę interesów Polski przy zawarciu tego traktatu...” - Dodatek nadzwyczajny do MP nr 7 z 14.02.1918r.

Ostatnie posiedzenie gabinetu odbyło się 21.02.1918r.¹⁷² Rada Ministrów najwyraźniej w celu uregulowania najniezbędniejszych zagadnień ustosunkowała się do projektów: tekstu autentycznego kodeksu karnego, ustawy o postępowaniu karnym oraz zatwierdziła wnioski o nominacji wyższych urzędników¹⁷³. Postawa ustępującego rządu świadczyła o jego odpowiedzialnej postawie. Dymisja była nie „umyciem rąk” lecz wyrazem protestu. Jednocześnie bowiem przed złożeniem urzędu Rada Ministrów załatwiła najpilniejsze sprawy chcąc przekazać następnemu rządowi sprawy uporządkowane i gotowe do kontynuowania. Na tym ostatnim posiedzeniu licząc się z ewentualnością prowizorium gabinetowego Rada Ministrów zawnioskowała podejmując stosowną uchwałę skierowaną do RR, o mianowanie szeregu wyższych urzędników w poszczególnych ministerstwach. Wnioski dotyczyły Wacława Makowskiego - na Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Sprawiedliwości, Stefana Dziewulskiego - na Podsekretarza Stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych oraz Witolda Chodźko i Konstantego Sienkiewicza na Szefów Sekcji w MSW¹⁷⁴.

Rozwiązanie problemu rządu (tymczasowe) nastąpiło w dniu 27.02.1918r.¹⁷⁵. RR nawiązując do zgłoszonej na jej ręce w dniu 11.02.1918r. dymisji „zwolniła” Kucharzewskiego „z dotychczasowego kierownictwa spraw państwowych” (powierzonych po dymisji złożonej 11.02.1918r.) oraz wszystkich ministrów a także (w tym samym zdaniu pisma) Dyrektora Komisji Wojskowej i Dyrektora Departamentu Stanu¹⁷⁶. Jednocześnie RR kreowała instytucję gabinetu - prowizorium - powierzając „prowizoryczne przewodniczenie w Radzie Kierowników Ministerstw” i nadzór nad innymi „organami państwowymi istniejącymi przy Urzędzie Prezydenta Ministrów”¹⁷⁷. Odwołanemu Prezydentowi Ministrów zlecono podjęcie działań zapewniających przekazanie „czynności urzędowych” nowo mianowanym kierownikom ministerstw¹⁷⁸. Imienne akty dymisji poszczególnych członków Rady Ministrów przekazano tego samego dnia Przewodniczącemu w Radzie Kierowników Ministerstw - Antoniemu Ponikowskiemu celem opublikowania urzędowego oraz oficjalnego skomentowania¹⁷⁹. Poza członkami Rady Ministrów (w tym Dyrektorów Komisji Wojskowej i Departamentu Stanu) indywidualnie dymisję zgłosił Wicedyrektor Departamentu Stanu W. Kamieniecki (22.02.1918r.5). Wniosek ten Kucharzewski przesłał

¹⁷² RM – 5. posiedz. 23 z 21.02.1918r. k. 320.

¹⁷³ Aparat administracyjny pozostał, odeszli tylko ministrowie.

¹⁷⁴ Jednocześnie na wniosek dyrektora Komisji Wojskowej zatwierdzono nominację prof. Tokarza na stanowisko radcy ministerialnego, Tego samego dnia wnioski przedłożono RR. GCRR - 124 k. 5. Uzupełnienie stanowisk wiązało się z przygotowywaniem prowizorium rządowego.

¹⁷⁵ MP Nr 11 z 28.02.1918r. Dymisje nosiły daty od 22 do 27.02.1918r.

¹⁷⁶ Podbudowuje to pogląd o traktowaniu tych dwu organów przez RR na równi z ministerstwami.

¹⁷⁷ RR do Kucharzewskiego - RR - 105 k. 26.

¹⁷⁸ *Ibidem*.

¹⁷⁹ Sekretarz Generalny RR do A. Ponikowskiego - 27.02.1918r. - 105 k. 10, 11.

25.02.1918r. RR, która przyjęła tę dymisję („prośbą o zwolnienie z urzędu”) 27.02.1918r.¹⁸⁰.

Nawiązując do wcześniejszych rozważań o charakterze uczestnictwa dyrektorów Komisji Wojskowej i Departamentu Stanu, gdzie stwierdziliśmy, że początkowo *de facto* a później *de iure* byli członkami gabinetu - dla określenia jasności trybu tych dymisji dodać należy, złożyli oni swe dymisje w trybie indywidualnym na ręce Prezydenta Ministrów¹⁸¹, któremu formalnie podlegali. Była to forma niezbędna gdyż dla dymisji ścisłego grona rządu (ministrów) wystarczała dymisja Prezydenta Ministrów¹⁸².

Zdymisjonowani członkowie rządu, w okresie późniejszym, na wniosek Ministerstwa Skarbu otrzymali jednorazową odprawę w wysokości 4-ro miesięcznych poborów bez dodatku za reprezentację¹⁸³.

Kryzys wywołany zawarciem traktatu brzeskiego odbił się w poważnym stopniu na funkcjonowaniu władz polskich w Królestwie u samego progu rozpoczętej przez nie działalności. Gabinet Kucharzewskiego nie mogąc wpłynąć na wynik rozwiązań jakie podjęły ponad nim państwa centralne podając się do dymisji dał wyraz swej godności instytucjonalnej i narodowej. Był to uroczysty protest wobec potraktowania najżywotniejszych polskich interesów państwowych przez czynniki, które przecież miały podstawowy wpływ na powstanie polskich organów państwowych w Królestwie. Protest nie oznaczał jednak rezygnacji tych kręgów politycznych, które podjęły trud działań organizatorskich w zakresie odradzania państwowości z prac nad kontynuowaniem tych przedsięwzięć. Pozostawała bowiem RR będąca instytucjonalnym wyrazem dążeń aktywistycznych, powstało prowizorium rządowe. Były to próby dalszego wykorzystania możliwości emancypacyjnych w zmienionych warunkach.

6.2. II gabinet (prowizorium rządowe) okres od 27.02. do 4.04.1918r.

6.2.1. Problemy organizacyjne, obsada personalna i specyfika gabinetu.

Okres od 11.02.1918r. do 27.02.1918r. potrzebny był RR do ustalenia stanowiska dotyczącego nowego naczelnego wykonawczego organu administracji państwowej Królestwa. O tym, że nie wypracowano stanowiska w danym momencie w miarę konkretnego świadczy fakt, iż nie powołano nowej Rady Ministrów lecz ustanowiono tylko prowizorium rządowe.

¹⁸⁰ GCRR - 243 k. 3 - 5.

¹⁸¹ Pismo dyrektora Komisji Wojskowej do RR z 22.02.1918r., GCRR - 257 k. 2.

¹⁸² Zasadę tę utrzymano w dalszym ciągu. Utrzymano bowiem założenie (fikcję prawną) sprawowania urzędu przez J.K. Steczkowskiego mimo faktycznego nieurzędowania przez niego w dłuższym okresie z powodu choroby.

¹⁸³ Pismo Ministra Skarbu do RR z 30.04.1918r. - GCRR - 257, k. 3, decyzja RR - GCRR - 257 k. 5.

Dla zachowania ciągłości egzekutywy, w piśmie KR do ustępującego rządu J. Kucharzewskiego umieszczono jednocześnie desygnację dla Antoniego Ponikowskiego na tymczasowego szefa prowizorium rządowego¹⁸⁴.

Do A. Ponikowskiego skierowano też z datą 27.02.1918r. odrębne pismo powierzające mu „prowizoryczne przewodnictwo w Radzie Kierowników Ministerstw” oraz nadzór nad organami funkcjonującymi przy Urzędzie Prezydenta Ministrów, wyznaczono mu również „prowizoryczne kierownictwo” ministerstwa, którym dotychczas kierował. W tym samym piśmie RR ustaliła skład osobowy prowizorium: przewodniczący w Radzie Kierowników Ministerstw i Kierownik Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego - A. Ponikowski, Kierownik Ministerstwa Spraw Wewnętrznych - St. Dziewulski, Kierownik Ministerstwa Skarbu - W. Wieniawski, Kierownik Ministerstwa Sprawiedliwości - W. Makowski, Kierownik Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Koronnych - S. Janicki, Kierownik Ministerstwa Przemysłu i Handlu - A. Kaczorowski, (temu ostatniemu powierzono także kierowanie Ministerstwem Opieki Społecznej i Ochrony Pracy), Kierownik Departamentu Stanu - W. Wróblewski.

Sprawę nominacji w urzędzie ds. aprowizacji odłożono na później¹⁸⁵. W powyższym składzie¹⁸⁶ w dniu 28.02.1918r. odbyło się pierwsze posiedzenie Rady Kierowników Ministerstw¹⁸⁷. Na tym posiedzeniu ustalono kwestię składu prowizorium. Wobec nagłej śmierci A. Kaczorowskiego oraz nie obsadzenia urzędu kierownika Ministerstwa Aprowizacji, kierując się opinią członka RR J. Ostrowskiego uczestniczącego w posiedzeniu, postanowiono nie występować o uzupełnienie wakujących stanowisk resortowych i powierzyć prowadzenie spraw odpowiednim urzędnikom¹⁸⁸ tj. Szefom Sekcji, Naczelnikom Wydziałów lub starszym referentom, bez powierzania im funkcji członków Rady Kierowników Ministerstw. Łączność tych ostatnich z gabinetem miała następować poprzez członków gabinetu. W związku z powyższym poszerzono dodatkowo nadzór nad prowadzeniem spraw: w ministerstwie aprowizacji - S. Janickiemu, w Ministerstwie Przemysłu i Handlu - A. Wieniawskiemu, w Mini-

¹⁸⁴ GCRR - 105 k. 26.

¹⁸⁵ RR do A. Ponikowskiego - 27.02.1918r. - GCRR - 105 k. 27. Byli to na ogół najstarsi rangą urzędnicy w swoich resortach.

¹⁸⁶ Z wyjątkiem A. Kaczorowskiego. Pogrzeb A. Kaczorowskiego na którym byli obecni m.in. A. Ponikowski, S. Dziewulski, St. Janicki, J. Kucharzewski, Marsz. Rozwadowski oraz płk. Berebecki i płk. Januszajtis - stał się patriotyczną manifestacją wymienionej grupy. Protest w tej sprawie adresowany do "Królewsko-Polskiego Prezydium Rady Ministrów" skierował szef Komisariatu niemieckiego przy rządzie polskim Lerchenfeld. Uczestnicy pogrzebu podczas zakończenia uroczystości odśpiewali w całości "Rotę" którą Lerchenfeld określił jako "...formę walki przeciw niemieczyźnie", a sam fakt odśpiewania przez oficjalnych przedstawicieli rządu jako "...pozbawioną taktu demonstrację, która jest szkodliwa dla stosunków między czynnikami polskimi a niemieckimi władzami okupacyjnymi". - Pismo Cesarsko-Niemieckiego Komisariatu przy Rządzie Królewsko-Polskim z 21.03.1918r. Nr Tgb. Nr St. 5755 - w aktach PRM - nienumerowane.

¹⁸⁷ RM - 5 k. 336.

¹⁸⁸ Były to ministerstwa o najmniej posuniętym stopniu zorganizowania. Decyzję podjęto bez odrębnego uzgodnienia z RR.

sterstwie Opieki Społecznej i Ochrony Pracy - S. Dziewulskiemu¹⁸⁹. Funkcję zastępcy Przewodniczącego Rady Kierowników Ministerstw powierzono A. Wieniawskiemu. Tak więc spośród poprzednich resortów zachowano wszystkie i obsadzono je tymczasowym kierownictwem. Wyjątek stanowiła Komisja Wojskowa, w której nie wyznaczono szefa. Należy przypuszczać, że nadzorował ją bezpośrednio A. Ponikowski analogicznie do sytuacji gdy w poprzednim okresie podczas choroby L. Górskiego dokumenty Komisji Wojskowej podpisywał Zastępca Prezydenta Ministrów - J. Miłkowski-Pomorski¹⁹⁰. Ustanowienie prowizorium miało za cel zapewnienie ciągłości pracy do czasu powołania normalnego gabinetu. Kierownicy ministerstw za swe główne zadanie mieli utrzymać działalność ministerstw w sprawach nie cierpiących zwłoki bez podejmowania zasadniczych zmian, które mogłyby przesądzać plany i kierunki przyszłego gabinetu. Wspólne posiedzenia miały się również ograniczać wyłącznie do omawiania i ustalania stanowiska wspólnego gdy zajdzie taka potrzeba. Wykluczone były zagadnienia wiążące się programami i planami politycznymi¹⁹¹. Sytuacja taka była wyrazem woli RR oraz wynikała z charakteru gabinetu i stanowiska jakie zajęli jego członkowie. Tym nie mniej w przewidywaniu nadzwyczajnych okoliczności RR zobowiązała się (prowadzone wstępne rozeznanie sytuacji politycznej w Berlinie i w Wiedniu) do informowania Przewodniczącego Rady Kierowników Ministerstw o podejmowanej akcji politycznej poprzez jednego ze swych członków¹⁹².

RR zobowiązała się również do uczestnictwa jednego z jej członków w posiedzeniach gabinetu gdy gabinet uzna to za konieczne¹⁹³.

Rada Kierowników Ministerstw już na swym pierwszym posiedzeniu, które odbyło się 28.02.1918r. skierowała deklarację do RR o jak najszybszą likwidację prowizorium¹⁹⁴.

Ponownie precyzując stanowisko gabinetu A. Ponikowski zwrócił się w tej sprawie do RR 6.03.1918r. Jako argumenty szybkiej likwidacji prowizorium wysunął nieuniknione „dokonywanie aktów zarządu zwierzchniego... w dziedzinie zorganizowanych już działów administracji państwowej...” oraz ewentualność zajęcia konieczności podejmowania decyzji w zakresie spraw politycznych...”, które z istoty rzeczy wyjęte są spod kompetencji prowizoryczne i administracyjne tylko zadania mającej Rady Kierowników Ministerstw¹⁹⁵. Zagadnienie wymagało rzeczywiście pilnego uregulowania. Okoliczności bowiem sprawiły, że RR z pominięciem zawartego w Patencie z 12.09.1917r. trybu zmuszona była podejmować czynności o charakterze dużego znaczenia politycznego co w normalnym układzie wymagało

189 1. posiedz. Rady Kierowników Ministerstw - RKM - RM - 5 z 28.02.1918r. k. 336.

190 Pismo L. Górskiego do RR z 22.02.1918r. - GCRR - 257 k. 2.

191 MP Nr 11 z 28.02.1918r.

192 Pismo GCRR do A. Ponikowskiego z 27.02.1918r. - GCRR - 105 k. 10, 11.

193 Stały kontakt z tym gabinetem utrzymywał J. Ostrowski. Lubomirski i Kakowski zajęli się sprawami stricto politycznymi.

194 RM - 5 k. 337.

195 GCRR - 105 k. 14.

kontrasygnaty odpowiedzialnego czynnika (Prezydenta Ministrów) co jednocześnie równało się rządowi. Wyrazem takiej konieczności było samodzielne bez przyjęcia odpowiedzialności rządowej objęcie zwierzchnictwa i zobowiązanie do zaprzysiężenia I Korpusu Wojska Polskiego w Rosji pod dowództwem gen. J. Dowbora-Muśnickiego m i a nowanego dowódcą oficjalnie przez RR¹⁹⁶, oraz wysłanie not do monarchów państw centralnych. Zgodnie z brzmieniem i wymogami tak Patentu z 12.09.1917r. jak i Dekretu o tymczasowej organizacji władz były to czynności jeżeli nie bezprawne to przynajmniej wątpliwe co do ich charakteru jako podjęte przez nieodpowiedzialną ze swej istoty „najwyższą władzę państwową w Królestwie Polskim”¹⁹⁷. Wynikało z tego niebezpieczeństwo nieliczenia się z czynnościami RR ze strony mocarstw okupacyjnych, które wprawdzie oddały RR część wykonywanej przez siebie władzy ale pod zawarowaniem określonych warunków, spośród których istotne było zastrzeżenie, że akty RR wymagają kontrasygnacji szefa rządu (jak dotychczas powoływanego za ich zgodą).

Gabinet prowizoryczny istniał 33 dni. Nie było to wiele zważywszy na wcześniejsze perturbacje związane z powołaniem pierwszego Prezydenta Ministrów, tym nie mniej stanowisko Rady Kierowników Ministerstw w kwestii szybkiego zlikwidowania prowizorium było uzasadnione. RR wiedziała o tym i rozumiała to a fakt podporządkowania sobie (formalnie) korpusu gen. Dowbora należy uznać za samodzielny i doniosły krok polityczny. Prowizorium z założenia było okresem wypełniającym lukę po pomiędzy zakończeniem działalności I -go a rozpoczęciem prac III – go normalnego gabinetu, RR stała na takim stanowisku przez cały czas. Niezależnie bowiem od powołania gabinetu Ponikowskiego trwały działania na rzecz utworzenia nowego rządu. RR powierzyła czynności formowania gabinetu J.K. Steczkowskiemu, Ministrowi Skarbu w byłym rządzie Kucharzewskiego. Steczkowski podjął działania jeszcze u schyłku funkcjonowania I – go gabinetu. Między innymi 27.02.1913r. zaproponował stanowisko ministra rolnictwa i dóbr koronnych St. Dzierzbickiemu¹⁹⁸. W tym samym okresie w uzgodnieniu z RR Steczkowski prowadził rozmowy z Komisarzem rządowym przy rządzie polskim H. Lerchenfeldem przygotowujące grunt pod utworzenie nowego rządu. Poglądy strony polskiej Lerchenfeld zaprezentował w Berlinie na przełomie lutego i marca 1918r. Steczkowski zaś czekał na rezultat tej prezentacji i zaproszenie na rozmowy do Berlina¹⁹⁹.

Wyjazd nastąpił 3.03.1918r.²⁰⁰ Steczkowski po wizycie w Niemczech udał się następnie do Wiednia. Desygnowany na Prezydenta Ministrów zamierzał utworzyć rząd przed Wielkanocą 1918r. Nastąpiło jednak opóźnienie. Przyczyną była kolejna reperkusja Brześcia w postaci niemieckiej informacji agencyjnej (urzę-

¹⁹⁶ Szerzej o tym w podrozdziale - Komisja Wojskowa - Ministerstwo Spraw Wojskowych.

¹⁹⁷ Art. 1 pkt. 1 Patentu z 12.09.1918r. ; Art. 2 dekretu o tymczasowej organizacji władz...*op. cit.*

¹⁹⁸ S. Dzierzbicki, *Pamiętnik ...*, s. 282.

¹⁹⁹ *Ibidem.*

²⁰⁰ *Ibidem.*, s. 283.

dowa „Agencja Wolfa”) o przybyciu do Brześcia Komisarza rządu ukraińskiego dla rzekomego zorganizowania zarządu na Podlasiu. Przeczyło to ustaleniom jakie Steczkowski uzyskał w Berlinie. Stąd desygnowany premier poinformował władze niemieckie poprzez GGW i niemieckiego Komisarza rządowego, że utworzenie gabinetu czyni zależnym od oficjalnego dementi informacji Wolffa²⁰¹. Sprawa zakończyła się pomyślnie dla strony polskiej. Usunęło to przeszkody w likwidacji prowizorium oraz powołaniu przez RR nowego rządu - III – go gabinetu. Odwołanie prowizorium zbiegło się z powołaniem przez RR nowego rządu ze Steczkowskim na czele. Nastąpiło to w dniu 4.04.1918r.

6.3. III gabinet - okres od 4.04. do 23.10.1918r.

6.3.1. Zagadnienia ustrojowo – polityczne

Po pertraktacjach w Berlinie i Wiedniu RR powołała J.K. Steczkowskiego na stanowisko Prezydenta Ministrów i Ministra Skarbu²⁰². Na jego wniosek z kolei powołała pięciu Ministrów i Dyrektora Departamentu Spraw Politycznych. Skład Rady Ministrów uzupełniono 17.04.1918r. powołaniem Ministra Przemysłu i Handlu²⁰³ oraz Dyrektora Komisji Wojskowej²⁰⁴. W rezultacie skład Rady Ministrów przedstawiał się następująco: Prezydent Ministrów i Minister Skarbu - J.K. Steczkowski, Minister Zdrowia Publicznego, Opieki Społecznej i Ochrony Pracy – W. Chodźko, Minister Rolnictwa i Dóbr Koronnych - St. Dzierzbicki, Minister Sprawiedliwości - J. Higersberger, Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego – A. Poni-kowski, Minister Spraw Wewnętrznych - J. Stecki, Minister Przemysłu i Handlu – B. Broniewski, Dyrektor Departamentu Stanu (nazwanego w nominacji omyłkowo jeszcze Departamentem Spraw Politycznych) - J. Radziwiłł, Dyrektor Komisji Wojskowej - Fr. Radziwiłł. Zastępcami Prezydenta Ministrów („Wiceprezydentami”) byli – St. Dzierzbicki i B. Broniewski. Pierwszemu z nich RR powierzyła „...zastępstwo na urzędzie Prezydenta Ministrów i przewodniczenie w Radzie Ministrów...” 26.07.1918r. Funkcję tę miał pełnić Dzierzbicki w czasie nieobecności Steczkowskiego w związku z jego wyjazdem na rekonwalescencję. Mianowanie nastąpiło na wniosek Steczkowskiego²⁰⁵. Utworzenie stanowiska Wiceprezydenta Ministrów nastąpiło nie jak w I-szym gabinecie zaraz po utworzeniu rządu, lecz w wyniku konieczności w 4 miesiące po utworzeniu gabinetu, Dzierzbickiemu RR zaleciła „objęcie wszystkich odnośnych czynności”. Tak więc Steczkowski utrzymał funkcję szefa rządu a Dzierzbickiemu powierzono jednocześnie pełne zastępstwo Prezydenta Ministrów. Dzierzbicki już przed oficjalną nominacją przewodniczył Radzie Ministrów na 37 (22.07.1918r.)

²⁰¹ *Ibidem*, s. 284, 285.

²⁰² GCRR - 107 k. 23, MP Nr 38 z 4.04.1918r.

²⁰³ GCRR - 201 k. 4.

²⁰⁴ GCRR - 259 k. 5.

²⁰⁵ GCRR - 107 k. 31, MP Nr 107 z 27.07.1918r.

i 38 (24.07.1918r.) posiedzeniu. Steczkowski Pojawił się jeszcze na 51. posiedzeniu (4.09.1918r.) i 52 (7.09.1918r.) a 10.09.1918r. opuścił Warszawę²⁰⁶.

Drugie stanowisko Wiceprezydenta Ministrów utworzono 30.09.1918r. w związku z prośbą Dzierzbickiego o zwolnieniu go z pełnionej funkcji Wiceprezydenta. Prośbę tę Dzierzbicki złożył 28.09. 1918r. Następnego dnia RR przyjęła rezygnację i na wniosek ustępującego Wiceprezydenta „poprosiła i poleciła” objęcie „wszystkich czynności Prezydenta Ministrów” Bohdanowi Broniewskiemu. Funkcję tę od 57. posiedzenia Rady Ministrów tj. od 3.10.1918r. Broniewski pełnił już do końca istnienia III gabinetu. Dzierzbicki po krótkim wyjeździe *wrócił* do Warszawy około 10.10.1918r. i uczestniczył w posiedzeniach rządu jako Minister Rolnictwa i Dóbr Koronnych²⁰⁷.

Wyliczenie resortów wskazuje na zmianę w porównaniu do I - go gabinetu. Nie powołano Ministra Apropowizacji. Na wniosek Prezydenta Ministrów z 27.04.1918r. zlikwidowano ten urząd²⁰⁸.

RR 30.04.1918r. wydała dekret znoszący to ministerstwo i tworzący jednocześnie Urząd Apropowizacji z dyrektorem w randze Szefa Sekcji ministerialnej na czele. Urząd podporządkowano Prezydentowi Ministrów²⁰⁹. W cztery dni później na wniosek Prezydenta Ministrów rząd podjął uchwałę o przekazaniu nowoutworzonego Urzędu pod nadzór Ministra Spraw Wewnętrznych²¹⁰. Dyrektorem tego Urzędu na wniosek prezydenta Ministrów i nadzorującego ministra mianowano 4.05.1918r. J. Machnickiego²¹¹. W dniu 4.04.1918r. utworzono nowy resort – Ministerstwo Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy wyłączając sprawy „służby zdrowia” z Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i powiększając o nie dotychczasowe kompetencje Ministerstwa Opieki Społecznej i Ochrony Pracy²¹².

J. Steczkowski przystępując do formowania gabinetu obok wizyt sondażowych w Berlinie i Wiedniu prowadził konkretne rozmowy polityczne z wpływowymi partiami Królestwa. Szczególnie zabiegał o porozumienie z pasywistami reprezen-

²⁰⁶ Wyjechał na dłuższą kurację zdrowotną do Graffennergu - MP Nr 146 z 11.09.1918r.

²⁰⁷ Przyczyną ustąpienia Dzierzbickiego była różnica zdań pomiędzy niim a resztą gabinetu (z wyjątkiem Steckiego oraz zastępującego Ministra Skarbu (Wieniawskiego) odnośnie podpisania odezwy werbunkowej do wojska polskiego - PSZ. Władze niemieckie nie godziły się na umieszczenie w treści odezwy informacji o punkcie werbunkowym w Zamościu, który na mocy traktatu brzeskiego miał przysiąc „Państwu” ukraińskiemu. Większość gabinetu przejęła rozwiązanie o wymienieniu przykładowe kilku punktów z pominięciem m.in. Zamościa. Dzierzbicki dla zachowania solidarności gabinetu odezwę podpisał lecz na znak protestu zrzekł się funkcji, po Szefa rządu.

²⁰⁸ GCRR - 224 k. 3.

²⁰⁹ GCRR - 224 k. 6. Decyzja ta miała swe źródło w nieprzejeźdzanym stanowisku władz okupacyjnych nie zamierzających dopuścić organów polskich do administracji stosunkami apropowizacyjnymi.

²¹⁰ GCRR - 224 k. 7-10, oraz reskrypt RR z 4.05.1918r. o przejściu czynności dotychczasowego Ministerstwa Apropowizacji na Urząd Apropowizacji - MP Nr 64, 27.05.1918r.

²¹¹ GCRR - 227 k. 2 - 5.

²¹² Dekret RR o utworzeniu Ministerstwa Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy (dalej MZPOSiOP) - GCRR - 107 k. 20. MP Nr 38 z 4.04.1918r. Dziennik Praw Nr 5 poz. 8.

towanymi przez MKP przedstawiając sekretariatowi tego ugrupowania „program umiarkowanie aktywistyczny o charakterze wybitnie praktycznym dotyczącym się jedynie stosunków wewnętrznych i rozbudowy państwowości polskiej”²¹³.

Politykę rządową opierał Steczkowski na konieczności współpracy oboma państwami centralnymi. Problematykę zewnętrzną Steczkowski zamierzał podejmować tylko w sytuacji gdy zmuszą do tego okoliczności przy czym faktom stworzonym w tej sferze zamierzał przypisać charakter prowizoryczny. Steczkowski zapowiedział też uwzględnienie poglądów krajowej opinii publicznej. Odciął się jednocześnie od programów skrajnie aktywistycznych wyrażanych przez kręgi reprezentowane przez takich polityków jak Roniker i Studnicki²¹⁴. MKP z kolei w tym okresie stało na stanowisku niepowoływania normalnego gabinetu dopóki państwa centralne nie określą szerszego zakresu władzy i kompetencji organów polskich w Królestwie. Ponieważ na tym etapie było to nieosiągalne koalicja rządowa z pasywistami nie doszła do skutku²¹⁵. III-ci gabinet nosił piętno centrowego aktywizmu uwidocznione w opublikowanym przez rząd 4.04.1918r. oświadczeniu programowym²¹⁶.

W oświadczeniu podkreślono szczególną odpowiedzialność w sytuacji braku oparcia o reprezentatywne ciało parlamentarne. Zapowiedziano energiczne starania na rzecz ukonstytuowania Rady Stanu „jako przejściowego organu prawodawczego”²¹⁷. Przy jego udziale gabinet zamierzał stworzyć warunki dla zwołania Sejmu jako reprezentacji narodowej i najwyższej władzy państwowej. Problem uznano za niecierpiący zwłoki wobec zasadniczych zmian ustrojowo-politycznych na wschodzie - gdzie tworzyły się „sąsiednie państwa” i wobec czego jak twierdzono należy „w ścisłym porozumieniu z państwami centralnymi” ustalić status polityczno-prawny państwa (polskiego). Dalej rząd uważał za swój obowiązek zapewnienie „możliwego” zabezpieczenia interesów narodowych, granic, instytucji państwowych i warunków rozwoju gospodarczego.

Za sprawę pilną uznano tworzenie Wojska Polskiego jako „koniecznego organu siły i obrony państwowości”. Rząd do swych głównych zadań zaliczył też prace nad rozbudową i utrwaleniem państwowości na bazie „przejętych dziedzin administracji państwowej”. Czasowe ograniczenia w przejęciu całości administracji od mocarstw okupacyjnych usprawiedliwiono jedynie trwającą wojną.

W pracy i funkcjonowaniu organów oraz urzędów polskich zapowiadano sprawność działania, bezwzględną bezstronność, kierowanie się odpowiednim dobrem kadr, właściwym podziałem pracy a także nie obciążeniem skarbu państwa zbyt wielkimi wydatkami. Zapowiedziano poparcie dla samorządu jako „najlepszej szkoły życia publicznego, podwaliny gmachu państwowego i rozsądniczki energii społecznej”.

²¹³ M. Seyda, *Polska na przełomie...*, s. 411.

²¹⁴ *Ibidem*, s. 411.

²¹⁵ Tym nie mniej pasywiści włączyli się do udziału w pracy Rady Stanu a w 7 miesięcy później przyjęli propozycję utworzenia rządu o większości pasywistycznej.

²¹⁶ MP Nr 39 z 5.04.1918r., też M. Seyda, *op. cit.*, s. 412.

²¹⁷ Niezupelnie - Rada Stanu (dalej - RS) nie była ciałem prawodawczym tylko elementem systemu RR biorącym istotny udział w prawodawstwie.

pomoc państwa w odbudowie zniszczonych wojną warsztatów pracy przez kredyty dla przemysłu i rolnictwa. Podkreślono tragizm sytuacji Polaków na obczyźnie i zapowiedziano zorganizowaną akcję reemigracyjną. Dotyczyło to w szczególności setek tysięcy mieszkańców Królestwa przymusowo przesiedlonych w głąb Rosji na początku wojny.

W kwestii stosunków rolnych podniesiono konieczność „reformy agrarnej” w kierunku uporządkowania stosunków wiejskich i „założenia trwałych podstaw kulturalnego i gospodarczego rozwoju drobnej własności ziemskiej” oraz „otwarcia przed licznymi rzeszami bezrolnych możliwości dojścia do własności gospodarczo żywotnej przez parcelację majątków państwowych i ułatwienie kredytowe, ku czemu powołana będzie do życia osobna instytucja Państwa”. W kwestiach robotniczych zapowiedziano prawną regulację ochrony pracy w zakresie zmierzającym do „poprawy warunków i zabezpieczenia bytu warstwy robotniczej”.

Generalnym założeniem i hasłem programowym było przekonanie rządu, że „im więcej siły wydobędzie społeczeństwo samo z siebie dla rozbudowy naszej państwowości i społecznej mocy, to tym pewniej i trwalej ugruntuje przyszłość narodową”. Drogę do zwiększenia aktywności społecznej gabinet Steczkowskiego widział w „dźwignięciu mas ludowych na możliwie wysoki poziom dobrobytu, oświacie i obywatelskiej dojrzałości – „... przez nadanie szczerze demokratycznego kierunku wszystkim urządzeniom społecznym i politycznym”. Na tej bazie programowej wyobrażano sobie zdobycie poparcia narodowego w podejmowanej pracy, a także próbę wyjścia na przeciw zaognionym problemom społecznym. Poza odniesieniem do „ściśłego porozumienia” z państwami centralnymi widać też zarys programu wewnętrznego.

Bez wątpienia chciano pracować we wskazanych kierunkach. Jednakże o możliwościach decydowały warunki polityczne toczącej się wojny i sytuacja gospodarcza Królestwa. Na zajęte stanowisko wpływ miała także sytuacja na frontach. Na Wschodzie Niemcy i Austro-Węgry wojnę zakończyły nie kończąc okupacji zajętych terytoriów. Zawarły także nawiązując stosunki dyplomatyczne kontakty z Rosją Radziecką. Na Zachodzie zaś Niemcy podjęły zakrojoną na szeroką skalę i rokującą powodzenie ofensywę wojskową. W tym stanie rzeczy licząc się z najgorszym z możliwych rozwiązań sprawy polskiej z głównym jak przewidywano wpływem na to ze strony dzierżycieli terytorium - 29.04.1918r. rząd wystosował notę polityczną do rządów mocarstw centralnych²¹⁸.

Nota powołując się na narady Steczkowskiego w Berlinie i Wiedniu proponowała niezwłoczne podjęcie rokowań „w sprawach definitywnego rozwiązania sprawy polskiej pod względem politycznym”. Jako motyw dla podjęcia niezwłocznych rokowań, których rząd polski miał być stroną było zasygnalizowanie państwom centralnym obawy przed skutkami jak to określono pojawiających się pogłosek „o rzekomo zamierzonych regulacjach granicy”²¹⁹.

²¹⁸ Decyzję o wystąpieniu z notą podjęto 23.04.1918r. na części poufnej 6 posiedzenia Rady Ministrów, podczas której dyrektor Departamentu Stanu przedstawił wniosek o ewentualne zrealizowanie punktu programu rządu „co do ściślejszego oparcia się o państwa centralne”. Projekt noty na zlecenie gabinetu opracował dyrektor Departamentu Stanu a podpisał tylko Prezydent Ministrów.

²¹⁹ Szerzej na ten temat - K. Geiss, *Tzw. polski pas graniczny - 1914 - 1913. Przyczynek do niemieckiej polityki wojennej w czasie I wojny światowej*, Warszawa 1964.

Nota wskazywała w tym miejscu na zaniepokojenie polskiej opinii publicznej, tym bardziej, że jak podkreślono „...rząd polski z powodów, całkiem od niego niezależnych nie był w stanie dotąd niczego osiągnąć co by mogło być uważane za wzmocnienie ustroju państwowego, nowo utworzonego przez wielkoduszny akt obu sprzymierzonych monarchów”. Rząd zastrzegł jednocześnie, że nie chce uprzedzać zagadnień co do kategorycznej odpowiedzi, które z rozwiązań sprawy polskiej „wchodzących pod uwagę i dotąd branych za przedmiot rozważań, stanowić będzie rezultat rokowań między obu cesarstwami...”, jednakże w dalszym ciągu noty stwierdził, że uzna za odpowiadające obustronnym interesom tylko takie rozwiązanie - pod warunkiem przymierza z państwami centralnymi i konwencji wojskowej: które zagwarantuje niezawisłość i nienaruszalność terytorium „Królestwa Kongresowego” (nie Królestwa Polskiego – chodziło tutaj o dawna Gubernię Suwalską Z.J.W), uregulowania granicy z Ukrainą, kompensacje terytorialne w etnograficznie polskich obszarach na wschód od linii Narew - Bóbr - Niemen” za utratę czterech północnych powiatów guberni suwalskiej²²⁰ oraz zawarcie traktatu handlowego zapewniającego dostęp do morza w postaci wolnej żeglugi na Wiśle.

Warunki te określono jako zadowolenie państwa polskiego w jego najżywczej interesach, oraz stworzenie „stałej, najlepszej ochrony Środkowej Europy od Wschodu”²²¹.

Próba stworzenia faktów dokonanych w politycznym rozwiązaniu sprawy polskiej była w sprzeczności z obietnicą w tej mierze jaką rząd złożył w swoim *eksposé* z 5.04.1913r. Wrażenie łagodzą zastrzeżenia zawarte w *eksposé* uprzedzające o: konieczności ustalenia z państwami centralnymi „form prawno-politycznych stanowiska” państwa polskiego, i „możliwego zabezpieczenia interesów politycznych i narodowych co do granic...” oraz „ustępstw czasowych...”, „...których nieodzowność pozostaje...” w stosunku z „wciąż jeszcze srożącą się w Europie wojną”.

Nota rządu polskiego nie doczekała się konkretnej odpowiedzi poza przekazaniem poufnymi kanałami, że sprawa polska zostanie postawiona w stan realizacji po uregulowaniu zagadnień rumuńskich²²². Opublikowanie tekstu tej noty 28.08.1918r, przez prasę niemiecką²²³ oraz enuncjacje tej prasy spekulującej tendencyjnie na temat wyników wizyty jaka w dniach 13 i 14.08.1918r. złożył w Berlinie u cesarza, kanclerza, Sekretarza Stanu ds. Zewnętrznych oraz gen. Ludendorffa w kwaterze głównej w Spa - Dyrektora Departamentu Stanu - J. Radziwiłł²²⁴ wraz z A. Ronikerem szefem Placówki Rządowej w Berlinie - stały się powodem silnego kryzysu rządowego. W jego efekcie

²²⁰ W tej sprawie tj. przyłączenia tych powiatów wojskowej administracji etapów, na wniosek Dyrektora Departamentu Stanu (dalej - DS) rząd uchwalił wystąpienie do Kanclerza Rzeszy z kategorycznym zadaniem o przyłączenie ich do GGW - RM - 7. posiedz. 6 z 23.04.1918r. k. 62.

²²¹ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 117.

²²² St. Dzierżbicki, *Pamiętnik...*, s. 294. Rumunia, która wystąpiła przeciwko państwom centralnym po początkowych sukcesach w Siedmiogrodzie została pobita przez wojska niemieckie i austro-węgierskie w bardzo krótkim czasie. Narzucone jej bardzo niekorzystne warunki pokojowe.

²²³ L. Grosfeld, *Polityka państw centralnych...*, s. 307.

²²⁴ GCRR - 380 k, 14, 15.

Steczkowski ustąpił z urzędu, a III – ci gabinet przekształcił się w prowizorium rządowe. Doszło do tego w okolicznościach świadczących z pozoru o przystąpieniu przez państwa centralne do definitywnego rozwiązania politycznego sprawy polskiej czego wyrazem było oficjalne podjęcie tematu noty przez Kanclerza Rzeszy²²⁵. Do rozwiązania jednak było jeszcze daleko tym bardziej, że stanowiska państw centralnych w tej sprawie były nadal rozbieżne. Polityka niemiecka usiłowała nadać wizycie J. Radziwiłła charakter świadczenia strony polskiej o przyjęciu przez nią wariantu lansowanego przez Niemcy, a odrzucającego rozwiązanie austro-polskie²²⁶. Podróż Radziwiłła do Wiednia bezpośrednio po wizycie w Berlinie oraz rozmowy tam przeprowadzone z cesarzem, ck ministrem spraw zagranicznych a następnie w Krakowie z „posłami i reprezentantami wszystkich stronnictw (polskich) prócz socjalistów i narodowych demokratów”²²⁷ wyjaśniły, iż były to rokowania sondażowe i że do żadnych stanowczych układów nie doszło. Niemniej enuncjacje niemieckie i sam fakt dyskusowania o sprawach zasadniczych spowodowały znaczny niepokój w kręgach politycznych Królestwa²²⁸. Rząd Królestwa licząc się z poważnymi konsekwencjami dla gabinetu na zbliżającym się i wyznaczonym na 3.09.1918r. posiedzeniu Rady Stanu postanowił podać się w najbliższym czasie do dymisji by uciąć w ten sposób spekulacje polityczne.

Zanim do tego doszło z inicjatywy rządowej 3.09.1918r. wywołano sztuczny brak *quorum* na posiedzeniu Rady Stanu, a wobec powzięcia wiadomości o przygotowywanym przez MKP i LPP generalnym ataku na rząd 5.09.1918r. na Radzie Koronnej powzięto decyzję o bezterminowym odroczeniu sesji Rady Stanu²²⁹. Skomplikowało to sytuację rządu w sposób zasadniczy. Kryzys gabinetowy potęgowany chorobą Prezydenta Ministrów wszedł w fazę decydującą. Nie urzędujący już faktycznie od 26.07.1918r. Steczkowski, który 2.09.1918r. motywując stanowisko stanem zdrowia oświadczył swój zamiar dymisyjny²³⁰ ostatecznie 5.09.1918r. złożył RR podanie o zwolnienie go z urzędu Prezydenta Ministrów i Ministra Skarbu.

²²⁵ RM – 6. posiedz, z 24.06.1918r. k. 746.

²²⁶ Notę oraz dyskusje dyrektora DS w Berlinie opinia publiczna wiązała z aneksjonistycznymi zamiarami Niemiec w stosunku do zachodnich części Królestwa. Ma tym tle oceniano rzekome zamiary rządu, który przecież w swym programie obiecywał nie podejmowanie kroków o tak zasadniczym znaczeniu. Dla dalszego naświetlenia stanowiska III - go gabinetu w sprawach granic przytaczamy w tym miejscu stanowisko świadczące o rzeczywistych zamiarach w tych sprawach na początku października 1918r. 10.01.1913r. w dyskusji nad projektem dekretu o organizacji zarządu lasami i ochronie lasów państwowych - postanowiono rozszerzyć terytorialną właściwość administracji lasów o dyrekcje z siedzibami w Poznaniu, Wilnie i Lwowie (podkreślenie ZJW). RM -8. posiedz. 59 z 10.10.1918r. k. 17.

²²⁷ GCRR - 280 k. 17.

²²⁸ Niepokoje były tym bardziej zrozumiałe, że Austriacy w tym osobiście cesarz Karol oraz minister Burian na pierwszym spotkaniu z J. Radziwiłłem dali wyraz swemu „...rozżaleniu wobec rzekomego związania się Polski z Niemcami...; co zakomunikowano im podczas pobytu cesarza i Buriana w Kwaterze Głównej w Spaa. - GCRR - 280 k. 16.

²²⁹ O powadze chwili świadczyło wysłanie w nocy z 5 na 6.09.191 adiutanta por. Rostworowskiego do przebywającego poza Warszawą Lubomirskiego po podpis na dekrete RR odraczającym posiedzenie RS. Rostworowski wrócił o godz. 9.00, 6.09.1918r., a w dwie godziny później w dodatku nadzwyczajnym do MP ogłoszono dekret.

²³⁰ St. Dzierzbicki, *Pamiętnik...*, s. 308.

Spowodowało to jednoczesne złożenie tek przez pozostałych ministrów do dyspozycji RR, która przyjęła dymisję gabinetu. Steczkowskiemu i członkom jego rządu polecono „prowadzenie czynności urzędowych aż do dalszego zarządzania”²³¹.

Od tego momentu III - ci gabinet przekształcił się w prowizorium rządowe, a Steczkowski 10.09.1918r. wyjechał ze stolicy. Prowizorium działało pod przewodnictwem ministra Dzierzbickiego a od 30.09.1918r. pod przewodnictwem Ministra Przemysłu i Handlu B. Broniewskiego. Sytuacja gabinetowa stała się jeszcze bardziej skomplikowana²³². Dla jej rozwiązania RR rozważał szybkie utworzenie nowego gabinetu pod przewodnictwem dotychczasowego dyrektora Departamentu Stanu J. Radziwiłła lub Aleksandra Lednickiego – Przedstawiciela RR w Rosji. Wobec oporu ze strony liczących się ugrupowań politycznych (głównie MKP) RR zrezygnowała z tych zamiarów i postanowiła desygnować na stanowisko nowego szefa rządu pierwszego z dotychczas urzędujących Prezydentów Ministrów – Jana Kucharzewskiego²³³. Nastąpiło to 22.09.1918r. podczas specjalnej audiencji Kucharzewskiego u RR²³⁴. Rządowi państw centralnych oznajmiono 23.09.1918r. poprzez Generalnych Gubernatorów, że powołano Kucharzewskiego na stanowisko Prezydenta Ministrów²³⁵. Władze okupacyjne nominację zaakceptowały²³⁶. Podpisanie i wręczenie nominacji Kucharzewskiemu miało miejsce 2.10.1918r.²³⁷. W konsekwencji za kontrasygnację Prezydenta Ministrów, RR mianował 5.10.1918r. J. Radziwiłła – Dyrektorem Departamentu Stanu, B. Broniewskiego Ministrem Przemysłu i Handlu, W. Chodźkę - Ministrem Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej i Ochrony Pracy, J. Higersbergera - Ministrem Sprawiedliwości, J. Mikułowskiego-Pomorskiego - Ministrem Skarbu, A. Humnickiego - Dyrektorem Komisji Wojskowej²³⁸. Z taką samą datą RR za kontrasygnatą Kucharzewskiego podpisała reskrypty zwolnienia: B. Broniewskiego z funkcji „Zastępcy Prezydenta Ministrów”, F. Radziwiłła ze stanowiska dyrektora Komisji Wojskowej, Jana Steckiego z funkcji Ministra Spraw Wewnętrznych i St. Dzierzbickiego ze stanowiska Ministra Rolnictwa i Dóbr Koronnych²³⁹.

Już w cztery dni później 9.10.1918r. J. Kucharzewski wniósł rezygnację z zajmowanego stanowiska²⁴⁰. Tego samego dnia RR przychyliła się do wniesionego podania i zwolniła go z pełnionej funkcji²⁴¹.

²³¹ GCRR - 107 k. 33.

²³² Pomimo faktycznie powstałego prowizorium - rząd nie przyjął nazwy Rady Kierowników Ministerstw, ministrowie nadal nosili swoje tytuły, stanowisk. Posiedzenia rządu były protokolowane z zachowaniem dotychczasowej numeracji.

²³³ M. Seyda, *Polska na przełomie...*, s. 449, 450, Sz. Dzierzbicki, *Pamiętnik...*, s. 309, 314.

²³⁴ MP Nr 156 z 23.09.1918r.

²³⁵ RR do GGL - GCRR - 107 k. 3-4 i do GGW - GCRR - 107 k. 35.

²³⁶ 1.10.1918r. pismo uzgadniające przesłał GGW 2.10.1918r. - GGL, - GCRR - 107 k. 44, 43.

²³⁷ MP Nr 170 z 8.10.1918r. W aktach GCRR oryginał aktu nominacyjnego J. Kucharzewskiego podpisany przez RR Kucharzewski kontrasygnował bez określenia daty.

²³⁸ GCRR - 107 k. 62 - 75 (oryginał nominacji).

²³⁹ *Ibidem*, k. 50-53.

²⁴⁰ MP Nr 170 z 8.10.1918r. GCRR - 107 k. 45.

²⁴¹ MP Nr 172 z 10.10.1918r. GCRR - 107 k. 47.

Przegląd protokołów posiedzeń III - go gabinetu wskazuje, że rząd w starym składzie pracował nadal i że 26.09. 1918r. odbyło się posiedzenie w dotychczasowym składzie personalnym pod przewodnictwem Dzierzbickiego²⁴². Następne posiedzenie odbyło się także po 7 dniach w dotychczasowym składzie lecz pod przewodnictwem Broniewskiego. Kolejne 58. posiedzenie pod przewodnictwem Broniewskiego odbyło się następnego dnia - 4.10.1918r. bez zmian w składzie rządu. Podobnie było 10.10. 1918r. na 59 posiedzeniu wciąż III - go gabinetu.

Gabinet mianowany 5.10.1918r. nie zebrał się ani razu, nie objął urzędowania jako Rada Ministrów. Nominacje nie zostały wręczone nowo powołanym ministrom. Kucharzewski działał natomiast jako Prezydent Ministrów. Dnia 5.10.1918r. kontrasygnował reskrypty powołujące „nowych” i odwołujące „starych” ministrów a 7.10.1918r. kontrasygnował kolejne orędzie RR do Narodu. W komplikującej się sytuacji politycznej RR zahamowała objęcie urzędów przez mianowany 5.10.1918r. gabinet wstrzymując jednocześnie odejście z zajmowanych stanowisk przez ministrów III - go gabinetu. Zaistniała przez kilka dni sytuacja, którą lakonicznie określił komunikat zamieszczony 8.10.1918r. w 170 numerze „Monitora Polskiego” stwierdzający, że „...na razie zmiana nastąpiła jedynie na stanowisku Prezydenta Ministrów - pozostali członkowie dawnego (III - go Z.J.W) gabinetu, którym powierzono prowizoryczne kierownictwo pełnią nadal swoje czynności w tym samym charakterze”. Natomiast 9.10.1918r. natychmiast po przyjęciu dymisji Kucharzewskiego RR wystosowała pismo do „...Jego Ekscelencji Ministra Przemysłu i Handlu Bohdana Broniewskiego...” stwierdzające, że „po zgłoszeniu w tej chwili przez Pana Kucharzewskiego swego ustąpienia... położenie wywołane przez ustąpienie Pana Prezydenta Ministrów pozostaje bez zmiany i wskutek tego prosimy Pana Ministra o pełnienie w dalszym ciągu przewodniczenia w Radzie Ministrów”²⁴³.

W tej sytuacji Broniewski i III - ci gabinet pełnili swe funkcje w charakterze trwającego prowizorium rządowego do ostatniego - 63. posiedzenia Rady Ministrów, które odbyło się 20.10.1918r.

Odrębnego potraktowania wymaga omówienie sytuacji Steczkowskiego. W dniu 5.09.1918r. RR przyjęła jego podanie o ustąpienie lecz czasowo powierzyła mu „...prowadzenie czynności wraz z całym gabinetem ... do dalszego zarządzania”. Powołano go jednak na stanowisko Ministra Skarbu w gabinecie, który nie objął urzędowania a 23.10.1918r. wraz z całym III - cim gabinetem zwolniono go z funkcji Ministra Skarbu²⁴⁴.

Powstaje więc pytanie, czy owo „dalsze zarządzenie” dotyczyło stanowiska Prezydenta Ministrów z pozostawieniem mu Skarbu, czy też utrzymano nominację tylko Ministra Skarbu. Wychodząc z logiki enuncjacji zawartej w „Monitorze Polskim” z 8.10.1918r. należy raczej przyjąć pierwszą wersję. Reasumując można przyjąć, że gabinet III - ci do 5.09.1918r. był normalnym rządem a od 6.09. 1918r.

²⁴² RM - 7 k. 705. Na tym posiedzeniu podczas dyskusji nad odezwą werbunkową ostateczny tekst pozostawiono do „...uzyskania na to zgody... ze strony przyszłego Prezydenta Ministrów Kucharzewskiego...”.

²⁴³ GCRR - 107 k. 62-75, GCRR - 107 k. 107.

²⁴⁴ GCRR - 159 k. 22.

do 2.10.1918r. gabinetem prowizorycznym-prowizorium rządowym.

Od 2.10.1918r. do 9.10.1918r. pozycja rządu była o tyle specyficzna, że na czele dotychczasowych ministrów stanął nowy premier, który nie przewodniczył gabinetowi lecz wykonywał formalne funkcje Prezydenta Ministrów. Od 9.10.1918r. do 23.10.1918r. III - ci gabinet dotrwał jako prowizorium dosyć sztucznie reanimowane. W dniu 25.10.1918r. RR odwołała cały III - ci gabinet wyrażając jego członkom gorące podziękowanie „za pracę na rzecz i dla dobra kraju”²⁴⁵.

Zamieszanie w pierwszej dekadzie października 1918r. wynikało ze zmian jakie zaszły w tym czasie na arenie międzynarodowej. Niemcy, Austro-Węgry i Turcja a później także Bułgaria zwróciły się za pośrednictwem Prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki z prośbą o przystąpienie do rokowań pokojowych na bazie zasad prezydenckiego orędzia z 8.01.1918r.²⁴⁶.

W związku z tym RR wydała orędzie z 7.10.1918r. stając na gruncie wilsonowskich zasad pokojowych oraz proklamując pełną niepodległość wszystkich ziem polskich a także polskich instytucji państwowych. Na tym tle należy rozpatrywać dymisję Kucharzewskiego, zahamowanie wprowadzenia w urząd ministrów mianowanych 5.09.1918r. oraz decyzję o utworzeniu dotychczasowego prowizorium.

6.3,2. Zagadnienia regulaminowo-organizacyjne wprowadzone przez III gabinet do prac Rady Ministrów

III-ci gabinet kontynuował prace nad zasadami funkcjonowania Rady Ministrów. Ustalenia w tych sprawach miały stać się trwałym elementem pracy rządu. W okresie tym opracowano i ustalono szereg zagadnień. Uchwalono i przyjęto, że ministrowie przy załatwianiu i rozstrzyganiu spraw resortowych o charakterze politycznym zobowiązani byli do konsultacji z Prezydentem Ministrów²⁴⁷.

Na wniosek MSW dotyczący uregulowania kompetencji w sprawach resortów reemigracji, opieki nad jeńcami i internowanymi ustalono przekazanie: MSW - reemigracja, opieka prawna nad rodzinami internowanych i aresztowanych w kraju i za granicą, MZP OS i OP - opieka nad internowanymi w kraju, Departamentowi Stanu, opieka nad internowanymi i zatrzymanymi za granicą, Komisji Wojskowej - opieka nad jeńcami wojennymi Polakami tak w kraju jak i za granicą. Zagadnienie to sprecyzowano w okresie późniejszym w kierunku przejścia przez MZP OS i OP spraw jeńców Polaków w Niemczech, których uznano za robotników cywilnych oraz uzgadniania przez Komisję Wojskową z powyższym ministerstwem spraw lekarskich (opieki zdrowotnej) inwalidów wojennych (MZP OS i OP) zastrzegło sobie oddelegowanie przedstawicieli do powstającej przy Komisji Wojskowej - Radzie ds. Jeńców²⁴⁸.

²⁴⁵ MPaz Nr 189 z 30.10.1918r. oraz akty imienne - GCRR - 243 k. 7, GCRR - 159 k. 22, GCRR - 124 k. 19, GCRR - 201 k. 14, GCRR - 259 k. 8, GCRR - 213 k. 2.

²⁴⁶ W tym względzie - 13 punkt, dotyczący Polski.

²⁴⁷ Protokół z posiedzenia Rady Ministrów z 10.04.1918r.

²⁴⁸ j.w. z 4.09.1918r.

Ustalono wewnętrzny tryb uzgadniania projektów aktów prawnych, który polegał na przekazywaniu przez zainteresowane ministerstwo wniosków do Biura Prezydzialnego celem rozesłania do uzgodnień między inne resorty. Referujący minister nanosił poprawki a po przyjęciu na forum gabinetu Prezydent Ministrów stwierdzał dojsie projektu do formuły gotowej do przedstawienia RR²⁴⁹.

Wobec licznie prowadzonych narad, dyskusji oraz spotkań służbowych z udziałem zapraszanych fachowców spoza rządu ustalono też zasady płatności za te prace. Bezpłatny był udział w posiedzeniach rad ministerialnych oraz i komisji nie opracowujących zagadnień samodzielnie lecz tylko wyrażających opinie z tym, że członkowie referujący i opracowujący dokumenty mogli uzyskać umowną zapłatę ryczałtową. Urzędnicy delegowani do udziału w pracach komisji i zespołów wykonywali to bezpłatnie²⁵⁰. Również za prace urzędników resortowych wykonujących zadania spoza zakresu obowiązków nie przysługiwało dodatkowe wynagrodzenie²⁵¹.

Dla usprawnienia pracy i uzgodnień międzyresortowych opracowania wykonane w danym resorcie przesyłano do uzgodnienia przez zainteresowane ministerstwa i urzędy²⁵². W celu uniknięcia dublowania spraw postanowiono informować wzajemnie resorty o przygotowywanych projektach aktów normatywnych²⁵³. Tryb ten następnie uściślono przyjmując, że przy tworzeniu aktów normatywnych przed przedstawieniem ich na forum rządu będą one przesyłane w 12 egzemplarzach do Biura Prezydzialnego, które roześle je do resortów. Wnioskujący minister ustalał przy tym okres zgłaszania poprawek. Tak uzgodniony projekt minister przedstawiał rządowi po czym odbywała się ogólna a następnie szczegółowa dyskusja nad projektem zakańczania głosowaniem do przyjęcia lub odrzucenia (skierowania do uzupełnień) wniosku²⁵⁴. Zmiany w budżetach ministerstw musiały być uzgadniane z Ministrem Skarbu (przesunięcia budżetowe)²⁵⁵. Awanse urzędników do V kategorii włącznie pozostawiono uznaniu zainteresowanych ministrów. Kategorie wyższe musiały zyskać aprobatę gabinetu²⁵⁶. Korespondencja poszczególnych ministerstw z Przedstawicielstwem RR w Rosji mogła się odbywać wyłącznie za pośrednictwem Departamentu Stanu²⁵⁷. W sprawach administracji nieprzekazanej jeżeli zachodziła potrzeba kontaktów z organami samorządu terytorialnego i innymi instytucjami terenowymi polegająca na żądaniu informacji, danych statystycznych

²⁴⁹ Protokół z posiedzenia Rady Ministrów z 1.05.1918r.

²⁵⁰ j.w. z 15.05.1918r.

²⁵¹ j.w. z 21.06.1918r.

²⁵² j.w. z 8.07.1918r.

²⁵³ j.w. z 8.07.1918r.

²⁵⁴ j.w. z 8.08.1918r.

²⁵⁵ j.w. z 13.08.1918r.

²⁵⁶ j.w. z 29.08.1918r.

²⁵⁷ j.w. z 4.10.1918r.

na wniosek Szefa Administracji przy GGW²⁵⁸ ustalono zasadę zwracania się za pośrednictwem właściwych organów Szefa Administracji GGW²⁵⁹.

6.4. IV gabinet - okres od 23.10.1918r. do 4.11.1918r.

6.4.1. Zagadnienia ustrojowo – polityczne

Jak już wspomnieliśmy jeszcze w okresie trwania prowizorium III-ciego gabinetu RR powierzyła J. Radziwiłłowi Dyrektorowi Departamentu Stanu podjęcie rokowań z ugrupowaniami politycznymi na temat utworzenia nowego rządu. Misja ta zakończyła się niepowodzeniem wobec odmowy udziału w rządzie pod jego kierownictwem tak ugrupowań prawicowych jak i lewicowych. W tym też okresie jak chodzi o kraj stracił sens podział polityczny na aktywistów i pasywistów a rozpoczął się po prostu podział na prawicę i lewicę. Partie odrzuciły współpracę z Dyrektorem Departamentu Stanu jako wyrazicielem polityki zmierzającej jeszcze w niedawnym czasie do ściślejszego oparcia się na państwach centralnych w tym głównie na Niemcach. Przyjęcie platformy orędzia RR z 7.10.1918r. przez cały III - ci gabinet okazało się w tym przypadku niewystarczające. Chcąc utworzyć gabinet będący odzwierciedleniem nurtów politycznych RR wobec fiaska misji J. Radziwiłła zaprosiła do udziału w rozmowach wstępnych, posłów polskich z parlamentów austro-węgierskiego i niemieckiego.

Wskutek restrykcji niemieckich na rozmowy przybyli jedynie posłowie z Wiednia. Równoległe na miejscu prowadzono rozmowy z krajowymi partiami politycznymi. W wyniku tych narad wyłoniła się koncepcja utworzenia rządu koalicyjnego z Jozefem Swieżyńskim przewodniczącym prezydium MKP na czele²⁶⁰. Około 17.10.1918r. na taką koncepcję zgodzili się również posłowie galicyjscy. Do koalicji w praktyce jednak nie doszło z uwagi na rezerwę jaką okazali w tym względzie politycy socjalistyczni oraz ludowcy. Rozmowy trwały jednak nadal. Pozycję RR jako zwierzchniej władzy Państwowej uznawano w tym czasie na bazie orędzia z 7.10.1918r.²⁶¹.

W dniu 19.10.1918r. odbyło się spotkanie polityczne z udziałem przedstawicieli głównych nurtów politycznych w tym MKP, PPS i SL którego celem było uzgodnienie stanowiska wobec kwestii utworzenia rządu. PPS odmówiła wejścia w skład

²⁵⁸ Okólnik Prezydenta Ministrów z 24.06.1918r. - PRM - 29 k.77.

²⁵⁹ Pism i kontaktów musiało być bardzo dużo, gdyż Szef Biura Prezydzialnego zwrócił się 19.05.1913r. do Szefa Administracji GGW by ten przesyłając odpowiedzi na adres Biura zlecił "...powoływanie się na samą nazwę władzy polskiej która zwracała się... gdyż Biuro w wielu przypadkach nie mogło wywnioskować jakiej władzy polskiej odpowiedź W. Eksc. dotyczy". - PRM - 29 k. 79. „RM – 6. posiedz. 1 RM z 4.04.1918r. k. 1 .

²⁶⁰ W kręgach polskich polityków w Wiedniu powstała koncepcja utworzenia Rady Narodowej reprezentującej wszystkie części Polski i kierunki polityczne, na rzecz której RR miałyby złożyć swą władzę. Do tej koncepcji przychyliło się też MKP. RR była gotowa uznać takie ciało ale wyłącznie jako organ doradczy. Bieg wypadków przekreślił te pomysły.

²⁶¹ St. Głabiński, Odkąd Polska jest państwem niepodległym, Warszawa 1931 s. 17, 18. Odbyło się to na spotkaniu z RR w salonach Ostrowskiego.

gabinetu motywując to trwałymi wciąż jeszcze warunkami okupacyjnymi. Uzależniła swój stosunek wobec przyszłego rządu od jego składu oraz rodzaju i kierunków działalności jakie ten rząd podejmie. Podobne stanowisko reprezentujące SL zajął przywódca tej partii W. Witos. W tej sytuacji pozostawało jako partner do dalszej dyskusji MKP oraz prawicowi przedstawiciele Koła Polskiego w Wiedniu, wobec czego RR desygnowała przewodniczącego MKP Józefa Świeżyńskiego na stanowisko Prezydenta Ministrów i powierzyła mu misję formowania nowego gabinetu.

Świeżyński pomiędzy 22 a 23.10.1918r. przedłożył RR pierwszą propozycję składu gabinetu. Nie miała ona charakteru wyczerpującego gdyż nadal trwały rozmowy na tematy polityczno-personalne. Reskryptem z 23.10.1918r. RR powołała Świeżyńskiego na stanowisko Prezydenta Ministrów²⁶² oraz na jego wniosek zatwierdziła i powołała pozostałych członków gabinetu²⁶³. Władzom okupacyjnym oznajmiono decyzję bez jakichkolwiek wniosków czy próśb o uzgodnienie²⁶⁴. Odpowiedź niemiecka i austro-węgierska ograniczyły się do podziękowań za to „oznajmienie”²⁶⁵.

Imienne nominacje ministrów IV gabinetu RR podpisała w dniach od 23. do 26.10.1918r., natomiast pierwsze posiedzenie nowo mianowanego rządu odbyło się 23.10.1918r.²⁶⁶.

W skład gabinetu weszli: Prezydent Ministrów - Józef Świeżyński, Minister Spraw Zewnętrznych - Stanisław Głąbiński, Minister Spraw Wewnętrznych - Zygmunt Chrzanowski, Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego - Antoni Ponikowski, Minister Sprawiedliwości - J. Higersberger, Minister Rolnictwa i Dóbr Koronnych - Władysław Grabski, Minister Przemysłu i Handlu - Andrzej Wierzbicki²⁶⁷, Minister Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy - Józef Wolczyński, Minister Komunikacji - Wacław Paszkowski oraz Minister Aprowizacji - Antoni Minkiewicz. Na wniosek nowego rządu RR dekretem z 26.10.1918r.²⁶⁸ utworzyła Ministerstwo Spraw Zewnętrznych przekształcając w nie Departament Stanu, Ministerstwo Aprowizacji na bazie istniejącego już Urzędu Aprowizacyjnego²⁶⁹, Ministerstwo Spraw Wojskowych przekształcając Komisję Wojskową oraz Ministerstwo Komunikacji wyłączając z MP i H Sekcję i Komisję Kolejową²⁷⁰.

²⁶² GCRR – 107 k. 108.

²⁶³ GCRR – 107 k. 111, 113.

²⁶⁴ GCRR – 107 k. 122, 123.

²⁶⁵ GCRS - 107 k. 119 oraz HF Nr 189 z 30.10.1918r. W Monitorze nominacje noszą daty od 28 do 26.10.1918r.

²⁶⁶ RM – 8. posiedz. 64 z 23.10.1918r. k. 110.

²⁶⁷ A. Wierzbicki - Prezes Towarzystwa Przemysłowców Królestwa Polskiego położył zasługi w organizacji MPiH już w 1917r. Po korespondencji z RR z 31.10.1917r. był zaproszony do J. Ostrowskiego celem przedłożenia planów organizacji MP i H. Spotkanie to odbyło się 10.11.1917r. - GCRR - 199 k. 5.

²⁶⁸ GCRR - 258 k. 1. Dziennik Praw nr 14 poz. 30.

²⁶⁹ Dyrektor Urzędu Aprowizacyjnego J. Machnicki na wniosek rządu został 31.10.1918r. mianowany Podsekretarzem Stanu w Ministerstwie Aprowizacji. - GCRR - 228 k. 3, 4.

²⁷⁰ Uchwała III gabinetu z 20.10.1918r. posiedz. 63.

Personalnie nie obsadzono w tym okresie 2 resortów – wojska i skarbu. Stanowisko Ministra Spraw Wojskowych było przewidziane dla J. Piłsudskiego²⁷¹. W tej sprawie już 23.10.1918r. Prezydent Ministrów wystosował specjalną depezę do Kanclerza Rzeszy oznajmiając, że Piłsudski został powołany w skład gabinetu²⁷². Piłsudski jak wiadomo wrócił do Warszawy dopiero 10.11.1918r. W praktyce zatem stanowiska Ministra Spraw Wojskowych nie obsadzono i to w zasadzie aż do 27.02.1919r.²⁷³. Czekać na Piłsudskiego RR przygotowała projekt dekretu o utworzeniu Sztabu Generalnego Wojsk Polskich²⁷⁴ powołując następnie na czele tego organu gen. T. Rozwadowskiego oraz obsadziła stanowisko Szefa Sekcji w M S Wojsk. przez powołanie na nie płk. J. Wroczyńskiego, który „...objął prowizoryczne kierownictwo Ministerstwa Spraw Wojskowych pod ogólnym nadzorem generała Rozwadowskiego...”²⁷⁵. Także stanowisko Ministra Skarbu nie zostało obsadzone. Sprawy skarbowości prowadził Podsekretarz Stanu w tym ministerstwie A. Wieniawski. Nowy Minister Skarbu J. English dotychczasowy dyrektor Banku Spółek Zarobkowych w Poznaniu pojawił się dopiero na 9 posiedzeniu IV – go gabinetu w dniu 30.10.1918r.

Poza wyżej wymienionymi przewidywano dodatkowo stanowiska dwu ministrów bez teki dla przedstawicieli zaborów austriackiego i pruskiego²⁷⁶. Tek tych nie zdążono przydzielić wobec rychłej dymisji rządu Świeżyńskiego.

W dniu 28.10.1918r. Rada Ministrów uchwaliła projekt rozdzielania dotychczasowego Ministerstwa Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy na dwa resorty tj. Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej oraz Ochrony Pracy²⁷⁷. Kierownictwo resortem Ochrony Pracy powierzono dotychczasowemu Ministrowi ZP OS i OP - J. Wolczyńskiemu. Na stanowisko Ministra Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej zamierzano powołać dr T. Janiszewskiego z Krakowa. Janiszewski funkcji tej nie zdążył objąć.

Nowy rząd składający się niemal w całości z dotychczasowych bezparto-
nowych opozycjonistów RR, złożył przysięgę według dotychczasowej roty „...dla

²⁷¹ M. Seyda, *Polska na przełomie...*, s. 503.

²⁷² W rzeczywistości powołania takiego nie było. Koncepcja włączenie Piłsudskiego do rządu miała otworzyć drogę do porozumienia z lewicą. Odpowiedź Perlina nadeszła dopiero 31.10.1918r. i zawierała zgodę pod warunkiem udzielenia gwarancji rządu „...że Józef Piłsudski porzuci wrogię stanowisko wobec władz okupacyjnych i stanie na gruncie przestrzegania obustronnych interesów państwowych...”. M. Seyda, *op.cit.*, s. 503.

²⁷³ W oświadczeniu swoim z 22.11.1918r. Piłsudski oznajmił że przestaje pełnić obowiązki Ministra Spraw Wojskowych zachowując w całej pełni naczelne dowództwo „Polskiej Siły Zbrojnej” określając jako swoich najbliższych współpracowników: „Szefa Sztabu Naczelnego gen. dyw. Szeptyckiego i pierwszego Szefa Sekcji w Ministerstwie Spraw Wojskowych płk. Wroczyńskiego”. Szeptycki i Wroczyński zachowali więc stanowiska powierzone im przez RR.

²⁷⁴ Ogłoszony w MP Nr 190 z 31.10.1918r.

²⁷⁵ RM – 8. posiedz. 66 z 25.10.1918r. k. 132, MP Nr 190 z 31.10.1918r.

²⁷⁶ M. Seyda, *Polska na przełomie...*, s. 502.

²⁷⁷ Utworzone dekretem na podstawie projektu przesłanego przez J. Świeżyńskiego w dniu 28.10.1918r. - GCRR - 210 k. 2, 2a. RR MP Nr 192 z 4.11.1918r.

ministrów... (że) Radzie Regencyjnej, do czasu powołania Króla lub Regenta, naczelną władzę Państwa Polskiego piastującej wierności dochowa...²⁷⁸.

Prezydent Ministrów Świeżyński 29.10.1918r. w imieniu rządu wygłosił wobec przedstawicieli prasy warszawskiej *ekspose* programowe rządu²⁷⁹. Zwracając się do dziennikarzy z prośbą o pomoc w propagowaniu zamierzeń rządu i podkreślając wolę nawiązania szczerego kontaktu ze społeczeństwem, którego mu brak przy nieistnieniu przedstawicielstwa narodowego...“ wyjaśnił na wstępie motywy „przyjęcia władzy“, tłumacząc to „świadomością, że społeczeństwo tęskniąc do samodzielności, wolnej pracy obywatelskiej i oddania Ojczyźnie ofiarnego długu czeka inicjatywy by wesprzeć rząd całym nieograniczonym duchem żywotności i pójść za nim wszędzie tam dokąd go interes narodowy powoła...“. Za podstawowe zadanie rządu Świeżyńskiego uznał: wcielać w życie powszechne hasło narodowe zjednoczonej i niepodległej Polski z własnym dostępem do morza „... z użyciem wszelkich sposobów i środków działania dla pozyskania czynników rozstrzygających...“, całkowitą niezależność rządu od władz okupacyjnych (likwidację stosunków okupacyjnych podjąć na zasadzie obustronnej dobrej woli, unikania zadrażnień i zrozumienia obustronnych interesów, jak najszybsze zwołanie Sejmu Ustawodawczego w oparciu o demokratyczną ordynację wyborczą tak by Sejm mógł się zebrać z początkiem nowego roku, przygotowanie szerokich reform społecznych a zwłaszcza „reformy agrarnej“ oraz spraw „dotyczących bytu i rozwoju warstw pracujących“. Wobec braku środków skarbowych Prezydent Ministrów zapowiedział współdziałanie ze społeczeństwem w budowie organów państwowych i wykonanie obowiązków rządu poprzez pożyczkę wewnętrzną, odwołał się przy tym głównie do „warstw posiadających“. Zapowiedział szybką budowę armii z poboru i zaciągu ochotniczego, opiekę nad reemigrantami i Polakami przebywającymi przymusowo za granicą, zwalczanie bezrobocia przez „... ożywienie wytwórczości przemysłowej... roboty publiczne...“, podjęcie działań dla poprawy tragicznej sytuacji aprowizacyjnej, walkę ze spekulacją oraz zapewnienie bezwzględного ładu i porządku publicznego. Na zakończenie Świeżyński zwrócił uwagę na trudności zanim osiągnięty zostanie cel, który „... nie jest jeszcze bliski ...“ i że w związku z tym „... nastąpi dla wszystkich doba pracy, ofiarności i poświęcenia ...“.

Rząd Świeżyńskiego zdawał sobie sprawę z tego, że główną jego słabością niezależnie od ogromu piętrzących się trudności natury praktycznej jest brak oparcia w szerszych warstwach społecznych. To zatem, nie obecność okupantów, którzy przestali w praktyce mieć wpływ na władze polskie, było główną przyczyną, że od początku swego istnienia, negatywnie nastawiony wobec RR lecz właśnie przez nią powołany rząd szukał sposobów wzmocnienia się oraz mimo wszystko próbował umocnić kierunek przez siebie reprezentowany tj. pravicę społeczną. Obawa przed nadciągającą próbą czasu powodowała, że w programie rządowym znalazły się akcenty społeczne. Właśnie na tym tle nowo utworzony gabinet podjął kroki mające na celu uniezależnienie się od RR.

²⁷⁸ Oryginały z podpisami RR i członków rządu z 23.10.1918r. GCRR - 119 k. 2-12.

²⁷⁹ MP Nr 188 z 29.10.1918r.

IV - ty gabinet przedsięwziął także kroki w kierunku porozumienia się z emigracyjnym Komitetem Narodowym Polskim w Paryżu, proponując mu reprezentowanie państwa polskiego wobec mocarstw koalicyjnych. Działał jednocześnie na rzecz uwolnienia Piłsudskiego. Podjęto także próby alienacji od RR przez uzyskanie poparcia lewicy. Proponowano jej udział w rządzie. Pertraktacje w tym duchu prowadził we Lwowie Głabiński z ludowcami galicyjskimi uzyskując od nich zgodę na wstąpienie do rządu oraz Chrzanowski w Warszawie z socjalistami Królestwa uzyskując ich wstępną aprobatę pod warunkiem wyraźnego określenia stanowiska społecznego rządu a także politycznego zerwania z RR²⁸⁰. W tych okolicznościach doszło do próby swoistego zamachu stanu wyrażonego odezwą rządową z 3.11.1918r.²⁸¹ wymierzoną głównie w RR. W odezwie tej powołując się na odpowiedzialność rządu „... przed narodem i historią ... w obliczu najwyższych zadań jakie przed narodem polskim postawiła chwila dziejowa ...” (tj.) „...zadanie stawiania pod gmach zjednoczonej, wolnej Polski Ludowej...” -oznajmiono, że najwyższym wymogiem chwili jest utworzenie rządu będącego „...wiernym i silnym wyrazem powszechnej woli narodowej...”. Jednocześnie oznajmiono także, iż gabinet zdecydował się podjąć inicjatywę natychmiastowego utworzenia rządu narodowego w porozumieniu z ugrupowaniami politycznymi „... przedstawiającymi lud pracujący”. Rząd ten miał posiadać większość „przedstawicieli ludu pracującego” i powstać niezwłocznie, do czasu zaś jego powstania, gabinet Świeżyńskiego miał zachować pozycję niezależnego rządu. „Rząd narodowy” miał objąć „niepodzielną władzę do czasu zwołania sejmu ustawodawczego”²⁸².

Zgodnie z uchwałą większości Rady Ministrów, Świeżyński, który osobiście był przeciwny temu aktowi (co do faktu i co do treści)²⁸³ udał się dla zakomunikowania decyzji gabinetu do RR.

Oczekiwano ustąpienia RR. Jednak efektem wizyty Świeżyńskiego u RR była ostra w formie i bezwzględna decyzja (reskrypt) dymisjonująca rząd „... Pana Józefa Świeżyńskiego w pełnym jego składzie ...” i zawieszająca „natychmiast w ich czynnościach prezydenta Ministrów i wszystkich Ministrów...”. Decyzja RR powierzała jednocześnie bieżące prowadzenie spraw ministerstw „... najstarszemu rangą urzędnikowi w każdym Ministerstwie”²⁸⁴.

Czynności te nastąpiły w dniu 4.11.1918r. Świeżyński uznał decyzję RR kontrasygnując reskrypt dymisyjny. Utrzymana została w ten dość dramatyczny sposób zasada zwierzchniej władzy państwowej RR w Królestwie Polskim.

²⁸⁰ M. Seyda, *Polska na przełomie...*, s. 504, 505. St. Głabiński, *Odkąd Polska...*, s. 30 - 33.

²⁸¹ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 128, 129.

²⁸² Odezwy tej nie podpisali ministrowie Ponikowski i Wolczyński.

²⁸³ M. Seyda, *Polska na przełomie...*, s. 505, 506.

²⁸⁴ GCRR - 119 k. 42, dodatek nadzwyczajny do MP Nr 193 z 4.11.1918r. Istotnym elementem formalno-ustrojowym tej decyzji było po raz pierwszy określenie się przez RR jako “Rada Regencyjna Państwa Polskiego”. 7.10.1918r. RR wydała orędzie bez dodatku do swej nazwy („Królestwa Polskiego”) - Dziennik Praw Nr 12 poz. 23, aczkolwiek Dziennik Prawa nr 13 zawierał jeszcze dotychczasową nazwę. Dziennik Nr 16 mimo używania w nim dotychczasowej nazwy RR nosił sam nazwę Dziennika Praw Państwa Polskiego. Dziennik Nr 17 z 29.11. 1918r. , który zawierał orędzie RR z 11.11.1918r. wzmiankował o Radzie Regencyjnej bez dalszych dodatków do nazwy.

W tym miejscu należy ustosunkować się do wyrażonej w orędzii z 7.10.1918r. (i niewątpliwie szczerzej) deklaracji RR o jej zamiarze złożenia swej władzy organom zwierzchnim, które ustanowi Sejm oraz utworzenia rządu „złożonego z przedstawicieli najszerzych warstw narodu i kierunków politycznych”. „Rządu Narodowego” nie udało się utworzyć. Sejm miał być zwołany „z początkiem nowego roku”. Zgoda lewicy na udział w rządzie koalicyjnym Świeżyńskiego nie była jak można sądzić ostateczna i trwała. Lewica myślała już w tym czasie o jednostronnym objęciu władzy czego wyrazem było utworzenie po czterech dniach od pseudo zamachu Świeżyńskiego, „Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej” w Lublinie.

Mając za sobą doświadczenie ponad rocznego pełnienia funkcji głowy państwa oraz atuty prawne, kierując się zapewne obawą zdominowania naczelnej władzy państwowej przez prawicę co mogło grozić poważnymi konsekwencjami społeczno-politycznymi w pierwszych dniach niepodległości, RR bezwzględnie zlikwidowała „zbuntowany” rząd. Pozostała wierna swej koncepcji z 7.10.1918r. i nie usiłowała tworzyć nowego gabinetu²⁸⁵ mianując fachowe - urzędnicze prowizorium dla kontynuacji bieżącej pracy resortów. Jednocześnie wysłała pilne zaproszenie do stronnictw w Królestwie oraz w Galicji i Zaborze Pruskim dla podjęcia niezwłocznych dyskusji nad tworzeniem rządu. Zaproszenia te zostały przyjęte. Delegaci, którzy przyjechali do Warszawy²⁸⁶ konferowali jednak już nie z RR lecz z J. Piłsudskim.

O stosunkach RR z Piłsudskim piszemy w ostatnim rozdziale. Zdymisjonowany IV – ty gabinet początkowo nie zamierzał uznać decyzji RR²⁸⁷. Jako kontrpropozycję postanowiono utworzyć niezależny od RR „komitet ministrów”. Część gabinetu była innego zdania. Zdecydowanie od koncepcji tej odcięli się Świeżyński, Ponikowski, Higersberger. „Komitet” dwa dni czekał na uzgodnienie z socjalistami którzy jednak dyskusji nie podjęli²⁸⁸. Podobnie rzecz się miała z ludowcami²⁸⁹. Tymczasem od 4.11.1919r. urzędowała już Rada Tymczasowych Kierowników Ministerstw (ostatnie prowizorium) na czele z Władysławem Wróblewskim.

²⁸⁵ Podobno miało to miejsce lecz brak dokumentów uniemożliwia udowodnienie. Wg M. Seydy *op. cit.* s. 506. RR miała powierzyć prezesowi RGO P. Sapieże misję konferowania ze stronnictwami na rzecz utworzenia rządu koalicyjnego. Rzeczą natomiast Dawną jest zwrócenie się RR do J. Piłsudskiego „...z prośbą o podjęcie się utworzenia rządu narodowego, w ręce którego gotowa jest złożyć swa władzę...” oświadczenie Piłsudskiego z 12.11.1918r. MP Nr 201 z 12.11.1918r.

²⁸⁶ MP Nr 201 z 12.11.1918r. i Nr 204 z 15.11.1918r. – wg PAT - a na zaproszenie RR z Galicji wyjechali: Ptaś, Sobieski, Rymar (Narodowa Demokracja), Długosz, Tetmajer, Bardel, Witos (ludowcy), Tertil (tzw. demokraci), Sliwiński (tzw. niezawisli demokraci), Porowski i Goetz (konserwatyści), Klemensiewicz i Moraczewski (socjaliści) natomiast 14.11.1918r. przybyli: Zakrzewski, Lisiecki, Korfanty, Chłapowski i Żółtowski (“Za Wielkie Księstwo Poznańskie”), Sosiński (“Za Śląsk”), Łaszewski z Grudziądza (“Za Prusy”). 15.11.1918r. spodziewano się “Stychela, Grabskiego, Seydy i Morawskiego”).

²⁸⁷ St. Głębiński miał przekreślić kopię dokumentu dymisji.

²⁸⁸ Głębiński i Grabski wyjechali do Krakowa ale socjaliści w tym czasie wyjechali już do Lublina.

²⁸⁹ Wg Głębińskiego, RR wysłała za nimi do Krakowa swych przedstawicieli, którzy mieli proponować osobiście Głębińskiemu (Pułaski i Rądzynski) gotowość ustąpienia na rzecz “rządu narodowego jeżeli taki rząd się utworzy...” Głębiński, *op. cit.*, s. 33.

Na tle swej decyzji z 4.11.1918r.²⁹⁰ dnia 5.11.1918r. RR wydała kolejne orędownie „do Narodu Polskiego“. Podkreślono w nim dążność RR mającej szczerą wolę oparcia się na „niespożytych siłach ludu polskiego“ do „Odrodzonej i Zjednoczonej Polski“.

W nawiązaniu do Orędownia z 7.10.1918r. zaznaczono, że urzeczywistnienie tej idei może nastąpić wyłącznie z udziałem „Konstytucyjnego Sejmu“ od czego RR nie zamierza odstąpić oraz nie dopuści do zбочenia poprzez jak to określono „wciśnięcie pomiędzy naród polski a polski sejm ludowy zawodnych i jednostronnych dążeń i formacji partyjnych“. Za rzecznika „suwerennego ludu“ uznano tylko przyszły sejm a nie „zmieniające się z dnia na dzień ugrupowania partyjne“²⁹¹.

Na tym tle RR zapowiedziała: zwołanie w grudniu opartego na powszechnym głosowaniu Sejmu Konstytucyjnego do Warszawy, ogłoszenie ordynacji wyborczej oraz wydanie zarządzeń niezbędnych dla kreowania Sejmu. Jednocześnie wezwała wszystkie partie polityczne do zaproponowania składu „Rządu Narodowego, uosabiającego powszechność narodową ...“. Zapowiedziano natychmiastowe powołanie takiego gabinetu złożonego „... z ludzi, którzy sprawy ojczyzny stawiać będą ponad wszelkie względy partyjne...“. Zapowiedziano ponadto szybką budowę armii oraz zaapelowano o jedność Narodu.

W tych okolicznościach upadła endecka, prawicowa koncepcja uchwycenia władzy. Okazało się, że pomimo hałaśliwej propagandy i stwierdzeń o rzekomym rządzie dusz MKP (a właściwie Narodowa Demokracja) nie mogły liczyć na powszechną akceptację²⁹². Nie mniej jednak do 3.11.1918r. IV - ty gabinet także wniósł swój wkład do budowy podwalin przyszłej niepodległej państwowości. Rząd Świeżyńskiego był pierwszym polskim gabinetem RR wprowadzonym w Urzędowanie bez uzgodnień z władzami okupacyjnymi²⁹³, ponieważ jego utworzenie i funkcjonowanie nie opierało się o przepisy Patentu z 12.09.1917r. lecz miało swe źródło w orędowniu RR z 7.10.1918r. Charakter prawny gabinetu opierał się o konstrukcję ustrojową w/w

²⁹⁰ MP Nr 194 z 5.11.1918r.

²⁹¹ Aluzja do koncepcji „Rady Narodowej“ do czasu zwołania Sejmu oraz do platformy politycznej IV gabinetu wyrażonej 3.11.1918r.

²⁹² W sposób charakterystyczny komentował to I. Daszyński w mowie sejmowej w dniu 22.02.1919r.: „...zaczął się ten ruch dawno. Jednego pięknego dnia październikowego twierdza krakowska znalazła się w naszych polskich rękach. Jeszcześmy nie zdali sobie sprawy z ogromu naszego zwycięstwa, na szczęście bezkrwawego, kiedy przyszła nagle do nas wiadomość z Warszawy, że rząd Pana doktora Świeżyńskiego runął po 12 czy 13 dniach istnienia. Zastanawialiśmy się próżno nad przyczyną i możliwością tak piorunującego upadku, tego zapadnięcia się w nicość rządu partii, który uważał się za potężny, który był potężnym jak później wybory pokazały, którego nikt nie zwalczał, a który można było usunąć jednym gestem. Proszę Panów, ten 3 listopada jest datą ciekawą nadzwyczaj węzłowej natury. Bo po usunięciu się jeszcze jednego ostatniego rządu, jaki był możliwy, rządu dra Świeżyńskiego, zapanowała w Polsce faktyczna luka. Albowiem niepodobna uważać rządu dyrektora kancelarii naznaczonego po południu w niedzielę, dnia 3 listopada nagle premierem, z rząd... Otóż dziś nawet ... a jeszcze nie możemy stworzyć koalicji. A wyście chcieli Panowie, w cztery dni czy w tydzień zaledwie do zapadnięcia się w jakieś głębie rządów Pana dra Świeżyńskiego..., chcieliście, abyśmy do Was, którzy tę władzę rzuciliście z rąk, przyszli jak samarytanie i mówili: podnieście się, powstańcie, chcemy Was przyzwać...”

²⁹³ Z wyjątkiem określonej procedury dotyczącej obywatela pruskiego - Ministra Skarbu J. Englicha, w sprawie którego występowano do Komisarza rządu niemieckiego przy rządzie polskim o „umożliwienie mu objęcia tego stanowiska.” - RM - 8. posiedz. 66 z 25.10.1918r. k. 132.

o Orędzia, dekretu o wydawaniu przez RR rozporządzeń z mocą ustawy oraz oczywiście Dekretu o tymczasowej organizacji władz z 3.01.1918r. Przepisy te oraz praktyka poczynawszy od 7.10.1918r. nie przewidywały ingerencji władz okupacyjnych w działalność normotwórczą. Źródłem prawa w tym okresie były wyłącznie akty RR kontrasygnowane przez rząd jako całość. Z dotychczasowego systemu organów zniknęła rozwiązana przez RR Rada Stanu.

Akty ustawodawcze RR miały obowiązywać do czasu ich akceptowania lub uchylecia przez Sejm. Politycznie, rząd był odpowiedzialny przed wykonującą zwierzchnią władzę państwową RR.

6.4.2. Zagadnienia funkcjonalne

IV-ty gabinet odbył jedenaście protokołowanych posiedzeń w okresie od 23.10. do 2.11.1918r. Posiedzenia zachowały kolejność numeracji jako kontynuacja posiedzeń III – go gabinetu (a więc od 64 do 74). Praktyczne działania IV gabinetu były w zasadzie kontynuacją prac i kierunków politycznych poprzedniego rządu. Ustalenia przyjęte na posiedzeniach Rady Ministrów nie odbiegają od sposobów i trybu podejścia do spraw tak proceduralnych jak i zasadniczych prowadzonych przez poprzedników.

Okazało się, że praktyka rządowa w określonych warunkach politycznych zmusza do działania, które uprzednio poddawano ostrej krytyce. Zasługą rządu Świeżyńskiego była kontynuacja prac organizatorskich zmierzających do przygotowania dla w pełni samodzielnego rządzenia krajem przez Polaków oraz zdecydowanie w kierunku objęcia rządów w „Zjednoczonej Polsce” i „wszystkich jej dzielnicach”. Ten cel nigdy zresztą nie był obcy całemu systemowi organów RR. Na przeszkodzie realizacji podobnie jak IV – temu gabinetowi stały określone warunki polityczne i faktyczne IV – ty gabinet pracował w trybie nawiązującym lub zmieniającym niektóre ustalenia wewnętrzne poprzednich rządów.

Między innymi ustalono, że urlopu ministrom udziela rząd a powiadamianie o wyjazdach służbowych winno być kierowane z wyprzedzeniem zapewniającym możliwość wstrzymania przez Prezydenta Ministrów²⁹⁴.

Zmieniono poprzednią decyzję III - go gabinetu uznając, że za pracę spoza zakresu czynności zainteresowani urzędnicy mogą otrzymać dodatkowe wynagrodzenie.

W sprawach szczególnie pilnych zezwolono na zatrudnienie urzędników kontraktowych²⁹⁵. Tryb pracy rządu określono w taki sposób, że dopuszczono przedkładania rządowi bez uprzedniego uzgadniania w resortach wnioski nie mające charakteru normatywnego. Wnioski normatywne miały być odtąd rozpatrywane w terminie jednego tygodnia od daty rozesłania z wyjątkiem nagłych dla których zarezerwowano jeden dzień²⁹⁶. W sprawie urzędników austriackich przyję-

²⁹⁴ Protokół z posiedzenia RM z 23.10.1918r.

²⁹⁵ j.w. z 24.10.1918r.

²⁹⁶ Protokół z posiedzenia RM z 25.10.1918r.

tych w byłym GGL zaliczono ich do tabel płac zgodnie z krajową pragmatyką urzędniczą przyznając im także prawo rekwirowania lokali na potrzeby urzędowe oraz ustalono dla nich strój służbowy - czapka z orzełkiem i białe - czerwone opaski²⁹⁷.

6.5. V gabinet – prowizorium rządowe – okres od 4.11.1918r. do 17-18.11.1918r.

W wyniku przedstawionej wcześniej decyzji RR, zawartej w akcie dymisji gabinetu Swieżyńskiego oraz w poleceniu skierowanym do Szefa Biura Prezydyjnego Rady Ministrów Władysława Wróblewskiego²⁹⁸ utworzona została Rada Kierowników Ministerstw jako prowizorium rządowe. Akt dymisji zapowiadał „poruszenie spraw bieżących, aż do dalszego postanowienia, najstarszemu rangą urzędnikowi w każdym ministerstwie”. Polecenie skierowane przez RR do Wróblewskiego precyzowało personalia. Między obu decyzjami zaistniały sprzeczności. Nie powierzono bowiem kierownictwa resortów wszystkim spośród urzędujących Podsekretarzy Stanu mianując urzędników o niższym stopniu służbowym. Mogło to wynikać z cofnięcia zaufania niektórym spośród wiceministrów jak np. A. Wieniawskiemu za prawdopodobne solidaryzowanie się z odezwą IV - tego gabinetu z 3.11.1918r., mogło wynikać także z nieukształtowanej struktury resortów wobec świeżych decyzji o utworzeniu nowych i przeorganizowaniu już istniejących. Nie wynikało to raczej z uzgodnień z zainteresowanymi skoro akt konstytuujący prowizorium był „poleceniem”. W skład V – tego prowizorycznego gabinetu weszli: Władysław Wróblewski jako „Tymczasowy Kierownik rządu” i tymczasowy kierownik Ministerstwa Spraw Zewnętrznych²⁹⁹ oraz następujący tymczasowi kierownicy ministerstw: Ministerstwa Spraw Wewnętrznych - S. Ustyanowski (podsekretarz Stanu), Ministerstw Skarbu - Fr. Josse (Szef Sekcji), Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego - B. Dembiński (Podsekretarz Stanu), Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Koronnych - St. Janicki (Podsekretarz Stanu), Ministerstwa Spraw Wojskowych - płk. J. Wroczyński (Szef Sekcji), Ministerstwa Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej - W. Szejnach (Naczelnik Wydziału), Ministerstwa Komunikacji - J. Eberhardt (Szef Sekcji), Ministerstwa Sprawiedliwości - J. Świątopełk - Zawadzki. (Podsekretarz Stanu), Ministerstwa Przemysłu i Handlu - H. Strasburger (Podsekretarz Stanu), Ministerstwa Ochrony Pracy - F. Sokal (Naczelnik Wydziału), Ministerstwa Aprowizacji - J. Machnicki (Podsekretarz Stanu).

Rada Kierowników ministerstw określona była jako „gabinet urzędniczy”. Charakterem swoim zbliżona była do pierwszego prowizorium działającym pod przewodnictwem Ponikowskiego. Nie był to typowy organ systemu RR gdyż ten nie przewidywał działania prowizorium. W odróżnieniu od dotychczasowych prowizorów

²⁹⁷ j.w. z 31.10.1918r.

²⁹⁸ GCRR - 119. 47, MP nr 194 z 5.11.1918r. - dodatek nadzwyczajny (kontrasygnowane przez Wróblewskiego).

²⁹⁹ Określony też jako „Przewodniczący Rady Kierowników Ministrów” - posiedz. 1 RKM z 5.11.1918r. k. 288 oraz przez GCRR jako „zastępca Prezydenta Ministrów” - PRM - 1 k. 530 i następane.

nie było w nim poprzednich ministrów co nadawało V - temu gabinetowi szczególną cechę rządu tymczasowego. Na tym tle powstała też kwestia zdolności tego rządu do stanowienia wiążących norm oraz mocy urzędowej podejmowanych przez niego z konieczności decyzji o charakterze politycznym (w mniejszym lub większym stopniu). Zgodnie z zaistniałą sytuacją gabinet uznał za możliwe i potrzebne stanowienie w sprawach, które dotyczyły kontynuacji zagadnień rozpoczętych przez gabinety poprzednie, a których przerwanie z uwagi bądź zaawansowania bądź znaczenie byłoby szkodliwe. Rada Kierowników Ministerstw postanowiła zatem, że przede wszystkim będzie realizowała zarządzenia w formach wewnętrznych aktów normatywnych odnoszących się do układu kierowanych i nadzorowanych przez nią urzędów i instytucji. Stanowienie norm ogólnych w postaci dekretów przedstawianych do zatwierdzenia przez RR uznano początkowo za możliwe o ile te „... nie będą nosić zabarwienia politycznego ...”³⁰⁰.

Jednakże wobec wyraźnego już schyłku systemu organów RR zmieniono to stanowisko postanawiające, iż prowizorium nie będzie firmowało jakichkolwiek ogólnych norm prawnych.

Rada Kierowników Ministerstw odbyła zaledwie 4 protokołowane posiedzenia, z których ostatnie nastąpiło 11.11.1918r.³⁰¹. Gabinet zajął się na nich sprawami rzeczywiście nie cierpiącymi zwłoki, należały do nich: stan pertraktacji z władzami okupacyjnymi o przekazanie administracji, w tym przejście jej w całości w GGL, uzgodniono plan repartycji budynków dla potrzeb rozwijających się polskich urzędów i instytucji państwowych, zatwierdzano szereg wniosków personalnych w związku z rozbudową wewnętrzną poszczególnych resortów, ustalono budżet dla nowoutworzonego resortu komunikacji na okres do 31.12.1918r.³⁰² podjęto kroki zabezpieczające przed wywiezieniem z Warszawy ważnych akt okupacyjnego Prezydium Policji oraz akt i walerów administrowanej dotychczas przez Niemców Krajowej Kasy Pożyczkowej, podjęto wstępne uregulowania zmierzające do utworzenia policji państwowej, powołano Komisarzy odbiorowych taboru kolejowego. W porozumieniu z Radą Główną Opiekuńczą, której prezesa E. Spiechę zaproszono na posiedzenie rządu kontynuowano i koordynowano zagadnienia reemigracji. Preliminowano wstępne środki finansowe na rzecz zorganizowania tymczasowych terenowych organów administracji – Komisariatów Powiatowych. Konsekwentnie natomiast unikano podejmowania decyzji politycznych czego dowodem było nie przedsięwzięcie jakichkolwiek kroków wobec sytuacji w Lublinie gdzie socjaliści i ludowcy próbowali utworzyć centralny ośrodek władzy polskiej,

³⁰⁰ RM – 8 posiedz. 2 RKM z 7.11.1918r. k. 274. Aktów o charakterze ogólnym do 14.11.1918r. nie wydawano. Wydano natomiast cały szereg aktów typu rządowego (wewnątrz administracyjnych) publikowanych w szeregu przypadkach w Monitorze Polskim (MP Nr 196 z 6.11.1918r., nr 201 z 12.11.1918r., Nr 202 z 13.11.1918r., nr 205 z 16.11.1918r.).

³⁰¹ Przy tej okazji rozważono wniosek byłego, który GGL wobec przejścia przez władze polskie także kas wojsk austriackich zwrócił się z prośbą o wyasygnowanie 800 tys. kor. na wypłaty żołdu (sprawę przekazano Ministerstwu Skarbu).

³⁰² 30 tys. mk wpływu i 2 mln 526 tys. 200 mk wydatków.

a wręcz nakazując urzędnikom w Lublinie normalne wykonywanie obowiązków służbowych. Nie podjęto pertraktacji wobec oferty rządu radzieckiego w sprawie ustanowienia w Warszawie radzieckiej placówki dyplomatycznej.

W tym samym niemal czasie nastąpił rozpad okupacji w dotychczasowym GGL, 10.11.1918r. witany przez członka RR Z. Lubomirskiego przyjechał do Warszawy J. Piłsudski, któremu niemal natychmiast podporządkował się lewicowy „rząd“ lubelski.

W dniu 11.11.1918r. w uzgodnieniu z Piłsudskim RR przekazała mu naczelne dowództwo wojskowe, a 14.11.1918r. pełnię zwierzchniej władzy państwowej przy jednoczesnym własnym samorozwiązaniu się. W tym samym czasie Piłsudski początkowo w kontakcie z RR a następnie samodzielnie nie dysponując żadnym własnym aparatem administracyjnym rozpoczął pertraktacje na temat utworzenia rządu. Powołanie tego rządu nastąpiło 17.11.1918r., a jego pierwsze posiedzenie 18.11.1918r.

Od 12.11.1918r. Rada Kierowników Ministerstw już nie funkcjonowała. Urzędowali natomiast poszczególni Kierownicy Ministerstw oraz Przewodniczący Wł. Wróblewski. Nie znamy bliższych szczegółów dotyczących sposobu rozwiązania V - tego gabinetu. Wiadomo jest, że do czasu objęcia urzędowania przez powołanych przez Piłsudskiego ministrów, konsultując się z Wróblewskim poszczególni Kierownicy ministerstw przejmowali agendy byłych władz okupacyjnych de facto i na mocy porozumienia jakie Wróblewski jeszcze w imieniu RR i Rady Kierowników Ministerstw podpisał w tej sprawie z niemieckim dowództwem wojskowym w Warszawie, na mocy którego przekazano reprezentującej RR Radzie Kierowników Ministerstw administrację w dotychczasowym GGW.

Kontynuując rozpoczęte rozumowanie o sposobie rozwiązania V - go gabinetu uważamy, że formalnie takiego rozwiązania nie było. Zresztą V – ty gabinet rządem w formalnym rozumieniu nie był ani się za takowy nie uważał. Byli to wyspecjalizowani urzędnicy, którym powierzono tymczasowe prowadzenie spraw państwowych. Że tak najprawdopodobniej było świadczyć może fakt iż Wróblewski od chwili zebrania się pierwszego gabinetu powołanego przez Piłsudskiego uczestniczył nadal w posiedzeniach tego rządu jako Szef Biura Prezydialnego Rady Ministrów, zapewniając obsługę pracy rządu oraz Prezydenta Ministrów zgodnie z trybem jaki ustalono z chwilą utworzenia tego Biura oraz powołania jego kierownika.

Wobec pojawienia się 14.11.1918r. nowej władzy zwierzchniej zorganizowanej w osobie J. Piłsudskiego cały aparat administracyjny utworzony przez RR przeszedł wprost do nowego układu politycznego bez jakichkolwiek przeobrażeń a ponieważ urzędnicze prowizorium Wróblewskiego nie było wynikiem uzgodnień politycznych, nie było potrzebne by je formalnie odwoływać. Z momentem powołania rządu fachowcy przestali pełnić czasowo powierzone im zadanie prowizorium, wracając do normalnie wykonywanych czynności już pod kierunkiem nowych ministrów. Wypada jednakże podkreślić wysokie poczucie odpowiedzialności jakim cechowali się „prowizoryczni kierownicy”. Zespół ten nie ugiął się pod ciężarem wydarzeń wykonując nałożone na niego obowiązki jakimi było przecież nic innego jak utrzymanie w sprawności oraz praktycznym działaniu polskiego aparatu administracji państwowej szczebla centralnego.

Rozdział IV

Rada Stanu Królestwa Polskiego (RS)

1. Geneza i powołanie Rady Stanu

Rada Stanu jako jeden z trzech członów systemu organów Rady Regencyjnej została wymieniona w Patencie z 12.09.1917r. Rolę RS w tym systemie Patent określał jako współdziałanie z RR w zakresie wykonywania przez tę drugą „władzy ustawodawczej”¹ a także współdziałanie z organami administracji okupacyjnych - Generalnymi Gubernatorami przy wydawaniu przez nich aktów prawnych tworzących prawa i obowiązki dla ogółu ludności tj. „rozporządzeń z mocą ustawową”².

Szczegółowe określenia pozycji ustrojowej i sposobu powołania miała dokonać specjalna ustawa o RS wydana przez RR w uzgodnieniu z organami okupacyjnym³.

Koncepcja utworzenia RS powstała jednak dużo wcześniej aniżeli wynikałoby to z samego tylko Patentu z 12.09.1917r. Już bowiem akt 5 listopada, w którym zawarto sformułowanie o konstytucyjnym ustroju pozwalał zakładać, że proklamowanie państwa będzie miało organ typu parlamentarnego.

Kolejne już bardziej konkretne akty to rozporządzenie GGW z 12.11.1916r. o Radzie Stanu i Sejmie Królestwa Polskiego⁴, rozporządzenie obu generalnych gubernatorów z 6.12.1916r. o tymczasowej Radzie Stanu w Królestwie Polskim⁵ ustanawiające ten organ do czasu „... ustanowienia Rady Stanu w Królestwie Polskim na podstawie postępowania wyborczego ...”.

Kolejne akty to: projekt TRS z 3.07.1917r. o tymczasowej organizacji polskich naczelnich władz państwowych⁶ wymieniający instytucję RS oraz wspomniany już Patent z 12.09.1917r. a następnie ustawa RR z 4.02.1918r. o Radzie Stanu Królestwa Polskiego⁷ i wreszcie Dekret RR z 3.01.1918r. o tymczasowej organizacji władz naczelnich w Królestwie Polskim⁸.

¹ Art. 2 pkt 1 Patentu z 12.09.1917r.

² Art. 2 pkt. 2 j.w.

³ Art. 3 Patentu.

⁴ Wydane bez uzgodnienia z władzami austro-węgierskimi. Vo.bl. Nr 52 poz. 181 - nie weszło w życie.

⁵ Vo.bl. nr 55 poz.210.

⁶ K. Kumaniecki, *Odbudowa..., op. cit., s. 77.*

⁷ Dziennik Praw nr 2 poz. 2.

⁸ Dziennik Praw nr 1 poz. 1.

Jak już przedstawiliśmy w rozdziale o RR wspomniany wyżej projekt TRS stał się podstawą do powzięcia decyzji przez mocarstwa centralne. Decyzja ta wyrażona Patentem z 12.09.1917r. uznała propozycje polskie także w zakresie utworzenia quasi - parlamentarnego organu w postaci RS.

Prace nad ustaleniem powołaniem oraz pozycji RS w systemie organów RR podjęto niemal zaraz po powołaniu I – go gabinetu w grudniu 1917r. Pracował nad tym GCRR, a z ramienia RR koordynował i nadzorował to zagadnienie J. Ostrowski. Z uwagi na realia wojenne oraz wytyczoną Patentem z 12.09.1917r. konstrukcję powstających organów polskich celem twórców ustawy o RS nie było tworzenie przedstawicielstwa narodowego lecz ciała społeczno-politycznego o kompetencjach w zasadzie tylko opiniodawczych, doradczych uczestniczącego w legislatywie RR.

Projekt ustawy wychodzący częściowo z założeń zawartych w projekcie opracowanym przez TRS uzgadniany był z najwyższymi czynnikami mocarstw okupacyjnych w Berlinie⁹, a następnie szczegółowo dopracowany w Warszawie na konferencjach prowadzonych z udziałem Komisarzy rządów okupacyjnych. Równoległe z tymi uzgodnieniami RR przekazała projekt ustawy pod obrady rządu w dniu 21.12.1917r.¹⁰. Dwa dni wcześniej tekst przesłano GGW oraz delegatowi c i k MSZ w Warszawie S. Ugronowi. 23.01.1918r. odbyła się ostatnia konferencja obydwoma przedstawicielami administracji okupacyjnych a następnego dnia przeprowadzono zasadniczą debatę nad projektem na posiedzeniu Rady Koronnej¹¹.

Ostateczny tekst przygotował z ramienia PR prof. J. Siemieński - referendarz RR¹². RR 4.02.1918r. zatwierdziła projekt nadając mu rangę „ustawy” (a w zasadzie dekretu - gdyż RR tylko takie akty mogła wydawać).

Ustawa zawierała głównie sformułowania dotyczące składu oraz trybu wyborów i powoływania członków RS. Kompetencje RS stanowiły jej niewielką tylko część. Zgodnie z ustawą RS liczyła 110 członków z tego 55 miało pochodzić z wyborów 43 z nominacji RR a 12 stanowić mieli wiryliści. Siedzibą „RS” było „miasto stołeczne Warszawa”. W myśl ustawy do uprawnień RS należało:

1. „powzięcie uchwały w sprawie konstytucji Królestwa Polskiego ...” oraz „utworzenia Senatu i Izby Posłów”;
2. współdziałanie w ustawodawstwie na zasadach określonych Patentem z 12.09.1917r.;
3. uchwalanie budżetu administracji państwowej w tzw. dziedzinach przekazanych przez władze okupacyjne;
4. decydowanie o absolutorium dla rządu w sprawach przedłożonego przez rząd i stanu realizacji budżetu;
5. wyrażanie zgody na zaciąganie pożyczek obciążających „Państwo Polskie”;
6. zgłaszanie wniosków ustawodawczych.

⁹ PRM – 30 k. 8a.

¹⁰ RM – 58 posiedz. I gabinetu k. 50.

¹¹ GCRR – 280 k. 1 - 4a.

¹² GCRR – 281 k. 5-6.

Ponadto, członkom RS służyło prawo interpelowania Prezydenta Ministrów i poszczególnych ministrów oraz przeprowadzenie rozpraw nad odpowiedzią interpelowanych, żądanie obecności członków rządu na posiedzeniach RS lub komisji RS w celu udzielania wyjaśnień w zakresie poruszanych na tych posiedzeniach kwestii. Posiedzenia i obrady RS były jawne z wyjątkiem tych, których tajność zarządził Marszałek na wniosek rządu lub wskutek uchwały samej RS. Rada miała funkcjonować w oparciu o uchwalony przez siebie regulamin. Uprawnienia określone w pkt. 2 i 5 Patentu polegały na możliwości podejmowania uchwał dotyczących projektów ustawodawczych tylko odnoszących się do tych dziedzin administrowania krajem, które władze okupacyjne przekazały władzom polskim¹³. Wszelkie inne mogły być rozpatrywane przez RS jedynie za zgodą administracji okupacyjnych. Do tych uprawnień odnosiło się także opiniowanie przez RS projektów rozporządzeń z mocy ustawy jakie zamierzali wydać Generalni Gubernatorzy w zakresie dziedzin nieprzekazanych. Jednocześnie uchwalone przez RS a zatwierdzone następnie przez RR akty rangi ustawowej podlegały dalszemu zatwierdzeniu przez Generalnych Gubernatorów. Mogły wejść w życie o ile w terminie 14-dniowym Generalni Gubernatorzy nie „złożyli sprzeciwu”¹⁴. RS obradować miała w systemie sesyjnym. Zwolywanie RS, otwieranie, odraczenie i zamykanie sesji należało do RR która mogła także rozwiązać RS, z tym że w takim przypadku zgodnie z art. 15 ustawy o RS, miała obowiązek w ciągu 2-miesięcy zarządzić nowe wybory oraz powołać nowych członków RS pochodzących z nominacji. W razie rozwiązania wiryliści tracili prawa członków RS.

Zagadnieniami urzędzenia RS zajmowały się kolejno I - szy, II - gi i III – ci gabinet, za którego funkcjonowania doszło do wyborów, zwołania, ukonstytuowania się działalności i rozwiązania Rady Stanu. Jak już wcześniej wskazaliśmy I – szy gabinet brał udział w tworzeniu merytorycznej ustawy oraz uchwalił projekt „instrukcji” wyborczej¹⁵.

Tok prac nad konstrukcją Radą Stanu został wydatnie zahamowany w okresie poprzedzającym ‘kryzys brzeski’ i bezpośrednio po nim. W końcu jednakże, stojąc na stanowisku orędzia Rady Regencyjnej z 13.02.1918r. rząd uznał, że niezależnie od zaistniałych wydarzeń należy dążyć do przeprowadzenia wyborów zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami¹⁶.

Departamentowi Stanu zalecono opracowanie memoriału Rady Regencyjnej motywującego decyzję o konieczności zwołania Rady Stanu¹⁷ a Ministrowi Rolnictwa

¹³ W tym okresie jedynie sądownictwo i szkolnictwo.

¹⁴ Szerzej system trybu prawodawczego organów RR omawiamy w rozdziale VI.

¹⁵ RM – 519 posiedz. I gabinet z 30.01.1918r. k. 271.

¹⁶ Wybory miały się odbyć 27.02.1918r. W związku z perturbacjami brzeskim ustalono je na 9.04.1918r. – MP nr 27 z 19.03.1918r.

¹⁷ RM – 5 k. 319 - nie numerowane i nie protokołowane posiedzenie I gabinetu z 16.02.1918r. Memoriał w GCRR – 240 a – „Zbiór przepisów i rozporządzeń o wyborach do Rady Stanu”, „Odezwa Rady Regencyjnej w sprawie wyborów do Rady Stanu, oraz Odezwa Rady Regencyjnej „do Sejmików powiatowych i rad miejskich Warszawy, Łodzi i Lublina“ - MP nr 27 z 19.03.2018r.

i Dóbr Koronnych kontynuację starań o uzyskanie odpowiedniego lokalu dla nowego organu¹⁸.

Wspomniany wyżej memoriał przybrał formę odezwy RR. Sformułowania w niej zawarte nawiązywały do ducha orędzia z 13.02.1918r., w których jak to wskazaliśmy w rozdziale o RR stanęła ona na stanowisku konsekwentnego dążenia do dalszej pilnej budowy kolejnych elementów państwowości polskiej w Królestwie. Treść odezwy precyzowała stosunek RR do roli i znaczenia RS. Była także elementem propagandowym starającym się zapoznać społeczeństwo z zasadami powołania tej nowej instytucji. Stąd też odezwa RR w sprawie wyborów do Rady Stanu, podkreślała podjęcie przez RR sprawowania władzy najwyższej w „Państwie Polskim”, którą Rada podjęła i zaznaczając, że „źródło tej władzy (w przeświadczeniu RR) spoczywa w Narodzie, którego, niezłomnym dążeniem jest posiadanie własnego, niepodległego Państwa”.

Wychodząc z tych założeń i dla realizacji „dążeń Narodu” RR oraz dla zaznaczenia swojej z nim łączności RR podjęła dzieło, którego efektem miało być „jak najszybsze zwołanie opartego na demokratycznych podstawach... Sejmu Państwa Polskiego”. Krokiem do tego miało być wypracowanie przez RS i rząd „prawa przepisującego sposób zwołania Sejmu oraz zasady jego składu i ustroju”.

Rada Stanu zaś według treści odezwy miała być złożona z przedstawicieli „wszystkich warstw ludności oraz kierunków myśli politycznej”. RR zaznaczyła jednocześnie, iż skład Rady Stanu nie będzie ustalony na podstawie reprezentacji politycznych ponieważ „nie obejmują one wszystkich... mieszkańców”. Ponieważ zaś sejmiki i rady miejskie również nie reprezentowały „w równej mierze wszystkich obywateli kraju” RR zachowała sobie prawo mianowania pozostałej części dla wprowadzenia tym sposobem pełniejszego przedstawicielstwa społecznego jak również zagwarantowania udziału ludzi, „których ze względu na ich wiedzę i doświadczenie wysłuchać należy...”. Obok głównego zadania jakie przedstawiono Radzie Stanu (przygotowanie prawnych podstaw zwołania Sejmu) z uwagi na konieczność wydania szeregu niezbędnych uregulowań prawnych, odezwa stwierdzała konieczność zajęcia się tym przez Radę Stanu w zakresie takim jakie „rząd i ona sama uznają za najpilniejsze”¹⁹. Odezwa zakończyła się apelem o obywatelską postawę wyborców i przyszłych członków Rady Stanu.

Wybory zostały wyznaczone i odbyły się w całym kraju w dniu 9.04.1918r.²⁰. Powołanie RS odbyło się zgodnie z zasadami zawartymi w ustawie. Ponieważ jak już wspomnieliśmy ustawa szczegółowo określała tryb i zasady wyborcze nie wydano odrębnej ordynacji. Uzupełnieniem zasad ustawy było wydane na jej podsta-

¹⁸ RM – 512 posiedz. RKM z 28.03.1918r. k. 480.

¹⁹ Charakterystycznym jest nie wzmiankowanej nawet o „projekcie konstytucji” o czym mówił na pierwszym miejscu art. 20 ORS.

²⁰ MP nr 27 z 19.03.1918r., K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, *op. cit.*, s. 117. (Z wyjątkiem Lublina, gdzie Rada Miejska była rozwiązana). Mandat „lubelski” uzupełniono nominacją. M. Seyda, - Polska na przełomie..., s. 417 z tym że Seyda mylnie podaje dwa mandaty z Lublina. Rada miejska miała jeden mandat. Brak jeszcze jednego mandatu wynikał stąd, że w „kuriu powszechnej warszawskiej” jednego mandatu nie obsadzono GCRR 237 k. 4.

wie rozporządzenie Rady Ministrów w postaci „Instrukcji wyborczej dla wyborów do Rady Stanu”²¹.

Wybory dotyczyły 55 członków wybieralnej części Rady Stanu. Poza członkami wybieralnymi w skład Rady Stanu weszło 12 wirylistów (tj. 6 biskupów diecezjalnych obrządku rzymskokatolickiego, superintendent generalny wyznania ewangelicko-reformowanego, superintendent generalny wyznania ewangelicko-augsburskiego, najstarszy wiekiem rabin żydowski m.st. Warszawy, rektorzy Uniwersytetu i Politechniki Warszawskiej, Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego oraz 43 nominantów RR. Członków wybieralnych wybierały rady miejskie miast stanowiących jednostki samorządu (niezależnie od sejmików powiatowych) oraz sejmiki powiatowe według następującego podziału: Rada Miejska Warszawy - 6 członków, Rada Miejska Łodzi - 3, Rada Miejska w Lublinie - 1, ponadto (niezależnie od wyboru przez rady miejskie *in pleno*) radni Warszawy wybrani z tzw. „kurií powszechnej” - 2 członków, w Łodzi - 1. Sejmiki powiatowe w GGW w 8 okręgach wyborczych wybierały 24 członków a sejmiki powiatowe w GGL w 6 okręgach - 18. W każdym z okręgów wybierano po 3 członków Rady Stanu²². Okręgi o których mowa wyżej były następujące:

dla GGW:

- I. pow. warszawski, grójecki, grodziski, łowicki, rawski, skierniewicki;
- II. pow. siedlecki, garwoliński, łukowski, sokołowski, mińsko-mazowiecki;
- III. pow. łomżyński, ostrołęcki, ostrowski, szczuczyński;
- IV. pow. płocki, mławski, pułtuski;
- V. pow. włocławski, kutnowski, lipiecki, kolski;
- VI. pow. łódzki, łęczycki,
- VII. pow. kaliski, sieradzki, koniński;
- VIII. pow. częstochowski, wieluński, będziński.

dla GGL:

- I. pow. lubelski, lubartowski, puławski, janowski, chełmiński;
- II. pow. zamojski, krasnostawski, biłgorajski, tomaszowski, hrubieszowski;
- III. pow. radomski, kozienicki, wierzbicki, opatowski, sandomierski;
- IV. pow. kielecki, opoczyński, konecki, buski;
- V. pow. miechowski, olkuski, jędrzejowski, włoszczowski, pińczowski;
- VI. pow. piotrkowski, nowaradomski, dąbrowski²³.

Powołano 42 komisarzy wyborczych i ich zastępców pochodzących z terenów objętych wyborami²⁴.

Członkiem RS mógł zostać wybrany każdy „obywatel Państwa Polskiego” płci męskiej zamieszkały w obrębie GGW lub GGL, który ukończył 30 lat umięjący biegle czytać i pisać po polsku oraz mający bierne prawo wyborcze do rad miejskich

²¹ MP nr 43 z 11.04.1918r.

²² Art. 3 ustawy o RS.

²³ GCRR - 237 k. 4,5.

²⁴ Par. 6 „Instrukcji“.

i sejmików powiatowych. Czynne prawo wyborcze przysługiwało członkom rad miejskich i sejmików powiatowych. Głosowanie było tajne.

Za wybranych uważano:

- a) gdy wybierano jednego członka, RS - tego kto otrzymał ponad połowę ważnie oddanych głosów,
- b) dwu - gdy uzyskali względnie najwięcej głosów lecz nie mniej niż 1/3 ogólnej liczby ważnie oddanych głosów,
- c) trzech - jak wariant b) lecz przy 1/6,
- d) sześciu - jak wyżej, przy minimum 1/9.

W razie otrzymania w pierwszym głosowaniu ważnych głosów tylko przez tyłu kandydatów ilu miało być wybranych członków byli oni uznani za wybranych mimo nieosiągnięcia minimum. W przypadku nie dojścia do skutku wyboru w I turze ogłaszano następną tzw. wybory ściślejsze, do których przechodzili kandydaci, którzy w I turze otrzymali największą ilość głosów. Za wybranych uznawano tych, którzy uzyskali największą według kolejności ilość głosów. Obok członków, wybierano w tym samym trybie zastępców na wypadek gdyby członek z jakichkolwiek powodów przestał być członkiem RS. Nie wymagano żadnego quorum. Wybór był ważny bez względu na liczbę biorących udział w głosowaniu. Gdyby w jakimkolwiek okręgu wybory nie doszły do skutku w oznaczonym terminie, członków RS spośród mieszkańców danego okręgu (miasta) miała zamianować RR²⁵.

Wybory przeprowadzali Komisarze (wyborczy) przy pomocy zastępców²⁶, ustalając przed przystąpieniem do wyborów listę kandydatów. Kandydata mogło zgłosić co najmniej 10 wyborców. Tajne głosowanie odbywało się przez wpisanie jednego tylko nazwiska przez każdego z „wotujących”²⁷. Zasady wyborcze, jak można wnioskować z powyższego były wyrazem pewnych obaw o ewentualności bojkotu wyborów stąd np. tak prosty system wybierania oraz określania *quorum*. Takie podejście wypłynęło prawdopodobnie z sytuacji politycznej zaistniałej po Brześciu, oraz z wpływów pasywistów w organach samorządów. Znając sytuację polityczną w kraju oraz nastawienie poszczególnych ugrupowań partyjnych²⁸ organizujący powołanie RS rząd zakładał konieczność stworzenia odpowiedniego dla siebie układu polityczno-społecznego w Radzie Stanu drogą takiego rozdziału przez RR mandatów z nominacji, który dałby gwarancję minimalnego chociażby zapewnienia większości aktywistycznej w Izbie. 18.04.1913r. Rada Ministrów na wniosek specjalnie powołanej podkomisji (w składzie: Prezydent Ministrów, MSW i MR i DK) działającej w porozumieniu z członkami Rady Regencyjnej, przyjęła propozycję rozdziału mandatów nominanckich wg klucza politycznego. Propozycja ta była następująca²⁹:

²⁵ Art. 4 -12 Ustawy o RS.

²⁶ Par. 6 zdanie pierwsze („Instrukcji“).

²⁷ Par. 7 „Instrukcji“.

²⁸ RR i rząd miały dobre rozeznanie sytuacji w tym zakresie. RR otrzymywała regularne raporty pt. „Z życia partyjnego“ – GCR 299 teczka pod tytułem „Najnowsze informacje partyjne“. A także szczegółowy przegląd prasy dokonywany przez Biuro prezydzialne – GCRR – 248, 249, 250 i 251.

²⁹ RM – 6 k. 53 posiedz. 5 III gabinet z 18.04.1918r.

Liga Państwowców Polskich – 4 – Radziwiłłowicz, +” 3,
Centrum Narodowe – 4 – Szlubowski, Scipio del Campo, Szkotnicki, Wojciechowski,

Polska Demokracja – 2 – Humnicki, Jabłkowski,
Klub Państwowców Polskich – 1 – Grażewski,
Stronnictwo Narodowe – 4 – Zbrowski, Rostworowski, Targowski, Brudziński,
Zjednoczenie Ludowe – 5 – Starzyński, Wyrzykowski, Kujawa, Górski, Sadlak,
Stronnictwo Polityki Realnej – 2 – Potocki, Wilczewski,
Narodowa Demokracja – 1 – Kiniorski,
Związek Niezawisłości
Gospodarczej – 2 – Wierzbicki, Grohman,

Pozostałe ugrupowania – 8 – Markowski, Szymanowski, Bieliński, Błyskosz, Suligowski, Mikułowski-Pomorski, Sokołowski, E. Sapięha

„strefy rzemieślnicze” – 1 – Nowicki,
„sfery robotnicze” – 2 – Dziurzyński, Grabiński,
przedstawiciele ludności niemieckiej – 1 – Egler,
przedstawiciele ludności żydowskiej – 4 – Wegmeister, Szeroszewski, Natanson, Pfeffer, oraz – 3 – „z Lublina” (wobec rozwiązania rady miejskiej) - Sekutowicz, „jeden chłop” z chełmszczyzny ze Zjednoczenia Ludowego i „jeden robotnik” z NZR³⁰.

W aktach GCRR znalazł się również projekt rozdziału 60 mandatów z nominacji „... w przypuszczeniu, że 40 mandatów będzie przedstawionych lub wybranych przez sejmiki i rady miejskie³¹. Projekt ten wyglądał następująco:

Mandatów 60%	Zachowawcze 20%	Umiarkowane 60%	Radykalne 20%
10% Robotnicy 6	Demokr Chrześ. 1	NZR 3	PPS 2
10% Drobne miesz- czanstwo 6	N. D. 4	PD 2	

³⁰ Listę tę z wyjątkiem 8 nazwisk RR zatwierdziła. Członków nominatów RR mianowała 26.04.1918r. – MP nr 57 z 27.04.1918r.

³¹ Wynikało to zapewne z obawy o bojkot wyborów w organach samorządowych.

20% Inteligencja zawodowa 12	N.D.	2	PD CN LPP	1 3 3	Zjedn. SD PPP	2 1
35% Włóściarstwo 21	ND PR	1 3	ZL	14	PSL	7
20% Ziemiarstwo 12			CN SN	2 6		
5% Kapitałiści 3	Zw. Niez.	Gosp. 1	LPP	2		
		12		36		12

W wyniku ustalenia nazwisk wirylistów, nominantów oraz do przeprowadzeniu wyborów Rada Stanu ukonstytuowała się w składzie 107 osobowym. 52 (na 55 ustawowo) członków RS pochodziło z wyboru. Mimo bojkotu ze strony lewicy oraz niezdecydowania prawicy, wszystkie uprawnione kolegia wzięły udział w wyborach. Spośród mandatów wybieralnych 37 osiągnęła prawica – MKP. Wśród nominantów na 45 (ustawowo /43) było 36 aktywistów, 6 przedstawicieli MKP, 2 Żydów i 1 Niemiec, Tak więc, korzystający ze swych kompetencji RR i rząd stworzyły minimalną większość polityczną aktywistów w Radzie Stanu.

Wywołało to duże emocje prawicy, uzasadnione jeżeli sędzić po wynikach wyborów³². Tym niemniej MKP uznało, że podejmie działalność w RS, „której głównym zadaniem jest uchwalenie ustawy sejmowej i zwołanie Sejmu”³³.

W rezultacie skład RS wyglądał następująco: 10 wirylistów (zabrakło 2 biskupów rz.-kat.), 45 nominantów i 52 członków z wyborów. Wybory zostały dokonane w 8 okręgach wyborczych GGW i 6 okręgach GGL oraz w radach miejskich w Warszawie i Łodzi, i były przeprowadzone prawidłowo zgodnie z ustawą i instrukcją wyborczą, (skargi na wybory nie wpłynęły)³⁴. Liczba członków z wyboru zmniejszyła się o 2 (niewybranie członka w „kurii powszechnej” w r.m. Warszawy, brak w r.m. Lublina)³⁵.

³² 27 i 28.04.1918r. Narodowi demokraci (najsilniejsza partia w MKP) oświadczyli, że nie uważają RS „za istotne przedstawicielstwo części Polski zajętej przez państwa centralne, na i tym mniejsza przedstawicielstwo narodu nie tylko z powodu zasadniczych braków ustawy wyborczej i zastosowania nominacji pewnej ilości członków, ale i z powodu nie uczestniczenia w niej znacznego odłamu opinii polskiej...”. M. Seyda, *op. cit.*, s. 416, 417.

³³ M. Seyda, *Polska na przełomie, ibidem*.

³⁴ Sprawozdanie przewodniczącego Komisji Rugów RS S. Lubickiego na 4 posiedzeniu RS w dniu 4.07.1918r. Sprawozdanie Stenograficzne z posiedzeń Rady Stanu (SSRS) s. 59. (Tom w bibliotece Sejmowej RP).

³⁵ Rada Miejska Lublina była zawieszona w działaniu przez GGL.

Incydenty wyborcze: w Łodzi NZR³⁶, a w Siedlcach PSL oświadczyły, że udziału w wyborach nie wezmą, w Zamościu protestując przeciwko ustaleniom pokojowym w Brześciu uchyliło się od udziału 49 na 96 uprawnionych. Ponadto protesty polityczne przeciwko wyborom złożyły: NZR i PSL w okręgu kieleckim, PSL w miechowskim i PPS w radomskim. W okręgu lubelskim 30 wyborców uchyliło się od głosowania³⁷.

Personalny skład Rady Stanu wyglądał następująco³⁸: lista członków wraz z podaniem zawodów, kategorii wyborczej, miejsca stałego zamieszkania i udziału w komisjach Rady Stanu³⁹. Oznaczenia kategorii wyborczej określają:

I - wyryłści, IIa - wybrani przez sejmiki, IIb - wybrani przez rady miejskie, III - nominanci.

1. Aksamitowski A. – proboszcz, kat. III, zam. Przedbórz pow. konecki, członek komisji Ochrony Pracy, Petycyjnej.
2. Augustyński W. – rolnik, kat. II a, zam. Mniszek pow. radomski, członek komisji rolnej.
3. Bądryński S. – ziemianin, kat. IIa, zam. Czeberaki pow. konstantynowski, członek komisji Finansowo-gospodarczej, Sejmowej.
4. Bieliński A. – ziemianin, kat. III, zam. Bidziny pow. opatowski, członek komisji Rugów, Rolnej, Sejmowej.
5. Błyskosz J. – rolnik, kat. III zam. Dołhobrody pow. włodawski.
6. Brudziński Z. – ziemianin, kat. III zam. Skotniki pow. Sochaczew, członek komisji Finansowo-Gospodarczej, Rolnej.
7. Brun S.G. – kupiec, kat. III zam. Warszawa, członek komisji Finansowo-Gospodarczej, Sejmowej.
8. Brzeziński Cz. – adwokat, kat. IIb, zam. Warszawa członek komisji Ochrony Lokatorów, Prawodawczych Wniosków, Regulaminowej.
9. Ks. pastor Bursche J. – superintendent Generalny wyznania ewangelicko-augsburskiego, kat. I. zam. Warszawa.
10. Chaniewski St. - prof. U.W., kat. IIa, zam. Rowy pow. Garwolin, członek komisji Finansowo-Gospodarczej, Rolnej, Rugów, Sądowej.
11. Ciechomski H. – ziemianin, kat. II a, zam. Kostulin pow. Włocławek, członek komisji Wojskowej.
12. Chrzanowski Z.⁴⁰ – ziemianin, dyrektor Warszawskiego Syndykatu Rolniczego, kat. IIa, zam. Dziadkowskie pow. Konstantynów, członek Komisji Budżetowej, Finansowo-Gospodarczej.

³⁶ Pomimo burzliwych protestów NZR w Łodzi, RR mianowała członka NZR w Łodzi co „... zrobiło duże wrażenie...”. GCRR 299 k. 20.

³⁷ SSRS *ibidem*.

³⁸ GCRR 237 k. 1-3.

³⁹ GCRR 236 k. 20-29 oraz „Komisje Rady Stanu Królestwa Polskiego” a druk zwarty w Bibliotece Sejmowej.

⁴⁰ Po zrzeczeniu się mandatu na jego miejsce wszedł T.M. Skarzyński. SSRS s. 75 posiedz. RS z 9.07.1918r.

13. Eiger B. – konsul duński, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Finansowo-Gospodarczej, Głównej.
14. Fudakowski K. – ziemianin, kat. IIa, zam. Warszawa, członek komisji Petycyjnej Rolnej, Sejmowej.
15. Garbiński A. – Dyrektor huty, kat. IIa, zam. Dąbrowa Górnicza członek komisji Ochrony Pracy, Prawodawczych Wniosków, Regulaminowej, Petycyjnej.
16. Garlicki St. – Profesor P.W., kat. III, zam. Warszawa członek komisji Oświatowej, Petycyjnej.
17. Ks. Gościcki L. – proboszcz, kat. IIa, zam. Małkinia pow. Ostrowski, członek komisji Oświatowej, Sejmowej.
18. Górski W. – rolnik, kat. III, zam. Szczygły Górne pow. Łukowski, członek komisji Petycyjnej, Rolnej.
19. Grabowicz J. – rolnik, kat. IIa, zam. Rudnik pow. Łowicz, członek komisji Administracyjnej.
20. Grohman K. – przemysłowiec, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji budżetowej, Finansowo-Gospodarczej.
21. Grotowski M. – profesor P.W., kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Budżetowej, Głównej, Oświatowej.
22. Humnicki A. – profesor P.W., kat. III, Warszawa, członek komisji Głównej, Ochrony Pracy, Sejmowej, Wojskowej.
23. Jabłoński J. – ziemianin, kat. IIa, zam. Pniewo pow. Łomża, członek komisji Głównej, Petycyjnej, Rolnej, Wojskowej.
24. Jabłoński P. – rolnik, kat. IIa, zam. Wojszowa pow. Zamość, członek komisji Rolnej, Wojskowej.
25. Jabłonowski W. – literat, kat. IIa, Warszawa, członek komisji Głównej, Oświatowej.
26. Jasiński W. – ks. proboszcz, kat IIa, zam. Piotrków, członek komisji Oświatowej.
27. Karski W. – ziemianin, kat. IIa, zam. Nieznanowice, pow. Włoszczowa, członek komisji Rugów.
28. Kaszuba E. – rolnik, kat III, zam. Kopydłów Nowy pow. Konin, członek komisji.
29. Kindler O. – przemysłowiec, radca handlowy, kat. IIb, zam. Pabianice pow. Łódź, członek komisji Finansowo-Gospodarczej, Petycyjnej.
30. Kiniorski M. – ziemianin, prezes CTR, kat. III, zam. Suchodębce, pow. Kutnowski, członek komisji Budżetowej, Finansowo-Gospodarczej, Rolnej.
31. Kisior J. – rolnik, kat. IIa, zam. Majdan Kozłowiecki, pow. Lubartów, członek komisji Petycyjnej, Rolnej.
32. Dr Kostanecki A. - Rektor UW, kat. I, zam. Warszawa, członek komisji Głównej, Oświatowej.
33. Krasuski E. – inżynier, kat. IIb, zam. Łódź członek komisji Ochrony Pracy, Regulaminowej, Sejmowej.

34. Krzywkowski B. – rolnik, kat. IIa, zam. w Strzelinie pow. Ciechanów, członek komisji Sejmowej, Rolnej.
35. Kujawa A. – rolnik, kat. I II, zam. Lubieniek pow. Gostyniński, członek komisji Ochrony Pracy, Prawodawczych Wniosków.
36. Lechnicki F. – ziemianin, kat. IIa, zam. Serebryszcze pow. Chełmski.
37. Leszczyński Z. – ziemianin, kat. IIa, zam. Kaliczany pow. Opatowski, członek komisji administracyjnej, Budżetowej, Rolnej.
38. Libicki J. – dyrektor Towarzystwa Kredytowego miasta Warszawy, kat. IIb, zam. Warszawa, członek komisji Administracyjnej, Budżetowej, Rugów, Sadowej, Sejmowej.
39. Lipczyński St. - Prezes Starszych i Podstarszych Zgromadzenia Rzemieślników miasta Warszawy, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Ochrony Pracy.
40. Łempicki M. - inżynier, kat. IIb, zam. Warszawa, członek komisji Budżetowej, Regulaminowej.
41. J. E. Łosiński A. – biskup kielecki, kat. I, zam. Kielce.
42. Łuniewski G. – ziemianin, kat. IIa, zam. Gnojno pow. Busk, członek komisji Administracyjnej, Rolnej.
43. Malcz B. – ziemianin, kat. IIa, zam. Olszowa pow. Brzeziński.
44. ks. Maliniwski B. – proboszcz, kat. IIa, zam. Tarnogród pow. Biłgoraj, członek komisji Oświatowej, Rugów.
45. dr Marczeski J. – burmistrz, kat. IIa, zam. Częstochowa, członek komisji Administracyjnej, Petycyjnej, Redakcyjnej.
46. Marczewski W. – ziemianin, kat. IIa, zam. Widawka pow. Noworadowski, członek komisji Głównej, Sejmowej, Zdrowia.
47. Markowski B. - Prezes Towarzystwa Wzajemnego kredytu, kat. III, zam. Kielce, członek komisji administracyjnej.
48. Marylski-Łuszczewski A. - ziemianin, kat. IIa, zam. Pęcice pow. warszawski, członek komisji Głównej, Wojskowej.
49. Mikułowski-Pomorski J. - Profesor U.W., kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Rolnej, Wojskowej.
50. Minkiewicz A. - inżynier, kat. IIa, zam. Olkusz.
51. Natsnson J. - przemysłowiec, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Budżetowej, Petycyjnej.
52. J.E. Nowowiejski J. - biskup płocki, kat. I, zam. Płock
53. Ochimowski F. - adwokat, kat. IIb, zam. Warszawa, członek komisji Prawodawczych Wniosków, Sądowej, Sejmowej.
54. Ostachowski J. - rolnik, kat. III, zam. Suboszowa pow. Olkusz, członek komisji Głównej, Sejmowej, Wojskowej.
55. Parczewski A. - dziekan Wydziału Prawa U.W., kat. IIa, zam. Warszawa, członek komisji Głównej, Ochrony Lokatorów, Redakcyjnej, Sejmowej, Sądowej.
56. Perlmutter Abraham - rabin miasta stołecznego Warszawy, kat. I, zam. Warszawa.

57. Pfeffer Mojżesz - ziemianin, kat. III, zam. Niechcice pow. Piotrkowski.
58. Popławski A. - ziemianin, kat. IIa, zam. Moskarzew pow. Włoszczowa, członek komisji Finansowo-Gospodarczej, Oświatowej.
59. hr. Potocki A. - ziemianin, kat. IIa, zam. Warszawa, członek komisji Petycyjnej.
60. hr. Potocki H. - ziemianin, kat. III, zam. Chrzęstów, pow. włoszczowski, członek komisji Głównej, Rolnej.
61. hr. Potocki Wł. - ziemianin, kat. IIa, zam. Przymięcz pow. Częstochowa, członek komisji Rolnej.
62. Przyłucki N. - adwokat, kat. IIb, zam. Warszawa.
63. Pułaski L. - ziemianin, kat. IIa, zam. Grzymiszew, pow. Koński, członek komisji Rolnej Rugów.
64. Pułaski F. - ziemianin, kat. II, zam. Warszawa, członek komisji redakcyjnej.
65. dr Radziszewki H. - profesor U.W., kat. IIa, zam. Warszawa członek komisji administracyjnej, Budżetowej, Finansowo- Gospodarczej.
66. dr Radziwiłowicz R. - lekarz, kat. III, zam. Warszawa członek komisji Prawodawczych Wniosków Zdrowia.
67. dr Rosenbratt J. - lekarz, kat. IIb, zam. Łódź.
68. dr Rosset A.⁴¹ - inżynier, kat. IIb, zam. Warszawa.
69. hr. Rostworowski W. - ziemianin, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Sejmowej, Wojskowej.
70. J.E. Ryx M. - biskup sandomierski, kat. I, zam. Sandomierz.
71. ks. hr. Scipio del Campo J. - proboszcz, kat. III, zam. Siedlce, członek komisji Głównej, Oświatowej, Prawnej.
72. Ks. pastor Semandeni W. - superintendent Generalny wyznania ewangelicko-reformowanego, kat. I, zam. Warszawa.
73. Sekutowicz B. - adwokat, kat. III, zam. Lublin, członek komisji Finansowo-Gospodarczej, Ochrony Lokatorów, Sądowej, Wojskowej.
74. Siemieński L. - ziemianin, kat. IIa, zam. Żóraw, pow. Noworadomski, członek komisji Głównej, Rolnej.
75. Simon G. - redaktor, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Ochrony Pracy.
76. Skarbiński St. - dyrektor kopalni, kat. IIa, zam. Grodziec pow. Będzin, członek komisji Administracyjnej, Głównej, Finansowo-Gospodarczej, Ochrony Pracy.
77. Skarżyński T.M. - dyrektor oddziału Banku dla Handlu i Przemysłu, kat. IIa, zam. Warszawa.
78. Skotnicki J. - artysta malarz, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Oświatowej.
79. Skup Wł. - nauczyciel, kat. IIa, zam. Siedlce, członek komisji Administracyjnej, Oświatowej.
80. dr Sokołowski A. - profesor U.W., kat. III, zam. Warszawa członek komisji Zdrowia.

41

W chwili ukonstytuowania RS aresztowany później w wyniku starań rządu i RR zwolniony.

81. Srzednicki St. - I prezes Sądu Najwyższego, kat. I, zam. Warszawa.
82. Starzyński F. - ziemianin, kat. III, zam. Trembaczów pow. Lubelski, członek komisji Rolnej, Sejmowej.
83. Strzelecki A. - rolnik, kat. IIa, zam. Juchów pow. kutnowski, członek komisji Finansowo-Gospodarczej.
84. Studnicki W. - redaktor, kat. III, zam. Warszawa.
85. Suligowski A. - prezes Związku Miast Królestwa Polskiego, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Ochrony Lokatorów, Pracy, Redakcyjnej, Rugów, Sejmowej.
86. Święcki T. - prezes, Dyrektor Towarzystwa kredytowego Ziemiańskiego, kat. IIa, zam. Płock, członek komisji Redakcyjnej.
87. dr Świeżyński J. - ziemianin, kat. IIa, zam. Sadłowice, pow. Sandomierz, członek komisji Głównej, Wojskowej, Zdrowia.
88. Szlubowski B. - ziemianin, kat. III, zam. Radzyń członek komisji Petycyjnej, Rolnej.
89. Szybiłło T. - rzemieślnik, kat. III, zam. Łódź, członek komisji Finansowo-Gospodarczej, Ochrony Lokatorów, Ochrony Pracy.
90. Szymanowski-Korwin F. - dyrektor Banku Ziemiańskiego, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Budżetowej, Finansowo-Gospodarczej.
91. Szejczer J. - ziemianin, kat. IIa, zam. Ostrów, pow. Łaski, członek komisji Rolnej.
92. Targowski J. - prezes Związku Ziemian, kat. III, zam. Buczek pow. Sandomierski, członek komisji Budżetowej, Głównej, Rolnej.
93. Tomal T. - rolnik, kat. IIa, zam. Wyszogród pow. Pińczów.
94. Wagmeister Joel - ziemianin, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Oświatowej.
95. Weisblat A. - inżynier, kat. IIb, zam. Warszawa, członek komisji Sejmowej.
96. Wierzbicki A. - Dyrektor Towarzystwa Przemysłowców Królestwa Polskiego, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Budżetowej, Finansowo-Gospodarczej.
97. Wilczewski-Tallen L. - adwokat, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Głównej, Ochrony Lokatorów, Redakcyjnej, Sądowej, Sejmowej.
98. Włodek L. - publicysta, kat. IIa, zam. Warszawa, członek komisji Redakcyjnej.
99. Wojda F. - rolnik, kat. III, zam. Sobota pow. Łowicki, członek komisji Finansowo-Gospodarczej.
100. Walczyński J. - robotnik, kat. IIb, zam. Łódź, członek komisji Głównej, Ochrony Lokatorów, i Ochrony Pracy.
101. Wyrzykowski H. - redaktor, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Budżetowo-Gospodarczej, Regulaminowej, Sejmowej.
102. hr. Zamoyski W. - ziemianin, kat. IIa, zam. Ruda Pilczycka, pow. konecki, członek komisji Zdrowia.
103. Zawadzki W. - profesor PW kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Budżetowej, Głównej.

104. Zbrowski M. - adwokat, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Administracyjnej, Głównej, Ochrony Pracy, Sejmowej, Wojskowej.
 105. J.E. ks Zdzitowiecki S. - biskup kujawsko-kaliski, kat. I, zam. Włocławek.
 106. Zieliński E. - ziemianin, kat. III, zam. Rembieszów pow. Łaski, członek komisji Finansowo- Gospodarczej.
 107. dr Zieliński L. - przemysłowiec, kat. III, zam. Warszawa, członek komisji Administracyjnej, Finansowo-Gospodarczej.
 108. Zawidzki J. - rektor PW, kat. I, zam. Warszawa, członek komisji Oświatowej.
 109. Gniazdowski D.⁴²

Skład społeczny członków RS wskazuje na zdecydowanie konserwatywne zaplecze części wybieralnej Izby oraz konserwatywne motywy w odniesieniu do nominantów. Wynikało to z ogólnie zachowawczego trendu jakim w sprawach społecznych kierowali się z jednej strony RR i rząd z drugiej natomiast obawa przed główną siłą konkurencyjną aktywizmu – pasywistów czyli prawicy społecznej, która dominowała w organach samorządowych.

RR rekrystem z 11.06.1918r. zwołała Radę Stanu na dzień 22.06.1918r. do „m.st. Warszawy”⁴³. W dniu tym odbyło się uroczyste nabożeństwo i otwarcie Rady Stanu przez RR. Wygłoszono rano „mowę tronową” a po południu otwarto pierwsze posiedzenie Rady Stanu⁴⁴. Osiem dni wcześniej 14.06.1918r. Rada Regencyjna mianowała Marszałka Rady Stanu - Fr. Pułaskiego⁴⁵.

Inauguracja Rady Stanu spotkała się z oddźwiękiem reprezentatywnych politycznych kół polskich w parlamentach Rzeszy i Austro – Węgier m.in. depezę gratulacyjną z życzeniami owocnych obrad „nad budową niezależnego państwa polskiego” z nadzieją, „że RS wznowi świetne tradycje sejmu warszawskiego i stworzy trwałe podwaliny dla wolnej Polski...” w imieniu „Polaków zamieszkałych w Galicji” przesała prezydium Koła Polskiego w Wiedniu⁴⁶. Życzenia oraz podkreślenie „... doniosłości chwili dziejowej świadomości wynikających stąd obowiązków, zrozumienia ważności zadań czekających rozwiązania przez uchwały RS „... przesał w imieniu Sejmu Galicyjskiego Marszałek Niezabitowski⁴⁷. Podobną depezę przesała „Rada Królewsko Stołeczna miasta Lwowa”. Były też inne mniej ważne, depeze od ck MSZ - Buriana „... RS, której praca będzie miała dla przyszłości nowopowstałego Państwa Polskiego duże znaczenie, początek sesji... jest nowym krokiem w kierunku budowy Państwa Polskiego...⁴⁸. Depeszę w podobnym duchu przesał kanclerz Rzeszy Hertling⁴⁹.

⁴² Po zrzeczeniu się mandatu w jego miejsce wszedł L. Włodek. SSRS s. 75 5 posiedz. RS z 9.07.1918r.

⁴³ MP nr 69 z 12.06.1918r.

⁴⁴ RM – 6 k. 733 27 posiedz. II gabinet z 20.06.1918r., 1 posiedz. RS – SSRS s. z 22.06.1918r.

⁴⁵ MP nr 72 z 15.06.1918r.

⁴⁶ SSRS - s. 28 3 posiedzenie z 27.06.1918r.

⁴⁷ SSRS – s. 44 z 4.07.1918r.

⁴⁸ SSRS – s. 3, 1 posiedzenie z 22.06.1918r.

⁴⁹ SSRS – s. 2, z 26.06.1918r.

2. Organizacja wewnętrzna, tryb pracy Rady Stanu

Art. 18 ustawy przewidywał następujące organy wewnętrzne: „przewodniczącego Rady Stanu - który nosi tytuł Marszałka Rady Stanu” - mianowanego przez Radę Regencyjną oraz wybranych przez Radę Stanu o odrębnym głosowaniu, 2 Wicemarszałków i czterech sekretarzy, którzy to łącznie z marszałkiem tworzyli Prezydium Rady Stanu. W wypadku rozwiązania Rady Stanu, prezydium konstituować się miało na nowo na powyższych zasadach. Prezydium miało być organem urzędującym stale (też w przerwie między sesjami) aż do zebrania się pierwszego sejmku”.

Poza Prezydium, wewnętrznymi organami Rady Stanu były Komisje Rady Stanu⁵⁰. Izba zorganizowana była w kluby według orientacji politycznej.

Prezydium Rady Stanu. Prezydium jako całość posiadało tylko jedną kompetencję tj. decydowanie o przeznaczeniu przyznanych kwot budżetowych na pokrycie kosztów związanych z pracami Rady Stanu. Natomiast Marszałek jako wyeksponowany organ posiadał szereg uprawnień regulaminowych i porządkowych.

Marszałek Rady Stanu – kierował obradami, utrzymywał porządek podczas posiedzeń, reprezentował RS na zewnątrz. Miał prawo uczestniczenia w posiedzeniach komisji RS z głosem doradczym, oraz delegować na nie wicemarszałków w tym samym charakterze. Był zwierzchnikiem urzędników obsługi RS i „służby”. W sprawach dyscyplinarnych podlegała mu Straż Marszałkowska (komisarz i strażnicy). Władza porządkowa Marszałka dotyczyła całego gmachu w którym urzędowała Rada Stanu. Wyznaczał terminy posiedzeń zwyczajnych i nadzwyczajnych (na wniosek 20 członków RS lub Prezydenta Ministrów był zobowiązany zwołać posiedzenie nadzwyczajne). Na wniosek rządu lub po uchwale RS zarządzał tajność obrad. Sprawdzał quorum izby. Przed zamknięciem posiedzenia ogłaszał porządek następnego posiedzenia (w razie sprzeciwu co najmniej 3 członków RS i podjęciu uchwały w tej sprawie przez izbę porządek ten mógł być zmieniony). Udzielał głosu mówcom w RS. Przewodniczył Komisji Redakcyjnej, oraz zwoływał pierwsze posiedzenie Komisji Głównej. Czuwał nad rozpatrywaniem interpelacji oraz trybem stawiania „pytań” (kierowanych do członków rządu). W sprawach porządkowych, dyscyplinarnych posiadał prawo upominania, żądania od Rady wykluczenia niezdyscyplinowanego członka na 1-5 posiedzeń, zarządzania usunięcia z sali (dotyczyło też publiczności), zawieszania obrad na czas oznaczony lub zamykanie ich oraz przerywanie⁵¹. Udzielał urlopu członkom RS na czas nie dłuższy niż 14 dni (dłuższe terminy mogła ustalić RS).

⁵⁰ Dla przyspieszenia obrad RS przyjęła na pierwszym posiedzeniu przedłożenie rządowe – Projekt regulaminu Rady Stanu „jako regulamin tymczasowy” – SSRS k. 4. (i tak już zostało – Z.J.W.) Projekt liczył 71 paragrafów.

⁵¹ Jako ostateczność a jednocześnie środek prawny „... jeżeli Marszałek nie może uzyskać posłuchu, nakrywa głowę, przez co posiedzenie przerwane jest na pół godziny”. Par. 64 regulaminu.

Wicemarszałkowie – zastępowali kolejno Marszałka gdy ten z jakichś powodów nie wykonywał swej funkcji. Wobec braku innych sformułowań należy wnosić, że pod nieobecność Marszałka urzędujący wicemarszałek posiadał kompetencje Marszałka.

Sekretarze Rady Stanu – sprawowali nadzór nad rzetelnością protokołu i stenogramu z obrad izby, prowadzili listę mówców, obliczali głosy oraz odczytywali z polecenia Marszałka wskazane dokumenty. Funkcje swe pełnili po dwu według porządku i podziału funkcji ustalonego przez Marszałka.

Wyboru Wicemarszałków i sekretarzy izby RS dokonała na pierwszym posiedzeniu⁵². Wicemarszałkami zostali: Józef Mikułowski-Pomorski (53 głosy) i Stefan Bądziński (45 głosów), sekretarzami: Skotnicki, Wyrzykowski, Krasuski, Popławski⁵³.

Komisje Rady Stanu - Komisje (problemowe) jako organy stałe wyłonione zostały w oparciu o propozycje przedstawione przez Komisję Główną (20 osobową) wybraną na pierwszym posiedzeniu Rady Stanu. Komisja na 3 posiedzeniu 27.06.1918r.⁵⁴ przedstawiła przyjęte następnie przez Radę zasady wyboru członków komisji (zwykłą większością głosów na listy imienne). Tego samego dnia ustalono i dokonano wyboru członków 6 komisji⁵⁵. Dnia 4.07.1918r. na 4 posiedzeniu ustalono następnych 8 komisji (w tym jedna niestała - Ochrony Lokatorów) i wybrano część ich członków⁵⁶ reszty dokonano 9.07.1918r. na 5 posiedzeniu Izby⁵⁷.

Łącznie Rada Stanu powołała 17 komisji⁵⁸. Były to:

Komisja Administracyjna – przewodniczący Leszczyński
sekretarz dr J. Marczewski,

Komisja budżetowa – Radziszewski, sekretarz - Targowski J.

Komisja Finansowo – Wierzbicki A.

Gospodarcza – sekretarz - Sekutowicz B.,

Komisja Główna – Barczewski A., sekretarz – Zawadzki W.,

Komisja Ochrony Pracy – Humnicki A., sekretarz - Simon G.,

Komisja Oświatowa – Kostanecki A., sekretarz - Skup Wł.,

Komisja Petycyjna – Fudakowski K., sekretarz – Jabłoński J.,

Komisja Prawodawczych Wniosków – Ochimowski F., sekretarz ks. Scipio del Campo J.,

Komisja Redakcyjna – mar. Pułaski F., sekretarz - Włodek L.,

Komisja regulaminowa – Suligowski A., sekretarz - Brzeziński Cz.,

⁵² SSRS – s. 3 i 4.

⁵³ Bądziński z MKP, także Karasuski i Popławski. M. Seyda, *Polska na przełomie...*, s. 443.

⁵⁴ SSRS – s. 33, 34.

⁵⁵ SSRS – s. 35.

⁵⁶ SSRS – s. 45-49.

⁵⁷ SSRS – s. 71.

⁵⁸ W Bibliotece Sejmowej, druk zwarty.

Komisja Rolna – Chaniewski St., sekretarz - Mikułowski-Pomorski J

Komisja Rugów – Libicki St., sekretarz - Karski Wł.

Komisja Sądowna – Parczewski A., sekretarz - Brzeziński Cz.

Komisja Sejmowa – Marczewski W., sekretarz - Humnicki A.,

Komisja Wojskowa – Mikułowski-Pomorski J., sekretarz - Humnicki W.

Komisja Zdrowia – dr Radziwiłłowicz R., sekretarz – hr. Zamoyski W.

Komisje Rady Stanu powołane były do rozpatrywania zagadnień skierowanych pod ich obrady przez Radę Stanu. Mogły zapraszać w charakterze rzeczoznawców osoby spoza komisji i spoza Rady Stanu (z głosem doradczym).

Posiedzenia zwoływali przewodniczący z własnej inicjatywy lub na wniosek połowy członków. Posiedzenia były prawomocne przy *quorum* 50% ustawowego stanu Izby, głosowano bezwzględną większością głosów obecnych członków, w razie równości przeważał głos przewodniczącego. Przewodniczący obowiązany był zawiadamiać o terminach i przedmiocie obrad zainteresowanego ministra i komisarzy rządów państw centralnych przy rządzie polskim. Komisje mogły zgłaszać petycje do RS (w tym też wnioski ustawodawcze). Wniesienie pod obrady wymagało uchwały izby.

Posiedzenia Rady Stanu. Dzielili się na zwyczajne i nadzwyczajne. Obrady były prowadzone w trybie jawnym lub tajnym. Posiedzenia zwyczajne zwoływał Marszałek wg własnego uznania, nadzwyczajne – na wniosek 20 członków lub Prezydenta Ministrów. Obrady tajne były zarządzane „na życzenie rządu” lub uchwałą izby (na wniosek co najmniej 10 członków).

Obrady tajne miały specjalny tryb - 2 przemowy (*pro i contra*), nie można było na nich głosować nad uchwalaniem ustaw. Posiedzenia były ważne przy *quorum* 50%, decydowano bezwzględną większością głosów, w razie równości rozstrzygał głos Marszałka. Porządek obrad rozsyłany był członkom Rady Stanu i Radzie Ministrów. Wnioski i petycje członków Rady miały być rozpatrywane raz w tygodniu na specjalnym posiedzeniu wg kolejności zgłaszania na listę. Przedłożenia rządowe nie mogły być przesuwane w porządku obrad na dalsze terminy. Przemówienia wygłaszano wg kolejności zgłoszenia. Nie mogły trwać dłużej niż 1 godz. (nie dotyczyło to przemówień referentów projektów ustaw, przedstawicieli rządu i organów władz okupacyjnych).

W sprawach formalnych Marszałek mógł udzielić głosu w każdym momencie na 5 minut. Tzw. wnioski nagłe (zgłaszane przez co najmniej 20 członków Izby) mogły być przedstawiane po zakończeniu danego punktu obrad. Przemówienia wygłaszano z pamięci (z wyjątkiem „sprawozdań cyfrowych”). Głosy musiały „być na temat”, po dwu ostrzeżeniach Marszałka mógł on zabrać głos mówcy. Dyskusję zamkniętą uważano za wznowioną jeżeli zabrał po niej głos w poprzednio omawianej sprawie przedstawiciel rządu.

Postępowanie w sprawach przedłożeń rządowych, wniosków i petycji
Obowiązywały 3 czytania wniosków ustawodawczych. Pierwsze czytanie mogło nastąpić po 3 dniach od doręczenia wniosku członkom izby. Wniosek mógł być odrzucony w 1 czytaniu. Po tym czytaniu decydowano o przesłaniu komisji. Ma tym

etapie nie wolno było wnioskować o zmianę projektu. Dyskusja dotyczyła generalnie wniosku, a nie jego części. Drugie czytanie mogło nastąpić co najmniej po 2 dniach po pierwszym czytaniu a jeżeli wniosek przesłano komisji (komisjom) po 2 dniach od doręczenia członkom Rady wniosków komisji. Dyskusja i głosowanie odbywały się nad poszczególnymi artykułami projektu. Członkowie Rady stanu w trakcie drugiego czytania mogli zgłaszać pisemne poprawki. Po zamknięciu drugiego czytania mogli także zgłaszać pisemne poprawki. Po zamknięciu drugiego czytania przesyłano powzięte uchwały komisji Redakcyjnej. Trzecie czytanie mogło nastąpić po 2 dniach od zamknięcia drugiego czytania lub wcześniej po rozdaniu członkom Izby druków zestawienia powziętych uchwał. Czytanie to miało na celu wyłącznie ustalenie redakcji, poprawki merytoryczne były już niedopuszczalne. Po tym następowało głosowanie nad przyjęciem lub odrzuceniem projektu. Uchwalone projekty przesyłano Prezydentowi Ministrów a ten Radzie Regencyjnej do zatwierdzenia (nadania sankcji). Pierwsze i drugie czytanie mogły odbywać się na jednym posiedzeniu gdy powzięto uchwałę w tej sprawie większością głosów „o ile nie sprzeciwiło się temu 25 obecnych członków Rady Stanu”. Termin zakończenia rozpraw mógł być określony z góry uchwałą (zwykłą większością głosów) Izby w sprawach wniosków rządowych, zwłaszcza podłożeń budżetowych „o ile rząd uzna... za pilne”. Termin ten nie mógł być dłuższy niż jeden miesiąc od daty wniesienia. Wnioski nie będące projektami ustawodawczymi poddawane były tylko jednemu czytaniu i głosowaniu.

Interpelacje i pytania. Interpelacje do rządu musiały być podpisywane przez minimum 10 członków Rady Stanu. Kierowano je poprzez Marszałka do Prezydenta Ministrów. Po określeniu przez Prezydenta Ministrów terminu wyjaśnień umieszczono je we wskazanym terminie na porządku dziennym. Po wysłuchaniu odpowiedzi na interpelację lub komunikatu o odmowie udzielenia odpowiedzi odbywała się dyskusja. W razie zwłoki rządu z odpowiedzią lub nie dotrzymaniu terminu RS wyznaczała sama termin obrad nad interpelacją. Pytania do rządu lub poszczególnych ministrów mogło wnieść pięciu członków izby. Odpowiedź musiała nastąpić na danym lub następnym posiedzeniu Rady Stanu (treść pytania musiała być podana Marszałkowi przed rozpoczęciem posiedzenia).

Głosowanie. Jawne odbywało się przez powstanie, w razie wątpliwości powtórnie przez wychodzenie z sali⁵⁹. Na wniosek 15 członków Rady Stanu mogło być w formie imiennej tj. przez czytanie z listy. Tajne mogło być uchwalone na wniosek 15 członków i odbywało się przez wrzucenie kart do urny na stole prezydialnym (na imienne wezwanie).

Uwagi ogólne

Rada Stanu odbyła 14 posiedzeń plenarnych - od 22.06.1918r. do 4.09.1919r. oraz szereg niemożliwych co do ilościowego ustalenia posiedzeń komisji. W tym okresie Rada Ministrów przedłożyła Radzie Stanu cały szereg wniosków ustawodaw-

⁵⁹ Tak było też w Sejmie Ustawodawczym i później – ZJW.

czych (w formie przedłożeń rządowych na Radę Stanu)⁶⁰. Wnioski te (przedłożenia) zgłaszane były w trybie Patentu z 12.09.1917r. tj. z uwzględnieniem stanowiska przedstawicieli mocarstw okupacyjnych⁶¹. W tym miejscu zaznaczymy, że wobec 11 projektów ustawowych uzgodnionych przez rząd z władzami okupacyjnymi przed rozpoczęciem I-szej sesji Rady Stanu - władze ck wyraziły zgodę na wniesienie wszystkich⁶². Niemcy zaś odmówili zgody na wniesienie projektu prawa o obywatelstwie Królestwa Polskiego⁶³. Ponadto władze austriackie, w trybie art. II pkt. 2. Patentu wniosły za pośrednictwem rządu polskiego 6 projektów rozporządzeń GGL⁶⁴ do „... oświadczenia się” przez RS. Intytulacja wniosków rządowych brzmiała „Rząd wnosi: Rada Stanu zechce uchwalić co następuje:...”, zaś tytuły aktów prawnych wydanych przez Radę Regencyjną przy udziale Rady Stanu brzmiały np. „Ustawa o przedłużeniu terminu wstrzymania eksmisji lokatorów - My Rada Regencyjna Królestwa Polskiego za zgodą Rady stanu postanowiliśmy i stanowimy co następuje...”⁶⁵.

Wewnętrzny tryb i styl pracy Rady Stanu, nie odbiegał od klasycznego trybu i stylu parlamentarnego.

Na drugim posiedzeniu Rady Prezydent Ministrów Steczkowski wygłosił *ekspose* nad którym odbyła się debata, a po niej w głosowaniu RS zajęła stanowisko wobec deklaracji rządowej. Pomimo, że formalnie partie polityczne nie brały udziału w powołaniu RS to jednak wybrani czy nominowani członkowie Izby w przytłaczającej większości byli przedstawicielami określonych kierunków politycznych co uwidoczniło się w debatach i zajmowanych stanowiskach.

Ani ustawa o RS ani regulamin RS nie przewidywały instytucji klubów poselskich. Tym nie mniej kluby takie powstały w Izbie. Na podstawie oświadczeń liderów ugrupowań partyjnych jakie były reprezentowane w RS można stwierdzić na pewno funkcjonowanie: klubu MKP, klubu „Grupy Polityki Czynnej (bloki – „Centrum Narodowego i Związku Budowy Państwa Polskiego”), klubu Ligi Państwowowców Polskich, klubu Komisji Porozumiewawczej (MZR, PPS, SL, ZSD, PNN), Klubu Ludowego (skupiający, reprezentantów partii chłopskich)⁶⁶.

⁶⁰ Łączna ilość druków „przedłożeń“ (nie tylko wniosków ustawodawczych) wynosiła 72 pozycje tj. wnioski ustawodawcze, motywy itp. „Wykaz przedłożeń rządowych na Radę Stanu“ por. - zbiór druków RS w Bibliotece Sejmowej oraz GCRR 240.

⁶¹ Szczegóły w dalszej części pracy.

⁶² Delegat ck MSZ w Warszawie do Prezydenta Ministrów – pismo z 24.06.1918r. – PRM – 39 k. 10.

⁶³ GGW do Prezydenta Ministrów – pismo z 20.06.1918r. – PRM – 39 k. 8.

⁶⁴ Wykaz przedłożeń..., *op. cit.*, poz. 12, 13, 14, 62, 64 i 67.

⁶⁵ Dziennik Praw nr 9 poz. 19.

⁶⁶ Dyskusja polityczna nad ekspres Prezydenta Ministrów Steczkowskiego z dnia 26.06.1918r. SSRS s. 6-18, wystąpili wówczas: Świeżyński (MKP), Rosenblatt (w imieniu ludności żydowskiej), Łempicki (Klub Polityki Czynnej), Stażyński (Klub Ludowy), Studnicki (LPP), Rostworowski (Komisja Porozumiewawcza), Pryłucki (Nacjonaliści żydowscy), Eiger (reprezentant „Polaków żydowskiego wyznania“ – asymilatorzy), Pfeffer (w imieniu ludności żydowskiej), oraz Szybiłło (przedstawiciel „sfer rzemieślniczych“).

W trakcie obrad prowadzonych w stylu parlamentarnym przemawiano, głosowano, zgłaszano wnioski nagłe oraz debatowano nad odpowiedziami rządowymi na zgłaszane interpelacje.

W okresie funkcjonowania RS, z jej udziałem zdążono wydać 3 ustawy: o wstrzymaniu eksmisji lokatorów z 15.07.1918r. o przedłużeniu terminu wstrzymania eksmisji lokatorów z 9.08.1918r. i ustawę tymczasową o ochronie lokatorów z 4.09.1918r. Były to akty o szczególnej pilności z uwagi na sytuację ludności w miastach⁶⁷.

Pozostałe projekty intensywnie opracowywano w komisjach⁶⁸. W posiedzeniach RS brali udział przedstawiciele rządu (na ogół cała Rada Ministrów) oraz przedstawiciele władz okupacyjnych.

Rada Stanu nie była monolitem politycznym, ani tym bardziej (Jak to czasami podnosi się w literaturze politycznej i historycznej) uległym narzędziem w ręku Rady Regencyjnej. Świadczą o tym liczne często agresywne wystąpienia członków Izby wobec rządu i przedstawicieli władz okupacyjnych zarejestrowane w stenogramie z posiedzeń. RR i Rada Ministrów traktowały RS poważnie wiążąc z nią także plany i posunięcia daleko wykraczające poza kompetencje przyznane Patentem z 12.09.1917r. i ustawą z 4.02.1918r.⁶⁹. Linia polityczna ugrupowań reprezentowanych przez członków poszczególnych partii zarysowała się już na wstępie obrad podczas dyskusji na *eksposé* premiera Steczkowskiego⁷⁰.

Prezydent Ministrów Nawiązując od oświadczenia rządowego wydanego po objęciu urzędowania przez III – ci gabinet, nakreślił problemy z jakim rząd boryka się w kwestiach przejęcia administracji, którą to sprawę okupanci uzależniają od szeregu kwestii, a zasadniczo, zdaniem Steczkowskiego do czasu politycznego uregulowania sprawy polskiej.

W tej sytuacji rząd niezależnie od starań poczynił „wydatną pracę nad przygotowaniem podstaw dla przyszłego ustroju państwowego. Stojąc przed olbrzymimi problemami i potrzebami kraju, rząd stwierdza z ubolewaniem, że rozwiązać je może tylko taki rząd, który jest ...w posiadaniu pełni władzy i odpowiedniego aparatu państwowego”. Trudności te zdaniem szefa rządu musiały wpłynąć na „zakres prawodawczy Rady Stanu”. Zapewnił jednak o zamiarze dołożenia wszelkich starań „... by powołane do życia aktem obu monarchów (państwo polskie - Z.J.W.) uzyskało trwałe publiczno-prawne podstawy i stało się

⁶⁷ Z propozycją pilnego uregulowania tych spraw w GGL zwrócił się do RR Generalny Gubernator Lubelski osobistym pismem.

⁶⁸ Dnia 1.07.1918r. na 31 posiedzeniu RR Prezydent Ministrów poinformował rząd, iż „punkt ciężkości obrad Rady Stanu przeniósł się do komisji... wszystkie przedłożenia i wnioski rządowe, które wpłynęły przekazano komisjom...”.

⁶⁹ Np. Dyskusja z Rady Koronnej z 28.08.1918r., podczas której zastanawiano się nad sposobem przedłożenia RS propozycji w sprawie politycznego rozwiązania sprawy polskiej „a rzeczą Rady Stanu będzie przyjąć lub odrzucić”. GCRR – 280 k. 18, oraz dyskusję nad stanowiskiem rządu wobec zapowiadanego przez RS odrzucenia przedłożenia rządowego (projekt ustawy o ochronie lokatorów) – „postanowiono nie czynić z ewentualnego odrzucenia projektu rządowego kwestii gabinetowej...” – RM – 7 k. 275 a także argumentacja gen. Rozwadowskiego na 4/67 posiedzeniu IV gabinetu w dniu 26.10.1918r. że „... ustawa wojskowa ... przeszła przez Komisję Wojskową Rady Stanu...”.

⁷⁰ SSRS - s. 4,5 posiedz. 26.06.1918r.

zdołnym do życia, terytorialnie i politycznie określonym... w tej sprawie zwróciliśmy się raz jeszcze w kwietniu br. do rządów mocarstw centralnych z pisemną notą, w której przedstawiliśmy nasz pogląd na to co pod względem terytorialnym, politycznym i gospodarczym w przymierzu z mocarstwami centralnymi uważamy dla przyszłości naszego państwa za konieczne...⁷¹.

Do 26.06.1918r. państwa centralne nie zajęły zdecydowanego stanowiska. Steczkowski sprecyzował zadania prawodawcze dla RS jako szersze niż tylko przygotowanie Sejmu, „który ostatecznie ratyfikuje ewentualne umowy o międzynarodowym znaczeniu”, ale cały szereg ustaw niezbędnych dla rozbudowy państwowości. W tym duchu przedstawił zamierzenia ustawodawcze wszystkich resortów, zapowiadając przedłożenie ok. 43 rządowych wniosków ustawodawczych⁷².

Ekspose spotkało się z pozytywną owacją, po której jednakże nastąpiły przemówienia (dyskusje) reprezentantów ugrupowań politycznych w RS, którzy w ostrych na ogół wystąpieniach krytykowali, żądali, oświadczyli swój stosunek do rządu (wystąpiło 10 mówców). Efektem tych wystąpień były trzy projekty przejścia do porządku nad deklaracją rządową:

„RS wyraża solidarność z wypowiedzianymi poglądami... wzywa do podjęcia konsekwentnych i energicznych wysiłków w celu najspieszniejszego określenia wzajemnych stosunków państwa polskiego i mocarstw centralnych”⁷³.

„RS ...przyjmuje oświadczenie rządu do wiadomości i przechodzi do porządku dziennego”⁷⁴.

„... zaznaczając, że zagadnienia natury politycznej zawarte w oświadczeniu rządowym mogły być rozwiązane wyłącznie przez Sejm... RS wyraża gotowość przejścia do pracy ustawodawczych”⁷⁵.

Rada Stanu 53 przeciw 36 głosami (obecnych było 95 członków RS) przyjęła drugą propozycję, pierwsza uzyskała 8 głosów, trzeciej wobec uzyskania bezwzględnej większości przez drugą nie głosowano.

⁷¹ Tak więc nota z 29.04.1918r. nie była aż takim zaskoczeniem po opublikowaniu jej przez Niemców skoro głównie zasady znane były partiom w RS. Problem kryzysu gabinetowego z początków września to nie tylko wzburzenie na treść noty ale pretekst na tle istotnych wydarzeń międzynarodowych.

⁷² Miały to być ustawy (przepisy) o: zarządzie Królestwa Polskiego, skarbowości związków komunalnych, prawie budowlanym, regulacji ustroju miast i gmin, organizacji władz skarbowych, kasie kredytowej odbudowy kraju, podatkach, prawie spółkowym, loterii, operacjach kredytowych, urządach ziemskich, ds. komasacji, regulacji służebności i wspólnoty pastwisk, banku ziemskim, ochronie znaków towarowych, rysunków i modeli, o miarach i wagach, o ochronie lokatorów, rejestrze firmowym, organizacji palestry, cenach, sądach dla nieletnich, notariacie, nowelizacji prawa karnego, regulacji płac nauczycieli, organizacji roku szkolnego szkół początkowych, o powszechnym nauczaniu, seminariach nauczycielskich, stabilizacji Uniwersytetu i Politechniki, ochronie zabytków, przejęciu zarządu spraw wyznaniowych, uregulowaniu stosunku do kościoła rzymskokatolickiego i innych związków wyznaniowych, organizacji opieki nad matką i dzieckiem, urzędu pośrednictwa pracy, inspekcji pracy, sądach rozjemczych, organizacji służby zdrowia, zwalczaniu gruźlicy, uzdrowiskach, izbie lekarskiej, opiece nad inwalidami. Zapowiedziano następne. SSRS – posiedz. 2 z 26.06.1918r., s. 5-6.

⁷³ Por. Druki RS

⁷⁴ *Ibidem*

⁷⁵ SSR – s. 6 – 18.

Wypowiedzi w dyskusji były zróżnicowane, 7 członków RS postawiło wnioski o konstruktywne podjęcie prac przez RS, 3 (w tym 2 Żydów) wypowiedziało się nieprecyzyjnie.

Następnie posiedzenia dotyczyły debat nad projektami ustawodawczymi oraz dorywczo (ale często) wnioskami nagłymi, interpelacjami itp. Obrady prowadzono z dużą pasją i zaangażowaniem bez cienia skrępowania wobec rządu i władz okupacyjnych.

Wobec złożenia prośby o dymisję przez Prezydenta Ministrów i powstałego w ten sposób kryzysu gabinetowego 5.09.1918r. RR odroczyła sesję Rady Stanu, a 7.10.1918r. na tle proklamacji niepodległościowej rozwiązała Izbę.

Spośród członków RS w Parlamencie Polski Niepodległej spotykamy: J. Błynosza – Sejm Ustawodawczy, I Senat, III sejm, St. Chaniewskiego – Sejm Ustawodawczy, K. Fudakowskiego - IV Senat, W. Górskiego – Sejm Ustawodawczy, J. Jabłońskiego IV Sejm, W. Jabłonowskiego - Sejm Ustawodawczy, I, II i III Senat, R. Krzywkowskiego - Sejm Ustawodawczy, I Senat, F. Lechnickiego - II i III Sejm, IV i V Senat, Z. Leszczyńskiego - IV Senat, W. Marylskiego-Łuszczewskiego - Sejm Ustawodawczy, I Sejm, J. Ostrachowskiego – Sejm Ustawodawczy, A. Popławskiego – III Senat, M. Pryłuckiego – I Sejm, H. Radziszewskiego – Sejm Ustawodawczy i I Sejm, J. Rosenblatta - I, II i III Sejm, A. de Rosseta - Sejm Ustawodawczy, W. Rostworowskiego - IV Senat, W. Skupa – Sejm Ustawodawczy, F. Starzyńskiego – Sejm Ustawodawczy, A. Suligowskiego - Sejm Ustawodawczy, T. Świeckiego - I i II Sejm, T. Szybiłę - Sejm Ustawodawczy, J. Targowskiego - II Sejm, III Senat, A. Wierzbickiego - Sejm Ust., I i IV Sejm, J. Wolczyńskiego - III Sejm, H. Wyrzykowskiego - I, II i III Sejm - łącznie 26 osób tj. blisko 1/4 składu osobowego byłej Rady Stanu⁷⁶.

⁷⁶ Na podstawie : I. Ichnatowicz *Vademecum do badań nad historią XI i XX wieku*, t. II, Warszawa 1967, passim.

Rozdział V

Organizacja i funkcjonowanie resortów

Rozdział niniejszy jest poświęcony sprawom dotyczącym zorganizowania oraz pracom podjętym przez poszczególne ministerstwa. Na wstępie należy podkreślić, że organizacja oraz zakres podjętych i przygotowanych do wdrożenia spraw, zostały w całości przejęte przez pierwszy rząd niepodległy J. Moraczewskiego. Nastąpiło to niezależnie od faktu, iż nazwy urzędów niektórych ministrów powołanych przez J. Piłsudskiego nie pokrywały się z urzędami utworzonymi przez RR.

Wobec nierównomiernych możliwości działania resorty pozostawiły po sobie różną ilościowo spuściznę archiwalną. Stąd też odtworzenie ich organizacji, działalności i osiągnięć zostało przedstawione w miarę zdobytych przez nas informacji źródłowych.

1. Ministerstwo Sprawiedliwości

1.1. Zagadnienia wstępne

Resort sprawiedliwości należał do „dziedzin przekazanych” przejętych najwcześniej, jeszcze przez Tymczasową Radę Stanu. Rokowania z władzami okupacyjnymi prowadzono równocześnie z przygotowaniem organizacyjnymi realizowanymi w Departamencie Sprawiedliwości TRS. W lutym 1917r. ustalono projekt „przepisów tymczasowych o urządzenie sądownictwa w Królestwie Polskim”, następnie projekt zasad „o stosunku wzajemnym władz i urzędów królewsko-polskich i okupacyjnych w sprawach sprawiedliwości” oraz projekt „przepisów tymczasowych o właściwościach sądów w Królestwie Polskim”¹.

Dnia 6.03.1917r. złożono projekty władzom okupacyjnym. W międzyczasie rozpoczęto prace nad przygotowaniem kadr. Rozesłano 1500 formularzy ankiet do „wszystkich bez wyjątku prawników polskich”, również do przebywających w obozach jeńców. 2/3 ankiet powróciło a 800 respondentów wyraziło gotowość objęcia stanowisk w polskim sądownictwie. W sprawach tych osób zasięmano opinii lokalnych stowarzyszeń prawniczych lub znanych przedstawicieli miejscowej palestry. Dane rozpatrywała Komisja kwalifikacyjna Departamentu Sprawiedliwości. Opracowano projekt dyslokacji sądów, pracowano nad skompletowaniem kadr średnich i niższych urzędników, do wóznego włącznie. Część kandydatów uznano

¹ W. Suleja, *op. cit.*, s 344, 345.

za zdolnych do objęcia stanowisk natychmiast, resztę poddano egzaminowi lub skierowano na kursy. Łącznie napłynęło ok. 2000 podań o objęcie stanowisk funkcjonariuszy urzędników wymiaru sprawiedliwości. Na kursy przyjęto ok. 450 osób². Rokowania z władzami okupacyjnymi przeciągały się, okupanci żądali gwarancji, że kandydaci przyjmą stanowiska i pozostaną na nich co najmniej przez 2 lata. Sporna była kwestia wynagrodzeń. Niemcy domagali się ponadto by Niemiecki Sąd Najwyższy w GGW pozostał wyższą instancją dla jurysdykcji administracyjnej, a Generalny Gubernator posiadał prawo zatwierdzania wyroków śmierci i prawo łaski 25.06.1917r. GGW przedstawił TRS swe stanowisko, w którym godząc się na przekazanie sądownictwa postawił zastrzeżenie, iż przekazanie nie obejmie ogólnej władzy prawodawczej (należać ma do Generalnego Gubernatora), przedstawicielem zwierzchnictwa sądowego będzie Generalny Gubernator (stąd: prawo sprzeciwu przy nominacjach i usunięcie urzędnika „ze względów bezpieczeństwa państwowego”). Zasady organizacyjne sądownictwa polskiego GGW zaakceptował³.

TRS nie przyjęła warunków niemieckich, zastrzegając, że nadzór i ustawodawstwo sądowe mogą należeć wyłącznie do niej. Uznano natomiast pod warunkiem zaopiniowania, prawo GGdo ułaskawienia i zatwierdzania wyroków śmierci. Godzono się na prawo weta lecz odmawiano prawa do usuwania urzędników, którzy już uzyskają nominację. W sprawach spornych proponowano utworzenie Izby Kompetencyjnej⁴. Kryzys TRS przyśpieszył decyzję okupantów. 13.07.1918r. TRS uchwaliła projekty przepisów tymczasowych o urządzeniu sądownictwa, dyslokacji sądów, kosztach sądowych, wynagradzaniu urzędników wymiaru sprawiedliwości oraz przepisy przechodnie do ustaw o postępowaniu cywilnym i karnym, a w początkach sierpnia do kodeksu karnego⁵.

Zaplanowano także powołanie Sądu Najwyższego w Warszawie, dwu sądów apelacyjnych, 15 sądów okręgowych i 437 sądów pokoju. 11 okręgów sądowych miało powstać w GGW i 4 w GGL. Usytuowanie w zasadzie pokrywało się z dyslokacją sądów okupacyjnych⁶.

W dniu 19.08.1917r. w 84 numerze Dziennika rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego pod pozycją 351 ukazało się rozporządzenie GGW z 11.08.1917r. stwierdzające, że „Następujące rozporządzenia uchwalone przez Tymczasową Radę Stanu Królestwa Polskiego, a mianowicie:

1. Przepisy tymczasowe o urządzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim,
2. Przepisy tymczasowe o dyslokacji Sądów Królewsko-Polskich,
3. Przepisy tymczasowe o wynagrodzeniu urzędników wymiaru sprawiedliwości w Polsce,
4. Przepisy przechodnie do ustawy postępowania karnego,

² *Ibidem*, s. 346.

³ *Ibidem*, s. 349.

⁴ *Ibidem*, s. 350.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, s. 251.

5. Przepisy przechodnie do ustawy postępowania cywilnego,
6. Przepisy przechodnie do kodeksu karnego,
7. Przepisy tymczasowe o kosztach sądowych - otrzymują moc obowiązującą w Jenerał - Gubernatorstwie Warszawskim z zastrzeżeniem, że obowiązywać będą od dnia 1 września 1917r. ...⁷.

Pod pozycją 352 tego dziennika z zaznaczeniem, że ...“ tekst został uchwalony przez Tymczasową Radę Stanu Królestwa Polskiego na posiedzeniu dnia 18 lipca 1917r. „ukazały się podpisane przez wicemarszałka koronnego J. Mikułowskiego - Pomorskiego, dyrektora Departamentu Sprawiedliwości Bukowieckiego i referenta - wicedyrektora departamentu W. Makowskiego *Przepisy tymczasowe o urządzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim*. Pozostałe akty podpisane przez funkcjonariuszy TRS ukazały się pod pozycjami 353 i 354⁸.

W ten sposób 1.09.1917r. sądownictwo przeszło w całości w ręce polskie (TRS). Departament Sprawiedliwości TRS stał się *de facto* urzędem o randze ministerstwa. Władze austro-węgierskie zgodziły się na przekazanie sądownictwa nieco wcześniej bo 25.08.1917r.⁹ Przepisy o urządzeniu sądownictwa i akty towarzyszące obowiązywały w obu okupacjach. „Przepisy“¹⁰ stanowiły, iż zarząd wymiaru sprawiedliwości w Królestwie Polskim należy do „Tymczasowej Rady Stanu w Departamencie Sprawiedliwości“, sądy urzędy wymiaru sprawiedliwości noszą nazwę „Królewsko-Polskich i sprawują swą działalność w imieniu Korony Polskiej“.

Wymiar „ogólny“ sprawiedliwości sprawowały: sądy pokoju, sądy okręgowe, sądy apelacyjne i Sąd Najwyższy. Sąd pokoju stanowili sędzia i ławnicy, okręgowe - prezes, wiceprezesi, sędziowie śledczy, sędziowie okręgowi i ławnicy, apelacyjne - prezes, wiceprezesi, sędziowie apelacyjni i ławnicy, Sąd Najwyższy składał się z Izby Cywilnej i Karnej, a w nich prezesi Izb i sędziowie.

Obowiązki Prokuratora Naczelnego wykonywał w myśl przepisów Dyrektor Departamentu Sprawiedliwości. Prokuratorzy urzędowali przy Sądzie Najwyższym, a przy sądach apelacyjnych i okręgowych, prokurator „z odpowiednią liczbą podprokuratorów“. Prokuratura określona była jako „Urząd Publiczny“.

Jako „urzędy pomocnicze“ funkcjonowały wydziały hipoteczne, pisarze hipoteczni i rejenci. Przy sądach i urzędach prokuratorskich - aplikanci, sekretarze, kanceliści, komornicy, woźni sądowi i „służby niższe“. Przy sądach także „czynna była prokuratura na zasadach przepisów dotychczasowych“. Nową organizację prawną palestry określić miała TRS.

⁷ Władze niemieckie zastrzegły, iż przepisy dotyczące sądów niemieckich (organizacja tego sądownictwa, rozporządzenie o policyjnych nakazach karnych, opłaty i koszty w sądach niemieckich) pozostają w mocy. Było to jednak sądownictwo specjalne w odróżnieniu od ogólnego, powszechnego sądownictwa polskiego.

⁸ Vo.bl nr 84 z 19..08.1917r.

⁹ W. Suleja, *op. cit.*, s. 351.

¹⁰ Vo.bl. Nr84 poz. 352. Przepisy te obowiązywały także w Polsce Niepodległej. Zmiany w nich przeprowadzono rozporządzeniem Prezydenta RP z 19.12.1927 r. (Dziennik Ustaw nr 114 poz. 971). Inne zmiany to ustawa z 16.07.1925r. (Dz.U. nr 91 poz. 637) i dekret z 8.02.1919r. (Dziennik Praw nr 15 poz. 199).

Stanowiska służbowe w sądach i urzędach wymiaru sprawiedliwości mogły zajmować osoby „nieposzlakowane, posiadające obywatelstwo Królestwa Polskiego“. Obywatele państw obcych (chodziło głównie Polaków z Prus i Galicji - Z.J.W), mogli „być mianowani na urzędy za uprzednią decyzją Wydziału Wykonawczego TRS”.

Sędziowie i urzędnicy wymiaru sprawiedliwości byli „Urzędnikami Korony Polskiej”. Sędziowie, ławnicy i prokuratorzy składali przysięgę „Ojczyźnie i Narodowi Polskiemu ..., z całej duszy wiernie służyć, pożytek Państwa Polskiego i dobro publiczne, według najlepszego rozumienia, zawsze mieć przed oczyma, przepisów prawa ściśle przestrzegać ...”¹¹.

Powołanie odbywało się na czas nieokreślony, odwołanie „zależało od władzy mianującej“. Prezesi sądów i prokuratorzy w sprawach wymiaru sprawiedliwości byli „organami Departamentu Sprawiedliwości“ (później Min. Sprawiedliwości). Prezesów i sędziów wszystkich stopni, prokuratorów „wszystkich sądów“ i podprokuratorów sądu apelacyjnego mianował Marszałek Koronny na wniosek Departamentu Sprawiedliwości (później Przewodniczący Komisji Przejściowej TRS, później Rada Regencyjna). Podprokuratorów sądów okręgowych, pisarzy, rejentów, aplikantów i komorników mianował Dyrektor Departamentu Sprawiedliwości (później Minister) na wniosek prezesów lub prokuratorów właściwych sądów. Niższych urzędników powoływali prezesi sądów i „prokuratorzy dla swego urzędu“.

Ławników sądach pokoju powoływał prezes sądu okręgowego, w sądach okręgowych prezes sądu apelacyjnego, w sądach apelacyjnych - Dyrektor D. Sprawiedliwości - z „list ułożonych przez sejmiki powiatowe, rady miejskie, w miejscowościach, gdzie takich instytucji nie ma, - przez obywatelskie komitety ratunkowe lub instytucje obywatelskie im odpowiadające“. Ławników powoływano na jeden rok ławników do tzw. „kompletów handlowych”¹² sądów okręgowych wybierało kupiectwo stosownie do przepisów obowiązujących przy wyborze sędziów handlowych...“.

Ławnicy ci nosili tytuł „Sędziów handlowych“. Pierwszych ławników mógł powołać i w praktyce powołał na okres 6 miesięcy Dyrektor Departamentu Sprawiedliwości (kadencja ich upłynęła 28.02.1918r., wobec niemożności technicznych

¹¹ Tekst przysięgi został ustalony dekretem RR z 20.02.1018r. w przedmiocie przysięgi dla ministrów, urzędników, sędziów i adwokatów – Dziennik Praw nr 4 poz. 6.

Na przykład przysięga dla sędziów: „Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu w Trójcy Świętej Jedynemu, Ojczyźnie i Narodowi Polskiemu na powierzonym mi urzędzie sędziego przyczyniając się do ugruntowania wolności i potęgi mojej Ojczyzny, pożytek Państwa Polskiego i dobro publiczne zawsze mając przed oczyma, Radzie Regencyjnej, do czasu powołania Króla lub Regenta naczelną władzę Państwa Polskiego piastującej wierności dochować, Narodowi Polskiemu z całej duszy wiernie służyć, obowiązki urzędu mego spełniać gorliwie, sprawiedliwość bezstronnie według sumienia i zgodnie z przepisami prawa wymierzać. Tak mi Panie Boże dopomóż i nie winna Syna Jego Męka“.

(Przewidywano zmiany dla osób wyznania protestanckiego, mojżeszowego i mahometańskiego). 2.12.1918r. Rozporządzeniem Rady Ministrów znowelizowano tekst przysięgi zastępując słowa Radzie Regencyjnej itd. słowami „Republice Polskiej“ – Dziennik Praw nr 18 poz. 49.

¹² Sądy okręgowe wyrokowała w sprawach: karnych – w komplecie sędzia i dwu ławników; cywilnych – trzech sędziów; handlowych – sędzia i dwu ławników; sądy pokoju – komplet – sędzia i dwu ławników, sądy apelacyjne; w sprawach cywilnych i handlowych – trzech sędziów, sprawy mogły być przekazane kompletowi „Izb połączonych“.

ułożenia list przez organy i organizacje uprawnione, RR na wniosek rządu reskryptem własnym przedłużyła kadencje dotychczasowych ławników“ do czasu powołania ich następców w drodze właściwej¹³.

Dyrektor Departamentu Sprawiedliwości (później Minister) sprawował „naczelną nadzór nad wszystkimi urzędami i urzędnikami wymiaru sprawiedliwości“, zaś prezesi sądów (sędziowie pokoju) nad „swymi sądami“ a „prokuratorzy sądów apelacyjnych i okręgowych nad urzędami prokuratorskimi w odpowiednich okręgach sądowych“.

Nadzór upoważniał do „wglądu we wszystkie czynności urzędowe, do żądania wyjaśnień, czynienia uwag i usuwania usterek, „udzielania wypomnień za nieprawidłowości służby i za postępowanie...“ „załatwiania zażaleń“.

Urzędy i urzędnicy zobowiązani byli do posłuchu wobec zarządzeń władzy nadzorczej.

W części VIII, ostatniej „przepisy“ ustanawiały – „Dziennik Urzędowy“ Departamentu Sprawiedliwości, w którym „zamieszczane będą uchwalone przez Radę Stanu Królestwa Polskiego (TRS - Z.J.W.) ustawy, rozporządzenia i przepisy dotyczące wymiaru sprawiedliwości, tudzież okólniki i zarządzenia Dyrektora departamentu, o ile ustawy postępowania sądowego przewidują drukowanie ogłoszeń w wydawnictwach urzędowych¹⁴. Po utworzeniu urzędu Ministra Sprawiedliwości, resort ten wydawał także Dziennik Praw Królestwa Polskiego (od nr 16 z 8.11.1918r. Państwa Polskiego) wychodzący z jednolitą numeracją także po 14/18.11.1913r., przemianowany po rozpoczęciu prac przez Sejm Ustawodawczy na „Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej“.

Równocześnie z ogłoszeniem w/w „przepisów“, TRS ogłosiła przepisy tymczasowe o dyslokacji Sądów Królewsko-Polskich¹⁵, utrzymując siedziby i okręgi „urzędujących dotychczas sądów pokoju i gminnych“ oraz postanawiając że „siedziby i okręgi sądów apelacyjnych i okręgowych ustanowi i ogłosi TRS „...uwzględniając tymczasowo granice okupacji“. Siedzibę Sądu Najwyższego wyznaczono w Warszawie. „Przepisy tymczasowe w wynagrodzeniu urzędników wymiaru sprawiedliwości w Polsce“ określiły 15 kategorii płacowych (1 kat. Prezesi Sądu Najwyższego, - 15 kat. kanceliści i służba niższa).

Istotną zmianę w systemie funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości stanowiło rozporządzenie GGW z 27.10.1918r. - w przedmiocie zatwierdzania wyroków i ułaskawienia¹⁶.

Dokonano tam rozdziału kompetencji. Wykonanie kary śmierci uzależniono od uprzedniego zatwierdzenia. Wyrok wydany przez sąd niemiecki lub polski o ile skazany był „Niemcem albo poddanym państwa austro-węgierskiego“ podlegał

¹³ GCRR – 151, k. 27-29.

¹⁴ Był to pierwszy polski dziennik urzędowy resortu. Podobnie jak powstałe później w innych resortach zachował ciągłość numeryczną i obowiązywanie zamieszczonych w nim aktów także po 14/18/11.1918r.

¹⁵ Vo.bl. *op. cit.*, poz. 353.

¹⁶ Vo.bl. Nr 93 z 27.10.1917r. poz. 399.

zatwierdzeniu przez Generalnego Gubernatora, w „wszystkich zaś innych wypadkach przez RR“. Podobnie uregulowano prawo łaski. Pomimo ustanowienia w Królestwie Polskim najwyższej władzy państwowej skupionej w Radzie Regencyjnej okupacyjne władze niemieckie usiłowały utrzymać zastrzeżenia uzgodnione z TRS dotyczące prawa weta wobec nominacji na stanowiska sędziowskie. W tej sprawie Rada Ministrów wystosowała sprzeciw do GGW¹⁷ powołując się na ustanie obowiązania tego zastrzeżenia (także odnośnie funkcjonariuszy szkolnictwa) wobec „przekazania w myśl art. 1 ust. 1 Patentu z 12.09.1917r. Najwyższej Władzy Państwowej w Królestwie Polskim - Radzie Regencyjnej, z pojęciem tej władzy żadną miarą nie da się pogodzić zastrzeżenie aby jakakolwiek inna władza mogła przeciwstawiać się nominacjom urzędników ...“¹⁸.

Wobec trudności uzyskania jednoznacznej odpowiedzi GGW postanowiono informować władze okupacyjne po fakcie nominacji¹⁹. Obsadzenia większości stanowisk dokonano do 1.09.1918r. przez TRS lub Komisję Przejściową TRS. Z blisko 600 kandydatami Dyrektor Departamentu Sprawiedliwości Bukowiecki (późniejszy pierwszy minister) oraz jego zastępca W. Makowski przeprowadzili osobiste rozmowy, w wyniku których powoływano tzw. „delegatów organizacyjnych”, którzy udawali się w teren dla wyszukania pomieszczeń dla sądów oraz przedstawiali listy kandydatów na niezbędne stanowiska. Departament przeprowadził 3 zjazdy „delegatów” 25-16.06.17 - 18.08 i 27-28.08.1917r. omawiając problemy organizacyjne i inne. Na ostatnim zjeździe wręczono pierwsze nominacje²⁰. Planowane uroczystości z okazji przejścia sądownictwa odbyły się skromnie wobec dymisji TRS. Podczas nich Dyrektor Departamentu Sprawiedliwości już komisji Przejściowej TRS stwierdził: „Szczególną wagę nadaje chwili obecnej ta okoliczność, iż sądownictwo jest pierwszą częścią polskiej budowy państwowej - od niego budowa ta się zaczyna... ze sprawności funkcjonowania sądownictwa wnosić będą obcy i swoi o naszej zdolności organizacyjnej, o naszym przygotowaniu życia państwowego i istotnej możliwości urzeczywistnienia, w szybkim czasie budowy państwa polskiego bez obcej ingerencji...”²¹.

Wymiar sprawiedliwości przygotowywał się także do objęcia administracji więziennictwa. Tej dziedziny mimo zapowiedzi władz okupacyjnych nie udało się przejść do 10.11.1918r.²². Tym niemniej była ona na tyle przygotowana do przejścia, że po ustaniu okupacji z miejsc odbywania kary nie uciekł ani jeden więzień²³.

¹⁷ RM z posiedz. 42 III gabinet z 6.08.1918r. k. 347.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ RM 7 posiedz. 50 III gabinet z 29.08.1918r. k. 582.

²⁰ W. Suleja, *Próba budowy...*, s. 351, 352.

²¹ *Ibidem*, s. 352, 353.

²² Szerzej o tym w rozdziale VI.

²³ St. Bukowiecki, *Rola czynników wewnętrznych w utworzeniu nowej państwowości Polski - „Niepodległość”* 1930 t. II z. 3.

1.2. Organizacja ministerstwa

Departament Sprawiedliwości, na bazie którego organizowano ministerstwo 19.11.1917r, składał się z dyrektora - St. Bukowieckiego, wicedyrektora - W. Makowski, 2 naczelników sekcji - E. Śmiarowski i W. Ryfiński, 3 z-ców naczelników sekcji - L. Berenson, B. Chełmicki, Wł. Jabłonowski, sekretarza generalnego - Wł. Jabłońskiego oraz 53 referentów, kancelistów itp.²⁴. Ministerstwo powołano równocześnie z pozostałymi tj. 7.12.1918r. Pierwszym ministrem tego resortu został St. Bukowiecki mianowany z datą 2.01.1917r.²⁵.

Regulamin organizacyjny ministerstwa, przedstawił na 17 posiedzeniu I - go gabinetu podsekretarz Stanu w tym ministerstwie W. Makowski²⁶. W tym okresie ministerstwo składało się z trzech sekcji - I - Osobowa, II - Ustawodawcza i redakcyjna i III - Administracyjna. Sekcjami zarządzali naczelnicy (szefowie)²⁷.

Sekcja I przygotowywała dla Rady Ministrów i Ministerstwa Sprawiedliwości wnioski w sprawach nominacji awansów, zwolnień i przeniesień, urzędników wymiaru sprawiedliwości, organizacji sądów i urzędów sądowych, zmian w składach liczbowych sądów, wniosków wynikających z nadzoru. Ponadto wizytowała sądy i urzędy sądowe, rekrutowała kandydatów, prowadziła „wykaz stanu służby urzędników wymiaru sprawiedliwości”²⁸. W skład tej Sekcji wchodził wydział Wizytacji Sądów i Urzędów Sądowych, radca ministerialny, 2 starszych i 1 młodszy referent, sekretarz i dwu kancelistów.

Stan personalny 11 osób, planowano 13.

Sekcja II składała się z Wydziału ustawodawczego oraz redakcji i administracji „Dziennika Praw” i Dziennika Urzędowego ministerstwa. Wydział ustawodawczy opracował projekty ustaw w zakresie organizacji wymiaru sprawiedliwości, prawa materialnego i procesowego, rozporządzeń wykonawczych, opiniował projekty ustawodawcze spoza ministerstwa, udzielał opinii prawnych, opracował instrukcje służbowe i regulaminy, przygotowywał sprawy związane z zatwierdzeniem wyroków śmierci i ułaskawieniami, prowadził bibliotekę resortu²⁹. W sekcji zatrudniano radcę ministerialnego (p.o. szefa sekcji), 4 sekretarzy i 2 kancelistów (10 urzędników), planowano 15 z szefem sekcji na czele³⁰. Redakcja „Dziennika Praw” i Dziennika Urzędowego ministerstwa była nadzorowana przez wydział później szefa sekcji³¹. Sekcja III - składał się z wydziałów: Skarbowego (budżet, zarząd „kapitałami sądownictwa

²⁴ GCRR 142 k. 8, 9.

²⁵ GCRR 145 k. 6 a późniejszy wiceprezydent Komisji Kodyfikacyjnej RP i prezes Prokuraturii Generalnej RP.

²⁶ RM – 5 posiedz. 17 i gabinet z 25.01.1918r. k. 220, 222-229.

²⁷ PRM – 77 k. 6-10.

²⁸ PRM – 77 k. 11.

²⁹ PRM – 77 k. 12.

³⁰ PRM – 77 k. 8.

³¹ *Ibidem* k. 13 – redaktorem obu dzienników był Stanisław Car – MP nr 19 z 9.03.1918r.

i depozytami”, normowanie wynagrodzeń kontrola finansowa w resorcie itp.) z naczelnikiem wydziału, radcą ministerialnym z-cą naczelnika i 11 urzędnikami³², Gospodarczego i Statystycznego (lokale sadowe i ich sprawy gospodarcze, zaopatrzenie biurowe ministerstwa, sprawy „stosunku z obcymi państwami w kwestiach wymiaru sprawiedliwości, rekwizycje, wydawanie przestępców itd. ...” (statystyka sądowa, opracowywanie wzorów druków i formularzy, prowadzenie rejestru karnego), z naczelnikiem wydziału 10 urzędnikami³³, Więziennego (opracowywanie materiałów związanych ze stanem i organizacja zarządu więziennictwa itp.)³⁴.

Poza Sekcjami funkcjonowała kancelaria ministerstwa z sekretarzem generalnym w randze radcy ministerialnego, sekretarza „przybocznym ministra” oraz biurem podawczym, ekspedyturą, registraturą i centralą telefoniczną – łącznie 22 urzędników³⁵. W dniu 8.07.1918r. Rada Ministrów zatwierdziła preliminarz budżetowy Ministerstwa (centrali) „drugie półrocze 1918r. – 106 tys. mk we wpływach i 548 mk w wydatkach, preliminarz utrzymania Królewsko-Polskich Sądów i projekt organizacji Ministerstwa...”³⁶.

Wg ustaleń z 8.07.1918r. Ministerstwo (centrala) składało się odtąd z Sekcji Służbowej (wydziały osobowy i wizytacyjny) zatrudnionych – 11 planowanych 12, Sekcji Ustawodawczej zatrudnionych 6 planowanych 9, Sekcji Administracyjnej (wydziały - Skarbowy oraz Gospodarczo-statystyczny) zatrudniono 22, planowano 28, Sekcji Więziennej – Zatrudnienie 3 planowano 8, Redakcji „Dziennika Praw” i Dziennika Urzędowego ministerstwa - zatrudnienie 5 planowano 9, kancelarii ministra (2 osoby), kancelarii ministerstwa - zatrudnienie 34 planowano 57³⁷. Dnia 19.07.1918r. Rada Regencyjna na wniosek rządu zatwierdziła etatyzację centrali resortu³⁸.

Poza stanowiskiem ministra ustalono etaty – Podsekretarza Stanu, 2 szefów sekcji, 4 naczelników wydziałów, 8 radców ministerialnych, referentów, sekretarzy, kancelistów i niższą służbą - łącznie 134 osoby.

Ostatecznie, aż do dalszego uregulowania spraw w Polsce Niepodległej w Ministerstwie Sprawiedliwości utrzymano 4 sekcje, Ministerstwo posiadało własny regulamin organizacyjny, na którym wzorowała się większość pozostałych resortów. Początkowo istniał podział wyłącznie na Sekcje, z czasem referaty rozszerzyły się w merytoryczne wydziały. Ministra „w razie nieobecności lub przeszkody ... zastępował we wszystkich sprawach Podsekretarz Stanu... sprawujący nadto kierownictwo i naczelny nadzór nad całą działalnością ministerstwa... pełniąc także... czynności i opracowania w zakresie powierzonych mu przez Ministra...”³⁹.

³² PRM – 77 k. 13-16.

³³ *Ibidem* k. 16, 17.

³⁴ *Ibidem* k. 17, 18.

³⁵ *Ibidem* k. 9 - 10.

³⁶ RM – 7 posiedz. 34 III gabinet z 8.07.1918r. k. 80-159.

³⁷ RM – 7 posiedz. 34 III gabinet z 8.07.1918r. k. 89.

³⁸ GCRR – 142 k. 45, MP nr 131 z 26.08.1918r. w kilka dni potem minister Higersberger uczestniczył w zaprzysiężeniu wszystkich urzędników centrali resortu – MP nr 106 z 26.07.1918r.

³⁹ GCRR – 142 k. 33-47 a- Regulami organizacyjnymi Ministerstwa Sprawiedliwości.

Przy ministrze działała Rada Ministerstwa Sprawiedliwości oraz tzw. Komisja przygotowawcza (do przygotowania określone problematyki zleconej przez ministra). Rada ministerialna jako organ doradczy powołana była do „rozpoznawania przedłożonych... przez ministra projektów ustawodawczych i kwestii dotyczących ustawodawstwa, w których minister uznał za potrzebne zasięgnąć opinii Rady...” W skład Rady wchodził minister jako przewodniczący, Podsekretarz Stanu, Prezesi Izb Sądu Najwyższego, szefowie sekcji ministerstwa oraz osoby „powołane przez ministra na 2 lata (1 osoba przedstawiona przez Wydział Prawa UW., 1 osoba przedstawiona przez Towarzystwo Prawnicze w Warszawie, 6 osób zaproszonych przez ministra z wybitnych prawników polskich)”⁴⁰.

Regulamin przewidywał także zebrania Szefów Sekcji i konferencje sekcyjne dla omawiania spraw wewnątrz resortowych.

1.3. Sądy

Tymczasowa Rada Stanu, Komisja Przejściowa TRS i RR ostatecznie dokonały dyslokacji sądów. Utworzono także sąd okręgowy w Zamościu (formalnie należącym po pokoju brzeskim do „państwa ukraińskiego”)⁴¹.

W początkowym okresie tworzenia sądownictwa większość sędziów, prokuratorów i innych „urzędników wymiaru sprawiedliwości” mianowały TRS lub Komisja Przejściowa TRS⁴². Dnia 19.07.1918r. Rada Regencyjna na wniosek rządu ustaliła etaty sądowe⁴³, stabilizując w zasadzie ukształtowaną już strukturę i obsadę sądów. Sąd Najwyższy w Warszawie (I - prezes St. Śrzednicki) składał się odtąd z I prezesa, II prezesa, 10 sędziów, 2 prokuratorów, 2 podprokuratorów, 32 pracowników administracyjnych i obsługi. Sąd Apelacyjny w Warszawie⁴⁴ z prezesa, 2 wiceprezesów, 14 sędziów, 1 prokuratora, 4 podprokuratorów i 51 urzędników⁴⁵.

Sąd Okręgowy w Warszawie - prezes, 3 wiceprezesów, 34 sędziów, 25 sędziów śledczych, 1 prokurator, 15 podprokuratorów i 224 urzędników. Miejskie Sądy Pokoju okręgu Sadu Okręgowego w Warszawie - 45 sędziów i 234 urzędników, wiejskie Sądy Pokoju okręgu jw. - 8 sędziów i 32 urzędników, Sad Okręgowy w Łodzi - prezes, wiceprezesów, 12 sędziów, 15 Sędziów śledczych, 1 prokurator, 7 podprokuratorów i 113 urzędników, miejskie Sądy Pokoju okręgu łódzkiego - 15 sędziów i 47 urzędników, Sąd Okręgowy we Włocławku - prezes, 5 sędziów, 5 sędziów śledczych, 1 prokurator, 3 podprokuratorów, 41 urzędników, miejski Sąd Pokoju okręgu włocławskiego - 10 sędziów i 44 urzędników, wiejskie Sądy Pokoju okręgu włocławskiego - 9 sędziów i 27 urzędników, Sąd Okręgowy w Kaliszu

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Reskrypt RR w przedmiocie utworzenia KP sądu okręgowego w Zamościu – Dziennik Praw nr 5 poz. 11. Za zgodą władz austro-węgierskich – PRM – 30 k. 20, 23, GCRR – 151 k. 47, 49, 50.

⁴² Lista wyższych urzędników sądowych (stan na około 19.11.1917r.). GCRR – 142 k. 10-18. TRS i KP TRS mianowany łącznie 154 sędziów, prokuratorów i podprokuratorów.

⁴³ GCRR – 143 k. 30-44.

⁴⁴ Były to sądy apelacyjne w Warszawie i Lublinie.

⁴⁵ Jednym z sędziów był L. Supiński przysły minister sprawiedliwości w rządzie Moraczewskiego.

- prezes, wiceprezes, 6 sędziów, 6 sędziów śledczych, prokurator, 4 podprokuratorów i 67 urzędników, miejskie Sądy Pokoju okręgu kaliskiego - 21 sędziów i 79 urzędników, wiejskie Sądy Pokoju Okręgu Kaliskiego - 13 sędziów i 99 urzędników, Sąd Okręgowy w Płocku - prezes, 5 sędziów, 6 sędziów śledczych, prokurator, 4 podprokuratorów i 47 urzędników, miejskie Sądy Pokoju okręgu płockiego - 8 sędziów i 42 urzędników, wiejskie sądy Pokoju okręgu płockiego - 18 sędziów i 44 urzędników, Sąd Okręgowy w Siedlcach - prezes, wiceprezes, 6 sędziów, 6 sędziów śledczych, prokurator, 4 podprokuratorów i 58 urzędników, wiejskie 21 sędziów i 63 urzędników, Sąd Okręgowy w Łomży - prezes, 5 sędziów, 6 sędziów śledczych, prokurator, 3 podprokuratorów i 57 urzędników, miejskie Sądy Pokoju okręgu łomżyńskiego - 16 sędziów i 59 urzędników, wiejskie - 11 sędziów i 33 urzędników, Sąd Okręgowy w Mławie - prezes, 4 sędziów, 5 sędziów śledczych, prokurator, 3 podprokuratorów i 38 urzędników, miejskie sądy Pokoju okręgu mławskiego - 8 sędziów i 34 urzędników, wiejskie 11 sędziów i 33 urzędników, Sąd Okręgowy w Częstochowie - prezes, 4 sędziów, 4 sędziów śledczych, prokurator, 2 podprokuratorów i 32 urzędników, miejskie Sądy Pokoju okręgu częstochowskiego - 8 sędziów i 33 urzędników, wiejskie - 6 sędziów i 13 urzędników, Sąd Okręgowy w Łowiczu - prezes, 4 sędziów, 4 sędziów śledczych, prokurator, 2 podprokuratorów i 39 urzędników, miejskie Sądy Pokoju okręgu łomżyńskiego - 6 sędziów i 22 urzędników, wiejskie - 10 sędziów 30 urzędników, Sąd Okręgowy w Sosnowcu - prezes, 4 sędziów, 3 sędziów śledczych, prokurator, 2 podprokuratorów i 38 urzędników, miejskie Sądy Pokoju okręgu Sosnowskiego - 4 sędziów i 27 urzędników, wiejskie - 2 sędziów i 6 urzędników, Sąd Apelacyjny w Lublinie - prezes, 2 wiceprezesów, 10 sędziów, prokurator, 3 podprokuratorów i 47 urzędników, Sąd Okręgowy w Lublinie - prezes, 2 wiceprezesów, 13 sędziów, 9 sędziów śledczych, prokurator, 8 podprokuratorów, i 111 urzędników, miejskie Sądy Pokoju okręgu lubelskiego - 12 sędziów i 44 urzędników, wiejskie - 22 sędziów i 60 urzędników, Sąd Okręgowy w Radomiu - prezes, 2 wiceprezesów, 11 sędziów, 13 sędziów śledczych, prokurator, 8 podprokuratorów i 78 urzędników, miejskie Sądy Pokoju Okręgu radomskiego - 15 sędziów i 57 urzędników, wiejskie - 30 sędziów i 90 urzędników, Sąd Okręgowy w Kielcach - prezes, 2 wiceprezesów, 11 sędziów, 9 sędziów śledczych, prokurator, 6 podprokuratorów i 73 urzędników, miejskie sądy Pokoju okręgu kieleckiego - 13 sędziów i 48 urzędników, wiejskie - 29 sędziów i 93 urzędników, Sąd Okręgowy w Piotrkowie - prezes, 2 wiceprezesów, 9 sędziów, 8 sędziów śledczych, prokurator, 5 podprokuratorów i 52 urzędników, miejskie Sądy Pokoju okręgu piotrkowskiego - 8 sędziów, 30 urzędników, wiejskie - 22 sędziów, 67 urzędników, Sąd Okręgowy w Zamościu - prezes, 4 sędziów, 4 sędziów śledczych, prokurator, 3 podprokuratorów, 41 urzędników, miejskie Sądy Pokoju okręgu zamojskiego - 5 sędziów, 19 urzędników, wiejskie - 14 sędziów, 41 urzędników⁴⁶.

46

Sądów pokoju było łącznie 446.

Zdecydowana liczba sędziów i prokuratorów pochodziła z terenu Królestwa, gdzie uprzednio wykonywała zawód adwokacki (w czasach rosyjskich, w Królestwie Polskim stanowiska sędziów i prokuratorów mogli zajmować wyłącznie Rosjanie), niewielka ilość to byli sędziowie ck z Galicji⁴⁷.

W 1914 roku na 136 sędziów okręgowych było zaledwie 9 Polaków, około 1.09.1918r. w ministerstwie Sprawiedliwości oraz podległych mu sądach i urzędach pracowało ponad 4 tys. osób. W okresie funkcjonowania Rady Regencyjnej kandydatów na sędziów wybierały kolegia sędziowskie danego sądu (3 kandydatów), spośród których jednego minister przedstawiał do nominacji Radzie Regencyjnej⁴⁸. Nominacji takich było w omawianym okresie bardzo dużo⁴⁹.

Ostatnie nominacje do załatwienia GCRR (w likwidacji) przesłał do Biura Prezydium Rady Ministrów 18.11.1918r.⁵⁰.

Ogólna liczba spraw, jakie wpłynęły w okresie pierwszego roku działania polskiego wymiaru sprawiedliwości w Królestwie wyniosła (bez czynności hipotecznych) ok. 100 tysięcy⁵¹.

Ogólne przepisy w organizacji sądownictwa TRS ogłosiła jak już wskazywaliśmy w Dzienniku Rozporządzeń dla Jenerał Gubernatorstwa Warszawskiego. W okresie rządów Rady Regencyjnej uzupełniono przepisy organizacyjne wydając dekret o powiększeniu liczby sędziów śledczych⁵², dekret w przedmiocie zmiany dyslokacji sądów⁵³, dekret w przedmiocie tymczasowych o moratorium w okręgu sądu apelacyjnego lubelskiego⁵⁴, dekret w przedmiocie doręczenia wezwań oraz zawiadomień w sprawach cywilnych przez magistraty i wójtów gmin⁵⁵, dekret w przedmiocie przepisów dla woźnych⁵⁶, dekret w przedmiocie przepisów dla komorników⁵⁷, dekret w sprawie zmiany art. 9 przepisów tymczasowych o urządzeniu sądownictwa w Królestwie Polskim⁵⁸, dekret w przedmiocie przepisów tymczasowych w notariacie⁵⁹.

⁴⁷ Por. St. Bukowiecki, *op. cit.*, GCRR – 142 k. 10-18.

⁴⁸ MP nr 136 z 31.08.1918r.

⁴⁹ GCRR – 145 – w tym pewna ilość obywateli ck oraz Polaków przebywających w Rosji.

⁵⁰ GCRR a 145 k. 501.

⁵¹ MP nr 136 z 31.08.1918r.

⁵² Dziennik Praw nr 3 poz. 4, GCRR – 281 k. 18, GCRR – 151 k. 4-8, 13.

⁵³ Dziennik Praw nr 3 poz. 5.

⁵⁴ Jak wyżej poz. 3.

⁵⁵ Dziennik Praw nr 5 poz. 9.

⁵⁶ Dziennik Praw nr 4 poz. 7.

⁵⁷ Dziennik Praw nr 5 poz. 10.

⁵⁸ Dziennik Praw nr 6 poz. 14, GCRR – 151 k. 52, 53.

⁵⁹ Dziennik Praw nr 7 poz. 16, GCRR – 151, k. 58-61.

1.4. Inne zagadnienia z zakresu działalności Ministerstwa Sprawiedliwości

Mimo szczegółowych uzgodnień dotyczących rozpoczęcia organizacji i funkcjonowania polskiego wymiaru sprawiedliwości w Królestwie początki jego działalności były trudne, wyrazem czego była zgłoszona już na drugim posiedzeniu gabinetu chęć dymisji ministra Bukowieckiego⁶⁰ „z powodu niemożności urzędowania wobec stanowiska Beselera”.

W protokole posiedzenia i w aktach ministerstwa brak jest szczegółów na ten temat. Ostatecznie dymisję swą Bukowiecki wycofał pod presją Kucharzewskiego. Rząd uchwalił w tej sprawie wystąpienie do Kanclerza Rzeszy i Beselera. Więcej wniosków dymisyjnych nie zgłaszano. Z władzami austro-węgierskimi doszło do dyskusji w sprawach propozycji GGL odnośnie przekazania wojskowym sądom austro-węgierskim spraw karnych „wobec szarżującej się GGL plagi bandytyzmu”. Propozycję odrzucono. Ponadto, poza konfliktem z GGW na temat zadań uprzedniego komunikowania kandydatów na stanowiska w wymiarze sprawiedliwości (patrz podrozdział 3) w dokumentach nie stwierdzono istotnych zadrażnień w organizowaniu i funkcjonowaniu polskiego aparatu wymiaru sprawiedliwości. Spory co do właściwości pomiędzy sądami polskimi a niemieckim rozstrzygała wspólna polsko-niemiecka Izba kompetencyjna⁶¹.

Rada Regencyjna za pośrednictwem spraw realizowanych przez resort sprawiedliwości stosowała należne jej jako głowie państwa prawo łaski. Tryb rozpatrywania wniosków (prośb) o zastosowanie prawa łaski polegał na złożeniu podania do RR stąd GCRR kierował to podanie do Ministerstwa Sprawiedliwości „z uprzejmą prośbą o wniosek w tej sprawie”, Minister Sprawiedliwości po wszechstronnym rozpatrzeniu sprawy przysyłał „wniosek” do GCRR poprzez kancelarię Prezydenta Ministrów „z prośbą o przedłożenie go Najdostojniejszej RR”. Oryginał wniosku był podpisywany przez RR z dodaniem decyzji w sprawie wniosku, po czym Rada Regencyjna wydawała merytoryczny reskrypt polecając praktyczne wykonanie Ministrowi Sprawiedliwości⁶².

W okresie od 2.01. do 14.11.1918r. Rada Regencyjna wydała 108 takich reskryptów, stanowiąc niemal w 99% zgodnie z wnioskami resortu sprawiedliwości⁶³. Dotyczyło to oczywiście wyroków sądów polskich.

Niezależnie od tego już na progu działalności systemu Rady Regencyjnej podjęto działalność na rzecz uzyskania amnestii (zwolnień) itp. w sprawach orzeczonych przez odnośne władze okupacyjne. Charakterystycznym przy tym jest, że w aktach GCRR zachowały się na ten temat wyłącznie dokumenty korespondencji

⁶⁰ MP nr 10 z 27.02.1918r., MP nr 18 z 8.03.1918r., MP nr 63 z 6.05.1918r. RM – 5 posiedz. 2 I gabinet z 12.12.1917r. k. 5.

⁶¹ GCRR – 146 k. 12, 13.

⁶² Do czasu utworzenia I gabinetu RR zleciła prowadzenie spraw przygotowawczych dotyczących wniosków o ułaskawienie Departamentowi Sprawiedliwości KP TRS – GCRR – 148 k. 8.

⁶³ GCRR – 149.

z władzami niemieckimi. Władze niemieckie zastosowały z urzędu dwukrotne amnestie : pierwszą po proklamacji aktu 5 listopada, drugą po intromisji Rady Regencyjnej⁶⁴. W tym drugim przypadku ułaskawiono 1234 osoby skazane wg wojskowego ustawodawstwa karnego (łącznie suma darowanych kar wynosiła 25 lat, 5 m-cy i 11 dni domu poprawy, 22 lata 10 m-cy i 27 dni więzienia, 6 m-cy i 20 dni aresztu oraz 21 706 mln mk grzywny ponadto zamieniono na grzywny kary o łącznej wysokości 8 lat i 2 m-cy oraz darowano lub zmniejszono grzywny (w tym dla „9 całych wsi”)⁶⁵.

Dnia 28.01.1918r. Rada Regencyjna przedstawiła GGW przygotowany przez Ministerstwo Sprawiedliwości memoriał w sprawach amnestii dla osób skazanych za przestępstwa przeciw zarządzeniom władz wojskowych „na obszarze Królestwa też w tych częściach, które GG nie podlegają” (etapy, Ober-Ost - Z.J.W), zatrzymanych w obozach jeńców w kraju i zagranicą, skazanych członków POW⁶⁶, oraz internowanych b. oficerów i żołnierzy legionów⁶⁷.

Pismem z dnia 8.02.1918r. GGW odpowiedział, iż większość postulatów Rady Regencyjnej w w/w sprawie straciła aktualność „gdyż część internowanych jest już zwolniona, reszta z Modlina zostanie zwolniona niebawem”... „Peowiaków aresztowano tylko 23... z tych tylko 10 wg wyroków sądów wojskowych – głównie ścigani są ci, którzy przenoszą idee rewolucji rosyjskiej na grunt Polski”. W sprawie legionistów zapowiedziano odrębne wyjaśnienie⁶⁸. W efekcie 21.06.1918r. Beseler zarządził nie wszczynanie nowych postępowań a będące w toku polecił umorzyć wobec osób, które popełniły przestępstwa polityczne lub militarne przed zawartym niemiecko-rosyjskim (radzieckim) traktatem dodatkowym do pokoju brzeskiego⁶⁹. Część kar „wymierzonych przez byłe sądy okupacyjne niemieckie” została także złagodzona Dekretem Naczelnika Państwa z 23.12.1918r.⁷⁰(!).

Poza sprawami z tytułu wyroków sądowych, internowanie itp. Ministerstwo Sprawiedliwości samodzielnie lub poprzez rząd czy w poważniejszych przypadkach przez Radę Regencyjną występowało o zniesienie lub zmniejszenie licznie stosowanych i bardzo dokuczliwych dla ludności kar administracyjnych wymierzanych przez władze okupacyjne. W tych sprawach zwracano się do Szefa Zarządu Cywilnego⁷¹. Wnioski te kierowano przez GCRR lub Ministerstwo Sprawiedliwości na

⁶⁴ Vo.bl. op. cit., *Ibidem*.

⁶⁵ GCRR – 32 k. 6, 7.

⁶⁶ Podkreślono tu zapal młodzieży żadnej walki o niepodległość narodu... nie zajmowanie przez POW stanowiska zasadniczo wrogiego... oraz młodociany wiek POW“.

⁶⁷ Motywowano, że legiony jako formacja ochotnicza odmówiły przysięgi, której tekst w ich rozumieniu mógł być uchwalony tylko przez rząd polski, którego wówczas nie było – GCRR – 32 k. 10-12.

⁶⁸ GCRR – 32 k. 51-55, 60. Obozy internowanych zlikwidowano inne jak np. w Brześciu istniały niemal do końca okupacji.

⁶⁹ GCRR – 32 k. 121. „Kurier Warszawski“ nr 182 z 4.07.1918r.

⁷⁰ Dziennik Praw nr 21 poz. 73.

⁷¹ GCRR – 39, 32, 40.

ogół załatwiano odmownie (motywuując decyzję), choć ilość załatwianych pozytywnie była też znaczna⁷².

Z chwilą intromisji RR powstała kwestia „stawiania zarzutów zbrodni przeciw majestatowi Rady Regencyjnej”. Rada Regencyjna zażądała by w każdorazowym przypadku zamiaru zastosowania w takich razach sankcji karnych, prokuratura niezwłocznie powiadamiała Radę Regencyjną. Żadne postępowanie w tej sprawie nie mogło być wdrożone bez uzyskania jej uprzedniej zgody⁷³. W aktach GCRR nie stwierdzono ani jednej tego typu sprawy.

W sprawach związanych z „przestępstwami przeciw całości i bezpieczeństwa państwa” resort sprawiedliwości przygotował nowelę do kodeksu karnego⁷⁴. Stosowne przepisy weszły jednak w życie dopiero w roku 1919. Niezależnie od w/w projektu Ministerstwo przygotowało projekt „noweli karnej o autentyczności tekstu polskiego kodeksu karnego i ustawy postępowania karnego” jako przedłożenie rządowe na Radę Stanu⁷⁵.

Opracowano także jako pilny projekt ustawy o rejestrze handlowym⁷⁶, oraz wspólne z MZ P OS i OP opracowano a następnie wdrożono po uchwaleniu przez RS przepisy ustawowe o ochronie lokatorów.

Ministerstwo wraz z całym aparatem urzędniczym i podległymi instytucjami bez zmian organizacyjnych stało się częścią aparatu rządowego rządu Niepodległego.

Charakterystyczne, że w tym resorcie (podobnie w MWR i OP) z uwagi głównie na to, że była to „dziedzina przekazana”, po zakończeniu kryzysu (brzeskiego) minister J. Higesrberger (były sędzia apelacyjny w Sądzie lubelskim⁷⁷ później Prezes Sadu Apelacyjnego w Warszawie⁷⁸ pozostawał na swym stanowisku również w IV „endeckim” gabinecie.

W pierwszym prowizorium (II – gi gabinet) obowiązki ministra pełnił Podsekretarz Stanu W. Makowski⁷⁹ (ustąpił 4.04.1918r.⁸⁰). W ostatnim prowizorium (V - ty gabinet) obowiązki ministra wykonywał nowy Podsekretarz Stanu J. Świątopelk - Zawadzki⁸¹.

Zarząd wymiaru sprawiedliwości w b. zaborze austriackim Ministerstwo Sprawiedliwości objęło z dniem 1.01.1919r.⁸².

⁷² GCRR – 40.

⁷³ GCRR – 9 k. 2, 9-11.

⁷⁴ GCRR – 156 k. 19-21, 33, RM – 7 posiedz. 50 III gabinet z 29.08.1918r. k. 585-595.

⁷⁵ GCRR – 156 k. 18, 22-32, 39-52, MP nr 135 z 3.08.1918r.

⁷⁶ MP nr 45 z 13.04.1918r. MP nr 102 z 22.07.1918r.

⁷⁷ GCRR – 142 k. 11.

⁷⁸ GCRR – 145 k. 31.

⁷⁹ Późniejszy wielokrotny minister sprawiedliwości w Polsce Niepodległej.

⁸⁰ GCRR – 147 k. 25.

⁸¹ MP nr 194 z 5.11.1918r.

⁸² Dekret z 31.12.1918r. Dziennik Praw nr 25 poz. 76.

2. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (M WR i OP)

2.1. Zagadnienia wstępne

Resort M WR i OP był drugą z kolei, po resorcie sprawiedliwości „dziedziną przekazaną” oraz zorganizowaną w głównych zarysach poprzez Komisję Przejściową TRS. Szkolnictwo przeszło w ręce polskie z dniem 1.10.1917r. w GGW⁸³, a w GGL 1.11.1917r.⁸⁴. Administrację tę przejął Departament VIII Komisji Przejściowej TRS - Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego kierowany przez J. Mikułowskiego-Pomorskiego będącego jednocześnie Przewodniczącym Komisji Przejściowej TRS⁸⁵.

W początkach swego istnienia TRS była przekonana, że szkolnictwo będzie działem, który najwcześniej zostanie objęty w zarząd polski. Sprzyjały temu nieoficjalne wypowiedzi przedstawicieli GGW i oficjalne stanowisko GGL⁸⁶. Grunt pod organizację szkolnictwa był zresztą przygotowany także przez zarząd okupacyjny⁸⁷. Konkretnie pertraktacje trwały od połowy marca do 14.06.1917r. Przerwano je wobec żądań władz okupacyjnych chcących zagwarantować sobie maksymalny wpływ na ten dział administracji mimo zamierzonego przekazania. Niezależnie od przerwy w rokowaniach Departament WR i OP prowadził prace przygotowawcze i organizacyjne przy szerokim udziale fachowych i społecznych czynników spoza TRS (przy Departamencie funkcjonowały specjalne komisje doraźne, Rada Sekcji Oświecenia Publicznego - 19 osób, przedstawiciele wyznań - 2 rz.-kat., 1 ew.-augsb. i 1 warszawskiej gminy starozakonnej, Rada Sekcji Wyznań Religijnych - 9 osób oraz przedstawiciele wyznań⁸⁸.

Współpracowano z Akademią Umiejętności, Instytutem Pedagogicznym w Krakowie, Zjazdem Towarzystw Nauczycielskich Szkół Wyższych itp.⁸⁹.

W dniu 7.09.1918r. Komisja Przejściowa TRS zgodziła się na uwarunkowanie niemieckie (strona austro-węgierska zachowała się bierne godząc się w praktyce na ustalenia polsko-niemieckie) dotyczące zaakceptowania odrębności szkolnictwa mniejszości narodowych (okupantom chodziło głównie o sytuację szkolnictwa niemieckiego w obu okupacjach) a władze niemieckie, później austro-węgierskie zgodziły się na przekazanie organom polskim całokształtu szkolnictwa wyższego, średniego i niższego. Stosowne przepisy ogłoszono 20.09.1918r. w Dzienniku Rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego⁹⁰.

⁸³ Vo.bl. Nr 87 z 20.09.1917r. – rozporządzenie GGW z 12.09.1917r. dotyczące oddania szkolnictwa w ręce KP TRS.

⁸⁴ W. Suleja, *Próba budowy...*, s. 330.

⁸⁵ GCRR – 8 k. 7, 9, 18.

⁸⁶ W. Suleja, *op. cit.*, s. 331.

⁸⁷ Np. Rozporządzenie o organizacji szkolnictwa z 24.08.1915r.

⁸⁸ GCRR – 8 k. 18, 19.

⁸⁹ W. Suleja, *op. cit.*, 332.

⁹⁰ Vo.bl. Nr 87.

Poza warunkami odnośnie szkolnictwa mniejszościowego, władze okupacyjne zastrzegły uzgadnianie kandydatów na posady nauczycielskie oraz usunięcie ze szkół ksiązek zabronionych przez cenzurę wojskową⁹¹.

Dnia 7.12.1917r. równocześnie z pozostałymi ministerstwami RR utworzyła Urząd Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁹², powierzając to stanowisko A. Ponikowskiemu. Oficjalną nominację imienną Ponikowski otrzymał 2.01.1918r.⁹³

A. Ponikowski był najdłużej funkcjonującym członkiem rządów Rady Regencyjnej - do dymisji rządu Kucharzewskiego był Ministrem WR i OP, następnie kierownikiem II – go (prowizorycznego) gabinetu ministrów, zawiadując także sprawami szkolnictwa, w III – cim gabinecie Steczkowskiego Ministrem WR i OP, w IV – tym Świeżyńskiego - także. Na ten stan rzeczy wpłynęło podobnie jak w przypadku resortu sprawiedliwości dążenie do zachowania ciągłości polityki resortowej w „dziedzinie przekazanej”⁹⁴.

2.2. Organizacja Ministerstwa

Poprzednik MWRiOP - Departament WRiOP TRS (Komisji Przejściowej TRS) w okresie bezpośrednio przed reorganizacją w ministerstwo składał się z 5 sekcji - I - Szkolnictwa elementarnego, II - Szkolnictwa średniego, III - Szkolnictwa wyższego IV - Wyznań, V - Finansowej.

Poza sekcjami znajdowało się biuro departamentu, doradca prawny i kilku specjalnych referentów⁹⁵.

MWRiOP było resortem o najdalej posuniętej i właściwie najwcześniej zakończonej organizacji wewnętrznej (centralnej) i terenowej. W praktyce już 15.05.1918r. centrala resortu była w pełni zorganizowana. Struktura opierała się o dwa „prowizoryczny” i „normalny” schematy organizacyjne, z których jak stwierdzał szef resortu w piśmie z 30.04.1918r. do „Komisji Ujednostajnienia organizacji Ministerstw” „...może być dzisiaj w odniesieniu do Ministerstwa WR i OP mowa jedynie o drugim...”⁹⁶. O rozwoju tego resortu świadczy także fakt, iż jako jedyny zorganizowany był wewnętrznie już na poziomie departamentów, a nie tylko sekcji jak pozostałe⁹⁷.

⁹¹ W. Suleja, *op. cit.*, s. 337.

⁹² GCRR – 106 k. 44, PRM – 1 k. 7.

⁹³ GCRR – 174 k. 2.

⁹⁴ I. Ichnatowicz, *Vademecum...*, s. 101.

⁹⁵ Departament WRiOP zatrudniał 49 osób, GCRR-175 k. 25-29.

⁹⁶ PRM- 77 k. 1, 2.

⁹⁷ Była to sytuacja, którą można określić jako „poza-ustawowa”, gdyż dekret o tymczasowej organizacji władz (art. 31) nie przewidywała urzędników w charakterze szefów departamentu.

Wewnętrzną organizację centrali MWRiOP określał sporządzony około kwietnia 1918r. „Schemat organizacji biur centralnych MWRiOP”⁹⁸ obejmujący stan aktualny oraz zmiany (etatowe) przewidywane od 1.07.1918r.

Wg w/w schematu MWRiOP składało się poza szefem resortu i jednym Podsekretarzem Stanu z jednostek nie wchodzących w skład departamentów oraz merytorycznych departamentów. W ramach tych pierwszych istniały Sekretariat Generalny w składzie którego były kancelaria i biblioteka - łącznie 23 osoby, Wydział Statystyczny, Sprawozdawczy wraz z działem Dziennika Urzędowego MWRiOP - 6 osób, Wydział Prawny (radca ministerialny, referent prawny, referent stypendiów i fundacji), Wydział Archiwów Państwowych - 8 osób i Wydział Finansowy - 9 osób.

Organizacja merytorycznych jednostek ministerstwa była następująca: Departament I - Wyznań Religijnych dzielił się na: Wydział Wyznania rzymskokatolickiego - 5 osób, Wydział Wyznań ewangelickich - 3 osoby, Wydział Wyznania mojżeszowego - 4 osoby, oraz Referat innych wyznań - 1 referent.

Departament II - Oświecenia: Sekcja Szkolnictwa elementarnego - Szef Sekcji i 4 urzędników oraz Wydział Szkół Elementarnych (referat, organizacji, Inspekcji i Organów Samorządowych Szkolnictwa, referat Subsydii i pożyczek dla gmin, referat Spraw Personalnych Nauczycieli, referat Programów, bibliotek, pomocy naukowych i urzędzeń szkolnych, referat Wychowania Przedszkolnego, referat Nauczania Pozaszkolnego) - 19 osób, Wydział Kształcenia Nauczycieli (referat Seminariów nauczycielskich i kursów pedagogicznych, Referat Szkół Przygotowawczych do seminariów i doksztalcania nauczycieli, referat Spraw Personalnych Nauczycieli i Stypendystów, referat Szkół i kursów dla ochroniarek - 14 osób, Sekcja szkół średnich - Szef Sekcji i 3 urzędników oraz - referat Inspekcji i organizacji - 12 osób, referat Programowy - 2 osoby, referat Wychowania fizycznego - 1 osoba, referat Kształcenia nauczycieli - 1 osoba. Sekcja szkół zawodowych - Szef Sekcji i 1 urzędnik oraz referat Szkół technicznych - 3 osoby, referat Szkół rzemieślniczych - 2 osoby, referat Szkół handlowych - 2 osoby, referat Szkół rolniczych i ogrodniczych - 2 osoby⁹⁹, referat Szkół rzemieślniczych dla dziewcząt - 3 osoby. Sekcja Nauki i Szkół wyższych - Szef Sekcji i 1 urzędnik oraz - Wydział Nauki - 1 osoba, Wydział Szkół Wyższych - (referat Uniwersytetu, referat Politechniki, Szkoły rolniczej i innych szkół typu wyższego) 5 osób, Wydział Higieny szkolnej - 3 osoby, Wydział Budownictwa szkolnego - 5 osób.

Departament sztuki (kierownik departamentu - radca ministerialny i 1 urzędnik) - referat Kształcenia artystycznego, Artystyczno-zawodowego oraz Ogólnego wychowania estetycznego - 2 osoby, referat Budownictwa krajowego i jego charakteru oraz Opieki nad krajobrazami - 1 osoba, referat Malarstwa, rzeźby, sztuk graficznych i zdobionych - 1 osoba, referat Zabytków artystycznych przeszłości i muzeów - 1 osoba, referat Literatury pięknej i muzyki - 1 osoba, referat Opieki nad artystami. Tzw. „Służba niższa” MWRiOP liczyła 18 osób¹⁰⁰.

⁹⁸ PRM - 77 k. 30-46, 47-63.

⁹⁹ 9.08.1918r. oświatę rolniczą wyłączono z gestii MWRiOP przekazując MriDK - RM - 7 posiedz. 45 III gabinet z 9.08.1918r. k. 394 i następn.

¹⁰⁰ Brak funkcji dyrektorów departamentów sugeruje, że sprawami tych jednostek zawiadywali

MWRiOP zdając sobie sprawę ze społecznej rangi swej działalności opierało się na doradztwie i współpracy społecznej realizowanej poprzez działające przy ministrze Rady. Były to Rada Oświecenia Publicznego oraz Rada Sztuk Pięknych. Zamierzano utworzyć również Radę Archiwalną¹⁰¹. Statuty obu Rad zostały wprowadzone dekretami Rady Regencyjnej¹⁰².

Rada Oświecenia Publicznego, której zadaniem było „opiniowanie w sprawach ogólnych oświaty publicznej oddanych jej pod rozpoznanie przez Ministra WRiOP...”, projektów aktów prawnych rangi ustawowej itp., składała się z 40 członków - przewodniczącego ministra oraz Podsekretarza Stanu, szefów Sekcji departamentu Oświecenia, radcy prawnego MWRiOP, Naczelnego Inspektora Krajowego Szkolnictwa Powszechnego, Naczelników Wydziałów Seminariów Nauczycielskich i Higieny Szkolnej a także 3 przedstawicieli Uniwersytetu Warszawskiego, 2 przedstawicieli Politechniki Warszawskiej, 1 przedstawiciela Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego wybranych przez senaty lub radę profesorów (SGGW), 1 przedstawiciela Instytutu Pedagogicznego, przedstawicieli wyznań (2 rzymskokatolickiego, 2 ewangelickiego i 1 mojżeszowego, po 2 przedstawicieli - szkolnictwa powszechnego (elementarnego - Z.J.W), zawodowego, oraz prywatnego, „zasłużonych pedagogów”, naukowców i przedstawicieli organizacji społecznych. Radę powołano na 3 lata, posiedzenia przewidywane były co najmniej raz na trzy miesiące¹⁰³.

Rada Sztuk Pięknych powołana została do opiniowania zamierzeń MWRiOP w sprawach „kształcenia artystycznego wychowania zawodowego i estetycznego, budownictwa krajowego i jego charakteru, opieki nad krajobrazem, malarstwa, rzeźby, sztuk zdobionych i graficznych, zabytków artystycznych przeszłości i muzeów, literatury, muzyki i teatru...” itp. Rada Składała się z 15 członków przedstawicieli architektury, malarstwa, rzeźby, sztuk graficznych i zdobniczych powoływanych na 3 lata z tym, że co roku ustępowała 1/3 Rady, Przewodniczył min. WRiOP lub „... przedstawiciel Departamentu S z t u k i . . . “¹⁰⁴.

MWRiOP w powyższym kształcie dotrwało do 17/18.11.1918r.¹⁰⁵ kiedy Zwierzchnik Państwowy Józef Piłsudski powołał m.in. ministrów Oświaty¹⁰⁶ oraz Ochrony Kultury i Sztuk Pięknych¹⁰⁷.

Podsekretarz Stanu lub Szef Sekcji, albo niższy rangą urzędnik. Np. Departamentem Oświecenia kierował Szef Sekcji PRM – 77 k. 51 zaś Departamentem Sztuki radca ministerialny PRM – 77 k. 60. W połowie kwietnia RR mianowała byłego rektora Uniwersytetu Lwowskiego B. Dembińskiego szefem Departamentu Oświecenia w randze Podsekretarza Stanu – GCRR – 174 k. 19, MP nr 5 z 24.04.1918r.

¹⁰¹ RM – 7 posiedz. 45 III gabinet z 9.08.1918r. k. 401.

¹⁰² Dekrety z 13.09.1918r. – GCRR – 179 k. 27-29, GCRR – 180 k. 18-31, MP nr 152 z 18.09.1918r. MP nr 154 z 20.09.1918r.

¹⁰³ RM – 7 posiedz. 45 III gabinet z 9.08.1918r. k. 404-406.

¹⁰⁴ RM – 7 posiedz. 45 III gabinet z 13.08.1918r. k. 416-418.

¹⁰⁵ MP nr 206 z 18.11.1918r.

¹⁰⁶ K. Prauss.

¹⁰⁷ M. Downarowicz.

Ministerstwo Ochrony Kultury i Sztuk Pięknych powstało na bazie Departamentu Sztuki¹⁰⁸ lecz istniało tylko w I, II i V - tym gabinecie Polski Niepodległej (17.11.1918r. - 16.01.1919r., 16.01.1919r. - 9.12.1919r., 24.07.1920r. do 13.09.1921r.)¹⁰⁹, zaś minister Prauss na 1 posiedzeniu gabinetu J. Moraczewskiego występował w protokole jako Min. Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego¹¹⁰ i taką nazwę resort ten nosił przez cały okres Polski Niepodległej.

2.3. Organizacja szkolnictwa

a) Szkolnictwo elementarne

Szkolnictwo elementarne jako jedyny dział szkolnictwa w Królestwie, zostało zorganizowane w sposób kompleksowy w oparciu o Przepisy tymczasowe o szkołach elementarnych w Królestwie Polskim¹¹¹.

„Przepisy” dzieliły szkoły elementarne na publiczne i prywatne. Szkoły publiczne uznano dostępne „dla wszystkich bez różnicy wyznania dzieci w wieku szkolnym...” Nauka ta była bezpłatna. Szkoły utrzymywało państwo, powiaty, gminy wiejskie lub miejskie, związki szkolne gmin i powiatów”. Władze państwowe (Departament WRiOP - później MRWiOP) sprawowały zwierzchni nadzór nad szkołami tzw. publicznymi jak i prywatnymi. Naukę uznano za obowiązkową „... tam gdzie jest dostateczna liczba szkół dla pomieszczenia wszystkich dzieci w wieku szkolnym. Zapowiedziano utworzenie okręgów szkolnych (wyłączono jako odrębne okręgi - Warszawę, Łódź, Lublin, Częstochowę i Sosnowiec). Szkolną jednostkę terytorialną stanowiła każda gmina. Gmina oraz powiaty mogły tworzyć związki dla celów szkolnych i oświatowo-kulturalnych. Obowiązki zakładania i utrzymywania szkół publicznych powierzono gminom z zastrzeżeniem „stosowania się do ogólnego planu szkolnego zatwierdzającego przez odpowiednie władze szkolne”. Kryteria obowiązujące osoby wykonujące zawód nauczycielski miała określać odrębna ustawa. Dopuszczano możliwość wykonywania zawodu przez „obywatela obcego państwa” za zezwoleniem Dyrektora Departamentu (później MWRiOP), Nauczyciele byli mianowani przez Okręgowego Inspektora Szkolnego na wniosek Rad Szkolnych Okręgowych. Katechetów mianował Dyrektor Departamentu

¹⁰⁸ AAN - Warszawa - inwentarz MWRiOP.

¹⁰⁹ I. Ihnatowicz, *Vademecum...*, s. 100-101.

¹¹⁰ Pierwsze posiedzenie gabinetu Moraczewskiego z 18.11.1918r. - RM - 8 k. 317.

¹¹¹ Vo.bl. Nr 87 z 20.09.1917r. poz. 379. MWRiOP tak oceniało stan i perspektywy oświaty powszechnej na poziomie elementarnym: „dzieci w wieku szkolnym przy czteroletnim nauczaniu (8 - 12 lat) mamy obecnie ok. 1 mln 330 tys. Licząc na jednego nauczyciela 65 uczniów potrzebowalibyśmy około 20 500 nauczycieli. Obecnie nawet do realizacji 4-letniego nauczania brakuje nam około 7000 nauczycieli. Zwróćmy przy tym uwagę, że zaledwie 30% stanowią jednostki wykwalifikowane pozostałe 70% to w części tzw. „wojenne nauczycielstwo” przy pierwszej okazji wróci do dawnego zawodu, część będzie musiała ustąpić z powodu fatalnego przygotowania do zawodu... obecnie mamy 38 seminarium a dla potrzeb 4-letniego nauczania musimy stworzyć około 60 seminarium...” - MP 150 z 16.09.1918r. Przyszłość pokazała, że osiągnięcia Polski Niepodległej przewyższyły najśmielsze oczekiwania MWRiOP z 1918r.

(MWRiOP) „za zgodą władzy duchownej”; (wyznaniowej odpowiedniego wyznania). Każdy okręg szkolny posiadał Radę Szkolną Okręgową składającą się z członków z wyboru (3 przedstawiciele wybranych przez sejmik powiatowy, 1 przez Radę miasta okręgowego, 1 przez Konferencję okręgową nauczycieli szkół publicznych elementarnych, kierownika seminarium nauczycielskiego, lub nauczyciela „zakładu naukowego średniego” wybranego przez Radę na jednym z pierwszych posiedzeń, i (z nominacji) 2 „obywateli” powołanych przez Dyrektora Departamentu WRiOP, „osób duchownych” „o ile dane wyznanie stanowi w okręgu więcej niż 1% ogółu ludności” - przez Dyrektora Departamentu WRiOP w porozumieniu z władzą wyznaniową (i z urzędu lekarz powiatowy (szkolny).

Rady Szkolne Miast wydzielonych kreowane były odpowiednio do w/w. Kadencja członków Rad trwała 3 lata, członkowie delegowani przez Sejmiki i Rady miejskie na okres kadencji Sejmiku - Rady). Rady Szkolne posiadały szereg kompetencji ujętych w „obowiązki ogólne” i „szczególne” i tak np. do obowiązków ogólnych należało: „I. rozciąganie nadzoru nad szkolnictwem elementarnym, publicznym i prywatnym, II. wyjednywanie środków na potrzeby szkolne i oświatowe oraz zarządzanie funduszami swego okręgu, III. sprawowanie władzy zwierzchniej nad Dozorami Szkolnymi w gminach i Opiekami Szkolnymi, IV. badanie potrzeb szkolnych i oświatowo- kulturalnych swego okręgu i współdziałanie z Inspektorem Okręgowym i Dozorami Szkolnymi w sprawie czynienia zadość tym potrzebom¹¹².

Funkcje w Radzie z wyjątkiem sekretarza były społeczne. Posiedzenia odbywały się co najmniej raz w miesiącu. Mogli w nich uczestniczyć „rzeczoznawcy”. Posiedzenia nadzwyczajne odbywały się wg uznania przewodniczącego, na żądanie Inspektora Okręgowego lub 2 członków Rady. Władzę zwierzchnią nad Radami sprawował szef resortu WRiOP.

Gminy wiejskie i miejskie oraz „większe miejscowości” tworzyły „terytorialną jednostkę szkolną z osobnym Dozorem szkolnym”. W miastach wydzielonych funkcje dozoru pełniły Rady Szkolne Okręgowe, Dozór składał się z członków z wyboru - (1 delegat Rady gminnej, 1 mieszkańca gminy wybranego przez zebranie gminne, 1 nauczyciela wybranego przez „ogół nauczycielstwa szkół publicznych gminy”) i mianowanych - reprezentanta wyznania - inne niż rzymskokatolickie o ile wyznanie liczyło ponad 2% ogółu ludności gminy, 1 mieszkańca oraz 1 nauczyciela mianowanych przez Radę Szkolną Okręgową.

Dozór w gminach miejskich liczących poniżej 20.000 ludności „kreowano” odpowiednio do w/w. W gminach powyżej 20.000 mieszkańców liczba członków dozoru była nieco większa a skład poszerzony i kierownika szkoły średniej i Seminarium Nauczycielskiego. Mandaty Dozorów trwały identycznie jak w Radach Szkolnych Okręgowych. Obowiązki „ogólne” Dozoru Szkolnego dotyczyły: I. pracy nad rozwojem szkolnictwa elementarnego w gminie, II. nadzoru nad szkolnictwem elementarnym, zakładami wychowawczymi gminy i działalnością Opiek Szkolnych”, „III. układania

¹¹² Obowiązki „szczególne” ujęte były w 16 punktach. Z uwagi na ramy pracy ich przytoczenie uznaliśmy za niecelowe.

projektów i wykonywania budżetów szkolnych¹¹³. Funkcje, z wyjątkiem sekretarza były społeczne. Opieka Szkolna stanowiła instytucję sprawującą bezpośrednią opiekę nad każdą elementarną szkołą publiczną. Składała się ona z Opiekuna Głównego mianowanego przez Dozór Szkolny, 1-2 mieszkańców wybranych przez zebranie gromadzkie (w miastach rodziców dzieci), katechety, kierownika szkoły. Mandaty trwały 3 lata. Obowiązki „ogólne” polegały na: „I. staraniu o dobro i rozwój szkoły pod względem gospodarczym, II. opiece nad młodzieżą w szkole i poza szkołą, III. Utrzymywaniu stosunków z rodzicami we wszelkich sprawach związanych z dobrem dzieci i szkoły”¹¹⁴.

„Przepisy” regulowały także zagadnienia dotyczące szkół prywatnych. Szkoły takie mogły „otwierać” „poszczególne osoby, obywatele Królestwa Polskiego, nieskazitelne pod względem moralnym i obywatelskim, ich spółki, instytucje i stowarzyszenia...” na podstawie koncesji wydawanych przez Rady Szkolne Okręgowe. Od takich decyzji odwołać się mógł do dyrektora Departamentu WRiOP Inspektor Okręgowy. Obywatele „państw obcych” mogli „otwierać” szkoły za zezwoleniem Dyrektora Departamentu (MWRiOP). Szkoły prywatne mogły uzyskać „prawo publiczności” przez podporządkowanie się unormowaniom „Przepisów”, w przeciwnym razie świadectwo ich ukończenia nie miało charakteru dokumentu publicznego (chyba, że stwierdzono to egzaminem w szkole publicznej). Organami (terenowymi - Z.J.W) Departamentu - Ministerstwa WRiOP byli Inspektorzy Okręgowi wyposażeni w bardzo szerokie kompetencje i uprawnienia. Inspektorzy m.in. powołani byli do: badania potrzeb szkolnych i oświatowych okręgu, pełnienia zwierzchniego nadzoru nad szkolnictwem elementarnym publicznym, publicznymi Seminariami Nauczycielskimi, nadzoru nad w/w szkolnictwem prywatnym, administrowania szkolnictwem okręgu wspólnie z Radą Szkolną Okręgową, Dozorami i Opiekami Szkolnymi, wykonywania i nadzorowania decyzji „wyższych władz szkolnych”, mianowania, odwoływania, przenoszenia, kształcenia, zawieszania w czynnościach itp. nauczycieli, współdziałania z władzami sanitarnymi w sprawach higieny szkolnej.

Niezależnie od „Ustawy” dotyczącej uwzględniania potrzeb szkolnych mniejszości¹¹⁵ „Przepisy” przewidywały utworzenia publicznych szkół elementarnych (oddziałów) dla dzieci żydowskich. Do czasu zorganizowania takiej nauki zobowiązano gminy do finansowania nauki języka polskiego w żydowskich szkołach prywatnych. Przepisy wykonawcze¹¹⁶ do w/w „Przepisów” zaleciły zorganizowanie Rad Szkolnych Okręgowych w ciągu 6-ciu tygodni od wejścia w życie „Przepisów”. Do czasu ich zorganizowania kompetencje Rad wykonywali Inspektorzy Okręgowi. Rady Szkolne zostały zobowiązane do utworzenia Dozorów.

Inspektorów Okręgowych wyłoniono w drodze konkursu spośród 180 kandydatów, z których wybrano 58¹¹⁷. O krę g ó w szkolnych utworzono 51¹¹⁸. Pokrywa-

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Obowiązki „szczególnie” rozwinięto w 17 punktów.

¹¹⁵ Vo.bl. *op. cit.*, poz. 380.

¹¹⁶ *Ibidem*, poz. 379.

¹¹⁷ W. Suleja, *op. cit.*, s. 335, 336.

¹¹⁸ GCRR – 175 k. 16-24.

ły się one z obszarami powiatów (wyłączono 2 miasta w odrębne okręgi)¹¹⁹. Spośród 56 powołanych jeszcze przez Komisję Przejściową TRS, Inspektorów Okręgowych, ich pomocników itp. 33 osoby posiadały wyższe wykształcenie, 14 „wyższe nieukończone”, inne - 8, średnie - 46 spośród nich było wyznania rzymskokatolickiego, 2 ewangelickiego, 1 mojżeszowego. Inspektorzy pobierali miesięczne wynagrodzenie w wysokości 750 mk.¹²⁰ (najniższa płaca nauczyciela wynosiła 1200 min. rocznie + dodatek drożyzniany)¹²¹. Cześć okręgów była *dwupowiatowa*. W nowym roku szkolnym 1918/19 przewidywano jednolitą organizację jednopowiatową¹²².

b) Pozostałe rodzaje szkolnictwa

Do końca funkcjonowania organów systemu Rady Regencyjnej nie opracowano systemowych unormowań prawnych dotyczących pozostałych rodzajów szkolnictwa tj. średniego, zawodowego i wyższego. Nie oznacza to jednak, że nie pracowano nad tą problematyką.

Administrowanie pozostałymi rodzajami szkolnictwa odbywało się niejako *z marszu*. Na ten stan rzeczy wpłynęły jak należy sądzić takie czynniki jak nieistnienie w Królestwie państwowych polskich szkół średnich oraz perspektywiczna konieczność ujednoczenia systemu oświaty w pozostałych zaborach, zwłaszcza w Galicji administrowanych według miejscowych systemów i co oczywiste znajdujących się przecież jeszcze w układzie administracyjnym i prawnym państw zaborczych. W Królestwie przed wojną były 182 średnie szkoły prywatne, w Galicji 71 państwowych, 65 prywatnych¹²³. Część tych szkół została zlikwidowana w wyniku wojny. W trakcie wojny istniało już tych szkół 385¹²⁴ MWRiOP dążyło do ujednoczenia systemu oświatowego szkół średnich oraz do utworzenia silnego układu szkół państwowych. Jeszcze w trakcie wojny powstało 5 nowych państwowych szkół średnich w GGL, planowano przyjęcie 13 szkół prywatnych oraz utworzenie 3 nowych „szkół rozwojowych” na poziomie gimnazjalnym, które miały dojść do poziomu licealnego. Planowano stały wzrost liczbeności szkół państwowych¹²⁵. Szerokie i nieskrępowane możliwości rozwoju oświaty w Królestwie powodowały zwiększoną aktywność społeczną na tym polu. Charakterystycznym przy tym był, jak podkreślały to spostrzeżenia MWRiOP „trend do zakładania szkół ogólnokształcących... do których napływ był kolosalny... co do szkolnictwa zawodowego w społeczeństwie panowało zupełnie nieuświadomienie i bierność...”¹²⁶.

¹¹⁹ Było to ok. 19.12.1917r.

¹²⁰ GCRR – 175 k. 16-24.

¹²¹ GCRR – 175 k. 52-54.

¹²² MP nr 40 z 9.04.1918r.

¹²³ G. Dobruski, *Szkolnictwo niższe i średnie, w: Dziesięciolecie Polski Odrodzonej 1918-1928, Księga Pamiątkowa*, s. 547.

¹²⁴ MP nr 138 z 3.09.1918r.

¹²⁵ *Ibidem*, opracowana także „plan i rozmieszczenie szkół średnich w państwie polskim” – MP nr 53 z. 24.04.1918r.

¹²⁶ MP nr 137 z 2.09.1918r.

W tej sytuacji MWRiOP „uznało doniosłość szkolnictwa zawodowego tak dalece, że starało się wyróżniać je przez np. niższe opłaty niż w szkołach ogólnokształcących”. „Mimo to nawet w istniejących od lat dobrych szkołach zawodowych (jak oceniano -Z.J.W) nie będą wypełnione wszystkie miejsca...”¹²⁷.

Według programu MWRiOP w kategoriach „wyższych szkół zawodowych” przewidywano bieżąco rozwój utworzonej w 1917r. szkoły mierniczej (geometrów) oraz przewidzianej do upaństwowienia szkoły Wawelberga i Rotwanda, w której zamierzano utworzyć 7 kierunków (aktualnie był 1 - mechaniczny), planowano otwarcie 3 średnich szkół zawodowych - budowlanej, drogowej, górniczej oraz pomoc dla „istniejących szkół prywatnych i społecznych”. Szkoły rzemieślnicze zamierzano podzielić na 2 grupy - dzienne i popołudniowe. Obok już istniejących zamierzano utworzyć nową szkołę na Pradze i szeregu szkół na prowincji. Szkoły te obok „podniesienia poziomu zawodowego, miały za zadanie dopełnienie wykształcenia ogólnego młodzieży rzemieślniczej”. Dla doraźnego uzupełnienia poziomu, szkoły rzemieślnicze zobowiązano do prowadzenia kursów wakacyjnych¹²⁸. Przewidywano rozwój średniego szkolnictwa handlowego przez uprofilowanie programów szkół istniejących oraz doraźne otwarcie 2 szkół handlowych w Warszawie i Łodzi „ze wzorcowymi sklepami” oraz roczny kurs handlowy w Chełmie.

Szkoły rolnicze przekazano do MWRiOP, zaś ogrodnicze zostały w administracji MWRiOP. Zamierzano zreorganizować szkoły dla dziewcząt, w których „panował na ogół mało praktyczny kierunek”. Wobec braku sił nauczycielskich zaplanowano utworzenie od 1.10.1918r. bezpłatnego Seminarium dla nauczycielek rzemiosł oraz pokrycie całego Kraju siecią tego typu szkół i kursów¹²⁹. Działalność nad rozbudową i budową oświaty prowadzona była na bieżąco we wszystkich kierunkach. Prowadzono rejestrację ochronek i kursów dla ochroniarek i wychowawczyń¹³⁰, udzielono koncesji Towarzystwu Żydowskich Szkół Średnich na założenie specjalnego seminarium i innych szkół¹³¹, organizowano kursy dla lekarzy szkolnych¹³², kursy uzupełniające dla nauczycieli gimnastyki oraz kursy ogrodnictwa dla nauczycieli „szkół ludowych”, kursy dla nauczycieli szkół elementarnych, kursy bibliotekarskie¹³³, kursy uzupełniające dla nauczycieli gimnazjów¹³⁴. Zarządzono zorganizowanie przy wszystkich szkołach „podręcznych bibliotek nauczycielskich¹³⁵,

¹²⁷ *Ibidem.*

¹²⁸ MP nr 137 z 2.09.1918r.

¹²⁹ *Ibidem.*

¹³⁰ MP nr 19 z 9.03.1918r.

¹³¹ MP nr 33 z 26.03.1918r.

¹³² MP nr 88 z 6.07.1918r. 137. MP nr 92 z 10.07.1918r.

¹³³ MP nr 93 z 11.07.1918r.

¹³⁴ MP nr 100 z 19.07.1918r., MP nr 110 z 31.07.1918r.

¹³⁵ MP nr 111 z 1.08.1918r.

zorganizowano państwową szkołę ogrodniczą w Warszawie¹³⁶, prowadzone egzaminy w zakresie wykształcenia średniego dla eksternów¹³⁷, ustalono rozkład zajęć (terminy zajęć) w szkołach średnich „dla dzieci wyznania mojżeszowego¹³⁸”, zorganizowano kursy dla katechetów¹³⁹, doksztalające dla nauczycieli „szkół doksztalających wakacyjnych”¹⁴⁰, kursy pedagogiczne dla nauczycieli rysunku, malarstwa, estetyki i metodyki¹⁴¹, kursy wstępne do seminariów nauczycielskich¹⁴², egzaminy uzupełniające dla abiturientów” byłych 7-klasowych szkół handlowych i realnych¹⁴³, doksztalanie zawodowe nauczycielskie dla osób z wykształceniem średnim¹⁴⁴.

Rejestrowano wszelkie prywatne szkoły średnie i kursy zawodowe¹⁴⁵, opracowano przepisy tymczasowe egzaminów dojrzałości dla eksternów¹⁴⁶, itd. Rozwój szkolnictwa publicznego w latach 1915-1917, stanowiący punkt wyjścia dla dalszych działań MWRiOP ilustrują poniższe tabele¹⁴⁷.

Studenci Uniwersytetu Warszawskiego (Wydziały - prawny, lekarski, filozoficzny) GCRR – 88 k. 35b.

	1915/16	1916/17	1917/18
Mężczyzn	945	1441	1816
Kobiet	94	180	404
	1039	1621	2200
Polacy	863	1430	2027
Żydzi	170	187	187
Niemcy	2	3	3
Rosjanie	2	1	2

¹³⁶ MP nr 112 z 2.08.1918r.

¹³⁷ MP nr 113 z 3.06.1918r.

¹³⁸ MP nr 115 z 6.08.1918r.

¹³⁹ MP nr 122 z 14.08.1918r.

¹⁴⁰ MP nr 143 z 28.08.1918r.

¹⁴¹ MP nr 142 z 6.09.1918r.

¹⁴² MP nr 151 z 17.09.1918r., MP nr 198 z 8.11.1918r.

¹⁴³ MP nr 170 z 8.10.1918r.

¹⁴⁴ MP nr 173 z 11.10.1918r.

¹⁴⁵ MP nr 2 z 7.02.1918r.

¹⁴⁶ MP nr 4 z 9.02.1918r.

¹⁴⁷ GCRR – 88 k. 22-24, GCRR- 88 k. 35, 35b, 37.

Słuchacze kursów farmaceutycznych GCRR – 88 k. 37.

1915/16	1916/17	1917/18
154	216	262

Studenci Politechnik Warszawskiej GCRR – 88 k. 37.

1915/16	1916/17	1917/18
654	1182	1273 1310

Państwowymi (publicznymi) jednostkami naukowymi były także szkoły wyższe. W Królestwie były to Uniwersytet i Politechnika Warszawska oraz przekształcona z wyższych kursów przemysłowo-rolniczych „Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego z wydziałem leśnym”¹⁴⁸. Obok tych uczelni istniały jeszcze Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach¹⁴⁹ oraz Państwowy Instytut Pedagogiczny w Warszawie¹⁵⁰.

Uniwersytet i Politechnika rozpoczęły działalność jako uczelnie polskie w 1915r. w miejsce dawnych uczelni rosyjskich. Sytuację prawną Uniwersytetu i Politechniki uregulowały uchwalone 1.10.1917r. przez KP TRS - Statut Tymczasowy Uniwersytetu Warszawskiego, Ustawa tymczasowa wydziału prawa i nauk politycznych UW, Ustawa tymczasowa wydziału filozoficznego, Ustawa tymczasowa wydziału lekarskiego, Statut tymczasowy Politechniki warszawskiej oraz Ustawa tymczasowa wydziałów Politechniki. Przepisy te weszły w życie z dniem 24.10.1917r.¹⁵¹ i obowiązywały do czasu nadania przez RR statutów „Królewsko-Polskiego Uniwersytetu w Warszawie”¹⁵², „Królewsko-Polskiej Politechniki w Warszawie”¹⁵³ i „Królewsko-Polskiej Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie”¹⁵⁴.

Uczelnie te określono jako „...instytucje naukowe mające za zadanie prowadzenie badań naukowych... przygotowanie przyszłych badaczy naukowych oraz dawanie młodzieży niezależnego wykształcenia naukowego, niezbędnego do umiejętnej, samodzielnej i pożytecznej działalności zawodowej i obywatelskiej”¹⁵⁵.

¹⁴⁸ MP nr z 2.09.1918r.

¹⁴⁹ GCRR – 88 k. 3, 4.

¹⁵⁰ MP nr 187 z 25.10.1918r., MP nr 69 z 12.06.1918r. – była to uczelnia o charakterze zbliżonym do współczesnym nam WSP. Instytut uruchomiono na przełomie października i listopada. Mieści się w Warszawie na Placu Trzech Krzyży. Radę Instytutu stanowili prof. J. Sosnowski, St. Szober, L. Zarzecki, St. Karczewski, Z. Arlitowicz, St. Dobrowolski- dyrektorem był P. Sosnowski, zastępcą W. Kopczewski – MP nr 69 z 12.06.1918r., MP nr 185 z 25.10.1918r.

¹⁵¹ Vo.bl nr 94 z 28.10.1917r. poz. 400.

¹⁵² GCRR – 181 k. 7-19.

¹⁵³ GCRR – 181 k. 20-35.

¹⁵⁴ GCRR – 181 k. 36-47.

¹⁵⁵ Art. 1 statutów uczelni.

Uczelnie podlegały „zwierzchniej władzy” MWRiOP, stanowiły osoby prawne. Rektorów zatwierdzała RR. Uniwersytet posiadał cztery wydziały : teologiczny, nauk prawnych i politycznych, lekarski¹⁵⁶ i filozoficzny. Politechnika siedem wydziałów : inżynierii lądowej, inżynierii wodnej, budowy maszyn, elektromechaniczny, chemiczny, architektoniczny, techniki wojskowej.

Liczbę i rodzaj wydziałów SGGW miało określić specjalne rozporządzenie MWRiOP¹⁵⁷.

W ten sposób uczelnie te stały się całkowicie polskimi także w sensie prawnym. Statuty opracowywała specjalna komisja resortowa współpracująca także z uczonymi polskimi z Galicji m.in. byłym rektorem UJK prof. K. Twardowskim¹⁵⁸ i prof. W. Abrahamem¹⁵⁹.

Na początku listopada 1918 roku senat Uniwersytetu Jagiellońskiego podjął uchwałę, iż „odtąd jedynie rząd polski w Warszawie uważa za swą władzę zwierzchnią...” zaś MWRiOP 3.11.1918r. rozporządzeniem zawiadamiającym senaty uczelni przejęło „pod swą władzę” Uniwersytety w Krakowie i Lwowie oraz Lwowską Akademię Weterynaryjną¹⁶⁰. Wszelkie nominacje w uczelniach Królestwa realizowane były wyłącznie w ramach kompetencji władz polskich przez RR oraz MWRiOP¹⁶¹.

2.4. Pozaoświatowe zagadnienia z zakresu działania MWRiOP.

a) Problematyka wyznaniowa

Dziedzina administracji wyznaniowej nie została przekazana do końca okupacji¹⁶². Istniejący w MWRiOP Departament Wyznań był jednostką szkieletową, przeznaczoną głównie do opracowywania przyszłych działań państwowych, gromadzenie danych itp. Problematyka ta była o tyle istotna, że chodziło o uregulowanie pozycji prawnej kościoła rzymskokatolickiego skupiającego głos obywateli Królestwa i pozostałych zaborów oraz dlatego, że w samym Królestwie obok tego wyznania znajdowały się pokaźne odłamy mieszkańców innych wyznań - głównie mojżeszowego i ewangelickiego. Liczono się także z objęciem terenów zamieszkałych przez znaczną liczbę wyznawców prawosławia i greko - katolicyzmu.

Główny problem - wpływ na sprawę kościoła rzymskokatolickiego zamierzał do nadania temu wyznaniu rangi odpowiadającej jego faktycznej i historycz-

¹⁵⁶ Przy wydziale lekarskim w roku szkolnym 1917/1918 studium weterynarii – MP nr 122 z 14.08.1918r.

¹⁵⁷ Statuty uczelni.

¹⁵⁸ MP nr 73 z 17.06.1918r. MP nr 129 z 23.08.1918.

¹⁵⁹ MP nr 160 z 27.09.1918r.

¹⁶⁰ MP nr 198 z 8.11.1918r.

¹⁶¹ GCRR – 174, k. 22 – zatwierdzenie St. Thugutta jako prorektora UW, GCRR – 174 k. 3 i 4.- zatwierdzenie J. Zawidzkiego jako rektora Politechniki itd. GCRR – 173 k. 2, 3. GCRR – 174 k. 7-12, 16.

¹⁶² Szerzej w rozdziale VI ust. o przejmowaniu administracji.

nej roli w państwie oraz zniesienia prawnych ograniczeń wprowadzonych przez władze rosyjskie. Memoriał w tej sprawie Konferencja Biskupów prowincji warszawskiej przedłożyła RR 11.12.1917r.¹⁶³.

W marcu 1918r. z podobnymi sprawami zwrócili się przedstawiciele kościoła ewangelicko-augsburskiego¹⁶⁴. Kościół prawosławny z kolei próbował utrzymać swą pozycję niezmienną od czasów rosyjskich.

Władze okupacyjne a zwłaszcza niemieckie utrudniały samodzielne wykonywanie wewnętrznej administracji przez władze kościelne m.in. nie dopuszczając biskupów do ich diecezji (biskup Michalkiewicz, biskup Karaś w diecezjach sejneńskiej podzielonej granicą między Królestwem a obszarem Ober-Ost i wileńskiej). Nie mogąc uzyskać właściwych decyzji ze strony GGW, RR próbowała oddziaływać poprzez wpływowe katolickie czynniki niemieckie¹⁶⁵. Nie mniej jednak władze polskie potrafiły zdobyć się na działania samodzielne. Podczas pobytu w Warszawie wizytatora apostolskiego msgr Ratti' ego, który pełnił pierwszą funkcję nuncjusza papieskiego w Polsce Niepodległej ustalono restaurację zniesionej przez władze carskie diecezji podlaskiej oraz obsadzenie stolic biskupich lubelskiej i janowskiej oraz sufraganii. Stolicę restaurowanej diecezji Rada Ministrów ustaliła w Siedlcach¹⁶⁶.

Pełną samodzielność w zakresie administracji wyznaniowej władze polskie uzyskały z chwilą likwidacji okupacji.

b) Inne zagadnienia z zakresu działania MWRiOP

Na odrębne zasygnalizowanie zasługuje działalność odnośnie ochrony zabytków oraz zorganizowania archiwów państwowych. Pierwszą problematyką zajmował się wydzielony ze struktury departamentów Wydział Archiwów Państwowych, drugą Departament Sztuki. Zadania w/w Wydziału w powyższym zakresie ustalił reskrypt RR z 31.07.1918r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwiami¹⁶⁷. Reskrypt zlecał Wydziałowi „zarząd archiwów państwowych, opiekę techniczno-naukową nad archiwiami należącymi do instytucji publicznych, miejskich, gminnych itp., ratowania istniejących w kraju zabytków archiwalnych od zniszczenia oraz udzielanie rady i pomocy w sprawach związanych z ochroną i przechowywaniem takich zabytków będących w posiadaniu prywatnym, rewindykacja zbiorów archiwalnych stanowiących własność Państwa Polskiego...”, oraz ustalał „powołanie: Archiwum Skarbowego, Archiwum MWRiOP oraz Archiwum Wojskowego” - wszystkie w Warszawie a także archiwów w Lublinie, Piotrkowie i Płocku¹⁶⁸.

¹⁶³ GCRR - 177 k. 6-9, GCRR - 54 k. 2.

¹⁶⁴ GCRR - 178 k. 20.

¹⁶⁵ List Kakowskiego do ks. Lepolda Bawarskiego - GCRR - 178 k. 17-19.

¹⁶⁶ RM - 7 posiedz. 44 III gabinet z 8.08.1918r. k. 377-382.

¹⁶⁷ GCRR - 180 k. 3-12 (46 szczegółowych artykułów).

¹⁶⁸ Art. 44 reskryptu RR z 31.07.1918r.

Departament Sztuki opracował ustawę o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, która weszła w życie jako dekret RR pod tym samym tytułem 31.10.1918r.¹⁶⁹ Dekret określał zasady ogólne ochrony zabytków, definicje określające rodzaje zabytków, postępowanie przy wywłaszczaniu oraz przepisy karno-administracyjne za wykroczenia przeciwko unormowaniom o opiece nad zabytkami.

Niezależnie od przygotowań do objęcia ochrony nad zabytkami kultury i sztuki Departament prowadził działalność na rzecz ochrony tych dóbr przed niszczącą gospodarką wojenną okupantów (np. działalność w sprawach ograniczenia sekwestru zabytkowych dzwonów kościelnych)¹⁷⁰, działaniem osób prywatnych (np. zakaz wyburzenia frontowej części „domu nr 27 przy ulicy Nowy Świat”)¹⁷¹ oraz rewindykacji zabytków wywiezionych lub znajdujących się w Rosji. Działała w tej mierze specjalna Komisja Inwentaryzacji Zabytków Kultury wywiezionych do Rosji¹⁷².

O skali prac ministerstwa świadczy jego budżet preliminowany przez Radę Ministrów na drugie półrocze 1918r. przewidujący 21 268 521 mk po stronie wydatków i 1 111 220 mk dochodów¹⁷³.

3. Ministerstwo Skarbu

3.1. Organizacja ministerstwa

Ministerstwo Skarbu było kontynuatorem Departamentu Skarbu KP TRS¹⁷⁴. Przejęło z tego departamentu zarówno personel urzędniczy jak i wykonane opracowanie a początkowo i organizacyjny kształt departamentu. Resort Skarbu został powołany przez RR podobnie jak i pozostałe 7.12.1917r.¹⁷⁵, z tym że formalna nominacja pierwszego ministra skarbu - Jana Kantego Steczkowskiej nastąpiła prawie miesiąc później tj. 20.01.1918r.

Związane to było z faktem, iż Steczkowski był obywatelem austriackim oraz pełnił odpowiedzialne stanowisko dyrektora „Banku Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerii”¹⁷⁶.

¹⁶⁹ GCRR - 179, 7-15. Dziennik Praw nr 16 z 8.11.1918r. poz. 36 – przedostatni dziennik przed reorganizacją władzy w Polsce, następny nr 17 z 29.11.1918r. zawierał ostatnie akty RR oraz pierwsze akty zwierzchnika państwowego J. Piłsudskiego.

¹⁷⁰ GCRR – 179 k. 3.

¹⁷¹ GCRR – 177 k. 46.

¹⁷² GCRR – 179 k. 6.

¹⁷³ RM – 7 posiedz. 38 III gabinetu z 24.07.1918r. k. 274.

¹⁷⁴ W. Suleja, *op. cit.*, s. 304-310.

¹⁷⁵ GCRR – 106 k. 44.

¹⁷⁶ GCRR – 158 k. 6. Z tym, że Steczkowski faktycznie pełnił swą funkcję już do 12.12.1917r. począwszy od 3 posiedzenia Rady Ministrów – RM – 5 posiedz. 3 I gabinet z 12.12.1917r. k. 5. Korespondencję w sprawie przekazania Steczkowskiego w imieniu RR z marszałkiem krajowym Galicji prowadził Sekretarz Generalny RR – pisma z 29.11.1917r. (GCRR – 158, k. 2), 2 telegramy od Marszałka

W dniu 13.12.1917r. Rada Ministrów uchwaliła zalecenie natychmiastowego przejścia od KP TRS „odpowiednich departamentów i rozpoczęcie... czynności, z tym że na wniosek Steczkowskiego podyktowany koniecznością zamknięcia ważnych operacji finansowych (nie była jeszcze wówczas także załatwiona sprawa formalności związanych z objęciem przez niego teki ministra) uchwalono „późniejsze przejście Departamentu Skarbu” oraz postanowiono że funkcje Naczelnika Wydziału Skarbowego będzie pełnić dotychczasowy dyrektor Kazimierz Natanson¹⁷⁷.

Departament Skarbu KP TRS do czasu reorganizacji pracował kontynuując rozpoczęte przedsięwzięcia i przysyłał istniejącej już wówczas RR regularne sprawozdania¹⁷⁸.

Niezależnie od zachodzących zmian ustrojowych w ramach organów polskich działała Rada Departamentu, Kancelaria, Biuro Organizacji Skarbowości i Biuro Inwentaryzacji Majątków Skarbowych. W celu opracowania zasad organizacyjnych skarbowości polskiej nawiązano ściśle kontakty z Polakami pracownikami c.k. Ministerstwa Finansów, Przygotowano zagadnienia kredytowe i finansowe związane z wejściem w urządowanie w RR, projekt ustawy o kontroli państwowej, szereg aktów w sprawach podatkowych, zasady likwidacji strat wojennych (też poza Królestwem – „Litwa, Wołyń, Podole i Ukraina”) itp.¹⁷⁹.

Wstępnej reorganizacji Departamentu a zarazem organizacji Ministerstwa dokonano na początku stycznia 1918 roku. Rada Ministrów przyjęła do wiadomości przedstawione przez Steczkowskiego ustalenia kierunkowe i organizacyjne resortu¹⁸⁰.

Ministerstwo zostało podzielone na sekcje, wydziały i referaty z tymże niezależnie od zamierzeń dla dalszych przedsięwzięć nie utworzono w tym czasie wszystkich planowanych sekcji („ze względów organizacyjnych i oszczędnościowych niektóre wydziały zostały złączone w jednej sekcji”), nie skompletowano pełnej obsady kadrowej, której wzrost planowano „w miarę potrzeby jednocześnie z rozwojem agend ministerstwa” (np. dla przejętego z departamentu Skarbu - Wydziału Strat Wojennych przewidywano „jak dotychczas tylko sprawy windykacyjne”)¹⁸¹.

Niezabitowskiego (k. 3 i 4) oraz zgoda marszałka z 10.12.1917r. (GCRR – 158 k. 6, 7. Niezabitowski pisał: „Rada Wydziału Krajowego zdecydowała się na tę ofiarę z całą gotowością poczuciu obowiązku części wobec całego narodu w rozumieniu ważności sprawy złożenia rządu polskiego z sił jak najwybitniejszych a także w nadziei, że da Bóg w niedalekiej przyszłości będzie dr Steczkowski mógł także na tym nowym stanowisku objąć swą działalnością sprawy dzielnic, która go wydała i Królestwu Polskiemu oddaje...”.

¹⁷⁷ RM – 5 posiedz. 3 I gabinet z 13.12.1917r. k. 7.

¹⁷⁸ Na przykład sprawozdanie za październik 1917 – GCRR – 162 k. 2-8, sprawozdanie za listopad 1917 – GCRR – 162 k. 8-11.

¹⁷⁹ Obrót kasowy od 1.11. do 1.12.1917r. wynosił:
Wpływy od GGW – 1 997 478 mk, od innych departamentów 14 162, 08 mk, ofiary – 1 200 mk.
Wydatki: departamentom – 1420 430, 6 mk, Bankowi Ziemiańskiemu – 2 008 243,71 mk, inne 124 039 mk – GCRR – 162 k. 11.

¹⁸⁰ RM – 5 posiedz. 13 a I gabinet z 10.01.1918r. k. 140.

¹⁸¹ *Ibidem* k. 141.

Zasadniczy zarys struktury resortu ustalono w początkach maja 1918r.¹⁸². Ministerstwo w tym okresie składało się z pięciu Sekcji (bez nazw, tylko numeracja), Kancelarii resortowej oraz trzech odrębnych instytucji funkcjonujących w ramach resortu. Siedziba ministerstwa od końca kwietnia 1918 mieściła się na Nowym Świecie pod numerem 69¹⁸³.

Sekcja I. składała się z dwóch wydziałów – I-szy stanowił sekretariat ministra, który prowadził sprawy personalne, organizacyjne oraz gospodarcze ministerstwa. Ponadto archiwum bibliotekę, publicystykę, „...sprawy ogólne nie przydzielone do innych...” wydziałów oraz „... aż do ostatecznego zorganizowania kasowości nadzór nad kasą państwową...”. Wydział II-gi przeznaczony był do prowadzenia spraw personalnych i organizacyjnych „władz i urzędów skarbowych niższej instancji”¹⁸⁴.

Sekcja II. obejmowała także dwa wydziały – I-szy przeznaczony był dla spraw prowadzenia Banku Państwowego i Zarządu długiem państwowym oraz polityki walutowej i monetarnej. Wydział II gi był powołany do nadzoru nad bankami i instytucjami kredytowymi, towarzystwami akcyjnymi i prywatnymi towarzystwami ubezpieczeniowymi oraz prowadzenia loterii państwowych i Zakładu Kredytowego Odbudowy Kraju¹⁸⁵.

Sekcja III. - dwuwyzdzielowa realizowała: Wydział I-szy – sprawy budżetu państwowego i związków z „budżetami obcych państw”, sprawy finansowe RR i prezydium Rady Ministrów (wraz z Departamentem Spraw Politycznych, Komisją Wojskowa i Komisją Urzędniczą) oraz „aż do ostatecznego zorganizowania służby rachunkowej zwierzchnie kierownictwo wydziału rachuby”. Wydział II-gi - zagadnienia finansowe i budżety wszystkich ministerstw oraz finanse władz samorządnych¹⁸⁶.

Sekcja IV. : Wydział I-szy - całokształt „podatków bezpośrednich”, Wydział II - gi - podatki od spadków i darowizn, obrotu nieruchomościami ruchu kolejowego i opłat stemplowych¹⁸⁷.

Sekcja V. - czterowyzdzielowa - Wydział I-szy - podatki pośrednie, Wydział II - gi - monopol skarbowy, III – ci - cła oraz sprawy karno-skarbowe, i IV - ty - policja skarbowa oraz „techniczna kontrola skarbową”.

Poza sekcjami funkcjonowały Państwowa Kasa Centralna i Wydział Rachuby realizujące „pobory i wypłaty na rachunek Skarbu”¹⁸⁸ oraz Urząd Obrachunkowy (państwowa kontrola wpływów i wydatków), Kancelaria resortu, Urząd Rozrachunku Państwowego i Strat Wojennych, w którym przygotowywano wykazy należności

¹⁸² Pismo Ministra Skarbu z 14.05.1918r. do Komisji Urzędniczej załączeniem „wykazu normalnej organizacji ministerstwa skarbu oraz zatrudnionego obecnie i projektowanego personelu” – PRM 77 k. 22-29.

¹⁸³ MP nr 57 z 27.04.1918r.

¹⁸⁴ PRM – 77 k. 24.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁸⁶ PRM – 77 k. 24, 26.

¹⁸⁷ *Ibidem*, k. 26.

¹⁸⁸ PRM – 71 k. 24, 26 a/.

państwowych od państwa rosyjskiego, wykazy strat wojennych w Królestwie oraz inwentaryzację majątku skarbowego¹⁸⁹.

Zasadnicza reorganizacja ministerstwa nastąpiła po opracowaniu w październiku 1920r. i wydaniu 18.05.1921r. Statutu Ministerstwa Skarbu¹⁹⁰.

Na szczelbu centralnym (ministerstwo) w okresie po reorganizacji w połowie roku 1018 poza szefem resortu zatrudniano: w Sekcji I. - Szefa sekcji (był nim Podsekretarz Stanu), naczelnika wydziału i dwóch sekretarzy (planowano po objęciu wszystkich agend Szefa sekcji, dwóch naczelników wydziału, dwóch referentów, dwóch sekretarzy oraz personel pomocniczy). W Sekcji II. - dwóch referentów, planowano szefa sekcji, naczelnika wydziału, zastępcę naczelnika wydziału i pięciu referentów.

W Sekcji III. - Szefa, zastępcę naczelnika wydziału, siedmiu referentów¹⁹¹.

W Sekcji IV. - pięciu referentów, planowano szefa sekcji, naczelnika wydziału, zastępcę naczelnika i dwunastu referentów.

W Sekcji V. - Szefa sekcji i czterech referentów, planowano szefa, trzech naczelników, trzynastu referentów i sześciu instruktorów¹⁹².

W Państwowej Kasie Centralnej zatrudniono zastępcę naczelnika kasy i jednego urzędnika, planowano naczelnika, zastępcę i dwóch urzędników. W Urzędzie Obrachunkowym był zastępca naczelnika i dwóch urzędników, w Kancelarii zastępca naczelnika i jedenastu urzędników których liczbę planowano podnieść do piętnastu.

W Urzędzie Rozrachunku Państwowego i Strat Wojennych pracował naczelnik urzędu i dwudziestu dwóch urzędników. Instytucję tę przewidziano do likwidacji z chwilą wykonania zadań¹⁹³.

Wzorem innych resortów w Ministerstwie Skarbu powołano także ciało społeczno fachowe jako opiniodawczo-doradczy organ ministra.

W dniu 22.08.1918r.¹⁹⁴ Rada Ministrów wypowiedziała się pozytywnie o projekcie utworzenia Rady Podatkowej jako organu doradczego ministra. Rada ta powołana została do opiniowania „projektów ustaw, instrukcji i rozporządzeń przygotowywanych przez Ministerstwo Skarbu w dziedzinie podatków bezpośrednich i pośrednich oraz wszelkich państwowych danin skarbowych”. Radzie przewodniczył minister a wchodziło do niej dwunastu członków powołanych przez ministra „na przeciąg jednego roku z grona osób nie będących w służbie państwowej”. Kandydatury

¹⁸⁹ PRM – 77 k. 28. Urząd Rozrachunku Państwowego i Strat Wojennych utworzono 8.03.1918r. na bazie merytorycznego wydziału dla uniknięcia nieporozumień, gdyż wydziały o takich nazwach istniały w RGO, CTR i Towarzystwie Przemysłowców – RM – 5 posiedz. 5 II gabinet z 8.03.1918r. k. 368.

¹⁹⁰ B. Markowski, Dziesięciolecie skarbu państwa, w: Dziesięciolecie Polski Odrodzonej..., *op. cit.*, s. 907.

¹⁹¹ PRM – 77 k. 25.

¹⁹² *Ibidem* k. 27.

¹⁹³ *Ibidem* k. 29. Wprowadzono specjalne kursy urzędników skarbowych, których zaniechano wobec napływu do Królestwa wielu Polaków, byłych rosyjskich urzędników skarbowych – MP nr 110 z 31.07.1918r.

¹⁹⁴ RM – 7 posiedz. 48 III gabinet z 22.08.1918r. k. 556.

proponowały: Centralne Towarzystwo Rolnicze, Związek Ziemian, Związek Kółek Rolniczych, Towarzystwo Przemysłowców Królestwa Polskiego, Radę Zjazdów Przemysłowców Górniczych Królestwa Polskiego, Urząd Starszych Zgromadzenia Kupców w Warszawie i Łodzi, Zgromadzenie Rzemieślnicze w Warszawie, Towarzystwo Prawnicze, „Zrzeszenia Robotnicze” - za pośrednictwem Ministerstwa Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy”. Ponadto w Radzie uczestniczyli przedstawiciele pozostałych resortów oraz rzeczoznawcy zaproszeni przez przewodniczącego. Rada działała na posiedzeniach plenarnych lub poprzez wyłonione ze swego składu komisje problemowe¹⁹⁵.

3.2 Główne kierunki prac ministerstwa

Na wstępie zaznaczyliśmy, że podobnie jak większość resortów Ministerstwo Skarbu stanęło wobec szeregu trudności wynikających z jednej strony z ograniczeń stawianych przez władze okupacyjne, z drugiej zaś będąc tzw. dziedziną nieprzekazaną musiało mimo to czynić starania w celu zapewnienia pozostałym organom polskim finansowej podstawy ich funkcjonowania. Władze okupacyjne kierowały się szczegółowo opracowanym planem wyzyskania terytorium okupowanego w zakresie finansowym¹⁹⁶, preliminując w swym budżecie określone kwoty na rzecz organów polskich (TRS – KP TRS – system organów RR). Nie trzeba dodawać, że były to kwoty niewspółmiernie niskie w stosunku do potrzeb. Budżet niemieckich władz okupacyjnych po stronie dochodów w ramach 10 wydziałów i sekcji Zarządu Cywilnego przy GGW wykazywał 160 121,7 tys. mk w roku budżetowym 1916/17. 284 057, 8 tys. mk w 1917/18 - dochodów rzeczywistych, preliminowanie na rok 1918/19 - 259 800, 5 tys. mk przy czym dochody rzeczywiste do 11.11.1918r. wyniosły 142 599,2 tys. mk¹⁹⁷. Zaznaczymy przy tym, że budżet Zarządu Cywilnego dotyczył jedynie wydziałów i sekcji tego Zarządu (par. 11 budżetu) pozostałe 10 paragrafów to dochody Zarządu Cywilnego w ramach: ściągania zaległości podatkowych według przepisów rosyjskich, przebudowa systemu podatków pośrednich i bezpośrednich, wprowadzenie nowych podatków i monopolu skarbowych, cła, specjalne opłaty wojenne, kary policyjno-administracyjne, dochody z majątków państwowych oraz prywatnych, poddanych zarządowi przymusowemu¹⁹⁸. Do tego dochodziły świadczenia pozabudżetowe takie jak - świadczenia rzeczowe (rekwizycje lub sekwestry), ofiary ponoszone przez producentów wskutek skupu po cenach przymusowych, daniny i świadczenia osobiste ludności na rzecz cywilnych

¹⁹⁵ *Ibidem* k. 557, 558.

¹⁹⁶ St. Kauzik, Polska w czasie wielkiej wojny (1914-1918). Historia społeczna i ekonomiczna pod redakcją M. Handelsmana przy udziale komitetu założonego z prof. H. Gliwica, W. Grabskiego, dyr. K. Konarskiego, prof. St. Kutrzeby, gem. J. Stachewicza, Warszawa 1939r. – t. IV Finanse s. 48, 49 oraz 293 i następane.

¹⁹⁷ *Ibidem*, s. 114.

¹⁹⁸ *Ibidem*, s. 54-94.

i wojskowych władz niemieckich¹⁹⁹ oraz odrębna dziedzina dochodów i wydatków Zarządu Wojskowego i poszczególnych Jednostek Wojskowych²⁰⁰. Preliminarze okupacyjnych władz austro-węgierskich przewidywały do realizacji odpowiednio: 322069,7 tys. kor., 309136,8 tys. kor., i 442160,4 tys. kor.²⁰¹ - w analogicznych okresach budżetowych.

Centralne władze polskie były finansowane z budżetu GGW a instytucje terenowe np. szkolnictwo utrzymywały się z budżetu tych władz okupacyjnych, na których terytorium się mieściły²⁰².

Dla potrzeb władz i organów polskich Zarząd Cywilny wydatkował: w 1916/17 - 247,3 tys. mk na wojsko polskie, w 1917/18 - 3801,1 tys. mk na wojsko polskie, 2521,3 tys. mk na władze polskie tj. TRS - 2100 tys. mk i RR 300 tys. mk, 2976,8 tys. mk na polskie sądownictwo i 808,5 tys. mk na polskie szkolnictwo. W roku budżetowym 1918/19 odpowiednio: 44500,0 tys. mk, 9600,0 tys. mk. 8000 tys. mk i 12500,0 tys. mk²⁰³.

Z planowanych na 1918/19 30 min. mk. na „rząd polski“ - pozycja XI w budżecie (par. 11) zarządu Cywilnego do 11.11.1918r. wydatkowano 29112,1 tys. mk²⁰⁴. Preliminarz wobec stale zwiększających się potrzeb i rozległości zadań wyłaniających się przed administracją polską podwyższono do 45 min. mk a łącznie z akcją repatriacyjną (dodatkowe 15 mln z czego wypłacono jedynie 3 mln) do 60 mln mk²⁰⁵. Rząd Polski widział ten problem i potrzeby daleko szerzej.

Pierwszy polski rządowy preliminarz budżetowy na półrocze od 1.07. do 31.12.1918r. przewidywał 4 742 134 mk po stronie dochodów i 59 308 750 mk po stronie wydatków a więc w przybliżeniu sumy około dwukrotnie większe aniżeli wydatków co wskazywało na kierunki polityki rządowej w odniesieniu do poszczególnych członów i instytucji systemu RR. Na RR preliniowano 472 820 mk w tym Gabinet Cywilny 450 300 mk, na Radę Stanu - 781 300 mk w tym wynagrodzenia dla członków RS 426 tys. mk, „Prezydium Rady Ministrów - 675 760 mk Departament Stanu 1 427 413 mk w tym 1 130 007 mk na utrzymanie placówek zagranicznych, Komisję Wojskową - 3 516 718 mk²⁰⁶ w tym stypendia, zapomogi, opieka nad inwalidami, zasiłki dla rodzin wojskowych, schroniska i subwencje dla szkół wojskowych - 2 720 460 mk, na Komisję Urzędniczą 218 355 mk.

Na poszczególne resorty preliniowano: MSW - 5 371 184 mk w tym szkoły policyjne w Płocku, Siedlcach, Radomiu, Lublinie, Piotrkowie i Łodzi

¹⁹⁹ St. Kauzik, *op. cit.*, s. 121.

²⁰⁰ *Ibidem*, s. 52.

²⁰¹ *Ibidem*, s. 329.

²⁰² RM - 6 posiedz. 21 III gabinet z 5.06.1918r. k. 552.

²⁰³ St. Kauzik, *op. cit.*, s. 133.

²⁰⁴ *Ibidem*, s. 135.

²⁰⁵ *Ibidem*, s. 169.

²⁰⁶ GCRR - 240 k. 182-221, por. też - przedłożenia rządowe na RS druk nr 68. Wydatki na PSZ obciążały bezpośrednio GGW.

- 85 tys. mk, organizacja milicji powiatowej i miejskiej od 1.10.1918r. w 17 miastach i 7 powiatach - 2 mln. mk. Na poszczególne resorty : Ministerstwo Skarbu - 3 583 665 mk, Ministerstwo Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy - 6 767 369 mk, Ministerstwo Sprawiedliwości 11 951 288 mk, Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego 21 268 529 mk, Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Koronnych - 2 421 249 mk i Ministerstwo Przemysłu i Handlu 853 100 mk.

Ministerstwo Skarbu wydawało zalecenia w sprawie wykonywania budżetu przez poszczególne resorty. Zwracając uwagę na fakt, że budżet Królestwa „w pierwszych latach będzie się znacznie różnił od budżetów państw zorganizowanych, będzie bowiem obejmował wydatki, które w wielu wypadkach nie da się z góry szczegółowo przewidzieć, określić i obliczyć... „do czasu” ustanowienia organu najwyższej kontroli państwowej...” ministerstwo zastrzegło sobie udział w realizacji budżetu poszczególnych resortów poprzez określenie szczegółowe sposobów finansowania „wydatków rzeczowych”, „zaliczek do wyrachowania”, „wydatków osobowych” oraz wprowadzenie jednolitych dokumentów kontrolnych w postaci „pamiętnika budżetowego”, „ksiąg personelu” i „sprawozdań kasowych”²⁰⁷.

Wzysk gospodarczy Królestwa potęgowała polityka walutowa okupantów. W pierwszym okresie okupacji tj. w 1915 roku na terenie zajęтым przez Niemców wprowadzono równorzędną z rublem rosyjskim niemiecką walutę markową w stosunku 1 rubel - 2 marki (1 rb = 2 mk)²⁰⁸. Z końcem tego roku wprowadzono przymusowy kurs marki (150 mk = 100 rb) co przy dopuszczeniu w obrocie prywatnym wyboru waluty wprowadziło znaczny chaos.

W 1916 roku po akcie 5 listopada, 9.12.1916r. w GGW wprowadzono nową walutę markę polską. Emitowano ją od 26.04.1917r. przez specjalnie utworzoną w tym celu Polską Krajową Kasę Pożyczkową (PKKP). Marka polska (mk) była odtąd w GGW jedynym środkiem płatniczym zrównanym co do kursu z marką niemiecką z tym, że zobowiązania sprzed 26.04.1917r. mogły być regulowane w walucie rosyjskiej. Gwarancję za banknoty PKKP przyjął Rzesza Niemiecka. W GGL w tym okresie pieniądzem obiegowym był nadal rubel²⁰⁹, którego kurs począwszy od lata 1917 roku gwałtownie spadł a w praktyce się załamał. Polityka walutowa w okupacji austro-węgierskiej była odwzorowaniem polityki niemieckiej. W pierwszym okresie zagwarantowano prawną równość korony austriackiej i rubla, zaś 5.06.1916r. wprowadzono koronę jako drugi środek płatniczy z tym, że przy cenach urzędowych i żądanych przymusowo przez władze okupacyjne obowiązywała waluta koronowa (austriacka). Przyjmowano także walutę niemiecką. Kurs korony i rubla wynosił 7.06.1916r. : 100 rb = 250 kor, 1.09.1916r. - 100 rb = 275 kor. (100 mk niem. = 143,5 kor)²¹⁰.

²⁰⁷ GCRR - 293 k. 38-41.

²⁰⁸ St. Kauzik, *op. cit.*, s. 219.

²⁰⁹ *Ibidem*, s. 229.

²¹⁰ *Ibidem*, s. 352.

Sztucznie zawyżony kurs korony powodował powszechne posługiwanie się rublem, który musiał być przyjmowany jako spłata wierzytelności pod rygorem wysokich grzywien lub aresztu. W efekcie polityka walutowa wywierała bardzo ujemny wpływ na życie gospodarcze w Królestwie przy czym w GGL był on szczególnie ujemny wywołujący inflację znacznie wyższą niż w GGW²¹¹. Marki polskiej na teren GGL nie dopuszczono. Ze strony Ministerstwa Skarbu oceniano tę sytuację jako „...zagrożająca najżywotniejszym interesom gospodarczym kraju”²¹².

Do podstawowych zagrożeń z punktu widzenia polityki walutowej zaliczono także odrębność obu okupacji pod względem „organizacji pieniężnej” oraz „fatalne braki zarządzeń walutowych obowiązujących w każdej z obu części Królestwa...”. Doraźne usunięcie skutków polityki finansowo-walutowej okupantów widziano w rozciągnięciu działalności PKKP na GGL z równoczesnym wprowadzeniem tam włącznie waluty polskiej. Po pertraktacjach z GGL okazało się, że władze austro-węgierskie kategorycznie odrzuciły ten projekt. Stąd Ministerstwo Skarbu opracowało projekty „innych sposobów”. Przede wszystkim określono jako konieczne z uwagi „na fatalny stan waluty rosyjskiej i słabe widoki jej uzdrowotnienia” zmianę przymusowego kursu rubla, który będąc środkiem realizacji zobowiązań podkopywał podstawy finansowe wierzycieli, tym bardziej, że liczone się z faktem napływu tej waluty ze wszystkich stron gdzie kurs rubla spadał²¹³. Zaproponowano władzom niemieckim rewaloryzację rubla z kursem 216 mk/ 180 rb. Podobnie określono stan w GGL.

Władze okupacyjne pozostały jednak przy swojej polityce finansowej i walutowej do końca okupacji, z tym że wskutek szerokiej konsultacji ze sferami finansowymi podczas której nie wypracowano jednolitego stanowiska, Ministerstwo uzyskało w GGW wydanie rozporządzenia, w którym wierzycielowi przyznano prawo aż „do ostatecznej regulacji spraw walutowych” odmowy przyjmowania należności w rublach.

W dniu 11.11.1918r. Ministerstwo Skarbu przyjęło PKKP tworząc dla niej Zarząd złożony z własnych urzędników oraz utrzymało moc obowiązującą dotychczasowych przepisów walutowych przy jednoczesnym kreowaniu marki polskiej na obowiązującą „monetę obiegową”²¹⁴ od jesieni 1922 wyłączną na obszarze państwa, regulując stosunki walutowe według własnego rozeznania²¹⁵.

²¹¹ *Ibidem*, s. 360.

²¹² Memoriał Ministerstwa Skarbu w sprawie waluty z 22.05.1918r. – GCRR k. 7-14. Memoriał Urzędu Rozrachunku Państwowego i Spraw Wojennych – GCRR – 293 k. 211-231.

²¹³ Np. po zawarciu pokoju na wschodzie powracający wygnańcy przywieźli znaczne ilości waluty rosyjskiej oraz tzw. rubli „Ober-Ost” nie będących w obiegu w Królestwie. Dla uniknięcia spekulacji Ministerstwo Skarbu podjęło decyzję o urzędowej wymianie waluty rosyjskiej bez ograniczeń. W tym celu w porozumieniu z PKKP uruchomiono biuro wymiany w Warszawie. MP nr 56 z 26.04.1918r. W maju 1918r. zarejestrowano rejestrację walorów rosyjskich pod rygorem utraty ich wartości. MP nr 63 z 6.05.1918r.

²¹⁴ Rozporządzenie Kierownika Ministerstwa Skarbu z 12.11.1918r. o prawie skarbowym na obszarze byłej okupacji wojskowej, rozporządzenie jak wyżej o prawie skarbowym w byłej okupacji niemieckiej – MP nr 2015 z 16.11.1918r.

²¹⁵ MP nr 201 z 12.11.1918r.

PKKP której status uregulowała Ustawa Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej z 7.12.1918r. (Dz. Pr. nr 19 z 14.12.1918r. poz. 56), była do czasu reformy Grabskiego z 1924 roku jedynym źródłem emisji waluty.

Zastąpiła ją nowa instytucja emisyjna - Bank Polski, który przejął majątek PKKP²¹⁶.

Pod koniec 1918r. gabinet Świeżyńskiego (23.10.1918r. nie mianowano jeszcze nowego ministra skarbu i funkcję tę wykonywał nadal Podsekretarz Stanu Wieniawski) podjął próbę ustalenia potrzeb finansowych państwa (obszar Królestwa Polskiego).

Budżet roczny Ministerstwo Skarbu na okres przyjęcia władzy oceniło na 1 mld 300 mln mk²¹⁷.

Przewidując opóźniony napływ dochodów zaproponowało jednocześnie ściągnięcie 300 mln mk w formie krótkoterminowej pożyczki wewnętrznej. Pertraktacje z bankami ukończono a dekret RR w tej sprawie miał wejść w życie z chwilą powołania nowego ministra skarbu. Równocześnie prowadzono pertraktacje z Poznańskim Bankiem Spółek Zarobkowych o pożyczkę wartości 100 mln mk (dyrektor tego banku Józef English objął po kilku dniach tekę ministra skarbu w rządzie Świeżyńskiego)²¹⁸.

Dekret RR w sprawie pożyczki państwowej z 30.10.1918r. wszedł w życie 2.11.1918r.²¹⁹. Na jego podstawie Ministerstwo Skarbu rozporządzeniem wykonawczym do dekretu ustaliło wypuszczenie pięcioprocentowych asygnat o nominałach 500, 1000, 5000,- i 10000 mk , których wycofanie ustalono na 1.11.1919r, „drogą wykupu w walucie obowiązującej”²²⁰. Pożyczka ta funkcjonowała także po 11/14 - 18/ 11.1918r.²²¹. Zapisy na asygnaty przyjmowano od 5.11.1918r. w 77 bankach wytypowanych przez Ministerstwo Skarbu, instytucjach kredytowych itp. z tego 8 we Lwowie i 2 w Krakowie²²².

Pożyczka cieszyła się dużą popularnością w społeczeństwie. W Galicji mimo nienadejścia jeszcze druków asygnat od 5.11.1918r banki przyjmowały subskrypcje potyczki a w samym tylko Banku Krajowym Galicji w ciągu 2 dni subskrybowano ponad 1 mln. koron²²³. Charakterystycznym natomiast było, że gwałtowne zahamowanie wykupu asygnat nastąpiło po upadku rządu Świeżyńskiego i utrzymywało się po utworzeniu rządu Moraczewskiego²²⁴.

²¹⁶ K. Kumaniecki, *op. cit.*, s. 751, 752. F. Młynarski, *Stabilizacja waluty, w: Dziesięciolecie Polski Odrodzonej...*, s. 887-890. W okresie 1918-1922 w Polsce funkcjonowało 6 walut (trzy rodzaje rubli – carskie, radzieckie i tzw. „Ober-Ost“: marka polska, marka niemiecka i korona austriacka).

²¹⁷ RM – 8 posiedz. 64 IV gabinet z 23.10.1918r. k. 110.

²¹⁸ MP nr 191 z 31.10.1918r. RM – 8 posiedz. 71 IV gabinet z 30.10.1918r. k. 223.

²¹⁹ Dziennik Praw nr 14 poz. 32, MP nr 192 z 4.11.1918r.

²²⁰ MP *ibidem*.

²²¹ MP nr 241 z 31.12.1918r.

²²² Rozporządzenie wykonawcze ministerstwa skarbu – MP nr 200 z 11.11.1918r.

²²³ MP nr 196 z 6.11.1918r.

²²⁴ Pierwsze posiedzenie rządu Moraczewskiego z 18.11.1918r. RM – 8 k. 317, 317b.

W celu zapewnienia sobie aparatu wykonawczego Ministerstwo Skarbu opracowało projekt ustawy o organizacji władz skarbowych w Królestwie Polskim, którą po dyskusji Rada Ministrów przyjęła wstępnie w dniu 12.06.1918r.²²⁵ wraz z rozporządzeniem wykonawczym ministra w sprawie instrukcji służbowej i zakresu działania „Królewsko-Polskich Izb Skarbowych”²²⁶.

Przepisy ustawy określały Ministerstwo Skarbu jako naczelną władzę skarbową, której podlegają bezpośrednio lub pośrednio „wszystkie urzędy, kasy, organa i zakłady państwowe...”. Organami („władzami”) skarbowymi podległymi bezpośrednio ministerstwu miały być Izby Skarbowe działające na terenie jednostki terytorialnej - województwa jako okręgu urzędowania Izby Dopuszczano możliwość utworzenia dwu lub więcej Izb w zależności od specyfiki danego województwa. Do zadań Izb Skarbowych miało należeć: „zarząd podatków bezpośrednich, pośrednich, opłat skarbowych... ceł i monopoli państwowych, zarząd majątków skarbowych jako też sprawowanie wszystkich tych agend, które będą im przekazane osobnymi przepisami...”. Dla zarządu podatkami bezpośrednimi, od nabycia majątku darmo i opłat skarbowych, okręgi urzędowania Izb miały być podzielone na Okręgi Podatkowe odpowiadające terytorium powiatu (podział mógł być inny, podziałowi miały ulec także miasta), w których urzędować miały Inspektoraty Podatkowe. Organizacja władz skarbowych pomyślana była jako dwuinstancyjna. Pierwszą instancję stanowiła Izba Skarbowa, drugą Ministerstwo Skarbu.

W Polsce Niepodległej wstępnej regulacji zagadnień o których mowa wyżej dokonano ustawą z 31.07.1919r. o tymczasowej organizacji władz i urzędów skarbowych, z tym że dotyczyła ona początkowo tylko obszaru byłego Królestwa. Jednolitą organizację i zakres działania Izb Skarbowych oraz podległych im władz i urzędów określono rozporządzeniem Ministra Skarbu z 30.01.1920r. a następnie rozporządzeniem z 20.06.1927r.²²⁷.

Obok głównego zadania resortu jakim było zapewnienie środków finansowych polskim organom władzy i administracji w Królestwie Polskim równie istotnym było opracowanie zasad organizacji administracji skarbowej oraz polityki budżetowo-finansowej zarówno w odniesieniu do sytuacji bieżącej jak też wobec przewidywanego przejęcia całości administracji w Królestwie. Obok tych problemów przygotowywano się do likwidacji skutków wywołanych wojną.

W pierwszym rządzie chodziło o zabezpieczenie interesów obywateli i państwa polskiego w Rosji, z którą łączyły przecież Królestwo wieloletnie stosunki gospodarcze. Sprawy te usiłowano podjąć już za urzędowania gabinetu J. Kucharskiego. Niedopuszczenie polskiej delegacji do obrad w Brześciu zahamowało te plany. Prowizorium rządowe Ponikowskiego z kolei na wniosek Ministerstwa Skarbu 8.03.1918r. podjęło uchwałę o wprowadzeniu zasad przewidujących

²²⁵ RM – 6 posiedz. 24 III gabinetu z 12.06.1918r. k. 580, 585-588, też przedłożenia rządowe na RS druk 6.

²²⁶ RM – 6 *ibidem* k. 599 i następane, MP nr 70 z 13.06.1918r.

²²⁷ J. Michalski, *Administracja skarbowa, w: Dziesięciolecie Polski Odrodzonej...*, op. cit., s. 915. Izby Skarbowe były organami II instancji, pierwszą instancją były urzędy skarbowe, trzecią Minister Skarbu. W 1928r. było 13 Izby Skarbowych oraz 366 Urzędów Skarbowych.

zabezpieczenie wyżej wymienionych interesów²²⁸. Chodziło tu w szczególności o uzyskanie przez władze polskie możliwości porozumienia się z Rosją radziecką oraz o niemieckie poparcie dla sprawy zabezpieczenia interesów obywateli polskich na takich samych prawach jakie przyznano obywatelom niemieckim²²⁹. Kontynuując te zagadnienia Urząd Rozrachunku Państwowego i Strat Wojennych w kwietniu 1918 roku wystąpił do towarzystw ubezpieczeniowych, kredytowych, kas pożyczkowo-oszczędnościowych, gmin wiejskich, zarządów miejskich, zakładów naukowych klasztorów itp. o przekazanie pełnych informacji odnośnie kapitałów znajdujących się z powodu wojny w posiadaniu rosyjskim²³⁰. W maju tego roku resort opracował zasady działania i instrukcje postępowania dla delegacji mającej udać się do Rosji w sprawie windykacji dzieł sztuki, zabytków, bibliotek, archiwów i kolekcji „wywiezionych z Polski do Rosji”²³¹. W październiku natomiast podjęto starania o zwrot depozytów byłej filii rosyjskiego Banku Państwa w Mińsku, które w tym miesiącu władze radzieckie przekazały z Moskwy do Mińska²³².

Prowadzono prace przygotowawcze odnośnie stosunku „nowopowstającego państwa” do zagadnienia długów obciążających państwo „...z którego wydzielone zostało...”²³³.

Resort Skarbu współpracował ze wszystkimi organami władz polskich w Królestwie w sprawach skarbowo-finansowych mając przez to funkcjonalny wpływ na ich działalność oraz kierunki podejmowanych przedsięwzięć. Duży wpływ na to miało grono wybitnych fachowców zaangażowanych w resorcie z pierwszym ministrem J.K. Steczkowskim na czele. Szczególną rolę odegrali tu podsekretarz stanu A. Wieniawski²³⁴ *de facto* prowadzący resort w okresie dłuższej nieobecności Steczkowskiego i w czasie krótkiej kadencji ministra Englisha oraz F. Josse - Szef Sekcji Podatków (były ck radca dworu i wyższy urzędnik Galicyjskiej Dyrekcji Skarbu), F. Zachert - Szef Sekcji Kredytowej (były dyrektor oddziału Wołgo - Kamskiego Banku w Kijowie), W. Byrka - Szef Sekcji Budżetowej (były ck Sekretarz ministerialny 1 wyższy urzędnik ck Ministerstwa Finansów) oraz Szef Urzędu Rozrachunku Państwowego i Spraw Wojennych Olszewski. F. Josse pełnił funkcję kierownika Ministerstwa Skarbu w ostatnim gabinecie RR i urzędował aż do 17/18/11.1918r. kiedy funkcję kierownika tego resortu w ramach gabinetu J. Moraczewskiego przejął W. Byrka.

Steczkowski i English pełnili także funkcje ministrów skarbu w Polsce Niepodległej.

²²⁸ GCRR – 169/ k. 3-6.

²²⁹ GCRR – 169 k. 5-6.

²³⁰ MP nr 52 z 22.04.1918r.

²³¹ GCRR – 310 k. 1, 2.

²³² MP nr 165 z 3.10.1918r.

²³³ GCRR – 168 k. 2, 5 (także w oparciu o wszystkie znane kazusy prawno-międzynarodowe od USA z 1783 do traktatu turecko-włoskiego z 1912r.).

²³⁴ Powołany na wniosek RM z 9.01.1918r. przez RR na to stanowisko 30.01.1918r. – GCRR – 159 k. 3, 4.

4. Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Koronnych (MRiDK)

4.1. Organizacja i cele działalności ministerstwa

Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Koronnych (MR i DK) było jednym z trzech resortów powstałych na bazie Departamentu Gospodarstwa Społecznego TRS - KP TRS²³⁵. Urząd ten RR powołała 7.12.1917r. a 2.01.1918r. skierowała nominację do pierwszego ministra w tym resorcie - Józefa Mikułowskiego-Pomorskiego²³⁶. Resort i urząd ministra przy niezmiennym i nazwie dotrwał do 22.11.1918r., kiedy to Rada Ministrów ustaliła nową nazwę - Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Państwowych²³⁷.

MR i DK przyjęło do departamentu TRS zorganizowany wcześniej Wydział Reform Agrarnych, opracowanie złożenia prac komasacyjnych na terenie GGL, Szkołę komisarzy agrarnych i Szkołę geometrów a ponadto częściowo opracowany projekt „powstania Ministerstwa Rolnictwa”²³⁸. Pierwszą zorganizowaną jednostką MRiDK był w/w Wydział Reform Agrarnych powołany do realizacji: komasacji gruntów, podziału własności wspólnej lub regulacji jej użytkowania, likwidacji „serwitutów gruntowych”, „regulacji parcelacji”, kolonizacji wewnętrznej i popierania melioracji rolnych²³⁹. Według przyjętych założeń prace tego wydziału i „w ogóle władz agrarnych” miały stworzyć podstawy do „intensyfikacji gospodarstw wiejskich ... oraz ...stworzyć podstawy do zatracenia przez gospodarstwa wiejskie pierwiastka naturalnego i podniesienie w ten sposób pojemności wewnętrznego rynku zbytu na produktach wszystkich dziedzin narodowej wytwórczości gospodarczej...” a także – „do związania chłopca z ideą Państwa Polskiego...” i „...przeciwstawiania się prądom anarchistycznym i hasłom podziału ziemi, które przyjdą do nas z Rosji wraz z falą wracających uchodźców...”²⁴⁰.

Krótki okres funkcjonowania I – go gabinetu oraz prowizorium rządowego – II – go gabinetu nie pozwoliły na kompleksowe podjęcie zagadnienia zorganizowania resortu oraz wypracowania obliczonej na dłuższy czas polityki tego ministerstwa. Prace w tych kierunkach jednakże rozpoczęto. Ich odzwierciedleniem stały się wytyczne i założenia dotyczące zadań i kierunków polityki MRiDK przedłożone pod koniec czerwca 1918r. przez ministra St. Dzierżbickiego RR²⁴¹,

²³⁵ GCRR – 183 k. 2 – pismo RR i DK do GCRR z 14.10.1918r. w sprawie rozdziału kompetencji ministerstwa.

²³⁶ GCRR – do J. Mikułowskiego-Pomorskiego – GCRR – 184 k. bez numeracji. Siedziba ministerstwa mieściła się do 10.07.1918r. w Banku Spółdzielczym przy ulicy Zgoda 10, później w Pałacu Zamoy-skich ul. Nowy Świat 69 – MP nr 91 z 9.07.1918r.

²³⁷ RM – 8, 6, posiedz. gabinetu J. Moraczewskiego z 22.11.1918r. k. 369, MP nr 217 z 30.11.1918r.

²³⁸ Dyrektor Departamentu Gospodarstwa Społecznego do J. Kucharzewskiego pismo z 20.11.1917r. – PRM – 19 k. 2, 5.

²³⁹ PRM – 19 k. 2.

²⁴⁰ PRM – 19 k. 2, 3.

²⁴¹ GCRR – 183 k. 3-22, MRiDK podał także zamierzenia swego resortu podczas konferencji prasowej 2.07.1918r. – MP nr 8 z 2.07.1918r.

jak również propozycje przedłożone Radzie Ministrów odnośnie tymczasowej organizacji ministerstwa²⁴².

Pewne opóźnienie odnośnie tych spraw wynikało jak należy sądzić nie tylko ze względów obiektywnych lecz także wobec nie najtrafniejszego obsadzenia resortu osobą J. Mikułowskiego-Pomorskiego co jak wskazaliśmy w rozdziale o Radzie Ministrów miało charakter kurtuazyjny wobec niego jako byłego Przewodniczącego KP TRS, któremu chciano zapewnić udział w pierwszym rządzie.

Nowy szef resortu²⁴³ i kierowany przez niego zespół opracowali zasady polityki rolnej resortu wychodząc z założeń ogólniejszych do których zaliczono konieczność „...obudzenia szczerego, czynnego patriotyzmu wśród szerokich warstw narodu a w szczególności ludu wiejskiego... opartego na niewzruszonej podstawie szczerego odczucia zrozumienia ścisłego związku, Jaki przy demokratycznym ustroju społeczeństwa zachodzić musi pomiędzy dobrobytem a rozwojem potęgi i znaczenia państwa... wielki cel uobywatelnienia mas ludowych, pozyskanie ich dla idei państwowości polskiej, obudzenia w nich czynnego patriotyzmu - nie może być kupione za cenę demagogicznych obietnic głoszących nieziszczalne hasła, rozbudzające jedynie pożądliwość, których państwo zaspokoić nie jest w stanie. Przeciwnie należy wśród mas ludowych przekonanie, że naród jest i musi być twórcą własnego losu, z trudem wykuwający swój byt i rozwój...” to zaś może stać się dopiero wówczas „...jeżeli celowa i wytrwała polityka rządu polskiego powołując do współdziałania w pracy samorządowej szerokie masy ludowe potrafi wśród nich poczucie obowiązku i odpowiedzialności...” celem państwa powinno być „...podniesienia ogólnego dobrobytu narodowego, a zarządzenia rządu podyktowane nie przez interes pewnych grup społecznych lecz dążenie do wytworzenia możliwie najdogodniejszego pola dla rozwoju indywidualnych zbiorowych wysiłków obywateli wolnych i równych wobec prawa. Działalność ta musi oprzeć się na żywym współdziałaniu sił społecznych a w szczególności instytucji i stowarzyszeń rolniczych”²⁴⁴.

Zważywszy, że w owym czasie zdecydowana część ludności Królestwa utrzymywała się z pracy na roli a stosunki agrarne były więcej niż zacofane - znaczenie i ogrom prac stających przed resortem R i DK był niepomierny.

Poza sformułowaniami ogólnymi, MRiDK widziało także cele bliższe wynikające z bieżącej sytuacji rolnictwa polskiego. „Do pilnych trosk” resortu zaliczono na tym tle konieczność „...opieki nad bezrolnymi najmitami” poprzez „opracowanie i wydanie ustawodawstwa dotyczącego robotników rolnych, utworzenie biur pośred-

²⁴² PRM - 19 k. 168-178.

²⁴³ St. Dzierżbicki ur. w 1854r. ziemianin, studiował na Uniwersytecie Warszawskim oraz .w Szkole Dróg i Mostów w Gandawie a także na uczelniach angielskich. Po studiach administrował w majątkach ziemskich oraz czynnie angażował się społecznie - pełnił kierownicze funkcje w Towarzystwie Kredytowym Ziemskim, Centralnym Towarzystwie Rolniczym, Sekcji Rolnej, przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, był współzałożycielem Macierzy .Szkolnej oraz prezesem Towarzystwa Ubezpieczeń od ognia „Sноп”, Towarzystwa Ubezpieczeń Ziemiopłodów „Ceres”, Towarzystwa Ubezpieczeń Wzajemnych. Był założycielem: Warszawskiego Syndykatu Rolniczego, Towarzystwa Rolniczego Guberni Warszawskiej, Towarzystwa Melioracyjnego, Banku Ziemiańskiego.

²⁴⁴ GCRR - 183 k. 4-5.

nictwa pracy, stworzenie systemu opieki nad sezonowymi wychodźcami rolnymi”, tworzenie dla nich Kas Chorych (ubezpieczenia na wypadek choroby), zabezpieczenie od nieszczęśliwych wypadków i zabezpieczenie emerytalne²⁴⁵.

Do jednego z najważniejszych celów resortu zaliczono konieczność starań na rzecz „...ułatwienia możliwie licznym jednostkom osiągnięcia celu pragnień rolnika - osiedlenia się na własnym zagonie we własnej zagrodzie przedstawiającej wystarczający warsztat pracy i zapewniający stałe utrzymanie”²⁴⁶.

Możliwości i kierunki założonej polityki agrarnej widziano przy tym na tle konkretnej sytuacji wynikającej z pogłębionej analizy sytuacji rolnictwa w Królestwie w tym w szczególności możliwości parcelacyjnych²⁴⁷. Oceniano, że przy istniejącym niskim poziomie wydajności rolnictwa Królestwa „wydatniejszego zaspokojenia głodu ziemi nie da się osiągnąć” ...w warunkach ograniczenia terytorium państwowego wyłącznie do terenów Królestwa Polskiego. Stwierdzono w związku z tym potrzebę rozszerzenia zasięgu terytorialnego państwa na „...terytoria etnograficznie pokrewne, a słabo zaludnione guberni grodzieńskie i wileńskiej”²⁴⁸.

Obok problemu parcelacji za drugi szczególnie istotny czynnik poprawy stosunków agrarnych uznano konieczność dążenia do „...szybkiego podniesienia wytwórczości rolniczej i uprzemysłowienia rolnictwa...” Uwarunkowania powyższego czynnika upatrywano w powstaniu sytuacji „stwarzającej pole działania dla pracy i przedsiębiorczości ludzkiej” i na tym tle konsekwentnego stwarzania przez administrację państwową ram prawnych dla realizacji takiej sytuacji.

MRiDK w założeniach swej polityki stało generalnie na stanowisku, że tylko wówczas osiągnięcie istotne efekty własnych poczynań gdy zdoła doprowadzić do autentycznej współpracy z instytucjami społecznymi a przy ich pomocy zrealizować ideę „potężnej organizacji współdzielczej, tej dźwigni podniesienia ogólnego dobrobytu mas ludowych...”²⁴⁹.

²⁴⁵ *Ibidem*.

²⁴⁶ GCRR - 185 k. 5.

²⁴⁷ Sytuacja była wydatkowo trudna. W Królestwie przy zaludnieniu 101 m/km² w rolnictwie pracowało 57, w Niemczech - 33, Danii - 34, Francji - 31,5. W 1904r. ilość gospodarstw poniżej 2 ha wynosiła 27 774, pomiędzy 2-5 ha 432356 a ilość bezrolnych 592379 rodzin. Podniesienie gospodarstw do 5 ha (uznane za minimum samodzielności) wymacało by około 4-5mln. ha. „Najszerzej pojęta” parcelacja mogła rozporządzać: 632 tys. ha w tym około 14% lasów - dobra skarbowe, majoraty 311 tys. ha w tym lasy około 113 tys. ha. Ilość ta według MRiDK mogła by być podwojona gdyby „debra ziemskie należące do różnych fundacji i ordynacji z wyłączeniem przestrzeni leśnej bez faktycznego naruszenia interesów ich dotychczasowych właścicieli przeznaczona na parcelację”. Pozostawała więc „prywatna własność folwarczna” która „wskutek parcelacji i układów o zmianę służebności stale w ostatnich czasach kurczyła się”. Wg danych Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego w 1892r. ogólna przestrzeń dóbr stowarzyszonych wynosiła 7 226 175 mrg, w 1912r. 4 823 145 mrg, w tym lasy 25%. Struktura ich wynosiła w 1916r. - 3368 nie przekraczała 50 mrg, 3342 do 700 mrg, 7152 nie przekraczały 1000 mrg, 606 ponad 1000 mrg - GCRR - *Ibidem*.
Wg „jednodniowego spisu ludności” rolnictwem w Królestwie zajmowało się 5 327 633 osoby tj. 56,7% ludności - MP nr 50 z 10.04.1918r.

²⁴⁸ GCRR - 187 k. 4-12.

²⁴⁹ *Ibidem* k. 22.

Funkcją postawionych celów i zasad polityki rolnej MRiDK miała być jego organizacja i struktura wewnętrzna. MRiDK przewidywała docelowe unormowanie organizacji resortu poprzez specjalną „ustawę Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Koronnych”. Miało to jednakże nastąpić „dopiero po ostatecznym ukształtowaniu się administracji państwowej w tej dziedzinie”²⁵⁰. Przypomnijmy, że resort rolnictwa należał do dziedzin nie przekazanych. MRiDK rozpoczęło zatem funkcjonowanie w oparciu o tzw. „Przepisy tymczasowe w przedmiocie organizacji Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Koronnych”²⁵¹.

„Przepisy” te stanowiły w praktyce regulamin organizacyjny ministerstwa. W sprawach służbowo-organizacyjnych były wzorowane na części regulaminu Ministerstwa Sprawiedliwości²⁵². Skierowano je pod obrady rządu poprzez Biuro Prezydialne w dniu 17.08.1918r. „Przepisy” rozwijały art. 27 Dekretu RR o tymczasowej organizacji władz precyzując zakres działania ministerstwa, do którego należały: „wszelkie sprawy dotyczące rolnictwa, urzędzeń rolnych, leśnictwa, zrzeczeń rolniczych, szkolnictwa rolniczego niższego stopnia oraz zarząd wszelkiego rodzaju dóbr państwowych znajdujących się pod administracją rządową”²⁵³.

Minister stanowił „naczelną władzę rządząca” w przekazanym mu zakresie, reprezentował resort w Radzie Ministrów i na zewnątrz, nadawał ogólny kierunek działalności ministerstwa, decydował ostatecznie we wszystkich sprawach należących do zakresu resortu oraz mógł zastrzec do swej aprobaty każdą sprawę realizowaną w ministerstwie²⁵⁴. Zastępował go we wszystkich czynnościach Podsekretarz Stanu, któremu podlegało ponadto „wewnętrzne kierownictwo i nadzór nad całą działalnością ministerstwa” oraz wykonywanie czynności powierzonych mu przez ministra²⁵⁵. Prowadzeniem poszczególnych zagadnień zajmowały się Sekcje ministerstwa, pracujące pod kierunkiem Szefów Sekcji. Niektóre Sekcje dzieliły się na Wydziały z Naczelnikami Wydziałów na czele.

Wydziały składały się z referatów, którymi kierowali Referenci²⁵⁶. Zagadnienia ogólne nie wchodzące w zakres działania Sekcji a jednocześnie dotyczące całości ministerstwa takie jak zagadnienia personalne, obsługa Państwowej Rady Publicznej i inne wynikające z „politycznej działalności ministra” załatwiał Sekretariat Ministra pracujący pod zwierzchnictwem „Sekretarza Ministra”²⁵⁷. Ministerstwo dzieliło się

²⁵⁰ PRM - 19 k. 174 b (MR i DK przewidywał, że „organizacja ministerstwa przy rozszerzaniu agend będzie zapewne ulegać dość częstym zmianom” - PRM - 19 k. 178).

²⁵¹ PRM - 19 k. 168-178.

²⁵² *Ibidem* k. 178. MR motywował to brakiem „ogólnych dyrektyw prawnych dla organizacji ministerstw” oraz dążeniem do „ujednostajnienia zasadniczych podstaw organizacji wszystkich ministerstw”.

²⁵³ Art. 1 „Przepisów” - PRM - 19 k. 168.

²⁵⁴ Art. 2 „Przepisów” - *ibidem* k. 168 b.

²⁵⁵ Art. 3 „Przepisów” - *ibidem*.

²⁵⁶ Art. 5 „Przepisów” - PRM - 19 k. 169 - V lipcu 1918r. włączono do MRiDK Wydział Inwentaryzacji majątku Skarbowego (poprzednio Ministerstwo Skarbu) - MP nr 91 z 9.07.1918r.

²⁵⁷ Art. 6 „Przepisów” - PRM - 19 k. 169.

na trzy Sekcje: I. - Rolniczo-Ekonomiczną, II. - Organizacji Rolniczych i Urzędzeń Rolnych, III. - Zarządu Dóbr Państwowych i Koronnych²⁵⁸.

Pierwsza składała się z Wydziału Wytwórczości Rolnej (Referaty Produkcji roślinnej, Produkcji zwierzęcej, Ogrodnictwa, Ochrony lasów, Melioracji, Przemysłu rolniczego i Weterynarii), Wydziału Spraw Przejściowych (Referaty - Powiatowych rzeczoznawców rolniczych, Rekwizycji i zarządów przymusowych, Opieki nad gospodarstwami opuszczonymi). Sekcja II. - Wydział Organizacji Zawodowych i Spółdzielczych (Referaty - Organizacji przymusowej, Towarzystw stowarzyszeń kredytowych i handlowych, Monopoli i handlu rolniczego), Wydział Oświaty Rolniczej (Referaty - Instytutów naukowych. Szkół niższych i kursów, Oświaty pozaszkolnej), Wydział Reform Agrarnych (Referaty Scalania gruntów wiejskich, Regulowania wspólnot i służebności, Parcelacji i kolonizacji wewnętrznej, Kredytu rolnego, Majoratów, Opieki nad pracownikami rolnymi)²⁵⁹. Sekcja III. składała się z - Wydziału Ogólnego (referaty - Inwentaryzacji majątku skarbowego, Spraw prawnych, Urzędniczych, Biura techniczno-budowlane), Wydziału Gmachów Państwowych i Koronnych (referaty - Rachuby, Kontroli zarządów lokalnych), Wydziału Dóbr i Lasów Państwowych (referaty - Rachuby, Kontroli zarządów lokalnych, Walki ze szkodnikami).

Dla uruchomienia organów terenowych „Przepisy” przewidywały powołanie specjalnych urzędników tj. Komisarzy ziemskich, i pracowników technicznych, którzy do czasu ukonstytuowania się organów ustawowych mieli pełnić określone funkcje pod ogólnym kierunkiem poszczególnych Sekcji ministerstwa²⁶⁰. Dla uzgadniania wewnętrznych kierunków pracy regulamin organizacyjny ustanowił Zebrania Szefów Sekcji, Konferencje sekcyjne, Komisje wydziałowe oraz Naraady rzeczoznawców²⁶¹.

Niezależnie od tego minister mógł według własnego uznania tworzyć specjalne komisje problemowe. Poza wewnętrzną strukturą ministerstwa, ministrowi miały podlegać po zorganizowaniu: Główna Komisja Ziemska z Głównym Inspektorem Ziemskim na czele, Okręgowe Komisje Ziemskie oraz Bank Włościański²⁶².

Przy ministrze działała Państwowa Rada Rolnicza. Z projektem jej utworzenia MRiDK zwrócił się do Rady Ministrów 19.06.1918r.²⁶³. Zgodnie z wnioskiem miała ona początkowo nosić nazwę Krajowej Rady Rolniczej²⁶⁴. Dla nadania najwyższej rangi temu ważnemu organowi fachowo-społecznemu rząd po dyskusji nad wnioskiem

²⁵⁸ Art. 14 “Przepisów” - PRM - 10 k. 170 a i b.

²⁵⁹ Art. 16 “Przepisów” - *ibidem* k. 170 c.

²⁶⁰ Art. 18 “Przepisów” *ibidem* k. 171 a.

²⁶¹ Art. 35 “Przepisów” *ibidem* k. 174 a.

²⁶² PRM - 19 k. 170 c.

²⁶³ RM - 6 26 posiedz. III gabinet z 19.06.1918r. k. 669, MP Nr 76 z 20.06.1918r.

²⁶⁴ RM - 6 *ibidem* k. 676.

skierował go do RR celem nadania mu formy dekretu RR²⁶⁵. RR wniosek przyjęła zmieniając rangę aktu prawnego i wydając 21.07.1918r. reskrypt „w przedmiocie utworzenia Państwowej Rady Rolniczej przy Ministrze Rolnictwa i Dóbr Koronnych”²⁶⁶.

Rada Rolnicza została określona w tym akcie jako „najwyższy organ doradczy ministra“ wydający opinie w sprawach ogólnych będących w zakresie działania MRiDK przedłożonych przez ministra lub podjętych z jej inicjatywy. Radzie przewodniczył minister, zastępował go Podsekretarz Stanu. Członkami Rady byli przedstawiciele instytucji społecznych, zawodowych i naukowych oddelegowani przez władze tych instytucji. Instytucje ustalał minister²⁶⁷ a na ich wniosek mianował członków Rady²⁶⁸. Ponadto w skład Rady z urzędu wchodził delegat Ministra Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy, Szefowie i Naczelnicy Wydziałów MRiDK. Kadencja Rady ustalona była na trzy lata (z tym, że pierwsza Rada miała urzędować tylko jeden rok).

Rada wyłaniała ze swego grona na przeciąg jednego roku („Komitet stały“ i komisje problemowe. Członkowie pełnili swe obowiązki w Radzie społecznie. Rada miała publikować efekty swych prac w „Rocznikach Państwowej Rady Rolniczej”)²⁶⁹.

Do ścisłej współpracy z Radą została zobowiązana utworzona w kwietniu 1918 r. Komisja Reformy Agrarnej - Fachowe ciało resortowe działające pod przewodnictwem szefa resortu składająca się z „wyższych urzędników” MRiDK²⁷⁰. Komisja ta została powołana dla opracowania wniosków ustawodawczych w sprawach agrarnych, które miały być przedłożone pod obrady przyszłego parlamentu polskiego.

4.2. Zakres ważniejszych działań podjętych przez MRiDK

Działalność MRiDK podobnie jak większości resortów tzw. „nieprzekazanych” sprowadzała się w pierwszym rządzie do zorganizowania struktury naczel-

²⁶⁵ Prezydent Ministrów do GCRR - 3.07.1918r. GCRR - 194 k. 25.

²⁶⁶ GCRR - 194 k. 26-79, MP nr 105 z 25.07.1918r.

²⁶⁷ W 1918r. były to: Centralne Towarzystwo Rolnicze - 3 delegatów, Związek Ziemian - 1, Związek Kółek Rolniczych - 3, Towarzystwo Kółek Rolniczych im. Staszica - 1, Związek Rolniczy Włościański w Lublinie - 1, Towarzystwo Samopomocy Pracowników Rolnictwa - 1, Towarzystwo Melioracyjne - 1, RGO - 1, Nadleśnictwo: Wydział Leśny CTR - 1, Wyższa Szkoła Leśna - 1, Ad Przemysł Rolniczy: Spółka Produkcyjna Krochmalń, Krajowa Spółka Gorzelnicza, Związek Cukrowników, po 1, Ad. Sadownictwo i Ogrodnictwo: Warszawskie Towarzystwo Ogrodnicze - 1, Ad. Spółdzielczość Rolna: Kooperacja Rolna - 1, Związek Rewizyjny - 1, Centralna Kasa Stowarzyszeń Pieniężno-Kredytowych - 1, Towarzystwo Kredytowe Ziemskie - 1. Oraz instytucje naukowe Uniwersytet Warszawski 1, Wydział Inżynierii Rolnej Politechniki 1, Instytut w Puławach 1, Wyższa Szkoła rolnicza 1, Biuro Pracy Społecznej 1, Muzeum Przemysłu i Rolnictwa 1 - RM 6 26 posiedz. III gabinet k. 676.

²⁶⁸ W 1918r. po 1: Towarzystwo Ekonomistów i Statystyków Polskich, zasłużeni rolnicy, leśnicy, spółdzielcy, pszczelarze i plantatorzy buraków.

²⁶⁹ Art. 31 „Przepisów“ - PPM - 19 k. 173 c.

²⁷⁰ Byli to: Podsekretarz Stanu S. Janicki, Szef Sekcji II Z. Chmielewski, Naczelnik Wydziału Reform Agrarnych Z. Ludkiewicz, Naczelnik Wydziału Ekonomiki Rolnej K. Esden-Tempski, radca ministerialny A. Okołowicz, inspektor ziemski R. Gilczyński, referent prawny W. Leśniewski, referent ds. parcelacji J. Sienkiewicz, referent ds. kredytu W. Wróblewski i referent ds. komasacji H. Uliński - MP nr 70 z 13. 06.1918r.

nego organu administracji państwowej - ministerstwa i jak najwszechstronniejsze przygotowanie go do przyjęcia przypisanego działu zarządu państwowego. W tym celu przygotowywano aparat i kadry, opracowywano projekty niezbędnych aktów prawnych, współdziałano z organizacjami i instytucjami, których działalność wiązała się z przedmiotem i polityką ministerstwa, dotując ich prace z własnego budżetu²⁷¹. Przy współdziałaniu innych resortów oraz zainteresowanych organizacji społeczno-zawodowych ustalono zasady racjonalnego podziału gmachów państwowych (także zajmowanych na razie przez organy okupacyjnej) na użytek polskich władz publicznych²⁷². Przez cały okres okupacji nieustannie interweniowano w sprawach rekwizycji²⁷³ oraz ochrony praw powracających z Rosji uciekinierów i deportowanych przymusowo rolników.

Do istotnych osiągnięć MRiDK zaliczyć trzeba opracowanie i wprowadzenie w życie przepisów o Urzędach Ziemskich²⁷⁴, opracowanie zasad funkcjonowania gospodarki leśnej²⁷⁵ oraz zapewnienie prawnej ochrony gruntów w Królestwie przed nabyciem ich przez osoby nieposiadające obywatelstwa polskiego (Królestwa Polskiego)²⁷⁶ pokonując szczególnie opór niemieckich władz okupacyjnych w tej sprawie²⁷⁷. Urzędy Ziemskie pomyślane były jako podstawowe organy terenowe ministerstwa realizujące jego politykę agrarną. Dekret RR powołujący te urzędy przewidywał powołanie Głównej Komisji Ziemskiej oraz Okręgowych Komisji Ziemskich, przy których w charakterze organów egzekucyjnych ustalono Komisarzy Ziemskich, ich zastępców oraz specjalistów technicznych (geometry, technicy melioracji, hydrotechnicy itp). Organy wykonawcze przeznaczone były do prowadzenia czynności przygotowawczych „...niezbędnych do pomyślnego przeprowadzenia reform związanych z uregulowaniem struktury agrarnej...”²⁷⁸ oraz współpracy z rolnikami a także konkretne zadania zlecane przez Komisje Ziemskie. Generalnie urzędy ziemskie funkcjonujące w ramach Okręgu Ziemskiego miały realizować sprawy z zakresu regulowania struktury gospodarstw rolnych, scalania gruntów, układu służebności, podziału gruntów wspólnych, melioracji oraz obrotu ziemią²⁷⁹.

²⁷¹ Np. w pierwszym półroczu udzielono subwencji Zakładowi Doświadczalnemu CTR- Stacji Meteo i Biuru Sieci Meteo przy Muzeum Rolnictwa i Przemysłu, Związkowi Rewizyjnemu oraz Polskiemu kołu ekonomicznemu w Sztokholmie - MP nr 71 z 14.06.1918r. a drugim półroczu 1918r. dotowano Komisję Hodowlaną CTR, Stację Zootechniczną w Szamocinie oraz Koło Zjednoczonych Ziemianek - MP nr 82 z 22. 10.1918r.

²⁷² MP nr 182 z 22.10.1918r. (12.11.1918r. wydano zalecenia dla magistratów w sprawie zabezpieczenia gmachów do czasu zajęcia ich przez władze polskie - MP nr 202 z 13. 11.1918r.

²⁷³ GCRR - 186 i 187 (zbiór dokumentów).

²⁷⁴ Dziennik Praw Nr 11 poz. 22 (Dekret RR z 11.10.1918r.), GCRR - 198-194, MP nr 117 z 8.08.1918r., RM-6 posiedz. 6 III gabinet z 24.04.1918r. k. 67-98, GCRR-194 k. 49, 52-63.

²⁷⁵ RM - 8 posiedz. 59 III gabinet z 10.10.1918r. k. 17 - 28 b, PRM - 19 k. 190-201a.

²⁷⁶ GCRR - 92 k. 3-49 - dokumenty w sprawie prawnych aspektów obrotu ziemią.

²⁷⁷ Usiłował i to zawarować podczas pertraktacji i przekazanie administracji rolnej władzom polskim.

²⁷⁸ MP Nr 117 z 8.08.1918r.

²⁷⁹ Art. 2 Dekretu o Urzędach Ziemskich.

Czynności przygotowawcze niezbędne do podjęcia decyzji przez Ziemską Komisję Okręgową wykonywał Komisarz Ziemski powoływany na swe stanowisko przez MRiDK. Komisja okręgowa rozpoznawała sprawy oraz wydawała decyzje jako pierwsza instancja²⁸⁰. Składała się ona z prezesa powoływanego przez RR na wniosek MRiDK oraz osób mianowanych i „zapraszanych” przez ministra „na trzy lata”. Co najmniej połowę musieli stanowić „...przedstawiciele drobnej własności...”²⁸¹. Główna Komisja Ziemska rozstrzygała sprawy w drugiej instancji. Komisja ta funkcjonowała przy ministrze, który był jednocześnie jej prezesem i poza nim składała się z wiceprezesa powoływanego przez RR²⁸², Głównego Inspektora Ziemskiego oraz członków powoływanych bądź „zapraszanych” przez MRiDK do funkcjonowania przez okres trzech lat. Prawomocne decyzje w sprawach agrarnych podejmowane przez omawiane organy miały moc wyroków sądowych²⁸³.

Stanowiąc państwowe organy administracji agrarnej, z mocy dekretu RR Komisarze Ziemscy przyjęli czynności byłych Komisarzy Włościańskich powoływanych w myśl przepisów rosyjskich a Główna Komisja Ziemska zakres kompetencji II. Departamentu rosyjskiego Senatu Rządzącego²⁸⁴.

Merytoryczny dekret RR podpisała 13.10.1918r.²⁸⁵. Wszedł on w życie z dniem ogłoszenia w Dzienniku Praw 16.10.1918r. Tym nie mniej licząc się już od czerwca z zapowiadaniem przez władze okupacyjne przejściem administracji rolnej, MRiDK w tym właśnie okresie opracowało „instrukcję ogólną dla urzędników ziemskich”, w którą wyposażono delegowanych wówczas w teren funkcjonariuszy ministerstwa. Funkcjonariusze ci w charakterze Komisarzy i Podkomisarzy Ziemskich zostali wysłani w celu „przeprowadzenia czynności przygotowawczych do utworzenia Urzędów Ziemskich” w miejscowościach, z których nadeszły do MRiDK zgłoszenia o przystąpieniu do prac komasacyjnych²⁸⁶. W pełni rozwiniętą działalność MRiDK podjęło natomiast na początku października 1918r. Bezpośrednio przed wejściem w życie dekretu o Urzędach Ziemskich w siedzibie ministerstwa zorganizowano trzydniową konferencję (5 - 7.10.1918r.) z wcześniej mianowanymi „wszystkimi urzędnikami prowincjonalnymi... z obu okupacji...”. Komisarzami i Podkomisarzami Ziemskimi. Na konferencji omówiono zadania i sprawy związane z organizacją terenowej administracji rolnej, oceniono przebieg dotychczas podjętych prac a także problematykę związaną z zagadnieniami kredytowymi w rolnictwie, donacjami i „...bieżącymi sprawami rolnictwa...”²⁸⁷.

²⁸⁰ Art. 6 *ibidem*.

²⁸¹ Art. 7 *ibidem*.

²⁸² Został nim mianowany 30.10.1918r. W. Makowski - MP Nr 195 z 5.11.1919r. (późniejszy minister sprawiedliwości w Polsce Niepodległej).

²⁸³ Art. 30 Dekretu o Urzędach Ziemskich.

²⁸⁴ Art. 28 *ibidem*.

²⁸⁵ W opublikowanym dzienniku Praw w tekście wpisano datę 11.10.1918r.

²⁸⁶ MP Nr 72 z 16.05.1918r.

²⁸⁷ MP Nr 180 z 18.10.1918r.

W dniu 19.10.1918r. Rada Ministrów ustanowiła wstępnie Komisje Ziemskie w Warszawie, Łodzi, Łomży, Kielcach i Lublinie ze szczegółowym określeniem terytorialnego zakresu działania obejmującego wszystkie powiaty w obu okupacjach²⁸⁸. W kilka dni później 5.11.1918r. MRiDK własnym rozporządzeniem m.in. określił kompetencje polskich władz agrarnych (urzędów ziemskich) określonych jako „...wykonywane dotąd przez okupacyjne władze cesarsko-niemieckie i austro-węgierskie”²⁸⁹ oraz odrębnym okólnikiem zwrócił się do prezesów i wiceprezesów Komisji Ziemskich o rzetelność w wykonywaniu powierzonych zadań oraz przyszłych prac dotyczących „... Urządzenia stosunków rolnych w Polsce stosownie do wskazań jakie da Sejm...”²⁹⁰.

Drugim z podstawowych zagadnień z zakresu działalności MRiDK było przygotowanie organizacji zarządów lasami. Przygotowany w ministerstwie projekt dekretu RR określał tę organizację jako tymczasową „do czasu zatwierdzenia przez Sejm ustawy o zarządzie lasów państwowych i ochronie lasów”²⁹¹. Projekt MRiDK w omawianym zakresie został przyjęty 10.10.1918r. na 59 posiedzeniu Rady Ministrów (III – ci gabinet)²⁹². Przewidywał on zarząd lasami przez Urzędy Leśne wchodzące w skład Zarządu Lasów Państwowych. Urzędami takimi miały być: Główny Inspektor Lasów, Okręgowi Inspektorzy Lasów, Komisarz Ochrony Lasów i Zarządu Lasów Państwowych, Nadleśniczowie i Leśniczowie wraz z urzędnikami pomocniczymi i gajowymi²⁹³. Istotne rozstrzygnięcie kolegialne w sprawach gospodarki leśnej miały być podejmowane przez Okręgowe Komisje Leśne (z siedzibami w miejscowościach, w których powołano Okręgowe Komisje Ziemskie) oraz jako druga instancja Główna Komisja Ochrony Lasów przy MRiDK²⁹⁴. Zasady działania, organizacja i sposób powoływania powyższych Komisji były niemal identyczne jak w przypadku Komisji Ziemskich. Dla celów administrowania lasy miały być podzielone na obręby, leśnictwa i nadleśnictwa skupione w okręgach pod kierownictwem okręgowych Urzędów Zarządu Lasów Państwowych i Ochrony Lasów²⁹⁵. Obok zarządu lasami państwowymi przewidywano działania interwencyjno- ochronne w obszarach leśnych nie będących własnością państwową. Całość zarządu i gospodarki leśnej zwłaszcza w okresie początkowym jej zorganizowania zamierzano ustalić w sposób zapewniający dostosowanie struktury zarządu lasów do „obszarów lasów i terytoriów układu pojedynczych obszarów leśnych, liczebności wykwalifikowanego personelu technicznego oraz wysokiego poziomu

288 MP Nr 181 z 21.10.1918r.

289 MP nr 196 z 6.11.1918r.

290 *Ibidem*.

291 PRM - 19 k. 196.

292 RM - 8 k. 27-30.

293 Art. 2 projektu dekretu.

294 Art. 3 *ibidem*.

295 Art. 27 *ibidem*.

gospodarczego na jakim w całym państwie ono być powinno...”²⁹⁶. Dla całości obszarów leśnych Królestwa (824 tys. ha) przewidywano 2520 funkcjonariuszy - po dwu na obręb o średniej powierzchni 650 ha. Trzy - cztery obręby tworzyć miały leśnictwo pod nadzorem i zarządem urzędnika o kwalifikacjach technika leśnego. Przewidywano utworzenie 320 leśnictw o powierzchni ok. 2500 ha każde. Dwa leśnictwa miały tworzyć nadleśnictwo. Dla pojedynczych, małych i rozrzuconych lasów przewidywano utworzenie Obwodowych Inspektoratów Ochrony Lasów²⁹⁷.

Zarząd centralny z siedzibą w Warszawie pod kierownictwem urzędnika w randze Szefa Sekcji ministerialnej miał obejmować wydziały: Administracyjny, Naukowo-doświadczalny, Urządzenia Lasów, Ochrony Lasów i Gospodarczy²⁹⁸.

Założenia powyższe uwzględniały „...warunki prawno-ekonomiczne jedynie Królestwa Polskiego...” tym nie mniej przewidywano, że „...dla pozostałych Ziem Polskich w trzech zaborach winny powstać w okresie początkowym równorzędnie dyrekcje lasów z siedzibą we Lwowie, Poznaniu i Wilnie...”²⁹⁹. Podkreślmy, że projekt ten przyjęty został przez Radę Ministrów jako przewidziany do realizacji w okresie gdy okupanci (zwłaszcza Niemcy) czynili znaczne trudności z przekazaniem administracji w samym tylko Królestwie.

Dla wdrożenia projektu wyłączono Referat Ochrony Lasów z Wydziału Produkcji Roślinnej Sekcji I. oraz zagadnienia związane z leśnictwem z Wydziału Dóbr i lasów państwowych i koronnych Sekcji III. - tworząc niezależny od struktury sekcyjnej Wydział lasów MRiDK³⁰⁰. Na jego bazie w początkach listopada powołano Sekcję Lasów, która w okresie około połowy listopada wysłała w teren swoich upoważnionych przedstawicieli z zadaniem organizowania administracji leśnej. Pierwsi przedstawiciele udali się do Częstochowy, Wielunia, Turka, Lipna, Włocławka, Grajewa, Ostrołęki, Wyszkowa, Łodzi, Radzimia, Ostrowi, Łowicza, Siedlec i Łomży. Na miejscu rozpoczynali oni działalność przy pomocy współdziałających z nimi miejscowymi władzami komunalnymi lub gdzie ich nie było z ekspozyturami Rady Głównej Opiekuńczej werbując pracowników do służby leśnej, których znaczna liczba napłynęła wraz z falą reemigrantów z Rosji³⁰¹.

W tym samym mniej więcej czasie ok. 5.11.1918r. MRiDK przyjęło w polski zarząd państwowy dobra donacyjne³⁰², a 13.11.1918r.³⁰³ na mocy rozporządzenia

²⁹⁶ RM - 8 posiedz. 59 III gabinetu z 10.10.1918r. k. 17.

²⁹⁷ *Ibidem* k. 286.

²⁹⁸ RM - 8 *ibidem* k. 29.

²⁹⁹ *Ibidem*.

³⁰⁰ *Ibidem* k. 30.

³⁰¹ MP nr 203 z 14.11.1918r.

³⁰² Dekret RR w przedmiocie dóbr donacyjnych z 4.11.1918r. - GCRR - 192 k. 15-19, Dziennik Praw nr 15 poz. 36. Dążenie do objęcia donacji od zarządu okupacyjnego podjęto już w styczniu 1018r. MRiDK opracował zasady stosunków prawnych skarbu Królestwa Polskiego do donacji - GCRR 192 k. 2-8.

³⁰³ Resort RiDK pracował jeszcze wówczas a także i później (np. odezwa MRiDK z 5.12.1918r. w spra-

ministerialnego wprowadzono w życie zasady objęcia sprawowania „...zarządu nad dobrami narodowymi oraz wszelkimi dobrami podlegającymi zarządowi państwowemu...” przez specjalnie utworzone Okręgowe Zarządy Dóbr Narodowych³⁰⁴. W ramach innych działań w tym samym okresie przyjęto i kontynuowano „...zapożyczkowe przez władze okupacyjne roboty regulacyjne w dorzeczach Narwi, Bzury, Liwca i Warty “wysyłając w teren tzw. Komisje odbiorowe”³⁰⁵.

W okresie trwania okupacji spośród wszystkich dziedzin gospodarstwa narodowego, rolnictwo i lasy były najbardziej dotknięte rabunkową „gospodarką” okupantów. Nie mogąc w praktyce skutecznie chronić rolnictwa krajowego przed dotkliwymi rekwizycjami podjęto działania na rzecz ochrony prawa własności ziemi rolników oraz gruntów o znaczeniu rolniczym przed przechodzenie ich w ręce cudzoziemców. W pierwszej sprawie uzyskano wydanie przepisów przez Zarząd Cywilny przy GGW likwidujących zarząd przymusowy nad gospodarstwami opuszczonymi przez właścicieli w wyniku działań wojennych doprowadzając do ich zwrotu powracającym gospodarzom³⁰⁶. W drugiej, wobec licznych podań kierowanych do organów polskich przez obywateli niemieckich i austriackich o wydanie zezwoleń na zakup gruntów, korzystając z nadal obowiązujących przepisów rosyjskich z 14.03.1887r. (tom IX Zbioru Praw cesarstwa Rosyjskiego) w uzgodnieniu z MSW³⁰⁷, Ministerstwem Sprawiedliwości³⁰⁸ - MRiDK kategorię zabroniło wydawania zezwoleń na przeprowadzania takich transakcji³⁰⁹. Stosowano to jednak w specyficzny sposób - np. obywatelowi niemieckiemu K. Jahnerowi odmówiono³¹⁰ z charakterystycznym uzasadnieniem, że „...niezależnie od przeszkód natury prawnej... zaspokojenie dążenia petenta do nabycia wielkiego majątku... nie jest wskazane wobec wzrastającego w obecnych czasach głodu ziemi ze strony bezrolnych i małorolnych...”³¹¹, natomiast obywatelom austriackim - Polakom np. T. Niementowskiemu i A. Tarnowskiemu zezwolenie wydano. W ostatnim przypadku sprawa dotyczyła gruntów położonych na terenie Chełmszczyzny formalnie należącej do Królestwa na mocy traktatu brzeskiego.

Po ustaniu okupacji wszyscy urzędnicy MRiDK a także wszystkie instytucje administracji rolnej oraz leśnej utworzone przez RR przeszły bez jakichkolwiek zmian pod zwierzchnictwo nowego rządu powołanego przez J. Piłsudskiego. Doty-

wie zarządu dóbr państwowych z – MP nr 221 z 5.12.1918r.) pod kierunkiem Podsekretarza Stanu Janickiego.

³⁰⁴ MP nr 206 z 18.11.1918r.

³⁰⁵ MP nr 203 z 14.11.1918r.

³⁰⁶ MP nr 103 z 23.07.1918r.

³⁰⁷ GCRR – 92 k. 19-21.

³⁰⁸ *Ibidem* k. 13.

³⁰⁹ *Ibidem* k. 43.

³¹⁰ *Ibidem* k. 32, 33, 34, 37, 38.

³¹¹ *Ibidem* k. 43.

czyło to także eksponowanych stanowisk w omawianym resorcie. I tak np. mianowany 22.02.1918r. Szefem Sekcji³¹² a 30.04.1918r. Podsekretarzem Stanu w MRiDK³¹³ St. Janicki pełnił funkcję wiceministra we wszystkich gabinetach utworzonych przez RR oraz w rządzie Moraczewskiego, w którym wielokrotnie kontrasygnował akty prawne jako „wz Minister” oraz jako taki podpisywał samodzielnie rozporządzenia resortowe. Pełnił następnie funkcje ministra w rządzie Paderewskiego oraz Grabskiego (1923-1925).

5. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych (MSW)

5.1. Organizacja ministerstwa

MSW zostało zorganizowane na bazie Departamentu Spraw Wewnętrznych TRS - KP TRS³¹⁴. Departament ten według stanu na dzień 1.10.1917r. zatrudniał 19 pracowników biura Departamentu. Przy nim funkcjonowały - ośmioosobowa Rada Lekarska, dwunastoosobowa Delegacja do ułożenia farmakopei polskiej, ośmioosobowa

Delegacja as nadzoru nad żywnością oraz także ośmioosobowa Delegacja ds szkół lekarsko-dentystycznych³¹⁵.

Pierwszym szefem resortu powołanego jak wszystkie pozostałe 7.12.1917r.³¹⁶ mianowano Jana Steckiego.

Ministerstwo podobnie jak i pozostałe tworzyło swoją strukturę w trakcie rozwoju funkcjonowania w zależności od zakresu powierzonych prac przygotowawczych niezbędnych dla przyszłej „administracji politycznej” państwa oraz w związku z potrzebami wynikającymi z bieżącej sytuacji.

Okres kształtowania struktury organizacyjnej ministerstwa zasadniczo zamknął się z końcem kwietnia 1918r.³¹⁷ Do tego czasu ministerstwo składało się z trzech Sekcji: Administracyjnej (Wydziały - Administracji ogólnej, Policji Dyrekcji Służby Zdrowia, Budownictwa i odbudowy Kraju) Samorządowej (Wydziały - Samorządu Miejskiego, Samorządu wiejskiego), Ogólnej (Wydziały - Prawny, Statystyczny, Ubezpieczeń, Emigracji i reemigracji, Poczty, telegrafów i telefonów, Społeczno- polityczny). Poza Sekcjami funkcjonowała Kancelaria ogólna resortu³¹⁸. Wskazana wyżej Dyrekcja służby zdrowia miała charakter w znacznym stopniu samodzielny, a powstała na bazie istniejącej początkowo Sekcji Zdrowia Publicznego³¹⁹.

³¹² GCRR – 184 k. 4, 5.

³¹³ *Ibidem* k. 11.

³¹⁴ AAN – Warszawa – Inwentarz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, GCRR – 8 k. 13-15. W. Suleja, Próba budowy..., s. 320-330.

³¹⁵ GCRR – 8 k. 13-15.

³¹⁶ GCRR - 106 k. 44, PRM - 1 k. 7.

³¹⁷ PRM - 71 k. 19.

³¹⁸ AAN Warszawa Inwentarz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

³¹⁹ RM – 5 posiedz. 13-a I gabinet z 10.01.1918r. k. 140, 141.

MSW przypisany został bardzo szeroki zakres działania i kompetencji. Art. 24 Dekretu o tymczasowej organizacji władz, dotyczący MSW był najobszerniejszym spośród pozostałych określających zakresy działania poszczególnych ministerstw³²⁰. Nic więc dziwnego, że resort stał się podstawą wydzielenia z niego bądź to odrębnych resortów bądź części zakresów działania, które przekazywano innym ministerstwom lub urządům. Najszybciej bo 4.04.1918r. wydzielono z MSW sprawy administracji zdrowotności publicznej. W dniu tym RR wydała dekret o utworzenie Ministerstwa Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy³²¹. Następnie po utworzeniu Głównego Urzędu Statycznego (na bazie merytorycznego wydziału Sekcji Ogólnej MSW) wyłączono ze struktury MSW Wydział Statystyczny³²², który stał się podstawą nowotworzonego Urzędu. Główny Urząd Statystyczny (GUS) powstał na tle potrzeby posiadania przez rząd niezbędnych danych dotyczących zagadnień społeczno-ekonomicznych sporządzanych metodami naukowymi. W tym celu MSW zaproponowało utworzenie odrębnego Urzędu podległego resortowi³²³. Wniosek po uzyskaniu akceptacji Rady Ministrów w dniu 22.07.1918r. podjęła uchwałę zalecającą wydzielenie ze struktury MSW wspomnianego wyżej Wydziału. Powierzyła także, do czasu powołania dyrektora nowej instytucji pełnienie funkcji kierowniczej L. Krzywickiemu³²⁴. Ostatecznie dyrektorem GUS prof. J. Buzek został mianowany przez RR. Nominacji dokonano 6.11.1918r.³²⁵.

Zgodnie z unormowaniami reskryptu RR GUS został powołany w celu zbierania, opracowywania i publikowania danych statystycznych dotyczących Królestwa Polskiego. Szczegółowe zadania GUS polegały na prowadzeniu badań statystycznych wg programu zatwierdzonego przez rząd, nadawaniu jednolitego kierunku wszystkim badaniom statystycznym w kraju z wyjątkiem zastrzeżonych dla innych instytucji na mocy aktu rangi ustawowej, ogłoszeniu wyników badań prowadzonych przez GUS i inne współpracujące z nim urzędy państwowe.

W skład urzędu poza dyrektorem wchodził - kierownicy wydziałów, radcowie ministerialni, referenci oraz pracownicy pomocniczy (rachmistrze, kontrolerzy itp.). Dyrektor GUS uczestniczył z głosem doradczym w tych posiedzeniach rządu, na których ustalane zadania i budżet Urzędu oraz „...w ogóle sprawy statystyki”. Organem doradczym GUS była Główna Rada Statystyczna. Przewodniczył jej dyrektor GUS a członkami byli przedstawiciele wszystkich ministerstw, autonomicznych biur statystycznych upoważnionych przez Prezydenta Ministrów do delegowania,

³²⁰ Liczba personelu MSW musiała być znacznie wyższa skoro jednorazowa nominacja na początku października 1918r. obejmowała 49 nazwisk - MP Nr 167 z 5.10.1918r. a nominacja wcześniejsza z 2.07.1918r. 22 nazwiska - RM - 7 posiedz. 32, III gabinet z 2.07.1918r. k. 7.

³²¹ Dziennik Praw Nr 5 poz. 8, MP Nr 38 z 4.04.1918r.

³²² RM - 7 posiedz. 37 III gabinet z 22.07.1918r. k. 269.

³²³ 2.07.1918r. RM - 7 k. 7.

³²⁴ RM - z posiedz. 37 III, gabinet z 22.07.1918r. k. 271.

³²⁵ Już w czasach II Rzeczypospolitej GUS i jego dyrektor prof. Buzek współpracowali przy ustalaniu i podziale okręgów wyborczych do Sejmu Ustawodawczego - 5 posiedzenie RMRP z 21.11.1918r. - RM - 8 k. 379.

przedstawiciele stowarzyszeń naukowych, społecznych i gospodarczych upoważnionych do tego przez Prezydenta Ministrów oraz profesorowie ekonomii i statystyki powołani przez Prezydenta Ministrów. W posiedzeniach Rady uczestniczyli z głosem doradczym kierownicy wydziałów GUS.

Z MSW wyłączono także „zawiadywanie drogami lądowymi, pocztami telegrafami i telefonami oraz wszelkich środków komunikacji nie pozostających pod zarządem wojskowym albo Ministra Przemysłu i Handlu”. Na mocy dekretu RR zagadnienia te przekazano odpowiednio Ministrowi Komunikacji³²⁶ oraz po 17.11.1918r. Ministrowi Poczty i Telegrafów³²⁷.

W przeciwieństwie do większości pozostałych resortów nie udało się odszukać w miarę szczegółowej dokumentacji organizacyjnej MSW poza jedynie Kancelarią Sekcji Ogólnej zatrudniającej wg stanu na dzień 1.05.1918r. 10 urzędników (planowano zatrudnienie 18)³²⁸.

W początkowym okresie istnienia MSW w styczniu 1918r. przy Dyrekcji Służby Zdrowia powołano Radę Aptekarską³²⁹, a 18.02.1918r. uruchomiono kursy dla Państwowych Inspektorów Farmaceutycznych. Nieco później reaktywowano działalność Rady Lekarskiej³³⁰.

Obok Dyrekcji Służby Zdrowia stanowiącej w znacznej mierze samodzielny organ podobny charakter miały - Wydział Reemigracyjny oraz Wydział Budownictwa i Odbudowy Kraju, przy którym na przełomie sierpnia i września 1918r. utworzono Biuro Odbudowy zatrudniające architektów i techników budownictwa wiejskiego, specjalistów z zakresu materiałów budowlanych, inżynierów budownictwa, handlowców, instruktorów organizacji spółdzielczych i stowarzyszeń budowlanych, specjalistów odnośnie planowania zabudowy miejskiej, regulacji rzek i melioracji, geometrów, instruktorów branż budowlanych, kreślarzy itp.³³¹. Obok tego w celu zharmonizowania akcji rządowej ze społeczną utworzono przy współudziale dzieł wzięciu towarzystw budowlanych itp. Komitet Odbudowy Kraju³³².

Zagadnienia budowlane tak istotne w zniszczonym wojną Królestwie znajdowały się nie tylko w sferze działania MSW. Dla ujednoczenia tych działań a jednocześnie uściślenia podziału kompetencji na wniosek MSW Rada Ministrów w dniu 23.08.1918r. dokonała ustalenia tych kompetencji³³³. Na tej podstawie

³²⁶ Dekret RR z 26.10.1918r. - Dziennik Praw nr 14 poz. 30, MP nr 192 z 4.11.1918r.

³²⁷ 1 posiedzenie rządu J. Moraczewskiego z 18.11.1918r. - RM - 8 k. 317.

³²⁸ PRM - 77 k. 20, 21.

³²⁹ MP Nr 3 z 8.02.1918r. Skład: Dyrektor Służby Zdrowia - W. Chodźko, Dziekan Wydziału farmaceutycznego U.W. prof. St. Weil, prof. W. Mazurkiewicz, T. Koźniewski, R. Kosmowski oraz 11 „farmaceutów i przedstawicieli przemysłu farmaceutycznego”.

³³⁰ MP Nr 12 z 1.03.1918r. Skład: W. Chodźko, Lekarze: J. Jaworski L. Paszkiewicz, S. Rudzki, K. Rzątkowski, S. Serkowski, W. Szulański, prof. W. Mazurkiewicz oraz 10 członków honorowych.

³³¹ MP nr 136 z 31.07.1918r.

³³² RM - 7 posiedz. 31 III gabinet z 1.07.1918r. k. 1b.

³³³ RM - 7 posiedz. 49 III gabinet z 23.08.1918r. k. 579, 579b.

zastrzeżono dla MSW zagadnienia zatwierdzania kosztorysów, dozór budowlany „wszelkich budowli wznoszonych pod kontrolą władz rządowych”, funkcje „policji budowlanej” w tym zakresie spełniał Wydział Budownictwa i Odbudowy Kraju w porozumieniu z odpowiednimi służbami Ministerstwa Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy. Zlikwidowano jednocześnie odrębne komórki budownictwa w poszczególnych resortach z wyjątkiem Ministerstwa Przemysłu i Handlu. Miało to charakter przejściowy gdyż kompleksowo zagadnienie miały dopiero uregulować państwowe przepisy budowlane. Komitet Odbudowy Kraju ostatecznie powołano 20.09.1918.³³⁴ Rada Ministrów kreując tę instytucję określiła ją jako „naczelną instytucję mającą za zadanie ogniskowanie działalności rządowej, samorządowej, społecznej i prywatnej w dziedzinie odbudowy Kraju...³³⁵. Komitet miał w zamierzeniu jego twórców charakter zbliżony do rad ministerialnych powoływanych w niektórych resortach i był powołany do „...rozważania spraw z polityką odbudowy związanych a wynikłych z inicjatywy władz rządowych ...samorządowych, instytucji społecznych lub osób prywatnych... czuwania nad biegiem prac organów wykonawczych powołanych do odbudowy ...obmyślenia i wyszukiwania środków finansowych”. Działalność poszczególnych członków Komitetu miała trwać trzy lata³³⁶.

5.2. Problematyka reemigracji

Obok wielu zagadnień o charakterze typowo przygotowawczym, MSW podejmowało także działania o znaczeniu praktycznym i bieżąco realizowanym. Najważniejszym z nich było zagadnienie zorganizowania powrotu uchodźców lub wygnańców polskich z Królestwa, których działania wojenne zmusiły do wyjazdu na tereny rosyjskie.

Główny ciężar związany z organizacją powrotu tych ludzi do kraju podjął Wydział Reemigracyjny MSW³³⁷. Była to akcja prowadzona na szeroką skalę angażująca także szereg służb innych resortów oraz organy administracji okupacyjnych. Umożliwienie powrotu wygnańców i uchodźców z Królestwa znajdujących się w tragicznych na ogół warunkach w ogarniętej wojną domową Rosji stało się trwałym elementem działań wszystkich gabinetów powołanych przez RR. Szczególna rola przypadła tu MSW. Liczba uchodźców rozsianych w Rosji, na terenie Ukrainy oraz Finlandii oceniana była przez polskie organizacje społeczne, opiekuńcze i polityczne na 748 323 w Rosji, 119 506 na Ukrainie i około 3 tys. w Finlandii³³⁸.

³³⁴ RM – 7 posiedz. 55 III gabinet z 20.09.1918r. k. 695-702.

³³⁵ Utworzenie komitetu odbyło się w porozumieniu z Kółem Architektów, Towarzystwem Opieki nad zabytkami, „prasa i różnymi instytucjami społecznymi i zawodowymi”.

³³⁶ Przewidywano m.in. udział: przedstawicieli Ministerstwa Skarbu, MRiDK, CTR, Wydziału Kółek Rolniczych, Towarzystwa Przemysłowców, Stowarzyszenia Techników, Rady Zjazdów Przemysłowców Górniczo-Hutniczych, Budowlanych, RGO, Głównego Komitetu Ratunkowego, Związku Banków Warszawskich, Koła Architektów i Związku Miast.

³³⁷ Zagadnieniem sytuacji osób pozostających poza Królestwem oraz ich rodzinami w kraju zajmowały się ponadto: MZPOSiOP - opieka nad internowanymi wewnątrz kraju, DS - opieka nad internowanymi za granicą, Komisja Wojskowa - opieka nad jeńcami wojennymi w kraju i za granicą.

³³⁸ Pismo CKO z Kijowa do RR z 14.02.1918r. - GCRR - 90 k. 180 - 209.

Inne źródła oceniały liczbę wszystkich Polaków Królestwa na tych terenach na ponad 2 mln.³³⁹.

Poza powyższym istniał jeszcze problem Polaków stale zamieszkałych poza wschodnią granicą Królestwa, znaczna część chciała znaleźć się poza zasięgiem sytuacji panującej w zrewoltowanej Rosji³⁴⁰.

Rozważając to zagadnienie Rada Ministrów (I-szy gabinet) na swym 9 posiedzeniu w dniu 29.12.1917r. w przewidywaniu rychłego zawarcia pokoju na wschodzie konieczność podjęcia niezwłocznych rozmów z władzami okupacyjnymi oraz zaleciła MSW, Ministrowi Opieki Społecznej i Ochrony Pracy oraz Ministrowi Apropowizacji spracowanie zasad organizacji powrotu uchodźców. Zalecono przy tym ścisłą współpracę z organizacjami opiekuńczymi i dobroczynnymi³⁴¹. Efektem było utworzenie około 1.03.1918r. (II – gi gabinet) Wydziału Reemigracyjnego „... dla uchodźców w Rosji...”³⁴². Przy tym Wydziale powołano Radę Wydziału w skład której weszli przedstawiciele Dyrekcji Służby Zdrowia, MOS i OP oraz Ministerstwa Apropowizacji. Wydziałowi Reemigracyjnemu przypisano „...całkowite kierownictwo i kontrolę nad reemigracją...” Organami Wydziału mieli być ustanowienie przezeń Komisarze działający przy pomocy zorganizowanych w terenie Komitetów. Wydział był kompetentny do „...zezwalania i ułatwiania powrotu tylko obywatelom Królestwa Polskiego, o ile do czasu reemigracji ustawowo nie będzie ustalone kto jest obywatelem polskim...”³⁴³. Wstępnie ustalono, że reemigracja w pierwszej kolejności ma dotyczyć osób urodzonych i stale zamieszkałych w Królestwie lub mieszkających przed wojną przez co najmniej 10 lat. Żydów wychodźców do Królestwa po 1905r. i „ludność prawosławną” zamierzano objąć reemigracją „dopiero po dokonaniu reemigracji obywateli Królestwa – Polaków”. Zakładano, że akcja obejmie 1100-1250 tys. osób i przewidując jej realizację w ciągu około 5 m-cy. Z uwagi na skalę przedsięwzięcia ustalono gospodarczą i terytorialną zasadę organizowania powrotu. W ramach pierwszej priorytet przyznano:

- a) właścicielom większej własności ziemskiej lub miejskiej, właścicielom i kierownikom przedsiębiorstw, przedstawicielom wolnych zawodów i urzędnikom,
- b) właścicielom drobnej własności ziemskiej,
- c) wykwalifikowanym rzemieślnikom,
- d) drobnym kupcom i bezrolnym,
- e) niewykwalifikowanym rzemieślnikom³⁴⁴.

W ramach drugiej ustalono konieczność grupowania reemigrantów po rozważeniu możliwości apropowizacyjnych, zasiedlenia i zatrudnienia na terenie

³³⁹ S. Gawroński, *Repatriacja i reemigracja, w: Dziesięciolecie Polski Odrodzonej...*, s. 805-887.

³⁴⁰ Istniały jeszcze kwestie setek tysięcy Polaków na robotach przymusowych w Niemczech oraz jeńców Polaków przebywających w obozach na terenie państw centralnych i ich sojuszników.

³⁴¹ RM - 5 k. 70.

³⁴² RM - 5 posiedź. 2 II - gi gabinet z 1.03.1918r. k. 345-351, MP Nr 12 z 1.03.1918r.

³⁴³ Szerzej w rozdziale VI.

³⁴⁴ *Ibidem*.

do którego będą kierowane grupy powracających, MSW uznało zagadnienie reemigracji za sprawę „leżącą w interesie całego społeczeństwa polskiego“ zakładając jako sprawę niezbędną współdziałanie „wszystkich odłamów społecznych“ pod kontrolą rządową.

Dla organizowania akcji po stronie rosyjskiej Wydział Reemigracyjny miał ustanawiać w porozumieniu z organizacjami polskimi tam działającymi swoje ekspozytury jako „Główne Oddziały Wydziału Reemigracyjnego“, do zadań których miało należeć ustanawianie wzdłuż tras przejazdów „Komitetów przejściowych“ i „węzłowych“ powierzających dalszą opiekę organizacjom społecznym w ramach „Komitetów“ gubernialnych i powiatowych. Oddziały Główne miały być zlokalizowane w Mińsku - dla uchodźców z północy i w Kijowie dla przybywających z południa. Do zadań Oddziałów Głównych i współpracujących z nimi Komitetów należała kwalifikacja uchodźców, opieka sanitarna, selekcja grupowa, określanie „stanu ubóstwa i stosowanie odpowiedniej taryfy ulgowej“ przy niezbędnych opłatach oraz określanie terminów wyjazdów. Komitety lokalne miały funkcjonować od Mińska do Baranowicz i od Kijowa do Kowla. Komitety przejściowe przewidziane były do opieki do głównych stacji węzłowych dalej wyłączały się do akcji komitety gubernialne, powiatowe i gminne.

Generalnie założony przez Wydział Reemigracyjny MSW schemat organizacji powrotu z Rosji wyglądał następująco: a) *po* stronie Królestwa: Komitety główne na punktach przejściowych, Komitety węzłowe, gubernialne, powiatowe i gminne a w ich składzie sekcje finansowa, sanitarna, transportowa, aprowizacyjna i mieszkaniowa, b) *po* stronie rosyjskiej: Oddziały Główne, Komitety Główne, gubernialne i powiatowe. W kraju z Komitetami współdziałać miały sejmiki terytorialne, placówki Rady Głównej Opiekuńczej i Głównego Komitetu Ratunkowego. Organizacje te zobowiązano do utworzenia 12 Komitetów gubernialnych i 54 powiatowych. W tym okresie podchodzono już bardziej pesymistycznie do przewidywanego przebiegu akcji i oceniano jej okres trwania ponad 8 miesięcy. Po stronie rosyjskiej działania w podobnym kierunku podejmowały wszystkie organizacje polskie tam działające z wyjątkiem skrajnie lewicowych. Trudną do przecenienia pozytywną rolę w ramach omawianego zagadnienia odegrały środowiska skupione wokół A. Lednickiego byłego Przewodniczącego Komisji Likwidacyjnej ds. Królestwa Polskiego, późniejszego Przedstawiciela Rady Regencyjnej w Rosji³⁴⁵.

Dla bliższego zapoznania władz polskich z sytuacją w Rosji Rada Ministrów powierzyła Prezesowi Rady Głównej Opiekuńczej (RGO) F. Sapieże przewodnicztwo w specjalnej komisji rządowej wysłanej do Mińska. Razem z Sapiehą „...dla ewentualnego dalszego kierowania akcją na miejscu“ wysłano W. Rostworowskiego, J. Dmochowskiego (MSW) A. Okołowicza (MRiDK) i J. Korcza-Siedleckiego³⁴⁶. Równocześnie w celu zapewnienia minimum warunków bytowania na miejscu w kraju i stworzenia szansy na pracę, wobec odmowy ze strony władz okupacyjnych zgody na zorganizowanie polskich Urzędów Pośrednictwa Pracy władze

³⁴⁵ Szerzej w rozdziałach o Komisji Wojskowej i Ministerstwie Spraw Zewnętrznych.

³⁴⁶ RM - 5 posiedź. 6 II gabinet z 12.03.1918r. k. 408. Delegacja wyjechała 29.04.1918r.

polskie sterujące przygotowaniem do akcji reemigracyjnej zaleciły tworzenie przy powiatach RGO (lub Komitetach Ratunkowych – GKR) tymczasowych biur pośrednictwa pracy nazwanych wg projektu Ministerstwa Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej – „Sekcjami pośrednictwa pracy“. Sekcje zobowiązano do współdziałania informacyjnego z Wydziałem Pośrednictwa Pracy przy MZP OS i OP³⁴⁷. Niezależnie od wyników podróży wcześniejszej delegacji rządowej, MSW 30.04.1918r. wydelegował w celach rozeznania trzech urzędników już w randze Komisarzy reemigracyjnych – G. Śmiechowskiego, K. Morawskiego i K. Kasperowicza, którzy w towarzystwie oficerów łącznikowych GGW udali się do Pskowa, Zawiahła i Równego³⁴⁸.

W Lublinie 7.06.1918r. za zgodą GGL utworzono „Królewsko-Polski Urząd Pośrednictwa Pracy i Opieki nad wychodźcami“ współpracujący z lubelskim oddziałem Wydziału Reemigracyjnego MSW³⁴⁹. Na terenie GGL niezależnie od działań podejmowanych przez organy rządu polskiego w Warszawie zagadnieniem reemigracji zajmowała się także administracja okupacyjna. Na mocy decyzji Generalnego Gubernatora Lubelskiego sprawami tymi zajął się kierowany przez J. Jampolskiego Komisariat (Zarząd) Cywilny GGL. Utworzył on specjalne Biuro emigracyjne z ekspozyturami w Baranowiczach, Kowlu, Łucku i Kijowie. Biuro w Kijowie współpracowało z istniejącym tam Polskim Komitetem Centralnym ze St. Moskiewskim na czele³⁵⁰. Z uwagi na to, że większość Komisariatu Cywilnego GGL stanowili Polacy, Biuro Imigracyjne odegrało wysoce pozytywną rolę w ułatwianiu powrotu uchodźców. Udawało się bowiem nie tylko sprowadzanie mieszkańców Królestwa lecz także Polaków stale zamieszkałych przed wojną na terenach zajętych przez wojska niemieckie na obszarze tzw. Ober-Ost dokąd wojskowe władze niemieckie zabroniły prawa powrotu Polakom i Rosjanom³⁵¹. Akcja centralna sterowana z Warszawy rozwijała się.

W dniu 3.05.1918r. na wniosek MSW Rada Ministrów uchwaliła „zasady naczelną akcji reemigracyjnej“³⁵². Były one uprzednio uzgodnione z władzami GGW. Na bazie tych „zasad“ przekazano szczegółowe zadania dla poszczególnych resortów oraz odpowiednie instrukcje dla Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Rosji. „Zasady“ podobnie jak wcześniejsze projekty i założenia zakładały oparcie przedsięwzięcia o współpracę z szerokimi kręgami społeczeństwa, i organizacjami społeczno-politycznymi.

Szczególne role wyznaczono przy tym polskim organizacjom działającym na terenie rosyjskim³⁵³. Dla praktycznego rozwoju akcji wyznaczono kilkanaście

³⁴⁷ RM - 6 posiedz. 7 III gabinet z 30.04.1918r. k. 154.
RM - 6 posiedz. 9 III gabinet z 3.05.1918r. k. 215-228.

³⁴⁸ *Ibidem* k. 163.

³⁴⁹ RM - 6 k. 527.

³⁵⁰ J. Jampolski, *Wspomnienie z czasów okupacji...*, s. 39, 40.

³⁵¹ *Ibidem* s. 41.

³⁵² RM - 6 posiedz. 9 III gabinet z 3.05.1918r. k. 215-228.

³⁵³ Przedstawiciel RR w Rosji A. Lednicki przebywał w tym czasie w Warszawie.

„punktów krańcowych – zdawczych” po stronie zajmowanej przez armię niemiecką - w Narwie, Rydze, Mitawie, Połocku, Mińsku, Pińsku, Równem, Zawiahlu i Kijowie. Przewidywano instalowanie dalszych w rejonie Dźwińska oraz na Ukrainie - łącznie do 30 miejscowości. W każdym z punktów miał urzędować niemiecki oficer łącznikowy oraz polski Komisarz rządowy. Budżet dla pierwszych 20 „punktów” obliczono na 1 140 tys. mk po stronie niemieckiej i około 2 mln po stronie rosyjskiej³⁵⁴. Obok „punktów” zdawczych głównych przewidziano dla osób „nieprawie przechodzących granicę” „bardzo dużo mniejszych punktów odbiorczych w „wojskowych (niemieckich - Z.J.W) obozach koncentracji”. W związku z oficjalnym rozpoczęciem akcji władze niemieckie zwróciły się do MSW o wysłanie delegatów - Komisarzy do Baranowicz, Grodna, Białegostoku, Wołkowyska, Kowna, Wilejki, Szawli, Rakiszek, Pińska, Włodawy, Brześcia i Łucka³⁵⁵. Postanowiono wydelegować tym urzędników - sekretarzy Wydziału Reemigracyjnego wyposażonych w kompetencje przewidziane dla Komisarzy reemigracyjnych. Koszty związane ze sprowadzeniem jednego reemigranta obliczono na około 5 tys. mk. Według danych posiadanych przez Wydział spośród zainteresowanych jedynie 1/5 była w stanie opłacić je samodzielnie. Aktualne instrukcje przekazane urzędnikom przez Wydział Reemigracyjny ustalały, iż pierwszeństwo do powrotu do kraju będą miały osoby narodowości polskiej „...posiadające polską przynależność państwową... a więc urodzone na terenie dawnych dziesięciu guberni Królestwa...”. Do czasu zakończenia wojny i okupacji nie przewidywano sprowadzania „napływowej ludności nie posiadającej w Królestwie żadnych warsztatów pracy, a zatrudnionej przed wojną w charakterze urzędników państwowych i prywatnych, faktorów, pośredników i spekulantów”³⁵⁶. Prawo przyjazdu miało być wizowane przez ekspozytury Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej „na wniosek polskich organizacji ratowniczych wchodzących w skład Rady Zjazdów Polskich Organizacji w Rosji”.

Kolejność reemigracji sprecyzowana w stosunku do ustaleń rządowych z 1.03.1918r. przewidywała najpierw „Ludność rolną, dzieci (sieroty), pewną ilość inteligencji z pierwszeństwem lekarzy oraz osób powołanych do służby w Królestwie przez rząd”. Praktyka wykazała, że wobec żywiołowego parcia mas wygnańczych do powrotu zasady te nie były przestrzegane a olbrzymia ilość uchodźców wracała nie bacząc na trudności bez pośrednictwa organów reemigracyjnych³⁵⁷.

Kierunki ruchu powracających przewidziano na sześciu magistralach kolejowych: 1 - Piotrogród-Narwa-Warszawa, 2 - Piotrogród-Psków-Warszawa, 3 - Piotrogród-Sokolniki-Rzeczycza-Warszawa, 4 - Moskwa-Orsza-Warszawa, 5 - Bologoje-Połock-Dyneburg-Warszawa, 6 - Orzeł-Homel-Brześć-Warszawa. Kierunki

³⁵⁴ RM - 6 posiedź. 9 III gabinet z 3.05.1918r. k. 221.

³⁵⁵ *Ibidem*.

³⁵⁶ *Ibidem* k. 228.

³⁵⁷ RM - 6 posiedź. 30 III gabinet 24.06.1918r. k. 746. Obawiano się zawleczenia na teren Królestwa chorób zakaźnych szerzących się w tym czasie w Rosji.

powrotu ustalone (zaplanowane) przez Wydział wskazują, że ruch południowy sterowany był w tym czasie z terenu GGL z tym, że na południu Rosji także funkcjonowali komisarze Wydziału Reemigracyjnego. Działali oni m.in. w Kijowie, Odessie, Równem, Hołobach, Homlu i Kowlu. W innych miejscowościach na tamtym terenie zalecono składanie podań o umożliwienie powrotu w miejscowych ck Orts-Kommando³⁵⁸.

Do akcji ratowania współrodaków włączyły się wszystkie urzędowe i społeczne siły polskie w Królestwie. Pod patronatem MSW działał specjalny komitet złożony z delegatów Wydziału Reemigracyjnego, Rady Głównej Opiekuńczej, organizacji i organów komunalnych organizujący zatrudnienie reemigrantów. Współpracowano również, z Wydziałem Krajowym Galicji i Centralą Rozbudowy Galicji. Szef Wydziału Reemigracyjnego kontrolował i uzgadniał sprawy w miejscach organizacji powrotu m.in. w Kijowie³⁵⁹, Moskwie³⁶⁰, i Odessie³⁶¹. MRiDK przygotowywało roboty publiczne przy melioracjach i wydobywaniu torfu³⁶². Podjęto starania poprzez Poselstwo niemieckie w Moskwie w celu uzyskania dla obywateli Królestwa praw jakie władze radzieckie gwarantowały „poddanym niemieckim”, którzy znaleźli się na terenie Rosji. Specjalnie w tej sprawie delegowano do Berlina przedstawicieli Departamentu Stanu i Ministerstwa Skarbu³⁶³. Na zapomogi dla reemigrantów w przeciągu pierwszych miesięcy podjęcia akcji prelimitowano 2 655 000 mk w budżecie MZP OS i OP³⁶⁴. Reemigracja narastała błyskawicznie. Do samej tylko Centrali rozdzielczej w Warszawie w kwietniu-czerwcu 1918r. skierowano 44 250 osób a na terenie całego GGW ulokowano ponad 150 tys. osób³⁶⁵. Opiekę w miastach powierzono - w Warszawie RGO i Warszawskiemu Towarzystwu Dobroczynnemu, w innych tymczasowym komitetom pomocy organizowanym przez tzw. „korespondentów ministerialnych” MSW³⁶⁶. Stałe schroniska etapowe urządzono w Warszawie, Łomży, Łukowie i Ostrowi oraz na wniosek Lubelskiego Centralnego Komitetu Pomocy wracającym do kraju - w Lublinie, Chełmie i Bełżycach. Organy polskie w Królestwie wykorzystwały w pełni do podjętej akcji reemigracyjnej organizacje społeczne i polityczne utworzone przez skupiska polskie znajdujące się na terenie Rosji. Planując przedsięwzięcie, już w styczniu 1918r. RR po uprzednim kontakcie telegraficznym zwróciła się do byłego

³⁵⁸ MP nr 147 z 12.09.1918r.

³⁵⁹ RM – 7 posiedz. 31 III gabinet z 1.07.1918r. k. 1b.

³⁶⁰ RM – posiedz. 44 III gabinet z 8.08.1918r. k. 375.

³⁶¹ GCRR – 91 k. 72.

³⁶² RM – 7 posiedz. 31 III gabinet z 1.07.1918r. k. 1b.

³⁶³ RM – posiedz. 41 III gabinet z 2.08.1918r. k. 289.

³⁶⁴ RM – posiedz. 45 III gabinet z 9.08.1918r. k. 383.

³⁶⁵ *Ibidem* k. 386.

³⁶⁶ *Ibidem* k. 388, 389.

przewodniczącego rozwiązanej przez władze radzieckie Komisji Likwidacyjnej ds. Królestwa Polskiego A. Lednickiego o „...zajęcie się losem wychodźców z Królestwa i przygotowanie powrotu ich stopniowego do kraju...”³⁶⁷. W marcu 1918r. podobne zadania w Finlandii powierzono J. Ziabickiemu³⁶⁸, na Ukrainie W. Skibniewskiemu³⁶⁹ a na terenie Łotwy St. Strakaczowi³⁷⁰. Z czasem obaj pierwsi pełnomocnicy zostali Przedstawicielami RR w państwach w których działali³⁷¹. Na prowadzone prace RR przyznała Lednickiemu 36 tys. rb a Ziabickiemu 4-5 tys. mk miesięcznie³⁷². Inicjatywa Polskich władz Królestwa zbiegła się dążeniami organizacji polskich w Rosji. Wiosną 1918r. Wł. Grabski „...w imieniu 333 194 wygnańców polskich, którzy wybrali ...władze Centralnego Komitetu Obywatelskiego w Rosji...”, który to Komitet w 5 tysiącach miejscowości zorganizował „...3054 partii i kolonii z 2654 przewodnikami, 300 instruktorami, 50 tysiącami dzieci i 1200 nauczycielami...” - zwrócił się do RR o wyznaczenie „pełnomocników” dla zorganizowania powrotu³⁷³. Powstały w grudniu 1917r. z inicjatywy Rady Zjazdów Organizacji Polskich, Komitet Główny Powrotu Polaków do Kraju podporządkował się Przedstawicielstwu RR w Rosji, Finlandii i na Ukrainie³⁷⁴. Polskie władze krajowe współpracowały również z Komitetem Polskim w Sztokholmie³⁷⁵, złożoną z 76 organizacji Polska Radę Bezpieczeństwa w Moskwie³⁷⁶ oraz z drobniejszymi takimi jak np. Miński Związek Kolarzy czy Kijowska Sekcja Związku Zawodowego Polaków Pracowników Poczty i Telegrafu³⁷⁷. Pełniący wiodącą rolę Przedstawiciel RR w Rosji A. Lednicki dla uzgodnienia posunięć m.in. w ramach akcji reemigracyjnej przebywał w kwietniu i maju w Warszawie prowadząc rozmowy z RR instytucjami zaangażowanymi w organizowanie powrotu z Rosji³⁷⁸. Reemigracja z Finlandii nastąpiła bez żadnych kłopotów przy czynnym poparciu nowopowstałych władz fińskich³⁷⁹.

³⁶⁷ PRM – 10 k. 14.

³⁶⁸ GCRR – 9 k. 14.

³⁶⁹ PRM – 10 k. 15.

³⁷⁰ PRM – 10 k. 78.

³⁷¹ Szerzej o tym w podrozdziale - Departament Stanu - Ministerstwo Spraw Zewnętrznych.

³⁷² GCRR - 90 k. 180-709.

³⁷³ GCRR - 9 k, 11-14.

³⁷⁴ GCRR - 139 k. 23.

³⁷⁵ GCRR – 63 k. 4, 8, 9, 22-29, 39.

³⁷⁶ GCRR – 66 k. 71 i następn.

³⁷⁷ *Ibidem* k. 79, 80.

³⁷⁸ GCRR - 309 k. 1-6, MP nr 53 z 23.04.1918r.

³⁷⁹ GCRR - 90 k. 140-160.

W samej Rosji napotkano na duże trudności hamujące przedsięwzięcie³⁸⁰. Nieznaczna poprawa nastąpiła po interwencjach posła niemieckiego w Ludowym Komisariacie Spraw Zagranicznych. W ich następstwie przedstawiciele Centropłenbieżu (instytucja radziecka ds. jeńców i uchodźców), Ludowego Komisariatu ds. Komunikacji, Komisariatu ds. Polskich, Generalnego Konsulatu Niemieckiego, dowództwa Ober-Ost, utworzonego przy przedstawicielstwie RR w Rosji - Centralnego Urzędu Reemigracyjnego oraz tzw. Komitetów reemigracyjnych „Litewskiego“ i „Bałtyckiego“ utworzyli Komisję Mieszana ds. uchodźców koordynującą przebieg reemigracji³⁸¹.

Wiodącą polską instytucją w sprawach reemigracji stał się wspomniany wyżej Centralny Urząd Reemigracyjny (CUR) funkcjonujący w ramach Wydziału V. Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Rosji. CUR podzielił Rosję na rejony z których reemigrowano Królewaków oraz w praktyce także Polaków spoza Królestwa³⁸². Były to rejony: - Północny (gubernie: piotrogrodzka, nowgorodzka, pskowska, witebska, archangielska, wołogodzka ; Centralny (Środkowy) gubernie: moskiewska, twerska, smoleńska, mohylowska, czernichowska, kazańska, kalska, tulska, riazkańska, tambowska, penzeńska, niżniegorodzka, kostromska, jarosławska, włodzimierska, wiacka, sycbirska, woroneska, orłowska, karska, obwód doniecki i Kaukaz), Południowy ; (gubernie: samarska, saratowska, astrachańska, obwód uralski, Azja Środkowa), Wschodni ; (gubernie: permska, tobolska, akmolińska, ufimska, orenburska).

Dla każdego rejonu wyznaczono Inspektora CUR, który działał przy pomocy przydzielonych urzędników i miejscowych działaczy polskich. Rozwijająca się w pełni w ciągu lata 1918r. akcja uległa gwałtownemu zahamowaniu *gdy* Niemcy wobec rysującej się jesienią klęski na froncie zachodnim rozpoczęli wycofywanie znacznej ilości wojsk ze Wschodu drastycznie ograniczając przydział taboru kolejowego dla potrzeb polskiej reemigracji. W wyniku tego w rejonach koncentracji potworzyła się sytuacja w której wielotysięczne masy powracających utknęły niemal bez środków do życia i bytowania najczęściej w skupiskach pod gołym niebem^{383 384 385}.

³⁸⁰ Raport Pełnomocnika ds. reemigracji (przy Przedstawicielstwie RR w Rosji) o stanowisku zakomunikowanym ma przez Komisarza LKSZ ds. Polskich - Bobińskiego.

³⁸¹ „Biuletyn Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Rosji“ - nr 4 z 15.09.1918r. - GCRR - 93 k. 1-20, MP nr 180 z 18.10.1918r.

³⁸² Lecz nie tylko. Pod pozorem reemigracji wydawano zaświadczenia o Obywatelstwie Królestwa Polskiego Polakom spoza Królestwa umożliwiając im w ten sposób opuszczenie Rosji.

³⁸³ Biuletyn Przedstawicielstwa *op. cit.* - GCRR - 90 k. 266- 267.

³⁸⁴ GCRR - 310 k. 12.

³⁸⁵ Transporty z Rosji przebywały w stanie często tragicznym, „...przypomnieć tu należy transport z Rosji, a szczególnie jeden z południowej Rosji, w którym jechało około 1600 osób, a gdy mniej więcej po sześciu miesiącach podróży transport przybył do granicy polskiej wyładowano 170 trupów i kilkaset chorych na tyfus, reszta zmarła w drodze“. „...w Baranowicach zmarło na tyfus plamisty na posterunku 182 wyższych i niższych pracowników etapu...“. S. Gawroński, Repatriacja i reemigracja..., s. 806, 807.

Po 1/I4-18/11.1918r. państwowe kierownictwo akcji reemigracyjnej przyjął od Wydziału Reemigracyjnego MSW powstały na jego bazie Państwowy Urząd dla Spraw Powrotu Jeńców, Uchodźców i Robotników³⁸⁶ tzw. „Jur”³⁸⁷ podporządkowany bezpośrednio Prezydentowi Ministrów. „Jur” praktycznie zniszczony na Wschodzie w latach 1919-1920 zlikwidowano tworząc w jego miejsce Państwowy Urząd Emigracyjny. Reemigracja z Rosji została zakończona na mocy ustaleń wypracowanych przez polsko-radziecką komisję mieszaną powołaną w wyniku uzgodnień zawartych przy zawieraniu traktatu ryskiego³⁸⁸.

5.3. Inne zagadnienia z zakresu działalności MSW

Oprócz zagadnień wskazanych wyżej resort spraw wewnętrznych podobnie jak pozostałe ministerstwa prowadził prace przygotowawcze odnośnie uregulowań prawnych i instytucjonalnych „administracji politycznej” czyli w dzisiejszym rozumieniu państwowej administracji ogólnej. W ramach tych zagadnień duże znaczenie miały poglądy na przyszły ustroj polityczny i administracyjny państwa.

Ze względu na szersze znaczenie omawiamy tę problematykę w odrębnym rozdziale³⁸⁹.

Ważną kwestią było zagadnienie samorządu terytorialnego. Jego rola ustrojowa wiąże się ze sprawą sygnalizowaną wyżej (koncepcja ustrojowa) jednakże z uwagi na to, że stała się aktualna już w ramach okupacji (a w praktyce niezakończona w całości także w okresie Niepodległości) celowym wydaje się przedstawienie w tym miejscu głównych jej zarysów.

W okupacji niemieckiej 19.06.1915r. wprowadzono ordynację miejską regulującą ustroj samorządowy miast. Ordynację wyborczą do rad miejskich nadano 1.11.1916r.³⁹⁰. Samorząd miejski nadzorowany przez organy okupacyjne miał prawo wydawania lokalnych aktów prawnych - statutów. Dochody czerpał z majątku gminy, fundacji miejskich itp. Organami tego samorządu były magistrat (burmistrz, zastępca burmistrza, ławników oraz w razie potrzeby płatnych członków magistratu), oraz Rada miejska. Burmistrza mianował Szef Zarządu Cywilnego przy GGW, ławników powoływała Rada miejska a zatwierdzała ich władza okupacyjna właściwa miejscowo. Radę miejską wybierał „ogół obywateli” na okres trzech lat. Przewodniczący Rady był wyznaczony przez miejscową władzę okupacyjną. Burmistrz był organem samorządowym oraz wykonywał władzę policyjną (porządkową) zgodnie z ordynacją w imieniu władz okupacyjnych. Spośród miast GGW odrębną ordynację posiadała Warszawa jako stolica kraju („Landeshauptstadt”). W skład

³⁸⁶ Tym razem dotyczyło to także byłych przymusowych robotników w Niemczech, Polaków byłych jeńców wojennych państw centralnych oraz organizacji przewozu przez Polskę uchodźców, jeńców Rosjan, Niemców itp.

³⁸⁷ S. Gawroński, *op. cit.*, s. 806.

³⁸⁸ *Ibidem* s. 807.

³⁸⁹ Szerzej w rozdziale VI.

³⁹⁰ C. Berezowski, *Powstanie państwa...*, s. 16, 17.

gminy miejskiej warszawskiej zaliczeni byli także mieszkańcy stolicy posiadający obywatelstwo niemieckie lub austro-węgierskie. Magistrat warszawski składał się z prezydenta miasta, 2 burmistrzów i 12 radców. Prezydenta mianował (Generalny Gubernator, burmistrzów Szef Zarządu Cywilnego. Radców wybierała Rada miejska (90 - osobowa) a zatwierdzała niemiecka władza okupacyjna. Przewodniczącego mianował spośród radnych Szef Zarządu Cywilnego³⁹¹.

Samorząd wiejski w GGW stanowiący ordynacją powiatową z 22.01.1916r. Na czele władz powiatowych stał naczelnik powiatu (Kreischef), organem samorządu był Sejmik powiatowy (12-14 osobowy). Samorząd lokalny był całkowicie uzależniony od władz okupacyjnych³⁹².

W GGL 18.08.1916r. nadano ordynacje miejskie dla Kielc, Lublina, Piotrkowa i Radomia. Przepisy te były odwzorowaniem uregulowań niemieckich w GGW. W dniu 5.03.1918r. wprowadzono ordynacje wyborcze do ciał samorządowych. Przepisy samorządowe dla GGL opracowane były pod kierunkiem Szefa Administracji przy GGL J. Jampolskiego „... przy poufnym porozumieniu z Głównym Komitetem Ratunkowym...” oraz po sięgnięciu opinii TRS, której uwagi uwzględniono³⁹³. W terenie pozostawiono organizację opartą na przepisach rosyjskich, a naczelnicy powiatów na ogół reaktywowali Rady gminne³⁹⁴. W październiku 1917r. wprowadzono samorząd powiatowy. Społeczeństwo w zdecydowanej większości poparło tworzenie organów samorządowych domagając się jednak zniesienia nałożonych na samorząd ograniczeń i kurateli administracji okupacyjnej.

Doceniając znaczenie samorządu MSW już w marcu 1918r. w porozumieniu z szeregiem organizacji społecznych funkcjonujących w obu okupacjach opracowało projekt ustawy o radach gminnych³⁹⁵ poprzedzony wnikliwym zbadaniem „wszystkich danych dotyczących stanu gminy i jej potrzeb...” na podstawie przygotowanego jeszcze przez Departament Spraw Wewnętrznych TRS szczegółowego arkusza przesłanego wójtom wszystkich gmin w Królestwie³⁹⁶. Nieco później przygotowano projekt ustawy banku komunalnego dla celów „... zaspokajania potrzeb kredytowych związków samorządowych oraz im wszelkich obrotów pieniężnych a także wzajemnych obrachunków...”³⁹⁷ projekt rozporządzenia „o zmianie ordynacji powiatowej dla Jeneralnego Gubernatorstwa Warszawskiego”³⁹⁸. Przystąpienie do samodzielnej regulacji spraw samorządowych i komunalnych zaczęło następować dopiero z końcem okupacji „...do czasu uchwalenia w drodze ustawy nowej ordynacji

³⁹¹ C. Berezowski, *op. cit.*, s. 18.

³⁹² St. Kauzik, *op. cit.*, s. 175.

³⁹³ MP nr 152 z 18.09.1918r.

³⁹⁴ St. Kauzik, *op. cit.*, s. 178, 344.

³⁹⁵ MP nr 22 z 13.03.1918r. (wszedł w życie do 11.11.1918r.). GCRR – 140 k. 12-14.

³⁹⁶ GCRR – 132 k. 74-88.

³⁹⁷ GCRR - 293 k. 51-63, GCRR – 14 k. 23-40.

³⁹⁸ GCRR – 140 k. 15, 16, RM - 6 posiedz. 25 III - ci gabinet z 14. 06.1918r. k. 644-650.

miejskiej...” pozostawiono w mocy przepisy wprowadzone przez władze okupacyjne³⁹⁹ oraz dostosowano do zmienionych warunków politycznych zarząd nad sprawami komunalnymi - w byłym GGL na początku listopada 1918r.⁴⁰⁰ i w byłym GGW 4.12.1918r.⁴⁰¹ przy czym, zmiany nie dotyczyły dotychczas obowiązujących unormowań merytorycznych. Gruntowne uregulowania nastąpiły znacznie później - 4.02.1919r. Naczelnik Państwa wydał dekret o samorządzie miejskim (Dziennik Praw Państwa Polskiego nr 13 poz. 140). Z tą samą datą Naczelnik Państwa podpisał także odpowiedni dekret dla b. zaboru rosyjskiego (Dz. Pr. Nr 13 poz. 141) uchylając nim przepisy okupacyjne dotyczące samorządu na obszarze byłego Królestwa Polskiego. Ostateczna regulacja nastąpiła w roku 1933 po wydaniu przez Sejm ustawy z dnia 23 marca 1933r. o częściowej zmianie ustroju samorządu terytorialnego (Dz. U. RP nr 35 poz. 294).

Zakres działalności MSW określony dekretem RR o tymczasowej organizacji władz, należał do tzw. dziedzin nieprzekazanych. Próby utworzenia oficjalnych organów terenowych MSW, którzy zastąpiliby okupacyjnych szefów powiatów jako starostowie nie powiodły się. Tym nie mniej MSW najwcześniej spośród pozostałych „nieprzekazanych ministerstw” utworzyło własne półoficjalne organy lokalne w postaci tzw. korespondentów MSW⁴⁰².

Ideą utworzenia tych stanowisk była konieczność zapewnienia łączności kształtującej się władzy centralnej z terenem. Minister Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z Prezydentem Ministrów J. Kucharzewskim powołał takich „korespondentów” w 28 miejscowościach Królestwa: Dąbrowa, Olkusz, Miechów, Kielce, Radom, Radomsko, Piotrków, Lublin, Zamość, Chełm, Sosnowiec, Częstochowa, Kalisz, Włocławek, Kutno, Łódź, Łowicz, Lipno, Płock, Mława, Łomża, Siedlce, Łuków, Garwolin, Pułtusk, Grodzisk, Grójec, Warszawa⁴⁰³. Łącznie przewidywano zainstalowanie „korespondentów” w 88 miejscowościach. Utworzenie tych stanowisk miało na celu ominięcie komplikacji na jakie natrafił rząd przy próbach powołania organów oficjalnych w terenie. W rozumieniu MSW „korespondenci” nie byli urzędnikami państwowymi lecz „mężami zaufania i miejscowymi funkcjonariuszami MSW”. Zadanie ich polegało na informowaniu na miejscu, w którym ich powołano o pracach rządu i ministerstwa, informowaniu MSW o istotnych wydarzeniach i przejawach życia publicznego na ich terenie oraz udzielaniu wyjaśnień w sprawach z którymi zwracały się do nich organy ministerstwa. Byli upoważnieni do ustanawiania własnych „informatorów”. „Korespondenci” pełnili swe funkcje honorowo jedynie ze zwrotem poniesionych kosztów. Wyjątkowo przyznawane im pensje. Pierwszych 23 korespondentów powołano 11.04.1918r.⁴⁰⁴

399 MP nr 202 z 13.11.1918r.

400 Dekret RR z 4.04.1918r. - GCRR - 171 k. 19-22.

401 MP nr 220 z 4.12.1918r. - rozporządzenie MSW.

402 Por. w dalszych częściach pracy.

403 RM - 5 posiedź. 18 I gabinet z 28.01.1918r. k. 267-269.

404 MP nr 71 z 14.06.1918r.

Drugim organem terenowym MSW do czasu przekazania Dyrekcji Służby Zdrowia do Ministerstwa Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy była instytucja Lekarza powiatowego. Lekarze powiatowi pracowali pod nadzorem funkcjonalnym administracji okupacyjnej w każdym powiecie, pełniąc rolę wiodącego organu służby zdrowia na swoim terenie. MSW współpracowało z magistratami miast na obszarze Królestwa⁴⁰⁵ rejestrowało powracających do kraju lekarzy⁴⁰⁶, weterynarzy⁴⁰⁷, felczerów⁴⁰⁸, organizowało kształcenie dentystów⁴⁰⁹.

Opracowało szereg projektów uregulowań prawnych z myślą o zastosowaniu ich z chwilą przejęcia administracji - takich jak prawo prasowe⁴¹⁰, przepisy o ustroju i organizacji służb pocztowo-telekomunikacyjnych w Królestwie, o organizacji policji powiatowej⁴¹¹ i wiele innych.

Po 17/18.11.1918r. urzędujący poprzednio w MSW Podsekretarze Stanu Ustynowski i Sienkiewicz pracowali nadal na swych stanowiskach często kontrasygnując lub zatwierdzając akty prawne w zastępstwie ministra.

6. Resort Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy (MOSiOP, MZPOSiOP, MZP10S, MOP).

6.1. Rozwój i organizacja resortu

Resort, o którym mowa przechodził największą ewolucję organizacyjną spośród wszystkich ministerstw powołanych przez Radę Regencyjną. Jednocześnie z pozostałymi utworzono 7.12.1918r. urząd Ministra Opieki Społecznej i Ochrony Pracy⁴¹². Szefem resortu został Stanisław Staniszewski. MOS i OP powstało na bazie Departamentu Pracy Komisji Przejściowej TRS⁴¹³, kontynuując rozpoczęte w tym Departamencie prace dotyczące prawnych zagadnień ochrony pracy, ubezpieczeń, pośrednictwa pracy oraz opieki nad robotnikami polskimi za granicą (przede wszystkim w Niemczech)⁴¹⁴.

Resort w tym układzie funkcjonował do 4.04.1918r. z tym, że po ustąpieniu rządu Kucharzewskiego w drugim gabinecie A. Ponikowskiego nie powołano

⁴⁰⁵ MP nr 88 z 6.07.1918r.

⁴⁰⁶ MP nr 26 z 18.03.1918r.

⁴⁰⁷ MP nr 49 z 13.04.1918r.

⁴⁰⁸ MP nr 5 z 11.02.1918r.

⁴⁰⁹ MP nr 40 z 6.04.1918r.

⁴¹⁰ MP nr 90 z 8.07.1918r.

⁴¹¹ RM - 8 posiedź. 63 III gabinet z 20.01.1918r. k. 105-106.

⁴¹² GCRR - 106 k. 44, PRM - 1 k. 7.

⁴¹³ W. Suleja, *Próba budowy ...*, s. 316-320.

⁴¹⁴ *Ibidem*, s. 316.

kierownika resortu powierzając prowadzenie spraw z zakresu MOS i OP kierownikowi MSW - S. Dziewulskiemu⁴¹⁵.

Dnia 4.04.1918r. po utworzeniu III – go gabinetu (Steczковского) powołano w jego ramach urząd Ministra Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy (MZPOS i OP). Stanowisko to objął dotychczasowy Szef Sekcji Administracyjnej MSW W. Chodźko⁴¹⁶, który pełnił tę funkcję do 23.10.1918r.⁴¹⁷ ustępując miejsca J. Wolczyńskiemu (IV – ty gabinet - Swieżyńskiego)⁴¹⁸.

MZPOS i OP utworzono dekretem Rady Regencyjnej z 4.01.1918r.⁴¹⁹. Na mocy tego dekretu MZPOS i OP przejęło “sprawy publicznej służby zdrowia” od MSW⁴²⁰. Dla dalszego usprawnienia organizacji prac tego resortu IV - ty gabinet na 67 posiedzeniu rządu 26.10.1918r. uchwalił projekt dekretu RR o utworzeniu Ministerstwa Zdrowia Publicznego. J. Wolczyński wystąpił na tym posiedzeniu jeszcze jako Minister Opieki Społecznej i Ochrony Pracy⁴²¹.

Jednocześnie podjęto rozmowy z dr T. Janiszewskim z Krakowa na temat objęcia MZP⁴²². Zainteresowany wyraził zgodę lecz nie zdążył objąć urzędu wobec dymisji tego rządu. Dnia 28.10.1918r. zmodyfikowano projekt w/w dekretu proponując utworzenie Ministerstwa Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej oraz Ministerstwa Ochrony Pracy⁴²³. Dnia 29.10.1918r. na 70 posiedzeniu Rady Ministrów Wolczyński wystąpił już jako MOP⁴²⁴.

W dniu 4.11.1918r. w powołanym przez RR gabinecie urzędniczym (V – ty gabinet) pojawiła się nazwa urzędu Ministra Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej na czele z W. Szejnachem jako kierownikiem resortu (dotychczasowym naczelnikiem Wydziału) oraz urząd Ministra Ochrony Pracy z kierownikiem P. Sokalem⁴²⁵ (również dotychczasowym naczelnikiem wydziału)⁴²⁶.

W rządzie powołanym przez J. Piłsudskiego 17.11.1918r. utworzono urząd Ministra Pracy i Opieki Społecznej⁴²⁷, a 18.11.1918r. na pierwszym posiedzeniu

⁴¹⁵ RM - 5 posiedź. 1 II gabinet z 28.02.1918r. k. 336.

⁴¹⁶ GCRR - 213 k. 1.

⁴¹⁷ *Ibidem* k. 2.

⁴¹⁸ GCRR - 107, z tym że Wolczyński objął funkcję 25.10.1918r. RM - 8 posiedź. 66 IV gabinet z 25.10.1918r. k. 132.

⁴¹⁹ MP nr 38 z 4.04.1918r. Dziennik Praw Nr 5 poz. 8.

⁴²⁰ Por. w rozdziale o MSW.

⁴²¹ RM-8 pos. 67 IV gabinet z 26.10.1918r. k. 160.

⁴²² RM - 8 posiedź. 69 IV gabinet z 28.10.1918r. k. 196.1.

⁴²³ *Ibidem*.

⁴²⁴ RM-8 posiedź. 70 IV gabinet z 29.10.1918r. k. 211.

⁴²⁵ Na wniosek nowego ministra Pracy i Opieki Społecznej 25.11.1918r. został powołany na stanowisko Szefa Sekcji RM - 8 posiedź. 8 gabinetu J. Moraczewskiego z 25.11.1918r. k. 395.

⁴²⁶ MP nr 194 z 5.11.1918r.

⁴²⁷ MP nr 206 z 18.11.1918r.

gabinetu niepodległego, po dyskusji (na wniosek ministra P i OS Ziemięckiego), iż „Urząd Zdrowia Publicznego nie ma swego przedstawiciela w obecnym (podkreślenie moje Z.J.W) rządzie...” postanowiono „...pozostawić tymczasowe kierownictwo tym Urzędem dr Szejnachowi...” wydzielając mu „budżet z Ministerstwa Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy. W najbliższym czasie postanowić trzeba co do definitywnego ustalenia losów tego urzędu...”⁴²⁸.

W dniu 21.11.1918r. rząd Moraczewskiego podjął uchwałę o utworzeniu urzędu Ministra Zdrowia Publicznego z dr T. Janiszewskim jako ministrem⁴²⁹.

Reasumując, powyższy kalejdoskop organizacyjny należy stwierdzić, iż w okresie do 17/18/11.1918r., pominąwszy krótki okres I – go gabinetu, w którym Dyrekcja Służby Zdrowia MSW była i tak w znacznej mierze instytucją samodzielną, a MOS i OP organizowało się od 4.04.1918r. (III – ci gabinet) MZP i OS faktycznie stanowiło kompleks resortowy, którego przeorganizowanie strukturalne nastąpiło w sposób zasadniczy dopiero w Polsce Niepodległej. Resortem Zdrowia Publicznego jeszcze w rządzie Moraczewskiego kierował W. Chodźko⁴³⁰. Janiszewski faktycznie objął urząd dopiero w gabinecie Paderewskiego. W rządzie Skulskiego i Grabskiego urząd pełnił ponownie Chodźko (podobnie w rządach Witosa, Ponikowskiego, Śliwińskiego, Nowaka, Sikorskiego)⁴³¹. W okresie późniejszym dziedzina ta powróciła podobnie jak z chwilą powołania jej przez RR do MSW, a później do Ministerstwa Opieki Społecznej. Na użytek naszej pracy potraktujemy zatem ten resort generalnie jako Zdrowia Publicznego Opieki Społecznej i Ochrony Pracy. Za takim podejściem przemawia dodatkowo hipoteza, że mimo zmian nazw zachodzących w bardzo krótkim okresie czasu nie mogło raczej dojść do zasadniczych przeobrażeń merytorycznych i kompetencyjnych w tym resorcie.

Organizację resortu minister Chodźko ustalił w jedenaście dni po utworzeniu MZPOS i OP - 15.05.1918r. wydając wewnątrz resortowe rozporządzenie⁴³². MZPOS i OP zostało wówczas podzielone na dwie sekcje. W skład pierwszej - Ochrony Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej wchodziły wydziały I. - Higieny Publicznej, II. - Walki z Chorobami Zakaźnymi, III. - Nadzoru nad produktami spożywczymi, IV. - Zakładów leczniczych, zdrojowisk i uzdrowisk, V. - Opieki państwowej nad Dzieckiem i Matką, VI. - Opieki nad umysłowo chorymi, VII. - Higieny i inspekcji mieszkań, IX. - Opieki nad inwalidami i kalekami, X. - Opieki społecznej nad ubogimi, XI. - Spraw farmaceutycznych, XII. - kontroli sanitarno - weterynaryjnej, XIII. - Dyrekcji Służby Zdrowia z jej sekretariatem.

⁴²⁸ 1 posiedzenie rządu J. Moraczewskiego k. 317b.

⁴²⁹ 5 posiedzenie, *ibidem* k. 361.

⁴³⁰ Mianowany przez Naczelnika Państwa 13.12.1918r. Podsekretarzem Stanu MP nr 230 z 16.12.1918r.

⁴³¹ I. Ihnatowicz, *op. cit.*, s. 100-102.

⁴³² GCRR - 210 k. 5-7.

W skład drugiej Sekcji - Ochrony Pracy wchodziły Wydziały: XIV ty – Ochrony Pracy i inspekcji Pracy, XV. - Emigracji robotniczej i pośrednictwa pracy, XVI. - Kas Chorych, XVII. - Ubezpieczeń społecznych, XVIII. - Kooperatyw robotniczych XIX. - Sekretariat Sekcji.

Szef Sekcji Ochrony Zdrowia Publicznego nosił tytuł Dyrektora Służby Zdrowia Publicznego⁴³³. Poza sekcjami funkcjonował Sekretariat Generalny Ministerstwa zajmujący się redakcją wydawnictw obu Sekcji, archiwum i biblioteką, kasą i dziennikiem urzędowym ministerstwa. W owym okresie istniały i działały wydziały III, IV, V, VII, X do XV. Uruchomienie wydziałów I, II, VI, VIII i IX przewidywano „stopniowo”. Wydziały dzieliły się na r e f e r a t y⁴³⁴. P r z y Dyrekcji Służby Zdrowia (zasadniczo sekcja I) funkcjonowały - Rada Lekarska Królestwa Polskiego (wg przepisów ustawy o Zarządzie Cywilno-Lekarskiej Służby w Królestwie Polskim z 28.01.1840r. i regulaminu Rady Aptekarskiej zatwierdzonego przez Dyrektora Departamentu spraw wewnętrznych TRS⁴³⁵ oraz Rada ds. higieny i inspekcji mieszkań⁴³⁶.

Wiele wydziałów posiadało także własne Rady społeczno-fachowe. W okresie późniejszym w MZPOS i OP zachodziły pewne zmiany organizacyjne np. wobec wpływu reemigrantów z Rosji utworzono Wydział Opieki Społecznej⁴³⁷. Projektowano też inne zmiany wewnętrzne m.in. podział na większą ilość Sekcji wraz ze wzrostem znaczenia poszczególnych zagadnień. Szczątkowy materiał w tej sprawie w aktach GCRR nie pozwolił jednak na dokonanie bardziej szczegółowych ustaleń⁴³⁸.

6.2. Ważniejsze kierunki działalności

a) W zakresie administracji służby zdrowia

Jak już wspominaliśmy, władze polskie w zrozumieniu pilnych potrzeb ochrony zdrowia w anormalnych warunkach okupacyjnych obsadziły w powiatach organy Dyrekcji Służby Zdrowia – „Królewsko-Polskich Lekarzy Powiatowych”. Akcję tę rozpoczęła jeszcze odpowiednia sekcja Departamentu Spraw Wewnętrznych

⁴³³ Zgodnie z ustaleniami rządu z 10.01.1918r. na wniosek MSW - RM - 5 posiedz. 13a I gabinet z 10.01.1918r. k. 141.

⁴³⁴ Np. MP wydział VIII „uruchomiony” w lipcu 1918r. obejmował:

- Referat komunalnej polityki osiedleńczo-miejskiej,
- Referat inspekcji mieszkań,
- Referat statystyki mieszkaniowej,
- Referat budowlano-techniczny,
- Referat prawno-mieszkaniowy. Organami wydziału na prowincji byli Okręgowi inspektorzy mieszkań (Warszawa, Łódź, Siedlce, Radom) – MP nr 104 z 24.07.1919r.

⁴³⁵ Por. rozdział o MSW.

⁴³⁶ MP nr 195 z 5.11.1918r.

⁴³⁷ RM - 7 posiedz. 45 III gabinet z 9.08.1918r. k. 386-393.

⁴³⁸ PRM - 47 k. 85.

TRS, przeprowadzając odpowiednie kursy itp. MZPOS i OP posiadał z tych czasów bardzo dokładne i szczegółowe rozeznanie o rozmieszczeniu lekarzy, o stanie sanitarnym miast i wsi w Królestwie oraz potrzebach higieniczno-sanitarnych szkół⁴³⁹.

Dane te były pomocne w codziennej pracy resortu. Przykładano wielką wagę do optymalnej organizacji ochrony zdrowia, współpracując w tym zakresie bardzo szeroko z organizacjami medycznymi i środowiskiem lekarskim. Wykorzystując częściowo ustalenia TRS, MZPOS i OP do kwietnia 1918r. opracowało niemal pełny pakiet aktów normatywnych przeznaczonych do wprowadzenia przy udziale Rady Stanu. Opracowano: Przepisy tymczasowe w sprawie organizacji państwowej służby zdrowia w Królestwie Polskim, - Zwalczenia gruźlicy, - Zarządu szpitali w Królestwie Polskim, - Organizacji pielęgniarstwa, zdrojowisk i uzdrowisk, - Wykształcenia farmaceutów i materialistów, - Dozoru nad dziećmi wychowanymi w obcych rodzinach - Pomocy położniczej w Królestwie Polskim, - Szkół położnictwa, - Obrotu artykułami spożywczymi i przedmiotami użytku, - Organizacji dozoru państwowego nad żywnością i przedmiotami użytku - Dochodzeń sądów lekarskich, - Dentytach i technikach dentystrycznych, Organizacji Izb Lekarskich w Królestwie Polskim, a także ze zbliżonej dziedziny - opieki społecznej : Tymczasowe przepisy w sprawach, - Organizacji opieki nad ubogimi w Królestwie Polskim, utworzenia Królewsko-Polskiej Inspekcji Pracy, Wprowadzenia przymusowych sądów rozjemczych, - Unormowania warunków pracy służby domowej, - Obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby, - Organizacji Urzędów pośrednictwa pracy⁴⁴⁰. Ewidencjonowano lekarzy z Królestwa pracujących w Rosji⁴⁴¹, organizowano przy współpracy z Uniwersytetem Warszawskim kursy Inspektorów farmaceutycznych⁴⁴², wprowadzono obowiązek prowadzenia dzienników położnych kontrolowanych przez lekarzy powiatowych⁴⁴³, współpracowano z szeregiem organizacji społecznych subwencjonując działalność związaną z ochroną zdrowia itp., a także z instytucjami w Galicji (np. przejęcie w maju 1918r. pod kontrolę MZPOS i OP kolumn sanitarnych Krakowskiego Komitetu Biskupiego z subwencją 386 tys. mk)⁴⁴⁴.

Subwencje resortowe były niemałe i dotyczyły niemal wszystkich instytucji medycznych i ratowniczych - np. 5.03.1918r. przyznano 213 tys. mk dla „instytucji zwalczających śmiertelność dzieci”⁴⁴⁵, 24.07.1918r. - RGO, Chrześcijańskiemu Towa-

⁴³⁹ W. Suleja, *op. cit.*, s. 329.

⁴⁴⁰ GCRR - 222 k. 180, 181 oraz przedłożenia rządowe na RS - druki a także GCRR - 222 k. 1-10, 15-47, 49, 61-72, 120-126, 166-168, GCRR - 283 k. 159-164, GCRR - 219 k. 5.

⁴⁴¹ MP nr 46 z 15.04.1918r.

⁴⁴² MP nr 105 z 25.07.1918r.

⁴⁴³ MP nr 183 z 23.10.1918r.

⁴⁴⁴ RM - 6 posiedz. 13 III gabinet z 14.05.1918r. k. 18.

⁴⁴⁵ RM - 5 posiedz. 3 II gabinet z 5.03.1918r. k. 362.

rzystwu Dobroczynności, Szpitalom warszawskim, Schronisku dla sierot w Warszawie, Lidze Kobiet w Żąbkowicach, Sekcji Przyjaciół dzieci w Radomsku, Polskiemu Towarzystwu Pomocy Ofiarom wojny, Kołu Pracy Kobiet, Instytutowi Higieny Dziecięcej, towarzystwu Kolonii Letnich – 225 tys. mk.⁴⁴⁶. Lubelskiemu Głównemu Komitetowi Pomocy 100 tys. mk, Warszawskiemu Towarzystwu Dobroczynności - 5 tys. mk. RGO – 190 tys. i schronisku weteranów 1863r. 25 tys.⁴⁴⁷.

Dnia 17.08.1918r. – RGO – 504 770 mk, oraz dla Koła Pracy Kobiet, Sekcji Schronisk i Burs, tow. „Wieś dla wsi“, komisji ratowania dzieci m.st. Warszawy, Tow. Kolonii Letnich, Tow. opieki nad niemowlętami, Tow. Przytułisk Niedoli Dziecięcej, Tow. ogrodów im. W.E, Rauma - Zakładu Św. Elżbiety, Zakładudu Rodzicielki Marii, Tow. Pomocy Ubogim Matkom, Zakładu im. ks. Siemca, Towarzystwu pomocy dla sierot, Tow. Domu Zdrowia, Towarzystwu Przyjaciół Dzieci, Tow. Ochronek dzieci wyznania mojżeszowego, Z-du Św. Teresy, Towarzystwu Gniazd sierocych, Komitetowi kolonii letnich przy gminy, starozakonnej, Warszawskiemu Towarzystwu Ochrony Kobiet, Towarzystwu Ochrony Przytułków, Przytułkowi dla sierot zboru ewangelickiego, Towarzystwu Opieki nad biednymi, Domu pracy dla dziewcząt, Ligi Przeciwgruźliczej, Towarzystwu Kropla Mleka, Zakładu Św. Stanisława, Chrześcijańskiemu Towarzystwu Dobroczynności i Polskiemu Towarzystwu Pomocy Ofiarom Wojennym - 468 761 mk.⁴⁴⁸, 26.09.1918r. Towarzystwu Opieki nad ociemniałymi - 20 tys. mk.⁴⁴⁹. Ponadto udzielono różnym instytucjom 948 810 mk (z funduszu reemigracyjnego)⁴⁵⁰ RGO na opiekę nad dziećmi 26.10.18r. - 251 315 mk.⁴⁵¹ itd.

Mediowano w sprawach sporów pomiędzy właścicielami i pracownikami ap-tek⁴⁵². Wizytowano stan sanitarny szkół⁴⁵³, interweniowano u władz okupacyjnych na rzecz ułatwiania pracy szpitalom⁴⁵⁴.

Zakres prac wobec tragicznej sytuacji sanitarnej i zdrowotnej w kraju był ogromny a środki szczupłe, możliwości działania ograniczone. Tym bardziej więc należy docenić pracę tego resortu. Na szczególną uwagę zasługuje podjęcie walki z gruźlicą określoną jako „chorobę społeczną”, zaś kompleksowa opieka nad dziećmi

⁴⁴⁶ MP nr 85 z 2.07.1918r.

⁴⁴⁷ MP nr 140 z 5.05.1918r.

⁴⁴⁸ MP nr 124 z 17.08.1918r. dotacje na rzecz ratowania dzieci. MZPOS i OP prowadziło ścisła ewidencję i rejestrację „wszystkich towarzystw opieki nad dzieckiem i matka...” delegaci wymienionych instytucji w większości wchodzili w skład Rady Wydziału Opieki nad Dzieckiem i Matką - MP Nr 74 z 18.06.1918r.

⁴⁴⁹ GCRR - 221 k. 11.

⁴⁵⁰ MP nr 182 z 22.10.1918r.

⁴⁵¹ MP nr 197 z 7.11.1918r.

⁴⁵² MP nr 29 z 21.03.1918r.

⁴⁵³ MP nr 181 z 9.10.1918r.

⁴⁵⁴ GCRR - 219 k. 18.

i matkami, w tym utworzenie odrębnych instytucji państwowych - Wydziału Opieki nad Dzieckiem i Matką o szerokim zakresie działania i współpracujących z niemal wszystkimi organizacjami społecznymi Królestwa (i nie tylko)⁴⁵⁵ to widoczne przejawy kompleksowego, przewidującego i nowoczesnego (socjalnego) traktowania ochrony zdrowia narodu⁴⁵⁶.

b) W zakresie opieki społecznej

Najszerzej pojęta opieka społeczna miała nieprzecenione znaczenie w kraju nękanym wywózkami siły roboczej, rekwizycjami, stratami wojennymi, represjami i przymusową emigracją. Prace i wysiłki MOS i OP, a później MZPOS i OP były kroplą w przysłowiowym morzu potrzeb i wprost nieszczęść, na które narażona była ludność Królestwa. Poczynania merytorycznej Sekcji ministerstwa sprowadzały się do generalnie dwu kierunków - wypracowania środków społeczno-prawnych ochrony ludności oraz doraźnych działań podejmowanych bądź z własnej inicjatywy bądź wskutek monitów, próśb itp. indywidualnych lub zbiorowych. W tym pierwszym zakresie MZPOS i OP pracowało nad uregulowaniami niezbędnymi na chwilę bieżącą i na przyszłość. Do ważniejszych zagadnień należy tu zaliczyć opracowanie „Książki obrachunkowej dla robotników rolnych sezonowych”⁴⁵⁷ jako urzędowego wzoru umowy o pracę. „Książka” miała charakter dokumentu na wypadek sporu. Treść stanowiła, jak byśmy to dzisiaj nazwali załącznik do układu zbiorowego pracy, w sposób drobiazgowy i konkretny ustalający wszelkie możliwe warunki a więc kwalifikacje, wymiar czasu pracy, zakwaterowanie, zapłatę (też terminy), wynagrodzenie w naturze, charakter pracy (też dniówkowy, akordowy) przy wszystkich robotach polowych i gospodarskich, wyżywienie i zakwaterowanie, opiekę lekarską⁴⁵⁸. Istotną była ochrona lokatorów (charakterystyczne przy tym, że z inicjatywą w tym zakresie „...stosunki mieszkaniowe... stają się coraz bardziej uciążliwe... lichwa mieszkaniowa przybiera wprost formy, które dłużej już w interesie ludności cierpiane być nie powinny...” - wystąpił osobiście do RR - GGL - gen. A. Lipoścak⁴⁵⁹. Projekt ustawy o ochronie lokatorów opracowany w MZPOS i OP w uzgodnieniu z Ministerstwem Sprawiedliwości przedstawiono Radzie Stanu⁴⁶⁰. Ustawa ta jako jedna z nielicznych⁴⁶¹ została przedstawiona do sankcji

⁴⁵⁵ GCRR - 222 k. 169-179.

⁴⁵⁶ „Polska pierwsza powołała tę instytucję...” zinstytucjonalizowaną państwową opiekę nad dzieckiem i matką - MP nr 74 z 18.06.1918r.

⁴⁵⁷ GCRR - 194 k. 2-23.

⁴⁵⁸ Wzór opracowano przy udziale MRiDK, CTR, Zarządu Kółek Rolniczych oraz Towarzystwa Wzajemnej Pomocy Robotników Rolnych - GCRR - 194 k. 3, MP nr 42 z 10.04.1918r.

⁴⁵⁹ GCRR - 155 k. 31.

⁴⁶⁰ Komisja ds. lokatorów RS próbowała zmienić projekt rządowy co według ministra Higersbergera „...czyni ochronę lokatorów w wielu wypadkach iluzoryczną...” - RM - 7 posiedz. 38 III gabinet z 24.07.1918r. k. 275.

⁴⁶¹ Z uwagi na krótki okres funkcjonowania RS.

RR 31.08.1918r.⁴⁶² i została przez nią zatwierdzona 4.09.1918r.⁴⁶³. Weszła w życie 10.09.1918r.⁴⁶⁴. Nieco wcześniej jako przepisy doraźne wprowadzono ustawę o wstrzymaniu eksmisji lokatorów⁴⁶⁵ i ustawę o przedłużeniu terminu wstrzymania eksmisji lokatorów⁴⁶⁶. W dniu 18.09.1918r. MZPOS i OP utworzyło Radę ds. higieny i inspekcji mieszkań⁴⁶⁷ (z udziałem przedstawicieli MSW, magistratu Warszawy, Warszawskiego Stowarzyszenia Lokatorów oraz osób zaproszonych czuwającą m.in. nad prawną ochroną lokatorów⁴⁶⁸).

Rada ta działała także po 17/18 11.1918r.⁴⁶⁹ Powołano także „Królewsko-Polskich Okręgowych Inspektorów Mieszaniowych” z siedzibą okręgów w Warszawie, Łodzi, Siedlcach i Radomiu. Wyposażeni w szerokie kompetencje działali wraz z okręgowymi Radami ds. higieny i inspekcji mieszkań⁴⁷⁰. Opracowano szczegółową i nowoczesną ustawę (projekt) - weszła w życie w okresie późniejszym - o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby i wywołanej przez nią niezdolności do pracy. Przewidywała ona m.in. samorząd ubezpieczonych, wolność wyboru lekarza (z Kasy Chorych) oraz wpłaty składki w wysokości 2/5 należności przez pracodawcę⁴⁷¹. Ustawa ta była na wskroś nowoczesną i wyrażała daleko posunięty socjalny interwencjonizm państwowy. Podobnie postępowy był projekt przepisów „o tymczasowym urządzeniu i działaniu Królewsko-Polskiej Inspekcji Pracy” przewidujący ustanowienie Głównego Inspektora Pracy, inspektorów i adiunktów z prawem sankcji wobec naruszeń (ros.) ustawy o pracę w przemyśle⁴⁷². Dnia 30.09.1918r. uruchomiono pierwszy kurs inspektorów pracy (preferowano przede wszystkim osoby z wyższym wykształceniem technicznym i medycznym)⁴⁷³.

MZPOS i OP podjęło także starania na rzecz złagodzenia coraz dotkliwiej dającego odczuć się bezrobocia. Służyć temu miało zorganizowane pośrednictwo, odrębne od instytucji niemieckich i austro-węgierskich prowadzących w istocie politykę eksploatacyjną polskiej siły roboczej i to głównie z przeznaczeniem do pracy na terenach macierzystych obu tych państw. Początkowo próby szły w kierunku utworzenia polskich biur (central) pośrednictwa pracy. 20.04.1918r. ministerstwo

462 GCR - 155 k. 3, 4.

463 *Ibidem* k. 32, 34.

464 Dziennik Praw nr 10 poz. 21.

465 15.07.1918r. Dziennik Praw nr 8 poz.17.

466 9.08.1918r. Dziennik Praw nr 9 poz. 19, GCR - 155 k. 19-22.

467 RM - 7 posiedz. 54 III gabinet z 18.09.1918r. k. 669.

468 Pierwsze posiedzenie rady z 24.10.1918r, poświęcone było omówieniu wyników ankiet z 74 miast - MP nr 195 z 5.11. 1918r.

469 MP nr 215 z 28.11.1918r.

470 GCR - 283 k. 121-125.

471 GCR - 283 k. 159-164, GCR - 222 k. 15-47.

472 GCR - 222 k. 120-126.

473 MP nr 162 z 30.09.1918r.

przedstawiło projekt zorganizowania biur pośrednictwa pracy przy powiatowych RGO⁴⁷⁴. Założeniem takiego projektu był fakt, iż władze okupacyjne (zwłaszcza niemieckie)⁴⁷⁵ odnosiły się negatywnie do planowanych normalnych powiatowych urzędów pośrednictwa oraz kłopoty budżetowe rządu. Istotnym był także czynnik czasu. MZPOS i OP zdawało sobie sprawę że „najlepiej zorganizowane i kierowane biura... nie mogą wypełniać swych zadań w chwili gdy... przy znacznej podaży rąk roboczych istnieje minimalny na nie popyt...”. Zagadnienie uznano jednak za ważne na teraz i potem. Odrzucono koncepcję tworzenia biur przy magistratach z uwagi na ewentualność ingerencji niemieckiej i postanowiono skorzystać z gotowego aparatu... jaki przedstawiają w okupacji niemieckiej powiatowe RGO” zwłaszcza, że były już precedensy w postaci biur pomocy dla wychodźców w Niemczech zorganizowane przez TRS przy RGO w Łodzi i Sosnowcu (przejął je MZPOS i OP). Prezydium RGO po dyskusjach projekt rządowy przyjęło⁴⁷⁶. Zaletą projektu było to, iż można go było wprowadzić niezwłocznie bez konieczności uzyskania zgody GGW, we wszystkich powiatach, bez specjalnych kosztów oraz korelowało z ustalonymi wcześniej zasadami współdziałania RGO z rządem w sprawach reemigracji z Rosji (zwłaszcza, że problem zatrudnienia dotyczyć miał w pierwszej kolejności reemigrantów). Dnia 30.04. Rada Ministrów uchwaliła utworzenie „przy powiatowych RGO - Sekcji pośrednictwa pracy dla uchodźców z Rosji...”. Regulaminy nadawał MZPOS i OP w porozumieniu z RGO, których deficyt finansowy w zakresie prowadzenia pośrednictwa zobowiązał się pokrywać rząd⁴⁷⁷. Dnia 6.05.1918r. ministerstwo przedłożyło rządowi wniosek w sprawie „otwarcia w Lublinie” „Królewsko-Polskiego Urzędu ds. pośrednictwa pracy i opieki nad uchodźcami”⁴⁷⁸. Zakres działania urzędu miał dotyczyć - utrzymywania stałej łączności, wymiany informacji i ułatwiania repartycji między obu okupacjami, utrzymywanie bezpośredniego kontaktu z Centralnym Urzędem Pośrednictwa Pracy GGL i urzędami przy ck komendach powiatowych, śledzenie „za pośrednictwem i oddziaływanie na ich (urzędów ck - Z.J.W) kierownictwo w duchu potrzeb polskiego rolnictwa i interesów polskich robotników...”, przygotowania do przejęcia ck urzędów, koordynowanie działalności „komitetów ratunkowych w stosunku do przychodźców z Rosji...” oraz „ochrona interesów i szczegółowa ewidencja robotników, którym ck urzędy Pośrednictwa pracy stręczą zarobki na obczyźnie...”, kierowanie do Galicji „jak największej ilości wychodźców zmuszonych warunkami do wyjazdu do Austro-Węgier” w porozumieniu z Centralnym Towarzystwem Rolniczym, Polskim Towarzystwem Emigracyjnym,

⁴⁷⁴ GCRR - 222 k. 160-168.

⁴⁷⁵ „...Uwalając je za zamach na najżywniejsze interesy gospodarcze Niemiec...” Na terenie GGW działała niemiecka Arbeiterzentrale werbująca robotników do Rzeszy, w GGL sprawy te prowadziły wojskowe komendy powiatowe kierowane bardzo często przez wojskowych Polaków – „nieźle prowadzone ... skłonne również uwzględnić potrzeby krajowego przemysłu i rolnictwa”. *Ibidem* k. 166.

⁴⁷⁶ RGO jako organizacja społeczna nie chciała poddać się „aneksji rządowej”, zachodziły ponadto obawy, iż „niektóre rady powiatowe, które ze względów politycznych rządu polskiego dotychczas uznać nie chcą mogą odmówić swego współdziałania...”

⁴⁷⁷ RM-6 posiedź. 7 III gabinet z 30.04.1918r. k. 142, 154 i następne.

⁴⁷⁸ GCRR - 222 k. 183-187.

Galicyską Centralą Odbudowy Kraju itp., „przeciwdziałanie wychodźctwu do Niemiec i agitacji „Arbeiterzentrali”, pomoc robotnikom polskim z terenu GGL przebywającym w Niemczech, udzielenie porad i informacji reemigrantom z Rosji.

Na przełomie lipca i sierpnia 1918r. po jak należy sadzić pozytywnych uzgodnieniach z władzami austro-węgierskimi do Lublina udał się delegat MZPOS i OP (Wydział Reemigracji i pośrednictwa Pracy) w celu zorganizowania urzędu i jego uruchomienia... prowadzący jednocześnie rozmowy... w sprawie przejęcia „... powiatowych instytucji pośrednictwa pracy przy ck komendach powiatowych”⁴⁷⁹. Urząd uruchomiono ok. 3.08.1918r., był on w stałym kontakcie z ck urzędami powiatowymi Kierownikiem urzędu był prowadzący równocześnie referat pośrednictwa pracy w GGL prof. W. Kumaniecki⁴⁸⁰. W październiku 1918r. MZPOS i OP rozpisało konkurs na posady „Kierowników Urzędu dla spraw pośrednictwa pracy i emigracji zarobkowej”⁴⁸¹. Niezależnie od pracy w/w organów, MZPOS i OP prowadziło starania o uzyskanie miejsc zatrudnienia w Galicji wynajdując tam „wolne posady”⁴⁸², w tym m.in. pracę dla 4 tysięcy kolejarzy⁴⁸³. Sekcja Opieki Społecznej MZPOS i OP podejmowała także usilne starania na rzecz ulżenia losowi i umożliwienia powrotu polskim robotnikom w Niemczech⁴⁸⁴. Zagadnieniami tymi zajmował się wcześniej Departament Pracy TRS. Domagano się wówczas przede wszystkim uznania tych robotników - zarówno internowanych po wybuchu jak i tych którzy znaleźli się tam później w wyniku przymusowych wywozek i emigracji zarobkowej za równych obywatelom państw sprzymierzonych jako obywateli Królestwa Polskiego od 5.11.1916r.⁴⁸⁵. Domagano się także utworzenia polskich związkowych central robotniczych w Niemczech nadzorowanych przez TRS. Niemcy odrzucili projekt zgadzając się na rozpatrywanie indywidualnych spraw. Równie negatywnie potraktowano projekty TRS odnośnie tworzenia w kraju prowincjonalnych biur opieki nad robotnikami polskimi za granicą⁴⁸⁶. Wszystkie materiały w tych sprawach Komisja Przejściowa TRS przekazała MOS i OP⁴⁸⁷. Na bazie tych danych MZPOS i OP opracowało w kwietniu 1918r. bardzo szczegółowo projekt „przepisów prawnych” normujących położenie robotników polskich w Niemczech⁴⁸⁸.

⁴⁷⁹ MP nr 112 z 2.08.1918r.

⁴⁸⁰ MP nr 113 z 3.08.1918r. por. też K.W. Kumaniecki, *Czasy lubelskie. Wspomnienia i dokumenty* (18.04.1916-2.11.1918r.), Kraków 1927.

⁴⁸¹ MP nr 182 z 22.10.1918r.

⁴⁸² MP nr 113 z 3.09.1918r. RM - 7 posiedz. 31 III gabinet z 1.07.1918r. k. 1b.

⁴⁸³ RM - 7 posiedz. 54 III gabinet z 18.09.1918r. k. 669.

⁴⁸⁴ Por. M. Motas, I. Motasowa, *Zagadnienia wywozu siły roboczej z Królestwa polskiego do Niemiec w okresie I wojny światowej*, Teki Archiwalne t. 4 1955.

⁴⁸⁵ W. Suleja, *op. cit.*, s. 318.

⁴⁸⁶ *Ibidem*, s. 319.

⁴⁸⁷ W tym zwłaszcza memoriał Departamentu Pracy w sprawie zorganizowania opieki nad robotnikami wychodźcami z Królestwa Polskiego złożony RR 27.11.1917r. - GCRR - 214 k. 14-63.

⁴⁸⁸ GCRR - 222 k. 149-159. Projekt ten zawiera unormowanie odnośnie: zawierania i ustanawiania umów,

Po wybuchu wojny na terenie Rzeszy internowano ok. 300 tys. robotników sezonowych pozbawiając ich prawa opuszczenia Niemiec, przekraczania okręgu administracyjnego oraz zmiany miejsca pracy bez zgody pracodawcy. W trakcie wojny zwerbowano lub wywieziono przymusowo dalszych ok. 400 tys. łącznie ok. 700 tys.⁴⁸⁹. Obostrzenia pierwszej grupy dotyczyły wszystkich⁴⁹⁰. Na początku wojny werbunek prowadzili agenci prywatni, następnie biura werbunkowe Niemieckiej Centrali Robotniczej, która zawierała 6-cio miesięczne kontrakty, w praktyce niehonorowane na miejscu. Jesienią 1916r. werbunek przybrał formy łapanek nawet w wielkich miastach - Warszawie i Łodzi oraz w Częstochowie, Grodzisku, Pułtusku, Makowie i innych. Szczególnie rozwinęto ten proceder na terenach powiatów etapowych „...wg relacji uszkodzowanych urządzano specjalne oblawy, przy czym ludność była zmuszona chować się po lasach...”⁴⁹¹. Akcje te ustały w zasadzie od marca 1917r. Wiosną 1918r. podjęto znowu akcję fikcyjnych 6-cio miesięcznych kontraktów wśród mieszkańców powracających z Rosji. Wszelkiej akcji powrotu do kraju sprzeciwiały się niemieckie czynniki wojskowe w Rzeszy, chwytając się w drastycznych momentach wprowadzaniu „stanu oblężenia” (wyjątkowego). Decyzje o urlopach, zwolnieniach itp. wydawały Komendy Generalne (odpowiednik dowództwa okręgu korpusu) w wyniku czego wszelkie starania były niesłychanie utrudnione i na ogół skazane na fiasko. Komendy te ignorowały nawet ustalenia *Kriegsamtu* (Urzędu Wojennego) zwłaszcza w okresie „gdy na jego czele stał gen. Groener... bardziej tolerancyjny...”⁴⁹². Jesienią 1917r. po debatach w parlamencie Rzeszy Minister Wojny wydał zalecenie względniejszego obchodzenia się z robotnikami nakazując nawet utworzenie przy komendach Generalnych - Urzędów ds opieki nad robotnikami polskimi. Jedynymi jednak pozytywnymi było przymusowe ubezpieczenie Polaków oraz zwiększenie ilości udzielanych urlopów. Położenie tych ludzi było znane MZPOS i OP. O krokach podejmowanych dla ulżenia ich doli informowano społeczeństwo Królestwa. Sytuacja robotników polskich w Niemczech była także przedmiotem interpelacji w Radzie Stanu⁴⁹³.

Niestety poza indywidualnymi przypadkami nie udało się załatwić nabrzmiałych spraw polskiego wychodźstwa w Niemczech. Dopiero wybuch rewolucji na terenie Niemiec otworzył tę ciernistą drogę powrotu do Kraju⁴⁹⁴. M ZP OS i OP pro-

zmiany miejsc pracy, zwolnień, urlopów, swobody ruchu, załatwiania sporów, należenia do związków zawodowych, ustanawiania pełnomocników, odpoczynku świątecznego, ochrony zdrowia i moralności, regulaminów pracy, pracy dzieci i małoletnich i kobiet, dokonywania wypłat, opieki organów rządu polskiego, kontroli rządowej nad werbunkiem do Niemiec.

⁴⁸⁹ Z tego ok. 102,5 tys. z GGL. W Austrii przebywało ok 50 tys. robotników polskich (MP nr 113 z 3.08.1918r.).

⁴⁹⁰ Krótki zbiór materiałów dotyczących Dołożenia polskich robotników w Niemczech - GCRR - 311 k. 1-3.

⁴⁹¹ *Ibidem* k. 2.

⁴⁹² *Ibidem* k. 3.

⁴⁹³ GCRR - 311 k. 4. Departament Pracy TRS uzyskał zaledwie 238 zwolnień. W pierwszym półroczu 1918r. w MZPOS i OP złożono 1000 podań o umożliwienie zwolnienia.

⁴⁹⁴ S. Gawroński, *op. cit.*, s. 806, 807.

wadziło działalność we wszystkich możliwych kierunkach powierzonego zakresu. Między innymi prowadziło ewidencję i prace przygotowawcze nad organizacją opieki nad inwalidami⁴⁹⁵ a także nad powracającymi z Rosji⁴⁹⁶, windykacji roszczeń emerytalnych należnym obywatelom Królestwa od państwa rosyjskiego⁴⁹⁷.

Doraźnie wspomagało mieszkańców miejscowości dotkniętych klęskami żywiołowymi⁴⁹⁸, interweniowało prowadząc czynności mediacyjne podczas akcji strajkowych w Dąbrowie Górniczej i w Warszawie⁴⁹⁹.

Prace resortu rozpoczęte w 1917r. z wielokrotnością się w pierwszych trudnych latach niepodległości. Skalę zakresu działań podejmowanych przez resort ilustruje jego budżet preliminowany przez Radę Ministrów na drugie półrocze 1918r. zawierający jedynie stronę wydatków, które miały wynieść 6 767 369 mk.⁵⁰⁰.

7. Ministerstwo Przemysłu i Handlu (MPiH)

7.1. Uwagi wstępne

Ministerstwo Przemysłu i Handlu zostało utworzone 7.12.1917r. Łącznie z pozostałymi ministerstwami. Było jednym z trzech, które powstały na bazie Departamentu Gospodarstwa Społecznego TRS - KP TRS. Z postulatami utworzenia takiego resortu występował właśnie ten Departament⁵⁰¹. Z chwilą ustanowienia RR z podobnymi propozycjami zwróciły się do niej organizacje przemysłowe, rzemieślnicze i handlowe⁵⁰². Przejmując zagadnienia prowadzone dotychczas przez Departament, MP i H zostało m.in. będące w toku pertraktacje z Towarzystwem Przemysłowców o uruchomienie zastępczej produkcji ubrań i obuwia, dokumentację w sprawach zamierzonej przez władze okupacyjne likwidacji kopalń w Zagłębiu Dąbrowskim, które funkcjonowały w oparciu o francuski kapitał zakładowy, zagadnienie opieki nad krajowym rzemiosłem oraz zorganizowania Urzędu Patentowego oraz Urzędu Miar i Wag⁵⁰³.

Pierwszym ministrem Przemysłu i Handlu powołanym na stanowisko z dniem 2.01.1918r. został Jan Zagłeniczny⁵⁰⁴, a jego zastępcą był A. Kaczorowski mianowany następnie kierownikiem tego resortu po dymisji rządu J. Kucharzewskiego.

⁴⁹⁵ MP nr 151 z 17.09.1918r.

⁴⁹⁶ GCRR - 219 k. 23-58.

⁴⁹⁷ GCRR - 222 k. 188-139.

⁴⁹⁸ GCRR - 217 k. 2-7.

⁴⁹⁹ MP nr 72 z 15.06.1918r.

⁵⁰⁰ RM - 7 posiedz. 38 III gabinet z 24.07.1918r. k. 274.

⁵⁰¹ Pismo departamentu z 20.11.1918r. do RR - PRM - 19 k. 5.

⁵⁰² Np. pismo Związku Rzemieślników Chrześcijan Królestwa Polskiego - GCRR - 199 k. 6. Stowarzyszenia Kupców Polskich - GCRR - 199 k. 7, Rady Zjazdów Przemysłowców Polskich - GCRR - 199 k. 11.

⁵⁰³ Pismo departamentu..., *op. cit.* k. 1, 1a.

⁵⁰⁴ GCRR - 201 k. 3.

Funkcji tej nie zdążył objąć gdyż 27.02.1918r. zmarł nagle⁵⁰⁵. W II-gim gabinecie z uwagi na jego charakter - prowizorium, nie powołano w miejsce Kaczorowskiego nowego szefa ministerstwa powierzając tymczasowe prowadzenie spraw MP i H kierownikowi Ministerstwa Skarbu A. Wieniawskiemu⁵⁰⁶.

Podczas tworzenia III go gabinetu RR zwróciła się o objęcie tego ministerstwa przez St. Szymańskiego działacza przemysłowego z Zawiercia co wobec odmowy kandydata nie doszło do skutku⁵⁰⁷. W gabinecie Steczkowskiego stanowisko to powierzono Bohdanowi Broniewskiemu powołanemu z datą 17.04.1918r.⁵⁰⁸. W IV – tym gabinecie Ministrem Przemysłu i Handlu został przewodniczący Towarzystwa Przemysłowców Andrzej Wierzbicki⁵⁰⁹ a w V - ym, prowizorium rządowym, Henryk Strassburger od 19.09.1921r. do 13.01.1923r. pełnił funkcję kierownika tego resortu w trzech kolejnych rządach niepodległych zaś inny był minister z okresu Rady Regencyjnej S. Przanowski od 26.11.1920r. do 13.09.1921r. był Ministrem Przemysłu i Handlu⁵¹⁰ a od 14.09.1921r. do 19.09.1921r. kierownikiem tego resortu.

7.2. Organizacja ministerstwa

Czynności organizatorskie na rzecz ustalenia struktury organizacyjnej MP i H podjęto na początku stycznia 1918r. a pierwszy jej zarys Rada Ministrów zatwierdziła 9.01.1918r.⁵¹¹ Na bazie tych ustaleń od kwietnia 1918r. w MP i H zorganizowano trzy Sekcje – I. - Przemysłu i Handlu z Szefem Sekcji K. Zembrzuskim oraz 6 referentami i ich pomocnikami, II. - Ekonomiczną w stadium organizacji na razie z 1 radcą ministerialnym i III cią - Górniczą z Szefem S. Świętochowskim i trzema referentami Poza Sekcjami w MP i H funkcjonował Sekretariat generalny ministra pod kierownictwem W. Malagiewicza z 11 urzędnikami⁵¹².

Szczegółowy podział funkcji i kompetencji w ramach ministerstwa nastąpił w kwietniu 1918r. Działyły wówczas nadal dwie w miarę rozwinięte Sekcje tj. Przemysłu i Handlu oraz Górnicza natomiast Ekonomicznej i nowej Kolejnictwa jeszcze nie zorganizowano z uwagi na „...specjalne warunki, w jakich (ministerstwo) dotychczas się znajdowało...”⁵¹³. Chodziło tu o ograniczenia jakie stworzyli okupanci polegające na niedopuszczeniu organów polskich do tak ważnej dziedziny jaką w warunkach prowadzenia wojny była koordynacja i nadzór prawny nad produkcją przemysłową.

⁵⁰⁵ MP Nr 11 z 28.02.1918r.

⁵⁰⁶ RM - 5 posiedz. 1 III gabinet z 28.02.1918r. k. 336.

⁵⁰⁷ Korespondencja GCRR z St. Szymańskim z 2 i 3.04.1918r. GCRR – 200 k. 9, 11.

⁵⁰⁸ GCRR – 201 k. 4.

⁵⁰⁹ GCRR - 258 k. 1, GCRR - 107 k. 119.

⁵¹⁰ A. Wierzbicki, *Dziesięciolecie przemysłu, w: Dziesięciolecie Polski Odrodzonej...*, op. cit. s. 1121.

⁵¹¹ RM - 5 posiedz. 13 I gabinet z 9.01.1918r. k. 125.

⁵¹² PRM-77 k. 79, 80. *Ibidem*.

⁵¹³ Pismo MPiH do Komisji Urzędniczej z 27.04.1918r. - PRM - 77 k. 82.

Sekcja Przemysłu i Handlu miała w swoim zakresie działania zadania polegające na opracowaniu projektów ustawodawstwa przemysłowego i handlowego, oddziaływanie na organizację przemysłowe, rzemiosła i handlowe, prowadzenie statystyki tych dziedzin a także nadzór nad funkcjonowaniem spółek i towarzystw akcyjnych. Planowano zorganizowanie Inspekcję Przemysłową oraz Dozór miar i wag. W Sekcji pracowało wówczas zaledwie 7 urzędników⁵¹⁴. Dla sytuacji jak przewidywano o przejęciu administracji planowano rozwinięcie i podział Sekcji na Wydział ustawodawstwa, Wydział organizacji przemysłu, Wydział organizacji handlu, Wydział spółek handlowych i Wydział Ekonomiczny. Sekcji tej miały podlegać Urząd Patentowy, Urząd Miar i Wag oraz Urząd Inspekcji Przemysłowej i Handlowej⁵¹⁵.

Sekcja Górnicza przewidziana była do prowadzenia „...wszelkich spraw rozpatrywanych w MP i H z dziedziny górnictwa, hutnictwa geologii, szkolnictwa zawodowego, miernictwa górniczego a także roboty przygotowawcze i organizacyjne dla przejęcia państwowego nadzoru w powyższych dziedzinach”⁵¹⁶. Pracowało w niej 7 urzędników a rozważano przyjęcie następnych 8. Po przewidywanym przejęciu administracji z zakresu MP i H Sekcja miała być podzielona na wydziały Górniczy, Hutniczy, Miernictwa górniczego, Administracji majątkiem skarbowym, Prawny i Ogólny, miała także nadzorować projektowany Państwowy Instytut Geologiczny. Sekretariat generalny MP i H prowadził sprawy „...ogólne ministerstwa, sekretariat osobisty ministra, sprawy personalne ministerstwa, sprawy budżetowe i kasowe, rachunkowość i sprawy gospodarcze, biuro prasowe i bibliotekę”⁵¹⁷.

MP i H podlegała Główna Komisja Szacunkowa Przemysłowa w Warszawie wraz z jej oddziałami w Lublinie, Łodzi, Sosnowcu, Dąbrowie Górniczej i Radomiu⁵¹⁸. Zadaniem tej Komisji było ewidencjonowanie strat poniesionych przez polski przemysł, handel i rzemiosło.

Należy sądzić iż MP i H rozwijało swą strukturę organizacyjną w zaplanowanym kierunku. Świadczy o tym zakres żądań skierowanych pod adres władz okupacyjnych⁵¹⁹ w ramach których ministerstwo gotowe było przejąć całokształt administracji w powierzonym mu przez RR i Radę Ministrów zakresie. Kolejne zmiany organizacyjne w MP i H nastąpiły w maju 1918r. kiedy utworzono nową Sekcję - Komunikacji Kolejowej i Wodnej⁵²⁰, którą następnie zlikwidowano w październiku tego roku tworząc na jej bazie dwie odrębne tj. - Żeglugi⁵²¹ oraz Kolejową, którą 17.10.1918r. w celach przygotowania do przekształcenia w samodzielny resort przeorganizowano w niezależną od MP i H Komisję Kolejową. Jej dyrektor miał

⁵¹⁴ Został nim W. Hausztyld powołany około 14.06.1918r. – RM – 6 posiedz. 25 III gabinet z 14.06.1918r. k. 614.

⁵¹⁵ PRM - 77 k. 82.

⁵¹⁶ PRM - 77 k. 83.

⁵¹⁷ *Ibidem*.

⁵¹⁸ MP nr 120 z 12.08.1913r.

⁵¹⁹ Por. rozdział VI ustęp o przyjmowaniu administracji.

⁵²⁰ MP nr 65 z 10.05.1918r.

⁵²¹ GCRR - 207 k. 48.

zasiadać w Radzie Ministrów⁵²². Zagadnienie powyższe stało się bardzo szybko nieaktualne wobec utworzenia 23.10.1918r. nowego gabinetu w którym powołano urząd Ministra Komunikacji⁵²³ i powołując 26.10.1918r. ten nowy resort⁵²⁴.

Po 11.11.1918r. działające i rozwijane organizacyjnie MP i H przejęło „... wszystkie urzędy, instytucje i czynności byłych władz okupacyjnych dotyczące przemysłu i handlu...”⁵²⁵. Szereg tych instytucji jak np. Wydział Surowców Wojennych w Łodzi, Wydział Materiałów Pędnych oraz Centrala Surowcowa do czasu innego zorganizowania pracowało na rzecz MP i H p 11.11.1918r.⁵²⁶. Całkowita reorganizacja MP i H nastąpiła dopiero po nadaniu mu statutu 18.03.1921r.⁵²⁷.

7.3. Główne kierunki działalności ministerstwa

Jak już wspomnieliśmy MP i H przejęło od swego poprzednika szereg zagadnień w tym także problematykę ochrony mieszkańców Królestwa oraz organizacji przemysłowych, rzemieślniczych i handlowych przed rekwizycjami, sekwestracjami i innymi wyniszczającymi działaniami okupantów. Czynności te kontynuowano niemal do samego końca okupacji. Do ministerstwa bezpośrednio lub poprzez GCRR i Biuro Prezydzialne rządu płynęły petycje i skargi na postępowanie władz okupacyjnych. Nie posiadając władzy egzekucyjnej MP i H kierowało w tych sprawach odpowiednie wystąpienia do Niemieckiego Komisarza Rządowego przy rządzie polskim, Szefa Zarządu Cywilnego lub właściwego Generalnego Gubernatora⁵²⁸.

Szczególnie intensywnie przeciwstawiano się akcji odwetowej podjętej przez Niemców wobec organizacji przemysłowych działających w oparciu o zakładowy kapitał francuski, żądając prawa wykupu tych organizacji przez rząd polski⁵²⁹. Niemcy zgodzili się wówczas na wykup jedynie 20% akcji tych firm na co z kolei nie wyraziły zgody władze polskie. W efekcie problemu nie rozwiązano lecz wstrzymano jego realizację według założeń niemieckich.

W ramach działań przygotowawczych na rzecz samodzielnego zarządu polskiego MP i H przygotowywało ustawodawstwo przemysłowe i handlowe w tym m.in. projekty ustaw o patentach na wynalazki, ochronie rysunków fabrycznych i modeli, ochronie znaków towarowych, inspekcji fabrycznej⁵³⁰ i szereg innych.

Współpracowano z instytucjami gospodarczymi oraz innymi czego przy-

522 RM - 8 posiedz. 62 III gabinet z 17.10.1918r. k. 103.

523 GCRR - 107 k. 119.

524 Dekret RR o utworzeniu ministerstw Spraw Zewnętrznych, Spraw Wojskowych, Komunikacji i Apropowizacji - GCRR - 58 k. 1, Dziennik Praw Nr 14 poz. 30.

525 MP nr 205 z 16.11.1918r.

526 AAM- Warszawa - Inwentarz Ministerstwa Przemysłu i Handlu.

527 *Ibidem*.

528 GCRR - 198, 203, 206.

529 GCRR - 75.

530 GCRR - 75 k. 5, 6.

kładem jest współdziałanie z Wydziałem Krajowym Galicji, od którego uzyskano przekazanie pod kierownictwo MP i H sprawy organizacji sprzedaży soli w Galicji w celu uzyskania dodatkowych niezależnych dochodów na rzecz polskiego skarbu państwa⁵³¹. W ramach innych zagadnień MP i H opracowało założenia przyszłej polskiej żeglugi morskiej⁵³², przejścia linii kolejowej „warszawsko-wiedeńskiej” jako „linii skarbowej”⁵³³. Podjęto współpracę z działającym w Rosji CKO dotyczącą przeciwdziałania przedsięwzięciom władz radzieckim odnośnie przekazania władzom polskim w drodze sprzedaży taboru eksploatowanego przed wojną na terenie Królestwa⁵³⁴. Podjęto przygotowania do uruchomienia żeglugi na Wiśle⁵³⁵.

Skalę przedsięwzięć MP i H odzwierciedla jego budżet ustalony na drugie półrocze 1918 r. Rył on znacznie skromniejszy niż np. „przekazanych dziedzin” jak resorty Sprawiedliwości czy Wyznań i oświaty właśnie z uwagi na sztywne stanowisko okupantów w dziedzinie nadzoru przemysłu i handlu w kraju. Tym nie mniej wynosił on 853 100 mk po stronie wydatków oraz co istotniejsze miał stronę dochodową 135 tys. mk.⁵³⁶

8. Naczelne organy administracji państwowej z zakresu aprowizacji (Ministerstwo Apropowizacji – Urząd Apropowizacji)

Ministerstwo Apropowizacji zostało utworzone łącznie z pozostałymi resortami tj. 7.12.1913r. po zatwierdzeniu przez RR „listy ministrów Królestwa Polskiego” jak to określił w swym piśmie do Prezydenta Ministrów sekretarz Generalny RR⁵³⁷. Nominację pierwszego szefa resortu S. Przanowskiego GCRR przesłała zainteresowanemu 2.01.1918r.⁵³⁸ Ministerstwo Apropowizacji było jednym z trzech organizowanych na bazie Departamentu Gospodarstwa Społecznego TRS - KP TRS⁵³⁹.

Od tego Departamentu resort przejął kontynuację współpracy z organami okupacyjnymi w tym w szczególności z GGW, z którym wcześniej zawarto swego rodzaju umowę w sprawach koordynacji problemów aprowizacyjnych a także zagadnienia dotyczące reglamentacji tkanin ubraniowych i skór w oparciu o porozumienie zawarte z Główną Intendenturą armii niemieckiej oraz Krajowym Wydziałem

⁵³¹ GCRR – 295 k. 1-20.

⁵³² GCRR – 207 k. 9, 10.

⁵³³ GCRR – 207, k. 11-29.

⁵³⁴ GCRR – 207 k. 30-33.

⁵³⁵ GCRR – 207 k. 42-48.

⁵³⁶ RM – 7 posiedz. 38 III gabinet z 24.07.1918r. k. 274.

⁵³⁷ GCRR – 106 k. 44.

⁵³⁸ GCRR – 226 k. 2.

⁵³⁹ PRM – 19 k. 1, W. Suleja, *op. cit.*, s. 312, 313.

Surowców Wojennych. Realizacja praktyczna polegała na współdziałaniu z instytucjami społecznymi takimi jak sejmiki powiatowe, Centralne Towarzystwo Rolnicze i RGO⁵⁴⁰. Ministerstwo Apropowizacji z natury swej było resortem odmiennym od pozostałych a jego utworzenie miało swe źródło w konkretnej sytuacji wojennej i okupacyjnej wyniszczającej gospodarkę żywnościową, a tym samym podstawowy wpływ na życie ludności w kraju. Jak należy sądzić o utworzeniu tego ministerstwa zdecydowało z jednej strony chęć nadania możliwie wysokiej rangi sprawom stosunków z okupantami w tym zakresie, z drugiej, wobec katastrofalnej sytuacji żywnościowej przygotowanie państwa do kontroli dostaw i reglamentacji środków żywnościowych i pierwszej potrzeby w okresie po objęciu samodzielnego zarządu krajem⁵⁴¹. Wpływ Departamentu Gospodarstwa Społecznego na powyższe sprawy polegał na uzgodnieniu z GGW zasady, iż cała nadwyżka wszystkich płodów rolnych po pokryciu zapotrzebowania armii okupacyjnej i wywiezieniu z góry ustalonego kontyngentu do Niemiec oraz Ober-Ost'u zostanie przeznaczona na potrzeby ludności Królestwa. Zasada ta została uznana przez GGW 7.07.1917r., które ponadto zobowiązało się nie dokonywać rekwizycji ponad ustalony plan dostaw i rekwizycji.

Udział strony polskiej polegał na opiniowaniu planu oraz na kontroli jego wykonania poprzez udział oddelegowanych przedstawicieli do Rady i Zarządu, Krajowego Wydziału Zbożowego i Oddziału Ruchu przy Wydziale gospodarczym Administracji Cywilnej przy GGW.

Na terenie okupacji austro-węgierskiej sprawy rozwiązano inaczej. GGL nawiązało dosyć dobrze realizowaną współpracę z polskimi czynnikami gospodarczymi i społeczno-politycznymi poprzez utworzenie dla tych spraw Krajowej Rady Gospodarczej.

W GGW udział polski polegał dodatkowo na ustalaniu danych co do obszarów zasiewów oraz szacowania wyników zbiorów jako podstaw do ustalenia wysokości kontyngentów. W praktyce jednak od samego początku wystąpiły tarcia pomiędzy stroną polską a czynnikami okupacyjnymi. Nic więc dziwnego, że dążenia strony polskiej skonkretyzowane przez organy TRS - KP TRS polegały na wysuwaniu postulatów przekazania całości spraw aprowizacyjnych w ręce administracji polskiej poprzez utworzenie w obu okupacjach specjalnych urzędów aprowizacyjnych⁵⁴². Wszelkie jednak próby w tym zakresie napotykały na zdecydowany opór ze strony administracji okupacyjnych. Nie pomogło więc utworzenie urzędu o randze ministerstwa. Jak się bowiem niemal natychmiast okazało postawa okupantów była do tego stopnia nieprzejednana, że już na drugim posiedzeniu pierwszego gabinetu w dniu 12.12.1917r. Minister Apropowizacji zgłosił swoją dymisję motywując to niemożnością urzędowania w warunkach jakie stworzyło GGW. Konflikt wewnętrzny w rządzie polskim zażegnano występując z odpowiednimi notami do GGW i Kanclerza Rzeszy⁵⁴³, co jednakże nie przyniosło żadnych efektów.

⁵⁴⁰ RM - 19 k. 1.

⁵⁴¹ W pierwszym gabinecie niepodległym utrzymano urząd Ministra Apropowizacji, który przetrwała 6 kolejnych rządów do 10.03.1922r.

⁵⁴² *Ibidem*.

⁵⁴³ RM - 5 posiedz. 2 I gabinetu 12.12.1917r. k. 5.

Kroki na rzecz poprawy sytuacji kontynuowano występując także z interwencjami u władz austro-węgierskich nie wyłączając najwyższych czynników tej monarchii. Minister Przanowski konferował na interesujące rząd polski tematy z przedstawicielami oraz członkami rządu wiedeńskiego uzyskując m.in. zgodę na zakup i przewóz do GGW nadwyżek zbożowych zakupionych w GGL⁵⁴⁴. Sytuacja nadal jednakże pozostawała bez istotniejszych zmian na lepsze. Drobne ulgi np. w postaci zniesienia w GGW zakazu przetwarzania zbóż na kasze w niczym nie zmieniło sytuacji. Perturbacje polityczne I – go gabinetu zakończone jego ustąpieniem praktycznie zahamowały organizację ministerstwa i w efekcie doprowadziły do jego likwidacji wobec niemożności podjęcia szerzej zakrojonej i minimalnie nawet skutecznej działalności. II - gi gabinet - prowizorium zgodnie z sugestią RR nie wystąpił do niej o mianowanie kierownika resortu powierzając tymczasowe kierownictwo odnośnymi sprawami kierownikowi resortu MR i DK⁵⁴⁵ (*nb* byłemu dyrektorowi Departamentu Gospodarstwa Społecznego TRS - KP TRS). O schyłkowej roli resortu aprowizacji w tym okresie świadczy także pozycja budżetowa preliminowana na 5 miesięcy roku 1918 - 70 tys. mk wobec np. - 890 tys. na MR i DK czy 171 635 mk na Komisję Urzędniczą⁵⁴⁶.

Na tym tle w Radzie Ministrów powstała koncepcja (licząca się z wagą danego zagadnienia w danym okresie oraz zwłaszcza z przyszłością) utworzenia centralnego organu w randze urzędu krajowego podległego bezpośrednio Prezydentowi Ministrów i współdziałającego w dalszym ciągu z organizacjami społecznymi oraz samorządowymi⁵⁴⁷. W efekcie Rada Ministrów wystąpiła do RR o powołanie w miejsce dotychczasowego ministerstwa, Urzędu Aprowizacyjnego⁵⁴⁸. Na tej podstawie RR 30.04.1918r. na mocy własnego reskryptu „zniosła dotychczasowe Ministerstwo Aprowizacji” powołując Urząd Aprowizacyjny podległy Prezydentowi Ministrów pod kierownictwem dyrektora w randze Szefa Sekcji ministerialnej⁵⁴⁹. Nieco później 4.05.1918r. Urząd wyłączono spod bezpośredniego nadzoru premiera przekazując go MSW⁵⁵⁰.

Kompetencje Urzędu określone uchwałą Rady Ministrów polegały na „... prowadzenie ścisłej statystyki dokonywanych obsiewów i zebranych plodów, określaniu według danych statystycznych przymusowych dostaw i ich ściąganie, racjonalna polityka żywnościowa poprzez popieranie produkcji rolnej (w porozumieniu z MR i DK) i wydawanie odpowiednich przepisów o obrocie artykułami żywnościowymi

⁵⁴⁴ GCRR - 80 k. 1 pismo do GGL z 23.01.1918r.

⁵⁴⁵ RM - 5 posiedz. 1 II gabinet z 28.02.1918r. k. 336.

⁵⁴⁶ RM - 5 posiedz. 3 II gabinet z 5.03.1918r. k. 362.

⁵⁴⁷ Memorandum w sprawie aprowizacji... *op. cit.* Do Rady Aprowizacyjnej miało wejść: 2 delegatów Centralnej Komisji Statystycznej, CTR, 2 delegatów Związku Miast, Prezes RGO, delegat CTRS, delegat MR i DK, MSW, Urzędu Aprowizacyjnego oraz Komisarze władz okupacyjnych.

⁵⁴⁸ Pismo Prezydenta Ministrów do RR z 27.04.1918r. - GCRR - 224 k. 3.

⁵⁴⁹ GCRR - 224 k. 6.

⁵⁵⁰ *Ibidem* k. 7-10.

i pierwszej potrzeby, oznaczanie cen na artykuły pierwszej potrzeby, skup ziemio-
płodów objętych sekwestrem i nadzór nad działalnością samorządu oraz zwalczanie
„czarnego rynku”

W oparciu o te kompetencje Urząd przygotował opracowania dotyczące
szczegółowych zasad obrotu płodami rolnymi, cukrem, opałem, materiałami włók-
nistymi, skórami, warzywami, owocami, nabiałem, mięsem, artykułami oświetle-
niowymi i drewnem budulcowym⁵⁵¹. Były to kompetencje w większości „na wyrost”
gdyż wszelka działalność w zakresie aprowizacji odbywała się poprzez zarządy
Okupacyjne, a referentów aprowizacyjnych jako terenowe organy państwowe powo-
łano dopiero 28.10.1918r.⁵⁵². Na stanowisko Dyrektora nowoutworzonego Urzędu
powołano Janusza Machnickiego⁵⁵³. Dalsze losy administracji aprowizacyjnej wią-
żą się już z podjęciem przez RR samodzielnych niekonsultowanych z okupantami kro-
ków po ogłoszeniu niepodległościowego orędzia z 7.10.1918r. Po zakończeniu per-
traktacji politycznych związanych z powołaniem IV – go gabinetu. 23.10.1918r., RR
na wniosek nowego Prezydenta Ministrów zatwierdziła skład rządu w tym i Ministra
Apro wizacji, którym został Antoni M i n k i e w i c z⁵⁵⁴, a dekretem z 26.10.1913r.
o utworzeniu Ministerstw: Spraw Zewnętrznych, Spraw Wojskowych, Komunikacji
i Apro wizacji⁵⁵⁵ przekształciła Urząd Apro wizacji ponownie w Ministerstwo Apro-
wizacji. Dyrektor Urzędu na wniosek nowego ministra 31.10.1918r. mianowany
został Podsekretarzem Stanu w tym ministerstwie⁵⁵⁶. Nowe ministerstwo stanęło
przed trudnymi i złożonymi zadaniami. Na spotkaniu z dziennikarzami w dniu
30.10.1918r. minister Minkiewicz nakreślił plany i zamierzenia oraz praktycznie
uwarunkowania pracy resortu. Podkreślił, że „...w momencie przełomowym jaki
kraj... obecnie przeżywa od sprężystej, racjonalnej i sprawiedliwej aprowizacji
zależy nie tylko dobrobyt, ale spokój a nawet życie ludności...”⁵⁵⁷ oraz że jako od-
powiedzialny organ państwowy zdaje sobie *sprawę*, iż jego resort stanie się najnie-
popularniejszą instytucją rządową. Do zasadniczych trudności zaliczył fakt objęcia
urzędowania w połowie roku gospodarczego „...kiedy już bardzo duże ilości zboża
z kraju wywieziono...”. Dodał jednocześnie, że plan aprowizacyjny będzie bardzo
trudny do rzetelnego skoordynowania gdyż „...obejmować musi wszystkie ziemie
Zjednoczonej Polski...”. W tym czasie trwało już m.in. przejmowanie zarządu apro-
wizacji w GGL (obliczano to na ok. 2 tygodnie) a aparat krajowy miał być zorgani-

⁵⁵¹ RM – 6 posiedź. 8 III gabinet z 1.05.1918r. k. 182-206.

⁵⁵² RM – 8 posiedź. 69 IV gabinet z 28.10.1918r. k. 193.

⁵⁵³ GCRR – 227 k. 2-5. J. Machnicki był absolwentem Wydziału Ekonomiczno - Prawnego Uniwersytetu
Lipskiego. W latach 1915-17 był dyrektorem Wydziału Zaopatrywania m.st. Warszawy, od 1917r.
dyrektorem Krajowego Wydziału Zbożowego przy GGW.

⁵⁵⁴ GCRR - 107 k. 119.

⁵⁵⁵ GCRR - 258 k. 1, MP nr 191 z 2.11.1918r., „Dziennik Praw“ nr 14 poz. 30.

⁵⁵⁶ GCRR - 228 k. 3, 4, MP nr 197 z 7.11.1918r. (MP podał datę 2.11.1918r. a oryginalny dokument w ak-
tach GCRR został podpisany 31.10.1918r.).

⁵⁵⁷ „Kurier Warszawski“ nr 301 z 31.10.1918r. GCRR - 215 k.3.

zowany do 15.11.1918r., trwały uzgodnienia z Galicją, dobiegała końca gehenna wsi polskiej nękaniej do ostatniej chwili rekwizycjami wobec których mimo usilnych starań władze polskie w tym organy administracji aprowizacji były bezsilne⁵⁵⁸.

Odtworzonemu ministerstwu powierzono zadania zaopatrzenia ludności i Wojska Polskiego w środki żywnościowe i artykuły pierwszej potrzeby; ochronę ludności przed lichwą i spekulacją tymi artykułami, regulowanie wzajemnych zależności pomiędzy produkcją a konsumpcją i obrotem wewnątrz państwa i zagranicą, likwidację majątku aprowizacyjnego po okupantach. W tym celu resortowi zalecono opracowanie planu aprowizacyjnego „dla całego państwa” i wykonywanie go, normowanie konsumpcji w oparciu o dane statystyczne, regulowanie obrotu, realizowanie importu, stwarzanie warunków dla popierania produkcji artykułów pierwszej potrzeby, współdziałanie i popieranie spółdzielczości i samorządowych instytucji „spożywczych”, kierowanie działalnością państwową akcją antyspekulacyjną, prowadzenie polityki ochronnej zabezpieczającej przed wywozem za granicę deficytowych artykułów pierwszej potrzeby.

Po upadku rządu Świeżyńskiego, tak ustaloną politykę realizował jako tymczasowy kierownik ministerstwa J. Machnicki⁵⁵⁹. Trwało to do 18.11.1918r. kiedy na usilne prośby nowego Prezydenta Ministrów J. Moraczewskiego A. Minkiewicz podjął się sprawowania kierownictwa resortem Apropowizacji. Zasady organizacyjne oraz kierunki wytyczne ustalone jeszcze w systemie organów RR nie uległy żadnej zmianie. Po prostu trwała kontynuacja pracy tego resortu⁵⁶⁰.

W odniesieniu do przedstawionego resortu nie udało się odszukać schematu bądź regulaminu organizacyjnego. Trudności wynikły jak należy sądzić z nieunormowanej pozycji tego ministerstwa wobec zasadniczych zmian w jego charakterze nieomal natychmiast po jego utworzeniu i krótkiego funkcjonowania w ostatnich dniach istnienia systemu organów utworzonych przez RR.

9. Ministerstwo Komunikacji

Był to najmłodszy resort powołany przez RR a utworzony jak już wspomnieliśmy w części dotyczącej Ministerstwa Przemysłu i Handlu na bazie Sekcji Kolejowej tego ministerstwa. Należy sadzić, że organizacja tego resortu rozwinęła się dopiero po 18.11.1918r., kiedy odnośnie zagadnienia przejęła w pełni suwerenna Rada Ministrów.

Pierwszym szefem resortu został Wacław Paszkowski⁵⁶¹ lecz wobec dymisji rządu Świeżyńskiego urzędował on zaledwie 13 dni. Po Paszkowskim funkcję kierownika resortu w ostatnim (prowizorycznym) gabinecie powołanym przez RR

⁵⁵⁸ Dokumenty np. GCRR - 229 k. 1-23, GCRR - 230 k. 1-13, GCRR 231 k. 2-7, GCRR - 234 k. 1-10, GCRR - 233 cała teczka, GCRR - 232 k. 9, 10, 11-13, 22-24.

⁵⁵⁹ RM - 8 posiedź. 1 V gabinet z 5.11.1919r. k. 266.

⁵⁶⁰ RM - 8 posiedź. 2 pierwszego rządu niepodległego z 18.11.1918r. k. 324.

⁵⁶¹ GCRR - 107 k. 119.

objął J. Eberhardt – dotychczasowy Szef merytorycznej Sekcji⁵⁶² i pełnił ją także po 17/18/11.1918r. (pierwsza lista ministrów rządu J. Moraczewskiego nie przewidywała Ministra Komunikacji)⁵⁶³. W trakcie urzędowania pierwszego rządu niepodległego resortu zarząd komunikacji doraźnie przejął Prezydent Ministrów Moraczewski⁵⁶⁴ lecz faktycznie kierował nim nadal Eberhardt mianowany 20.11.1918r. Podsekretarzem Stanu w tym ministerstwie⁵⁶⁵, Ministerstwo od września 1926r. zmieniło nazwę na Ministerstw Kolei Żelaznych. Podstawowa jego reorganizacja nastąpiła z momentem nadania mu statutu w dniu 4.10.1923r.⁵⁶⁶ Początki obejmowania administracji kolejowej sygnalizujemy w rozdziale o przejmowaniu administracji. Z podobnych acz jeszcze bardziej oczywistych powodów jak w przypadku Ministerstwa Apropowizacji nie ilustrujemy niniejszego przedstawieniem struktury organizacyjnej.

10. Departament Stanu – Ministerstwo Spraw Zewnętrznych

10.1. Geneza i rozwój urzędu

Departament Stanu (DS) pod nazwą Departamentu Spraw Politycznych (DSP) zgodnie z dyspozycją art. 20 dekretu o tymczasowej organizacji władz został podporządkowany bezpośrednio Prezydentowi Ministrów i powołany do „załatwiania wszelkich spraw ogólnopolitycznych”. Departament ten został w całości przejęty od KP TRS. Dyrektorem Departamentu był Wojciech Rostworowski, wicedyrektorem Witold Kamieniecki⁵⁶⁷. Biuro DSP wg stanu na dzień 1.10.1917r. liczyło 20 osób⁵⁶⁸. Przy Departamencie z chwilą jego przejścia do systemu organów RR funkcjonowały: Rada Departamentu (13 osób pod przewodnictwem Rostworowskiego)⁵⁶⁹, Komisja archiwalna (przewodniczący W. Kamieniecki)⁵⁷⁰, Komisja ds. jeńców (przewodniczący M. Zbrowski)⁵⁷¹ posiadająca odrębne biuro z W. Stojowskim na czele oraz Biuro prac przygotowawczych na użytek przyszłego

⁵⁶² MP nr 194 z 5.11.1918r.

⁵⁶³ MP nr 206 z 18.11.1918r.

⁵⁶⁴ I. Ihnatowicz, *op. cit.*, s. 100.

⁵⁶⁵ RM-8 posiedzenie rządu J. Moraczewskiego z 20.11.1918r. k. ok. 349 (zniszczona klatka mikrofilmu).

⁵⁶⁶ T. Strzetelski, *Polskie Koleje Państwowe*, w: *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej...*, s. 438.

⁵⁶⁷ GCRR - 8 k. 12.

⁵⁶⁸ *Ibidem* k. 13.

⁵⁶⁹ *Ibidem* k. 12 w tym m.in. prof. prof. P. Dembiński, M. Handelsman, J. Siemieński oraz J. Kucharzewski i E. Sapieha.

⁵⁷⁰ *Ibidem*.

⁵⁷¹ *Ibidem* k. 13.

kongresu pokojowego pod przewodnictwem Sz. Rundsteina⁵⁷². Biuro DSP mieściło się w Warszawie przy ul. Mazowieckiej 7.

W systemie organów TRS - KP TRS, DSP spełniał znaczącą rolę. Już wówczas w zamierzeniach tych organów widziano w nim zawiązek przyszłego MSZ. DSP przygotowywał więc referaty bieżących spraw i zagadnień politycznych, którymi zajmowała się TRS - KP TRS. Tu rodziły się projekty ustrojowe np. sprawa przyszłej formy rządu itp. To właśnie w DSP narodził się Projekt utworzenia RR oraz projekt tymczasowej organizacji polskich władz naczelnych⁵⁷³ DSP przygotował także założenia uroczystości intromisji RR⁵⁷⁴. W DSP przygotowywano także memoriały - studia na temat przyszłego terytorium państwa, opracowywano materiały o poczynaniach TRS na użytek opinii publicznej oraz „wybitniejszych działaczy politycznych i społecznych” a także na użytek zewnętrzny poprzez biura prasowe NKN. Organizowano szkolenia tzw. „konferencje dyplomatyczno-historyczne”, kurs nauk dyplomatycznych i konsularnych, roztoczono opiekę i podjęto szeroką akcję interwencyjną w sprawach jeńców Polaków i internowanych osób cywilnych. Prowadzono prace przygotowawcze dla przyszłej reprezentacji polskiej na spodziewanym kongresie pokojowym⁵⁷⁵. Z chwilą powstania pierwszego rządu Rady Regencyjnej, DSP przyjęty w całości kontynuował swe prace. Zastrzeżenie kompetencji prawno-międzynarodowych dla mocarstw okupacyjnych (Patent z 12.09.1917r.) uniemożliwiło utworzenie organu w randze ministerstwa. Tym nie mniej z uwagi na swą rangę DSP był traktowany przez RR oraz rząd jak samodzielny resort, a podległość DSP Prezydentowi Ministrów miała charakter formalny. Uwidocznilo się to zwłaszcza w III-cim gabinecie, do obrad którego zapraszano dyrektora DSP głosem doradczym (początkowo), a później stanowczym⁵⁷⁶. Wraz z dymisją rządu Kucharzewskiego ustąpili Dyrektor DSP i wicedyrektor, z tym, że ten ostatni prośbę o zwolnienie złożył Prezydentowi Ministrów 22.02.1918r.⁵⁷⁷, a decyzję o zwolnieniu podjęła RR 27.02.1918r.⁵⁷⁸. Po przyjęciu dymisji gabinetu tymczasowe kierownictwo DSP Rada Regencyjna powierzyła Sefowi Biura Prezydialnego RM W. Wróblewskiemu mianując go 27.02.1918r. Dyrektorem Departamentu Stanu⁵⁷⁹ DSP nosił nazwę Departamentu Stanu od 23.01.1918r.⁵⁸⁰ lecz nie używano jej konsekwentnie.

⁵⁷² *Ibidem.*

⁵⁷³ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, s.

⁵⁷⁴ W. Suleja, *op. cit.*, s. 297.

⁵⁷⁵ *Ibidem*, s. 298-303.

⁵⁷⁶ Dyrektor DS uczestniczył także w posiedzeniach III gabinetu.

⁵⁷⁷ GCRR - 243 - k. 4.

⁵⁷⁸ GCRR - 243 k. 3, 5. Termin przyjęcia dymisji całego gabinetu.

⁵⁷⁹ RM - 5 posiedz. 1 II gabinet z 28.02.1918r. k. 336, 337, T. Manteuffel, Archiwum Ministerstwa Spraw Zewnętrznych, „Przegląd Historyczny” 1928 z. 2, s. 228. W. Wróblewski był w 1924r. Posel RP w Stanach Zjednoczonych.

⁵⁸⁰ T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 3.

W większości występujących dokumentów z tego okresu DS występuje jako DSP⁵⁸¹ 4.04.1918r. łącznie z nominacją III - go gabinetu RR mianowała Dyrektora DSP. Został nim Janusz Radziwiłł⁵⁸². Dnia 31.06.1918r. Rada Ministrów na „wniosek Departamentu Stanu” ustaliła ostatecznie nazwę organu na DS oraz określała ogólny zakres czynności, w którym stwierdzono, że „...Do Departamentu Stanu należy przygotowanie i prowadzenie wszelkich spraw wchodzących w zakres polityki zewnętrznej, organizacji służby zagranicznej, międzynarodowe uregulowanie stosunków gospodarczych oraz opieki nad obywatelami Polakami znajdującymi się poza krajem”⁵⁸³. Nazwa DSP powróciła jednak jeszcze oficjalnie w dokumencie zwolnienia J. Radziwiłła (wraz z całym gabinetem) 23.10.1918r.⁵⁸⁴ oraz w rządowej notatce w 159 numerze „Monitora Polskiego” z 30.10.1918r.

Od 23.10.1918r. po dymisji III - go gabinetu, w IV tym gabinecie (Świeżyński) utworzono urząd Ministra Spraw Zewnętrznych⁵⁸⁵ przekształcając Dekretem z 26.10.1918r. o utworzeniu Ministerstw: Spraw Zewnętrznych, Spraw Wojskowych, Komunikacji i Apropowizacji⁵⁸⁶ - „...istniejący przy Prezydencie Ministrów Departament Spraw Politycznych (sic! - Z.J.W) na Ministerstwo Spraw Zewnętrznych...” Ministrem SZ został St. Głębiński (nominacja z 26.10.1918r.)⁵⁸⁷.

Funkcjonował na urzędzie do 4.11.1918r. tj. do dymisji rządu Świeżyńskiego. Tego samego dnia Rada Regencyjna utworzyła gabinet prowizoryczny (Radę Kierowników Ministerstw) z W. Wróblewskim na czele⁵⁸⁸ powierzając „...prowadzenie spraw bieżących aż do dalszego postanowienia najstarszemu rangą urzędnikowi w każdym ministerstwie...” z tym, że kierownictwo MSZ powierzono Wróblewskiemu⁵⁸⁹. Był to już okres końcowy funkcjonowania organów systemu Rady Regencyjnej, która po dymisji IV gabinetu nie podejmowała już działań nominacyjnych (z wyjątkiem wojskowych). Sądzić należy, że organizacja wewnętrzna resortu pozostawała w gestii szefa prowizorium. Na tym tle domniemywać można iż nie prowadził on MSZ lecz powierzył je innemu funkcjonariuszowi MSZ - Tytusowi Filipowiczowi⁵⁹⁰. Twierdzi

581 Równie niekonsekwentnie (często obie nazwy w jednym protokole) w sprawozdaniach stenograficznych z posiedzeń RS.

582 GCRR - 243- k. 2, MP nr 38 z 4.04.1918r.

583 RM - 6 posiedz. 19 III gabinet z 31.05.1918r. k. 471.

584 GCRR - 243 k. 6-8.

585 Powołanie IV gabinetu w tym MSZ - GCRR - 107 k. 119, MP nr 189 z 30.10.1918r.

586 „Dziennik Praw“ Nr 14 poz. 30.

587 GCRR - 244 k. 1.

588 MP nr 194 z 5.11.1919r.

589 GCRR - 119 k. 47 (Wróblewski pełnił funkcję kierownika MSZ w gabinecie premiera Skulskiego w okresie od 13.12. 1919r. do 16.12.1919r.).

590 Były referent prawno-polityczny DSP z okresu TRS - GCRR 8 k. 13, były szef Biura informacyjnego NKN - DSP w Wiedniu - GCRR - 241 k. 32.

tak T. Manteuffel⁵⁹¹. Potwierdza to także korespondencja Filipowicza z Wróblewskim z 15 i 16.11.1918r. (Wróblewski pisał do „MSZ na ręce J.W.T. Filipowicza...” wyrażając niezadowolenie z powodu nieuzgodnionego przeniesienia urzędnika Biura Prezydiального R.M. do MSZ⁵⁹²). T. Filipowicz 16.11.1918r. kontrasygnował pismo Wodza Naczelnego J. Piłsudskiego do rządów państw koalicji i innych państw notyfikujące powstanie Państwa Polskiego⁵⁹³, oraz samodzielnie podpisał jako „kierownik MSZ” 17.11.1918r. notę do ministrów spraw zagranicznych W. Brytanii, Francji, Portugalii, Włoch, USA i Japonii nawiązując do notyfikacji z 16.11.1918r. i zapraszając do wysłania „oficjalnych reprezentantów do Warszawy”⁵⁹⁴.

Nowy minister - L. Wasilewski został powołany 17.11.1918r. wraz z całym gabinetem Moraczewskiego (lista gabinetu została umieszczona w 207 numerze „Monitora Polskiego” z datą nominacji 18.11.1918r. - powołanie Moraczewskiego w nr 206 z datą nominacji 17.11.1918r.). Nr 206 „Monitora Polskiego” z 18.11.1918r. zamieszcza listę gabinetu z datą nominacji 17.11.1918r. (L. Wasilewski uczestniczył od początku w obradach pierwszego rządu niepodległego (18.11.1918r.)⁵⁹⁵.

10.2. Organizacja

DSP w układzie TRS stanowił organ koordynujący całość tak wewnątrz krajowej jak i zewnętrznej polityki w relacjach z państwami okupacyjnymi i instytucjami pozakrajowymi. Po wejściu w system organów Rady Regencyjnej, rozporządzeniem Prezydenta Ministrów z 23.01.1918r. jako DS został ukierunkowany w swych pracach na rzecz polityki zagranicznej⁵⁹⁶. W związku z powyższym dokonano wewnętrznej reorganizacji tworząc Prezydium Departamentu oraz dwie sekcje - Sekcję A - Ogólną i B - Zagraniczną. Ponadto w DSP istniały Kancelaria, Biblioteka i samodzielne stanowisko Radcy Prawnego. „Prezydium” tworzyli Dyrektor i Wicedyrektor oraz obsługujący ich urzędnicy.

Sekcja A składała się z Wydziałów – I. Ogólnopolitycznego i opieki konsularnej (naczelnik W. Mazurkiewicz), II. - Spraw narodowościowych (naczelnik L. Abramowicz) i III. - Ekonomiczno-handlowej (Naczelnik A. Szczepański), Wydział I. dzielił się na referat prawno-polityczny kierowany przez W. Mazurkiewicza, przy którym funkcjonowała Komisja Prawnicza (Mazurkiewicz, S. Rundstein i W. Komarnicki), referat ds jeńców i internowanych (W. Mazurkiewicz i K. Kasperowicz), Biuro ds jeńców (naczelnik W. Stojowski), referat historyczny (H. Mościcki, W. Łopaciński, T. Komarnicki), referat spraw wydawniczych (Orłowski).

⁵⁹¹ T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 229.

⁵⁹² PRM - 10 k. 208, 209.

⁵⁹³ MP nr 206 z 18.11.1918r.

⁵⁹⁴ MP nr 207 z 19.11.1918r. Używano jeszcze wówczas formularzy z nadrukami „Departament Stanu” i pieczętek „Królewsko-Polskie Ministerstwo Spraw Zewnętrznych” - PRM - 10 k. 212 - pismo z 3.12.1918r.

⁵⁹⁵ RM - 8 posiedź. 1 gabinetu J. Moraczewskiego z 18.11.1918r. k. 317.

⁵⁹⁶ Sprawozdanie OS z 16.03.1918r. dotyczące okresu działalności od 1.12.1917r. do 1.03.1918r. - GCRR -241 k. 5-52, T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 227, 228.

Wydział II. składał się z referatów - litewsko-białoruskiego (L. Abramowicz), żydowskiego (J. Wasercug, A. Frenkiel), południowo i zachodni-słowiańskiego (R. Wegnerowicz) oraz rosyjsko-ukraińskiego (G. Dobrzyński).

Wydział III. - wyłoniony jako komórka zlikwidowanego po pokoju brzeskim, Biura Przygotowawczego do Kongresu Pokojowego nie dzielił się na referaty pracując funkcjonalnie (pracowali w nim m.in. Szczepański i Chodkiewicz). Kierował, natomiast tworzeniem i pracą „agentur handlowo-ekonomicznych” za granicą. Sekcja B. składała się z Wydziałów, I. - Dyplomatycznego (naczelnik K. Bader), kierującego placówkami zagranicznymi⁵⁹⁷, i II. Prasowego (naczelnik M. Rettinger) dzielącego się na referat prasy polskiej (St. Jankowski), niemieckiej (A. Fruheilm i Rettinger) polskiej w Rosji i rosyjskiej (G. Dobrzyński), żydowskiej i tłumaczeń.

Radcą prawnym DS był S. Rundstein, kancelarią kierował T. Nowiński a Biblioteką T. Komarnicki.

Zakresy czynności Wydziałów obu Sekcji dotyczyły: Wydział Ogólno polityczny i opieki konsularnej załatwiał sprawy polityczne o charakterze zewnętrznym wynikające z stosunków z władzami okupacyjnymi zlecone przez Dyrektora DS w szczególności zaś zagadnienia wiążące się z uregulowaniami dotyczącymi przyszłych rokowań pokojowych, obywatelstwa polskiego, opinii o zagadnieniach natury politycznej przygotowanych w pozostałych resortach, sprawami jeńców i internowanych, opieki konsularnej, opracowań studialnych i wydawnictw.

Wydział Spraw Narodowościowych opracowywał i przygotowywał studia oraz problematykę bieżącą odpowiednio do istniejących referatów.

Wydział Ekonomiczno-Handlowy opracowywał projekty umów handlowych i celnych, studia zagadnień gospodarczych o charakterze międzynarodowym w tym granic państwa na tle tych problemów oraz koordynował prace agentur handlowo-ekonomicznych.

Wydział Dyplomatyczny pozostawał w kontaktach z przedstawicielami rządowymi państw okupacyjnych, organizował i koordynował prace placówek zagranicznych oraz prowadził działania na rzecz przygotowania kadry do pracy dyplomatycznej i konsularnej. Wydział Prasowy redagował oficjalnie komunikaty prasowe o charakterze politycznym, śledził treść prasy zagranicznej oraz obsługiwał wydawnictwa placówek zagranicznych⁵⁹⁸.

DS pracował nad własnym rozwojem organizacyjnym wewnętrznym regulaminem⁵⁹⁹. Nie udało się znaleźć szczegółowego materiału na ten temat. Sądząc jednak z układu wewnętrznego MSZ w końcu 1918r. należy wnosić, iż zmiany poszły w kierunku wzmocnienia kadrowego istniejących komórek organizacyjnych z rozszerzeniem ich zakresów w miarę krystalizowania się problematyki. Zasadniczej reorganizacji dokonano 12.12.191 Pr. już w ramach rządu niepodległego⁶⁰⁰.

⁵⁹⁷ Por.. niżej.

⁵⁹⁸ T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 227, 228.

⁵⁹⁹ PPM – 77 k. 5.

⁶⁰⁰ T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 229.

MSZ składało się wówczas z trzech Sekcji: Politycznej (Szef sekcji W. Jodko)-Wydziały – I. Polityczny (naczelnik K. Bader), II. Wschodni (L. Kolankowski), III. Konsularny (W. Mazurkiewicz), IV Ekonomiczno-handlowy (A. Szczepański) i V - Biuro prasowe (M. Rettinger), Technicznej (Szef Sekcji J. Ziabicki)⁶⁰¹ - Wydziały – I. Komunikacji (Babiński), II. Kontroli telegrafu i telefonów (Kulawiec) i III. Gospodarczy, Ogólnej (Szef Sekcji W. Mech)⁶⁰² - Wydziały – I. Biuro Prac Kongresowych (F. Pusławski), II. Prawny (S. Rundstein) i Sekretariat Ministra (W. Orłowski).

10.3. Placówki zagraniczne

a) Zagadnienia wstępne

Pierwszym krokiem w kierunku utworzenia zależnych od rządu i reprezentujących jego politykę placówek było przejęcie przez DS biur prasowych i „misji” krakowskiego Naczelnego Komitetu Narodowego (NKN). Po powołaniu przez RR pierwszego Szefa gabinetu i wobec krystalizowania się składu rządu, 5.12.1917r. NKN zwrócił się do Prezydenta Ministrów z propozycją przekazania DSP wszystkich prowadzonych przez NKN zagranicznych biur informacyjnych⁶⁰³. Umowę w tej sprawie przekazania „...biur informacyjnych i misji zagranicznych... z dniem 1.01.1918r...” Prezydent Ministrów zatwierdził 11.12.1918r. W efekcie DSP przejął „...kierownictwo polityczne i administracyjne...” nad „placówkami” w Bernie, Sztokholmie, Hadze, Konstantynopolu, Budapeszcie, Wiedniu i Sofii⁶⁰⁴. Z czasem powstały następne placówki o różnym charakterze w Krakowie, Lwowie, Moskwie, Piotrogradzie, Kjowie, Tyflisie, Noworosyjsku, Helsinkach, Mińsku i Wilnie⁶⁰⁵ w Rydze⁶⁰⁶ i Dźwińsku⁶⁰⁷.

Placówkami zawiadywał bezpośrednio Wydział Dyplomatyczny. Placówkami kierowali między innymi M. Rostworowski w Bernie (była tam „misja polityczna” i biuro prasowe) - łącznie 13 osób, St. Wędkiewicz w Sztokholmie („ekspozytura” - 4 osoby), W. Feldman w Berlinie, T.S. Grabowski w Sofii, T. Filipowicz w Wiedniu, J. Włodek w Hadze, W. Maciejewski w Konstantynopolu.

Zadania „placówek zagranicznych” polegały głównie na obsłudze prasowej tj. przesyłanie codziennie komunikatów i artykułów prasie zagranicznej, pracy wydawniczej oraz inspirującej prasę miejscową. Placówki utrzymywały także „...zależnie od warunków,

⁶⁰¹ Były Przedstawiciel RR w Finlandii.

⁶⁰² Późniejszy wojewoda wołyński.

⁶⁰³ T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 226. Uchwałę w tej sprawie NKN podjął na posiedzeniu Stałego Komitetu Wykonawczego w dniu 15.10.1917r. - dzień intromisji RR. - GCRR 241 k. 5-32.

⁶⁰⁴ Sprawozdanie DS., *op. cit.*

⁶⁰⁵ T. Manteuffel, *op. cit.*, s. 226.

⁶⁰⁶ PRM - 10 k. 82.

⁶⁰⁷ MP nr 79 z 24.06.1918r.

kontakt z rządami miejscowymi informując je w duchu polityki krajowej o wypadkach w Polsce⁶⁰⁸. Wydział Dyplomatyczny utrzymywał stały kontakt z placówkami przekazując im materiały i informacje dwa razy w tygodniu (były to ogólne instrukcje polityczne oraz raporty sytuacyjne zaznajamiające z działalnością i planami rządu stosunkami międzypartyjnymi, bieżącą sytuacją w kraju oraz przegląd prasy). Placówki z kolei nadsyłały „...dokładne sprawozdanie ze stanu polityki międzynarodowej na podstawie prasy zagranicznej i wywodów...”. Ze sprawozdaniami tymi DS zapoznawał RR, rząd oraz wykorzystywał dla informowania prasy krajowej⁶⁰⁹.

Poza tym w/w placówki spełniały funkcje o charakterze konsularnym poprzez interwencje w sprawach paszportowych i pomoc w organizowaniu powrotów do kraju oraz poprzez badanie możliwości nawiązania stosunków gospodarczych Polski z krajami walczącymi i neutralnymi. Dla tego ostatniego celu w marcu 1918r. zapoczątkowano tworzenie referatów ekonomicznych przy placówkach, nadzorowanych przez Wydział Ekonomiczno-Handlowy. Część z biur prasowych (placówek) stała się bazą dla instytucji wyższego szczebla w stosunkach RR i rządu, poza granicami Królestwa. Decyzje w tych sprawach wynikały ze zmienności sytuacji politycznej tak zewnętrznej jak i wewnętrznej. Ma tym tle doszło do utworzenia dwu oficjalnych Przedstawicielstw Rady Regencyjnej (w Rosji i Finlandii), Przedstawicielstwa Rządowego w Berlinie, Delegata DS w Wiedniu, męża zaufania w Dźwińsku i Kijowie (z czasem z próbą uwierzytelniania jako posła nadzwyczajnego i pełnomocnego ministra). Specjalny charakter uzyskała pod koniec wojny placówka w Szwajcarii. Ze względów oczywistych nie utworzono placówek w państwach koalicji, aczkolwiek poprzez Berno próbowano nawiązywać kontakty z emigracją i politykami polskimi na Zachodzie jak również w ostatniej fazie wojny z przedstawicielstwami dyplomatycznymi koalicji w Szwajcarii⁶¹⁰. Rola, ranga (i nazwy) placówek zagranicznych były rozmaite. Wynikało to z ogólnej sytuacji politycznej w jakiej znajdowały się władze polskie w Królestwie. Do czasu jednostronnego wyłamania się z ram Patentu z 12.09.1918r. (orędzie RR z 7.10.1918r.) normalne układy i stosunki międzynarodowe były nie do pomyślenia jako zastrzeżone mocarstwu okupacyjnemu. Stał też „gimnastyka” polityczna dotycząca omawianych placówek.

Największe znaczenie miała placówka rosyjska - Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej w Rosji. Jemu zatem poświęcimy odrębne miejsce. Pozostałe placówki scharakteryzujemy łącznie w dalszej części podrozdziału.

b) Przedstawicielstwo Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego w Rosji

W dniu 15/28/.03.1917r. rosyjski rząd tymczasowy utworzył Komisję Likwidacyjną ds. Królestwa Polskiego, która miała określić zasady wyodrębnienia Królestwa

⁶⁰⁸ Rubryki części nieurzędowej MP świadczą o dużej aktywności placówek.

⁶⁰⁹ Np. rozmowy szefa placówki w Sofii z członkami rządu bułgarskiego - GCRR - 250 k. 64.

⁶¹⁰ Wizyta szefa placówki W. Rostworowskiego u Prezydenta Związku Szwajcarskiego Calondera oraz notyfikacja niepodległościowego Orędzia RR z 7.10.1918r. placówkom dyplomatycznym (Osobiście przez Rostworowskiego) Francji, W. Brytanii, USA, Włoch i Holandii - MP nr 182 z 22.10.1918r. Rostworowski wystąpił już w charakterze oficjalnego przedstawiciela rządu.

z państwa rosyjskiego⁶¹¹. Przewodniczącym mianowano znanego w Rosji działacza politycznego polskiego, wybitnego adwokata Aleksandra Lednickiego⁶¹². Prezes Komisji Likwidacyjnej (KL) posiadał rangę ministra rosyjskiego. W skład KL weszli przedstawiciele rosyjskich ministerstw – Spraw Wewnętrznych, Zagranicznych, Wojny, Oświaty i Sprawiedliwości oraz przedstawiciele Rady Zjazdów Organizacji Polskich, CKO, Polskiego Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny i Komitetu Polskiego w Moskwie. W okresie późniejszym skład Komisji znaczne poszerzone. Łącznie liczyła 19 Rosjan i 16 Polaków⁶¹³ oraz 64 urzędników⁶¹⁴. Główną rolę wśród polskiej części KL odegrali działacze zbliżeni do ugrupowania politycznego znanego pod nazwę Komitetu Demokratycznego, którego przywódcą był Aleksander Lednicki. Oni to około 10.08.1917r. uznali TRS w Warszawie jako namiastkę „reprezentacji narodowej”. To między innymi było powodem, że z KL wystąpili endecy.

KL działała do grudnia 1917r. kiedy to dekretem rządu radzieckiego została zlikwidowana a całość prowadzonych przez nią spraw przekazano Komisariatowi ds polskich wchodzącemu w skład Ludowego Komisariatu ds. Narodowości⁶¹⁵.

Po utworzeniu RR, 10.11.1917r. Lednicki zwrócił się do Lubomirskiego informując go o stanie organizacji i zamierzeniach KL⁶¹⁶. Podkreślając ponad dwuletni brak kontaktu z krajem Lednicki w imieniu polskiej części KL oświadczył potrzebę nawiązania bliższej więzi z Królestwem gdyż jak to oświadczył „...pragniemy wiedzieć czy wszystko co KL czyni lub czynić zamierza pomyślne jest dla kraju nie tylko z naszego punktu widzenia, ale i z punktu widzenia Rządu Polskiego...”. W imieniu swojego środowiska zwrócił się także o wskazówki ze strony władz polskich podkreślając, że „...Szczerze jesteśmy, że możemy złożyć hołd nasz obywatelski Zwierzchniej Władzy Państwa Polskiego”.

Bolszewicki przewrót październikowy i decyzja grudniowa rządu bolszewików przerwały działalność KL. W miesiąc później 10.12.1917r.⁶¹⁷ Lednicki skierował list do Sekretarza Generalnego RR w którym zapowiadał „nieuchronną likwidację KL” i wnioskujący o powołanie odpowiedniej instytucji polskiej na miejscu w Rosji. W przekazanej informacji donosił także, że skupił wokół siebie i KL „dużą grupę od konserwatystów do socjalistów w idei posłuszeństwa Radzie Regencyjnej - widocznemu majestatowi Polski...”. Już wówczas KL wydawała zaświadczenia o obywatelstwie polskim (Królestwa Polskiego). Jednocześnie Prezes KL przekazał informację o swoim uczestnictwie w posiedzeniu Sejmu Finlandzkiego ogłaszającego niepodległość tego państwa. Prezes Senatu Fińskiego wniósł wówczas toast

⁶¹¹ Szerzej na ten temat - W. Toporowicz - *Sprawa polska w polityce rosyjskiej 1914-1917*, Warszawa 1973r.

⁶¹² W. Toporowicz, *op. cit.*, s. 298.

⁶¹³ *Ibidem*, s. 301.

⁶¹⁴ *Ibidem*, s. 305.

⁶¹⁵ *Ibidem*, s. 343, działacze polscy utworzyli dla zachowania ciągłości prac byłej KL w Petersburgu tzw. Polską Radę Ekonomiczno-Rozrachunkową - GCRR - 309 k, 1.

⁶¹⁶ GCRR - 90 k. 306-308.

⁶¹⁷ GCRR - 90 k. 6-10.

ku czci Niepodległej Polski i RR wręczając odpowiedni tekst Lednickiemu w celu dostarczenia go RR. Lednicki prowadził także inną korespondencję z organami systemu RR (listy z listopada 1917r.)⁶¹⁸.

W dniu 3.01.1918r. za pośrednictwem ck Poselstwa w Sztokholmie polscy działacze polityczni skupieni wokół byłej KL zwrócili się do RR z prośbą o objęcie zwierzchnictwa nad interesami polskimi w Rosji oraz o odpowiednie pełnomocnienie Lednickiego⁶¹⁹. RR wysłała do Lednickiego stosowny telegram⁶²⁰, a 15.01.1918r.⁶²¹ pismo proszące o zajęcie się losem wychodźców z Królestwa i przygotowaniem akcji powrotu do kraju. Jednocześnie zwróciła się o kontynuowanie prac rozpoczętych przez KL zapewniając refundację kosztów obliczonych na 36 tys. rubli miesięcznie. W piśmie tym RR zaznaczyła także swoje stanowisko wobec stworzenia polskich oddziałów wojskowych w Rosji oraz wskazała na celowość nawiązania kontaktu z jej mężami zaufania w Helsinkach i Kijowie. (J. Ziabicki i W. Skibniewski). Lednicki przebywał w tym czasie w Piotrogradzie a Ziabicki, który wraz z polskimi politykami znajdującymi się w Sztokholmie pismem z 3.01.1918r. zwrócił się do RR o podjęcie działań podobnych jak to wnosili działacze byłej KL. To właśnie przez niego Lednicki otrzymał pismo RR z 15.01.1918r.⁶²². W oparciu o zalecenia i prośby RR Lednicki i Ziabicki „...postanowili nazwać się Przedstawicielami Rady Regencyjnej”.

Potwierdzenie odbioru pisma z dnia 15.01.1918r. Lednicki przesłał RR dopiero 30.03.1918r. (wpłynęło do GCRR dopiero 15.05.1918r.)⁶²³. Zanim dotarło potwierdzenie Lednicki w końcu kwietnia przybył osobiście do Warszawy celem przedstawienia władzom polskim sytuacji w Rosji, uregulowania pozycji Przedstawicielstwa oraz uzyskania dyrektyw.

W dniu 22.04.1918r. odbył konferencje z Prezydentem Ministrów *Stecz-kowski*⁶²⁴, następnego dnia z RR⁶²⁵, a 24 i 25.04.1918r. z zainteresowanymi ministrami i Dyrektorem DS⁶²⁶. Lednicki przebywał w Warszawie do 26.05.1918r.⁶²⁷. W dniu 4.05.1918r. Rada Ministrów na wniosek Dyrektora DS uchwaliła instruk-

⁶¹⁸ GCRR - 90 k. 302.

⁶¹⁹ GCRR - 90 k. 22-24.

⁶²⁰ Dotarł on do Lednickiego za pośrednictwem Biura Prasowego DS w Sztokholmie - GCRR - 250 k. 31.

⁶²¹ PRM - 10 k. 14, I gabinet już na wstępie swych prac podjął próby nawiązania kontaktów z polskimi organizacjami w Rosji. W dniu 31.12.1917r. polecono A. Wieniawskiemu udanie się do Sztokholmu gdzie często przebywali przedstawiciele organizacji polskich działających w Rosji.

⁶²² List Lednickiego do Wędkiewicza, sprawozdanie Ziabickiego dla GRR z 15.04.1918r. (wpłynęło do GCRR 3.06.1918r.) - GCRR - 90, k. 180-209.

⁶²³ GCRR - 90, k. 146, 147.

⁶²⁴ MP nr 52 z 22.04.1918r.

⁶²⁵ MP nr 53 z 23.04.1918r.

⁶²⁶ MP nr 55 z 25.04.1918r., GCRR - 309 k. 1, 4-6.

⁶²⁷ GCRR - 90, k. 163.

cje dla przedstawicielstwa⁶²⁸ oraz etatyzację i budżet miesięczny⁶²⁹ zaś 6.05.1918r. na wniosek rządu z 3 i 4.05.1918r.⁶³⁰ RR wydała Lednickiemu oficjalny patent nominacyjny na jej przedstawiciela w Rosji⁶³¹.

Patent uppełnomocnił Lednickiego do „...sprawowania opieki nad obywatelami polskimi znajdującymi się na terenie Federacyjnej Rzeczypospolitej Rosyjskiej...” i ich mieniem oraz polecał podejmowanie „...w imieniu korony polskiej...” stosunków z rządem radzieckim odnośnie „mienia, funduszków, wierzytelności oraz depozytów stanowiących własność państwa polskiego gmin i korporacji publicznych do rozporządzenia państwa polskiego przekazać się mających...”.

Zlecono także organizowanie powrotów uchodźców. Ustalona przez Radę Ministrów w dniu 4 maja 1918r. etatyzacja Przedstawicielstwa Rady Regencyjnej w Rosji przewidywała: Przedstawiciela Rady Regencyjnej, Wydział Polityczny składający się z Rady Przedstawicielstwa, dwu sekretarzy, kierownika sekcji prasowej i dwóch urzędników, - Wydział Ekonomiczno-Finansowy (2 radców, referent i urzędnik), - Wydział Prawno-Konsularny (radca i referent) biuro tłumacza (5 osób), biuro przedstawicielstwa (10 urzędników) oraz 5 osób obsługi⁶³². W ramach przedstawicielstwa poza etatyzacją pracowało wiele osób na zasadach społecznych. Budżet miesięczny ustalono na 31 945 mk.

Przedstawicielstwo zainstalowało się od około 7.06.1918r. w Moskwie w domu Lednickiego przy ulicy Krywonikolski Zaulek 8. W Piotrogradzie natomiast pozostał starszy radca Przedstawicielstwa J. Żarnowski oraz Z. Rymowicz i H. Gliwicz jako eks-pozytura⁶³³. W dniu 4.07.1918r. w obecności przedstawicieli organizacji polskich w Moskwie arcybiskup mohylowski E. Ropp dokonał uroczystego poświęcenia placówki⁶³⁴.

Po rozpoczęciu działalności Przedstawicielstwa składało się ono z Wydziału I. - Ogólnego z biurem prasowym i kancelarią osobistą Przedstawiciela, II. - Ekonomiczno-Finansowego do którego należały sprawy z zakresu „nawiązywanie i rozszerzania stosunków handlowych między Polską a Rosją”, inicjatywy odnośnie utworzenia polsko-rosyjskiej Izby Handlowej i jej ekspozytur, towarzystw importowo-eksportowych, przygotowanie materiałów do traktatu handlowego, sprawy reewakuacji polskiego przemysłu banków itp., ochrona mienia polskiego w Rosji, III. - Prawny - realizujący ubezpieczenia i ochronę (w porozumieniu z Wydziałem II.) mienia polskiego, wydający paszporty i listy ochronne, uwierzytelniający dokumenty oraz sprawujący doradztwo prawne, IV. - Rozrachunkowy z Sekcją w Piotrogradzie w biurze ekspozytury

⁶²⁸ MP nr 64 z 7.05.1918r.

⁶²⁹ RM – 6 posiedz. 10 III gabinet z 4.05.1918r. k. 237.

⁶³⁰ RM – 6 posiedz. 9 III gabinet z 3.05.1918r. k. 215, RM – 6 posiedz. 10 III gabinet z 4.05.1918r. k. 233, 237.

⁶³¹ GCRR – 90, k. 143.

⁶³² W Przedstawicielstwie m.in. pracowali wówczas: J. Żarnowski, L. Wasserberger, K. Zaremba, W. Lednicki, J. Kuczyński – GCRR – 90 k. 233.

⁶³³ GCRR – 90, k. 235, 237.

⁶³⁴ PRM – 10 k. 114-118. Ogółem uczestniczyło 108 osób.

Przedstawicielstwa zajmujący się likwidacją instytucji ewakuowanych, archiwami oraz funduszami krajowymi, i V. reemigracyjny – Centralny Urząd Reemigracyjny Przedstawicielstwa (CUR)⁶³⁵. CUR działał na terenie Rosji podzielonej na 5 rejonów posiadał 22 punkty zdawcze oraz biura CUR obsługujące 44 gubernie i obwody⁶³⁶. Wydział Prawny przeorganizowano w czerwcu 1918r. w Wydział Prawno-Konsularny⁶³⁷. Istniało także odrębne stanowisko radcy prawnego Przedstawicielstwa⁶³⁸. Przedstawicielstwo posiadało pełnomocników w Twerze, Smoleńsku, Tule, Niżnym Nowgorodzie, Saratowie, Carycynie⁶³⁹.

Wśród warunków wywołanych sytuacją rewolucyjną w Rosji oraz polityką władz i urzędów radzieckich, Przedstawicielstwo przystąpiło do działalności skomplikowanej przez wspomniane warunki. Przede wszystkim ustalono dwa główne kierunki polegające na „czynieniu wszelkich wysiłków, ażeby utrwalić zasadę naszej odrębności państwowej oraz kompetencje prawne Przedstawicielstwa w rządzie Republiki Rosyjskiej, a także w sferze miarodajnych czynników politycznych i „po wtóre” prowadzeniu prac mających na celu „faktyczną i bezpośrednią obronę osoby i mienia naszych obywateli...”⁶⁴⁰.

Lednicki już w okresie wcześniejszym na bazie upoważnienia RR z 18.01.1918r. usiłował nawiązać kontakty oficjalne z rządowymi organami radzieckimi powiadając 4.04.1918r. Ludowy Komisariat Spraw Zagranicznych (LKSZ) o swym charakterze i pełnomocnictwach⁶⁴¹. Nota oraz rozmowy prowadzone między innymi z Joffem, Cziczerinem i Karachanem nie dały w pełni zadowolających rezultatów. Przedstawicielstwu przyznano jedynie prawo wysyłania kurierów i korespondencji oraz współpracy z władzami radzieckimi w sprawach organizowania powrotu uchodźców.

LKZS podkreślał przy tym prywatny charakter rozmów z Lednickim gdyż jak twierdzono „...uznaniu rządu polskiego przeszkadza ich (władz radzieckich ZJW) ideowe i klasowe stanowisko”. Sugerowano jednakże możliwość takiego uznania o ile odpowiedniego wsparcia udzieli poselstwo niemieckie. Nalegano przy tym na podjęcie ścisłych kontaktów z Komisariatem ds. polskich przy LKSZ⁶⁴². Stosunek władz radzieckich wobec Przedstawicielstwa był „...zasadniczo wrogi i nieprzychylny w konkretnych wypadkach...” i miał „...zazwyczaj charakter obstrukcji, ignorowania i szykanowania rządu polskiego i jego Przedstawicielstwa...”⁶⁴³.

⁶³⁵ Biuletyn Przedstawicielstwa, *op. cit.*, nr 1 z 4.08.1918r. GCRR – 90, k. 265, 266.

⁶³⁶ Por. podrozdział o MSW.

⁶³⁷ GCRR - 90 k. 284.

⁶³⁸ GCRR - 90 k. 265.

⁶³⁹ GCRR - 90 k. 287.

⁶⁴⁰ GCRR - 90 k. 235-237.

⁶⁴¹ GCRR - 90 k. 49.

⁶⁴² GCRR - 90 k. 45-46.

⁶⁴³ GCRR - 9 k. 235.

Wszelkie osiągnięcia tylko wtedy gdy uzyskiwały poparcie ze strony poselstwa niemieckiego⁶⁴⁴. Usiłowania Lednickiego trwały nadal i po uzyskaniu skierowania przez Poselstwo niemieckie do władz radzieckich specjalnej noty dyplomatycznej (nota Helfericha)⁶⁴⁵ około połowy września 1918r rząd radziecki uznał *de facto* Przedstawicielstwo Polskie⁶⁴⁶. Świadczyło o tym pismo-komunikat Szefa Wydziału Środkowej Europy LKSZ K. Radka z 14.09.1918r. zawiadamiające, że w przypadku „aresztowania obywatela polskiego Komisariat będzie zawiadamiał Przedstawicielstwo...”, uprawnione w związku z tym do obrony uwięzionego⁶⁴⁷.

Przedstawicielstwo wysyłało także w tym okresie delegata do radzieckiej Komisji Mieszanej dla spraw uchodźców⁶⁴⁸. Uznanie *de iure* nastąpiło w pierwszych dniach listopada 1918r., kiedy to około 6 - 7.11.1918r. rząd radziecki zwrócił się do rządu Królestwa Polskiego z propozycją ustanowienia swego Poselstwa w Warszawie. Uczyniono to w sposób bezpośredni. Rozmów ze strony polskiej w tym czasie nie podjęto gdyż trwało prowizorium rządowe⁶⁴⁹.

Strona radziecka proponowała przedstawiciela dyplomatycznego w osobie J. Marchlewskiego⁶⁵⁰.

Materiały dotyczące całokształtu działalności Przedstawicielstwa nie zachowały się. Z uwag poczynionych wyżej a prezentujących nieprzychylnie stanowisko, władz radzieckich do Przedstawicielstwa wynikała możliwość jego działania. Stąd też najistotniejszymi zadaniami Przedstawicielstwa stała się prawna ochrona Polaków przebywających w Rosji oraz organizowanie reemigracji⁶⁵¹. Pierwszym z tych zagadnień zajmował Wydział Prawno-Konsularny Przedstawicielstwa i jego ekspozytury⁶⁵². Łącznie w okresie do 1.09.1918r. załatwiono w tym Wydziale sprawy „kilkunastu tysięcy osób”. Między innymi wydano listy ochronne i paszporty, interweniowano na rzecz reklamowania od poboru do Armii Czerwonej obywateli Królestwa, kilkaset razy interweniowano u władz radzieckich w sprawach ochrony życia, wolności lub mienia obywateli polskich, asystowano na wezwanie zainteresowanych przy rewizjach, wystosowano kilkadziesiąt not do Komisarzy Ludowych różnych resortów, prowadzono czynności notarialne oraz wydawano opinie prawne⁶⁵³.

⁶⁴⁴ *Ibidem*, k. 236.

⁶⁴⁵ Mirbach zginął w zamachu terrorystycznym.

⁶⁴⁶ Raport Lednickiego do RR z 17.09.1918r. GCRR - 90 k. 254.

⁶⁴⁷ Biuletyn Przedstawicielstwa, *op. cit.*, nr 8 z 29.09.1918r. GCRR - 93 k. 1-20.

⁶⁴⁸ Por. podrozdział o MSW.

⁶⁴⁹ RM - 8 posiedz. 2 V gabinet z 7.11.1918r. k. 274.

⁶⁵⁰ MP nr 200 z 11.11.1918r.

⁶⁵¹ Por. podrozdział o MSW.

⁶⁵² GCRR - 90 k. 284-287.

⁶⁵³ Rząd Świeżyńskiego na swym posiedzeniu w dniu 1.11.1918r. uchwalił jednogłośnie „... pozostawić A. Lednickiego na stanowisku Przedstawiciela Rady Regencyjnej w Moskwie jako najbardziej odpowiedniego na to stanowisko ...” – RM – 8, 8 posiedz. IV gabinetu z 1.11.1918r. k. 258 b.

Nie zachowały się (w Polsce) archiwalia Przedstawicielstwa. Literatura przedmiotu wspomina o nim wrywkowo. Zapewne jakaś część materiałów znajduje się w aktach MSZ. Z punktu widzenia naszego tematu należy sądzić, że konflikt polsko-radziecki jaki trwał do chwili odzyskania niepodległości ograniczył działalność Przedstawicielstwa chociaż biorąc za przykład inne instytucje utworzone przez RR można z dużą dozą prawdopodobieństwa założyć, że prace Przedstawicielstwa wykorzystano przy organizacji placówki dyplomatycznej w Moskwie w okresie późniejszym. Lednickiego, jako Przedstawiciela RR o charakterze Posła polskiego odwołał J. Piłsudski dopiero z dniem 18.04.1918r.

c) Inne placówki zagraniczne – Przedstawicielstwo w Finlandii

Pierwszy krok dla ustanowienia placówki w Helsinkach uczyniony został przez RR podobnie jak w przypadku placówki rosyjskiej 15.01.1918r. Tego bowiem dnia wystawiono J. Ziabickiemu pismo „proszące” o „zajęcie się w porozumieniu z organizacjami polskimi losem wychodźców z Królestwa i przygotowaniem projektu ich stopniowego powrotu do kraju...” i stała informację o podejmowanych działaniach. Zalecono także kontakt z placówkami w Rosji i na Ukrainie⁶⁵⁴. Jak już wspomnieliśmy wyżej Ziabicki przyjął nazwę powierzonego mu urzędu - przedstawiciela Rady Regencyjnej w Finlandii⁶⁵⁵. Ziabicki współpracował blisko z Lednickim uzyskując od niego fundusze, w oparciu o które wynajął lokal w Helsinkach oraz zaangażował trzech współpracowników. W Finlandii w owym okresie przebywało około 3 tys. Polaków znajdujących się w znacznie lepszej sytuacji politycznej i materialnej aniżeli w Rosji czy na Ukrainie. Rządy fińskie (tak „biały” jak i „czerwony”) były do Przedstawicielstwa pozytywnie ustosunkowane i uznawały... jego neutralność...⁶⁵⁶.

Konkretne i bardziej oficjalne pełnomocnictwo RR nadała Przedstawicielowi w Finlandii 25.05.1918r. Treść określającego je dokumentu była niemal identyczna z tą jaką przekazano Przedstawicielowi w Rosji⁶⁵⁷, który zresztą przekazał dokument Ziabickiemu w drodze powrotnej z Warszawy do Moskwy⁶⁵⁸. Działalność Przedstawicielstwa w Finlandii odbywała się niemal w atmosferze przyjaźni bez najmniejszych konfliktów z władzami fińskimi i przy stałym poparciu Poselstwa niemieckiego⁶⁵⁹. Zasadniczo treścią tej działalności była organizacja wyjazdu uchodźców polskich do Królestwa lub innych państw⁶⁶⁰. O stosunkach z organami Republiki Finlandzkiej może świadczyć fakt,

⁶⁵⁴ PRM - 10 k. 16.

⁶⁵⁵ GCRR - 90 k. 180-209.

⁶⁵⁶ *Ibidem.*

⁶⁵⁷ GCRR - 90 k. 164.

⁶⁵⁸ GCRR - 90 k. 163.

⁶⁵⁹ GCRR - 90 k. 141.

⁶⁶⁰ Por. rozdział o MSW.

że Senat Fiński uhonorował Przedstawiciela za jego działalność Orderem Wolność II klasy⁶⁶¹, rząd traktował go jako oficjalnego przedstawiciela władz polskich zaś Polaków za „obywateli przyjaznego państwa”⁶⁶².

Po zakończeniu akcji reemigracyjnej Ziabicki przybył do Warszawy podejmując pracę w już utworzonym MSZ, w którym na mocy decyzji Naczelnika Państwa objął funkcję Szefa Sekcji⁶⁶³.

– Placówka na Ukrainie

Równocześnie z pismami do Lednickiego i Ziabickiego z 15.01.1918r. RR „prosiła” Wacława Skibniewskiego o „...zajęcie się losem wychodźców z Królestwa... w porozumieniu z instytucjami polskimi...” przekazywanie informacji oraz „ścisły kontakt z Lednickim i Ziabickim”⁶⁶⁴.

Skibniewski jak należy sądzić nie rozwinął działalności urzędowej gdyż pismo RR dotarło do niego dopiero 16.08.1918r. i zastało go nie w Kijowie lecz w miejscowości Andrejówka na Podolu⁶⁶⁵. W aktach GCRR poza potwierdzeniem otrzymania pisma brak jakiegokolwiek korespondencji Skibniewskiego z DS.

W dniu 5.10.1918r. na wniosek dyrektora DS⁶⁶⁶ pełnomocnictwo „...do opieki nad obywatelami polskimi znajdującymi się na Ukrainie... w imieniu Korony Polskiej...” otrzymał St. Wańkowicz⁶⁶⁷. Pełnomocnictwo w trzy tygodnie później zamieniono na dokument akredytujący Wańkowicza jako Posła nadzwyczajnego i ministra pełnomocnego przy Hetmanie „Wielkiej Dzierżawy Ukraińskiej” P. Skoropadskim⁶⁶⁸. I w tym przypadku brak w cytowanym zespole akt śladu korespondencji z Kijowa. Być może i tu pierwsza o dyplomatycznej nomenklaturze nominacja pozostała na papierze gdyż Skoropadskiego w dniu 14.01.1918r. obalił „burżuazyjny” *Dyrektoriat* a jego z kolei bolszewicy⁶⁶⁹.

– Placówka w Rydze

W odróżnieniu od wyżej przedstawionych, w Rydze ustanowiono przedstawiciela uppełnomocnionego nie przez RR lecz przez Radę Ministrów.

Został nim w dniu 6.06.1918r. powołany na wniosek dyrektora DS. Stanisław Strakacz, któremu powierzono „...zajęcie się losem wszystkich w ogóle obywateli

⁶⁶¹ GCRR – 90 k. 291.

⁶⁶² GCRR – 90 k. 290.

⁶⁶³ MP nr 236 z 23.12.1918r.

⁶⁶⁴ PRM - 10 k. 15.

⁶⁶⁵ GCRR - 91 k. 79.

⁶⁶⁶ GCRR - 91 k. 81, 82.

⁶⁶⁷ GCRR - 91 k. 82.

⁶⁶⁸ GCRR - 91 k. 90. Rząd Skoropadskiego był zainteresowany utworzeniem przedstawicielstwa w Warszawie. Rząd polski odmówił motywując to „...niemożności a utrzymywania stosunków dyplomatycznych w ścisłym znaczeniu...: - RM – 8 posiedz. 57 III gabinet z 3.10.1918r. k. 1.

⁶⁶⁹ I. Ichnatowicz, *op. cit.*, s. 192.

polskich którzy wracają lub pozostają w Rydze lub pobliskich miejscowościach...” St. Strakacz został skierowany na Łotwę prawdopodobnie dlatego, iż już wcześniej z ramienia Sekcji Ogólnej MSW zajmował się akcją reemigracyjną na tamtych terenach⁶⁷⁰.

Sądzymy, że w tym przypadku sprawy placówki ograniczyły się do organizowania reemigracji a brak upoważnienia sankcjonowanego przez RR sugeruje doraźność powierzonego stanowiska.

– Placówka w Niemczech

Placówka berlińska powstała na bazie Biura Prasowego NKN, kierowanego przez współpracującego z *Polonią* w tym mieście Wilhelma Feldmana⁶⁷¹.

W okresie intensywnych działań na rzecz udziału reprezentacji polskiej w rokowaniach brzeskich, Rada Ministrów na swym 6 posiedzeniu w dniu 17.12.1917r. uchwaliła pilną potrzebę „...delegowania upoważnionych przedstawicieli rządu polskiego do Berlina i Wiednia dla popierania interesów polskich...”⁶⁷². Następnego dnia wytypowano trzy kandydatury: Alfreda Morsztyna, Stefana Dembińskiego i Gustawa Simona⁶⁷³. Decyzji nie podjęto prawdopodobnie na skutek negatywnej opinii RR co do kandydatów. W dniu 7.01.1918r. rząd postanowił powierzyć stanowisko „Delegata Rządu Polskiego w Berlinie – Panu Janickiemu...”⁶⁷⁴. Uchwały tej nie wykonano z uwagi na rysujące się poważne komplikacje polityczne w wyniku trwających rokowań pokojowych w Brześciu. W Berlinie pozostawał nadal W. Feldman bez bliższego sprecyzowania zadań i rangi placówki. Sytuacja pozostawała bez zmiany do połowy maja 1918r., kiedy rząd berliński zażądał usunięcia Feldmana z placówki⁶⁷⁵. Nie znamy powodów dla których Niemcy zajęli takie stanowisko. W tym stanie rzeczy Rada Ministrów na wniosek dyrektora DS podjęła decyzję o wysłaniu do Berlina jako przedstawiciela rządowego Macieja Radziwiłła wraz z przydanym mu do pomocy Adamem Ronikerem oraz dwoma urzędnikami DS i specjalnie zaangażowanym dziennikarzem⁶⁷⁶.

⁶⁷⁰ PRM - 10 k. 78.

⁶⁷¹ GCRR - 241 k. 5-32.

⁶⁷² RM - 5 posiedz. 6 I gabinet z 7.12.1918r. k. 25.

⁶⁷³ RM - 5 posiedz. 7 I gabinet z 18.12.1918r. k. 29.

⁶⁷⁴ RM - 5 posiedz. 12 I gabinet z 7.01.1918r.

⁶⁷⁵ W. Feldman oraz współpracujący z nim Żychliński prowadzili bardzo ożywioną działalność wśród miarodajnych kół parlamentu Rzeszy. Między innymi uzyskali przychylną ugrupowań centrowych i socjal-demokracji podczas debaty nad traktatem pokojowym z Ukrainą. Wówczas to sfery polskie w Berlinie wystąpiły do Warszawy o ustanowienie „stałego dyplomatycznego reprezentanta rządu” dla dalszego wzmocnienia skuteczności działania - sprawozdanie kpt. Drewnowskiego z podróży do Berlina 18-21.02.1918r. - GCRR - 250 k. 15-19. W. Feldman za swą działalność uzyskał specjalne podziękowanie od RR - GCRR - 27 k. 16.

⁶⁷⁶ RM - 6 posiedz. 12 III gabinet z 13.06.1918r. k. 280.

Pełnomocnictwo M. Radziwiłł i A. Roniker otrzymali wspólnie⁶⁷⁷. Powierzono im „...przedstawicielstwo interesów polskich w Berlinie”, reprezentowanie wobec rządu niemieckiego „zapatrywań” władz polskich oraz odpowiednio do wskazówek DS „...przyczynianie się do urzeczywistniania programu Rządu Królestwa Polskiego zarówno w sprawach ogólnej polityki narodowej jak i w specjalnych kwestiach związanych z budową państwa polskiego, mając zawsze na oku zacieśnienie (tu słowo nieczytelne - Z.J.W) między obu narodami...” . Przekazano im także kierownictwo akcją prasową oraz zalecano „...ochronę robotników obywateli Królestwa Polskiego w Niemczech, jako też (opiekę Z.J.W) nad jeńcami Polakami z armii rosyjskiej⁶⁷⁸.

Placówka berlińska jak można wnosić z wypowiedzi składanych na posiedzeniach Rady Ministrów oraz tekstów nadruków na sprawozdaniach nadsyłanych do Warszawy, nosiła nazwę „Przedstawicielstwa Królewsko-Polskiego Rządu w Berlinie”⁶⁷⁹.

Sądząc z raportów i sprawozdań M. Radziwiłł z nieznanymi nam powodów przestał urzędować w Placówce. Funkcjonował natomiast Roniker, pozostając w kontakcie z Urzędem Rzeszy ds. Zagranicznych (MSZ)⁶⁸⁰. On także uczestniczył w rozmowach jakie w Berlinie prowadził dyrektor DS z najwyższymi czynnikami Niemiec i Austro-Węgier w sierpniu 1918r.

Około 30.10.1918r. Rada Ministrów powołała nowego Przedstawiciela rządu w Berlinie Seweryna Światopełk-Czetwertyńskiego⁶⁸¹. Mniej więcej w tym samym czasie około 10.10.1918r. DS przedstawił rządowi wniosek w sprawie wystąpienia do władz Rzeszy i Austro-Węgier o nadanie funkcjonującym w stolicach tych państw placówkom polskim rangi poselstw z pełnymi prerogatywami dyplomatycznymi. Z uwagi na sytuację polityczną rządu polskiego w kraju (kryzys gabinetowy) oraz całokształt ogólnej sytuacji politycznej rząd wstrzymał się z podjęciem kroków w tej mierze⁶⁸². Nowy (IV - ty) gabinet również nie dokonał posunięć w tej sprawie. Placówka berlińska pracowała zgodnie z instrukcjami przekazywanymi jej przez DS później MSZ przesyłając do Warszawy regularnie bardzo szczegółowe raporty sytuacyjne i sprawozdania z podejmowanych czynności. Utrzymywała ścisły kontakt z polskim środowiskiem w stolicy Rzeszy i poza nią⁶⁸³, kontaktowała się z władzami i organami niemieckimi zgodnie z zaleceniami Warszawy. Wobec zwiększających się zadań zwłaszcza u schyłku wojny skład placówki począwszy od około 1.10.1918r. powiększono o dalszych dwu radców oraz włączenie do prac na zasadach społecznych

⁶⁷⁷ PRM - 1 k. 47 (nie zachował się oryginał lecz projekt bez daty - około połowy maja - podpisany przez dyrektora DS. i Steczkowskiego, przygotowany do podpisu przez RR).

⁶⁷⁸ *Ibidem*.

⁶⁷⁹ Sprawozdanie A. Ronikera z 30.09.1918r. - GCRR - 307 k. 1 -19.

⁶⁸⁰ *Ibidem*, pismo do księcia Hatzfelda cesarskiego radcy poselskiego - referenta Urzędu ds. zagranicznych ds. polskich z 17.09.1918r. - PRM - 10 k. 143-144, RM-8 posiedz. 59 III gabinet z 10.10.1916r. k. 16.

⁶⁸¹ MP nr 198 z 30.10.1918r.

⁶⁸² RM - 8 posiedz. 59 III gabinet z 10.10.1918r. k. 16.

⁶⁸³ W tym z Kolem Polskim w Sejmie Rzeszy (Korfanty) - GCRR - 307 k. 19.

„...trzech-czterech młodych ludzi bezpłatnych, którzy przyszli ...pomagać...”⁶⁸⁴. Na utrzymaniu niezmienionego statusu Przedstawicielstwa (nie podnoszenie rangi) u schyłku cesarstwa zaważyło naszym zdaniem przewidywanie istotnych zmian politycznych w Niemczech reorientacji RR po wydaniu orędzia z 7.10.1918r. oraz ujęcie rządów w Królestwie po 23.10.1918r. przez polityków endeckich.

– Placówka w Wiedniu

Podobnie jak berlińska została utworzona na bazie biura prasowego NKN kierowanego przez Tytusa Filipowicza⁶⁸⁵. Nadanie tej placówce statutu „pełnomocnionego przedstawicielstwa rządu” rozważano na wstępie prac I-gogabinetu, na posiedzeniu Rady Ministrów w dniu 17.12.1917r.⁶⁸⁶. Z tych samych powodów co w przypadku poprzednich placówek, z uwagi na reperkusje brzeskie⁶⁸⁷ nie uczyniono tego poprzestając na wysłaniu do Wiednia delegata DS⁶⁸⁸. Delegat w intencji rządu Królestwa miał pełnić rolę analogiczną do wykonywanej przez ck delegata MSZ w Warszawie. Podniesienie rangi „delegatury” nastąpiło 7.06.1918r. W dniu tym powierzono Stefanowi Przeździeckiemu „...przedstawicielstwo interesów polskich w Austro-Węgrzech...” i „...tym charakterze reprezentowanie zarówno wobec rządu wspólnego Monarchii jak i wobec rządów Austriackiego i Węgierskiego...” zapatrywać władz polskich Królestwa. Pozostałe zalecenia Przedstawicielstwa zostały sformułowane w sposób identyczny jak dla placówki w Berlinie, dodając kompetencje w zakresie przejścia opieki nad sprawami reemigracji z Rosji, jeńcami Polakami z armii rosyjskiej oraz byłymi żołnierzami Polskiego Korpusu Posiłkowego. Przedstawicielstwu podporządkowano „placówki” DS działające w Budapeszcie, Krakowie i Lwowie.

Niewielka ilość dokumentów zachowanych w aktach GCRR a dotyczących przedstawianej placówki nie pozwala na jej bliższe scharakteryzowanie. Działalność Przedstawicielstwa w Wiedniu była o tyle nietypowa o ile polska polityka w Monarchii szła w znacznej mierze własnym torem reprezentowanym głównie przez ugrupowania polskie reprezentowane w wiedeńskim parlamencie. Przedstawicielstwo utrzymywało kontakty z posłami Koła Polskiego w tym parlamencie.

– Inne placówki

Pozostałe placówki to instytucje powstałe na Bazy Biur Prasowych NKN przejętych przez DS. Jak można wywnioskować z komunikatu tego Departamentu odnośnie placówki w Hadze, nosiły one nazwy Biur Departamentu Stanu. Spośród nich na szczególną uwagę zasługuje Biuro w Szwajcarii. Miało ono swój odrębny

⁶⁸⁴ GCRR - 307 k. 21.

⁶⁸⁵ GCRR - 241 k. 5-32.

⁶⁸⁶ RM - 5 posiedź. 6 I gabinet z 17.12.1917r. k. 25.

⁶⁸⁷ Był to okres praktycznego zerwania stosunków przez RR z rządem austro-węgierskim.

⁶⁸⁸ GCRR - 250 k. 50.

od pozostałych charakter jeszcze w okresie podlegania NKN i określane było jako „Misja polityczna”. Sytuację organizacyjną „Misji” rząd Królestwa uregulował w końcu maja 1918r. powierzając 25.05.1918r. szefowi tej placówki Michałowi Rostworowskiemu „...przedstawicielstwo interesów polskich w Szwajcarii... reprezentowanie zapatrywań...” rządowych oraz przyczynianie się do propagowania „programu rządowego”. Rostworowskiemu podporządkowano działające w Bernie Biuro Prasowe oraz inną pozostałość po NKN, tamtejsze Biuro Ekonomiczne. Z Biur Przedstawicielstwa w Szwajcarii korzystał pierwszy rząd niepodległy. Najprawdopodobniej było tak i z innymi placówkami. Szczegółowe badania w tym zakresie przekraczają ramy niniejszej pracy.

10.4. Ogólna charakterystyka działalności i znaczenie Departamentu Stanu

Pomimo formalnego usytuowania DS na pozycji równorzędnej z tworzonymi ministerstwami odegrał on rolę bardziej znaczącą aniżeli niektóre z resortów. Rola ta zwiększyła się zwłaszcza gdy kierownictwo DS objął J. Radziwiłł posiadający cenne kontakty w sferach politycznych państw centralnych. Prowadził on wielokrotnie rozmowy i pertraktacje z najwyższymi czynnikami rządowymi tych państw. Na tym tle kręgi opozycyjne wobec systemu organów RR a nawet politycy bezpośrednio w nich działający, krytycznie a nawet wrogo odnosili się do przedsięwzięć DS a zwłaszcza jego kierownika zarzucając mu działalność w kierunku jednostronnego powiązania losów powstającej państwowości z mocarstwami centralnymi a zwłaszcza z Niemcami.

RR z kolei wysoko ceniła działalność DS jako urzędu i J. Radziwiłła osobie, który pomimo faktycznego oscylowania w trakcie swego urzędowania w kierunku orientacji na Niemcy i Austro-Węgry potrafił zdobyć się na takie kierowanie załączkami polskiej dyplomacji iż nie dawała ona wiążących zobowiązań oraz w momencie zwrotnym wojny zainspirował niepodległościowe Orędzie RR z 7.10.1918r. Działania DS były wielorakie i z jednej strony koncentrowały się na zagadnieniach bieżących takich jak interwencje w sprawach jeńców Polaków, osób internowanych i robotników przymusowych oraz opracowywaniu studiów i materiałów w sprawach takich jak traktaty pokojowe zawierane przez mocarstwa centralne na wschodzie, położenia wojsk polskich organizowanych na terenie Rosji oraz innych przygotowywanych na potrzeby RR lub rządu przed podjęciem ważniejszych decyzji czy inicjatyw politycznych. Z drugiej strony prace podejmowane przez DS dotyczyły ograniczonej rzeczywistości możliwościami działalności zbliżonej do dyplomatycznej.

Nie wykluczono przy tym prób nawiązania bliższych stosunków ze zgoła przeciwną orientacją polityki polskiej – KNP. Ciekawym przyczynkiem do uchwycenia trendu politycznego RR stymulowanym w znacznej mierze przez DS są protokoły z posiedzenia Rady Koronnej odbytej w dniach 19 i 28.08.1918r. podczas których omawiano wyniki rozmów J. Radziwiłła w Berlinie i Wiedniu. Trzeba zaznaczyć w tym miejscu, że kierunek „dyplomacji” DS do czasu kryzysu państw centralnych rozwijał się wokół osi wytyczonej przez źródło jakim był akt 5 listopada oraz sytuacji wynika-

jącej z opanowania Europy wschodniej przez wojska cesarskie. W tym kontekście należy także oceniać inicjatywę rządu Królestwa wyrażoną w nocie z 29.04.1918r. do rządów Niemiec i Austro-Węgier. Zmiana ogólnej sytuacji politycznej w Europie wpłynęła na skryształowanie poglądów RR wyrażonych we wspomnianym Orędziu. Z tą chwilą zasadniczo ukierunkowany został jednoznacznie cel prac omawianego resortu - już wówczas Ministerstwa Spraw Zewnętrznych, przejętego zresztą przez odmienną ekipę polityczną - endecję.

11. Komisja Wojskowa

– Ministerstwo Spraw Wojskowych (KW-MSWoj)

11.1. Uwagi wstępne

Komisja Wojskowa została przejęta w całości i bez jakiegokolwiek reorganizacji wstępnej od KP TRS. Dekret o tymczasowej organizacji władz sytuował ją na równi z DS oraz Komisją Urzędniczą⁶⁸⁹. Art. 20 Dekretu podporządkowywał KW bezpośrednio Prezydentowi Ministrów oraz ustalał dyspozycję przekształcenia jej w bliżej nie określony „Wydział Wojskowy” co jednakże nigdy nie nastąpiło. KW, poza Komisją Urzędniczą była jednym organem systemu RR, dla którego Dekret nie precyzował zakresu działalności i kompetencji. Jeszcze w ramach systemu organów TRS KP TRS na czele KW odmiennie aniżeli departamentów nie stał dyrektor lecz „Referent Komisji Wojskowej” przy czym nie oznaczało to rangi urzędnika a stanowiło określenie osoby kierującej pracami i referującej ich wyniki szefom tych instytucji lub plenum TRS KP TRS. Pierwszym „referentem” KW był J. Piłsudski a po jego odejściu TRS co nastąpiło na początku lipca 1917r. - Ludwik Górski, który wraz z całym aparatem KW przeszedł do organów systemu RR i traktowany był jako dyrektor tego organu. Personel, który zaczynał pracę w KW rekrutował się głównie spośród oficerów oddelegowanych w tym celu przez Komendę Legionów Polskich⁶⁹⁰.

Stan taki utrzymywał się w okresie późniejszym z tym, że wojskowi pracujący w KW przestali podlegać funkcjonalnie dowództwu rozwiązanych Legionów a przeszli na stan utworzonej w Królestwie tzw. Polskiej Siły Zbrojnej (PSZ, zwanej także „Polnische Wehrmacht”) podległej Generalnemu Gubernatorowi Warszawskiemu jako Naczelnemu dowódcy PSZ. Dyrektor Górski pełnił swój urząd do czasu dymisji gabinetu J. Kucharzewskiego. Jego odejście miało jednak nieco inny charakter aniżeli członków rządu, gdyż początkowo zgodnie z podległością służbową składał ją dwukrotnie na ręce Prezydenta Ministrów. Nie znamy powodów nie przyjęcia dymisji przez premiera. Sądzić należy, że dla podkreślenia równego traktowania KW jak ministerstwa zalecono zwrócenie się formalne do RR co nastąpiło 22.03.1918r.⁶⁹¹.

⁶⁸⁹ Organ przygotowujący i szkolący urzędników dla władz polskich w Królestwie Polskim utworzony przez TRS.

⁶⁹⁰ W. Suleja, *op. cit.*, s. 270.

⁶⁹¹ GCRR - 257 k. 2.

W okresie prowizorium rządowego A. Ponikowskiego, nie powołano szefa KW zlecając nadzór nad jej pracami kierownikowi rządu. Nowego Dyrektora, RR powołała w dniu 17.04.1918r. w trzynastcie dni po utworzeniu gabinetu J.K. Steczkowskiego. Dyrektorem został były członek TRS, Naczelnik Milicji Miejskiej Warszawy Franciszek Radziwiłł a jego zastępcą oddelegowany z PSZ płk. Marian Januszajtis⁶⁹² były dowódca II Brygady Legionów. Podczas prób dotyczących utworzenia na początku października 1918r. rządu koalicyjnego podobnie jak w przypadku większości szefów resortów RR podpisała odwołanie Fr. Radziwiłła z zajmowanego stanowiska⁶⁹³ zamierzając powierzyć je Antoniemu Humnickiemu⁶⁹⁴. Do zmiany na stanowisku w tym czasie jednak nie doszło wobec nie wdrożenia decyzji RR. O okolicznościach pisaliśmy w rozdziale o Radzie Ministrów. F. Radziwiłła odwołano łącznie z całym III - cim gabinetem co nastąpiło 23.10.1918r.⁶⁹⁵. W IV - tym gabinecie (J. Świeżyńskiego) oczekując na zwolnienie Piłsudskiego z więzienia w Magdeburgu nie powołano Ministra Spraw Wojskowych⁶⁹⁶ ograniczając się do mianowania Szefem Sekcji w tym resorcie płk. Jana Wroczyńskiego i powierzeniu mu przez RR funkcji „p.o. kierownika Ministerstwa Spraw Wojskowych”⁶⁹⁷, którą miał on sprawować pod „...ogólnym nadzorem...” gen. T. Rozwadowskiego, szefa utworzonego w tym czasie urzędu Szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego⁶⁹⁸. Wroczyński pełnił powiezoną mu funkcję również w V - tym - ostatnim gabinecie utworzonym przez RR jako kierownik Ministerstwa, w randze Podsekretarza Stanu⁶⁹⁹ kontynuując ją w rządzie niepodległym J. Moraczewskiego, z krótką przerwą formalną⁷⁰⁰ gdy ministrem był Piłsudski, przejmując stanowisko po Piłsudskim w dniu 22.11.1916r.⁷⁰¹ Do 27.02.1919r. był kierownikiem Ministerstwa Spraw Wojskowych w rządzie Paderewskiego⁷⁰².

11.2. Organizacja

W początkowym okresie swego istnienia KW organizacyjnie dzieliła się na referaty. Były to: Referat prac przygotowawczych, Spraw bieżących i statystyczno-ewidencyjnych z wydzielonym podreferatem „słownictwa wojskowego”,

⁶⁹² MP nr 48 z 17.04.1918r. GCRR - 259 k. 4-6.

⁶⁹³ GCRR - 107 k. 51.

⁶⁹⁴ GCRR - 107 k. 75.

⁶⁹⁵ GCRR - 259 k. 8.

⁶⁹⁶ Dekret RR z 26.10.1918r. - GCRR - 258 k. 1, Dziennik Praw nr 14 poz. 30 MP nr 101 z 2.11.1918r.

⁶⁹⁷ RM-8 posiedz. 66 IV gabinet z 25.10.1918r. k. 132.

⁶⁹⁸ MP nr 190 z 31.10.1918r.

⁶⁹⁹ MP nr 194 z 5.11.1918r.

⁷⁰⁰ 3 posiedz. rządu niepodległego - RM - 8 posiedz. 3 z 19.11.1918r. k. 326 (przejściowo pełnił te funkcję J. Piłsudski - RM - 8 posiedz. 4 z 20.11.1918r.).

⁷⁰¹ MP nr 210 z 22.11.1918r.

⁷⁰² I. Ichnatowicz, *op. cit.*, s. 100.

Wychowania wojskowego, Przemysłu wojennego oraz Opieki⁷⁰³. Biuro KW mieściło się w Warszawie przy ul. Zgoda 10. Według stanu na dzień 1.10.1917r. w KW pracowało 17 osób. Jedenaście z nich posiadało obywatelstwo austriackie (proweniencja legionowa). W tym czasie strukturalnie KW składała się już z Wydziałów. Był to: Wydział I. - Studiów nad wojskowością polską, II. - Propagandy i prasy, III. - bez sprecyzowanej nazwy i IV. - Przemysłu wojennego. Kierownikami poszczególnych wydziałów – „referentami” byli: prof. W. Tokarz, M. Dąbrowski, A. Maciesza, H. Eile⁷⁰⁴.

Po nominacji Fr. Radziwiłła KW uległa dalszej reorganizacji, utworzono w jej ramach „Działy”⁷⁰⁵ – I. - Centralny - zajmujący się „sprawami wojskowo-politycznymi oraz całkowitą organizacją przyszłego wojska”, II. - Naukowy - wydający miesięczniki „Bellona” i „Wiarus” a także zajmujący się tłumaczeniem podręczników wojskowych, prowadzeniem biblioteki i archiwum KW, szkołami dla analfabetów w wojsku oraz „sprawami kulturalno-oświatowymi”, III. - Wojskowo-gospodarczy (w organizacji) - przewidziany do prowadzenia ewidencji zakładów przemysłowych nadających się do przystosowania do produkcji na potrzeby wojska oraz pośredniczący w zlecaniu takiej produkcji przez władze okupacyjne, oraz IV. - Opieki kontynuujący prace podobnej komórki zorganizowanej jeszcze w układzie organów TRS, lecz o poszerzonym zakresie działania wobec zwiększenia się skali problemu głównie na skutek konieczności zajęcia się wojskowymi z polskich Korpusów Wschodnich. Wydział prowadził także ewidencję Polaków jeńców wojennych przebywających na terenie Niemiec i Austro-Węgier.

W ramach tego Wydziału powołano „Pododdział pracy” zajmujący się pomocą dla byłych wojskowych przy znajdowaniu zatrudnienia. Wydział V. – „Instytut geograficzno-mierniczy” zajmował się szkoleniem osób przewidzianych do służby jako typografowie. KW w omawianym okresie z uwagi na nie sprzyjającą samodzielnemu rozwojowi odnośnie administracji wojskowej sytuacji politycznej rozwinęła swą działalność głównie w działach Opieki i Naukowym. W celu przystosowania tego organu do zadań przewidzianych dla „przyszłego Ministerstwa Wojny”⁷⁰⁶ w kwietniu 1918r. przystąpiono do kolejnej reorganizacji.

W dniu 30.04.1918r. Dyrektor KW przedstawił Radzie Ministrów „Projekt prowizorium organizacji Komisji Wojskowej”⁷⁰⁷, który został przez rząd zaaprobowany. Projekt ten zmierzający w kierunku „...przygotowania do objęcia w przyszłości całego zakresu funkcji Ministerstwa Wojny” zakładał wewnętrzną organizację urzędu na wzór organizacji wojskowej przy czym zamierzano posłużyć się wzorem „...pruskiego Ministerium Wojny”. Zakładano przy tym, że należy dążyć by poza

⁷⁰³ W. Suleja, *op. cit.*, s. 290-294.

⁷⁰⁴ GCRR - 8 k. 10, 11 (w KW pracowali w tym okresie prof. W. Tokarz oraz późniejszy komendant Policji Państwowej płk J. Jegrym-Maleszewski).

⁷⁰⁵ Notatka F. Radziwiłła “o dokonanych i zamierzonych pracach Komisji Wojskowej” - GCRR - 257 k. 9-11.

⁷⁰⁶ GCRR - 257 k. 9.

⁷⁰⁷ RM - 6 posiedz. 8 III gabinet z 1.05.1918r. k. 207-210.

personalem pomocniczym, główny trzon personalnej obsady organu stanowili wojskowi o odpowiednich kwalifikacjach⁷⁰⁸. Było to jednak w danym okresie niewykonalne wobec sprawowania pełnej kontroli nad zagadnieniami wojskowymi przez Niemców. Organizacja tymczasowa odnosiła się zatem do możliwości bieżących i możliwości potencjalnych. Wzorem Ministerstw KW została podzielona na Sekcje, te z kolei na „Działy”. Utworzono cztery Sekcje:

I. - Centralną pod kierownictwo płk. Januszajtisa, która zajmowała się - w Dziale I - prowadzeniem adiutantury RR, organizacją, strukturą wewnętrzną i etatyzacją KW, zagadnieniami ogólnoadministracyjnymi oraz współdziałaniem z „innymi ministerstwami” i Inspekcją Wyszkożenia PSZ⁷⁰⁹, - w Dziale II - kierowanym przez płk. J. Jegrym-Maleszewskiego – sprawami personalnymi KW, dyscyplinarnymi, gospodarczymi oraz prowadzeniem referatu prasowego, Dział III prowadzony przez pchor. Hochstima załatwiał sprawy budżetowo-finansowe, lokalowo-kwaterunkowe, mundurowe oraz sprawował ogólny nadzór nad biurowością KW.

Sekcja. II – Gospodarcza⁷¹⁰ na czele z ppor. Eile realizowała: w Dziale I - prowadzeniem kontroli funkcjonalnej, w Dziale II (w tym okresie bez kierownika) prognozowaniem zapotrzebowania wojska na materiały i sprzęt oraz statystyką i ewidencją oraz planami uruchomienia przedsięwzięć przewidzianych do realizacji dostaw na rzecz armii a także ewidencją ofert, opracowań i wynalazków mogących mieć militarne zastosowanie. Sekcja III – Opieki, pod kierownictwem mjr. Paślawskiego zajmowała się - w Dziale I prowadzonym przez inż. Czaykowskiego zaopatrzeniem i opieką nad inwalidami wojskowymi, organizacją schroniska dla byłych wojskowych oraz pośrednictwem pracy⁷¹¹, w Dziale II prowadzonym przez por. dr Macieszę opieką nad internowanymi legionistami i ich rodzinami, w Dziale III chwilowo bez kierownika - współpracą z organizacjami opiekuńczymi i ratowniczymi i w Dziale - IV kierowanym przez inż. Kasperowicza opieką nad jeńcami Polakami „w kraju i na zewnątrz”.

Sekcja IV. - Naukowa pod kierownictwem prof. W. Tokarza prowadziła wydawnictwa KW, „archiwum akt wojskowych”, bibliotekę, „Uniwersytet żołnierski”, studia nad słownictwem oraz tłumaczenia wojskowe, ogólną statystykę odnośnie zagadnień związanych z wojskowością, dział techniczno-wojskowy, wojskowe przysposobienie

⁷⁰⁸ Z tych względów nie wprowadzono dla KM nazwy Departamentu Wojny. Podobnie też, uznano za niecelowe „wyjednanie dla Pana Dyrektora Komisji Wojskowej ze strony gen. Beselera jako Naczelnego Wodza Polskiej Siły Zbrojnej... odpowiedniego stopnia oficerskiego...”.

Po dyskusji rząd postanowił „...kroku tego nie czynić ponieważ już przy wyborze kandydata uznano za konieczność powołać na to stanowisko osobę cywilną, nieznajującą się w służbowej zależności od władz wojskowych niemieckich...”. GCRR - 259 k. 7.

⁷⁰⁹ Funkcjonującym przy Naczelnym Wodzu PSZ Inspektorem kierował gen. W. Barth.

⁷¹⁰ W listopadzie 1918r. sekcję tę przemianowano na „Gospodarczą” pod kierownictwem R. Góreckiego - R. Woszczyński - Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności. Warszawa 1972 s. 34.

⁷¹¹ W lipcu utworzono odrębny Dział pośrednictwa pracy dla byłych wojskowych z Korpusów Wschodnich - RM-7 posiedz.

młodzieży oraz „propagandę”. Działem I kierował pchor. K. Gostyński. W dziale tym znajdowała się redakcja „Bellony” i „Wiarusa” oraz wydawnictw nieperiodycznych. Dział II - biblioteka na razie bez kierownika, Dział II z plut. M. Aubińskim prowadził kancelarię Sekcji oraz wspomniane wyżej „Archiwum”. Dział IV (bez szefa) pracował nad słownictwem i tłumaczeniami wojskowymi, V - także nieobsadzony w tym okresie, prowadził wspomniany „Uniwersytet żołnierski”, VI - także bez szefa - prace geograficzno-statystyczne, zagadnienia miernictwa wojskowego i kartografii, VII - kierowany przez sierżanta Bieńkowskiego zajmował się rysunkami technicznymi, wykonywaniem plansz, powielaniem klisz fotograficznych, wzorów itp. Do Działu VIII (Vacat na stanowisku kierownika) należały sprawy wojskowego wychowania młodzieży, propaganda oraz ogólnie rozumiane „szkolnictwo wojskowe”.

Po zatwierdzeniu powyższej organizacji, rząd przyznał KW dalsze 12 etatów na likwidację wakujących stanowisk⁷¹². W lipcu 1918r. wyodrębniono część prowadzonej przez Sekcję III. działalności tworząc na tej bazie samodzielny Wydział ds. Jeńców pod kierownictwem dr W. Zawadzkiego⁷¹³ oraz z Sekcji IV. - w wyniku czego powstało także samodzielne „Biuro pomiarów Królestwa Polskiego”⁷¹⁴.

Gwałtowny rozwój KW a niebawem pełnoprawnego już Ministerstwa Spraw Wojskowych nastąpił w październiku 1918r. po niepodległościowym Orędziu RR do Narodu z 7.10.1918r. i jednostronnemu objęciu przez nią samodzielnego zwierzchnictwa nad polskimi siłami zbrojnymi. Na początku tego miesiąca wobec spodziewanego rychłego przystąpienia do nieskrępowanego tworzenia w pełni rozwiniętej armii utworzono Sekcję Techniczną z płk. Wroczyńskim na czele. Wroczyński niebawem objął kierownictwo resortu. Sekcja ta składała się z wydziałów: Inżynierii wojskowej, Budownictwa wojskowego, Fotograficzno-graficznego, Lotniczego, Przemysłu i zaopatrzenia wojskowego. Niemal natychmiast potem Wroczyński i skupione wokół niego kierownictwo resortu przygotował wnioski w sprawie dalszej rozbudowy organizacyjnej poprzez utworzenie nowej Sekcji - Organizacyjnej z Wydziałami: Mobilizacji, Wykształcenia wojskowego, Artylerii, Kawalerii, Wojsk technicznych, Lotnictwa, Zaopatrzenia i przemysłu wojskowego. Zaawansowane prace nad tak poważną już rozbudową ministerstwa zostały wdrożone niezależnie od dalszych zmian po 17/18.11.1918 roku⁷¹⁵, kiedy powołane do życia Departamenty Ministerstwa Spraw Wojskowych rozwinęły na szeroką skalę zagadnienia zapoczątkowane przez jego poprzedniczkę - KW.

Szczegółowe rozpracowanie tej organizacji Wroczyński przygotował do dnia 5.11.1918r. Tego samego dnia powołano do życia kolejną Sekcję - Sani-

⁷¹² RM - 6 posiedź. 8 III gabinet z 1.05.1918r. k. 210.

⁷¹³ B. Woszczyński, *op. cit.*, s. 36.

⁷¹⁴ Organ ten utworzono na mocy porozumienia rządu z centralnymi władzami niemieckimi w Perlinie. Na tej podstawie przekazano władzom polskim „pomiary ziemi w Polsce”. Pomiary te miały być prowadzone pod fachowym nadzorem wojskowych władz niemieckich w porozumieniu z „Polskim Ministerstwem Wojny (chwilowo z Polską Komisją Wojskową)”. RM-7 posiedz. 40 III gabinet z 31.07.1918r. k. 283-288.

⁷¹⁵ B. Woszczyński, *op. cit.*, s. 36, 57.

tarną z gen. dr K. Malewskim z I Korpusu Wschodniego na czele⁷¹⁶. Kolejnym szczeblem rozwoju ministerstwa było powołanie już przez Naczelnika Państwa – Sekcji Marynarki co nastąpiło w dniu 28.11.1918r. na czele, której stanął płk. B. Nawotny⁷¹⁷. Dalszy rozwój organizacyjny Ministerstwa Spraw Wojskowych to zagadnienie spoza systemu organów RR i kontynuacja spraw przez organy państwowe II Rzeczypospolitej.

W sprawach związanych z omawianą tematyką niezależnie od zagadnień struktury i organizacji naczelnego organu administracji wojskowej, w końcowej fazie okupacji RR przystąpiła do tworzenia ściśle operacyjnego aparatu wojskowego oraz podjęła działania polityczne w sprawach wojskowych. Bezpośrednio po, niepodległościowym orędzium z 7.10.1918r., RR w porozumieniu z Radą Ministrów wprowadziła z dniem 12.10.1918r. rotę przysięgi dla wszystkich polskich oddziałów i organizacji wojskowych⁷¹⁸. Przysięga miała się odbywać z powołaniem na „...Boga, Ojczyznę ...Państwo Polskie... i ... Radę Regencyjną jako tymczasową zastępczynię przyszłej Władzy Zwierzchniej Państwa Polskiego...”. Przez określenie rotą „Wojsko Polskie” rozumiano wszystkie formacje istniejące zarówno na terenie Królestwa jak też powstające w Galicji i na obszarze innych części ziem polskich. Jako pierwsze złożyły przysięgę w dzień po ogłoszeniu roty, oddziały PSZ garnizonu warszawskiego a 14.10.1918r. reszta pododdziałów I Brygady PSZ w garnizonie w Ostrowi Mazowieckiej⁷¹⁹. Rota przysięgi została wprowadzona dekretem RR, który ponadto stanowił, iż z chwilą zaprzysiężenia wojsko przechodzi pod zwierzchnictwo RR. Wykonanie dekretu RR powierzyła Dyrektorowi KW⁷²⁰. Jednocześnie z wydaniem w/w dekretu RR zwróciła się z orędzium „... do oficerów i żołnierzy wszystkich byłych formacji Wojska Polskiego”⁷²¹ wzywające ich do występowania” pod sztandary narodowe”⁷²².

W dniu 25.10.1918r. utworzono urząd Szefa Sztabu Wojsk Polskich, któremu powierzono przedkładanie RR do zatwierdzania strategicznych decyzji i koncepcji dotyczących powstającej armii polskiej⁷²³. Na to stanowisko powołano gen. T. Rozwadowskiego

⁷¹⁶ RM-8 posiedz. 1 V gabinet z 5.11.1918r. k. 266.

⁷¹⁷ PRM – 11 k. 95.

⁷¹⁸ MP nr 174 z 12.10.1918r. GCRR – 42 k. 357, GCRR - 263, k. 79.

⁷¹⁹ MP nr 176 z 15.10.1918r.

⁷²⁰ J. M. Jampolski - *Wspomnienia z czasów okupacji austriackiej w Królestwie Kongresowym*, Kraków 1924, s. 44.

⁷²¹ MP nr 176 z 15.10.1918r. GCRR - 42 k. 332.

⁷²² Odezwa ta spowodowała pewne zamieszanie w Galicji. Np. Sikorski zinterpretował ją w ten sposób, że polecił części oficerów i żołnierzy udanie się na własną rękę do Warszawy - z raportu brygadiera Rosji do RR z 16.10.1918r. - GCRR - 42 k. 404. Tekst odezwy brzmiał: “W związku z naszym orędzium do narodu polskiego z dnia 7.10.1918r. i dekretem o objęciu przez nas zwierzchniej władzy nad Wojskiem Polskim i zmianie rot przysięgi z dnia 12.10. br. - zwracamy się do Was - oficerowie i żołnierze, którzyście zbrojnie służyli Ojczyźnie w Legionach Polskich i innych formacjach Wojska Polskiego - z gorącym wezwaniem niezwłocznego stawienia się pod sztandary Wojska Polskiego tworzącego się w stolicy Państwa, żołnierze wykonajcie Wasz Obowiązek! Ojczyzna na Was liczy! Warszawa, dn. 12.10.1918r. ...” - GCRR - 42 k. 332.

⁷²³ GCRR - 42 k. 349, MP nr 190 z 31.10.1918r.

mianowanego ponadto przez RR generałem dywizji⁷²⁴. Samodzielna działalność RR i rządu w sprawach wojskowych nie uzgadniana już z okupantami uzyskała status formalny z dniem 23.10.1918r., kiedy to Generalny Gubernator Warszawski nadal urzędujący i sprawujący na mocy uzgodnień niemiecko-austriackich funkcję Naczelnego Dowódcy Polskiej Siły Zbrojnej – zrzekł się na rzecz RR powyższej funkcji⁷²⁵. Próby wysunięcia przy tym warunków zostały przez RR odrzucone i pozostały bez biegu⁷²⁶. Uwieńczyło to kroki podjęta w sprawie przekazania formalnego jakie rozpoczęto w dniu 18.10.1918r.⁷²⁷, a których pierwszym efektem było przekazanie dowódcy I Brygady PSZ płk. Minkiewiczowi szefostwa w dowodzonej przez niemieckiego generała Bartha Inspekcji Wyszkożenia PSZ⁷²⁸. W dniu 27.10.1918r. RR wydała dekret polecający rządowi przystąpienie do „bezwłocznego” formowania „narodowej armii regularnej”⁷²⁹ w oparciu o przepisy ogłoszonej przez nią 29.10.1918r. „Tymczasowej ustawy o powszechnym obowiązku służby wojskowej”⁷³⁰. Dnia 4.11.1910r. RR awansowała gen. St. Szeptyckiego na stopień generała dywizji mianując go Generalnym Inspektorem Broni i powierzając mu tymczasowe dowództwo „...wszystkich sił zbrojnych na obszarze dawnej okupacji austro-węgierskiej oraz w tej części Galicji, która się pod władzą polską znajduje”⁷³¹. W tym samym okresie Szef Sztabu Generalnego wydał rozkaz zobowiązujący najstarszego stopniem oficera Polaka w danej miejscowości byłej okupacji ck do objęcia dowództwa nad miejscowymi oddziałami polskimi zaprzysiężenia ich oraz działania w porozumieniu z Komisarzem Rządu na tym terenie⁷³². Rząd następnie przystąpił do zleconego przez RR w dniu 19.10.1918r. organizowania poboru mężczyzn rocznika 1897⁷³³. Dyrektora KW, do czasu „... zamianowania Naczelnego Wodza” do sformowania trzech pułków piechoty, pułku artylerii, pułku kawalerii, batalionu saperów i oddziałów pomocniczych, 16 „szwadronów konnicy wojewódzkiej” oraz „luźnych oddziałów ze stojącego do dyspozycji materiału ludzkiego byłych korpusów - Polskiego Korpusu Posiłkowego, I, II i III Korpusu”⁷³⁴. W garnizonie krakowskim awansowano B. Roję do stopnia generała brygady akceptując czynności organizacyjne podjęte na miejscu.

⁷²⁴ GCRR - 259 k. 14 (Rozwadowski złożył przysięgę 31.01.1918r. - GCRR - 42 k. 371).

⁷²⁵ GCRR - 42 k. 326, 363, 366.

⁷²⁶ Pismo RR do GGW z 28.10.1918r. - GCRR - 42 k. 366.

⁷²⁷ “My Rada Regencyjna, w uznaniu zasług położonych przez Waszą Ekszelencję przy przygotowaniu kadrów Wojska Polskiego wyrażamy Waszej Ekszelencji w chwili Jego ustąpienia... trudy poniesione przy zakładaniu podwalin pod budowę polskiej siły zbrojnej...” - GCRR - 42 k. 330.

⁷²⁸ GCRR - 42 k. 336 (19.10.1918r.).

⁷²⁹ GCRR - 42 k. 369, Dziennik Praw nr 13 poz. 27.

⁷³⁰ Dziennik Praw nr 13 poz. 28, GCRR - 42 k. 393-403.

⁷³¹ GCRR - 259 k. 29, MP nr 195 z 5.11.1918r. - (Szeptycki złożył przysięgę 7.11.1918r. - GCRR - 42 k. 372).

⁷³² MP nr 191 z 2.11.1918r.

⁷³³ GCRR - 42 k. 336. W oparciu o “Tymczasowa ustawę poborowa” z 19.10.1918r. - GCRR - 42 k. 331-341.

⁷³⁴ GCRR - 42 k. 337.

Podjmując dalsze decyzje wdrażane przez KW, RR 4.11.1918r. powołała „...wszystkich zdalnych do broni oficerów Polaków tak z obcych wojsk jak i w kraju się znajdujących...”, ogłosiła pobór ochotniczy oraz nakazała „...wypełniać formacje liniowe polskie przejęte z wojsk austriackich żołnierzem własnym i tworzyć z nich jednostki bojowe...”, tworzenie pułków i szwadronów terytorialnych w utworzonych okręgach wojskowych Królestwa⁷³⁵, a 11.11.1918r. upoważniła organa wojskowe do powołania „...do czynnej pomocy w utrzymaniu ładu i porządku ...organizacje sportowe i społeczne...”⁷³⁶.

Jednocześnie utworzone najwyższe polskie władze wojskowe formowały kadry nadając (weryfikując) stopnie i przydziały oficerów byłych Korpusów Polskich na Wschodzie⁷³⁷. Utworzono także dekretem RR z 8.11.1918r. „Najwyższe Zwierzchnictwo Sądowe Wojsk Polskich”⁷³⁸. Dzień wcześniej utworzono stanowisko Naczelnego Lekarza Wojsk Polskich oraz Szefa Służby Sanitarnej, powołując na nie oficerów w stopniu generałów⁷³⁹. Pobór i zaciąg ochotniczy trwał w utworzonych 15 Okręgach Wojskowych Królestwa, których siedziby mieściły się w Warszawie, Siedlcach, Lublinie, Radomiu, Kielcach, Piotrkowie, Częstochowie, Łodzi, Kaliszu, Łowiczu, Włocławku, Ciechanowie, Łomży oraz Suwałkach i nie sprecyzowanym jeszcze miejscu na terenach byłych etapów armii niemieckiej⁷⁴⁰. Wszystkie ustalenia i przedsięwzięcia RR i działającego z jej upoważnienia organu naczelnego administracji wojskowej - KW - Ministerstwa Spraw Wojskowych zostały przejęte i kontynuowane przez rozbudowującą się władzę wojskową po 11.11.1918r. (data powierzenia przez RR i przyjęcia przez J. Piłsudskiego naczelnego dowództwa Wojska Polskiego), z tym, że nastąpiła zmiana na stanowisku Szefa Sztabu Generalnego. J. Piłsudski odwołał gen. Rozwadowskiego i powołał na to stanowisko byłego Generalnego Gubernatora Lubelskiego gen. St. Szeptyckiego. Przekazanie przez RR władzy wojskowej Piłsudskiemu nie było aktem iluzorycznym lecz scedowaniem samodzielnie objętej i centralnie zorganizowanej bardzo ważnej dziedziny władzy państwowej.

11.3. Zagadnienia polityczno-wojskowe

RR i rząd a w tym i KW zmuszone były do podejmowania działań natury politycznej w ramach skomplikowanych zagadnień wojskowych, które wystąpiły jako reperkusje sprawy legionów, korpusów wschodnich oraz istniejącej w Królestwie organizacji Wojska Polskiego - Polskiej Siły Zbrojnej (PSZ) - tzw. „Polnische Wehrmacht”.

⁷³⁵ GCRR - 42 k. 382 (W ck armii znajdowało się 3 pułków piechoty “czysto polskich”, z co najmniej 1/2 Polaków 7 pułków piechoty, 7 pułków landwery, 4 pułki kawalerii, 1 brygada i 4 pułki artylerii - GCRR - 42 k. 359). MP Nr 195 z 5.11.1918r.

⁷³⁶ GCRR - 42 k. 495.

⁷³⁷ GCRR - 41 k. 40, 41, GCRR - 318 k. 230- 236, GCRR - 257, GCRR - 274, GCRR - 259 k. 11-14.

⁷³⁸ GCRR - 264 k. 3, 18.

⁷³⁹ Powierzone byłemu Naczelnemu Lekarzowi I Korpusu gen. Malewskiemu - PRM - 11 k. 71.

⁷⁴⁰ MP nr 191 z 2.11.1918r.

Nie wdając się w szczegóły powstania, organizacji i losów wymienionych wyżej formacji (opisanych wielokrotnie w literaturze)⁷⁴¹ ustosunkujemy się jedynie do spraw związanych z ich stosunkami z RR i organami systemu RR.

a) *Reminiscencje polegionowe*

Pierwszy etap epopei legionowej zakończony kryzysem przysięgowym spowodował internowanie większości żołnierzy I i III Brygady oraz odesłaniem na front wschodni byłej II Brygady jako Polskiego Korpusu Posiłkowego. Internowani w obozach w Szczypiornie i Beniaminowie oraz ich rodziny znaleźli się w trudnym położeniu materialnym i moralnym. Los tych osób nie był obojętny ani TRS ani RR. Społeczeństwo ze swej strony tworzyło komitety opieki nad tymi żołnierzami.

Internowani w Szczypiornie żołnierze i podoficerowie oraz oficerowie z Beniaminowa powitali z dużą nadzieją powstanie RR i utworzenie rządu. Świadczą o tym adresy hołdownicze jakie nadeszły do RR z tych obozów⁷⁴². Od samego początku powstania organów państwowych polskich rozpoczęły one starania o uzyskanie zgody zwolnienie zatrzymanych oraz ograniczenia rygorów stosowanych w obozach. Sami zainteresowani kierowali do RR zbiorowe i indywidualne podania i prośby o wyjednanie amnestii. W tym miejscu zaznaczmy, że podejście podobne do internowanych legionistów przejawiali także Polacy jeńcy z armii rosyjskiej przebywający w obozach w Niemczech, Austro-Węgrzech i Turcji, Prośby i podania do RR płynęły z obozów w Havelbergu, Holzminden, Huynai, Imenau, Hochemmerich, Taststatt, Werl, Vassaeany, Csót, Preussich-Holl- and, Lichtenchorst, więzienia mokotowskiego i cytadeli warszawskiej jak również podanie od rodzin

⁷⁴¹ Por. W. Wąsik, *Za drutami Szczypiorny i Łomży. Wspomnienia b. żołnierza I Brygady Legionów Polskich*, Warszawa 1936. S. Kramsztyk, *Zjad Wojskowych Polaków w Petersburgu (7-22 czerwca 1917r.)* "Niepodległość T. VI (1932) z. 1, W. Lipiński, *Szlakiem I Brygady. Dziennik żołnierski*, Warszawa 1927, *Pamiętnik Kapelana Legionów Polskich*, Lwów 1920, S. Dąbrowski, *Walka o rekruta polskiego pod okupacją*, Warszawa 1922, L. Grosfeld, *Polskie reakcyjne formacje wojskowe w Rosji 1917-1918*, Warszawa 1956, J. Holzer, J. Molenda, *Polska w pierwszej wojnie światowej*, Warszawa 1973, W. Lipiński, *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905-1918*, Warszawa 1935, M. Wrzosek, *Polskie Korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917-1918*, Warszawa 1971, H. Bagiński, *Wojsko polskie na wschodzie 1914-1920*, Warszawa 1921, W. Gierowski, *Polska Siła Zbrojna w przeddzień Niepodległości „Bellona” T.XXXVII 1931*, J. Dowbór-Muśnicki, *Krótki szkic do historii I Polskiego Korpusu...*, Warszawa 1919, J. Dowbór-Muśnicki, *Moje wspomnienia*, Warszawa 1937r. J. Kudela, *Czechosłowackie i polskie wojsko w Rosji*, Warszawa 1929, M. Kukiel, *Wskreszenie Wojska Polskiego, „Bellona” Londyn 1959 r. z. 1, 2, 3, 4.* E. Kozłowski, M. Wrzosek, *Dzieje oręża polskiego 1794-1939*, T. II, Warszawa 1973r. Z. Oplustil, *Polskie formacje wschodnie*, Warszawa 1922, S. Pomerkański, *Na marginesie niemieckich planów organizacji wojska polskiego w czasie wojny światowej*, "Niepodległość" T. II Warszawa 1930, J. Rzepecki, *Rodowód wojska Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970r, F. Sławoj-Składkowski, *Benjaminów 1917-1919*, Warszawa 1935, M. Zagórniak, *Powstanie i struktura organizacyjna wojska polskiego w początkach II Rzeczypospolitej (1918-1921)*, „Studia Historyczne“ nr 4, 1968r. itd.

⁷⁴² Ze Szczypiorna z 16.10.1917r. GCRR - 41 GCRR - 25 k. 15, Benjaminowa ok. grudnia 1917r., - GCRR - 25 k. 45, 45. GCRR - 25 k. 10 adres hołdowniczy od oficerów z Benjaminowa.

oraz organizacji społecznych⁷⁴³. Pisma i raporty w sprawach jeńców i internowanych kierowały do RR także polskie osobistości wojskowe np. płk. Rydz-Śmigły („...w sprawie internowanych i powrotu z armii ck do legionów...”)⁷⁴⁴, płk. Sikorski (m.in. wiernopoddańczy hołd dla RR na ręce Lubomirskiego)⁷⁴⁵. Indywidualnie zwróciły się do „Prześwietnej” RR Maria Piłsudska i Zofia Sosnkowska⁷⁴⁶. Przedstawiciele rządu polskiego wizytowali obozy internowanych udzielając żołnierzom wsparcia materialnego i moralnego. Do obozów wyjeżdżał m.in. Minister Opieki Społecznej i Ochrony Pracy Staniszewski⁷⁴⁷ i delegaci podległego mu ministerstwa⁷⁴⁸ oraz Sekretarz Generalny RR prałat Chełmicki⁷⁴⁹. Rada Ministrów wielokrotnie omawiała sytuację dotyczącą więzionych i internowanych podejmując wszelkie możliwe interwencje⁷⁵⁰. Dzięki temu uzyskano złagodzenie rygorów obozowych, przeniesienie w ścisłym porozumieniu z RR obozu ze Szczypiorna do Łomży⁷⁵¹. Legioniści uzyskali prawo do urlopów⁷⁵². Obozy zostały zlikwidowane przed ustaniem okupacji a internowani zostali zwolnieni.

W zakresie działań na rzecz internowanych i jeńców świadczą wykazy podań kierowanych przez Biuro ds. Jeńców przy DS, które tylko w okresie od marca 1918r. wystosowało do odnośnych władz wojskowych 10 203 wystąpienia w sprawach zainteresowanych żołnierzy⁷⁵³. Biuro współpracowało w powyższych sprawach z organizacjami społecznymi w tym z Komitetem Opieki nad Jeńcami wojennymi Polakami w Krakowie⁷⁵⁴ i Komitetem Opieki nad Jeńcami w Warszawie⁷⁵⁵.

⁷⁴³ GCRR - 31. 27-29, 30, GCRR - 25 k. 16, 40, GCRR - 262, GCRR - 41 k. 24 k. 25 (przebywał tam m.in. Orlicz-Dreszer), GCRR - 68 k. 35, 39, 45, GCRR - 272 k. 1 - 126, GCRR - 263, GCRR - 268, GCRR - 42 k. 180, GCRR - 67 k. 2, GCRR - 67k. 5, 6 GCRR - 42 k. 272, GCRR - 253.

⁷⁴⁴ GCRR - 41 k. 18.

⁷⁴⁵ GCRR - (bez sygnowania) pismo na druku NKN z 17.10.1918r.

⁷⁴⁶ GCRR - 37 k. 29-32.

⁷⁴⁷ RM - 5 posiedz. 1 I gabinet z 11.12.1917r. k. 1, posiedz. 3 z 13.12.1917r. k. 7.

⁷⁴⁸ GCRR - 34 k. 59 – 61 (w tym czasie w Benjaminowie przybywało 57 oficerów i 34 żołnierzy, w Łomży 948 podoficerów i żołnierzy oraz 2 w Magdeburgu - J. Piłsudski, K. Sosnkowski). Delegaci opisywali sytuację w obozach, kwatery i szpital zadowalające, odżywianie niedostateczne, stan moralny wspaniały... Wizytację i pomoc przyjęto z wdzięcznością...”

⁷⁴⁹ GCRR - 35 k. 10 (na początku listopada 1917r.).

⁷⁵⁰ Np. RM-5 posiedz. 16 I kabiniet z 21.01.1918r. k. 197, posiedz. 18 z 28.01.1918r. k. 234, RM - 6 posiedz. 8 III gabinet z 1.05.1918r. k. 177 itd.

⁷⁵¹ GCRR – 41 k. 22, 23.

⁷⁵² GCRR – 35 k. 59.

⁷⁵³ GCRR – 68 k. 61 i następane, zgodnie z uchwałą Rady Ministrów z kwietnia 1918r. ustalono podział kompetencji w tych sprawach:

MSW zajmowało się opieką prawną nad rodzinami internowanych i aresztowanych w kraju i zagranicą, Ministerstwo ZPOSiOP - internowanymi wewnątrz kraju,

Departament Stanu - internowanymi i zatrzymanymi zagranicą,

Komisja Wojskowa - jeńcami wojennymi Polakami w kraju i zagranicą.

⁷⁵⁴ GCRR - 68 k. 67, GCRR - 66 k. 182 – 191.

⁷⁵⁵ GCRR - 68 k. 769, 792.

Jeszcze trudniejsza sytuacja wytworzyła się w byłej II Brygadzie Legionów - Polskim Korpusie Posiłkowym (PKP) stacjonującej na Bukowinie. Po dyslokacji tych oddziałów z Królestwa w związku z protestami przeciwko ustaleniom pokoju brzeskiego panował w nich nastrój wrzenia grożący wybuchem buntu co w warunkach prowadzonej wojny groziło najdalej idącymi konsekwencjami przewidzianymi przez prawo wojenne. Starania i interwencje RR oraz wyznaczenie przez nią m.in. A. Tarnowskiego jako pełnomocnika do rozmów z wiedeńskim MSZ doprowadziło do spacyfikowania napiętej atmosfery. Wyrazem poprawy były informacje *nadesłane do RR przez płk. Sikorskiego*⁷⁵⁶ oraz *korrespondencja jaką prowadził z RR dowódca PKP gen. Zieliński zapewniający władze polskie o całkowitym posłuchu korpusu wobec RR, której formalnie korpus w żadnym stopniu nie podlegał*⁷⁵⁷. Podobne informacje przesyłał do RR i KW szef sztabu Korpusu⁷⁵⁸. Zaszły jednak nowe okoliczności. Po zawarciu pokoju w Brześciu protestując przeciw jego ustaleniom PKP zbuntował się i w znacznej części zbrojnie przebił się przez linię frontu w dniu 15.02.1918r. pod Rarańczą rozpoczynając marsz na Ukrainę w celu połączenia się ze stacjonującym tam II Korpusem Wojska Polskiego wydzielonym z rozlatującej się armii carskiej. Poważna część żołnierzy została jednak otoczona przez przeważające siły austriackie i w liczbie około 5,5 tys. internowana. Spośród zatrzymanych, obywateli austriackich wcielono do jednostek armii ck i odesłano na front włoski. Królewaków internowano w 7 obozach a 160 oficerów i 80 żołnierzy⁷⁵⁹ pozostawiono przed sądem wojennym z oskarżeniem „o zdradę stanu w obliczu wroga”. Proces odbywał się na Węgrzech w miejscowości Mormaros - Sigeth w pobliżu obozu oskarżonych, który znajdował się w miejscowości Huszt. Wydarzenia i proces poruszyły społeczeństwo polskie⁷⁶⁰, prasa śledziła wyniki śledztwa⁷⁶¹. Władze polskie Królestwa Intensywnie włączyły się do prób pomocy uwięzionym. RR skierowała pisma bezpośrednio do obu cesarzy⁷⁶² oraz delegowała por. St. Rostworowskiego do Huszt dla zorientowania się w sytuacji na miejscu doręczenia funduszy na doraźną pomoc⁷⁶³. Drugi adiutant RR, kpt. Drewnowski został wydelegowany do rozmów z uwięzionymi oraz w celu sko-

⁷⁵⁶ Pismo z 17.10.1918r. (brak sygnatury w GCRR).

⁷⁵⁷ Pismo z 18.12.1918r. PRM - 11 - k. 5.

⁷⁵⁸ GCRR - 41 k. 28.

⁷⁵⁹ GCRR - 34 k. 88.

⁷⁶⁰ W procesie jako mężowie zaufania uczestniczyli prof. L. Jaworski, A. Lubomirski, Prof. Abraham, obrońcami byli: Liebermann, Loewenstein, Dwernicki, Kwieciński, Ostrowski i Przeworski, „Czas” z 8.06.1918r. Petycję w tej sprawie do Rady Regencyjnej wysłały m.in. Liga Państwowości Polskiej, Grupa Polityki Czynnej, Centrum Narodowe, Stronnictwo Narodowe, Zjednoczenie Ludowe, osoby prywatne oraz byli wojskowi z PKP z płk. Sikorskim na czele - GCRR - 43 k. 17 i następne. Charakterystycznym było, że prokuratorem wyznaczono Ukraińca - „Naprzód” z 12.06.1918r. a obstawę sali sądowej i budynku sądu również stanowili żołnierze ck. wyłącznie Ukraińcy, „Nowa Reforma” z 12.06.1918r.

⁷⁶¹ „Czas” zamieścił 25 artykułów, „Naprzód” 11, „Nowa Reforma” 24, „Głos Narodu” 18, „Przegląd Poranny” 1, „Godzina Polski” 3, „Kurier Warszawski” 2, „Reichsport” 1, „Kraj” 1, „Kurier Polski” 2, „Berliner Tageblatt” 1 - łącznie 61 artykułów i 29 wzmianek.

⁷⁶² GCRR - 41 k. 16.

⁷⁶³ GCRR - 34 k. 84.

ordynowania akcji ze środowiskami polskimi w Galicji⁷⁶⁴. Przeprowadził on rozmowy ze starszymi oficerami reprezentującymi oskarżonych, Komitetem pomocy w Krakowie i Lwowie oraz gen. T. Rozwadowskim, przedstawicielem Koła Polskiego w parlamencie W.L. Jaworskim oraz biskupem Sapiehą. Kolejne wizyty w Huszt z ramienia RR złożyli w połowie kwietnia 1918r. ks. kan. Bliziński i por. Rostworowski⁷⁶⁵. W dniu 5.06.1918r. Rada Ministrów wyznaczyła oficjalnych przedstawicieli rządowych⁷⁶⁶ do uczestniczenia w procesie w osobach K. Przewłockiego i J. Tarnowskiego⁷⁶⁷. Delegaci pozostali w Huszt i Marmarosze-Sigeth do końca procesu pozostając w ścisłym kontakcie z przedstawicielami polskich organizacji społecznych i politycznych, interweniując u komendanta obozu oraz u najwyższych władz wojskowych monarchii. W rezultacie intensywnej akcji polskiej oraz wobec rysującego się kryzysu wewnętrznego w Austrii cesarz Karol w dniu 27.09. 1918r. ogłosił akt abolicji wobec oskarżonych⁷⁶⁸.

b) Stosunki z Korpusami wschodnimi

Na wstępie przedstawiamy sprawy dotyczące II Korpusu Wojska Polskiego jako bezpośrednio związane z wydarzeniami pod Rarańczą. Z tym bowiem Korpusem połączyły się zbuntowane jednostki PKP. Dowódca tych oddziałów płk. Józef Haller w przeddzień wymarszu wysłał specjalnego kuriera do RR z wyjaśnieniami przedsięwziętego kroku wyrażając jednocześnie „...gorące... pragnienie podlegania jedynie tylko Polskiej Zwierzchniej Władzy Suwerennej i Polskiemu Naczelnemu Dowództwu zamianowanemu przez Najdostojniejszą Radę Regencyjną...”⁷⁶⁹ a 3.03.1918r. przekazał RR raport o objęciu dowództwa i stanie organizacyjnym połączonych jednostek II Korpusu, który chce cieszyć się nadal łaską i opieką prawowitej i jedynej władzy...”⁷⁷⁰ potwierdzając to stanowisko w imieniu całego Korpusu meldunkiem z 19.03.1918r.⁷⁷¹ Bezpośredni kontakt został nawiązany poprzez przybyłego do Warszawy i upoważnionego przez RR delegata podporządkowanego RR Naczelnego Polskiego Komitetu Wojskowego w Rosji (Naczpól) por. Władysława Raczkiewicza - Prezesa Naczpołu⁷⁷². Sytuacja taka

⁷⁶⁴ GCRR – 34 k. 19, (skład sądu był wg Drewnowskiego rozmyślnie przygotowany przez AOK - śledztwo prowadzili “bardzo źle usposobiony gen. Milling” oraz “nienawistny Polakom Ukrainiec kpt. Ustianowicz”, na sędziów wyznaczono “Niemców - hakatystów”).

⁷⁶⁵ GCRR – 34 k. 88.

⁷⁶⁶ GCRR - 54 k. 109.

⁷⁶⁷ RM - 6 posiedz. 21 III gabinet z 5.06.1918r. k. 522.

⁷⁶⁸ Z.J. Winnicki, *Kwestia obywatelstwa polskiego w działalności Rady Regencyjnej (1917-1918)*, w: *Acta Universitatis Wratislaviensis „Prawo” XCI*, s. 95, Wrocław 1980.

⁷⁶⁹ GCRR - 44 k. 12.

⁷⁷⁰ GCRR - 44 k. 31, (Korpus składał się z 4 pułków piechoty, 1 brygady artylerii i dywizjonu artylerii ciężkiej, 2 pułków kawalerii, samochodów panc.)

⁷⁷¹ GCRR - 44 k. 12.

⁷⁷² GCRR - 44 k. 30-31. Raczkiewicz – Prezes z Petersburga 6.03.1918r. otrzymał pisemne pełnomocnictwo RR do pertraktacji z wojskami na Ukrainie “...i wyrażenia im gotowości RR do objęcia nad nimi zwierzchniej władzy...” - GCRR - 50 b, k. 9.

trwała pomimo wyrażonej przez RR na użytek władz mocarstw okupacyjnych negatywnej oceny kroku PKP. Do formalnego objęcia zwierzchnictwa RR nad II Korpusem nie doszło⁷⁷³. Niejasna była także sytuacja w samym Korpusie. Obok bowiem informacji płk. Hallera o objęcie Korpusu opieką, do RR płynęły pisma od gen. Stankiewicza, który w imieniu własnym i „...2-go Polskiego Korpusu” poprzez Raczkiewicza⁷⁷⁴ złożył „...hołd Prześwietnej Radzie...” meldując podporządkowanie jako „...jedynemu prawowitemu rządowi polskiemu...”. Pismo w tej sprawie dotarło do Warszawy 15.04.1918r. Wcześniej natomiast Rada Naczelna II Korpusu podjęła uchwałę (24.03.1918r.) o „...nie łączeniu się z I Korpusem po jego układach z Niemcami, i wezwaniu wojska II Korpusu do połączenia się z 5 Dywizją Hallera...” motywując ten krok: „...zrozumieniem interesu jaki ma dziś Rada Regencyjna w istnieniu i utrzymaniu niezależnego od mocarstw centralnych niepodległego wojska...”⁷⁷⁵.

W tym samym mniej więcej czasie w porozumieniu z pełnomocnikiem RR Raczkiewiczem dowództwo wszystkich sił zbrojnych polskich na Ukrainie objął gen. Osiński, - dowódca III Korpusu (po gen. Michaelisie) a Haller w uzgodnieniu z obydwoma oficerami „zatrzymał dowództwo 2 Korpusu”. Oddziały polskie na Ukrainie stosując się przekazanych poufnie im zaleceń RR zawarły umowę z Naczelną Radą Ukraińską w Kijowie i rozpoczęły marsz do wyznaczonej im na garnizon guberni czernihowskiej „...zachowując ścisłą neutralność i zasady wyrażone przez Radę Regencyjną...”⁷⁷⁶. RR potwierdziła odbiór pism od polskich dowódców na Ukrainie oświadczając im wzięcie pod „...rozważę objęcia zwierzchnictwa” nad wojskiem pod warunkiem ścisłego uregulowania stosunku tych formacji do rządu ukraińskiego i mocarstw okupacyjnych. Zapowiedziała wysłanie do Kijowa przedstawiciela rządu oraz wyraziła „...stanowcze życzenie aby ...oddziały pozostały w miejscu obecnego postoju i nie przedsięwzięły żadnych kroków które by przesądzały dalasze późniejsze postanowienia...”⁷⁷⁷. Na takie stanowisko RR wpłynęły przede wszystkim obawy o stanowisko Austro-Węgier, wobec ewentualnego potraktowania dezertorów z PKP, których dowódca objął komendę nad dużym zgrupowaniem wojsk po drugiej stronie frontu. Należy również pamiętać, że kompetencje wojskowe nie były przyznane władzom polskim. Decydującym było jednak stanowisko Naczelnych Dowództw Niemieckiego i Austro-Węgierskiego.

⁷⁷³ RR podjęła wprawdzie wstępne kroki upelnomocniając 6.03.1918r. byłego Prezesa Naczpolu - por. Raczkiewicza “do wstąpienia w jej imieniu w porozumienie z eolskimi formacjami wojskowymi znajdującymi się na Ukrainie i wyrażenia im gotowości RR do objęcia nad nimi zwierzchniej władzy jako Najwyższa Władza Państwowa Polska w powstającym Państwie Polskim...” (GCRR - 50 b k. 9). Decyzja ta podjęta w okresie prowizorium rządowego A. Ponikowskiego ze względu na ogólną sytuację polityczną nie doczekała się realizacji. Do RR pisma protestujące przesyłały w tych sprawach organy GGW i pismo Szefa Sztabu GGW płk. Nethe z 3.05.1918r. - GCRR - 44 k. 93.

⁷⁷⁴ GCRR - 44 k. 27.

⁷⁷⁵ GCRR - 44 k. 24. (Pismo podpisane przez “prezesa Babickiego” i sekretarza “Piotrowskiego”).

⁷⁷⁶ GCRR - 44 k. 65 Haller do RR, pismo z 11.04.1918r. GCRR - 48 k. 95 (odpis umowy).

⁷⁷⁷ GCRR - 44 k. 64 - RR do dowództwa Formacji Polskich na Ukrainie, pismo z 21.04.1918r.

Półoficjalnie wstępujący Raczkiewicz nie był w stanie uzyskać uznania dla swej misji i przedsięwziętych kroków.

Po zawarciu pokoju z Rumunią Niemcy przystąpili do działań na rzecz likwidacji jednostek polskich na Ukrainie. Efekty przedstawił RR raport gen. Osińskiego. W dniu 1.05.1918r. znajdując się w sytuacji przymusowej rozpoczął pertraktacje z przedstawicielami armii niemieckiej i austro-węgierskiej. Po otrzymaniu listu z 30.04.1918r.⁷⁷⁸ od RR niezorientowanej w sytuacji na miejscu i zakazującej pertraktacji bez udziału przedstawiciela rządu polskiego, przerwał pertraktacje. W wyniku tego w dniu 11.05.1918r. Niemcy zaatakowali i rozbili II Korpus. Haller po zaimprovizowaniu własnego pogrzebu przybrał pseudonim „gen. Mazowiecki” i udał się w przebraniu przez Moskwę i Murmańsk do Francji, jego szef sztabu mjr M. Rola-Żymierski pod pseudonimem „mjr Morski” z częścią żołnierzy przedostał się na Kubań do dywizji gen. Żeligowskiego. Pozostali przy życiu żołnierze wzięci do niewoli zostali osadzeni jako internowani w obozie w Brześciu n. Bugiem⁷⁷⁹. Nie pomogły zatem sugestie Lubomirskiego przekazane w imieniu RR delegatom Hallera w dniu - 26.04.1918r.⁷⁸⁰ by „ze względu na trudności polityki rządu... siły wojskowe polskie na Ukrainie zawarły tam stosunek analogiczny w którym pozostaje Korpus I na Białorusi”.

Trudności komunikacyjne, brak rozeznania co do stanowiska Niemców i Austriaków spowodowały chybioną decyzję RR o zakazie rokowań na miejscu. Informacja z Kijowa przywieziona przez kuriera gen. Osińskiego w dniu 10.05.1918r. nie mogła wpłynąć na zmianę sytuacji. Gen. Osiński donosił o przerwaniu pertraktacji i oczekiwaniu na decyzje RR oświadczając, że pomimo otoczenia II Korpusu przez przeważające siły niemieckie „...pod żadnym pozorem broni nie złoży i nawet odnośnego rozkazu Rady Regencyjnej nie wykona. Wszelkie inne rozkazy Najdostojniejsze Rady Regencyjnej będą bezwarunkowo spełnione”⁷⁸¹. Następnego dnia rozgorzał bój pod Kaniowem. Po wystrzeleniu całego zapasu amunicji II Korpus przestał istnieć.

Operujący również na Ukrainie III Korpus Wojska Polskiego pod dowództwem gen. Michaelisa wszedł w pertraktacje z sąsiadującym z nim 25 Korpusem Austro-Węgierskim zawierając z nim umowę której pkt.2 ustalał, że „Dalszy los Wojska Polskiego (III Korpusu - Z.J.W) będzie zależał od tej wojującej władzy armii, która przez ministerium spraw zewnętrznych porozumie się z polską Radą Regencyjną jako wyższą władzą polską...”⁷⁸². Z Korpusu utworzono „Lekką Brygadę” pod

⁷⁷⁸ Brak w dokumentach GCRR.

⁷⁷⁹ Znalazło się tam również wielu żołnierzy i oficerów z korpusu ren. Dowbora, w sprawie internowanych w Brześciu wielokrotnie interwencje podejmowała KW, OS oraz MZPOSiOP.

⁷⁸⁰ GCRR - 44 k. 66 (Michaelis nie uznawał kompetencji Raczkiewicza, lecz „oczekiwał na dalsze wskazania...” - GCRR - 44 k. 15-18.

⁷⁸¹ GCRR - 271 k. 45 (prawdopodobnie raport specjalnego wysłannika RR) lub ren. Osińskiego.

⁷⁸² GCRR - 48 k. 2, korespondencję w tej sprawie, z której wynikało iż (RR) zostanie szczegółowo powiadomiona o wynikach umowy prowadzili dyr. DSP i delegat ck MSZ w Warszawie Ugron - GCRR - 255 k. 28, 17, 18.

dowództwem płk. Juliusza Rómmla. Wobec stanowiska wyższych władz wojskowych CK, jednostka ta została po niedługim czasie rozbrojona a następnie zdemobilizowana. Kopię umowy o rozbrojeniu i demobilizacji przekazał do wiadomości RR Delegat ck MSZ w Warszawie około 2.08.1918r.⁷⁸³.

Odmienne lecz równie tragicznie potoczyły się losy największej polskiej jednostki bojowej na terenie Rosji, I Korpusu Wojska Polskiego, organizującego się na Białorusi. W dniu 4.03.1918r. delegaci Korpusu - płk. E. Malewicz i por. W. Szebeko wraz z przedstawicielami Naczpołu (istniejąca od 3.01.1918r. Naczelną Radą Polskiej Siły Zbrojnej) - płk. Tupalskim i por. W. Raczkiewiczem w imieniu swych mocodawców złożyli w Warszawie oświadczenie, że „...poddają się pod władzę i rozkazy Rady Regencyjnej, Najwyższej władzy państwowej w powstającym Królestwie Polskim...”⁷⁸⁴. W związku z powyższym RR 6.03.1918r. w liście skierowanym do gen. Dowbora-Muśnickiego oznajmiła powołując się na swą odezwę „Do Wojska Polskiego”⁷⁸⁵, że „...obejmując zwierzchnią władzę nad I Korpusem Wojska Polskiego...” oddaje go jednocześnie pod dowództwo Dowbora. Zapowiedziano jednocześnie działania na rzecz zawarcia odpowiedniego porozumienia z władzami niemieckimi oraz powołanie Komisarza RR przy Korpusie⁷⁸⁶. Informację w tej sprawie przekazano również N a c z p o l o w i ⁷⁸⁷. Sto sunek Korpusu do RR w zasadzie był określony już wcześniej poprzez jednostronne oświadczenie gen. Muśnickiego, który 6.02.1918r. oznajmił podporządkowanie dowodzonych przez niego jednostek RR. Zawiadomił jednocześnie o swej decyzji dowódcę Ober-Ost gen. Hoffmana⁷⁸⁸.

Stosunek RR do I Korpusu ustalony 6.03.1918r. wynikał z ogólnej sytuacji politycznej jaka powstała po zawarciu pokoju brzeskiego. Swoim krokiem nie konsultowanym z władzami okupacyjnymi RR zamierzała podkreślić determinację własnego postępowania politycznego. Krok ten wykraczał poza kompetencję RR wyznaczone przez Patent z 12.09.1917r. jako podjęty w dziedzinie nie przekazanej i bez przyjęcia odpowiedzialności rządowej (trwałe prowizorium rządowe – II - go gabinetu A. Ponikowskiego). Muśnicki podjął decyzję o podporządkowaniu się RR na podstawie własnego przekonania i w oparciu o opinię starszyny Korpusu. W decyzji utwierdzili go także urlopowani oficerowie, którzy przebywali w Warszawie⁷⁸⁹. Próbował nawiązać pierwszy kontakt już w lutym 1918r. lecz wysłana przez

⁷⁸³ GCRR - 271. 78 (pismo GCRR do KW z 3.08.1918r.).

⁷⁸⁴ GCRR - 50b k. 43.

⁷⁸⁵ „RR do Wojska Polskiego: W ciężkiej godzinie, którą Nasz naród przeżywa, zwracamy się do Was, oficerowie i żołnierze Wojska Polskiego, z patriotycznym nakazem, byście w tej tak poważnej chwili w służbie dla Ojczyzny z hartem i spokojem wytrwali. Gdziekolwiek jesteście, czy Wy tutaj w sercu Polski, czy na Bukowinie i w Galicji czy wreszcie na dalekich rubieżach Rzeczypospolitej, pomnijcie na to, że wszyscy tworzycie dla Państwa Polskiego kadry przyszłej jednolitej a dzielnej armii polskiej.” Warszawa 15.02.1918r. - GCRR - 42 k. 56.

⁷⁸⁶ GCRR - 50 b, k. 43.

⁷⁸⁷ GCRR - 50 ak. 54.

⁷⁸⁸ GCRR - 50 b k. 23.

⁷⁸⁹ J. Dowbór-Muśnicki, *Moje wspomnienia*, Warszawa 1935, s. 213.

niego delegacja nie zdołała przejść frontu a jej dowódca płk. B. Mościcki został zamordowany przez zrewoltowane ukraińskie chłopstwo⁷⁹⁰.

Do osobistego kontaktu generała z polskimi władzami w Warszawie nie doszło wobec oporu Niemców. Na przejazd delegacji, która dotarła do Warszawy Niemcy zgodzili się pod warunkiem zawarcia umowy wstępnej o dyslokacji i współdziałaniu z wojskami Ober-Ost. Od samego początku Niemcy żądali uznania ich zwierzchnictwa politycznego i operacyjnego. Wobec jednoznacznego stanowiska dowództwa Korpusu uznającego tylko RR⁷⁹¹ przeprowadzono konferencję zainteresowanych stron w Brześciu. RR i rząd polski reprezentowali na niej Dyrektor DS J. Radziwiłł i Minister Spraw Wewnętrznych J. Stecki. Ustalono tam wstępnie, że przez fakt podporządkowania się Korpusu władzom polskim, stał się on częścią PSZ na czele której stał Generalny Gubernator Warszawski gen. H. Beseler. Gen. Muśnicki w uzgodnieniu z Dyrektorem DS wniósł pisemne zastrzeżenie do umowy. Przyjmując ustaloną formułę zastrzegł, że godzi się na nią „...o ile Radzie Regencyjnej - rządowi polskiemu przyznane będzie prawo do współdziałania przy politycznym rozstrzygnięciu kwestii wojskowych”⁷⁹². Delegacja Korpusu wysłana do RR powróciła do m.p. Korpusu w Bobrujsku przywożąc pismo RR z 6.03.1918r., zgodę na wstępną umowę z Dowództwem Ober-Ost⁷⁹³ oraz tekst roty przysięgi (identyczny jak ogłoszony później tj. 12.10.1918r.)⁷⁹⁴, w oparciu o który Korpus zaprzysiężono na wierność Państwa Polskiego i jego tymczasowej zwierzchniej władzy RR⁷⁹⁵. Od tego momentu rozpoczęły się poważne rozbieżności pomiędzy stanowiskiem polskim a niemieckim w sprawach dotyczących Korpusu. Dowództwo Ober-Ost skierowało depeszę do Dowbora, w której stwierdzało, że rota przysięgi jest odmienna od tekstu „ułożonego przez Państwa centralne w lipcu 1917r.”⁷⁹⁶ (tekst rozłamowej przysięgi legionów) oraz, że RR nie miała prawa powierzać „...1 Korpusu pod dowództwo Waszej Ekscelencji gdyż Rada Regencyjna nie posiada żadnej władzy wojskowej w ogóle”⁷⁹⁷. Z treści depeszy jak również wcześniejszych ustaleń w tym pertraktacji z udziałem przedstawicieli rządu w Brześciu można wnioskować, że Niemcy rozważali możliwość włączenia Korpusu do PSZ. Z zamiaru tego jednak zrezygnowali. Na stanowisko negatywne wpłynęła zapewne samodzielna

⁷⁹⁰ M. Wieliczko, Polska w latach wojny światowej w kraju i na obczyźnie, Pamiątkowy zbiór fotografii i dokumentów, Warszawa 1930, s. 169. J. Dowbór – Muśnicki, *op. cit.*, s. 232.

⁷⁹¹ *Ibidem*, s. 228 - 229, dokumenty GCRR.

⁷⁹² *Ibidem*.

⁷⁹³ Protokół ten - „Umowa I korpusu Polskiego z Niemieckimi Władzami Wojskowymi” określał „porozumienie co do stanowiska Polskiego Korpusu” uzgodniony został 25 i 26.02.1918r. w Bobrujsku a podpisany 1.03.1918r. w Mińsku przez gen. Muśnickiego i „Pełnomocnika Głównego Dowództwa Niemieckich Wojsk na Wschodzie” mjr sztabu general. Wulfena - GCRR - 50 b, k - 2.

⁷⁹⁴ W. Seyda, *op. cit.*, s. 321 - 322.

⁷⁹⁵ *Ibidem*, s. 323, J. Dowbór-Muśnicki, *op. cit.*, s. 228-229, GCRR - 50 b k. 30.

⁷⁹⁶ Przysięga „rozłamowa”.

⁷⁹⁷ GCRR - 50 b k. 30.

postawa RR oraz liczebność Korpusu (w perspektywie łącznie z II i III Korpusem), który mógł się stać zbyt wielkim argumentem RR w przypadku przeniesienia go na teren Królestwa. Na terenach rosyjskich i na tyłach wojsk niemieckich Korpus przebywać nie mógł wobec zakończenia działań na froncie wschodnim oraz normalnej zasady nietolerowania przez żadną armię niesprzymierzonych oddziałów na swoim zapleczu. Tym samym Niemcy przystąpili do działań mających na celu likwidację Korpusu. Dowódca Korpusu konsekwentnie próbował przeciwstawić się tym krokom uzależniając wszelkie poważniejsze decyzje od uprzedniego stanowiska RR⁷⁹⁸, tym bardziej, że pewne posunięcia Niemców oraz postaw a władz polskich sugerowały, że mimo wszystko zostanie im przyznane prawo współdecydowania o losach Korpusu⁷⁹⁹.

Jeszcze bowiem 21.03.1918r. Lubomirski w imieniu RR informował Dowbora o konsekwencjach podporządkowania się RR w aspekcie PSZ wyrażając jednocześnie zgodę RR na demobilizację 1000 żołnierzy⁸⁰⁰. Podobne stanowisko zajęła 4.04.1918r. Rada Ministrów⁸⁰¹. Natomiast w dniu 10.04.1918r. omówiono wyniki rokowań w Brześciu, z których wynikała propozycja niemiecka przyjęcia do PSZ 6,5 tys. żołnierzy I Korpusu jako kadry ale w oparciu o przysięgę „ r o z ł a m o w ą ”⁸⁰². G e n . Muśnicki z kolei oświadczył wobec Steckiego i J. Radziwiłła, że *a priori* „... poddaje się wszelkim rozkazom rządu i ręczy za posłuch korpusu...”⁸⁰³.

W tej sytuacji rząd uchwalił dezyderaty, iż Rada Regencyjna oraz Rada Ministrów wezmą udział w politycznych rozstrzygnięciach w sprawach dotyczących Korpusu, materiał pozostawiony po części zdemobilizowanych oddziałów przechodzi na własność państwa polskiego (Królestwa), Korpus nie ulegnie rozwiązaniu lecz stanie się częścią PSZ podległą Beselerowi pozostając w miejscu swego postoju jako wojsko okupacyjne w sile wystarczającej dla utrzymania porządku publicznego a przy Beselerze zostanie ustanowiony oficer łącznikowy Korpusu⁸⁰⁴.

Kroki niemieckie dawały nadzieję na pozytywne rozwiązanie, świadczyło o tym np. wystąpienie pełnomocnika Ober-Ost proszące rząd polski o wyrażenie zgody na sprzedaż przez I Korpus pewnej ilości koni wojsku niemieckiemu z wyjaśnieniem, że o tę wielkość będą zmniejszone rekwizycje na terenie Królestwa. Na tym samym posiedzeniu rządu w dniu 23.04.1918r. Prezydent Ministrów przedstawił zebrany pismo GGW Beselera, z którego wynikało uznanie „...przez niemiecką Kwaterę Główną kompetencji Rady Regencyjnej w stosunku do Dowbora...”⁸⁰⁵.

⁷⁹⁸ I Korpus liczył ponad 30 tys. żołnierzy, bardzo dobrze uzbrojonych, II ponad 7 tys. i III ok. 3 tys.

⁷⁹⁹ Efekt narady w Brześciu.

⁸⁰⁰ GCRR - 50 b k. 30.

⁸⁰¹ RM - 6 posiedz. 1 III gabinet z 4.04.1918r. k. 2.

⁸⁰² RM - 6 posiedz. 2 III gabinet z 10.04.1918r. k. 4 - zastrzeżono przy tym, że kadry do PSZ mogą pochodzić wyłącznie z I Korpusu. II i III korpus miały być we Niemców “rozpuszczenie”.

⁸⁰³ *Ibidem*.

⁸⁰⁴ *Ibidem*.

⁸⁰⁵ RM - 6 posiedz. 6 III gabinet z 23.04.1918r. k. 60.

W ciągu maja sprawy uległy diametralnej zmianie. Niemcy zażądali bezwarunkowego rozwiązania Korpusu, grożąc najdalej idącymi konsekwencjami w przypadku oporu ze strony wojska. Najwyraźniej można w tym dostrzec analogię wobec postępowania w stosunku do jednostek polskich na Ukrainie zachodzącego w tym samym czasie. Na tym tle RR 10.05.1918r. powołując się na skierowane do niej kategoryczne pismo GGW⁸⁰⁶ zawiadomiła Korpus o zwolnieniu go z przysięgi oraz swego zwierzchnictwa nad nim. Upoważniła jednocześnie gen. Muśnickiego do samodzielnego pertraktowania z Niemcami „...kierując się nie tylko względem na własny Korpus, ale przede wszystkim na interes narodowy...”⁸⁰⁷. Muśnicki zwrócił się w tej sytuacji do RR o zezwolenie na przebicie się na wschód. Dnia 15.05.1918r. otrzymał pismo z Warszawy, w którym RR nie zamierzając decyzyjnie wpływać na jego postępowanie prosiła o „...najpoważniejsze rozważenie warunków przed ich odrzuceniem... mając na uwadze, że przejście na wschód grozi zagładą tej cennej - przez nas tak bardzo ukochanej polskiej jednostki bojowej...”⁸⁰⁸. W dniu 21.05.1918r. Niemcy grożąc atakiem otoczonemu Korpusowi przekazali jego dowództwu 6-godzinne ultimatum demobilizacyjne. Umowę o demobilizacji tego samego dnia za Korpus podpisał gen. Karnicki. Na tekście zaznaczył, że „...dowództwo Korpusu zostało do tego zmuszone, ulegając przemocy, dla uniknięcia rozlewu krwi a także powodując się dyrektywami zawartymi w piśmie Najdostojniejszej Rady Regencyjnej z dnia 10.05.1918r.”⁸⁰⁹. Następnego dnia po podpisaniu umowy Szef Sztabu GGW płk. Nethe przesłał polskiemu Prezydentowi Ministrów notę informującą o zawarciu umowy demobilizacyjnej w Mińsku oraz o rozpatrzeniu przez GGW możliwości zasilenia PSZ kadrą Korpusu⁸¹⁰. Sztab Korpusu oraz znaczna część oficerów i żołnierzy przybyli na teren Królestwa. Muśnickiemu RR przyznała dożywotnią pensję, a KW do 8.07.1918r. znalazła zatrudnienie dla 100 oficerów i ponad 5 tys. szeregowców Korpusu⁸¹¹. Szereg byłych żołnierzy otrzymało zapomogi⁸¹². W dniu 7.11.1918r. HR zatwierdziła rozkaz gen. Dowbora-Muśnickiego z 12.06.1918r. (wydany w trakcie przeprowadzania demobilizacji)⁸¹³ zatwierdzając awanse i ustalenia starszeństwa

⁸⁰⁶ Z 8.05.1918r. informujące, że „Zwierzchnie Dowództwo naczelne nie może nadal uznawać prawa (RR) do współdziałania w decydowaniu politycznym kwestii wojskowych... bezpieczeństwo i prawo niemieckie stoi w rażącej sprzeczności do zawartego w liście P. Prezydenta Ministrów z 30.zm. żądania mającego najcięższe następstwa ażeby oddziały wojskowe polskie wydzielone z armii rosyjskiej poddały się bezwarunkowo RR i słuchały tylko jej rozkazów... Jest to sprzeczne z zasadniczych względów wojskowych i przeczy zasadniczym liniom wytycznym Patentu z 12.09.1918r. - GCRR - 44 k. 104.

⁸⁰⁷ *Ibidem*.

⁸⁰⁸ J. Dowbór-Muśnicki, *op. cit.*, str. 238.

⁸⁰⁹ Seyda, *op. cit.*, s. 324.

⁸¹⁰ GCRR - 271 k. 58.

⁸¹¹ RM - 7 posiedz. 34 IV gabinet z 8.07.1918r. k. 80.

⁸¹² GCRR - 271 k. 77.

⁸¹³ GCRR - 42 k. 408.

2000 oficerów i chorążych byłego korpusu oraz zaleciła Ministerstwu Spraw Wojskowych uregulowanie przejściowych norm poborów „dla oficerów b. formacji wyłonionych w armii rosyjskiej...”⁸¹⁴.

W okresie bezpośrednio następnym, dowórcy poważnie zasilili kadry formującej się armii polskiej a ich dowódca z rozkazu Naczelnika Państwa objął komendę nad wojskami powstańczymi w Wielkopolsce.

c) Uwagi o stosunkach z PSZ

Po wydaniu przez cesarza aktu 5 listopada 1916r. legiony zostały przekazane Królestwu Polskiemu jako załączek Polskiej Siły Zbrojnej. Nie był to automatyczne gdyż PSZ formowano wprawdzie głównie na bazie legionowej lecz do pełnego przejścia nie doszło, tym bardziej, że po rozłamie przysięgowym legiony jako zorganizowane kadry przestały się liczyć dla PSZ.

Na mocy uzgodnień międzysojuszniczych Dowódcą - Wodzem Naczelnym PSZ został Generalny Gubernator Warszawski gen. H. Beseler, który nie wdając się w reorganizację legionów rozpoczął tworzenie PSZ od nowa. W dniu 23.04.1917r. wydał rozkaz formowania dowództwa - władz wojskowych dla tworzonej formacji, która była pomyślana jako kadrowa. Namiastkę sztabu stanowił Inspektorat Wyszkożenia (zwany też Inspekcją Wyszkożenia) przy Naczelnym Wodzu Wojsk Polskich. Szefem inspektoratu był gen. niemiecki F. Barth.

Inspektorat dzielił się na 7 referatów: Organizacyjno-wyszkołeniowy, Personalny kadry oficerskiej, Uzbrojenia i wyposażenia, Personalny kadry podoficerskiej i zaciągu szeregowców, Zwolnień i rent inwalidzkich, Prawno-sądowy oraz Tłumaczeń⁸¹⁵. W składzie Inspektoratu znajdowali się także oficerowie polscy oraz niemieccy polskiego pochodzenia. Po rozłamie przysięgowym w legionach w Inspektoracie pracowali m.in. płk. Januszajtis, płk. Berebecki, mjr Kukiel, rtm. Kleeberg. Żołnierze rekrutowali się z zaciągu ochotniczego oraz częściowo z przejścia z legionów. Oficerów Polaków wspomagali instruktorzy niemieccy. W maju 1918r. nastąpiło przeorganizowanie PSZ. Istniały od tego czasu Brygada Piechoty składająca się z 2 pułków, 2 kompanie saperów, Krajowy Inspektorat Zaciągu z ekspozyturami terenowymi, bateria artylerii polowej, szwadron kawalerii, szwadron taborów, komenda garnizonu, oddział żandarmerii, kompania garnizonowa, zakład karny, 3 szpitale wojskowe. Obok tego funkcjonowały szkoła oficerska i szkoła podoficerska⁸¹⁶.

W pierwszych dniach listopada jednostki liniowe PSZ liczyły 342 oficerów, 135 podchorążych, 1007 podoficerów, 7748 szeregowych⁸¹⁷. W dniu 19.10.1918r. RR powierzyła dowódcy Brygady Piechoty płk. Minkiewiczowi szefostwo Inspektoratu Wyszkożenia⁸¹⁸, który następnie rozwiązano na mocy rozkazu Szefa Sztabu

⁸¹⁴ GCRR - 260 k. 1.

⁸¹⁵ E. Kozłowski, M. Wrzosek, *Dzieje oręża polskiego 1794 - 1938*, Warszawa 1973, s. 375.

⁸¹⁶ GCRR - 318 k. 57.

⁸¹⁷ E. Kozłowski, M. Wrzosek, *op. cit.*, s. 378.

⁸¹⁸ GCRR - 318 k. 258.

Generalnego WP z dniem 29.10.1918r. Minkiewiczowi natomiast poza dowództwem brygady powierzono funkcję komendanta garnizonu warszawskiego⁸¹⁹. Oddziały PSZ były pierwszymi jednostkami, które złożyły przysięgę RR po jednostronnym objęciu przez nią zwierzchnictwa nad wojskiem polskim. Poprzednio RR i rząd utrzymywały oficjalne oraz poufne stosunki z wyższymi oficerami PSZ. W końcu października 1918r. odchodząc od dotychczasowej zasady wprowadzonej przez Niemców do PSZ już konsekwentnie nazywanej „Wojskiem Polskim” przyjmowano żołnierzy bez oglądania się na ich poprzednią proveniencję wojskową⁸²⁰. Awanse i starszeństwo ustalała RR⁸²¹. Utworzono 13 sztabów pułków okręgowych⁸²². W tych dniach na stanie Wojska Polskiego (w ramach przydziałów do byłej PSZ) znajdowało się 6 generałów (St. Fuglewicz, W. Kozieli-Poklewski, K. Olszewski, T. Rozwadowski, St. Szeptycki i Z. Zieliński), 22 pułkowników i podpułkowników, 12 majorów, 82 kapitanów i 408 poruczników⁸²³.

11.4. Inne przedsięwzięcia Komisji Wojskowej

Z szeregu przedsięwzięć organizatorskich i doraźnych wymienić należy te działania, które zmierzały do poprawy warunków bytowania oraz rozwoju zawodowego byłych żołnierzy, jeńców i ich rodzin. Im oraz inwalidom wojennym i wojskowym wyszukiwano bądź stwarzano miejsca pracy (fabryki protez na Pradze)⁸²⁴, prace dorywcze⁸²⁵, utworzono specjalną komisję ds. emerytur wojskowych dla urzędowej pomocy byłym polskim wojskowym armii rosyjskiej⁸²⁶, pośredniczono w regulacji poborów i rent dla byłych legionistów i żołnierzy PKP⁸²⁷, rejestrowano wszystkich inwalidów wojennych umieszczając chorych w szpitalach a najbiedniejszych w przytułkach⁸²⁸. Podejmowano często skuteczne starania o zwolnienie z niewoli jeńców Polaków byłych żołnierzy armii rosyjskiej⁸²⁹, wspomagano członków ich rodzin⁸³⁰. Rozwinięto działania na rzecz podnoszenia bądź zdobywania kwalifikacji ogólnych i zawodowych

⁸¹⁹ Np. udział Berebeckiego i 5.02.1918r. poświęconej w sprawach wojskowych - GCRR – 280 k. 20.

⁸²⁰ GCRR - 318 k. 272, 373, 257, 242, 243, 230-236, 274.

⁸²¹ GCRR - 318 k. 270-276.

⁸²² W Warszawie, Łodzi, Kaliszu, Radomiu, Kielcach, Lublinie, Siedlcach i Włocławku – CCRR – 318 k. 274.

⁸²³ GCRR - 261.

⁸²⁴ MP nr 201 z 12.11.1918r.

⁸²⁵ MP nr 175 z 12.10.1918r.

⁸²⁶ MP nr 100 z 19.07.1918r.

⁸²⁷ MP nr 90 z 8.07.1918r.

⁸²⁸ MP nr 172 z 10.10.1918r. MP nr 179 z 18.10.1918r.

⁸²⁹ MP nr 186 z 26.10.1918r. MP nr 135 z 30.08.1918r. MP nr 170 z 8.10.1918r. MP nr 175 z 12.10.1918r.

⁸³⁰ MP nr 154 z 20.09.1918r.

żołnierzy (egzamininy maturalne dla eksternów)⁸³¹, wieczorowe i inne kursy na poziomie maturalnym⁸³².

Uruchomiono wieczorowy kurs „jednorocznych ochotników” (podchorążych) dla studentów uczelni warszawskich⁸³³, szkołę doskonalącą dla oficerów byłych formacji polskich na Wschodzie i byłej armii rosyjskiej⁸³⁴, Szkołę Podchorążych Piechoty i Szkołę Podoficerską przy PSZ⁸³⁵, Szkołę Żandarmerii polowej⁸³⁶. Organizowano „naukę czytania, pisania, historii, krajoznawstwa... pogadanki, odczyty, biblioteki...” oraz „...podnoszenie poziomu kulturalnego żołnierzy i kształcenie w zakresie zagadnień podstawowych dla współczesnej armii - w ramach prowadzonego przez KW „Uniwersytetu Żołnierskiego”⁸³⁷.

Przy tzw. Pułkach Okręgowych - warszawskim, łódzkim i piotrkowskim powołano „Legie akademickie” dla umożliwienia studentom zdobycia kwalifikacji oficerskich⁸³⁸.

Budżet KW na drugie półrocze 1913r. wynosił 3.516.718 mk wydatków i 15.570 mk dochodów. Wydatki (pozycję budżetową) oceniono jako za niskie o 1 - 2 min. mk.⁸³⁹.

Problematyka wojska polskiego w Królestwie, Galicji i na Wschodzie jest tak obszerna, że całościowe jej ukazanie w ramach tematu określonego niniejszą pracą nie jest możliwe ani też celowe. Ponadto wykracza poza stosunki związane z systemem organów RR.

Dorobek KW, organizację wojska oraz instytucji związanych z PSZ w pełni wykorzystywały władze wojskowe Polski niepodległej. Decyzje personalne RR w stosunku do generałów i oficerów były respektowane.

⁸³¹ MP nr 161 z 28.09.1918r.

⁸³² MP nr 120 z 2.08.1918r., MP nr 106 z 26.07.1918r.

⁸³³ MP nr 195 z 5.11.1918r.

⁸³⁴ Dla 360 oficerów – MP nr 172 z 10.10.1918r.

⁸³⁵ MP nr 115 z 6.08.1918r.

⁸³⁶ MP nr 185 z 25.10.1918r.

⁸³⁷ MP nr 159 z 26.09.1918r.

⁸³⁸ MP nr 200 z 11.11.1918r.

⁸³⁹ RM - 7 posiedz. 38 III gabinet z 24.07.1918r. k. 274.

Rozdział VI

Rola organów systemu Rady Regencyjnej w procesie państwowotwórczym – zagadnienia problemowe

1. Forma i charakter norm prawnych wydanych w systemie działań Rady Regencyjnej, tryb normotwórczy

Uprawnienia prawotwórcze Rady Regencyjnej (systemu Rady Regencyjnej) wynikały od chwili jej powstania z uregulowań Patentu z 12.09. 1917r. W akcie tym mowa była o władzy ustawodawczej, którą wykonuje Rada Regencyjna „przy współdziałaniu Rady Stanu”¹. Jednocześnie była tam mowa o „aktach rządowych Rady Regencyjnej”, które wymagają „kontrasygnatury odpowiedzialnego Prezydenta Ministrów”². Powyższe było zastrzeżone obwarowaniami co do prawotwórczej roli „generał-gubernatorów”³. Rola Rady Ministrów, a właściwie wyłącznie Prezydenta Ministrów została zaznaczona w rozdziale o rządzie Królestwa Polskiego. Formę aktów prawnych określił wstępnie Dekret RR o tymczasowej organizacji władz, gdzie stwierdzono że Rada Regencyjna jako władza zwierzchnia wydaje dekryty i reskrypty, a ustawy w trybie przepisów Ustawy o Radzie stanu⁴. Dekretom nadano rangę „nie mających charakteru ustaw” ale regulującym stosunki (prawne) w sposób ogólny a zatem zbliżony do ustawowego⁵. Takie ustawienie rangi dekretu było mało precyzyjne, a cel takiego sformułowania należy upatrywać jak się zdaje w dwu aspektach: po pierwsze liczono się z ewentualnością, iż Rada Stanu włączy się do normodawstwa dopiero w późniejszym okresie, a ponieważ mogły zaistnieć okoliczności wymagające aktu prawnego o charakterze zbliżonym do ustawy stąd takie ustawienie dekretu. Po drugie, przyjęcie takiej konstrukcji dawało możliwość określonego manewru wobec władz okupacyjnych, gdyby te w jakiś sposób przeciwdziałały trybowi ustawodawczemu⁶.

¹ Art. 2 ust. 1 Patentu z 12.09.1917r.

² Art. 1 ust. 3 Patentu z 12.09.1917r.

³ Art. 2 ust. 2 i 3 Patentu z 12.09.1917r. Oroli tej powiemy w rozdziale o Radzie Stanu. Rozdział niniejszy ma charakter przeglądu formalno-ustrojowego.

⁴ Art. 2 dekretu o tymczasowej organizacji władz.

⁵ Art. 3 dekretu o tymczasowej organizacji władz.

⁶ tryb wnoszenia projektów ustaw do RS wymagał zgody władz okupacyjnych o ile projekt dotyczył „dziedzin nie przekazanych”.

Wspomniane wyżej reskrypty „to w założeniu akty nie mające charakteru norm ogólnych”⁷. Do obu rodzajów form aktów prawnych miały zastosowanie przepisy o kontrasygnacji Prezydenta Ministrów (dekrety i reskrypty). Ustawy w rozumieniu Patentu z 12.09.1917r. i ustawy o Radzie Stanu wydawane były przez Radę Regencyjną „przy współdziałaniu Rady Stanu”⁸.

Obok tych aktów mogły występować Rozporządzenia z mocą ustawy jako akty wykonawcze do ustawy i tylko na zasadzie delegacji ustawowej. Przewidywano wszakże odstępstwo, bez delegacji, ale pod odpowiedzialnością całego gabinetu i tylko w przypadku gdy mogło chodzić o sprawy niezbędne dla zorganizowania poszczególnych działów administracji polskiej⁹.

Prawotwórstwo (normy o charakterze ogólnym - choć nie tylko bo także reskrypty) w myśl podanych wyżej zasad odbiegało nieco od nich. Wpływ na to miała zarówno sytuacja prawna organów systemu Rady Regencyjnej, jak też i sytuacja polityczna. Można tu wydzielić okresy:

I od wprowadzenia w urząd Rady Regencyjnej do powołania Rezydenta Ministrów.

II okres funkcjonowania systemu do czasu zwołania Rady Stanu,

III okres uczestnictwa Rady Stanu w ustawodawstwie,

IV okres po rozwiązaniu Rady Stanu i ogłoszeniu Orędzia do Narodu z 7.10.1918r., a także niejako wewnątrznie w systemie w okresie dwu prowizoriów¹⁰ rządowych, pierwszym w zasadzie nie było normodawstwa, w drugim zaś działy się sprawy po prostu wykraczające poza nakreślony wcześniej układ kompetencyjny systemu organów Rady Regencyjnej.

Reprezentatywnym wykładnikiem faktycznie podjętych czynności jest Dziennik Praw Królestwa Polskiego (noszący od nr 16. tj. 8.11.1918r. nazwę Dziennika Praw Państwa Polskiego).

W wymienionych wyżej okresach poza pierwszym, gdy aktów prawnych o charakterze ogólnym nie było, wydano:

I - (Dz. Pr. nr 1 do 7 z datami od 1.02. do 10.07.1918r.). Wydano i opublikowano: 1 ustawę¹¹, 12 dekretów, 2 reskrypty oraz 1 „przepisy wykonawcze” do reskryptu (wydane przez Radę Ministrów).

II - (Dz. Pr. nr 8 do 11 z datami od 16.07. do 16.10.1918r.)¹² Wydano i opublikowano 3 ustawy, 1 dekret i 2 rozporządzenia ministerialne.

III - (Dz. Pr. nr 12 do 17 z datami 21.10. do 29.11. 1918r.). Wydano i opublikowano: 3 Orędzia Rady Regencyjnej do Narodu, 2 ustawy tymczasowe, 12 dekretów i 1 „Postanowienie” Rady Ministrów.

⁷ Art. 4 dekretu o tymczasowej organizacji władz.

⁸ Tryb prawotwórczy opisujemy w rozdziale o Radzie Stanu.

⁹ Art. 21 ust. o Radzie Stanu.

¹⁰ Patrz rozdział o Radzie Ministrów.

¹¹ Sprawa nietypowa – chodzi o ustawę o Radzie Stanu. Jednorazowa kompetencja w tej sprawie wynikała z art. 3 Patentu o tymczasowej organizacji władz., („za zgodą mocarstw okupacyjnych”).

¹² 7.10.1918r. RR rozwiązała RS.

Nr 17. dziennika praw to ostatni numer gdzie występuje samodzielnie system organów Rady Regencyjnej do pozycji 39. Pozycja 40 to już prawodawstwo w układzie dekretu-orędzia Józefa Piłsudskiego (z 14.11.1918r.) oraz dekretu o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej - poz. 41, akt z 22.11.1919r.¹³. Charakterystyczne przy tym jest, że po pozycjach 40, 41, 42, 43 i 44 - wydanych przez Józefa Piłsudskiego - od poz. 41 Tymczasowego Naczelnika Państwa - pod poz. 45 ukazała się ustawa tymczasowa „Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego” o płacy nauczycieli publicznych szkół elementarnych (z 19.09.1918r. podpisana przez 2 członków Rady Regencyjnej)¹⁴ i Prezydenta Ministrów - Steczkowskiego.

A zatem w okresie II, tryb prawodawczy był następujący - projekty aktów prawnych przygotowali zainteresowani ministrowie lub Prezydent Ministrów (także 2 lub więcej zainteresowanych ministrów). Gotowy projekt dyskutowała Rada Ministrów, podejmując w tej sprawie stosowną uchwałę (o przedłożeniu projektu Radzie Regencyjnej lub odesłaniu do poprawek przez zainteresowanego ministra bądź ostatecznym opracowaniu tekstu w Biurze Prezydialnemu rządowi).

Projekt uchwalony przez rząd przedstawiany był Radzie Regencyjnej z tym, że bywały przypadki uzgadniania na bieżąco przez Prezydenta Ministrów podczas jego audiencji u Rady Regencyjnej. Następnie po przyjęciu i podpisaniu aktu oraz złożeniu kontr asygnacji przez Prezydenta Ministrów akt prawny kierowano do Ministra Sprawiedliwości celem ogłoszenia w Dzienniku Praw oraz poprzez Prezydenta Ministrów do Szefa Biura Prezydielnego Rady Ministrów celem opublikowania w gazecie rządowej - Monitorze Polskim.

W III. okresie - gdy funkcjonowała Rada Stanu, wnioski ustawodawcze zgłaszali: rząd oraz co najmniej 10 członków Rady Stanu¹⁵. Wnioski rządowe noszące nazwę (przedłożenia rządowe na Radę Stanu) opracowywano w podobnym jak podano wyżej trybie, z tym że przedłożenie musiało uzyskać tzw. „sankcję przedwstępną” czyli zgodę Rady Regencyjnej na wniesienie przedłożenia pod obrady Rady Stanu. Przyjęty przez Radę Stanu projekt aktu prawnego trafiał do Rady Regencyjnej, która nadawała mu sankcję prawną¹⁶.

¹³ Pierwsze posiedzenie rządu w pełni niepodległego odbyło się 18.11.1918r. Po tego czasu funkcjonowała w sprawach bieżących Rada kierowników Ministerstw powołana przez RR.

¹⁴ Zgodnie z możliwością przewidzianą w art. 8 dekretu o tymczasowej organizacji władz.

¹⁵ In tytulacja aktu brzmiała wówczas: „My Rada Regencyjna Królestwa Polskiego, za zgodą RS postanowiliśmy i stanowimy co następuje:”.

¹⁶ Tryb ustawodawczy z udziałem RS w praktyce nastęrczył szereg trudności i problemów wynikających z pewnego chaosu w tych sprawach, baczność z PR była nieco rozluźniona w tych sprawach. Odnosi się wrażenie, że rząd wyemancypował się nieco traktując PR jako organ do „zaklepywania” ustaw. Zresztą tryb ustawodawczy w praktyce nie był ustalony jakimś regulaminem itp. Wnioski w tych sprawach przedstawił 25.06.1918 r. referendarz RR prof. J. Siemieński. Wynikało z nich, że tryb ustalania sankcji przedwstępnej (zgody na wniesienie do RS) był w tym okresie rozmaity. Ministrowie składali projekty i motywacje na piśmie oraz dawali ustne wyjaśnienia by dowiedzieć się czy RR daje sankcję, składali w/w na piśmie czekając na pisemna odpowiedź, referowali ustnie te punkty, które uważali za szczególnie istotne nie zostawiając tekstów i uzyskując ustną sankcję, a jeden z ministrów zreferował ogólne zasady a tekstu szkoda pracy ludzkiej”).

Akt prawny poza wywołaniem Rady Stanu w intytulacji zawierał jedynie podpisy członków Rady Regencyjnej i Prezydenta Ministrów. Poza wnioskami ustawodawczymi, niezależnie od nich w trybie poprzednio ustalonym wydawano dekrety i reskrypty. W okresie IV, tj. od rozwiązania Rady Stanu (7.10.1918r.) Rada Regencyjna ustaliła wyłączną własną kompetencję do wydawania aktów prawnych rangi ustawowej – „rozporządzeń z mocą ustawy”¹⁷ pod odpowiedzialnością całej Rady Ministrów i obowiązujących do czasu przedstawienia na pierwszym posiedzeniu najbliższego Sejmu dla uzyskania jego sankcji¹⁸.

W okresie III - go gabinetu wydano jeden akt w tym trybie, bez tytułu ale o charakterze w/w dekretu (pojęcia „rozporządzenia z mocą ustawy” nie stosowano w formie, a tylko w charakterze „aktu prawnego”).

W okresie IV - go gabinetu wydano osiem takich aktów nazwanych „dekretami” na dziesięć wydanych i opublikowanych (w tym jeden „ustawa tymczasowa o powszechnym obowiązku służby wojskowej” - tym razem, co jest dziwne ustawę tę podpisali tylko Rada Regencyjna i Prezydent Ministrów).

W czasie ostatniego prowizorium rządowego aktów prawnych zawierających normy ogólne nie wydawano. Rada Kierowników Ministerstw natomiast poprzez poszczególnych kierowników Ministerstw wydawała akty wewnętrzne resortowe publikowane także po 11 i 14.11.1918r. w Monitorze Polskim i dziennikach urzędowych ministerstw.

W ustawodawstwie Rady Regencyjnej istotny czynnik hamujący stanowiły kompetencje Generalnych Gubernatorów -Warszawskiego i Lubelskiego.

Zgodnie z art. II pkt. 2 Patentu z 12.09.1917r. wnioski ustawowe dotyczące spraw i dziedzin z zakresu zagadnień nie przekazanych (administracja) władzom polskim, musiały być przed wniesieniem pod obrady Rady Stanu uzgodnione z władzami okupacyjnymi. Pkt 3 art. II-go Patentu precyzował ponadto, że akty prawne polskich władz państwowych (tzn. głównie Rady Regencyjnej i rządu) przed wydaniem musiały być przedłożone właściwemu generalnemu gubernatorowi - wg właściwości miejscowej i mogły wejść w życie o ile ten w ciągu 14 dni nie „założył sprzeciwu”. Generalni gubernatorzy z kolei wyposażeni byli w uprawnienie wydawania zarządzeń z mocą ustawy w sprawach „ważnych interesów wojennych”¹⁹.

Referendarz zażądał (dla porządku i zachowania powagi RR) by - projekty przedkładano na piśmie z motywacją, ostatecznie ustnie - ale zawsze przy przyjęciu zasady, że udzielenie nastąpi później. W sprawie już przedłożonych RS projektów - raporty referendarza ograniczały się do „strony prawnej i politycznej oraz redakcyjnej - „szczegółów, a nawet strony fachowej staram się nie dotykać...” - GCRR - 282 k. 149.

¹⁷ Nie nazwany akt RR z 15.10.1918r. wydany w związku z jej orędziem do Narodu z 7.10.1918r. o charakterze „dekretu z mocą ustawową” - Dziennik Praw nr 12 z 21.10.1918r. poz. 24.

¹⁸ Nie miało to później praktycznego znaczenia tym bardziej, że akty te zostały akceptowane przez władze polskie powstałe po 11/14-18/11.1917r. Świadczy o tym bądź nawiązywanie do nich, ich stosowanie lub nowelizowanie.

¹⁹ Art. 2 pkt. 2, zdanie trzecie Patentu z 12.09.1917r. Generalne Gubernatorstwo Warszawskie wydawało dwujęzyczny „dziennik rozporządzeń cesarsko-niemieckiego Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego”, a Generalne Gubernatorstwo Lubelskie - wyłącznie polskojęzyczny „Dziennik rozporządzeń c i k „zarządu Wojskowego w Polsce”.

Jednakże w sprawach nie dotyczących „ważnych interesów wojennych” a będących w związku z dziedzinami administracji nie przekazanej, Generalni Gubernatorzy mogli wydawać „rozporządzenia z mocą ustawową, tylko po wysłuchaniu Rady Stanu”²⁰.

Od 7.10.1918r. do 14.11.1918r. - Rada Regencyjna wydała i poleciła opublikowanie w Dzienniku Praw: dekret o tymczasowej organizacji Władz Naczelnych w Królestwie Polskim, ustawę o Radzie Stanu Królestwa Polskiego, dekret w przedmiocie przepisów tymczasowych o moratorium w okręgu sądu apelacyjnego lubelskiego, dekret o powiększeniu liczby sędziów śledczych, dekret w przedmiocie zmiany dyslokacji sądów, dekret w przedmiocie przysięgi dla ministrów, urzędników sędziów i adwokatów, dekret w przedmiocie przepisów dla woźnych sądowych dekret o utworzeniu Ministerstwa Zdrowia Publicznego, Opieki Społecznej i Ochrony Pracy, dekret w przedmiocie doręczania wezwań oraz zawiadomień w sprawach cywilnych przez magistraty i wójtów gmin, dekret w przedmiocie przepisów dla komorników, reskrypt w przedmiocie utworzenia Królewsko-Polskiego Sądu Okręgowego w Zamościu²¹, reskrypt - tymczasowe przepisy służbowe dla urzędników państwowych, dekret w przedmiocie przepisów tymczasowych o notariacie, ustawę o wstrzymaniu eksmisji lokatorów (oraz ustawę o przedłużeniu terminu wstrzymania eksmisji lokatorów), ustawę tymczasową o ochronie lokatorów, dekret-przepisy tymczasowe o urzędach ziemskich, Orędzie do Narodu Polskiego z 7.10.1918r., dekret w przedmiocie tymczasowego wykonywania władzy ustawodawczej, dekret w przedmiocie objęcia przez Radę Regencyjną władzy zwierzchniej nad wojskiem, dekret o przystąpieniu do formowania narodowej armii regularnej, tymczasowa ustawę o powszechnym obowiązku służby wojskowej, dekret w przedmiocie ustanowienia urzędu Szefa Sztabu Wojsk Polskich, dekret o utworzeniu ministerstw Spraw Zewnętrznych, Spraw Wojskowych, Komunikacji i Apropowizacji, dekret o utworzeniu Ministerstwa Zdrowia Publicznego i Opieki Społecznej i Ministerstwa Ochrony Pracy, dekret w sprawie wypuszczenia pożyczki państwowej, dekret o organizacji władz na obszarze c. i k. Generalnego Gubernatorstwa Lubelskiego, dekret w przedmiocie tworzenia armii narodowej, dekret w przedmiocie dóbr donacyjnych, dekret o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, dekret w przedmiocie zarządu sprawami komunalnymi na terenie c. i k. wojskowego Generalnego Gubernatorstwa Lubelskiego, orędzie w przedmiocie przekazania naczelnego dowództwa wojsk polskich brygadierowi Józefowi Piłsudskiemu, orędzie w przedmiocie rozwiązania Rady Regencyjnej i przekazania Najwyższej Władzy państwowej naczelnemu dowódcy wojsk polskich Józefowi Piłsudskiemu, oraz ustawę tymczasową o płacy nauczycieli publicznych szkół elementarnych.

W okresie funkcjonowania rady Stanu rząd wniósł 15 projektów ustaw, 6 wniosków ustawodawczych Generalnego Gubernatorstwa Lubelskiego skierowano do Rady Stanu za pośrednictwem rządu przez delegata ck austro-węgierskiego Zarządu Wojskowego w Polsce²².

²⁰ *Ibidem*, zdanie drugie.

²¹ Mimo traktatu brzeskiego.

²² Ze strony austro-węgierskiej wnioski te były aprobowane przez c i k NKA.

Wniesiono także pod obrady Izby kilka projektów zmian w przepisach już obowiązujących²³.

Był to pierwszy pakiet spraw ustawowych, którymi rząd chciał uregulować najpilniejsze i możliwe w tym czasie do uregulowania zagadnienia. Szereg aktów opracowywano bądź oczekiwano z przekazaniem na następną sesję RS lub bardziej sprzyjające warunki polityczne. Inne o charakterze wewnętrznym wydawano w resortach organizując bądź przygotowując organizację niepodległej państwowości polskiej. Te ostatnie były publikowane często w Monitorze Polskim a w komplecie, w dziennikach urzędowych poszczególnych resortów.

Poza aktami publikowanymi, w systemie organów RR występowały akty niepublikowane. Jak wynika z przeglądu dokumentów GCRR były to wyłącznie akty RR. Niektóre z nich były pisane ręcznie nosiły własne podpisy członków RR na ogół zawsze z kontrasygnatą Prezydenta Ministrów. W większości były to reskrypty, chociaż zdarzały się również dekrety. Akty te, które zresztą nie było wiele odnosiły się do wewnętrznych zagadnień systemu organów RR. Na ogół były to zalecenia kierowane do szefa rządu poruczające mu uregulowanie jakiejś konkretnej sprawy czy kwestii z zakresu funkcjonowania aparatu administracyjnego.

2. Prawodawstwo RR po 11.11./14.11.1918r.

Zaznaczona w poprzednim podrozdziale ciągłość numeracji organu promulgacyjnego (Dziennik Praw) oraz ciągłość wewnętrzna numeracji pozycji aktów rangi ustawowej to jeden z dowodów na uznaną ciągłość pracy organizatorskiej w budowie państwowości polskiej²⁴.

Trzeba zaznaczyć, że Dekret o najwyższej władzy reprezentacyjnej Polskiej Republiki z 22.11.1918r. przyjmował taki sam tryb normotwórczy jak w układzie rząd Królewsko-Polski - Rada Regencyjna²⁵ (wg w/w dekretu : rząd - Tymczasowy

²³ Były m.in. to projekty i ustawy o ordynacji wyborczej sejmowej, tymczasowej ustawy wojskowej, ustawy o porządku zwołania, otwarcia obrad pierwszego Sejmu Polskiego, ustawy o ustroju administracyjnym Królestwa Polskiego, ustawy o organizacji władz skarbowych Królestwa Dolskiego, ustawy o ochronie lokatorów, ustawy tymczasowej Urzędu Patentowego, ustawy o Patentach na wynalazki, ustawy o ochronie rysunków fabrycznych i modeli, ustawy o ochronie znaków towarowych, ustawy o urzędach ziemskich, ustawy tymczasowej o płacy nauczycieli szkół powszechnych i o najniższej płacy w tych szkołach, ustawy o ubezpieczeniu na wypadek choroby wywołanej przez nią niezdolnością do pracy, ustawy o używaniu herbu polskiego, ustawy o zwalczaniu gruźlicy w Królestwie Polskim - Zbiór opracowany - Wykaz przedłożeń rządowych na RS - sygn. Pol. 145, także - GCRR - 240, bez nr kart (w 1979r. teczka jeszcze nie paginowana).

²⁴ Stanisław Bukowiecki w swym szkicu pt. - "Rola czynników wewnętrznych w utworzeniu nowej państwowości polskiej" - "niepodległość" Nr 3 z 1930r. (Warszawa) pisze m.in, na s. 4 - "Ustawy wydane przez TRS i RR o ile potem zmienione nie zostały uważane są dotąd bezsprzecznie za ustawy przez polską władzę zwierzchnią wydane i jako takie obowiązujące, dzienniki urzędowe i dziennik praw - jako zbiory ustaw państwowych Dolskich, czyli polskie źródła prawa od owego czasu w jednej kolejności wychodzą, a nawet ustawa najbardziej znamienita dla odrębnej, a jednolitej fizjonomii państwowej tj. ustawa o organizacji władz naczelných zawarta w dekrecie RR z 3.01.1918r. nie przestała dotąd obowiązywać...".

²⁵ Przypomnijmy, że głównym autorem dekretu był W. Wróblewski - dotychczasowy Przewodniczący

Naczelnik Państwa). Akty prawne w Dzienniku Praw w jednym wypadku „wymieszają się” ogłoszono dekret RR po dekretach Tymczasowego Naczelnika Państwa (w Monitorze Polskim akty kierowników ministerstw ostatniego prowizorium RR ukazywały się znacznie dłużej).

Ani jeden akt wydany po 22.11.1918r. nie znosił wprost dorobku ustawodawczego RR. Przeciwnie wychodziły akty państwowe zmieniające brzmienie poszczególnych aktów prawnych lub uchylające poszczególne akty prawne wydane w systemie organów RR. Co więcej obowiązywały także przepisy wydane przez TRS jak np. „Przepisy tymczasowe o szkołach elementarnych w Królestwie polskim” z 10.08. i 7.09.1917r. utrzymano w mocy przez ustawę z 4.06.1920r. „o tymczasowym ustroju władz szkolnych”²⁶.

Ponadto szereg projektów ustaw i dekretów przygotowanych w resortach rządów RR, po kosmetyce (nowa sytuacja prawno-polityczna) wchodził w życie już jako ustawodawstwo niepodległej Polski. Sam przegląd Dziennika Praw z lat 1918-1919 świadczył o tym, że tak wiele i starannie wydanych aktów prawnych nie mogłoby się ukazać gdyby nie wcześniejsza zorganizowana już „infrastruktura” naczelnich organów administracji państwowej i sztabu fachowców – urzędników z systemu utworzonego przez RR.

W dniu 28.11.1918r. wydano Dekret o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego. Porównanie tego aktu z projektami dekretu RR w tej samej sprawie świadczy, iż podstawą aktu z 28.11.1918r. był projekt dekretu RR²⁷.

Dnia 27.11.1918r. wydano dekret o utworzeniu Rad Gminnych na obszarze byłego Królestwa Kongresowego stanowiący niemal dosłowne brzmienie projektu Rozporządzenia tymczasowego o tworzeniu Rad Gminnych w Królestwie Polskim, uchwalony przez III Gabinet RR²⁸.

Inne zagadnienia:

- 11.12.1918r. dekretem w przedmiocie utworzenia Kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa rozwiązano „ustanowiony reskryptem Rady Regencyjnej z dnia 12.07.1918r.” K.P. Gabinet Cywilny²⁹, przekształcając go w kancelarię Tymczasowego Naczelnika Państwa,
- obowiązywały wprowadzone reskryptem RR z 11.06.1918r. : tymczasowe przepisy służbowe dla urzędników państwowych³⁰,

Rady kierowników Ministerstw, który po 14.11. wrócił na swe dawne stanowisko Szefa Biura Prezydialnego Rady Ministrów.

²⁶ Dz.U. z 23.06.1920r. poz. 304.

²⁷ Dziennik Praw nr 18 z 1918r. poz. 46 i GCRR - 289 k. 12 i następne, oraz poz. nr 1 przedłożeń rządowych na RS *op. cit.* Patrz też w rozdz. “Koncepcje ustrojowe”.

²⁸ Dziennik Praw nr 18 poz. 48 i GCRR - 140 k. 12-14.

²⁹ Dziennik Praw nr 20 poz. 59.

³⁰ Patrz odesłanie art. 5 dekretu z 18.12.1918r. o stabilizacji i wynagrodzeniu szkół powszechnych. Dziennik Praw Nr 21 poz. 65 (Termin “szkoła powszechna” zaproponował poprzednio MWRiOP - RR).

- wprowadzony z dniem 13.12.1918r. dekret tymczasowy o Urzędzie Patentowym to niemal dosłowne brzmienie projektu „ustawy tymczasowej Urzędu Patentowego”³¹,
- 23.12.1918r. dekretem w przedmiocie uzupełnienia i zmiany przepisów tymczasowych o moratorium w okręgu Sądu apelacyjnego lubelskiego - zmieniono art. 4 dekretu RR z 9.02.1918r. w tej samej sprawie³²,
- 24.12.1918r. wydano dekret w przedmiocie statutu tymczasowego Palestry Państwa Polskiego³³ - wprost, kosmetycznie przystosowany projekt specjalnej komisji, która pod patronatem Ministerstwa Sprawiedliwości ukończyła obrady nad statutem Palestry 7.03.1918r.³⁴,
- utworzony 11.11.1918r. przez Radę kierowników Ministerstw „Państwowy Urząd d/s jeńców” dekretem z 30.12.1918r. przekształcono w „Państwowy Urząd d/s powrotu jeńców, uchodźców i robotników”³⁵,
- 22.12.1918r.³⁶ znowelizowano dekret RR w przedmiocie przepisów tymczasowych o Urzędach Ziemskich (Dz. Pr. nr 11 z dnia 16.10.1916r. poz. 22),
- 31.12.1918r. znowelizowano dekret RR (art. 24) o tymczasowej organizacji władz (wyłączono z MSW) i przekazano do MR i DP sprawę służby weterynaryjnej³⁷,
- 16.01.1919r. dekretem o ochronie lokatorów i zapobieganiu brakowi mieszkań³⁸ uchylono tymczasowa ustawę o ochronie lokatorów³⁹,
- Obowiązywała nadal Tymczasowa ustawa RR o powszechnej służbie wojskowej⁴⁰ znowelizowana dekretem z 16.01.1919r.⁴¹,
- wydany 11.01.1919r.⁴² dekret o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby, był przystosowaniem do nowych warunków projektu rządowego (III-ci gabinet RR „Ustawy o obowiązkowym ubezpieczeniu na wypadek choroby i wywołanej przez nie niezdolności do pracy”)⁴³,

³¹ Dziennik Praw nr 21 poz. 66 i GCRR – 208 k. 2 -3.

³² Dziennik Praw nr 21 poz. 71 i Dziennik Praw nr 3 poz. 5.

³³ Dziennik Praw nr 22, poz. 75.

³⁴ MP nr 18 z 8.03.1918r. Komisja odbyła 35 posiedzeń. W skład komisji wchodził: D. Ans, C. Ponikowski, P. Pohorecki, St. Car, A. Chmurski.

³⁵ Dziennik Praw Nr 3 (1919r. poz. 84) jako ciągłość nr pozycji od 1918r.

³⁶ Utworzono nowe Komisje Ziemskie Okręgowe. Dziennik Praw 3/1919r. poz. 85.

³⁷ Dziennik Praw nr 5 poz. 92, 1919r.

³⁸ Dziennik Praw nr 8 poz. 116, 1919r.

³⁹ Dziennik Praw nr 10 poz. 21, z 10.09.1918r.

⁴⁰ Dziennik Praw Nr 13 poz. 28 (ust. z 27.10.1918r.).

⁴¹ Dziennik Praw nr 8 poz. 119 z 1919r.

⁴² Dziennik Praw nr 9 poz. 122, 1919r.

⁴³ Przedłożenia rządowe na RS – poz. 22 (druk nr 27), *op. cit.*

- dekret z 30.01.1919r. w przedmiocie taksy dla komorników sądowych⁴⁴ uchylił przepisy TRS i RR wydane w tej sprawie,
- 31.01.1919r. dekret o utworzeniu Głównego Urzędu Likwidacyjnego⁴⁵ przekazał m.in. sprawy utworzonego przez II-gi gabinet Rady Regencyjnej - Urzędu Rozrachunku Państwowego i Strat Wojennych nowoutworzonej instytucji,
- wydane 4.02.1919r. dekrety o patentach na wynalazki, ochronie znaków towarowych⁴⁶ to odpowiedniki poz. 9, 10 i 11 przedłożeń rządowych na Radę Stanu⁴⁷,
- dekret o samorządzie miejskim z 4.02.1919r.⁴⁸ to prawo oparte na projektach Królewsko-Polskiego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych⁴⁹.

Dodajmy jeszcze, że od 29.11.1918r. do 8.02.1919r. weszło w życie - 160 aktów prawnych (nie licząc aktów o charakterze wewnątrz resortowych) o najróżnorodniejszej treści i zakresie - w zdecydowanej większości dekretów. Z prostego rachunku wliczając soboty, niedziele i święta „wydajność” prawotwórcza pierwszego polskiego rządu Niepodległego musiała by wynosić blisko trzy dekrety dziennie. Nie byłoby to możliwe, gdyby nie zastane przez rządy Moraczewskiego i Paderewskiego gotowe organizacyjnie i pracujące od roku resorty mające gotowe projekty najniezbędniejszych regulacji prawno-ustrojowych. Samo wyliczenie tych aktów prawnych zajęło by kilka stron.

Dnia 9.02.1919r. Naczelnik Państwa dekretem z 5.02.1919r. zwołał Sejm Ustawodawczy⁵⁰. Pierwszy akt Sejmu - Uchwała z 20.02.1919r. o powierzeniu Józefowi Piłsudskiemu dalszego sprawowania urzędu Naczelnika Państwa była 185 aktem prawnym o znaczeniu ogólnopaństwowym po zakończeniu działalności normotwórczej Rady Regencyjnej.

Do końca 1919r. Sejm, Naczelnik Państwa i ministrowie wydali 388 aktów prawnych o charakterze ogólnym. Liczba aktów wewnątrz resortowych nie jest możliwa do wyczerpującego ustalenia.

RR i jej organy podejmowały szereg przedsięwzięć o charakterze problemowym, wykraczającym poza zakres działań jednego z resortów. Wynikało to z potrzeb jakie wytworzyły konkretne warunki polityczne oraz z zamierzeń szerszych, mających za cel przygotowania projektów rozwiązań systemowych niezbędnych do uregulowania zagadnień ustrojowych w momencie uzyskania pełnej suwerenności przez Państwo Polskie.

⁴⁴ Dziennik Praw nr 12 poz. 131, 1919r.

⁴⁵ Dziennik Praw nr 12 poz. 132, 1919r.

⁴⁶ Dziennik Praw nr 13 poz. 137, 138 i 139, 1919r.

⁴⁷ Wykaz przedłożeń rządowych *op. cit.* poz. 9 projekt „ustawy o patentach na wynalazki”, poz. 10 Projekt „ustawy o ochronie rysunków fabrycznych i modeli”, poz. 11 – projekt „ustawy o ochronie znaków towarowych”.

⁴⁸ Dziennik Praw nr 13 poz. 140, 1919r.

⁴⁹ K. Sienkiewicz (Szef Sekcji Samorządowej MSW) - art. w MP Mr 152 z 18.09.1918r.

⁵⁰ Dziennik Praw nr 16 poz. 217 z 1919r.

W kolejnej części rozdziału przedstawiamy tę działalność w kilku naszym zdaniem najważniejszych dziedzinach.

3. *Koncepcje ustrojowe*

3.1. *Uwagi ogólne*

RR i rząd Królestwa kontynuując inicjatywy TRS, niezależnie od prac podjętych w sprawach organizacji podstawowych organów naczelnych administracji państwowej i ram prawnych funkcjonowanie przypisanych im dziedzin podjęły działania na rzecz stworzenia projektów prawnych podwalin przyszłej normalnej organizacji państwa. Istotną rolę w tym procesie miała odegrać Rada Stanu. Zgodnie z art. 20 ustawy o Radzie Stanu, „współdziałając w ustawodawstwie w myśl postanowień patentu z 12.09.1917r. ... miała w szczególności powziąć uchwały w sprawie projektu Konstytucji Królestwa Polskiego, utworzenia Senatu i izby posłów”.

W praktyce organy RR nie przystąpiły do kompleksowego opracowania projektu ustawy konstytucyjnej, aczkolwiek jak należy, sądzić z zawartości akt GCRR (akta referendarza RR) zamierzano w jakimś zakresie wykorzystać „projekt Konstytucji Państwa Polskiego przyjęty dnia 28 lipca 1917r. przez Komisję Sejmowo-Konstytucyjną Tymczasowej Rady Stanu”⁵¹.

Projekt ten został poddany gruntownej krytyce przez J. Siemieńskiego referendarza RR za brak demokratyzmu oraz stwarzanie generalnej przewagi przewidzianego projektem monarchy (Króla) i rządu nad sejmem⁵². Nie był też projekt przedmiotem przedłożenia rządowego na Radę Stanu.

Przystąpiono natomiast do prac nad ordynacją wyborczą do przyszłego parlamentu polskiego, opracowano projekt ustawy o porządku zwołania, otwarcia i obrad pierwszego Sejmu Polskiego oraz projekt ustrojowego rozwiązania władz terenowych - ustawę o ustroju administracyjnym Królestwa Polskiego. Dokumenty te stały się przedłożeniami rządowymi na Radę Stanu⁵³. Krótki okres funkcjonowania Rady Stanu spowodował, iż Izba przeprowadziła jedynie pierwsze czytanie tych projektów⁵⁴. Dyskusja na plenum Izby odbyła się jedynie w stosunku do ordynacji wyborczej sejmowej i to nie całościowo lecz na tle wniosku regulaminowego,

⁵¹ GCRR - 51 k. 2-10.

⁵² GCRR - 51 jm 11-16, OCRR - 287 k. 65-71. J. Siemieński skomentował to następująco: (część komentarza): “Votum separatum J. Siemieńskiego (bez daty) zgłoszone do projektu Konstytucji uchwalonego przez Komisję RS...” ... konstytucyjność P. Pol. ze strony należytego udziału społeczeństwa we władzy nie została należycie zapewniona przez zrównoważenie monarchy i rządu z jednej strony, a sejmowego przedstawicielstwa ludności z drugiej, a to zarówno w sprawach wewnętrznych, jak zewnętrznych... Wszelako wszystkie te artykuły razem dają rządowi zbyt wielką przewagę nad Sejmem, Dozwalają mu ignorować Sejm przez czas dłuższy, stwarzają niebezpieczeństwo z drugiej strony - ze strony rządu również niewyrobionego politycznie, nie rozumiejącego co znaczy silna ręka “do której tak wielu wzdycha a która ten i ów chciałby okazać...”.

⁵³ Przedłożenia rządowe na RS druki nr, nr: 1, 4, 5 (zbiór w Bibliotece Sejmu PRL).

⁵⁴ Protokół z posiedzenia RS Królestwa Polskiego - poz. 2 z 26.06.1918r. - GCRR 239 k. 3 i posiedź. 3 z 27.06.1919r. - OCRR - 239 k. 9.

członka RS St. Minkiewicza o ustalenie terminu przedłożenia Izbie projektu przez Komisję Sejmową i zobowiązanie tej Komisji do ustalenia terminów wyborczych⁵⁵. Rada Stanu jak należy sądzić ustosunkowała się w Komisjach do przedłożonych jej projektów wyniki zaś nie są znane z uwagi na brak źródeł. Zważywszy, że dwa z opracowanych projektów - ordynacja wyborcza oraz projekt ustroju administracyjnego znalazły zastosowanie w praktyce po odzyskaniu niepodległości przedstawimy uregulowanie w nich zawarte. Fragmentarycznie ustosunkujemy się do „projektu ustawy o porządku zwołania, otwarcia i obrad pierwszego Sejmu Polskiego”, pominiemy zaś projekt konstytucji jako powstały w całości jeszcze w układzie TRS oraz nierozpracowywany przez organy systemu RR, a także będący bez praktycznego znaczenia dla przyszłych zdarzeń.

Rada Ministrów rozważała wprawdzie zagadnienie wprowadzenia Konstytucji (podstawą miał być projekt TRS). Wychodząc z założeń, że przeprowadzenie głównych zasad konstytucji... „...pod decyzją czynnika nieobliczalnego, jakim wobec panujących w kraju nastrojów będą prawdopodobnie wybrane przez ludność ciała prawodawcze, mogłoby narazić na szwank całą przyszłość kraju” uznano, że „widoki przeprowadzenia... projektu konstytucji przez Izbę Poselską i Senat z osobna w normalnej drodze ustawodawczej nie są zbyt wielkie...”. Podobnie oceniono nastroje w Radzie Stanu, które wg oceny rządu „...nie zechce zapewne uchwalić konstytucji...”.

Planowano w związku z tym wniesienie do Rady Stanu jedynie projektu ordynacji wyborczej oraz „tych artykułów konstytucji (np. dotyczące nominacji senatorów, które znajdują się z nim w nierozzerwalnym związku)”⁵⁶.

Ostatecznie Konstytucji nie przedstawiono RS w żadnym elemencie. Następny gabinet tematu tego także nie podjął. III-ci gabinet przedkładając RS projekt ordynacji oraz ustawy o porządku zwołania sejmu zastrzegając, że projekty te „...nie stanowią w najmniejszej mierze istotnej przyszłej Konstytucji Kraju: przeciwnie, rząd stoi na stanowisku iż do pierwszego Sejmu Polskiego należeć będzie uchwalenie zasad konstytucyjnych tak samo jak i ostateczne rozstrzygnięcie we wszystkich najważniejszych sprawach związanych ze stanowiskiem i przyszłością Państwa Polskiego...”⁵⁷.

3.2. Ordynacja wyborcza do przyszłego parlamentu

Opracowany przez TRS projekt „Ustawa ordynacji Sejmowej” stał się punktem wyjścia dla przygotowywanego przez rząd przedłożenia rządowego na Radę Stanu. Tekst projektu został omówiony i przyjęty 28.05.1918r. na 18 posiedzeniu

⁵⁵ SSRS - posiedz. 4 z 4.07.1918r. - GCRR - 238 k, 41-56.

⁵⁶ RM-6 posiedz. 19 III gabinet z 31.05.1918r. k. 467.

⁵⁷ “Motywy ogólne do przedłożeń rządowych...” zał. nr 18 do druków nr 1 i 4 Przedłożeń rządowych na RS (Biblioteka Sejmowa PRL - zbiór).

gabinetu J.K. Steczkowskiego⁵⁸. Ostateczna redakcję ustalono w trzy dni później⁵⁹. Stała się drukiem nr 1 przedłożeń rządowych⁶⁰, skierowanych do pierwszego czytania w RS 26 i 27.06.1918r.⁶¹. Projekt składał się z pięciu części - I. Ordynacji wyborczej do izby oraz II. ordynacji wyborczej do senatu.

Pierwsza liczyła 149 artykułów, druga 97. Ponadto znajdowała się formalna III. część - 3 art. przepisów przejściowych. IV. - zapowiedź wydania instrukcji wyborczej i V. - Postanowienie karne.

Zasady przyjęte w projekcie obejmowały powszechność, równość, bezpośredniość, proporcjonalność i głosowanie tajne.

Zasady te jednak doznawały szeregu ograniczeń zwłaszcza gdy idzie o powszechność.

Czynne prawo wyborcze do Izby Poselskiej miało przysługiwać obywatelom polskim płci męskiej, który w dniu zarządzenia wyborów ukończyli 25 lat życia oraz mieszkali „co najmniej” od roku w jednej z gmin miejskich lub wiejskich państwa⁶². Nie miały tego prawa „osoby pod kuratelą, ubodzy utrzymywani w zakładach dobroczynności publicznej, osoby pozostające pod upadłością, osoby skazane wyrokiem prawomocnym na pozbawienie praw publicznych (art. 30 KK) aż do chwili gdy utracone prawa będą im przywrócone (art. 31 KK) osoby skazane prawomocnym wyrokiem sądowym na więzienie na czas nie krótszy od 6 miesięcy za przestępstwa dokonane w celach zysku, przeciw moralności, za żebranie i włóczęgostwo tudzież za przestępstwa wyborcze choćby wedle ustaw karnych zasądzenie nie pociągało za sobą skutków karnych, w ciągu lat 3 od dnia odbycia lub umorzenia kary, osoby skazane sądownie *do* wejściu w życie niniejszej ustawy za uchylanie się od powinności wojskowej na przeciągu lat 10...”⁶³.

Bierne prawo wyborcze do Izby poselskiej, w dowolnym okręgu wyborczym posiadali mężczyźni posiadający czynne prawo wyborcze o ile umieli pisać i czytać po polsku, bez względu na ciągłość i miejsce zamieszkania z tym, że wiek dla osób o wykształceniu średnim i wyższym wynosił 25 lat, dla pozostałych 30. Urzędnicy państwowi „policijni lub skarbowi” posiadali bierne prawo, lecz z chwilą wyboru, na czas kadencji mieli być zwalniani z zajmowanych stanowisk. Ponadto osoby te oraz szczegółowo wymienieni „naczelnicy Państwowych władz administracyjnych, policyjnych, skarbowych tudzież prokuratorowi państwowi i sędziowie śledczy...” nie mogli kandydować w okręgach, których teren dotyczył ich urzędowania „aż do upływu sześciu miesięcy od opuszczenia stanowiska”. Przepisom tym nie podlegali kierownicy urzędów centralnych. Zasady bezpośredniości i równości nie doznawały ograniczeń i poseł miał przypadać na 50 do 70 tysięcy „ludności”.

⁵⁸ RM – 6 posiedz. 18 III gabinet z 25.05.1918r. k. 371, 405-466.

⁵⁹ RM – 6 posiedz 19 III gabinet z 31.05.1918r. k. 467.

⁶⁰ Przedłożenie, *op. cit.* (Biblioteka Sejmu PRL - zbiór).

⁶¹ Protokół z posiedz. RS (OCRR - 239) z 25 i 27.06.1918r. k. 3, 9.

⁶² Art. 1 Projektu.

⁶³ Art. 5 Projektu.

Posłowie mieli być wybierani w okręgach, po 3 w każdym. Liczba posłów z okręgu mogła ulec zmianie w zależności od zmian w „rozsiedleniu ludności”⁶⁴ o 2 mandaty. Szczegółowy przydział mandatów w okręgach miał być liczony wg klucza: ogólnej liczby „cywilnej ludności” dzielonej przez ilość mandatów, dzielonej z kolei przez liczbę ludności cywilnej okręgu wyborczego. Na tej podstawie właściwa Komisja Wyborcza miała ustalić minimalną liczbę mandatów w danym okręgu⁶⁵.

Najmniejsze okręgi miały wybierać 2 posłów, zaś pozostałe mandaty miały być rozdzielone pomiędzy te okręgi, których ilorazy miały największe *ułamki*. W razie równości rozstrzygnięcia miało dać publiczne losowanie przewodniczącego Trybunału wyborczego⁶⁶. Okręgi wyborcze ustalał załącznik do ordynacji, a podział na „okręgi głosowania” (obwody - Z.J.W) należał do funkcjonującej w każdym okręgu Głównej Komisji Wyborczej, Wybory miały być zarządzane „rozporządzeniem królewskim”⁶⁷ (art. 239 projektu - część III. - przewidywał w tym i innych przypadkach kompetencje RR „do czasu objęcia Tronu Polskiego przez Króla...”). Wybory miały się odbywać w całym kraju w jednym dniu, nie później niż w 82 dni po ich zarządzeniu. Wszelkie szczegóły dotyczące wyborów miały być ogłoszone publicznie najpóźniej w 21 dniu po ich zarządzeniu. W okręgach, miały funkcjonować Główna Komisja Wyborcza (GKW) oraz Miejskowe Komisje wyborcze (MKW) w obwodach głosowania. Siedziby GKW oznaczał wykaz załączony do ordynacji. W jej skład wchodził przewodniczący, jego zastępca i 3 członków. Przewodniczącym w miejscowościach wyznaczonych na siedzibę GKW był z urzędu Prezes Sądu Okręgowego, w innych sędzia powołany przez Prezesa S.O. Zastępca był także mianowany przez Prezesa SO, zaś członków wybierały rady miejskie (sejmiki powiatowe)⁶⁸. Sporządzenia list wyborczych (spisu wyborców) miał dokonywać Naczelnik gminy. Listy badała MKW. Listę (listy) otrzymywała także GKW. Listy podlegały opublikowaniu, a „obywatelom” służyło prawo reklamowania. Decyzję podejmował „Naczelnik” od czego służyło odwołanie do GKW, a od tego z kolei do Trybunału Wyborczego (ale tylko za „przekroczenie prawa”)⁶⁹. Kandydatury poselskie miały być zgłaszane pisemnie Przewodniczącemu GKW, najpóźniej 46 dni przed dniem wyborów. Zgłoszenia mogło dokonać minimum 100 wyborców w większych okręgach i minimum 50 w mniejszych. Zgłoszenia miały być oznaczone nazwą partii lub godłem grupy zgłaszającej. Grupy zgłaszające obowiązane były do ustanowienia swego przedstawiciela. Grupy mogły tworzyć związek wyborczy, traktowany „na zewnątrz” jako jedno zgłoszenie. Każde grupa miała prawo zgłoszenia ilości kan-

⁶⁴ W przewidywaniu reemigracji.

⁶⁵ Art. 14 Projektu.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Ordynacja w założeniu rządowym Jako akt komplementarny do projektu konstytucji - RM-6 posiedź. 19 III gabinet z 31.05.1918r. k. 467 - wynikała niejako z ostatniego choć w efekcie odbiegała od niego znacznie w kierunku demokratyzacji (np. kwestia składu senatu).

⁶⁸ Art. 25 Projektu.

⁶⁹ Art. 62 Projektu.

dydatów większej o 1 od liczby posłów wybieranych w danym okręgu. Kandydaci mieli być zgłaszani wg kolejności „w porządku pierwszeństwa”. Kandydujący nie mógł być zgłoszony w więcej niż trzech okręgach. W przypadku zgłoszenia jednej tylko listy lub paru list o łącznej liczbie kandydatów równej ilości mandatów w danym okręgu głosowanie miało się nie odbywać, a GKW ogłosić miała zgłoszonych jako uzyskujących mandaty.

Dla zabezpieczenia zasady równości GKW wydawać miała poprzez MKW „legitymacje wyborcze” wyborcom. Legitymacje miały zawierać oznaczenie okręgu i obwodu, nr wyborcy na liście uprawnionych, nazwisko i m-ce zamieszkania, terminu i miejsce wyborów oraz pouczenie o zasadach wyborów.

Głosowanie miało się rozpoczynać od godz. 8⁰⁰ do 22⁰⁰ i trwać bez przerwy. Raz rozpoczęte głosowanie nie mogło ulec przerwaniu, z wyjątkiem „siły wyższej”. Wówczas MKW mogła przedłużyć wybory (głosowanie - Z.J.W) „o kilka godzin” ogłosiwszy to na co „najraniej” 12 godzin przed dalszym głosowaniem. Oddawanie i obliczanie głosów miało się odbywać publicznie. Podczas głosowania w lokalu mieli przebywać aż do zakończenia czynności komisje męzowie zaufania grup wyborczych wskazani przez przedstawicieli grupy.

W promieniu 100 m od lokalu wyborczego zakazana była agitacja wyborcza. Głosowanie miało się odbywać z użyciem urzędowych kart głosowania jednolitych w całym okręgu. Karty miały składać się „z tylu łatwo dających się oderwać kuponów, ile jest list kandydatów ważnie zgłoszonych”. Głosować wolno było tylko na jedną listę. Po otrzymaniu karty od MKW, wyborca miał obowiązek udania się „do jednego z nie- zajętych stołów należycie osłoniętego”. Kopertę z listą wręczać miał przewodniczącemu MKW, który wrzucał ją do urny. Przed przystąpieniem do obliczania głosów koperty miały zostać „pomieszane”. Wyniki wyborów w okręgu miała ustalać GKW najpóźniej 3 dni po wyborach powiadamiając o czasie i miejscu swego posiedzenia przedstawicieli grup wyborczych. Mandaty nieobsadzone miały być w tzw. wyborach ściślejszych.

W przypadkach podniesienia zarzutów (protestów) przeciwko wyborowi, podlegały one rozpatrzeniu przez Trybunał Wyborczy (TW), składający się z 3 członków wybranych przez Najwyższy Trybunał Administracyjny i 4 wybranych przez Trybunał Kompetencyjny. TW miał urzędować 3 lata. Projekt ordynacji określał TW jako „sąd karny wyłącznie właściwy dla przestępstw wykrytych przez Trybunał Wyborczy przy badaniu protestów wyborczych”⁷⁰. Posiedzenia TW miały się odbywać publicznie. TW był przewidziany jako instytucja docelowa.

Do czasu jego zorganizowania zgodnie z art. 237 projektu ordynacji funkcje TW miała spełniać „jedna z Izb Sądu Najwyższego”. O ważności wyborów co do których nie wniesiono protestu miała decydować Izba Poselska.

W stosunku do posłów, projekt ordynacji przewidywał iż, nie wolno im było kupować lub dzierżawić „dóbr państwowych” oraz „przyjmować robót rządowych”, otrzymywać koncesji na założeniu banku, towarzystwa akcyjnego, budowy kolei, kanałów oraz prowadzenia przedsiębiorstw komunikacyjnych. Poseł nie mógł

70

Art. 135 Projektu.

być redaktorem odpowiedzialnych czasopism. Nie wolno było także „zabiegać u władz publicznych w żadnej sprawie za pieniądze lub inne materialne korzyści”. W razie unieważnienia mandatu miały być przeprowadzane wybory uzupełniające, na zasadach ordynacji.

Izba wyższa - Senat. Część II. projektu ordynacji sejmowej przewidywała 50% izby z wyborów⁷¹. Wyborów miały dokonywać 1/4 właściciele większej własności ziemskiej, 1/4 organy samorządu wiejskiego, resztę części wybieralnej organy samorządu miejskiego, właściciele większych przedsiębiorstw przemysłowych, handlowych, „wyższe zakłady i instytucje naukowe oraz członkowie Izby Adwokackiej i Lekarskiej - w stosunku 5 : 5; 1 : 4 : 1. Wybory miały być poprzedzone organizacją „Kół Wyborczych”⁷².

Koło wyborcze wyższych zakładów naukowych i instytucji naukowych tworzyli mężczyźni „należący w dniu wyborów do jednego z wydziałów uniwersyteckich” lub zajmujące równorzędne stanowisko w innych instytucjach naukowych. Wykaz uprawnionych jednostek organizacyjnych miał być określony odrębnie.

Każdemu wyborcy przysługiwał jeden głos. Koło wyborcze właściciele większej własności ziemskiej składać się miało z właścicieli majątków (w danym okręgu) o powierzchni co najmniej „trzystu nowopolskich morgów” (tj. ok. 168 ha – Z.J.W). Koło wyborcze właściciele większych przedsiębiorstw przemysłowych dotyczyło osób fizycznych i prawnych posiadających w dniu wyboru co najmniej od roku przedsiębiorstwo zatrudniające minimum 50 osób lub posiadające wpłacony kapitał zakładowy w kwocie co najmniej 500 tys. marek polskich).

Koło wyborcze właściciele większych przedsiębiorstw handlowych przewozowych, asekuracyjnych, kredytowych dotyczyło osób fizycznych i prawnych o kapitale zakładowym minimum 500 tys. mk. Wyborca musiał mieć ukończone 25 lat i posiadać „obywatelstwo państwa” (polskiego - Z.J.W) oraz nie podlegać ograniczeniom analogicznie jak w przypadku wyborcy do Izby Poselskiej .

Prawo wyborcze osób prawnych dotyczyło wyłącznie tych instytucji, które miały zarządy głównie na terenie kraju i składały się głównie z „krajowców”, a większość kapitału zakładowego należała do „poddanych polskich”. Przy współwłasności prawo głosowania należało do osoby o największym udziale, w razie równości mężczyzna miał pierwszeństwo przed kobietą, wśród tej samej płci osoba wiekiem starsza. Osoby prawne głosowały przez osoby reprezentujące instytucję na zewnątrz, o ile nie wybrały swego przedstawiciela. Zasady głosowania dotyczyły dwu w/w kół. Koła wyborcze samorządu wiejskiego składały się z rad gminnych. Rady te wybierały wyborców dla wyborów senatorów. Wybory wyborców - prawyborcy, miały być przeprowadzone przez komisje w składzie: burmistrz lub wójt i 2 członków - 1 wybrany przez GKW, drugi przez radę miejską lub gminną.

Wyborcy mieli być wybierani jednocześnie w głosowaniu tajnym, za pomocą kartek na które wpisywano tyle nazwisk ilu wybierano wyborców. Po tym miały być wybory „ściślejsze” osób, które otrzymały w pierwszym głosowaniu największą

⁷¹ Art. 150 Projektu.

⁷² Art. 151 Projektu.

liczbę głosów. W razie dalszej równości rozstrzygało losowanie. Protesty przeciw wynikom prawyborów miał rozstrzygać TW.

Koło wyborcze Izb Adwokackiej i Lekarskiej składało się z członków tych Izb, o ile mieli ukończone 25 lat posiadali „obywatelstwo państwa” i nie dotyczyły ich ograniczenia analogiczne jak wyborców do Izb Poselskiej, każdy z członków tego koła miał jeden głos.

Bierne prawo wyborcze do Senatu, ordynacja przyznawała „obywatelom polskimi płci męskiej”, którzy mieli ukończone 30 lat życia, mieszkali „od dwóch lat w państwie”, nie podlegali ograniczeniom w czynnym prawie wyborczym oraz wykształcenie średnie. Okręgi wyborcze odrębne były dla Do szczególnych rodzajów kół, każdy z okręgów wybierał jednego senatora. Koła większej własności ziemskiej oraz samorządów wybierały w okręgach ustalonych dla poszczególnych rejonów kraju, pozostałe koła wybierały w okręgu, który stanowiło „całe państwo”.

Wybory senatorów miały się odbyć jednocześnie w całym kraju, podobnie prawyborzy. Koła „ziemskie” i „samorządowe” (Z.J.W) wybierały w głównym mieście swego okręgu, pozostałe w „stolicy państwa”. Komisje były odrębne dla rodzajów kół.

W każdym wyższym zakładzie naukowym miała działać GWK w składzie: rektor i dziekani. W zakładach nie mających rektora: Kierownik oraz 2 najstarszych wiekiem i 2 najmłodszych „profesorów”. W innych instytucjach naukowych: Kierownik i 4 „najdawniejszych członków instytucji”. Dla Izb Adwokackiej i Lekarskiej - GWK tworzył prezes oraz „Wydział danej izby”.

Dla pozostałych kół miały być utworzone GWK w każdym okręgu: dla kół „przemysłowego” i „handlowego” (ZJW) - przew. 1-2 czł. wybierał „ze swego grona ogół sędziów Sądu Okręgowego Warszawy” pozostałych Minister Przemysłu i Handlu spośród osób mających czynne prawo w danym kole. Dla kół „samorządowych” miejskich bezpośrednio wybierających - przewodniczący burmistrz, 2 członków wybierała rada miejska a 2 grono sędziów SO. Dla kół „ziemskich” i „samorządowych” miejskich wybierających pośrednio - przew. i 2 członków wybierało grono sędziów SO, 2 MRiDK, 2 rada miejska, 2 sejmik powiatowy. Listy wyborców sporządzał przewodniczący GWK. Reklamacje rozstrzygały ostatecznie GWK. Orzeczenie takie zpw. „przekroczenia prawa” mogło być zaskarżane do TW. Wyborcy mieli otrzymywać legitymacje wyborcze. Głosowanie miało się odbywać w godz. 9⁰⁰ - 14⁰⁰ a ewentualne wybory „ściślejsze” w tym samym dniu w godz. 16⁰⁰ - 20⁰⁰ z wyjątkiem zakładów i instytucji naukowych oraz „rad miejskich wybierających bezpośrednio”, gdzie wybory ściślejsze miały się odbyć bezpośrednio po głównych. Tryb głosowania był analogiczny jak w przypadku wyborów do Izby Poselskiej.

Wszelkie wydatki związane z wyborami do obu izb miało ponosić państwo. Sprawdzanie ważności mandatów oraz ich utrata i wygaśnięcie również były analogiczne do sytuacji poselskich. Senatorowie mieli być wybierali na 10 lat. Połowa miała ustąpić po 5 latach w wyniku losowania dokonanego przez przew. TW. Wybory uzupełniające były przewidziane w przypadku „opróżnienia krzesła senatorskiego” wskutek śmierci, zrzeczenia się mandatu, utraty wybieralności lub „z innych powodów prawnych”. Projekt ustawy o ordynacji Sejmowej w przepisach dodatkowych przewidywał wprowadzenie przepisów karnych za „przestępstwa

przeciwko prawu wyborczemu do Ciał ustawodawczych i Samorządowych”. Miały one wejść jako część czwarta do obowiązującego w Królestwie Kodeksu Karnego.

Kary przewidywały więzienie od 3 miesięcy oraz możliwość orzeczenia pozbawienia praw wyborczych do ciał ustawodawczych i samorządowych na okres do 10 lat.

Ordynacja, powyższej treści złożona została Radzie Stanu jako przedłożenie rządowe. Wcześniej, zgodnie z art. II. pkt 2. patentu z 12.09.1917r. projekt, podobnie jak szereg innych⁷³ został złożony do uzgodnienia władzom okupacyjnym. Zgodę na traktowanie wyrażono, z tym, że z chwilą rozpoczęcia prac merytorycznej Komisji RS. Strona niemiecka zażądała ustawowego zagwarantowania obywatelom Królestwa narodowości niemieckiej mandatów w przyszłym Sejmie bądź drogą specjalnego uprzywilejowania tej mniejszości bądź drogą katastru narodowościowego⁷⁴. Austriacy z kolei przewidując zapewne zwołanie pierwszego Sejmu Królestwa jeszcze w ramach trwania okupacji zażądali „ograniczeń kompetencji Sejmu na rzecz okupantów podobnie jak Rady Stanu...”⁷⁵. W sprawie pierwszej Rada Ministrów uznała za możliwe rozważenie odpowiedniego podziału Kraju na okręgi wyborcze, w drugiej wystosowała kategorię odmowy⁷⁶.

Projekt ordynacji jak to już wyżej wskazaliśmy by omawiany na posiedzeniach rządu. Zasadniczo jednak nie wniesiono istotnych poprawek do tekstu przyjętego jeszcze przez TRS. Projekt traktowano jako komplementarny w stosunku do projektu Konstytucji również opracowanego przez TRS. Stąd ordynacja była „niepełna” “Np. nie określała ilości mandatów poselskich, kadencji Izby Poselskiej, sposobu nominacji oraz zakresu podmiotowego mianowanej (wirylniej) Senatu.

Wniesienie tak rozumianego projektu ustawy charakteryzowało monarchiczny w tym okresie pogląd, tak rządu jak i RR na formę przyszłego ustroju państwowego. Nie chcąc wnieść projektu Konstytucji z przyczyn, które podnieśliśmy wyżej postanowiono wnieść tylko te elementy projektu Konstytucji, które były komplementarne w stosunku do ordynacji⁷⁷. W efekcie rozwiązano to drogą wniesienia do RS projektu „Ustawy o porządku zwołania, otwarcia obrad pierwszego Sejmu Polskiego”⁷⁸.

Projekt powyższy był w praktyce próbą wymuszenia komplementarnego uregulowania prawnego w stosunku do projektu ordynacji. Pierwsze czytanie projektu w/w „Ustawy” dokonane zostało 26.06. 1918r. i 27.06.1918r. na 1 i 2 posiedzeniu RS⁷⁹. O zamierzeniu komplementarnym świadczy także treść druku

⁷³ Patrz rozdział o RS.

⁷⁴ RM-7 posiedz. 50 III gabinet z 29.08.1018r. k. 551.

⁷⁵ RM-7 posiedz. 51 III gabinet z 4.07.1918r.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ RM-6, posiedz. 19 III gabinet z 31.05.1918r. k. 467.

⁷⁸ Druk nr 4 *Przedłożen...*, *op. cit.* (zbiór - Biblioteka Sejmu PRL).

⁷⁹ Protokoły z posiedzeń RS - GCRR - 239 k. 3 i 9.

nr 18 przedłożeń rządowych na RS – „motywy ogólne...” do obu projektów ustaw łącznie⁸⁰, („...oba projekty tworzą całość i wzajemnie się uzupełniają...”). Mimo zastrzeżeń rządowych, omawiany projekt posiadał jednak charakter aktu konstytucyjnego. Zamierzał bowiem przesądzić o składzie senatu, określał sposób zwoływania, odraczania oraz rozwiązywania obu izb, stosunki wzajemne obu izb oraz tryb ustawodawczy, nadając szczególną pozycję RR.

Projekt przewidywali iż liczebność senatu wynosić będzie 1/2 liczby posłów. Poza obieralną jego częścią, drugą połowę mieli stanowić: diecezjalni biskupi katolicki, po jednym przedstawicielu wyznań ewangelicko-augsburskiego, ewangelicko-reformowanego i rabinatu (mianowani przez RR), prezesi Sądu Najwyższego, NTA i stowarzyszeń naukowych określonych odrębnym rozporządzeniem RR 14 senatorów z nominacji RR (spośród kandydatów „na każde krzesło” poprzez zrzeszenia rolników - 4 „krzesła”, handlowe i spółdzielcze - 3, zrzeszenia naukowe - 1 oraz „na pozostałe krzesła mianowani przez RR znawcy spraw państwowych i społecznych, potrzeb nauki i sztuki”⁸¹).

Projekt określał zasady immunitetu parlamentarnego, diet i wynagrodzeń, interpelacji.

Izbę poselską i senat miała zwoływać, otwierać i zamykać (równocześnie) RR, zaś odraczać obrady mogła dla izb oddzielnie Rada Regencyjna która także wg projektu mogła również równocześnie rozwiązać izby zarządzając nowe wybory w ciągu 90 dni i zwołanie izb w ciągu 10 dni od daty wyborów.

Porządek „sejmowania” izby miały uchwalić samodzielnie, z tym że określone zostało quorum warunkujące ważność uchwał - 1/2 Izby Poselskiej i 1/3 Senatu. Inicjatywa ustawodawcza przysługiwała rządowi i izbom. Rząd mógł wносить projekty do dowolnej izby, z tym, że projekty w sprawach podatkowych, skarbowych i wojskowych miały być wnoszone do Izby Poselskiej. Uchwalony przez Jedną z izb projekt, a zmieniony przez drugą miał być zwracany pod obrady pierwszej. W takiej sytuacji na wniosek jednej z izb miała być powołana Komisja Rozjemcza przeznaczona dla przedłożenia wniosków izbie pierwotnie uchwalającej. Skład Komisji miał wynosić „równą liczbę” członków wybranych przez obie izby. Powołanie Komisji miało być obowiązkowe w przypadkach rozbieżności budżetowych. Projekt przewidywał kategorię Izb Połączonych - przewidzianych dla podejmowania uchwał w sprawach “oznaczenia granic państwa, jego ustroju politycznego

⁸⁰ Druk nr 18 Przedłożeń..., *op. cit.*

⁸¹ Według projektu konstytucji opracowanego przez TRS Senat miał się składać: pełnoletnich książąt krwi, arcybiskupa warszawskiego, biskupów diecezjalnych katolickich obrządku łacińskiego, greckiego, i ormiańskiego mianowanych dożywotnio przez króla w liczbie odpowiadającej nie mniej jak 2/3 diecezji, duchowieństwo kościoła ewangelicko-augsburskiego, jednego ewangelicko-reformowanego, mianowanych przez króla na czas piastowania urzędu..., prezydenta Sądu Najwyższego, prezydenta Najwyższego Trybunału Administracyjnego, prezesa najwyższego w kraju Stowarzyszenia Naukowego wskazanego przez rozporządzenie królewskie, 14 senatorów mianowanych przez króla na 10 lat spośród kandydatów (po trzech) na “każde krzesło” przez: zrzeszenia rolników większych i drobnych - 4 “krzesła”, zrzeszeń przemysłowych - 3, zrzeszeń handlowych - 3, związków zawodowych i zrzeszeń robotniczych - 3, zrzeszeń naukowych - 1 oraz “na pozostałe krzesła” dożywotnio mianowani przez króla “znawcy spraw państwowych i społecznych, potrzeb nauki i sztuki”.

i Konstytucji, jego stosunku do innych państw w zakresie politycznym, wojskowym i gospodarczym⁸² oraz wyboru monarchy”.

Uchwały izb połączonych miały zapadać „prostą większością głosów przy quorum połowy ogólnej ilości posłów i senatorów”. Projekty ustaw odrzucone przez jedną z Izb lecz przyjęte przed drugą większością 2/3 głosów mogły uzyskać sankcję Rady Regencyjnej o ile suma głosów oddanych za projektem w obu Izbach wynosiła „połowę wszystkich członków obu Izb”. Projekty stawały się prawem po uzyskaniu sankcji RR które to udzielenie miało być „podane do wiadomości publicznej w ciągu 3 miesięcy od chwili uchwalenia projektu”. Ustawy miały być ogłaszane przez RR w Dzienniku Praw.

W sumie zatem pomimo określenia przyszłego sejmiku jako „konstytuującego”⁸³ (ustawodawczego) zarówno ordynacja jak i projekt ustawy o porządku zwołania, otwarcia i obrad Pierwszego Sejmu Polskiego nosiły charakter projektów nieprzemyślanych do końca, zawitych i nie wytrzymujących krytyki Jak chodzi o demokrację (np. skład senatu, kompetencja Rady Regencyjnej - mającej źródło swego istnienia w porozumieniu międzypartyjnych - do rozwiązywania sejmiku oraz nadawania sankcji ustawom). Tym nie mniej zagadnienie ukonstytuowania parlamentu stanowiło element niezbędny w tworzeniu normalnej organizacji państwowej oraz było wyrazem powszechnego dążenia społeczeństwa. W intencji rządu oba omawiane projekty miały zapewnić „spokojny, miarowy a więc najbezpieczniejszy rozwój instytucji politycznych i organizacji państwowej”, który „...odbywać się może wtedy tylko jeżeli pomiędzy przedstawicielstwem ludności a rządem przetrze się pewien pomost w postaci Izby wyższej, która łatwo godzić może konieczności państwowe z aspiracjami powszechności narodowej...”⁸⁴. Podkreślono przy tym, iż sprawy takie jak prerogatywy władzy zwierzchniej, prawa obywatelskie, stosunek egzekutywy do legislatywy, stanowisko sądownictwa, parlamentarizm i odpowiedzialność rządu... „stoją poza obrębem projektów rządowych i będą pozostawione w związku z całością zasad Konstytucyjnych do rozstrzygnięcia przyszłemu Sejmowi”⁸⁵.

Należy w tym miejscu podkreślić dwa aspekty omawianych spraw: po pierwsze były to projekty co do których miała się dopiero wypowiedzieć Rada Stanu, a po drugie z kolei RR posiadała prawo nadawania (bądź nienadawania) sankcji prawnej aktom rangi ustawowej „traktowanych w Radzie Stanu”.

Rada Stanu nie składała się bynajmniej z samych aktywistów a i wśród nich rozbieżności poglądów często były zasadnicze. Problem zatem zważywszy na jego wagę i ewentualne reperkusje polityczne w przyszłości był trudny i wymagający wielu zabiegów prawnych, politycznych i społecznych. Przedsmak tego przyniosła dyskusja w RS na 4 posiedzenia w dniu 4.07.1918r.⁸⁶ zapoczątkowana wnioskiem

⁸² Wyraźne nawiązanie do aktu 5 listopada.

⁸³ *Motywy...*, *op. cit.*

⁸⁴ *Ibidem.*

⁸⁵ *Ibidem.*

⁸⁶ SSRS – GCRR – 238 k. 41-56.

członka RS St. Minkiewicza, który wychodząc z założenia „...jak najszybszego powołania do życia opartego na istotnie demokratycznych zasadach Sejmu Polskiego, który jedynie prawomocnym będzie decydować o losach narodu...” oraz faktu iż RS „...zarówno w opinii społeczeństwa...” oraz w przekonaniu wielu członków RS „nie jest... istotnym odbiciem życia narodowego...” wniósł o uchwalenie zalecenia dla komisji sejmowej RS by przedłożyła projekt ordynacji wyborczej sejmowej w ciągu 2 miesięcy oraz by przedłożyła wniosek co do terminu wyborów i zebrania się Sejmu⁸⁷. Wniosek wywołał ożywioną dyskusję. Z wyjątkiem członka RS St. Parczewskiego (byłego członka Komisji Sejmowej TRS), który postulował nie ograniczanie czasu motywując koniecznością dogłębnego rozpracowania projektu⁸⁸ oraz St. Studnickiego który uważał, że pierwszorzędne znaczenie ma sprawa obsadzenia tronu oraz utworzenia armii i zorganizowanie skarbowości - pozostali mówcy (N. Pryłucki - Żyd - *folkista*⁸⁹, Wykrzykowski - Klub Ludowy, Świeżyński - MKP, S. Walczyński, M. Zbrowski) przychylali się do ściśle określonego i możliwie szybkiego terminu. W rezultacie uchwalono „Termin ukończenia prac Komisji Sejmowej na cztery miesiące dd dnia dzisiejszego, nie zaliczając w to przerwy wakacyjnej”. Od drugiej części wniosku odstąpiono po wyjaśnieniach min. Steckiego, który zwrócił uwagę na kompetencyjną prawną-konstytucyjną rolę „władzy zwierzchniej i rządu” w tym zakresie⁹⁰.

Uchwalenie projektu należało się zatem spodziewać na przełomie października i listopada.

Nie znamy przebiegu obrad komisji sejmowej RS. Wniosków swych nie zdążyła ona przedstawić wobec odroczenia sesji a następnie rozwiązania RS przez RR 7.10.1918r.⁹¹.

W praktyce zatem do zagadnienia w październiku wrócił rząd, na zalecenie RR zawarte w orędziu z 7.10.1918r. Zalecenie dotyczyło opracowania ustawy „opartej na szerokich zasadach demokratycznych” wspólnie z „przedstawicielami grup politycznych” i przedstawienie jej „Radzie Regencyjnej do zatwierdzenia i ogłoszenia... w ciągu miesiąca”⁹².

W ten sposób projekt rządowy oraz rządowe zasady i poglądy w tej sprawie musiały ulec zasadniczym zmianom, zwłaszcza, że sprawy miał przejąć rząd koalicyjny. W praktyce przejął je gabinet endecki powołany 23.01.1918r. Jego krótkie istnienie, 13 dni spowodowało, że jako gabinet wobec spiętrzenia się wielu doniosłych wydarzeń politycznych w tym czasie, nie zajął się tą sprawą. Prace natomiast

⁸⁷ *Ibidem* k. 48.

⁸⁸ Komisja TRS mimo rozwiązania TRS pracowała nad projektem do marca 1918r.

⁸⁹ Proponował “wyzbycie się przesłanek i tez, z których wyszedł rząd w projekcie”, skreślanie w całości części o Senacie, który nazwał “...Jako coś - pośredniego między Klubem Myśliwskim a Resursą Obywatelską...”, co miało skrócić czas pracy komisji “o połowę” – *Sprawozdania, op. cit.* K. 51.

⁹⁰ *Ibidem* k. 53-54.

⁹¹ Por. rozdział o RS.

⁹² Dziennik Praw nr 12 poz. 23.

proceedzili urzędnicy MSW, Biura Prezydialnego oraz GCRR. Tym nie mniej RR inicjując wykonanie swego orędzia z 7.10.1918 r. w dniu 15.10.1918r. poprzez GCRR skierowała na ręce Prezydenta Ministrów celem uzgodnienia projekt reskryptu do Ministra Spraw Wewnętrznych, zalecający sporządzenie „w gminach byłego zaboru rosyjskiego, wszędzie gdzie stosunek podległości Rządowi Polskiemu będzie nawiązany, w charakterze materiału do przyszłych list wyborczych, spisu wymaganego przez art. 44 wzór B ordynacji wyborczej wniesionej przez rząd do Rady Stanu⁹³. Po wytworzeniu się prowizorium rządowego od 5.11.1918r. (gabinet urzędniczy Wł. Wróblewskiego, przystąpiono gorączkowo do ustalenia projektu ordynacji 11.11.1918r. Gabinet Cywilny RR przesłał Szefowi Biura Prezydialnego „część przepisanej ustawy Sejmowej”, a Biuro tego samego dnia odesłało „6 egzemplarzy przepisanej ustawy...”⁹⁴. Teksty, o których mowa nie zachowały się w aktach GCRR. Zachował się natomiast (bez daty) projekt dekretu RR w tej sprawie zawierający poza częścią wprowadzającą poprawiony odręcznie tekst części dawnego projektu Ustawy wyborczej Sejmowej ograniczony wyłącznie do Izby Poselskiej nazywanej tu sejmem⁹⁵. Treść części wprowadzającej jest tu o tyle istotna, że wynika z niej zamiar RR dotyczący zarządzenia wyborów do parlamentu jednoizbowego „na obszarze ziem polskich które pod nazwą Królestwa Polskiego wchodziły w skład zaboru rosyjskiego, na zasadach takiej powszechności na jakiej wybrani zostali ostatnio (podkreślenie moje – Z.J.W) posłowie z ziem polskich do austriackiej Rady Państwa i Parlamentu Rzeszy Niemieckiej”. Ideą takiego sformułowania była zapewne chęć dokooptowania do części posłów wybranych w b. Królestwie polskich posłów z tych części zaborów austriackiego i niemieckiego, które wejdą w skład odradzającego się państwa polskiego⁹⁶. Różnice pomiędzy obu tekstami nie były wielkie. Obniżono wiek dla czynnego i biernego prawa wyborczego do 24 lat życia, zrezygnowano z wydawania legitymacji wyborczych, zwiększono liczby mandatów, w zależności od wielkości okręgu do 9, zrezygnowano z instytucji Trybunału Wyborczego, przepisy karne miały stać się częścią ordynacji nie KK (dodano przepis o sankcji za zniesławienie kandydatów) oraz ustalono konkretne terminy: okręgi głosowania miały być ustalone przed 25.11.1918r., lokale wyborcze przed 1.12.1918r., wybory Komisji Głównych miały być dokonane do 18.11.1918r. a pierwsze ich zebranie 22.11.1918r. Miejscowe Komisje Wyborcze miały zostać powołane przez GKW do 18.11.1918r., a reklamacje w tych sprawach rozstrzygnięte do pomiędzy 6 - 11.12.1918r. Listy wyborcze miały być doręczone MKW do 1.12.1918r. a reklamacje i kontrreklamacje rozpatrzone do 20.12.1918r. Kandydatury miały być zgłaszane do 3.12.1918r., a przedstawiciele grup wyznaczeni do 5.12.1918r. Wybory oznaczono na 22.12.1918r. w godz. 8⁰⁰-21⁰⁰. Wybory ściślejsze miały się odbyć w 1919r.”

⁹³ GCRR - 52 k. 4, 5.

⁹⁴ GCRR - 52 k. 6, 7.

⁹⁵ GCRR - 389 k. 12-79.

⁹⁶ Zasadę tę zastosowano w odniesieniu do Sejmu Ustawodawczego wobec terenów na których zarządzane na 26.01.1918r. wybory nie mogły się odbyć z przyczyn obiektywnych (Małopolska Wschodnia, byłe W. ks. Cieszyńskiego, były zabór niemiecki).

O ważności wyborów miała decydować „Izba Sejmowa”⁹⁷. Do projektu dekretu dołączono: „tablicę rozdziału pomiędzy poszczególnych kandydatów głosów oddanych na listę bez skreśleń” z rozbiem na okręgi trój-sześćio i dziewięćcio mandatowe wykaz okręgów wyborczych, zasady obliczania głosów, druk „wykazu głosowania”. Okręgi wyborcze obejmowały: I. - Warszawa - 6 mandatów, II. - Warszawa - 9, III. - Warszawa - 3, IV. - Łódź - 6, V. - Łódź - 3, VI. - Grójec - 3, VII. - Błonie - 3, VII.I - Łowicz - 3, IX. - Kutno - 3, X. - Włocławek - 3, XI. - Koło - 3, XII. - Łęczyca - 3, XIII. - Turek - 3, XIV. - Słupc - 3, XV. - Kalisz - 3, XVI. - Sieradz - 3, XVII. - Wieluń - 3, XVIII. - Łask - 3, XIX. - Brzeziny. - 3, XX. - Piotrków - 3, XXI. - Nowy Radomsk - 3, XXII. - Częstochowa - 3, XXIII. - Kromiów - 3, XXIV. - Sosnowiec - 3, XXV. - Olkusz - 3, XXVI. - Miechów - 3, XXVII. - Pińczów - 3, XXVIII. - Kielce - 3, XXIX. - Jędrzejów - 3, XXX. - Końskie - 3, XXXI. - Rawa - 3, XXXII. - Radom - 3, XXXIII. - Kozinice - 3, XXXIV. - Iłża - 3, XXXV. - Opatów - 3, XXXV. - Sandomierz - 3, XXXVII. - Puławy - 3, XXXVIII. - Lubartów - 3, XXXIX. - Lublin - 3, XXXX. - Janów - 3, XXXXI. - Krasystaw - 3, XXXXII. - Tomaszów - 3, XXXXIII. - Hrubieszów - 3, XXXXIV. - Chełm - 3, XXXXV. - Siedlce - 3, XXXVI. - Garwolin - 3, XXXXVII. - Mińsk Mazowiecki - 3, XXXVIII. - Węgrów - 3, XXXXIX. - Wysokie Maz. - 3, L. - Pułtusk - 3, LI. - Płock - 3, LII. - Sierpc - 3, LIV. - Przasnysz - 3, LV. - Łomża - 3, LVI - Lipno - 3, LVII. - Kolno - 3, LVIII. - Włodawa - 3, LIX. - Biała Podlaska - 3, L.X - Suwałki - 3,- razem 189 mandatów.

Tak więc gwałtownie zmieniająca się sytuacja polityczna spowodowała, że RR i jej organy zrezygnowały z archaicznie pomyślanej dwuizbowości. Nie przewidywano też żadnych odrębnych aktów konstytucyjnych oraz specjalnej roli RR - zgodnie z orędziem z 7.10.1918r. zobowiązała się ona powołując się na swą przysięgę złożyć władzę w ręce „Zwierzchniej Władzy Państwowej”, której „urządzeniem” miał się zająć Sejm.

Poza omawianym wyżej projektem w aktach GCRR (GCRR - 52 K.8-34) znajduje się jeszcze jeden projekt, drukowany i zbroszurowany, a zatytułowany „Ordynacja wyborcza do Sejmu Ustawodawczego” z nadrukiem „Projekt”. Sygnatura drukarni na końcu broszury jest następująca „Drukarnia Państwowa Król. Pol. Nr 2681 31-X-18 30”. Sądząc z sygnatury druk na pewno pochodził z zamówienia rządowego i jak należy wnosić został ukończony w ostatnim dniu października 1918r.

Treść jego nawiązuje często w dosłownych sformułowaniach do materiałów omówionych wyżej. Ponadto operowanie w nim pojęciem „Głowy Państwa” - wyklucza powstanie (pomijając sprawy techniczne związane z drukiem co także wymaga czasu) tego dokumentu przed 20 i 21.11.1918r. (daty 4 i 5 posiedzenia rządu J. Moraczewskiego, na którym przyjęto projekt Dekretu o najwyższej władzy reprezentacyjnej Rzeczypospolitej⁹⁸, tym bardziej że ten właśnie projekt 19.11.1918r. (3

⁹⁷ GCRR - 289 k. 1-47.

⁹⁸ RM-8 posiedz, 4 z 20.11.1918r. k. 9, RM-8 posiedz. 3 z 21.11.1918r. k. 361.

posiedzenia rządu J. Moraczewskiego) stał się przedmiotem obrad Rady Ministrów⁹⁹. Pierwszy Rząd Polski Niepodległej przystąpił do prac związanych z kreowaniem parlamentu w oparciu o projekt przygotowany przez organy systemu RR. Projekt liczył łącznie 107 artykułów w ramach rozdziałów I - Prawo wybierani, II - wybieralność, III - Okręgi wyborcze i obwody głosowania, IV - Wybory poselskie (tytuł pozostałość z projektu dwuizbowego - ZJW), V - Zabezpieczenie wolności wyborów, VI - Sprawdzanie ważności mandatów. Do tekstu dołączone były „dodatki” – 1 – Spis okręgów wyborczych, siedzib GKW i liczba mandatów poszczególnych okręgów, 2 - Lista wyborców do Izby Poselskiej (pozostałość z poprzednich projektów), 3 - wzór przykładowy karty do głosowania, 4 - wzór protokołu głosowania, 5 - szczegóły obliczeń głosowania. Projekt przyznawał czynne prawo wyborcze wszystkim pełnoletnim obywatelom państwa (mającym ukończone 21. lat życia) jednak bez różnicy płci, z wyjątkiem wojskowych w czynnej służbie oraz osób pozbawionych sądownie praw obywatelskich. Biernie prawo wyborcze miało przysługiwać „nieskazitelny” obywatelom posiadającym czynne prawo wyborcze, niezależnie od miejsca zamieszkania. Urzędnicy Państwowych władz administracyjnych, skarbowych i sądowych nie mogli kandydować w okręgach „na które rozciągała się ich działalność służbowa” z wyjątkiem tych „których zakres działania wyłączał presję na ludność”. Płatni urzędnicy państwowi, z wyjątkiem ministrów i pracowników naukowych zostawali zwolnieni z funkcji na czas piastowania mandatów, 1 poseł miał przypadać na ok. 60 tys. ludności okręgu. Okręgi wyborcze miały być dzielone przez GKW na obwody głosowania. Dzień wyborów (niedziela lub święto) miał być ustanowiony na najpóźniej 40-ty dzień od zarządzenia wyborów przez „Głowę Państwa”. W każdym okręgu miała powstać GKW a dla obwodu MKW. Nadzór nad komisjami sprawowali prokurator Sądu Najwyższego i MSW.

GKW składała się z przewodniczącego, zastępcy i 3 członków. Przewodniczącym był prezes SO lub powołany przez niego sędzia. Członków - 1 powołała rada miejska, 2 - sejmik powiatowy - ze swego grona. Członków MKW powoływała GKW. Spisów wyborców dokonywać miał Naczelnik gminy. Kandydatury poselskie miały być zgłaszane na ręce przewodniczącego GKW. Zgłoszenia mogło dokonać 50 wyborców zamieszkałych w danym okręgu. Grupy zgłaszające, przez swoich pełnomocników na 27 dni od zarządzenia wyborów mogły oświadczyć o utworzeniu związku wyborczego, który stanowił odtąd jedno zgłoszenie. Kandydaci mieli być zgłoszeni w kolejności pierwszeństwa o jakim wejdą do Sejmu. Głosowanie miało trwać od godz. 8⁰⁰-22⁰⁰, a raz rozpoczęte nie mogło być przerwane z wyjątkiem „siły wyższej”. Wówczas komisja mogła przesunąć głosowanie z wydrukowanymi numerami porządkowymi poszczególnych list. Tryb oddawania głosu był identyczny jak w obu w/w projektach. Wybrani posłowie mieli otrzymywać listy wierzytelne od GKW. Protesty wobec wyniku wyborów miał rozstrzygać Sad Najwyższy - „...działając w charakterze Trybunału Wyborczego...”. Załączony do projektu ordynacji wykaz okręgów, siedzib GKW i liczb mandatów przypadających na dany

⁹⁹ RM-8 posiedz. 3 z 19.11.1918r. k. 338 i następne.

okręg - przewidywał utworzenie 30 okręgów o łącznej liczbie mandatów - 182¹⁰⁰. Okręgi miały być następujące I - Suwałki, Sejny, Augustów - 3 mandaty, II - Łomża, Szczuczyn, Kolno, Ostrołęka, Wysokie Maz., Ostrów - 7 mandatów, III - Mława, Przasnysz, Ciechanów, Maków, Pułtusk - 7, IV - Lipno, Rypin - 3, V - Płock, Płońsk, Sierpc - 5, VI - Włocławek, Nieszawa - 5, VII - Słupce, Konin, Koło -6, VIII - Łączycza, Kutno, Gostynin - 6, IX - Kalisz, Turek - 5, X - Sieradz, Wieluń - 6, XI - m. Łódź - 8, XII - Łódź - 8, XII - Łódź, Łask, Brzeziny - 8, XIII - Łowicz, Skierniewice, Rawa, Sochaczew - 5, XIV - Grójec, Błonie, lewy brzeg warszawskiego - 6, XV - m. Warszawa - 14, XVI - Radzymin, Mińsk, prawy brzeg warszawskiego - 6, XVII - Siedlce, Węgrów, Sokołów - 5, XVIII - Garwolin, Łuków - 5, XIX - Radzyń, Biała, Janów, Włodawa - 5, XX - Chełm, Hrubieszów, Tomaszów - 5, XXI - Puławy, Lubartów, Lublin - 8, XXII - Janów, Krasnystaw, Biłgoraj, Zamość 8, XXIII - Sandomierz, Opatów, Iłża - 7, XXIV - Opoczno, Końskie 5, XXV - Kielce, Włoszczowa, Jędrzejów - 7, XXVI - Stopnica, Pińczów 5, XXVII - Miecków, Olkusz - 5, XXVIII - Będzin, Dąbrowa - 7, XXIX - Częstochowa, Radomsk -8, XXX - Piotrków - 4. Podziału dokonano w oparciu o przeciętną liczbę ludności zawartą pomiędzy danymi statystycznymi statystyki rosyjskiej z 1914 roku oraz zawartymi w pracy T. Szturm de Sztrema – „Zaludnienie Królestwa Polskiego w czasie wojny” (1916r.)¹⁰¹.

Przedstawiony wyżej projekt ordynacji stał się podstawą dekretu z 28 listopada o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego¹⁰². W tekście z 28.11.1918r. były tylko niewielkie praktycznie żadne zmiany w stosunku do przedstawionego wyżej projektu¹⁰³.

Zaś załącznik - „dodatki” z wyjątkiem pierwszego były dosłownie i graficznie identyczne. Pierwszy dotyczący okręgów wyborczych siedzib GKW i liczb mandatów składał się bowiem z 4 części - I. Królestwo Polskie i Okręg Białostocki, II. - Śląsk Cieszyński, III. - Galicja i IV. - Zabór Pruski (dodajmy, że okręgi były wyznaczone „na wyrost” m.in. obejmując Olsztyn, Opole, Nysę). Część pierwsza „dodatku Nr 1” od poz. 2 do 30 pokrywała się z projektem jak chodzi o okręgi i ich siedziby odbiegała zaś *in plus* w liczebności mandatów. Wykaz ten uległ następnie niewielkiej modyfikacji w dekrecie o wyborach do Sejmu ustawodawczego podpisanym również z datą 28.11.1918r.¹⁰⁴. Część dotycząca Królestwa otrzymała tu nazwę „Ziemie dawnego rosyjskiego” oraz skreśleniu uległ jeden z okręgów położony na Litwie. Dalsze zmiany w ordynacji wyborczej (zresztą techniczne) pozostają poza sferą naszych zainteresowań.

Istotnym jest natomiast podkreślenie ciągłości prac w tym zakresie od TRS począwszy poprzez system organów RR do władz niepodległych, które wykorzystywały w praktyce, rezultat prac RR i organów z nią związanych.

¹⁰⁰ GCRR - 52 k. 27-28.

¹⁰¹ GCRR - 52 k. 28.

¹⁰² Dziennik Praw nr 18 poz. 46 (z 1918r.).

¹⁰³ Np. w m-ce „Głowa Państwa” wpisano „Naczelnik Państwa” - art. 14 Ordynacji.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

3.3. Zagadnienie przyszłego ustroju terenowych organów administracji państwowej

Dążąc do jak najlepszego i odpowiedniego do miejscowych warunków opracowania zasad funkcjonowania administracji terenowej, Rada Ministrów przygotowała i przedstawiła Radzie Stanu projekt „Ustawy o ustroju administracyjnym Królestwa Polskiego”¹⁰⁵. Pierwsze czytanie projektu odbyło 26 i 27.06.1918r. na 2 i 3 posiedzeniu RS.

Debaty, wniosków w tej sprawie ani tym bardziej drugiego czytania projektu nie było do końca istnienia RS. Zapewne trwały prace w odpowiedniej komisji lecz o ich wyniku nic nie wiemy. Zagadnienie było teoretyczne w okresie istnienia organów systemu RR w czasie okupacji i po jej ustaniu. Tym nie mniej okazało się przydatne jako gotowe rozwiązanie w okresie późniejszym gdy w miejsce podziału administracyjnego na powiaty (w byłym Królestwie) wprowadzono jednostkę wyższą - województwo. Projekt o zamierzeniach rządu miał spełnić istotną rolę w kraju gdzie dłuгоletni brak własnej administracji rządowej, naturalne, uwarunkowane stanem rzeczy w kraju, przeciwstawianie się społeczeństwa i jego zbiorczych, zorganizowanych usiłowań akcji rządowej, wreszcie wpływ przestarzałej teorii o przyrodzonej niezależności instytucji samorządowych od administracji politycznej...” „usposabiał ... do przeciwstawności między interesami lokalnymi a sprawami ogólnymi oraz do zasadniczej dwoistości we wszystkich pomysłach dotyczących się zorganizowania administracji krajowej...”¹⁰⁶. Projekt miał zatem realizować zasadę „identyczności przeznaczenia samorządu oraz administracji państwowej...” jako „dwu biegunów jednego zarządu, nie zaś różnolitych i przeciwstawnych funkcji „ustroju politycznego”. Projektowana organizacja miała polegać na wprowadzeniu jednolitego typu zarządu, w którym organy rządowe oraz „reprezentacje lokalne” byłyby związane wzajemną zależnością i koniecznością współdziałania. Dla administracji rządowej przyjęto zasadę organów jednoosobowych a dla systemu tej administracji system trójszczeblowy tj. obok istniejącego szczebla powiatowego i centralnego zamierzano wprowadzić nowy, „który nosić winien tradycyjną nazwę województw”.

Rolę nowego szczebla widziano jako obejmującą wyłącznie taki zakres właściwości jaki był niezbędny dla organów centralnych z uwagi na lepsze obeznanie terenu w jego warunkach miejscowych, uniknięcia zwłoki w podejmowaniu decyzji oraz wyłączenie centrum od spraw „drobiazgowych”, województwo w zakresie samorządowym miało stanowić kompleks „wyższego rządu” powołane do realizacji zadań przerastających możliwości finansowe i kulturalne „obszarów mniejszych”. Ponadto rola szczebla wojewódzkiego miało być ułatwianie kontaktu powiatu z centrum.

W sumie więc „dla celów zarządu” kraj miał być podzielony na województwa, powiaty i gminy. Warszawa miała tworzyć odrębną Jednostkę administracyjną w randze województwa, miasta liczące ponad 250 tys. mieszkańców mogły być wyłączone z województwa, a liczące ponad 40 tys. z powiatu.

¹⁰⁵ Przedłożenia rządowe, *op. cit.*, druk nr 3.

¹⁰⁶ Przedłożenia rządowe, *op. cit.*, druk nr 17 (“Motywy do projektu...”).

Pozycję tych miast miały określać odrębne przepisy. „Zarząd wojewódzki” miał być sprawowany przez wojewodę (przy udziale podległego mu aparatu urzędniczego) przy współudziale sejmiku i wydziału wojewódzkiego „Zarząd” był pomysłany jako organ „zarządu centralnego” (rządu oraz organ) kierowniczy województwa jako odrębnego związku komunalnego.

Wojewodę powoływać miał król (głowa państwa), zaś cały zarząd służbowo przypisany był MSW, a funkcjonalnie poszczególnym resortom centralnym. Wojewoda określony został jako przedstawiciel i organ rządu, odpowiedzialny „za cały zarząd powierzonego mu województwa”, wykonawca zleceń wydawanych przez ministerstwa funkcjonalne, przewodniczący sejmiku i wydziału wojewódzkiego, zwierzchnik służbowy „wszystkich władz i urzędów w swoim województwie z wyjątkiem władz i urzędów wojskowych, sądowych i skarbowych”, bezpośredni zwierzchnik „przydanych mu urzędników oraz szef policji na terenie województwa”.

Do zadań wojewody miały należeć: nadzór nad działalnością władz i urzędów „w całym województwie” (u wyjątkiem dziedzin zastrzeżonych) i nadawanie „ogólnego kierunku zgodnie ze wskazówkami rządu...”, nadzór ogólny nad czynnościami „niższych związków komunalnych w województwie”, „zwoływanie i przewodniczenie sejmikowi wojewódzkiemu oraz wydziałowi i zatwierdzanie ich uchwał „które tego wymagają”, wykonywanie uchwał i postanowień sejmiku i wydziału, informowanie o działalności oraz wnioskowanie do właściwych ministrów w sprawach urzędów i ich personelu, zatwierdzanie burmistrzów, realizacja pragmatyki służbowej wobec podległego personelu państwowego i komunalnego. Ponadto wojewodzie przysługiwało prawo żądania pomocy wojska w wypadkach wyjątkowych.

Aparat fachowy wojewody składał się z radców ds. administracyjno-politycznych, policji i aprowizacji, radcy ds. rolniczo-hodowlanych, leśnych i dóbr koronnych, radcy ds. przemysłu, handlu i rzemiosła, radcy ds. budowlanych i drogowych, radcy ds. skarbowych, ubezpieczeniowych i kredytowych oraz radcy oświaty i wyznań. Radcy mieli być mianowani i odwoływani przez głowę państwa na wniosek właściwego ministra.

Drugim, obok wojewody „organem zarządu województwa” miał być Sejmik Wojewódzki. Sejmik ten mający się składać z delegatów wybranych przez rady miejskie i gminne przewidziany był jako ciało uchwałodawcze w zakresie spraw gospodarczych, oświatowych i kulturalnych województwa jako związku komunalnego, nie zastrzeżonych dla innych władz oraz przekazanych przez rząd, a także jako ciało doradcze „we wszystkich tych sprawach, które bądź przepisy prawne, bądź władze rządowe pod opinię sejmiku podadzą . . .”.

Członkowie sejmiku oraz wydziału wojewódzkiego wybrani mieli być na 6 lat (tych ostatnich wybierać miał Sejmik). Wydział miał się składać z 8 członków wybranych przez sejmik, radców wojewódzkich oraz wojewody jako przewodniczącego, Wydział Wojewódzki w sprawach dotyczących województwa jako związku komunalnego posiadał zadanie: określenia sposobu wykonywania uchwał sejmiku, przygotowywanie porządku obrad sejmiku, zarząd majątkiem województwa, rozkład podatków państwowych pomiędzy powiaty oraz występowanie o przyznanie ulg w tym zakresie, rozpatrywanie wniosków powiatowych

o państwowe dotacje budżetowe. W sprawach zadań województwa jako jednostki administracyjnej Wydział miał współdziałać z administracją wojskową odnośnie poboru i uzupełnień oraz świadczeń na rzecz wojska, ustalać warunki przetargów na wykonywanie robót, dostaw oraz dzierżaw państwowych, prowadzić sprawy cechów, zrzeszeń rzemieślniczych i handlowych (w ustawowych sprawach z tytułu nadzoru) udzielać zezwoleń na wszelkiego rodzaju imprezy i zgromadzenia publiczne, rozstrzygać w sprawach dotyczących gospodarki leśnej, opiniować kierowane do wojewody skargi na działalność zarządów powiatowych, wykonywać wszelkie dotychczasowe kompetencje rosyjskich zarządów gubernialnych (o ile nie będą one przekazane innym organom), „rozważać i załatwiać wszelkie sprawy przekazane przez ustawy lub władze państwowe”. Wojewoda mógł wstrzymać postanowienia Wydziału o ile byłyby one „sprzeczne lub niezgodne z prawem”.

Jednostką niższą (podstawową) miał być „zarząd Powiatowy”, jako „organ zarządu centralnego podległy bezpośrednio” Zarządowi Wojewódzkiemu „Zarząd” ten miał być powołany do „sprawowania zarządu w granicach powiatu oraz do rozważenia i rozstrzygania spraw przekazywanych do jego decyzji lub opinii przez ustawy lub też władze wyższe”.

Zarząd powyższy miał sprawować Starosta „z odpowiednią ilością urzędników administracyjnych i pomocniczych, przy współdziałaniu Rady Powiatowej.

Starosta mianowany przez głowę państwa usytuowany był jako przedstawiciel i organ rządu odpowiedzialny za „cały zarząd powierzonego mu powiatu”, przewodniczący Rady Powiatowej wykonawca zaleceń zarządu wojewódzkiego, naczelnik policji w powiecie. Nie podlegały mu władze i urzędy zastrzeżone odrębnymi przepisami. W szczególności do kompetencji Starosty miały należeć: nadzór nad działalnością władz, urzędów i instytucji (z wyjątkami analogicznymi jak w przypadku wojewody), nadzór nad „czynnościami gmin”, zwoływanie rady powiatowej i opracowywanie porządku jej obrad, składanie informacji wojewodzie o wszelkich sprawach powiatu, przyjmowanie urzędników zarządu oraz zatwierdzanie wójtów i ich zastępców, „udzielanie egzekutywy zarządzeniom prokuratorów”, zatwierdzanie składu osobowego „dozorów parafialnych, bóżnicowych i zarządów gmin wyznaniowych”, a także wszelkie dotychczasowe kompetencje okupacyjnych naczelników powiatów nie zastrzeżone odrębnymi przepisami. Ponadto starosta miał „załatwiać wszelkie sprawy przekazywane mu przez rząd”.

Starosta miał wykonywać zakres powierzonych obowiązków przy pomocy aparatu fachowego złożonego z referentów do określonych spraw oraz „urzędników fachowych, którzy zostaną przez poszczególnych ministrów przydzieleni do Zarządu Powiatowego”.

Rada Powiatowa została określona jako organ powiatowego „oparty na zasadzie przedstawicielstwa miejscowej ludności powołany do „współdziałania” ze starostą w wykonywaniu nadzoru nad działalnością związków komunalnych oraz do „rozstrzygania” w sprawach ustawowo przekazanych.

Radę mieli tworzyć: starosta jako przewodniczący, delegaci rad gminnych i miejskich po jednym z każdej, oraz „tylu urzędników powiatowych ilu do uczestnictwa... wyznaczy starosta...” zależnie od przedmiotu obrad. W szczególności do zakresu działania rady miały należeć: zatwierdzanie uchwał zarządów gminnych (przewidzianych

ustawami), oznaczanie w budżetach gmin wysokości wydatków na cele wskazane przez państwo („...jeżeli gminy to zaniedbują”), kontrola ogólnej działalności zarządów gmin, dozórów parafialnych i bóżnicowych, rozkład podatków pomiędzy gminy, współdziałanie z administracją wojskową analogicznie do spraw prowadzonych przez zarząd wojewódzki, oznaczanie warunków przetargów publicznych itp.

Starosta mógł wnosić sprzeciw wobec uchwał rady oraz zawieszać je zpw. zgodności z prawem. Spory na tym tle rozpatrywały organy wojewódzkie.

Projekt ustawy przewidywał dwuinstancyjność w podejmowaniu decyzji administracyjnych (rozpatrywanie odwołań itp.). Decyzja podjęta w drugiej instancji miała charakter ostatecznej. Projekt przewidywał tymczasowe i „z uwagi wyjątkowe położenie kraju” uprawnienia „władz administracyjnych” do czasu „gdy ustalone zostaną instytucje administracyjne i samorządowe i życie wejdzie na tory normalne”¹⁰⁷ - do wydawania tzw. rozporządzeń policyjnych. Rozporządzenia takie, których celem miała być „ochrona porządku i bezpieczeństwa publicznego” mogli wydawać - MSW dla całego kraju lub jego części z sankcją karną do 2 tys. mk. grzywny lub 1 m-ca aresztu, wojewoda - odpowiednio (1000 mk, 2 tyg. areszt), starosta - odpowiednio (500 mk, 1 tydzień), rada gminna (100 mk, 3 dni). Odwołanie służyło do drugiej instancji.

Wojewodom, starostom, prezydentom i burmistrzom miast oraz wójtom - również tymczasowo - zamierzono przyznać uprawnienia do wydawania zarządzeń egzekucyjnych w celu realizacji „nakazów wydanych w zakresie działania swego urzędu, pod rygorem kar określonych wyżej, z uruchomieniem wykonawstwa zastępczego niezależnie od odpowiedzialności „według ogólnych przepisów prawnych...”. Projekt nie doczekał się wejścia w życie zarówno z powodu wiązania Rady Stanu jak i perturbacji związanych z dążeniem władz polskich do przejścia administracji¹⁰⁸.

Po 10-11 listopada 18r. ostatni gabinet RR wysłał w teren „delegatów” odpowiednich ministerstw, zaś rząd Moraczewskiego ustanowił naczelników powiatów pod nazwą „Komisarzy Ludowych”¹⁰⁹. Stan ten trwał do wstępnego ustawowego uregulowania (istniał cały czas rosyjski administracyjny podział na powiaty w królestwie)¹¹⁰ tj. 14.08.1918r. i to tylko odnośnie terenu byłego Królestwa oraz b. obwodu białostockiego. Z powyższą datą weszła w życie ustawa z 2.08.19r. o organizacji władz administracyjnych II instancji¹¹¹, tworząca województwa Warszawskie (ziemskie i miejskie), Łódzkie, Kieleckie, Lubelskie i Białostockie z wojewodami na czele. Wojewodowie zostali usytuowani prawne niemal identycznie jak w projekcie RR, a funkcje Wydziału przypisano Radzie Wojewódzkiej.

¹⁰⁷ Motywy..., *op. cit.*

¹⁰⁸ Por. rozdział VI ust. 3.

¹⁰⁹ Dekret 7.02.1919r. w przedmiocie przepisów tymczasowych o uprawnieniach Komisarzy Ludowych do wymierzania kar w drodze postępowania administracyjno-karnego (Dziennik Praw z 1919r. Nr 14 poz. 154) - przyznawał Komisarzom prawo wymierzania kar w wysokości do 500 mk lub 6 tygodni aresztu.

¹¹⁰ Art. 1 rozporządzenia Rady Ministrów z 28.08.1919r. o tymczasowej organizacji powiatowych władz administracyjnych I instancji na obszarze b. zaboru rosyjskiego - Dziennik Praw z 1919r. Nr 72 poz. 426.

¹¹¹ Dziennik Praw z 1919r. , nr 65, poz. 393.

Dnia 5.09.1919r. weszło w życie rozporządzenie Rady Ministrów z 28.08.1919r. o tymczasowej organizacji powiatowych władz administracyjnych I instancji na obszarze b. zaboru rosyjskiego¹¹² tworzące „powiatową władzę administracyjną I instancji...” starostwo”. Różnica pomiędzy wcześniej przedstawionym projektem polegała głównie na tym, iż mianował go MSW a nie głowa państwa oraz że nie przewidywano istnienia Rady powiatowej.

Dalszy rozwój organów państwowej administracji terenowej (jak ją wówczas nazywano – „politycznej”) nastąpił jeszcze w 1919r. (rozporządzenie wykonawcze Rady Ministrów do ustawy z dnia 2.08.1919r. o organizacji władz administracyjnych 2 instancji¹¹³, rozporządzenie wykonawcze Rady Ministrów do rozporządzenia z dnia 28.08.1919r. określające zasady zespolenia urzędów i organów powiatowej administracji państwowej¹¹⁴, rozporządzenie wykonawcze Rady Ministrów do rozporządzenia z 28.08.1919r. o tymczasowej organizacji powiatowych władz administracyjnych pierwszej instancji na obszarze b. zaboru rosyjskiego¹¹⁵ (ze sprostowaniem z 5.12.1919r.)¹¹⁶).

Szczegółowa kontynuacja tego zagadnienia wykracza poza ramy tematyczne pracy.

4. Dążenia do przejęcia administracji od władz okupacyjnych

Przejęciem zarządu krajem (administracji) zajmowała się TRS oraz jej kontynuatorka Komisja Przejściowa TRS. Ta ostatnia zdołała przejąć dwa działy administracji tj. od 1.09.1917r. wymiar sprawiedliwości (bez administracji więziennictwa) oraz 1.10.1917r. oświatę wszelkich stopni¹¹⁷. „W sprawach wojskowych, zewnętrznych, skarbowych gospodarczych, administracji wewnętrznej i innych, TRS prowadziła prace przygotowawcze.

Kryzys TRS oraz jednocześnie wysunięte przez jej kontynuatorkę i przyjęte przez mocarstwa centralne nowe zasady ustroju polskich władz państwowych w Królestwie, sugerowały i dawały nadzieję że tym razem sprawy potoczą się korzystniej dla budowy państwowości polskiej. O ile TRS była „...powołana do współdziałania przy tworzeniu dalszych¹¹⁸ urzędów państwowych w Królestwie Polskim¹¹⁹, to RR wraz z rządem

¹¹² Dziennik Praw z 1919r. nr 72 poz. 426.

¹¹³ Dziennik Praw z 1919r. nr 90 poz. 490.

¹¹⁴ Dziennik Praw z 1919r. nr 90 poz. 488.

¹¹⁵ Dziennik Praw z 1919r. nr 9 poz. 489.

¹¹⁶ Dziennik Praw z 1919r. nr 92 poz. 502.

¹¹⁷ W. Suleja, *op. cit.* s. 287.

¹¹⁸ Było to w okresie, kiedy okupanci, a zwłaszcza Niemcy zaniepokojeni kategorycznym stanowiskiem TRS skwapliwie przyjęli do rozpatrzenia projekt nowej organizacji państwowych władz polskich oraz dla zapewnienia dalszego współdziałania z aktywistami uczyniło ten znaczący krok.

¹¹⁹ Art. 7 rozporządzenia z 6.12.1916r. o Tymczasowej Radzie Stanu w Królestwie Polskim – Kumaniecki,

stanowiła zespół organów państwowych, którym Art. II. pkt 2. Patentu z 12.09.17r. zapowiadał przekazanie innych spraw (dziedzin zarządu) zastrzegając jedynie, do czasu zakończenia okupacji dziedzinę prawno-międzynarodową. I gabinet (rząd J. Kucharzewskiego) już na swym pierwszym posiedzeniu w dniu 11.12.1917r. wytyczył sobie jako plan działania na najbliższy okres „przejęcia gałęzi administracji państwowej”¹²⁰. Od tego momentu rozpoczęły się żmudne, skomplikowane, a w końcowej fazie i dramatyczne usiłowania zmierzające do przejęcia administracji przez władze polskie. Jeszcze przed wyłożeniem zasadniczych postulatów rządu zalecono ministrowi Przanowskiemu pertraktacje z GGW na temat przygotowania jak najszybszego przejęcia aprowizacji a poszczególnych ministrów zobowiązano do natychmiastowego przejęcia od Komisji Przejściowej agend i departamentów dla rozpoczęcia czynności rządowych¹²¹. W dniu 18.12.1917r. Rada Ministrów uchwaliła zalecenia dla resortów dziedzin nie przekazanych by niezwłocznie przygotowały projekty zakresu i sposobów przejęcia administracji¹²².

Koordynujący w tym czasie przygotowania do ustalenia sposobów przejmowania administracji, MSW - powołał w tym celu specjalną komisję resortową¹²³. Zastępca Prezydenta Ministrów, b. przew. Komisji Przejściowej TRS J. Mikułowski-Pomorski został upoważniony do wspólnego rozpoczęcia oficjalnych pertraktacji z poszczególnymi przedstawicielami władz okupacyjnych¹²⁴.

Dla oficjalnego wysondowania najwyższych czynników Niemiec i Austro-Węgier uchwalono włączenie Prezydenta Ministrów w skład delegacji RR do Berlina i Wiednia¹²⁵.

W tym okresie zarówno Prezydent Ministrów jak i poszczególni ministrowie zajęci wewnętrzną organizacją swych urzędów a także zbliżającymi się układami pokojowymi w Brześciu nie mieli wypracowanej koncepcji generalnej co do przejęcia działów administracji. Prace komisji MSW oraz bardziej własne niż rządowe propozycje J. Mikułowskiego-Pomorskiego potwierdzają ten pogląd. Wymieniona komisja odbyła kilka posiedzeń, na które zaproszono prawników praktyków (sędziów, prokuratorów, adwokatów) dla uzgodnienia opinii co do norm prawnych jakimi mają kierować się władze polskie przy przejmowaniu administracji oraz przy pomocy jakich organów należy tego dokonać¹²⁶. Tok dyskusji świadczył

op. cit. s. 72.

¹²⁰ RM-5 k. 1, Wcześniej, 20.11.1917r. J. Kucharzewski przystępując do uzgodnień politycznych na temat utworzenia rządu przedstawił stronnictwom aktywistycznym swój program polityczny, którego pierwszym punktem miała być „najszybsza i pełna budowa Państwa Polskiego” - W. Seyda, *op. cit.* s. 194.

¹²¹ RM-5 posiedz. 3 I gabinet z 13.12.1918r. k. 7.

¹²² RM-5 posiedz. 7 I gabinet k. 29.

¹²³ RM-5 posiedz. 8 z 21.12.1917r. k. 50. (Chodźko, Dziewulski, Sienkiewicz).

¹²⁴ *Ibidem.*

¹²⁵ RM-5 posiedz. 11 z 5.01.1918r. k. 104.

¹²⁶ Np. protokół z narady prawnej z 2.02.1918r. - PRM - 15 k. 31 - 41.

o nienajlepszym doborze rzeczoznawców, którzy zagłębili się w szczegółowe rozważania o drugorzędnym znaczeniu wykazując brak zrozumienia idei sprawy a także zagadnień administrowania w szerokim znaczeniu. Konkluzją była opinia, że szczegóły powinni ustalić merytoryczni urzędnicy zainteresowanych ministerstw. W dniu 8.01.1918r. w zastępstwie Prezydenta Ministrów J. Mikułowski-Pomorski przesłał Szefowi Zarządu Cywilnego GGW i Krajowemu Szefowi Komisariatu Cywilnego w Lublinie (GGL) „zasady przewodnie porządku przejmowania administracji przez władze polskie przygotowane przez MSW¹²⁷ i uchwalone po dyskusji 7.01.1918r. na 12 posiedz. Rady Ministrów¹²⁸ „Zasady” przyjęte w tak krótkim czasie (11.12. odbyło się pierwsze inauguracyjne posiedzenie rządu) były ogólnie mówiąc delikatnymi postulatami pod adresem władz okupacyjnych. Być może nie spodziewano się późniejszych trudności i przewlekłych rokowań.

Ponadto sam rząd nie był jeszcze zorganizowany (Dekret o tymczasowej organizacji władz Rada Regencyjna podpisała prawie miesiąc później), a resorty były w początkowym stadium organizacji wewnętrznej. „Zasady” zakładały zmiany w ustroju i podziale administracyjnym Królestwa, podział kraju na „ziemie”, powiaty i gminy. „Ziemie” miały być „pełnymi i samodzielnyimi jednostkami administracyjnymi”.

Zmiany nie miały być jednoczesne z przejmowaniem administracji. Punktem wyjścia miał być aktualny stan administracyjny a nowe urzędy polskie zastępujące okupacyjne, pomyślane były jako prowizoryczne. Propozycja sugerowała dwie podstawowe zasady sposobu i zakresu przejmowania administracji i rozwinięcia działalności samorządów terytorialnych do pełnych kompetencji oraz przekazywanie władzom państwowym polskim „...dziedzin administracji najprostszych, najłatwiejszych i najmniej związanych z interesami wojskowymi okupantów, przy czym przechodzić się będzie do dziedzin oraz bardziej złożonych, trudnych i ogólnych”¹²⁹.

Ideą pierwszej z zasad miało być ułatwienie zadań administracji polskiej i wciągnięcie sił społecznych do regulacji zagadnień publicznych, drugiej danie rękojmi władzom okupacyjnym, że „interesy wojskowe nie doznają uszczerbku przez raptowne i zupełne odsunięcie ich od wpływów”¹³⁰. Przejęcie administracji w myśl tych zasad i wobec braku „dostatecznej ilości sił fachowych” planowano w okresie ok. 6 miesięcy.

Wobec projektowanych polskich organów lokalnych przewidywano nadzór niemieckich i austro-węgierskich organów terenowych na zasadzie prawa rewizji w toku u wyższej instancji polskiej. Tym sposobem z chwilą całkowitego objęcia wszystkich dziedzin zarządu krajem miały zaniknąć lokalne organy okupacyjne z tym, że przewidywano możliwość utrzymania określonych umową z rządem polskim np. zakładów wojskowych itp. bez jednakże jakiegokolwiek „władzy ani jurysdykcji”¹³¹.

¹²⁷ Pismo MSW do kancelarii Prezesa Ministrów z 29.12.1917r. PRM - 49 k. 2.

¹²⁸ RM-5 k. 118.

¹²⁹ PRM- *op. cit.* k. 4a, 5.

¹³⁰ PRM - 49.

¹³¹ PRM - *op. cit.* k. 6.

Nie wykluczono utrzymania niektórych przepisów stanu wojennego lecz z egzekutywą polskich władz wojskowych.

Objęcie administracji uzależniano także od posiadania własnej siły zbrojnej jako zabezpieczenia egzekutywy. Techniczne rozpoczęcie wprowadzenia organów polskich widziano poprzez trzymiesięczne praktyki polskich urzędników po czym następowałyby automatyczne przejmowanie praktykowanych funkcji.

Kolejność przejmowania władz miała być następująca: I - sprawy szkolno-oświatowe, statystyka i ewidencja ludności, kultura i wychowanie sprawy budowlane i ubezpieczeniowe II - sanitarne i weterynaryjne, rolne, przemysłowo-handlowe, komunikacyjne i podatkowe, II - dozór gminny i policyjny.

Zapewniono gotowość natychmiastowego rozpoczęcia obsady stanowisk z chwilą przyjęcia w/w zasad.

„Zasady” w rzeczywistości były bardzo ogólne. Z ich treści oraz podejścia można się zorientować, że uważano za możliwe ich załatwienie na szczeblu terenowych administracji okupacyjnych (GGW, GGL). Tymczasem, jak się to miało okazać w niedalekiej przyszłości wszelkie szczegóły pertraktacji musiały być uzgadniane z centralnymi administracjami mocarstw okupujących przy czym jak chodzi o Niemcy decydujący głos miały sfery rządowe, w Austro-Węgrzech Naczelną Komendę Armii.

Kryzys brzeski i wszystkie związane z nim komplikacje spowodowały, że działania na rzecz przejmowania administracji podjęły władze polskie dopiero w kwietniu 1918r. (nowy rząd J.K. Steczkowskiego). Zagadnienie postawiono jako jedno z pilniejszych w *eksposé* rządowym Steczkowskiego.

Stało się ono także przedmiotem intensywnych wstępnych uzgodnień Prezydenta Ministrów z władzami okupacyjnymi, czego wynikiem było zapowiedzenie na 15.04.1918r. specjalnej konferencji w Berlinie, podczas której przewidywano przedstawienie wniosków i żądań polskich przedyskutowanych wcześniej przez komisję polsko-niemiecko-austriacką¹³². W tym celu szef rządu Królestwa zażądał od resortów przedstawienie do 9.04.1918r. szczegółowych dezyderatów jako przedmiotu do dyskusji w w/w komisji¹³³. Dezyderaty i wnioski przedyskutowano na 2. i 3. posiedzeniu Rady Ministrów w dniach 10 i 11 .04.1910r.¹³⁴.

Dezyderaty i wnioski przedłożyli: Ministerstwo Skarbu, MSW, MRiH, MRiDK, Ministerstwo Sprawiedliwości, MWR i OP, MOS i OP¹³⁵. W sprawach skarbowości określono zagadnienia nie wymagające organów lokalnych, a mogące być przejęte od zaraz, ustalono konieczność przydzielenia urzędników polskich do urzędów niemieckich dla przeszkolenia. Całość administracji skarbowości uznano za możliwą do przejęcia od 1.10.1918r.¹³⁶.

MPiH wysunęło żądanie przejęcia całokształtu administracji przemysłu, handlu, górnictwa i komunikacji w zakresie: uprawnień do merytorycznego

¹³² RM-6 posiedz. 1 III gabinet z 4.04.1918r. k. 1.

¹³³ RM-6 posiedz. 1 III gabinet z 4.04.1918r. k. 2. PRM - 39 k. 22.

¹³⁴ RM-6 *ibidem* k. 4, 5, 11 - 35, MP nr 44 z 12.04.1918r.

¹³⁵ W dalszym ciągu podajemy skróty nazw ministerstw. Np. Ministerstwo Skarbu - M. Sk., Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego - MWR i OP, Ministerstwo Przemysłu i Handlu - MP i H itd.

¹³⁶ RM-6 k. 4.

ustawodawstwa oraz objęcia inspekcji przemysłowej i handlowej, nadzoru nad stowarzyszeniami gospodarczymi, dozoru nad kotłami parowymi¹³⁷, urzędów miar i wag, patentowego, koncesjonowania spółek akcyjnych (z wyj. ubezpieczeniowych i kredytowych) statystyki przemysłowej, reglamentacji surowców oraz zarządów przymusowych w przemyśle i handlu. Ponadto: objęcie żeglugi na Wiśle i innych rzekach, kolejek dojazdowych, wydawania pozwoleń na roboty poszukiwawcze złóż, stwierdzenie i zatwierdzenie badań/ inspekcja górnicza i hutnicza, monopol węglowy, miernictwo, górnicze, zarząd przymusowy kopalni i hut¹³⁸.

MRiDK przedstawiło zagadnienie wchodzące w zakres swej kompetencji a przewidziana do przejścia wg 3 grup, tj. 1 – sprawy przewidziane dla ministerstwa jako organu centralnego i możliwe do przejścia jeszcze przed powołaniem organów lokalnych, 2 - sprawy w gestii centralnej i lokalnej 3 - wymagające istnienia org. lokalnych (w tym celu dla przygotowania planowano powołanie specjalnych referatów rolnych przy okupacyjnych administracjach powiatów)¹³⁹.

W ramach tych grup wnioskowano o przejęcie wszelkich praw i obowiązków państwowych wobec rolnictwa i majątku skarbowego w tym: inicjatywę i wykonywanie ustawodawstwa odnośnie regulowania stosunków rolnych, handlu ziemią, parcelacji i reform rolnych, przejęcie zagadnień gospodarki rybackiej, leśnej, melioracji przemysłu rolniczego, oświaty rolniczej, kredytowania oraz nadzoru nad stowarzyszeniami i organizacjami rolniczymi a także ochrona najemnych robotników rolnych, zaopatrywanie rolnictwa w artykuły do produkcji rolnej będących w dyspozycji władz państwowych, popieranie gospodarki nasiennej, stosowania nawozów sztucznych oraz wprowadzanie rejestru maszyn rolniczych.

Przewidywano także przejęcie kompetencji w zakresie scalania gruntów, regulacji służebności i podziału gruntów wspólnych (za wyjątkiem spraw już prowadzonych przez sądy polskie i przewidzianych do przejścia przez MSW) oraz objęcie majątku Banku Włościańskiego, nadzoru nad ordynacjami, donacjami i lasami państwowymi, zarządu placami, gmachami, ogrodami publicznymi, opieka nad zabytkami. Ponadto zamierzano zająć się organizacją uruchomienia gospodarstw rolnych przez uchodźców, opieką gospodarstw opuszczonych, ochrona rolnictwa przed rekwizycjami i wykonywaniem opieki weterynaryjnej. W przedsięwzięciach tych uznano za niezbędne ujednoczenie działań z instytucjami społeczno-zawodowymi rolnictwa działającymi w Królestwie¹⁴⁰.

Ministerstwo Sprawiedliwości wysunęło postulat przejścia więziennictwa do czego było od zaraz przygotowane.

Ostateczny termin przejścia całokształtu tych spraw określono na 1.06.1918r. Kandydaci na naczelników więzień odbywali już praktykę w więzieniach niemieckich (ok. 60% niższego personelu stanowili tam Polacy).

¹³⁷ Odpowiednik dzisiejszych Urzędów Dozoru Technicznego.

¹³⁸ RM-6 posiedz. 3 III gabinet z 11.04.1918r. k. 20, PRM - 49 k. 23 - 23a.

¹³⁹ RM-6 k. 23.

¹⁴⁰ RM-6 k. 24.

Sprawy organizacyjne i personalne były przygotowane w resorcie¹⁴¹. MWRIOP zgłosiło szczegółowy wniosek o przejmowanie archiwów państwowych.

MZP OSiOP zgłosiło potrzebę i gotowość przejścia do 1.05.1918r. zagadnień nadzoru sanitarnego, lekarskiego, medycyny sądowej (resort na szczeblu centralnym był już w znacznym stopniu zorganizowany). W terenie zamierzono obsadzić urzędy Królewsko-Polskich Lekarzy Powiatowych oraz KP Okręgowych Inspektorów Farmaceutycznych. Organy te miały podlegać nadzorowi starostów i wejść w urzędowanie natychmiast w GGW a w GGL po 2 tygodniach współpracy z okupacyjnymi lekarzami powiatowymi. Lekarzy sądowych Warszawy i Łodzi przyjęto na etat ministerstwa. Postulowano przejście lub nadzór nad szpitalnictwem i uzdrowiskami.

Dla nadzoru nad przeciwważnym zabezpieczeniem wojsk okupacyjnych uprawnień komisarzy epidemicznych, których stosunek do polskich lekarzy powiatowych określić miało porozumienie. Etatyzacja polskiej służby zdrowia została przyjęta zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami Komisji Przejściowej TRS. Ponadto przewidywano do 1.05.1918r. przejście administracji ochrony pracy w kraju na emigracji, pośrednictwa pracy i ubezpieczeń społecznych oraz ustanowienie państwowego nadzoru przez KP. Inspektorów p r a c y¹⁴².

R a d a Ministrów i inne istniejące oraz tworzone organy polskie miały swe siedziby w Warszawie co umożliwiło stały kontakt z władzami okupacyjnymi GGW. Dla ujednoczenia i nadania odpowiedniej rangi kontaktom w Lublinie ustanowiono urząd „Komisarza Królewsko-Polskiego Rządu przy ck Gen. Gubernatorstwie w Lublinie”. Komisarzem mianowano J. Zdanowskiego¹⁴³.

Instrukcja dla Komisarza dotyczyła sytuacji do czasu częściowego lub całkowitego przejścia władzy w GGL¹⁴⁴. Wnioski i ustalenia w formie ostatecznej 22.04.1918r. poszczególne resorty przekazały Prezydentowi Ministrów¹⁴⁵. Tego samego dnia Biuro Prezydzialne przesłało je władzom okupacyjnym¹⁴⁶. Po miesiącu, 27.05.1918r. rząd polski otrzymał szczegółowe opracowanie zawierające stanowiska obu rządów okupacyjnych w sprawach postulatów polskich¹⁴⁷. Opracowanie nawiązywało do not polskich informując o szczegółowym rozpatrzeniu całokształtu poruszonych w nich kwestii. Odpowiedź obejmowała zagadnienie: „zasadniczego przejścia administracji”, „czynności prawodawczych” „czynności doradczych i pośredniczących”, „polskich władz lokalnych”, „władz agrarnych”, „miar, wag i cechowniczych”, „przygotowań niezbędnych do przekazania administracji skarbowej i politycznej” oraz „przekazanie zadań administracji obrony prawnej”.

Na wstępie ustalono, że zamiarem władz okupacyjnych jest przekazanie

¹⁴¹ RM-6 k. 25.

¹⁴² RM-6 k. 35.

¹⁴³ RM-6 posiedz. 4 III gabinet z 15.04.1918r. k. 38, posiedz. 6 z 23.04.1918r. k. 108-116.

¹⁴⁴ RM-6 III gabinet k. 115.

¹⁴⁵ Pisma resortowe z 22.04.1918r. - PRM - 49 k. 26, 27, 79 i następne z załącznikami.

¹⁴⁶ PRM - 49 k. 28.

¹⁴⁷ GCRR - 292 k. 1-5.

polskim władzom państwowym „publicznej administracji” „w jak najszerszym rozmiarze i tylko z tymi ograniczeniami... które z powodu obecnego stanu wojennego, z wojskowych względów lub też z wojskowo-gospodarczych powodów albo wreszcie w kierunku finansowym z powodu konieczności zwrotu nakładów na administrację okupacyjną”¹⁴⁸.

W zakresie działań prawotwórczych odpowiedź okupantów stwierdzała, że zastrzeżeniem wynikającym z patentu z 12.09.1917r. władze polskie (Rada Regencyjna z Radą Stanu) posiadają pełne kompetencje ustawodawcze, stąd też władze okupacyjne nie widzą żadnych trudności w ustawowym uregulowaniu zagadnień co do których ministerstwa polskie podnoszą konieczność regulacji. Zapowiedziano natychmiastową zgodę na przedłożenie w RR określonych projektów o ile nie wystąpią zastrzeżenia natury wojenno-wojskowej¹⁴⁹, oczekując w szczególności na projekty ustaw odnośnie: „praw swojszczyzny”, ubezpieczeń, przepisów budowlanych i o odbudowie Kraju, prawa wyznaniowego, stosunków agrarnych, handlu ziemią, parcelacji i reform rolnych, prawa wodnego, gospodarki rybackiej i łowieckiej, prawa patentowego i autorskiego, ochrony wzorów i znaków towarowych, prawa akcyjnego i spółek, prawa o organizacji administracji wewnętrznej, związkach samorządowych oraz nabywanie i utraty „polskiego obywatelstwa”. Przyjęto z zadowoleniem zadeklarowane przez czynniki polskie współdziałanie (zrozumiane raczej odwrotnie od intencji) na polu administrowania zasobami kraju oraz ochrony interesów ludności przed surowymi restrykcjami okupacyjnej gospodarki wojennej¹⁵⁰, stwierdzając jednocześnie brak odpowiedniego aparatu przy pomocy, którego rząd polski mógłby chronić praw i interesów ludności oraz respektowania praw i rozporządzeń władz. Stwierdzono przy tym, że aparat taki „może być powołany tylko w ograniczonym zakresie”¹⁵¹. Rozwijając tę myśl władze okupacyjne widziały możliwość „powołania do życia polskiej władzy (lokalnej i specjalistycznej - ZJW) tylko do sprawowania pewnych dziedzin administracji agrarnej. Władzom tym zgodnie z wnioskami MRiDK miały przysługiwać w ogólności kompetencje dawnych rosyjskich władz włościańskich odnośnie komasacji, dzierżawy gruntów, regulacji serwitutów, podział gruntów gminnych. Organizację tych organów winna wg. okupantów rozstrzygnąć specjalna ustawa. Godzono się ponadto na niezwłoczne przekazanie administracji miar i wag.

Odnośnie do administracji skarbowości i „politycznej” (tj. administracji ogólnej) zastrzeżono, że nie jest wskazanym ani możliwym przekazywanie poszczególnych elementów z określonego i funkcjonującego systemu. Motywowano to nieprzygotowaniem technicznym władz polskich co przejęcia całości tych spraw. Proponowano natomiast wyznaczenie kandydatów na odpowiednich urzędników jako praktykantów, którzy w bliżej nie określonym czasie mogliby „ukonstytuować

¹⁴⁸ GCRR - 292 k. 1.

¹⁴⁹ GCRR - 292 k. 2.

¹⁵⁰ GCRR - 292 k. 3.

¹⁵¹ GCRR - 292.

się... bez szkodliwego oddziaływania na tok publicznego życia...”¹⁵². Jako przykład właściwości takiego podejścia wskazywano doświadczenia w zakresie współdziałania w administracji sanitarnej (K.P. Lekarze Powiatowi). Proponowano ten sam system przyjąć niezwłocznie odnośnie służb weterynaryjnych oraz Inspekcji przemysłowej i fabrycznej¹⁵³.

Na użytek spraw nie wymagających organów lokalnych lub wymagające ich ale w takim zakresie w jakim władze polskie według opinii okupantów są zabezpieczone sugerowano podjęcie prac dla prawnego uregulowania oraz na tej podstawie przejęcia problematyki wyznaniowej, nauki i sztuki odnowy pomników i archiwów, zmiany nazwisk, orzecznictwa w zakresie gospodarczych i „publicznych” (z zastrzeżeniem praw cenzury wojskowej), budownictwa i odbudowy kraju, nadzór nad oświatą rolniczą, melioracjami, robotami ziemno-wodnymi, kontrola kotłów parowych, dobroczynnością publiczną, nadzór zakładów sanitarnych i zdrojowisk, administracja więziennictwa (z wyjątkiem kompetencji okupacyjnych dla wykonywania wyroków karnych sądów wojskowych i orzeczeń administracji okupacyjnych).

Austro-Węgry ponadto proponowały przekazanie administracji komunalnej („o ile porządne wykonywanie tej administracji będzie poręczone”), wystawiania dokumentów podróży w granicach Królestwa oraz pośrednictwo pracy.

Na zakończenie zastrzeżono zatwierdzenie w/w propozycji przez władze centralne obu mocarstw jak też oznaczenie czasu, w którym uznane zostanie przygotowanie władz polskich do przejmowania administracji. Po tym miały nastąpić szczegółowe pertraktacje z rządem polskim. Sugerowano przy tym stworzenie przez władze polskie prawnych podstaw w zakresie zagadnień urządzanie administracji, przydzielenie odpowiednich sił do współdziałania z administracjami okupacyjnymi oraz ustalenie norm prawnych dla właściwej realizacji dziedzin już przekazanych¹⁵⁴.

Powyższe oświadczenie stanowiło rezultat szeregu monitów, rozmów i pertraktacji z przedstawicielami władz okupacyjnych w Warszawie. Od początku też sprawami tymi interesowały się centralne władze obu cesarstw. Jak należy sądzić rządowi państw okupacyjnych również przedłożono propozycje i postulaty polskie.

Około 30.04.1918r. Szef Zarządu Cywilnego przy GGW poinformował polskiego Prezydenta Ministrów o otrzymanych z Berlina wskazówkach co do sposobu postępowania przy przekazywaniu poszczególnych działów administracji rządowi polskiemu. Dano przy tym do zrozumienia, że zakres przekazywanych spraw będzie szerszy o ile nastąpi definitywne rozwiązanie polityczne sprawy polskiej. W przeciwnym razie Niemcy nie zamierzali przekazywać agend o charakterze politycznym.

Na tym tle miejscowe władze okupacyjne w pierwszych dniach maja przeprowadziły wewnętrzne konferencje przedwstępne jako punkt wyjścia do dyskusji z przedstawicielami rządu polskiego¹⁵⁵.

¹⁵² GCRR – 292 k. 4.

¹⁵³ GCRR – 292 k. 4.

¹⁵⁴ GCRR - 292 k. 5.

¹⁵⁵ RM-6, 7 posiedź. III – ci gabinet z 30.04.1918r. k. 141.

W dniach 8-9.05.1916r. prowadzone były szczegółowe Konferencje z udziałem Polaków (MSW)¹⁵⁶ podczas których m.in. Niemcy podkreślili znaczenie definitywnego rozwiązania przyszłości politycznej Polski oraz wystąpili do swych władz centralnych w spornych kwestiach dotyczących interpretacji art. II Patentu z 12.09.1917r.

W dniu 10.05. odbyła się konferencja z udziałem zainteresowanych ministrów polskich zakończona wstępnymi ustaleniami po czym Niemcy wysłali swego przedstawiciela Ueberschar'a dla zatwierdzenia w Berlinie przyjętych w Warszawie ustaleń. Kolejna konferencja została wyznaczona na 13.05.1918r.¹⁵⁷.

Przypuszczalnie 22.05.1918r. do Warszawy przybyli delegaci niemieckich i austro-węgierskich władz centralnych dla rozpoznania spraw na miejscu. Na dzień 24.05.1918r. ustalono rozpoczęcie pertraktacji z przedstawicielami rządu polskiego¹⁵⁸. W tym samym mniej więcej czasie MZP OS i OP uzyskało od CK NKA zezwolenie na obsadzenie urzędów Lekarzy powiatowych w GGL.

Na tym tle zarządy okupacyjne przedstawiły wyżej zaprezentowane stanowiska z 27.05.1918r. Konferencje trwały nadal, rząd polski stał na stanowisku przejmowania jak najszerszego zakresu dziedzin zarządu krajem nie wyłączając kolejnictwa, budowy dróg itp. z gotowością objęcia z dniem 1.10.1918r.¹⁵⁹. Z ustaleń naszego opracowania opartego o szczegółowe badania archiwalne wynika, że znaczenie faktów związanych z przejściem i objęciem administracji na terenie Królestwa oraz wcześniejszym przygotowaniem zagadnień, które miały być włączone w sferę

¹⁵⁶ RM-6 posiedź. III gabinet z 9.05.1918r. k. 239.

¹⁵⁷ RM-6 12 posiedź. III gabinet k. 280, HP Nr 66 z 17.05.1918r.

¹⁵⁸ RM-6 16 posiedź. III gabinet z 22.05.1918r. k. 352.

¹⁵⁹ RM-6 z 27.05.1918r. posiedź. 17 III gabinet k. 357.

Rokowania, wymiany not oraz propozycji w sprawie przekazania administracji trwały w praktyce niemal do ustania okupacji. Z tym, że dla obszaru GGL zakończono je *de iure* a dla GGW *de facto*. Żmudne uzgodnienia z obu okupantami na raz oraz wobec braku perspektyw zgodnych ustaleń doprowadziły do tego, że rząd Królestwa począwszy od sierpnia 1918r. podjął rokowania odrębne, osobno z każdą ze stron. Po wielu rozmowach, naradach i korespondencji z najwyższymi czynnikami Rzeszy, podczas których Niemcy dążyli do pozostawienia sobie wpływu na część spraw krajowych także po zniesieniu okupacji, RR rząd kategorycznie odrzuciły wszystkie tego typu „propozycje”. Tym bardziej, że owo przekazanie miało nastąpić najwcześniej z dniem 1.12.1918r. Po wydaniu przez RR orędzia z dnia 7.10.1918r. obejmowanie zarządu Krajem następowało faktycznie. Po zawieszeniu działań wojennych na froncie zachodnim 11.11.1918r. i wybuchu rewolucji w większych ośrodkach Niemiec, GGW rozpadło się samo. Garnizon warszawski ogłosił neutralność a Beseler niemal konspiracyjnie opuścił Królestwo. Gabinet W. Wróblewskiego w tym samym dniu podpisał z miejscowym Naczelnym Dowództwem Niemieckim umowę objęcia całości terytorium byłego GGW przez władze polskie. Od 18.11.1918r. kontynuował te sprawy rząd J. Moraczewskiego.

W GGL po równie uciążliwych pertraktacjach rząd polski przeszedł do faktów dokonanych. Dnia 15.04.1918r. RR powołała J. Zdanowskiego na stanowisko Komisarza Królewsko-Polskiego Rządu w Lublinie. Jego kompetencje GGL honorowało zwłaszcza, że Centralny Gubernator Anton Liposćak, narodowości chorwackiej prezentował postawę wręcz przyjacielską wobec Polski. W efekcie tego w dniu 3.11.1918r. dokonano całkowitego i bezwarunkowego przekazania administracji. Byłe GGL stało się pierwszym całkowicie wolnym obszarem odradzającego się państwa.

Szerzej na ten temat por.: Zdzisław J. Winnicki, Dążenie do przejścia administracji od władz okupacyjnych w Królestwie Polskim przez organy Rady Regencyjnej, „Acta Universitatis Vratislavisensis” nr 982, seria „Prawo” CLXI, Wrocław 1988, ss. 45-72.

działalności organizowanych polskich organów i instytucji nie było dotąd należycie docenione. Pobieżne poglądy na powstanie organizmu państwowego II Rzeczypospolitej dają się sprowadzić do haseł typu: rząd lubelski i powrót J. Piłsudskiego z Magdeburga. Tymczasem pierwsze poczynania J. Piłsudskiego w sferze działań państwowych były możliwe i skuteczne właśnie dlatego, że został on przygotowany i działający aparat administracyjny i wojskowy utworzony przez system organów RR w Królestwie. Podkreślmy przy tym, że w momencie utworzenia pierwszego rządu niepodległej Polski (17.11.1918r.) oraz objęcia przez J. Piłsudskiego władzy jako tymczasowy Naczelnik Państwa - centralne polskie organy państwowe dysponowały władztwem tylko na terytorium byłego Królestwa - czyli obu byłych okupacji. Poznańskie wcielono do Rzeczypospolitej ustawą inkorporacyjną z 1.08.1919r.

Galicja została podporządkowana aktem o utworzeniu Komisji Rządzącej dla Galicji 10.01.1919r., powiaty byłego Etappen-Gebiet objęto 19.01.1919r. powiaty byłego Ober-Ost. - Białystok, Sokółka i Bielsk objęto na podstawie umowy z X armią niemiecką 5.02.1919r. Kolejne powiaty byłego Ober-Ost Suwałki, Augustów i Sejny objęto 16.02.1919r. Galicję Wschodnią 17.07.1919r., że już nie wspominamy o terenach plebiscytowych, Wileńszczyźnie itd. Tak więc przygotowana i przeprowadzona akcja przygotowania przejęcia i urzędzenia administracji na terenach byłych okupacji stała się w efekcie wzorcem dla władztwa państwowego organów Polski Niepodległej i bazą wyjściową dla organizacyjnej, terytorialnej rozbudowy państwa.

5. Działanie na rzecz przygotowania kadr administracji państwowej

Dla odradzającej się państwowości, zagadnieniem o kapitalnym znaczeniu była kwestia przygotowania odpowiedniej kadry pracowników administracji państwowej. Problem ten w Królestwie był o tyle istotny, że kraj praktycznie nie dysponował taką kadrą. Począwszy od 1863r. Polacy w Królestwie w ogóle nie uczestniczyli w administracji i sądownictwie. Polski wymiar sprawiedliwości w Królestwie po 1917r. zorganizowali głównie powołani na stanowiska adwokaci Polacy. Władze rosyjskie zatrudniały Polaków w tych działach wyłącznie poza Królestwem. Podczas ewakuacji Kraju w 1915r. Rosjanie wywieźli 100% urzędników własnych organów wraz z całym aparatem pomocniczym, archiwami itp.¹⁶⁰

Zagadnienie tworzenia rodzimych kadr podjęła od początku swego istnienia TRS. W tym miejscu przypomnijmy, że aparat urzędniczy TRS (ok. 150 osób) stał się podstawą pierwszych ministerstw rządu J. Kucharzewskiego.

Poza tym materiałem ludzkim w dalszym ciągu wykorzystano personel pomocniczy oraz doradczy w łącznej liczbie ponad 300 osób¹⁶¹. Dla planowego działania w omawianym zakresie przy Departamencie VIII. TRS - Wyznań Religijnych

¹⁶⁰ St. Bukowiecki, Rola czynników..., passim.

¹⁶¹ KP TRS - GCRR -8k. 7-19.

i Oświecenia Publicznego powołano Komisję Kierującą Przygotowaniem urzędników dla Państwa Polskiego¹⁶². Do głównych zadań tej komisji należała rejestracja kandydatów na przyszłe posady państwowe oraz organizowanie różnego rodzaju kursów przygotowawczych i doskonalących, a także „ustalenie ogólnych norm i warunków funkcjonowania urzędników Państwowych”¹⁶³.

Szczegółowe zadania komisji były następujące:

- przyjmowanie podań kandydatów na kursy przygotowawcze dla urzędników państwowych;
- współdziałanie w prowadzeniu kursów rządowych istniejących i opieka nad kursami prywatnymi;
- tworzenie nowych kursów;
- kierowanie praktycznym, uzupełniającym wykształceniem kandydatów, którzy ukończyli kursy;
- prowadzenie listy (ewidencji) kandydatów na przyszłych urzędników we wszystkich działach administracji państwowej ocena ich kwalifikacji i udzielanie stypendiów i sekwencji na cele związane z przygotowaniem urzędników¹⁶⁴.

Niezależnie od w/w komisji, na działalność której duży wpływ miały okupacyjne władze niemieckie. Te ostatnie prowadziły specjalnie przez siebie organizowane kursy wyższej i średniej administracji (kursy te rząd polski w lipcu 1918r. uznał „za niepotrzebne a w piśmie do Niemieckiego komisariatu rządowego w Warszawie stwierdził, że „... nie życzy sobie prowadzenia ich w następnym roku szkolnym”¹⁶⁵.

TRS a później kompetentne organy systemu RR przywiązywały dużą wagę do prowadzenia oraz programów i poziomu kursów urzędniczych. Dbano także o dobór kadry nauczającej. Na kursach dla urzędników wyższej administracji w Warszawie wykłady prowadzili m.in. St. Bukowiecki, prof. J. Buzek, prof. Z. Cybichowski, prof. L. Krzywicki, prof. A. Parczewski, J. Siemieński, Tanenbaum, Tomakowicz i Kosiakiewicz, w Lublinie zaś na kursach dla urzędników średniej administracji - Kumaniecki, Jampolski, S. Łoś, Rybarski, Smoluchowski, Wysocki¹⁶⁶.

Począwszy od przełomu października i listopada 1917r. działania organów polskich zmierzające do przygotowania kadr administracyjnych przybrały kształt, który można by określić jako fachowo-społeczny. W dniach 30.10. oraz 6.11.1917r. KP TRS utworzyła organ pod nazwą Komisja Urzędnicza Państwa Polskiego na

¹⁶² *Ibidem*, k. 19. Skład komisji: przewodniczący - J. Mikułowski - Pomorski, członkowie: - S. Dziewulski - czł. KP, J. Kozłowski czł. TRS, W. Celichowski - kier. średnich kursów administracyjnych (obywatel niemiecki), R. Chelmicki - Z-ca Naczelnika Sekcji w Departamencie Sprawiedliwości, M. Handelman - prof. U.W., J. Koschembar-Łyskowski - kier. kursów wyższej administracji, F. Ochimowski - wykładowca kursów naukowych, J.K. Reyman - dyrektor szkoły, H. Lercheneld - Niemiecki Komisarz Rządowy, S. Iszkowski - Z-ca ck Komisarza Rządowego.

¹⁶³ MP Nr 153 z 19.09.1919r.

¹⁶⁴ Sprawozdanie Komisji Kierującej... - PRM - 1 k. 328.

¹⁶⁵ RM-7 posiedź, 39 III gabinet z 25.07.1918r. k. 277.

¹⁶⁶ W. Suleja, *op. cit.*, s. 339.

czele z L. Grendyszyńskim¹⁶⁷. Komisja ta (KU) miała stanowić organ fachowy i wyodrębniony, ściśle współdziałający z nadal istniejącym ciałem koordynującym i realizującym praktyczne przygotowanie urzędników - Komisja kierującą Przygotowaniem Urzędników dla Państwa Polskiego. Tę ostatnią praktycznie zaliczono do struktury KU¹⁶⁸.

Jej Kierownikiem był. Prof. J. Koschembahr - Łyskowski. Biuro KU składające się z 11 osób pracowało pod kierunkiem H. Lisickiego¹⁶⁹. Przewodniczący KU L. Grendyszyński z racji swego stanowiska oraz bezpośredniego podporządkowania Prezydentów Ministrów¹⁷⁰ zajmował pozycję wyodrębnionego organu państwowego powołanego do centralnego sterowania i nadzorowania działalności w zakresie przygotowywania kadr dla tworzącej się polskiej organizacji państwowej. Jednocześnie uczestniczył on jako członek Komisji Kierującej Przygotowaniem Urzędników dla Państwa Polskiego, która to Komisja uzyskała status z jednej strony podobny do rad tworzonych przy ministrach, a z drugiej stanowiła forum zebrania osób odpowiedzialnych za prowadzenie praktycznych działań odnośnie kształcenia kadr urzędniczych. Obok tych osób do tego grona wchodziłi przedstawiciele administracji okupacyjnych oraz urzędnicy specjalnie oddelegowani do współpracy przez poszczególne ministerstwa¹⁷¹.

Stale w obradach Komisji Kierującej uczestniczyli przew. – prof. Koschembahr - Łyskowski (jednocześnie kierownik akademickiego kursu dla wyższej administracji przy Uniwersytecie Warszawskim), członkowie: L. Grendyszyński (przew. Komisji Urzędniczej Państwa Polskiego), dyr. Ochimowski (kier. kursów dla średnich urzędników przy Wolnej Wszechnicy Polskiej), J. Rysymontt (kier. kursów państwowych dla urzędników skarbowych), St. Kurzyna (kier. kursów dla wyższych urzędników komunalnych), dr A. Karchezy (rady namiestnictwa, kierownik państwowych kursów średnich urzędników w Lublinie), R. Chelmiński (sędzia, kierownik kursów dla urzędników wymiaru sprawiedliwości), dr Reymon (kier. kursów konsularnych), dyr. Biedrzycki (kierownik państwowego kursu dla komisarzy agrarnych), dyr. Czopowski (kier. państwowych kursów w szkole mierniczej), komisarze Borzęcki i Wardęski (kierownik kursów urzędników policyjnych), delegat MWRiOP - K. Konarski, Cesarsko-Niemiecki Komisarz Rządowy H. Lechrenfeld i ck. przedstawiciel dr S. Iszkowski¹⁷².

Komisja Urzędnicza współpracując z Komisją kierującą, w całym okresie swej działalności zorganizowały i przeprowadziły akademicki kurs dla wyższej administracji przy Uniwersytecie Warszawskim, kursy dla średnich urzędników w Warszawie, Łodzi i Lublinie, kursy dla średnich i niższych urzędników policyjnych

¹⁶⁷ ???

¹⁶⁸ *ibidem*, s. 344.

¹⁶⁹ Art. 20 dekretu o tymczasowej organizacji władz.

¹⁷⁰ Biuro Komisji zatrudniało 11 urzędników.

¹⁷¹ PRM - 1 k. 328, 329.

¹⁷² Pismo Przewodniczącego Komisji Urzędniczej do KP – ncpp - 113 k. 3-4, PRM - 68 k. 1-8.

(przy Szkole Policyjnej Milicji Miejskiej m.st. Warszawy), roczny kurs nauk dyplomatycznych i konsularnych przy Szkole Nauk Politycznych (dawna Szkoła Nauk Społecznych i Handlu) oraz kursy dla średnich urzędników administracyjnych przy Wolnej Wszechnicy Polskiej¹⁷³.

Akademicki kurs dla wyższej administracji prowadzony pod kierunkiem prof. Koschembar - Łyskowskiego realizowany był w 4 cyklach - 1 - dzienny w okresie 20.09.1916 - 10.03.1917 ukończyło 131 słuchaczy, 2 - wieczorowy 1.03.-24.07.1917r., 3 - wieczorowy 7.11.18 - 17.04.18 i 4 - od 22.04.18 zakończony już po odzyskaniu niepodległości. Łącznie kursy te ukończyło 526 słuchaczy. Kursy średnie w Warszawie przeprowadzono w 5 cyklach i ukończyło je 285 uczestników, w Łodzi dwa cykle z udziałem 89 osób¹⁷⁴, w Lublinie pod kierunkiem A. Karchezego przeprowadzono 2 cykle (16.08.17-31.12.17) z udziałem 67 osób. Kursy urzędników policyjnych przeszło 71 słuchaczy. Na kursach średnich przy wolnej Wszechnicy Polskiej przeszkolono 232 a na kursie akademickim nauk dyplomatycznych i konsularnych 22 osoby¹⁷⁵.

Innego typu kursy zainicjowane i nadzorowane przez Komisje to: kursy dla komisarzy agrarnych. Przygotowano następne dla urzędników kolejowych, pocztowych, archiwalistycznych i gminnych¹⁷⁶, dodatkowe kursy średnie w Lublinie zaplanowano od 1.10.18 do 03.19r.

W trakcie działania Komisji zarejestrowała ona ponad 8 tys. kandydatów do pracy w polskim aparacie państwowym, komunalnym i samorządowym¹⁷⁷.

KU współpracowała z zainteresowanymi organami i instytucjami, które delegowały do niej swych przedstawicieli. Byli to delegaci magistratu m. Warszawy - P. Kłosowski, MSW W. Kurzyna, MR i OK - W. Mech, KW - O. Górka, GCRR - W. Babiński a także jeszcze w ramach TRS a potem odpowiednich ministerstw: St. Świętochowski, Zembruski, Malangiewicz, Leśniewski, Ziemięcki, T. Nowiński i J. Rysmontt, J. Jegrym-Malaszewski, L. Krzemiński, W. Wojciechowski, W. Mazurkiewicz H. Eile, R. Chełmicki¹⁷⁸.

Podczas organizowania się i późniejszej działalności właściwych resortów w dużej mierze podjęły one wewnętrzne staranie na rzecz doskonalenia kadry własnej oraz pozyskiwania kadr już przedszkolnych bądź fachowych z praktyką. Wówczas to postanowiono zakończyć działalność edukacyjno-przygotowawczą Komisji, przekazując zagadnienie doskonalenia kadr MSW oraz scentralizowanie rządowych spraw polityki osobowej w Biurze Prezydialnym

¹⁷³ PRM - 1 k. 329, 330.

¹⁷⁴ PRM-1 k. 331.

¹⁷⁵ Kursy dla "Kandydatów do służby zagranicznej polskiej" zorganizował także DS przy współudziale ck MSZ. Oddelegowano na nie 12 słuchaczy w tym m.in.: R. Raczyńskiego, J. Rogozińskiego, H. Potulickiego, A. Schedlin-Czarlińskie-go, L. Górskiego, L. Leśkiewicza. RM-5 posiedź. 21 I gabinet z 4.02.1918r. k. 311.

¹⁷⁶ PRM-1 k. 333.

¹⁷⁷ *Ibidem* k. 336.

¹⁷⁸ PRM - 68 k. 13-32.

Rady Ministrów. Już w kwietniu 1918r. zaproponowano likwidację KU oraz utworzenie Działu - referatu osobowego przy Biurze Prezydyalnym pod kierunkiem L. Grendyszyńskiego¹⁷⁹. Od 1.07.18r. Grendyszyński pełniąc jeszcze funkcję przewodniczącego KU, pracował równocześnie jako naczelnik Wydziału Administracyjnego Biura Prezydyalnego¹⁸⁰ mając do dyspozycji 8 pracowników.

Po ostatecznej likwidacji KU na podstawie reskryptu Rady Regencyjnej z 14.09.18r.¹⁸¹ z mocą od 1.10.18r. objął funkcję Naczelnika wydziału Osobowego Biura Prezydyalnego¹⁸². Mocą reskryptu, prowadzenie kursów przygotowawczych dla urzędników przekazano MSW. W ramach prac likwidacyjnych zaplanowano także przekazanie temu resortowi dotychczasowy przedmiot i zakres działania Komisji Kierującej, a poszczególne akta osobowe według kwalifikacji poszczególnym resortom¹⁸³.

Wydaje się, że szczegółowe przekazanie, o którym mowa wyżej nastąpiło znacznie później, gdyż w aktach Biura Prezydyalnego w ramach podziału na poszczególne resorty (zarówno przed jak i po 17.11.18r.) znajdują się wykazy z setkami nazwisk spisanych na specjalnych kartach ewidencyjnych¹⁸⁴.

Wydział Osobowy Biura Prezydyalnego realizował „program działalności” w zakresie: „opracowania projektów do ustaw i instrukcji normujących warunki służby urzędników państwowych, komunalnych i samorządowych, aplikantów, praktykantów, sił pomocniczych, służb niższych i techniczno-ogólnych, organizacji i ustawy proceduralnej sądów dyscyplinarnych, przepisów, instrukcji i wzorców zmierzających do ujednostrojenia organizacji i manipulacji biurowej instytucji państwowych, opiniowania projektów zmian w etatach personalnych, uzgadniania zasad i form umundurowania urzędników i oficjalistów, ewidencji ruchu służbowego (nominacje, translokacje, awanse, dymisje), wykazów statystycznych i wydawnictw w tym zakresie, prowadzenie tzw. „czarnej księgi”.

Ponadto do zadań wydziału należało „opiniowanie przy zażaleniach wnoszonych w drodze odwoławczej do Prezydenta Ministrów, opiniowanie i przedstawianie urzędników do nagród odznaczeń lub ujednywanie ulg i uwzględnień, „...przygotowywanie” ustaw i zarządzeń dla zabezpieczenia lub poprawy bytu oraz zaspakajania materialnych i moralnych potrzeb „stanu urzędniczego” (emerytury, kasy przezorności, asekuracyjne, sprawy mieszkaniowe, instytucje kulturalne), studiów porównawczych nad organizacją „urzędnictwa i biur” w krajach, sprawy personalne urzędników Biura Prezydyalnego Rady Ministrów”¹⁸⁵.

¹⁷⁹ RM-6 posiedz. 4 III gabinet z 15.04.1918r. k. 38.

¹⁸⁰ RM-6 posiedz. 26 III gabinet z 19.06.1918r. k. 671, 672.

¹⁸¹ MP Nr 153 z 19.09.1918r. GCRR - 108 k. 32, projekt RM przyjęła 7.09.1918r. - RM-7 osiedz. 52 III gabinet k. 618.

¹⁸² *Ibidem*, PRM - 1 k. 340, wp Nr 187 z 28.10.1918r.

¹⁸³ PRM 1 k. 326 - wnioski w sprawie likwidacji KU.

¹⁸⁴ Kandydatów i „pracowników urzędów centralnych” - AAN - Warszawa akta wg Inwentarza Prezydium Rady Ministrów cz. VIII. Problematyka urzędnicza znajduje się w 36 jednostkach PRM - sygn. 13, 61, 64-1019.

¹⁸⁵ „Program działalności Wydziału Osobowego z Prezydium Ministrów” - zał. 4 do Sprawozdania Komisji Urzędniczej ... PRM-1, k. 340.

Wydział Osobowy Biura Prezydialnego przejął także funkcje KU polegające na sterowaniu przydziałem „stypendiów rządowych”¹⁸⁶, oraz opracowania dotyczącej racjonalnej obsady części etatów w organach polskich, rozpoczęty jeszcze podczas prac TRS projekt pragmatyki służbowej¹⁸⁷, przepisów emerytalnych i innych¹⁸⁸.

Dla organizujących się centralnych władz polskich było sprawą oczywistą, że z chwilą utworzenia pełnego aparatu państwowego zapotrzebowanie na wykwalifikowaną kadrę spotęguje się znacznie. Jak już wspomnieliśmy kadrami takimi (zwłaszcza z fachową praktyką) Królestwo dysponowało w ograniczonym zakresie. Miała te kadry administracja galicyjska. Tam też postanowiono sięgnąć po fachowe rezerwy¹⁸⁹.

O zabozie pruskim w tym względzie nie myślano¹⁹⁰. Sytuację ułatwił fakt bardzo życzliwego traktowania tych zagadnień przez obu GGL - Szeptyckiego, a później Liposćaka.

Władze polskie prowadziły w tym względzie ożywioną korespondencję z GGL bezpośrednio lub z innymi organami ck monarchii poprzez delegata ck Zarządu Wojskowego w Polsce rezydującego w Warszawie. Liczba wniosków była znaczna¹⁹¹.

W kwietniu 1918r. Prezydent Ministrów zażądał od resortów szczełowych wykazów już zatrudnionych Galicjan oraz tych, do których czynione są bądź zamierzone starania o przekazanie¹⁹².

W wyniku tego stwierdzono wówczas, iż MSW wystąpiło o 7 wyższych urzędników oraz rozpatruje dalsze podania i prowadzi rozeznanie sytuacji kadrowej¹⁹³. MRiDK posiadało już wiele ofert z których zamierzało skorzystać¹⁹⁴. M P i H 19.04.

M.in. 7.01.1918r. w związku z przygotowaniem preliminarza budżetowego na okres 1.01. - 21.07.1918r. rząd uchwalił zalecenie dla Komisji Urzędniczej by „...przedtem ustaliła etaty urzędnicze i przesłała to na Radę Ministrów,„ - RM - 5 posiedź. 12 I gabinet z 7.01.1918r. k. 118.

¹⁸⁶ RM-5 posiedź 20 I gabinet z 1.02.1918r. k. 285.

¹⁸⁷ Reskrypt RR - Tymczasowe przepisy służbowe dla urzędników państwowych i tabela płac urzędników państwowych Dziennik Praw nr 6 poz. 13.

¹⁸⁸ MP Nr 153 z 19,09.1918r.

¹⁸⁹ W biurach departamentów TRS i KP TRS pracowało 42 osoby posiadające obywatelstwo austriackie i 4 osoby obywatelstwa niemieckiego.

¹⁹⁰ Tym nie mniej liczba tych urzędników (Polaków obywatelstwa niemieckiego) musiała być także znaczna w niemieckich organach okupacyjnych, gdyż 20.10.101 Br. RR a za nią Rada Ministrów uchwaliła wniosek by przy pertraktacjach o przekazanie administracji zażądać przejęcia tych urzędników „...gdyż w przeciwnym razie grozi im wysłanie na front zachodni...” - RM - O posiedź. 63 III gabinet z 20.10.1918r. k. 106 b.

¹⁹¹ 30.03.1918r. Delegat ck Zarządu Wojskowego w Polsce pisał do Przewodniczącego Rady Kierowników Ministerstw „...ponieważ w ostatnich czasach właśnie zażądano dla polskiej służby państwowej znaczniejszej ilości poddanych austriackich pełniących służb; wojskową, mam zaszczyt z polecenia c i k MSZ ponowić... prośbę... by nie zwracać się i o ile to możność ograniczać... wnioski na przydzielenie osób nie pozostających w służbie wojskowej - PRM - 65 k. 3.

¹⁹² PRM-65 k. 5.

¹⁹³ PRM - 65 k. 7, 8, 64, 65.

¹⁹⁴ *Ibidem* k. 6.

informowało, że „wobec specjalnych warunków w jakich się znajduje do ostatnich dni nie może dać odpowiedzi... aczkolwiek przewiduje... „zapotrzebowanie¹⁹⁵ (pracował 1 i o 1 na razie wystąpiono)¹⁹⁶. Ministerstwo Sprawiedliwości wykazało chęć zatrudnienia¹⁹⁷ i wykazało 63 zatrudnionych¹⁹⁸, Ministerstwo Skarbu – wystąpiło o 22 urzędników¹⁹⁹ posiadało 8²⁰⁰, MWRiOP posiadało - 60²⁰¹ wystąpiło o dalszych 10²⁰².

Jak można sądzić w okresie późniejszym akcja ta nasiliła się. Świadczą o tym wystąpienia Biura Prezydialnego Rady Ministrów z maja 1918r.²⁰³ do GGL w tym osobiste pismo Wróblewskiego do Liposć'aka²⁰⁴ oraz przychylnie odpowiedzi tego ostatniego²⁰⁵, monity i wyjaśnienia Ministerstwa Sprawiedliwości²⁰⁶ i korespondencja Steczkowskiego z ck MSW za pośrednictwem ck delegata MSW w Warszawie²⁰⁷.

Ostatecznie na terytorium byłej GGL po likwidacji okupacji Komisarz Generalny Rządu Polskiego przejął wszystkich zatrudnionych tam urzędników Polaków²⁰⁸. Upoważnienie takie Komisarz otrzymał od rządu 20.10.1918r.²⁰⁹.

W sumie działania TRS, Komisji Przejściowej TRS oraz organów systemu RR odnośnie przygotowywania i angażowania kadry urzędniczej należy ocenić jako przewidujące i pozytywne. Trudno przecenić znaczenie sprawnego aparatu fachowego niezbędnego dla zarządzania i pracy organizatorskiej w warunkach powstawania państwa. Kadry urzędnicze tworzone w trudnych warunkach pracujące z wielkim zapałem a nierzadko z niemałym poświęceniem bytujące w warunkach bardzo trudnych²¹⁰ okazały się nader cennym elementem przy kształtowaniu, zrębów odradzającej się państwowości.

¹⁹⁵ *Ibidem* k. 9.

¹⁹⁶ *Ibidem* k. 55-56.

¹⁹⁷ *Ibidem* k. 20-22, 60-63a.

¹⁹⁸ *Ibidem* k. 41-42, 57-59.

¹⁹⁹ PRM - 65 k. 23-25, 32,33,53,54.

²⁰⁰ *Ibidem* k. 32.

²⁰¹ *Ibidem* k. 34-36, 39, 44-47.

²⁰² *Ibidem* k. 37, 38, 40, 41.

²⁰³ *Ibidem* k. 66-70, 70a, 71, 75, 76a.

²⁰⁴ *Ibidem* k. 80.

²⁰⁵ *Ibidem* k. 83, 84.

²⁰⁶ *Ibidem* k. 72-73.

²⁰⁷ Np. Pisma z kwietnia 1918r. - PRM - 65 k. 10-13, 16-19, PRM - 30 k. 40 i następne.

²⁰⁸ PRM - 49 k. 77, 78.

²⁰⁹ RM - 8 posiedz. 63 III gabinet z 20,10.1918r. k. 106.

²¹⁰ Sytuacja materialna urzędników w warunkach ciężkiej sytuacji wywołanej warunkami wojennymi była wielokrotnie oceniana przez rząd jako wręcz „rozpaczliwa” - np. RM-7 posiedz. 50 III gabinet z 29.08.1918r. k. 592. Najniższa pensja urzędnicza wynosiła ogółem 200 mk -GCRR - 85 k. 21.

6. Rada Regencyjna i lokalne organy władzy polskiej powstałe w obliczu rozpadu monarchii austro-węgierskiej

Przedział czasowy pomiędzy 7.10.1918r. a 10.11.1918r.²¹¹ to okres przedpola dla nowej organizacji politycznej władz polskich. Zanim jednak do tego doszło, rozkład monarchii austro-węgierskiej stworzył warunki dla gry politycznej stronnictw i ugrupowań polskich w walce o władzę w odradzającym się państwie.

W okresie bezpośrednio poprzedzającym wydanie orędzia z 7.10. 1918r. oraz do 23.10.1918r. RR zgodnie ze swą zapowiedzią podjęła próby utworzenia „Rządu Narodowego” (tj. ponadzaborowego), który reprezentowałby wszystkie liczące się odłamy polityczne. Temperatura życia politycznego w tym okresie i ważne wydarzenia na wielkiej arenie politycznej spowodowały, że lewica polska podchodziła do powyższego zagadnienia bardzo ostrożnie licząc na znacznie większe własne możliwości w tym zakresie i nie podjęła proponowanej formuły koalicyjnej. Na widowni pozostali przedstawiciele prawicy, spośród których chcąc nie chcąc RR sformułowała IV gabinet²¹². Monopartyjny, endecki rząd nie rokował jednak nadziei na stabilizację władzy.

Poza Królestwem w Galicji 28.10.1918r. polscy posłowie do parlamentu wiedeńskiego utworzyli w Krakowie lokalny organ władzy polskiej dla przejęcia administracji i władzy na terenie Galicji, Polską Komisję Likwidacyjną (PKL).

Jeszcze przed 28.10.1918r. inicjatorzy PKL (ludowcy, socjaliści i narodowi demokraci) stojący na stanowisku tworzenia organu lokalnego dla terytorium zaboru austriackiego zwrócili się poprzez Ministra Spraw Zewnętrznych w IV-tym gabinecie Stanisława Głębińskiego do rządu w Warszawie o przysłanie delegata na inauguracyjne posiedzenie PKL w dn. 28.10.1918r. wyrażając ponadto... „pragnienie wejścia w pewien stalszy kontakt z rządem...”²¹³. Rada Ministrów 25.10.1918r. postanowiła oddelegować na to spotkanie Głębińskiego „w celach informacyjnych”. Na podstawie jego relacji rząd warszawski ustalić miał stosunek do powstającego organu²¹⁴. Na następnym posiedzeniu rządu w dn. 26.10.1918r. kontynuowano dyskusję nad sytuacją wytworzoną w Galicji uchwalając wysłanie wraz z Głębińskim jeszcze jednego delegata. Delegatów upoważniono do podjęcia działań na rzecz łagodzenia ... „zaostrzonej obecnie w Galicji walki partyjnej” oraz stosunku Komisji Likwidacyjnej do rządu austriackiego...”, do którego do czasu przejęcia władzy w okupacji austro-węgierskiej, Rząd nie powinien swego stosunku zaogniać...”. Zlecono ponadto porozumienie się ze stronnictwami do mianowania rządowego Komisarza Generalnego dla Galicji oraz objęcia przez polityków galicyjskich jednej lub kilku tek w rządzie. Delegaci wyjechali do Krakowa wieczorem 27.10.1918r.

²¹¹ Ustanie okupacji w GGW.

²¹² Por. rozdział o Radzie Ministrów.

²¹³ RM - 8 posiedź. 66 IV gabinet z 25.10.1918r. k. 132.

²¹⁴ *Ibidem*.

Rolę komisji Likwidacyjnej rząd widział jako przekształcenie jej w ciało doradcze przy Komisarzu rządowym. Jednocześnie rozważono nawiązanie kontaktu z rządem ck w sprawie pilnego utworzenia polsko-austriackiej komisji likwidacyjnej dla Galicji²¹⁵. Ostatecznie na spotkanie inauguracyjne PKL wydelegowano Głębińskiego, W. Grabskiego oraz adiutanta RR, mjr Drewnowskiego²¹⁶.

Prognozy na porozumienie z PKL musiały być dobre, gdyż Grabski na 71. posiedzeniu rządu 30.10.1918r. po wizycie w Krakowie postulował pilne ustanowienie komisarza dla Galicji²¹⁷, 31.10.1918r. na to stanowisko powołano Czartoryskiego oraz ustanowiono jego zastępcę St. Bądzińskiego.

Pełnomocnictwa udzielone Komisarzowi dotyczyły terytorium Galicji i „polskiego terytorium Śląsko-Cieszyńskiego”²¹⁸. W efekcie jednak, 2 listopada po rozmowach Komisarza Czartoryskiego z PKL, ta odmówiła podporządkowania się rządowi warszawskiemu a tym samym i RR jako przejściowej władzy zwierzchniej, mimo początkowo wyrażanej chęci na to przez większość stronnictw zgrupowanych w PKL²¹⁹. Spowodowała to radykalizująca się postawa PPSD, której lider Moraczewski stwierdził, iż PKL podporządkuje się rządowi warszawskiemu dopiero „po wypędzeniu Niemców z Warszawy...” Podobnie zachowali się ludowcy przy czym ich prezes - Witos był ponadto wyraźnie urażony arystokratyczną osobą Delegata - Czartoryskiego²²⁰. Zmiany w postawach były istotne gdyż jeszcze 19.10.1918r. w Warszawie na zebraniu stronnictw które zaproszono do ustalenia polityki wobec koncepcji RR w sprawie utworzenia „rządu narodowego” Witos oświadczył konieczność natychmiastowego utworzenia takiego rządu²²¹, a podczas podróży Głębińskiego do Krakowa i Lwowa w dniach 28-31.10.1918r. wyraził gotowość wstąpienia swej partii do rządu²²². Ponadto jako przewodniczący inauguracyjnego zebrania PKL 28.10.1918r. w obecności delegatów rządu oświadczył że... „rząd jaki powstał w Warszawie uznajemy za polski rząd narodowy, ale nim obejmie on w zupełności władzę nad całą Polską musimy mu przyjść z pomocą przy zorganizowaniu kraju”²²³. Na posiedzeniu tym kontaktom z rządem nie był przeciwny nawet Daszyński²²⁴.

²¹⁵ RM - 8 posiedz. 67 IV gabinet z 26.10.1918r. k. 161b. Część galicyjskich polityków konserwatywnych skłaniała się również ku takiemu rozwiązaniu. Gołuchowski w imieniu polskich członków austriackiej izby Panów depešował 26.10.1919r. do RR by zapobiegła przez działanie rządowe „rewolucyjnemu krokowi” (utworzenie PKL) który może spowodować represyjne kroki ze strony Austrii, m.in. przez oddanie Galicji Wschodniej Ukraińcom (co w istocie nastąpiło po przekazaniu władzy Ukraińcom przez Namiestnika Huyn'a we Lwowie) - GCRR - 112 k. 14.

²¹⁶ RM-9 posiedz. 68 IV gabinet z 27.10.1918r, ki. 176 (PKL nie była jeszcze ukonstytuowana).

²¹⁷ RM-8 k. 223, HP Nr 190 z 31.10.1919r.

²¹⁸ RM-8 posiedz. 72 IV gabinet k. 237, GCRR - 95 k. 35, 36.

²¹⁹ Oficjalne ukonstytuowanie PKL nastąpiło 4.11.1918r. a wiec w dniu kiedy gabinet Świeżyńskiego w Warszawie przestał istnieć.

²²⁰ M. Ptak, *Polska Komisja Likwidacyjna...*, s. 127.

²²¹ St. Głębiński, *Odkąd Polska...*, s. 19, 20.

²²² M. Seyda, *Polska na przełomie...*, s. 28, 29.

²²³ Z. Lasocki, *Spoleczeństwo polskie w czasie wielkiej wojny w świetle pamiętnika dr Hupki*, Kraków 1937, s. 32, 33.

²²⁴ St. Głębiński, *op. cit.*, s. 23.

Próby złagodzenia stosunków PKL poprzez zmianę na stanowisku Komisarza rządowego (pertraktowano z K. Gałęckim - b. Ministrem rządu ck dla Galicji, sympatykiem ludowców) nie dały rezultatu zwłaszcza, że rząd Świeżyńskiego 4.11.1918r. został zdymisjonowany przez RR²²⁵, a prowizorium urzędnicze (V - ty gabinet) ze zrozumiałych względów nie mogło być partnerem do rozmów politycznych. Ostatnim krokiem RR do porozumienia z PKL pomijając nie udaną misję St. Pułaskiego i St. Bądzińskiego - którzy z ramienia RR próbowali nakłaniać Głębińskiego i Grabskiego do uzgodnienia w Krakowie sprawy utworzenia „rządu narodowego” na rzecz którego RR gotowa była ustąpić - Grabski i Głębiński wyjechali do Krakowa za socjalistami, którzy opuścili Warszawę - ale socjaliści nie rezygnując z udziału w PKL udali się już do Lublina (z zamiarem utworzenia niezależnego „rządu ludowego”)²²⁶ - były depesze z 10.11.1918r. do Prezydium PKL, Koła poselskiego w Krakowie oraz Koła Polskiego (poselskiego) w Poznaniu, wzywające wobec stwierdzenia, że „Okupacja niemiecka przestaje istnieć, komendant Piłsudski przyjechał do Warszawy...” - przedstawicielom wszystkich stronnictw do Warszawy „dla utworzenia rządu narodowego”²²⁷.

Efektom tego zaproszenia - wezwania był „wyjazd na zaproszenie Rady Regencyjnej” z Krakowa w dn. 12.11.1918r. polityków galicyjskich Ptasia, Sobieskiego, Raymara (ND), Długosza Tetmajera, Bardela i Witosa (PSL), Tertila (Stronictwo Demokratyczne), Baworowskiego i Goetza (Stronictwo Konserwatystów) i Klemensiewicza z Moraczewskim (PPSD)²²⁸ i przyjazd posłów Kosińskiego ze Śląska, Daszewskiego z Grudziądza oraz Stychela, Seydy i Morawskiego z Poznania²²⁹.

Wszyscy ci delegaci wyjechali do Warszawy na zaproszenie RR lecz konferowali już z Piłsudskim, któremu Rada 11.11.1918r. zaproponowała utworzenie „rządu narodowego”²³⁰.

Ostatecznie PKL nie podporządkowała się rządowi RR ani jej samej. Nie podporządkowała się także w pierwszych dniach istnienia pierwszemu rządowi niepodległemu J. Moraczewskiego. Nie uznawała również tzw. „Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej” w Lublinie, który bezskutecznie usiłował ją sobie podporządkować²³¹. Stosunki z Warszawą uregulowane zostały dopiero w styczniu 1919r. kiedy ukonstytuowała się na mocy dekretu Naczelnika Państwa Komisja Rządząca dla Galicji i Śląska Cieszyńskiego Orawy i Spiszu.

Drugi z równoległe istniejących lokalnych organów władzy polskiej tzw. „Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej” powstał w Lublinie w nocy z 6 na

²²⁵ Gałęcki został Komisarzem rządowym dla całej Małopolski na podstawie dekretu Naczelnika Państwa, a powstała w miejsce PKL Komisja Rządząca dla Galicji, Śląska Cieszyńskiego, Spiszu i Orawy oddała mu władzę 28.03.1919r.

²²⁶ St. Głębiński, *op. cit.*, s. 33.

²²⁷ MP nr 200 z 11.11.1918r.

²²⁸ MP nr 201 z 12.11.1918r. MP Nr 200 z 11.11.1918r.

²²⁹ MP nr 204 z 15.11.1918r.

²³⁰ MP nr 201 z 12.11.1918r. (oświadczenie Piłsudskiego)

²³¹ M. Ptak, *op. cit.*, s. 130, 131.

7.11.1918r. Tam bowiem wyjechali z Warszawy *via* Kraków socjaliści, z którymi nie zdążył się spotkać Głębiński. Powstanie „TRLRP” było możliwe właśnie w byłym GGL wobec sytuacji politycznej i faktycznej jaka się tam wytworzyła. Fala oddolnych ruchów antyokupacyjnych wobec wyraźnego w ostatnich dniach października 1918r. rozkładu administracji GGL wywoływała zamieszanie wśród ludności tego obszaru. Wobec braku miejscowych organów władzy polskiej zaczęły tam powstawać w poszczególnych powiatach rozmaite „rady ludowe” na ogół o radykalnym nastawieniu dążące do ujmowania władzy w terenie. Samorzutnie tworzyły się polskie oddziały wojskowe, organizowano zamachy na czynniki okupacyjne²³². POW zarządziła sprawdzanie ewidencji i gotowość alarmową, urzędnikom galicyjskim przy GGL praktycznie wstrzymano uposażenia.

W Lublinie energiczne kroki wojskowe oraz polityczne podejmował przybyły tam płk. E. Rydz-Śmigły²³³, który po konferencji z Komisarzem RR Zdanowskim uzgodnił zaprzysiężenie i podporządkowanie oddziałów POW - Radzie Regencyjnej, oraz przyjął od Zdanowskiego propozycję objęcia dowództwa wojskowego w b. GGL. Ustalenia te anulował przybyły do Lublina szef Sztabu WP gen. Rozwadowski. Dla przyspieszenia przejęcia administracji w GGL rząd warszawski postanowił mianować dotychczasowego przedstawiciela rządu przy GGL Zdanowskiego komisarzem Generalnym Rządu na terenie okupacji austro-węgierskiej, przydzielić mu urzędników resortowych oraz wyposażyć we władzę wykonawczą Komendanta Wojskowego, który objąć miał władzę nad wszelkimi formacjami wojsk polskich²³⁴.

Reskrypt nominacyjny Komisarza Rada Regencyjna podpisała 29.10.18r.²³⁵. Tego samego dnia rząd wydał szczegółowe rozporządzenie kompetencyjne. Dla spacyfikowania sytuacji postanowiono zaproponować Śmigłemu stanowisko podsekretarza stanu w MSWojsk.²³⁶

Zamiaru tego nie dążono zrealizować ponieważ w 3 dni później rząd Świeżyńskiego już nie istniał.

W takich okolicznościach w Lublinie znalazła się czołówka socjalistów polskich z Ignacym Daszyńskim na czele. Lublin wybrano nie bez powodu - jak należy sądzić, właśnie z uwagi na zaistniała tam niemal rewolucyjną sytuację i fakt ustania tam okupacji.

Upadek rządu Świeżyńskiego przyspieszył decyzje lewicy, która postanowiła (choć nie całkowicie - Moraczewski pozostał w PKL), zdystansować się od konserwatystów i prawicy krakowskiej, wyzyskać sytuację lubelską i proklamować lewicowy rząd aspirujący do roli organu centralnego i z Krakowa *via* Lublin dotrzeć w najbliższym czasie do Warszawy już jako główna (wspólnie z ludowcami,

²³² RM – 8 posiedz. 67 IV gabinet z 26.10.1918r. k. 160.

²³³ RM – 8 posiedz. 72 IV gabinet z 31.10.1918r. k. 238b-242ab.

²³⁴ RM – 8 posiedz. 67 IV gabinet z 26.10.1918r. k. 160b.

²³⁵ GCRR – 94 k. 15, MP nr 188 z 29.10.1918r.

²³⁶ RM – 8 posiedz. 73 IV gabinet z 1.11.1918r. k. 258.

którzy jednak idei rządu Lubelskiego nie poparli) władza i siła. Był to jednak krok pochopny.

Cała „republika lubelska” zresztą bez organów wykonawczych i aparatu niezbędnego do sprawowania władzy trwała zaledwie 5 dni i nie zdołała uzyskać uznanego charakteru rządu centralnego²³⁷. Było to także zaprzeczeniem i wyłomem w dotychczasowej taktyce ustaleń stronnictw, które godziły się na lansowaną przez wszystkie kierunki polityczne ideę koalicyjnego „rządu narodowego”.

Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej wydał datowaną 7.11.18r. (z określeniem miejscowych „Lublin-Kraków”) Proklamację (Manifest) do „ludu polskiego...” „robotników, włościan i żołnierzy”²³⁸.

Nie wdajemy się w tym miejscu w analizę (różnie zresztą ocenianą w literaturze przedmiotu) proklamacji poprzestając na skonstatowaniu dwu jej aspektów wiążących się naszym głównym tematem - pierwszy to ogłoszenie republikańskiej formy ustrojowej, drugi to skrajna krytyka RR. Poza wyżej wymienioną proklamacją ideologiczno-ustrojową stosunek do RR także określiła druga proklamacja identycznie datowana jak pierwsza, a dotycząca mianowania Śmigłego „Komendantem naczelnym, wszystkich wojsk polskich...”²³⁹. Pierwsza proklamacja zawierała szereg niespójności ustrojowo-ideologicznych a także była niespójna z drugą. Pierwsza stwierdzała odmowę dalszego („nadal”) „kierowania losem narodu polskiego przez Radę Regencyjną przez obce i wrogie czynniki nam narzuconą”. Autorzy proklamacji jednostronnie przekreślili polską koncepcję i genezę RR. Druga proklamacja oznajmiała, że „...rządy Rady Regencyjnej zostały przez lud polski obalone...”. Pomijając fakt, że nikt wówczas, ani potem RR nie obalił, było to zupełni niespójne ze sformułowaniem pierwszej, która zalecała („rozkazywała”) prowizorycznemu gabinetowi w Warszawie „natychmiastowe podporządkowanie się” Lublinowi oraz „...sprawowanie swych funkcji aż do chwili otrzymania od nas bliższych instrukcji...” pod rygorem postawienia przed (nie istniejącym - *Z.J.W*) „trybunałem ludowym”.

W zdaniu wcześniejszym żądano (po oświadczeniu że „Rada Regencyjna, działająca na szkodę ludu polskiego z dniem dzisiejszym z woli ludu polskiego przestaje istnieć...” poddania się decyzjom TRLRP pod rygorem „wyjęcia spod prawa” oraz zobowiązania „każdego obywatela państwa polskiego” do „ściągania i ujęcia w ręce naszych władz wykonawczych” (których poza drobnymi oddziałami wojskowymi w Lublinie - też nie było).

²³⁷ Szeł byłego „rządu lubelskiego” na posiedzeniu Sejmu w dniu 22.02.1929r. polemizując z prawicą tak określił sytuację „Republiki Lubelskiej” „...po usunięciu się jeszcze jednego ostatniego rządu, jaki był możliwy, rządu dra Świeżyńskiego, zapanowała w Polsce faktyczna luka.. Zmierzam do tego panowie byćście łatwiej zrozumieli owa republikę lubelska... której rządu pierwszym prezydentem byłem ja, pierwszym i ostatnim dlatego, że cała Republika Lubelska trwała 5 dni... 6 listopada nie było już Niemców w Lublinie, 11 listopada 20 tysięcy złożyło broń w Warszawie. Proszę Panów, po 5 dniach powstał pierwszy rząd, a już nie rząd lokalny, ale rząd w stolicy Państwa, któremu przewodniczył mój przyjaciel, Jędrzej Moraczewski...” - I. Daszyński - 2 burzliwej doby. Nowy sejmowe posła Ignacego Daszyńskiego wygłoszone w czacie od października 1918r. do sierpnia 1919r. Wedle protokołów stenograficznych, Lwów 1920.

²³⁸ K. Kumaniecki, *Odbudowa...*, s. 130-132.

²³⁹ *Ibidem*, s. 132.

Niekonsekwencją oraz demagogią było z jednej strony określenie „obalonych rządów Rady Regencyjnej” z drugiej stwierdzenie, że Rada rządy te (władzę) na zasadach dyktatorskich oddała w „ręce austriackiego żołdaka, Rozwadowskiego”, z którym nb. członkowie tego rządu (TRLRP) - Śmigły pertraktowali itp. i którego stanowisko jako Szefa Sztabu WP uznawał Piłsudski, i który ponadto w niedługim czasie ustąpił stanowiska z mocy dekretu Piłsudskiego innemu „żołdakowi” przy tym byłemu Generalnemu Gubernatorowi Lubelskiemu gen. Szeptyckiemu²⁴⁰.

Jednym słowem „TRLRP” (dążący bezskutecznie do podporządkowania PKL, której zresztą wówczas nie uznawał - ani TRLRP - garnizon polski w Krakowie), posiadający iluzoryczną „władzę” w Lublinie i bliżej nieokreślonej części b. GGL, gdzie władze z rąk GGL przejął 3.11.18r. Komisarz Generalny rządu warszawskiego - werbalnie zlikwidował Radę Regencyjną i system jej organów.

W praktyce w Lublinie wyraziło się to w żądaniu podporządkowania się władzy “TRLRP” wszystkich rządowych urzędników w b. GGL przy jednoczesnym zupełnym „nie mieszanii się do sposobu załatwiania przez nich czynności...”

Prowizorium warszawskie W. Wróblewskiego uchwaliło w tej sytuacji by urzędy polskie nadal pełniły bez zmian swoje czynności „aż do chwili gdy zostanie im uniemożliwione, by jednak unikali wszystkiego co mogłoby być uważane za uznanie tego rządu za legalny”²⁴¹.

Prowizorium warszawskie (V – ty gabinet) prowadziło nadal swoje czynności (w praktyce do 18.11.18r.). Daszyński na wieść o powrocie Piłsudskiego zjawił się w Warszawie podporządkowując mu się i tym samym zakończyło się 5 dniowe istnienie „rządu” lubelskiego, którego część członków PKL zasiadło zgodnie obok części członków ostatnich dwu gabinetów Rady Regencyjnej w pierwszym niepodległym rządzie utworzonym 17 a ukonstytuowanym 18.11.18r.²⁴², przy czym nikt nikomu nie ubliżał już od „żołdaków”, „działania na szkodę narodu polskiego” i nie groził „trybunałem ludowym”.

Utarczki partyjne rozgorzały w 1919r. na forum parlamentarnym - Sejmu Ustawodawczego (zwołanego zresztą w oparciu o ordynację wyborczą ,dla której punkt wyjścia stanowił projekt wypracowany przez rząd Rady Regencyjnej na bazie projektu TRS).

Najbardziej „lokalny” z powstających organów polskich Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego powstała 30.10.18r. na bazie porozumienia miejscowych stronnictw polskich. Znaczący wpływ na jej utworzenie miało orędzie Rady Regencyjnej z 7.10.18r., po którym 13.10.18r. odbył się wiec patriotyczny ogólnosląski w Orłowej „z udziałem posłów Rogera, Michejdy, ks. Londzina i Daszyńskiego²⁴³, a deklaracja „przedstawicieli wszystkich stronnictw politycznych, zrzeczeń narodowych, kulturalnych i gospodarczych Śląską Cieszyńskiego...” jednomyślnie (w związku

²⁴⁰ MP nr 210 z 22.11.1918r.

²⁴¹ RM-8 posiedz. 3 RKM (V gabinet) z 8.11.1918r. k. 296.

²⁴² Por. podrozdział o przejmowaniu administracji.

²⁴³ MP Nr 181 z 21.10.1918r.

z przyjęciem przez państwa centralne punktów Wilsona oraz na platformie orędzia Rady Regencyjnej do narodu) „zawarła uchwałę...”, że dla Polski całej, zjednoczonej i niepodległej uznajemy władzę Rady Regencyjnej, dopóki wola społeczeństwa innej władzy nie ustanowi...”²⁴⁴.

Zagadnienie Śląska Cieszyńskiego i jego lokalnej władzy zpw. widzenia naszego tematu nie stanowi kwestii zasadniczej²⁴⁵. Rada Regencyjna przestała istnieć 14.11.18r. wydając znane „orędzie w przedmiocie rozwiązania Rady Regencyjnej i przekazania najwyższej władzy państwowej dowódcy wojsk polskich brygadierowi Józefowi Piłsudskiemu”²⁴⁶. Dla krótkiego uzupełnienia powyższych wywodów stwierdzić należy, iż do RR napływały liczne adresy także z terenu Ziemi Zabranych (bezpośrednio włączonych do cesarstwa rosyjskiego). Zgromadzenia obywatelskie Wileńszczyzny, „Litwy” i „Białejrusi” uznawały władztwo RR i prosiły o objęcie opieką „państwa polskiego” także tych obszarów dawnej Rzeczypospolitej.

Nie formułując jeszcze generalnej oceny RR i systemu jej organów, ograniczymy się tu do stwierdzenia, że RR nie była wytworem jak to się dosyć powszechnie ocenia Niemiec i Austro-Węgier lecz efektem określonej dążności aktywnych ugrupowań i kręgów politycznych Królestwa (częściowo Galicji). RR z 27.10.17r. i RR z 14.11.18r. to organ, który przeszedł istotną ewolucję. Członkowie RR podjęli się swojej działalności nie dla ukoronowania dążeń państw centralnych ani też dla zaspokojenia osobistych tylko ambicji. W działaniu swym oraz podległych sobie organów, RR kierowała się pozytywistycznym interesem państwowości polskiej. Nie uważała się też za organ trwały i powołany do stworzenia nieodwracalnych faktów dokonanych w kwestiach polityczno-ustrojowych.

7. Okoliczności przekazania władzy przez Radę Regencyjną

Wydając swe orędzie z 7.10.1918r. ogłaszające prawo narodu do nieskrępowanej państwowości „Polski Zjednoczonej i Niepodległej” oraz stwierdzając, iż tylko naród polski jest suwerenem w swych własnych poczynaniach, RR zerwała ostatecznie z systemem ustrojowym wytyczonym ramami aktu 5 listopada i Patentu z 12.09.1917r.²⁴⁷. Aktem tym RR skupiła w swych rękach pełnię władzy państwowej w celu zachowania jej do momentu przekazania demokratycznie wybranej reprezentacji narodowej, - Sejmu.

W zamiarze tym RR trwała szczerze i konsekwentnie odrzucając lansowaną przez koła prawicowe koncepcję utworzenia przejściowego organu władzy w postaci opartej o uzgodnienia międzypartyjne „Rady Narodowej” czy „Reprezentacji Narodo-

²⁴⁴ MP Nr 187 z 28.10.1918r. (“Deklaracja Śląska Cieszyńskiego”).

²⁴⁵ Szerzej na ten temat - R. Cybulski - *Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego (1918 - 1920)* - Opole 1980.

²⁴⁶ Dziennik Praw nr 17 poz. 39.

²⁴⁷ Dla ścisłości należy przypomnieć, że RR zasadę suwerenności wyraziła w swym orędziu z 7.10.1918r.

wej”²⁴⁸, która do czasu zwołania Sejmu miałyby odgrywać rolę ciała „konstytucyjnego”. Na tym między innymi tle RR zdymisjonowała endecki rząd Świeżyńskiego, motywując swą decyzję stwierdzeniem, iż dalsza droga „...do urzeczywistnienia Polski Zjednoczonej i Wolnej prowadzi jedynie i wyłącznie przez Konstytucyjny Sejm Polski...”.

Motywy te z dodatkowym podkreśleniem niedopuszczalności zbroczenia od tak wytyczonej linii zagrożonej „jednostronnymi i zwodniczymi dążeniami partyjnymi”, RR ujęła w swym ostatnim Orędziu do Narodu ogłoszonym 5.11.18r.²⁴⁹

Jednocześnie RR zapowiedziała podjęcie działań umożliwiających zwołanie jeszcze w grudniu 1918r. demokratycznie wybranego Sejmu oraz ponowiła wezwanie do utworzenia rządu koalicyjnego. Formalnego utrzymania zasady jedności władzy państwowej w organie jakim była RR nie naruszyło też utworzenie monopolitcznego tzw. „Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej” w Lublinie, który jak już o tym wspomnieliśmy wyżej, poza wydaniem swego manifestu ogłoszonego w partyjnym piśmie „Naprzód”²⁵⁰, w praktyce nie objął pełni władzy nawet w samym Lublinie²⁵¹. Gwałtowny rozwój wydarzeń w pierwszej połowie listopada 1918r. w tym całkowity rozpad obu okupacji oraz gwałtowna radykalizacja społeczna w Królestwie, spowodował, że nie z własnej winy RR stanęła wobec zadań które przerastały jej możliwości. Wówczas w samym centrum polskiej areny politycznej pojawił się przybyły z Magdeburga J. Piłsudski. Od tego momentu tj. od 10.11.1918r. do rozwiązania się RR w dniu 14.11.1918r. rozegrały się czynności nie tyle polityczne ile formalno-prawne, które w efekcie doprowadziły do zmiany podmiotu organu władzy zwierzchniej w Polsce.

Pierwszą osobą, która wprowadziła Piłsudskiego w sytuację był członek RR Z. Lubomirski. Z nim to właśnie a nie z oczekującym także szefem POW A. Kocem, przybyły Komendant udał się na pierwsze rozmowy polityczne. Piłsudski widząc jeszcze zewnętrzne oznaki istnienia okupacji, w drodze do rezydencji Lubomirskiego wyrażał niejasną chęć wyjazdu do Lublina motywując to nieistnieniem tam okupacji. Zamiar ten zmienił tego samego dnia po rozmowach z całą RR²⁵², a następnego dnia przyjął od niej „władzę wojskową i naczelne dowództwo wojsk polskich...” podległych RR²⁵³, kontrasygnując stosowny akt prawny RR²⁵⁴.

²⁴⁸ Tego rodzaju koncepcję wysunięto na spotkaniu parlamentarzystów polskich z Wiednia, którzy przybyli na zaproszenie RR do Warszawy dla omówienia możliwości utworzenia Rządu Narodowego. W dniu 17.10.1918r. podczas przyjęcia tych posłów przez RR, poseł St. Głąbiński, późniejszy Minister Spraw Zewnętrznych w IV gabinecie tak określił status RR w owym czasie: „...mógłbym zgodzić się na przejściowe utrzymanie władzy zwierzchniej złożonej z trzech mężów, którzy wydali 7.10. orędzie, a to tworzących .Radę Regencyjna, lecz z tytułu ogłoszenia orędzia z 7.10. opartego na programie Wilsona i koalicji zachodniej. Mężowie ci mogliby piastować najwyższą władzę w państwie tak długo dopóki cieszyć się będą zaufaniem i dopóki nie będzie utworzone inne ciało polityczne, w którego ręce Rada Regencyjna władzę złoży...” - St. Głąbiński, *op. cit.* s. 18, 19.

²⁴⁹ MP nr 194 z 5.11.1918r.

²⁵⁰ K. Kumaniecki, *op. cit.*, s. 132, 133.

²⁵¹ Ustalenia Rady Kierowników Ministerstwa (V gabinet).

²⁵² M. Seyda, *op. cit.*, s. 508.

²⁵³ Tak to określa Dziennik Praw - Nr 17 z 29.11.1918r. poz.38.

²⁵⁴ Dekret RR z 12.10.1918r. o przejściu władzy nad wojskiem Dziennik Praw Nr 13 poz. 26.

Akt ten precyzował dokonaną czynność jako przekazanie „części władzy zwierzchniczej państwowej...” oraz zaznaczał czasowość tego przekazania do momentu powstania „Rządu Narodowego”, na rzecz którego RR zobowiązała się ustąpić²⁵⁵. Tego samego dnia RR zwróciła się do Piłsudskiego z prośbą podjęcie się przez niego utworzenia rządu, ponownie potwierdzając wolę złożenia władzy temu rządowi²⁵⁶.

Fakt opublikowania tej propozycji przez Piłsudskiego w Monitorze Polskim oraz podjęcie faktycznych działań przez niego w tym zakresie stawiał Piłsudskiego w roli desygnowanego na Prezydenta Ministrów.

Publikując propozycję Piłsudski oświadczył jednocześnie, że porozumiał się także z „Tymczasowym Rządem Ludowym Republiki w Lublinie”²⁵⁷ oraz wezwał przedstawicieli ugrupowań politycznych na konsultacje dla uzyskania ich opinii w sprawie utworzenia rządu. W ten sposób wreszcie nabrała realnego kształtu wizja i program RR dotyczące zapowiadane przez nią „rządu narodowego”.

Realność tej wizji tkwiła przede wszystkim w osobie desygnowanego. Gwarantowała także usunięcie zagrożenia politycznego w postaci lansowanego wcześniej buforowego ciała „konstytucyjnego” jakie mogło wyrosnąć ponad rządem i przed zapowiedzianym Sejmem.

Konsekwencja, postawy RR z przełomu października i listopada dała pozytywny rezultat i w znacznym stopniu pomogła w uproszczeniu zagadnień formalno-ustrojowych tworzącego się państwa. Sam Piłsudski natomiast mimo, że zdawał sobie sprawę ze swej faktycznej pozycji, do czasu samorozwiązania się RR nie podejmował żadnych kroków poza przekazane mu przez RR uprawnienia władcze i polityczne²⁵⁸. Stan ten uległ zmianie 14.11. 1918r. W dniu tym, trzeźwo oceniając oraz motywując swą decyzję, szkodliwością „dla powstającego Państwa...” trwania „stanu przejściowego podziału zwierzchniej władzy państwowej... kierując się dobrem Ojczyzny...” RR rozwiązała się przekazując „swe obowiązki” (tj. kompetencje) „władzy zwierzchniej”²⁵⁹, „Naczelnemu Dowódcy Wojsk Polskich” do przekazania „rządowi narodowemu”²⁶⁰.

Dopiero tego dnia Naczelnny Dowódca, który stał się faktycznym „Zwierzchnikiem Państwa” podjął dwie decyzje wynikające z objętego zwierzchnictwa: mianował Ignacego Daszyńskiego „Prezydentem Ministrów w Rządzie

²⁵⁵ Jest to deklaracja mało precyzyjna, żeby nie powiedzieć - nieprawdziwa. RR mówiąc o dotychczasowym przekazywaniu władzy konsekwentnie odnosiła się do Sejmu.

²⁵⁶ Oświadczenie J. Piłsudskiego z 12.11.1918r. - MP Nr 201 z 12.11.1918r.

²⁵⁷ Daszyński przebywał już wtedy w Warszawie.

²⁵⁸ Por. przyp. 263.

²⁵⁹ Treść odpowiedniej rubryki dziennika wychodzącego GCRR. Liczba bieżąca. Dotycząca liczba poprzednia, data, do kogo. Data i numer papieru. Treść pisma. Wydział. Załatwienie ostateczne. Data załatwienia. Data wysłania. Uwagi. 1053a14.11. Do Naczelnego Dowódcy Wojsk Polskich Józefa Piłsudskiego. Przekazana władzy NRR. wysłane 14.11.14. 11GCRR - 100 s. 103 (ostatnie pismo wychodzące z GCRR nr 1063 nosi datę 30.11.1918r.)

²⁶⁰ Dziennik Praw nr 17 poz. 39, MP nr 203 z 14.11.1918r.

Republiki Polskiej” i polecił mu przedstawienie do swego zatwierdzenia list członków gabinetu²⁶¹ oraz wydał dekret (sic!)²⁶² – bardzo nietypowy bo w formie opisowej, - tłumaczący konieczność i prowizoryczność (do czasu zwołania Sejmu) ustalenia aktualnej formy rządów ze względu na „wyjątkowe pod względem prawnym położenie narodu...”²⁶³.

Faktyczny i niekwestionowany „Zwierzchnik Państwa” decyzją o powołaniu Prezydenta Ministrów oraz dekretem (oba akty podpisane tylko nazwiskiem bez żadnych tytułów)²⁶⁴, zaznaczył swą pozycję jako organ o charakterze głowy państwa.

Przesądził także jednoosobowo o republikańskiej formie ustroju państwa.

Powołany przez Piłsudskiego na stanowisko Prezydenta Ministrów Daszyński przedłożył 17.11.1918r. „Zwierzchnikowi Państwowemu”²⁶⁵ listę „członków rządu Ludowego Republiki Polskiej...” oraz jednocześnie wniósł o swoją dymisję „z urzędu Prezydenta Ministrów”²⁶⁶.

Piłsudski tego samego dnia przyjął dymisję Daszyńskiego²⁶⁷, mianował J. Moraczewskiego „Prezydentem ministrów Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej” oraz „zatwierdził i mianował członków tego rządu za kontrasygnatą jeszcze Daszyńskiego”.

Pierwszy rząd niepodległy - Rada Ministrów Republiki Polskiej zebrał się na swe pierwsze posiedzenie w dniu 18.11.18r.²⁶⁸. Dnia 22.11.18r. Józef Piłsudski zatwierdził projekt Dekretu o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej obejmując utworzony tym dekretem urząd „Tymczasowego Naczelnika Państwa” – „Najwyższą Władzę Republiki Polskiej...”²⁶⁹.

W ten sposób formalnie ukształtowały się centralne (naczelne) organy władzy i administracji Rzeczypospolitej Polskiej.

Logika ciągłości publikowanych w Dzienniku Praw i Monitorze Polskim

²⁶¹ MP *ibidem*, Kwestia odwołania Wróblewskiego i jego gabinetu była bezprzedmiotowa wobec prowizorycznego charakteru pełnionych funkcji zgodnie z decyzją RR.

²⁶² Dziennik Praw Nr 17 poz. 40, MP Nr 203 z 14.11.1918r.

²⁶³ Charakterystyczne przy tym jest, że wszystkie trzy akty zostały zamieszczone w Monitorze Polskim wg omówionej kolejności. Zaś pierwszy i trzeci w Dzienniku Praw również w tej kolejności.

²⁶⁴ Urzędowe w tym okresie posiadał jedynie tytuł związany ze zwierzchnictwem nad armią (“Naczelnny Dowódca Wojsk Polskich” - Orędzie RR, - “Komendant Polskiej Siły Zbrojnej” - odezwa Piłsudskiego z 12.11.1918r. Podobnego tytułu “Wódz Naczelnny” użył Piłsudski wysyłając notyfikacje z 16.11.1918r. do Prezydenta USA, rządu angielskiego, włoskiego, japońskiego, niemieckiego i do “rządów państw wojujących i neutralnych” - MP nr 206 z 18.11.1918r.

²⁶⁵ Tytułował go “Komendancie”.

²⁶⁶ MP nr 206 z 18.11.1918r. Załącznik do pkt. 1 pierwszego posiedzenia rządu J. Moraczewskiego - RM - 8 k. 319. – było to odręczne pismo Daszyńskiego napisane na druku “Prezydent Ministrów Królestwa Polskiego” co sugeruje, że Daszyński urzędował już w Biurze Prezydialnym. Pismo Piłsudskiego przyjmujące dymisję Daszyńskiego było też odręczne i też na w/w druku - RM - 8 k. 320.

²⁶⁷ MP nr 206 z 18.11.1918r.

²⁶⁸ RM - 8 k. 317-323.

²⁶⁹ Dziennik Praw Nr 17 poz. 41, MP nr 210 z 22.11.1918r. - w Monitorze dekret był datowany - 21.11.1918r.

doniosłych aktów ustrojowych każe widzieć przejście władzy zwierzchniej na Józefa Piłsudskiego prawnie od Rady Regencyjnej, społeczno-politycznie z woli narodu wyrażonej przez wszystkie liczące się ugrupowania polityczne.

Dekret z 22.11.18r. o najwyższej władzy reprezentacyjnej Republiki Polskiej był formalnym stwierdzeniem i formalnym określeniem kompetencji. Warto dodać, że dekret przyjęty przez nowy rząd był dziełem dotychczasowego (do 18.11.18r.) Przewodniczącego Rady kierowników Ministerstw W. Wróblewskiego, który w nowym rządzie wrócił na zajmowane od czasu I – go gabinetu Jana Kucharzewskiego stanowisko Szefa Biura Prezydialnego Rady Ministrów. Jego to „Rada Ministrów Republiki Polskiej” na swym drugim posiedzeniu 18.11.18r. (po południu) „poprosiła o przedstawienie na najbliższym posiedzeniu... wniosku w sprawie wykonywania władzy zwierzchniej przez komendanta Piłsudskiego i rozgraniczenia jego kompetencji od kompetencji Rady Ministrów, wreszcie zaś w sprawach nominacji ministrów i urzędników”²⁷⁰.

Na 4. posiedzeniu rządu²⁷¹ Wróblewski przedstawił projekt koncepcji wychodząc z założenia że od dnia nominacji Daszyńskiego... „spoczywa w osobie Komendanta Piłsudskiego pełnia władzy państwowej we wszystkich jej działach tj. ustawodawczym, dziedzinie wymiaru sprawiedliwości... i w dziale wykonawczym... dopóki Sejm ustawodawczy nie zabrał się, władzę ustawodawczą sprawuje głowa państwa, w tym wypadku powołany za powszechną wolą ludu - Komendant Piłsudski”.

Wynika z tego, że wszelkie akta treści prawodawczej. Jego aprobatę i nosić będą „obok podpisów odpowiedzialnych ministrów Jego podpis”.

Wróblewski wyszedł zatem głównie z woli suwerena za jakiego określił „lud” ale dodał, że został „powołany”.

Nazwa urzędu, który objął Piłsudski została ustalona prawdopodobnie na jego sugestię. Koncepcję „Naczelnika” na wzór Kościuszki” doradzali bowiem Piłsudskiemu zebrani na towarzyskiej kolacji w dniu 16.11.1918r. byli członkowie TRS obecni w Warszawie²⁷².

Referując dalej zalecenia rządu z 18.11.18r. w sprawach nominacji Wróblewski stwierdził, że są to zagadnienia już uregulowane Dekretem (Rady Regencyjnej) z 2.01.18r. o tymczasowej organizacji władz oraz reskryptem (Rady Regencyjnej) z 11.06. 18r. zawierającym tymczasowe przepisy służbowe dla urzędników, gdzie określa się w tym zakresie wyłączną kompetencję...” głowy państwa tj. dawniej Rada Regencyjna...” „...obecnie zatem nominacje zastrzeżone głowie państwa wychodzić winny od komendanta Piłsudskiego...”²⁷³.

Zasady przedstawione przez Wróblewskiego rząd „uchwalił” jednomyślnie ²⁷⁴; polecił Ministrowi Spraw Wewnętrznych “wypracowanie projektu odpowiedniego dekretu...”. Projekt przyjęto na 5 posiedzeniu rządu w dniu 21.11.18r.²⁷⁵.

²⁷⁰ RM – 8 k. 324.

²⁷¹ Też w obecności Piłsudskiego.

²⁷² St. Dzierzbicki, Pamiętnik..., s. 323.

²⁷³ RM - 8 k. 349 - załącznik do 4 posiedzenia rządu J. Moraczewskiego.

²⁷⁴ RM-8 - Nr klatki mikrofilmu nieczytelny – posiedzenie nr 4 rządu J. Moraczewskiego.

²⁷⁵ RM – 8 k. 361.

Literatura przedmiotu różnie ocenia źródło władzy Piłsudskiego²⁷⁶. Sami piłsudczycy w okresie późniejszym bardzo niechętnie nawiązywali do ciągłości władzy zwierzchniej jako pochodzącej od RR. Stwierdzając w tym miejscu ciągłość władzy w zakresie administracji i prawodawstwa, władzę zwierzchnią Piłsudskiego należy ocenić jeżeli nie jako przejętą wprost od RR (na co wskazuje chronologia dokumentów państwowych - aktów prawnych i czynności faktycznych) to na pewno jako przejętą wprost po niej. Powołani przez Piłsudskiego ministrowie faktycznie objęli urzędy około 19.11.18r. (18.11.18 odbyły się dwa posiedzenia rządu jedno do południa, drugie po południu). Do tego czasu tj. do 14 na pewno, działała Rada kierowników Ministerstw, a do 18.11.18r. niezbędnym zakresie tymczasowi kierownicy ministerstw²⁷⁷.

Nowi szefowie resortów objęli zorganizowane, obsadzone i pracujące ministerstwa i stanęli na ich czele. Obsługę rządu i Prezydenta Ministrów sprawowało nadal to samo Biuro Prezydzialne z Szefem Wróblewskim na czele (posiedzenia rządu obok Wróblewskiego obsługiwał ten sam co w gabinecie RR dyrektor kancelarii Rady Ministrów - R. Helczyński). Używano też tych samych druków urzędowych, a nawet pieczętek (np. MSZ jeszcze 3.12.18r. używało pieczętek o treści „Królewsko-Polskie Ministerstwo Spraw Zewnętrznych”)²⁷⁸. Podczas nieobecności ministrów akty resortowe podpisywali dotychczasowi „najstarsi rangą urzędnicy”²⁷⁹, a Kancelarię Cywilną Naczelnika Państwa utworzono na bazie osobowej i rzeczowej rozwiązanego Gabinetu Cywilnego Rady Regencyjnej²⁸⁰.

Urzędowe przejęcie administracji oraz likwidacja niemieckich urzędów i agend byłego zarządu okupacyjnego zostało dokonane przez urzędników (delegatów) poszczególnych ministerstw na polecenie bądź to przewodniczącego Rady kierowników Ministerstw W. Wróblewskiego bądź kierowników ministerstw. Spektakularne rozbrajanie Niemców itp. akty dokonywane przez Dowborczyków, POW, oddziały PSZ i doraźne grupy to odrębna sprawa.

W dniu 11.11.1918r. przedstawiciele urzędujących ministerstw przyjęli lokal byłych władz okupacyjnych (pałace Bruehlowski i Saski), dokumenty i archiwum CN Zarządu Cywilnego (urzędnicy MSW, urząd prasowy i cenzury) urzędnicy Biura Prezydzialnego i MSW, Bank Wschodni dla Handlu i Przemysłu

²⁷⁶ Kumaniecki, Cybichowski, Berezowski, A. Próchnik, H. Jabłoński, M. Dobrzyński, L. Biliński, C. Kozłowski, W. Komarnicki, L. Grosfeld, S. Rozmaryn, St. Kutrzeba, St. Głąbiński, J. Holzer, A. Ajnenkiel, F. Honowski, W. Witow, I. Daszyński, J. Piłsudski, H. Zieliński, St. Cat-Mackiewicz, W. Pańko i A. Stelmachowski, D. Górecki i wielu innych. Rozbieżności w ocenach upoważniają naszym zdaniem do ścisłego chronologicznego ustosunkowania się do tej kwestii.

²⁷⁷ Świadczą o tym komunikaty zamieszczone w Monitorze - np. MP nr 205 z 14.11.1918r.

²⁷⁸ PRM - 10 k. 212.

²⁷⁹ Np. w MP nr 218 z 2.12.1918r. decyzję „w zastępstwie ministra” (MP i N) o przymusowym zarządzie fabryki podpisał H. Strasburger (w dalszym ciągu podsekretarz stanu - były kierownik MP i H w ostatnim prowidorium).

²⁸⁰ Dekret w przedmiocie utworzenia kancelarii Cywilnej Naczelnika Państwa z 11.12.1918r. - Dziennik Praw Nr 20 poz. 59 (art. 7).

słu (urzędnicy MPiH), zakłady przemysłowe pracujące dla potrzeb wojskowych (urzędnicy Min. Spraw Wojskowych) itd.²⁸¹. W jednym tylko przypadku sprawa oparła się o Piłsudskiego²⁸².

²⁸¹ MP nr 201 z 12.11.1918r.

²⁸² Przejmując lokale Zarządu Cywilnego (w budynku, którego mieściła się także siedziba CN komisariatu rządowego uznawanego za przedstawicielstwo dyplomatyczne przy rządzie polskim doszło do incydentu, tak, że K. Sienkiewicz, który przejął cały gmach, na skutek interwencji CN Komisarza u p.o. szefa rządu Wróblewskiego zwrócił klucze. Widząc jednak akcję likwidacji (wynoszenie, palenie) dokumentów wezwał oddział POW i siłą zajął ponownie gmach. Wróblewskiego wprowadzono w błąd sugerując, że cały budynek jest eksterytorialny. Po wyjaśnieniu nakazał on ponowne zajęcie. Niemcy odwołali się do Piłsudskiego, który po wysłuchaniu następnego dnia C komisarza Lerchenfelda, Sienkiewicza i wspierającego akcję oficera POW, zapewnił nietykalność tylko dokumentów byłego CN komisariatu „jako biura przedstawicielstwa niemieckiego w Polsce”. Prywatne rzeczy oddano Niemcom, akta byłego Zarządu Cywilnego Niemcy przekazali reprezentantom ministerstw polskich. Barwy całej akcji dodawał fakt, że 11.11.1918r. nie zajęto kasyna w wyżej wymienionym budynku „... gdzie pozwolono wyższym urzędnikom niemieckim spożyć obiad...” - MP nr 206 z 18.11.1918r.

ZAKOŃCZENIE

Rada Regencyjna istniała rok i 19 dni. Zakończyła swą działalność 14 listopada 1918 roku. Ostatni z powołanych przez nią gabinetów wykonywał zadania administracyjne do 17.11.1918r., a poszczególni kierownicy resortów nieco dłużej, w tym niektórzy już w ramach pierwszego rządu Polski Niepodległej. Ministerstwa i inne urzędy utworzone na bazie przejętego lub organizowanego przez Radę Regencyjną aparatu administracyjnego wraz z całym pracującym w nich personelem urzędowały nadal. Prowadzona w niesłuchanie trudnych a często i niewdzięcznych okolicznościach praca organizatorska rozpoczęta w 1917r. dała państwu gotowy i co ważniejsze faktycznie działający aparat centralny.

Dała także tam gdzie to było możliwe załączki aparatu terenowego i placówek zewnętrznych. Powstały niezbędne akty prawne oraz ich projekty wykorzystane jak wyżej wskazano w trakcie organizowania działów polskiej administracji publicznej.

Rada Regencyjna, mimo że pochodząca formalnie z przyzwalającej nominacji mocarstw centralnych składała się z osób wskazanych przez środowiska narodowe. Sama jej koncepcja też była zresztą polska. Rada Regencyjna i utworzony przez nią system organów działały w imieniu państwowości polskiej i na jej rzecz.

Lata 1917-1918 były okresem głębokiej radykalizacji społecznej w wyniku przyspieszonego wzrostu świadomości politycznej szerokich mas tak pod wpływem warunków wojennych jak też wielkich wydarzeń socjalnych na Wschodzie. Nie bez znaczenia była sytuacja na froncie zachodnim oraz wewnątrz dwu pozostałych po upadku carskiej Rosji, państw zaborczych. Na tym tle charakterystyczną była ewolucja taktyki ugrupowań lewicy niepodległościowej od akceptacji rozwiązań politycznie zachowawczych do społecznego radykalizmu. Łącznie ze swymi liderami przystąpiła w pierwszym etapie zmian politycznych w Królestwie, do udziału w pracach Tymczasowej Rady Stanu, godząc się na założenia państw centralnych oraz ze względu na ówczesny interes narodowy na zasady ustroju monarchicznego. Zmiana taktyki nastąpiła jednak bardzo szybko na tle ujawnionych rzeczywistych intencji okupantów oraz pod wpływem wydarzeń na szerokiej arenie. Wtedy to ugrupowania te odstąpiły od „aktywizmu realnego” podjętego przez Radę Regencyjną. W niedługi czas potem nie identyfikując się z aktywizmem do Rady Regencyjnej zbliżyła się prawica biorąc początkowo udział w pracach Rady Stanu a następnie przyjmując teki ministerialne z rąk Rady Regencyjnej. Ta ostatnia z kolei nie oglądając się na aktualnie istniejącą koniunkturę prowadziła konsekwentnie wytyczoną państwowotwórczą pracę organiczną.

Czas pokazał, że zarówno radykalizm lewicy niepodległościowej, ostrożność pasywistów w kraju i zaangażowanie po upadku Rosji na Zachodzie oraz organizatorska praca „aktywistów realnych” w Królestwie przyniosły efekt, który może

być oceniony tylko łącznie. „Nerwowość” polityczna przełomu października i listopada 1918r. była tylko i po prostu naturalnym następstwem sytuacji jaka się wówczas wytworzyła oraz zwykłego w takich warunkach wyścigu do zdobycia władzy. W tych warunkach i na powyższym tle należy rozpatrywać funkcjonowanie Rady Regencyjnej i jej organów.

Operując pojęciem „Rada Regencyjna” nie należy także zapominać, że skład jej stanowili konkretni ludzie mocno osadzeni w realiach Królestwa - arcybiskup, działacz gospodarczo - polityczny oraz prezydent stołecznego miasta. Pierwszy i drugi nie liczyli na przyszłe kariery polityczne. Ostatni natomiast podejmując się pracy społecznej w Radzie Regencyjnej zdawał sobie doskonale sprawę, że stawia w ten sposób osobista karierę i dotychczasową autentyczną popularność co najmniej pod znakiem zapytania. Członkowie Rady Regencyjnej podjęli się jednak świadomie zadania jakim było nadawanie ogólnego kierunku pracom nad tworzeniem państwowego aparatu oraz firmowanie czynności związanych z budową zrębów polskiej Państwowości w warunkach okupacyjnych. Był to z ich strony akt politycznej odwagi a także wyraz poczucia odpowiedzialności za to, co na terenie Królestwa można było w danych warunkach uzyskać dla sprawy polskiej.

Dalsze wydarzenia oraz działania Rady Regencyjnej i jej organów wykazały, że w praktyce nie samym tylko Królestwem była ona zainteresowana. Zapowiedzią tego była bowiem już rota przysięgi jaką członkowie Rady Regencyjnej złożyli 27.10.1918r. Przysięga dotyczyła nie „Królestwa”, o którym wspominał akt 5 listopada 1916r. i Patent z 12.09.1917r. w sprawie władzy państwowej w Królestwie Polskim, lecz „Polski” i „Ojczyzny”. Dalsze poczynania Rady Regencyjnej dobitnie to potwierdziły. Troska o Korpusy Wschodnie, Polski Korpus Posiłkowy, zagadnienia reemigracji, prace placówek zagranicznych, kontakty z reprezentatywnymi polskimi ugrupowaniami politycznymi na terenie państw zaborczych, traktowanie Królestwa jako bazy wyjściowej dla ustrojowego i terytorialnego rozwoju państwa, montowanie gabinetów z udziałem polityków polskich z Niemiec i Austro-Węgiei, przygotowanie pakietów projektów aktów prawnych przewidujących zakres terytorialny władzy polskiej szerszy aniżeli Kongresówka i wiele innych poczyniń świadczą o tym w sposób jednoznaczny. Ukoronowaniem tego wszystkiego było orędzie z 7.10.1918r. Powyższemu nie przeczy w znacznej mierze taktyczne sondowanie miarodajnych kół obu państw centralnych na temat politycznego rozwiązania sprawy polskiej jeszcze w trakcie trwania wojny i sytuacji okupacyjnej na terenie Królestwa. Podkreślimy w tym miejscu, że ani Rada Regencyjna ani jej rządy nie zajęły ani razu wiążącego stanowiska wobec mocarstw okupacyjnych w tych sprawach.

Z kolei państwa centralne stawiając sprawę polską poprzez deklarację listopadową, prawdopodobnie nie spodziewały się kierunku jaki przyjmą powstałe przeciw z ich zgodą polskie organy państwowe w Królestwie. Nie uzyskały uległego wasala gotowego do dyspozycyjnej polityki, nie uzyskały także tego na co bardzo liczyły, mianowicie militarne wzmocnienia w postaci wojsk polskich walczących u ich boku.

Najważniejszym efektem istnienia i działania systemu organów Rady Regencyjnej stało się zorganizowanie centralnego aparatu administracji państwowej, którego istnienie i praca okazały się niezbędne po ustaniu okupacji. Nie tylko bo-

wiem nie zlikwidowano wówczas żadnego z funkcjonujących urzędów powołanych przez Radę Regencyjną, lecz wręcz przeciwnie wszystkie je rozbudowano względnie przeorganizowano dostosowując do rosnących potrzeb i powstałych celów.

Jeden rok istnienia systemu organów Rady Regencyjnej dał bardzo wiele odradzającej się państwowości. Stworzył przedpole dla suwerennych organów Państwa Polskiego umożliwiając mu podjęcie działań „z marszu” bez potrzeby tracenia energii na prace organizatorskie i tworzenie aparatu niezbędnego do wykonywania władczych i administracyjnych funkcji państwa.

O tym, że nie był to aparat fikcyjny, obsadzony figurantami wykorzystującymi koniunkturę lub dogadzającymi własnym ambicjom, świadczy, iż wszyscy urzędnicy utworzonego przez Radę Regencyjną aparatu pracowali nadal na swych stanowiskach również po dniu 14 listopada 1918r. a wielu spośród ministrów z gabinetów Rady Regencyjnej objęło stanowiska szefów resortów także w okresie późniejszym.

Sama Rada Regencyjna jako władza tymczasowa ustąpiła z chwilą wytworzenia się warunków, w których jej dalsze istnienie stało się bezprzedmiotowe. Jej wytrwanie w skomplikowanych i dramatycznych okolicznościach jakie wytworzyły się na przełomie października i listopada 1918r. oraz mimo wszystko nie dopuszczenie do destrukcji aparatu rządowego a także co ważniejsze do utworzenia innego przejściowego podmiotu państwowej władzy (tzw. „Rada Narodowa”) świadczy o determinacji z jaką Rada Regencyjna dążyła do swego głównego celu, przekazania posiadanej władzy w jej formalnym sensie przyszłej autentycznej reprezentacji narodowej. Nie udało się jej mimo intensywnych przygotowań zwołać Sejm. Przekazała władzę J. Piłsudskiemu realistycznie oceniwszy zaistniałą sytuację, która przerosła ją niezależnie od jej najlepszych intencji.

Obiegowe na ogół negatywne oceny formułowane tak często w literaturze oraz podręcznikach w odniesieniu do Rady Regencyjnej nie oddają zatem rzeczywistego obrazu, ani działania podjętego i zrealizowanego przez nią i system jej organów. Wynika to przede wszystkim z faktu, iż ocenia się Radę Regencyjną niemal jako jeszcze jeden element sytuacji okupacji (niemieckiej i austriackiej), bez wzięcia pod uwagę jej genezy zwłaszcza zaś bez poznania jej działalności w warunkach sytuacji politycznej w okupowanym kraju. Często także myśli się tylko o samej Radzie Regencyjnej, zapominając lub zgoła nie widząc nic o wielotysięcznym aparacie przez nią zorganizowanym, który funkcjonował w polskim wymiarze sprawiedliwości, oświacie wszystkich stopni oraz w pozostałych gałęziach zarządu państwowego. Ten właśnie aparat i jego dokonania to miarę, intencji i skuteczności funkcjonowania Rady Regencyjnej.

Na ocenie Rady Regencyjnej zaważyły także inne względy. Rozwarstwienie polityczne podzielonego granicami społeczeństwa polskiego powodowało, że względy partyjne często dominowały ponad racjami ogólniejszymi. Stąd antagoniści aktywizmu lub secesjoniści z aktywizmu nie cofali się przed skrajnymi i często oszczerczymi pomówieniami wobec dotychczasowych czołowych pasywistów, którzy przecież weszli w skład Rady Regencyjnej. Tylko politycznemu zaciętrzewieniu przypisać można, że oponenci ci nie dostrzegali, że dawni pasywiści przeszli najpierw na pozycje aktywizmu, aby następnie, w miarę zmieniających się okoliczności

skoncentrować się na działaniu, które dziś nazwalibyśmy państwowotwórczym. Późniejsze bardziej stonowane oceny Rady Regencyjnej i jej dzieła uległy niemal całkowitemu wyciszeniu wskutek jednostronnej sanacyjnej teorii „czynu Wodza” jego *pretorian*. Stałe pogarszanie się stosunków niemiecko-polskich w dwudziestoleciu międzywojennym także nie sprzyjało podkreślaniu zasług instytucji o rodowodzie skoligaconym z byłym zaborcą. Oceny z czasów po II wojnie światowej z kolei zdeterminowało materialno-historyczne i klasowe podejście a także fakt ostatniej niemieckiej okupacji z jej wszystkimi tragicznymi przejawami. W tej atmosferze Rada Regencyjna niejednokrotnie była traktowana niemal jako ciało kolaboracyjne. Fakty i oceny zebrane w niniejszej pracy dowodzą jak bardzo krzywdzący był i jest taki osąd.

ŹRÓDŁA I LITERATURA:

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych Warszawa

zespoły:

Gabinet Cywilny Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego.

Tymczasowa Rada Stanu Królestwa Polskiego.

Protokoły z posiedzeń Rady Ministrów Królestwa Polskiego.

Prezydium Rady Ministrów.

Ministerstwo Spraw Wewnętrznych.

Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych.

Ministerstwo Apropowizacji.

Źródła drukowane:

Rada Stanu Królestwa Polskiego – protokoły i sprawozdania z posiedzeń.

Rada Stanu Królestwa Polskiego – Przedłożenia rządowe na Radę Stanu.

Dziennik Praw Królestwa Polskiego – Dziennik Praw Państwa Polskiego – Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej.

Monitor Polski.

„Verordnungsblatt fuer das Generalgouverment Warschau (Dziennik rozporządzeń dla Jenerał-Gubernatorstwa Warszawskiego)”.

„Dziennik c i k Zarządu Wojskowego w Polsce”.

Literatura:

Ajnenkiel A., *Odbudowa państwowości polskiej po pierwszej wojnie światowej*, „Państwo i Prawo” t. 22 z 8/9 1967r.

Ajnenkiel A., *Z dziejów Tymczasowego Rządu Ludowego w Lublinie*, „Kwartalnik Historyczny” t. 65 nr 4 1958r.

Amtliche Urkunden zur Vorgeschichte des Waffenstillstandes 1918. Auf Grund der Akten der Reichskanzlei, Auswaertigen Amtes und Reichsarchivs herausgegeben vom Auswaertigen Amt und vom Reichsministerium des Innern, Berlin 1928.

Askenazy Sz., *La Pologne et la paix*, Lausanne 1917.

Askenazy Sz., *Sprawa Guberni Chełmskiej*, Kraków 1907.

Askenazy Sz., *Uwagi*, Warszawa 1924.

Austria a Polska podczas wojny, 1916., b.m.w.

Bagiński H., *Wojsko Polskie na wschodzie 1914-1920*, Warszawa 1921.

Bahr R., *Im Besetzten Polen. Stimmungen und Eindruecke*, Berlin 1916.

Bankiewicz J., Domoślawski B., *Zniszczenia i szkody wojenne*, w: *Polska w czasie wielkiej wojny*, T III, Warszawa 1936.

Bartoszewicz K., *Utworzenie Królestwa Kongresowego*, Kraków 1916.

Basler W., *Deutschelands Annexionspolitik in Polen und im Baltikum 1914-1918*, Berlin 1962.

Basler W., *Imerializm niemiecki i akt 5 listopada*, „Przegląd Historyczny” z 2 1962.

Belarius, *Das Polnische Problem*, Zurich 1915.

Below G., *Kriegs und Eiredensfrage*, Dresden-Leipzig 1917.

Berebecki L., *Pamiętniki generała broni Leona Berebeckiego*, Katowice 1959.

Berezowski C., *Powstanie państwa polskiego w świetle prawa narodów*, Warszawa 1934.

- Bergel R., *Dzieje II Korpusu polskiego*, Warszawa 1929.
- Bethmann Hollweg T., *Betrachtungen zum Weltkrieg*, Berlin 1919/1921.
- Beyer H., *Die Mittelmächte und die Ukraine 1918*, Muenchen 1956.
- Bierzanek R., *Państwo Polskie w koncepcjach mocarstw zachodnich 1917-1919*, Warszawa 1964.
- Biliński L., *Wspomnienia i dokumenty 1846-1922, T. II 1915-1922*, Warszawa 1925.
- Bobrownicki – Libchen, *Siły okupacji austriackiej w przeddzień przewrotu, Niepodległość T. V*, Warszawa 1931/1932.
- Bobrzyński M., *Wskreszenie państwa polskiego. Szkic historyczny 1914-1923*, Kraków 1920/1925.
- Borkowski S., *Podział administracyjny Królestwa Polskiego pod okupacją niemiecką i austro-węgierską*, „Kalendarz Polityczno-Historyczny m. stof. Warszawy na rok 1917”, Warszawa 1917.
- Brandenburg E., *Deutschland Kriegsziele*, Leipzig 1917.
- Braszat M., *200 Jahre deutsche Polenpolitik*, Munchen 1963.
- Brzeczowski K., *Mistyfikacja polityczna*, Lozanna 1916.
- Car S., *Rys urzędzeń municypalnych w Polsce*, „Gazeta sądowa Warszawska” nr 30-32/1916.
- Cele wojny światowej w świetle dokumentów, Warszawa-Łódź 1918.
- Caretheli M., *Die Befreiung Polens und das Nationalitaetenprinzip bei den Zentralmachten und bei der Entente*, Bern 1917.
- Chłoniewski A., *Państwo Polskie, jego wskreszenie i widoki rozwojowe*, Warszawa 1920.
- Chmielewski S., O tzw. „Berichtach” von Beselera i von Kriesa, „Drogi Polski” II T., Warszawa 1923.
- Class H., *ZUM deutschen Kriegsziel*, Muenchen 1917.
- Cleinow G., *Die Polenfrage vor der Entscheidung. Versammlung am 2 Mai 1918 im Preussischen Abgeordnetenhaus in Berlin*, Berlin 1918.
- Conze W., *Polnische Nation und Deutsche Politik im ersten Weltkrieg*, Koeln – Gratz 1958.
- Cramon A., *Unser Osterreich-ungarischer Bundgenosse im Weltkriege*, Berlin 1920.
- Czapliński M., *Posłowie polscy w Berlinie w latach I wojny światowej. W świetle dzienników H.P. Hanssena*, „Sobótka” 1965 z. 1.
- Czartoryski O., *Muessen Deutsche und Polne sich immer befehlen. Betrachtungen eisnes konservativen Polen*, Stuttgart – Berlin 1915.
- Czernin O., *Im Weltkriege*, Berlin – Wien 1919.
- Czubarin O., *Brestskij mir*, Moskwa 1964.
- Das Generalgouvernement Warschau. Eine Bilderreihe aus der Zeit des Weltkrieges herausgegeben vom Kaiserlich Deutschen Generalgouvernement Warschau. Mit 315 Bildern*, Oldenburg i Gr. 1918.
- Das Land Ober-Ost. Deutsche Arbeit in den Verwaltungengebieten Kurland, Litauen, und Bialystok – Grodno*, Presseabteilung Ober-Ost, Stuttgart – Berlin 1917.
- Daszyński I., *Z burzliwej doby. Mowy sejmowe posła Ignacego Daszyńskiego, wygłoszone w czasie od października 1918 do sierpnia 1919r. Wedle protokołów stenograficznych*, Lwów 1920.
- Daszyński I., *Pamiętniki*, Kraków 1925-1926.
- Dąbrowski J., *Niepodległość czy nowy rozbiór*, Genewa 1915.
- Dąbrowski J., *Sprawa polska na Węgrzech 1914-1918*, „Wiadomości Polskie”, Piotrków 1917.
- Dąbrowski J., *Wielka wojna 1914-1918*, Warszawa 1937.
- Dąbrowski J., *Walka o rekruta polskiego pod okupacją z sześcioma tablicami*, Warszawa 1922.
- Dąbski J., *Wojna i ludzie. Wspomnienia z lat 1914-1915. Fragmenty*, Warszawa 1969.
- Demski K., *Wielkopolska w początkach II Rzeczypospolitej. Zagadnienia prawno-ustrojowe*, Poznań 1972.
- Dyveky A., *Węgry a sprawa polska w czasie wojny*, „Tygodnik Ilustrowany”, Warszawa 1917.
- Dmowski R., *Polityka polska i odbudowanie państwa z dodaniem memoriału „Zagadnienia środkowo i wschodnio-europejskie” i innych dokumentów polityki polskiej z lat 1914-1919*, Warszawa 1926.
- Doncov D., *Gross, Polen und die Zentralmaechte*, Berlin 1915.
- Dowbór-Muśnicki J., *Krótki szkic do historii I Polskiego Korpusu. Trzy części*, Warszawa 1919.
- Drozdowski M., *Spoleczeństwo, państwo, politycy II Rzeczypospolitej. Szkice i polemiki*, Warszawa 1972.
- Dunin W., *Prawa władz okupacyjnych*, Warszawa 1916.

- Dybowski R., *Siedem lat w Rosji i na Syberii 1915-1921*, Kraków 1922.
- Dziesięciolecie Intendenty Polskiej Siły Zbrojnej*, Warszawa 19129.
- Dziesięciolecie Odrodzenia Polskiej Siły Zbrojnej 1918-1928*, Warszawa 1929.
- Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga pamiątkowa IKC*, Kraków – Warszawa 1928.
- Dziesięciolecie służby bezpieczeństwa w Polsce Odrodzonej 1915-1925*. „Gazeta Administracji i Policji Państwowej” pod redakcją E. Grabowieckiego.
- Feldman W., *Die Wahrheit ueber Polen und polnische Zukunftsfragen. Vortrag von W. Feldman, Herausgeben der „Polnischen Blatter” gehalten am 15 Dezember 1916 in einem geschlossenen Kreise*, Charlottenburg 1916.
- Feldman W., *Die Zukunft Polens und der deutsch- polnische Ausgleich*, Berlin 1915.
- Feldman W., *Zur Loesung der polnischen Frage. Oeffener Brief an Herrn Georg Cleinow, Redacteur der „Grenzboten” und der Herrn Maximilian Herden, Redacteur der „Zukunft” von einem Polen*, Berlin 1914.
- Filasiewicz St., *La Question polonaise pendant la guerre mondiale*, Paris 1920.
- Fischer F., *Deutsche Kriegsziele, Revolution – Regierung und Separat Frieden im Osten. Historische Zeitschrift 188 (2 październik 1958r.)*.
- Fischer F., *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des Kaiserlichen Deutschlands 1914-1918*, Dusseldorf 1961.
- Gąsiorowski M., *Likwidacja polsko-rosyjska w Królestwie Kongresowym*, Warszawa 1916.
- Geiss I., *Tzw. polski pas graniczny 1914-1918. Przyczynek do niemieckiej polityki wojennej w czasie I wojny światowej*, Warszawa 1964.
- Gierke O., *Unsere Friedensziele*, Berlin 1917.
- Gierowski W., *Królewo-Polska Komisja Wojskowa*, „Niepodległość” T. IV 1939.
- Gierowski W., *Polska Siła Zbrojna w przeddzień Niepodległości*, „Bellona” T XXXVII 1931.
- Glambach S., *Das Annexionistische Deutschland*, Lausanne 1917.
- Glasser S., *Okupacja niemiecka na Litwie w latach 1915-1918*, Lwów 1929.
- Gliwic H., *Polska w czasie wielkiej wojny 1914-1918*, Warszawa 1936.
- Gliwic H., *Przemysł i handel Polski w czasie wielkiej wojny*, T. 3, Warszawa 1936.
- Głąbiński St., *Odkąd Polska jest państwem niepodległym*, Warszawa 1931.
- Głąbiński St., *Wspomnienia polityczne*, Pelplin 1939.
- Grabiec, *Akt 5 listopada a sprawa polska*, Warszawa 1917.
- Grabowiecki-Grzymała, *Tablica synchroniczna rozwoju Polski współczesnej 1918-1933*, Warszawa.
- Grabowsky A., *Die Polonische Frage*, Berlin 1916.
- Grabowsky A., *Die Polonische Frage*, Berlin 1917.
- Grabski W., Protopowicz A., *Ratownictwo społeczne w czasie wojny. Polska w czasie wielkiej wojny*, t. II, Warszawa 1932.
- Grabski W., „Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego” Rok 1914, Warszawa 1915.
- Grabski W., Stojanowski J., Warężak J., *Rolnictwo Polski 1914 – Polska w czasie wielkiej wojny*, T. III, Warszawa 1936.
- Grosfeld L., *Gospodarcze motywy i cele polityki państw centralnych wobec sprawy polskiej (1914-1919)*, „Kwartalnik Historyczny” z. 1961.
- Grosfeld L., *Polityka państw centralnych wobec sprawy polskiej w latach I wojny światowej*, Warszawa 1962.
- Grosfeld L., *Tzw. akt 5 listopada*, „Kwartalnik Historyczny” nr 2, 1954.
- Guttrtry A., *Die Polen und der Weltkrieg. Ihre politische und Wirtschaftliche Entwicklung in Russland, Preussen und Oesterreich*, Muenchen – Berlin 1915.
- Grzybowski K., *Pięćdziesiąt lat 1918-1968*, Kraków 1977.
- Haller J., *Pamiętniki z wyborem dokumentów i zdjęć*, Londyn 1964.
- Handelsmann M., *Budowa państwa polskiego w czasie wielkiej wojny, uwagi metodologiczne*, „Niepodległość” T. III, Warszawa 1930.
- Handelsmann M., *Polska w czasie wielkiej wojny 1914-1920*.

- Handelsmann M., *Z papierów rektora Brudzińskiego*, „Przegląd Historyczny” seria 2, T. VII, 1928.
- Husner A., *Die Polenpolitik der Mittelmeachte und Oesterreichungarisch Militarverwaltung in Polen waehren des Weltkrieges*, Wien 1935.
- Helmut H., *Die Wiederstellung Polens. Eine Gedenkschrift*, Gotha 1917.
- Hentsch R. C., *Friedensziele – Kriegsziele. Was soll aus Rumaenien, Polen, Serbien und Belgien? Ein Beitrag zur Losung der Nationalen Fragen in Mittel – und Osteuropa und der politisch Staatlichen Zukunft*, Annaberg in Sachsen 1917.
- Hindenburg P., *Aus meinem Leben*, Leipzig 1934.
- Historia najnowsza, wiek XX*, pod red. H. Mościckiego, J. Cynarskiego, Warszawa 1939.
- Holzer J., *Polska Partia Socjalistyczna w latach I – szej wojny światowej*, Warszawa 1977.
- Holzer J., *Rozmowa Piłsudskiego z hrabią Kesslerem*, „Kwartalnik Historyczny” z. 2, 1961.
- Hubert S., *Odbudowa Państwa Polskiego jako problem prawa narodów*, Warszawa 1934.
- Hulewicz B., *Powstanie Wielkopolskie 1918*, Zamość 1920.
- Hunkel E., *Deutschland und Polenfrage im Weltkrieg*, Berlin 1916.
- Hutten-Czapski B., *Sześćdziesiąt lat życia politycznego i towarzyskiego*, Warszawa 1936.
- Ilustrowana Historia Wojny Światowej 1914-1920*, Warszawa 1931.
- Inlender A. Wł., *Wielka wojna 1914-1915*, Kraków bdw.
- Jabłonowski H., *Die deutsch-polnische Beziehungen im 19 und 20 Jahrhundert. Bemerkungen zu einer kurzlich veroeffentlichen Arbeit*, „Geschichte und Unterricht” R 12, z. 7.
- Jabłoński H., *Polityka Polskiej Partii Socjalistycznej w czasie wojny 1914 – 1918*, Warszawa 1958.
- Jabłoński H., *Powstanie II Rzeczypospolitej Polskiej w 1918*, „Kwartalnik Historyczny” nr 4, 1958.
- Jabłoński H., *Narodziny II Rzeczypospolitej 1918-1919*, Warszawa 1962.
- Jacyna J., *Wiosna (1918-1926)*, Warszawa 1931.
- Jampolski J.M., *Wspomnienia w czasie okupacji austriackiej w Królestwie Kongresowym*, Kraków 1924.
- Janik M., *W służbie niepodległości. Pamięci Hipolita Śliwińskiego. Wspomnienia*, Kraków 1934.
- Jaworski K., Błaszczynski K., *Zmartwychwstanie Polski w świetle dokumentów*, Poznań 1929.
- Jaworski W.L., *Dokumenty Naczelnego Komitetu Narodowego 1914-1917*, Kraków 1917.
- Jędruszczak T., *Spory o genezę II Rzeczypospolitej*, w: *Droga przez półwiecze. O Polsce lat 1918-1968*, Warszawa 1969.
- Jodko W., *Deutschland und Polen*, Zurich 1916.
- Jura A., *Wojna europejska 1914-1916 ze szczególnym uwzględnieniem historii legionów i walk na ziemiach polskich*, Kraków 1917.
- Kakowski A., *Relacja kardynała Kakowskiego*, „Niepodległość” T. XV, Warszawa 1937.
- Karpiński S., *Pamiętnik dziesięciolecia 1915-1924*, Warszawa 1931.
- Kauzik S., *Gospodarka finansowa Rosji, Niemiec i Austro-Węgier za ziemiach polskich w czasie wielkiej wojny. Polska w czasie wielkiej wojny*, T IV, Warszawa 1939.
- Kawalec T., *Historia IV dywizji strzelców gen. Żeligowskiego*, Warszawa 1921.
- Kawałkowski A., *Od rozbiorów do zjednoczenia*, Warszawa 1930.
- Kawałkowski A., *Z dziejów odbudowy państwa. Szkice*, Warszawa 1933.
- Kiedrzyńska S., *Podział i zużytkowanie sum zebranych przez Polski Skarb Wojskowy*, „Niepodległość” T XIII, 1936.
- Knebel J., *Rząd pruski wobec sprawy polskiej w latach 1914-1918*, Poznań 1963.
- Kocowski B., *Sprawa polska w okresie wielkiej wojny*, Lwów 1939.
- Komarnicki W., *Geneza terytorium państwowego Polski ze stanowiska prawa narodów*, „Rocznik prawniczy wileński” T I, Wilno 1925.
- Komarnicki W., *Upadek i wskrzeszenie państwa polskiego w literaturze niemieckiej*, „Rocznik prawniczy wileński” T II, Wilno 1928.
- Konarski K., *Dzieje Szkolnictwa w b. Królestwie Kongresowym 1915-1918*, Kraków 1923.
- Kosmowska J., *Włociański ruch organizacyjny w b. Królestwie w czasie okupacji niemieckiej*, „Niepodległość” T I, Warszawa 1929.
- Kozłowski Cz., *Działalność polityczna Koła Międzypartyjnego w latach 1915-1918*, Warszawa 1967.

- Kozłowski E., Wrzosek M., *Dzieje oręża polskiego 1794-1938*, T II, Warszawa 1973.
- Kranz M., *Neu – Polen*, Muenchen 1915.
- Kries W., *Deutsches Staatsverwaltung in Russisch-Polen*, Preussische Jahrbuecher T. 223 z. 2, Berlin 1933.
- Kroński A., *Ustrój komunalny miast*, Warszawa 1917.
- Królestwo Polskie pod rządami niemieckimi*, (Anonim) Londyn 1916.
- Kruszewski S., Zdziarski M., *Życie robotników w Polsce 1913-1921*, Warszawa 1923.
- Księga Jazdy polskiej*, Warszawa 1938.
- Księga chwały piechoty*, Warszawa 1913-1939.
- Kucharzewski J., *La Pologne et la guerre, Lausanne 1915*. Extrait de la Gazette de Lausanne du 22 janvier 1915.
- Kudela J., *Czechosłowackie i Polskie wojsko w Rosji*, Warszawa 1929.
- Kukiel M., *Dzieje Polski porozbiorowej 1795-1921*, Londyn 1961.
- Kukiel M., *Wskreszenie wojska polskiego*, „Bellona”, Londyn 1959 z. 1, 2, 3, 4.
- Kukułka J., *Problem uznania rządu warszawskiego przez Paryż (listopad-grudzień 1918)*, „Materiały i Studia” T. I, Warszawa 1960.
- Kulczycki L., *Austria a Polska*, Kraków 1916.
- Kulczycki L., *Francja, Anglia a Polska*, Kraków 1916.
- Kulczycki L., *Niemcy a sprawa Polska*, Luasanne 1916.
- Kulczycki L., *Panslawizm a Polska*, Kraków 1916.
- Kulczycki L., *Państwa centralne, Rosja a Polska*, Kraków 1916.
- Kumaniecki K., *Odbudowa państwowości polskiej, najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924*, Warszawa-Kraków 1924.
- Kumaniecki K., *Stosunki robotnicze w czasie wojny, Polska w czasie wielkiej wojny* T III, Warszawa 1936.
- Kutrzeba S., *Beselerowska konstytucja dla Polski*, Warszawa 1927.
- Kutrzeba S., *Polska Odrodzona 1914-1922*, Kraków 1922.
- Kutrzeba S., *Polska Niepodległa 1918-1923*, Kraków 1924.
- Kutrzeba S., *Rosja wobec Polski w czasie wielkiej wojny*, Warszawa 1927.
- Kutrzeba S., *Zza kulis sprawy polskiej w czasie wielkiej wojny*, Kraków 1921.
- Kwilecki E., *Polen und Deutsche gegen Russland*, Berlin 1916.
- Krzywoszewski S., *Długie życie. Wspomnienia*. T I, Warszawa 1947.
- Landau Z., *Problemy odbudowy przemysłu polskiego po I wojnie światowej*, „Przegląd Historyczny” nr 4, 1965.
- Lasocki Z., *Spółczesność polskie w czasie wielkiej wojny w świetle pamiętnika d-ra Hupki*, Kraków 1937.
- Leczyk M., *Komitet Narodowy Polski z Ententa i Stany Zjednoczone 1917-1919*, Warszawa 1966.
- Leczyk M., *Plany ujęcia władzy w kraju przez KWP*, „Zeszyty Naukowe UW”, seria historyczna z. 7, Warszawa 1962.
- L.A., *Problem Litwy podczas wojny. Zbiór dokumentów, uchwał, odezwo itp.*, Warszawa 1918.
- Lednicki A., *Z lat wojny. Artykuły, listy, przemówienia (1915-1918)*, Warszawa 1921.
- Legion Polski w Finlandii*, Warszawa 1927.
- Lewart M., *Wojna światowa a zmartwychwstanie Polski*, Poznań 1922.
- Lewart M., *Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905-1918*, Warszawa 1931.
- List Exc. Stanisława Głąbińskiego do Prezesa Koła Polskiego w Wiedniu*, Wiedeń 25.04.1917.
- Liszt F., *Das Koenigreich Polen, eine staats – und volkerrechtliche Betrachtung*, Polnische Blatten – Zeitschrift fuer Politik Kultur und soziales Leben, T V z. 45, Berlin 1916.
- Loewenfeld, *Zur polnische Frage*, Berlin 1915.
- Lubomirski Z., *Relacja księcia Zdzisława Lubomirskiego*, „Niepodległość” T XV 1937.
- Lubomirski Z., *Rozmowa z księciem Zdzisławem Lubomirskim*, „Bunt Młodych” nr 11, 1936.
- Ludendorff E., *Meine Kriegserinnerungen 1914-1918*, Berlin 1919.
- Ludendorff E., *Urkunden der Obersten Heeresleitunguber die ihre Tatigkeit 1916-1918*, Berlin.
- Łagiewski C., *Wskreszenie samorządu*, „Niepodległość” T. IX, Warszawa 1934.

- Łowczowski C., *Organizacja etapów wojska niemieckiego i administracji terenami okupowanymi na froncie wschodnim podczas wojny 1914-1918*, „Bellona” T. 41, Warszawa 1933.
- Madeyski J., *Z przełomowych dni 1918*. Kraków – Warszawa 1920.
- Malej W., *Kardynał Aleksander Kakowski w świetle własnych wspomnień*, „Nasza Przeszłość” T. VIII 1958.
- Malinowski H., *Z zagadnień wyzwolenia ziem polskich spod panowania okupantów w listopadzie 1918*, „Przegląd Historyczny” T. 59, z. 4, 1968.
- Manteuffel T., *Uniwersytet Warszawski w latach 1915-16, 1934-35, kronika*, Warszawa 1936.
- Marciniak Z., *Sprawy upowszechnienia nauczania początkowego w Królestwie Polskim. Sierpień 1914 – sierpień 1917*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1962.
- Maternicki J., *Idee i podstawy. Historia i historycy polscy 1914-1918*, Warszawa 1975.
- Mathias E., *Die deutsche Sozialdemokratie und der Osten 1914-1945*, Tuebingen 1954.
- Mackling I., *Die Aussenpolitik des Grafen Czernin*, Monachium 1969.
- Mendel E., *Stosunek górnośląskiej prasy polskiej do sprawy niepodległości Polski (1914-1981)*, Opole 1966.
- Migdał S., *Rząd Saksonii wobec Królestwa Polskiego podczas I wojny światowej*, „Przegląd Historyczny” nr 1, 1965.
- Mirnyje pieriegowory w Brest Litowskoje, zasiedanija plenarnyje i polityczeskoj komissii*, Moskwa 1920/1923.
- Młynarski F., *Okruchy dziejów*, Warszawa 1949.
- Młynarek R., *Wspomnienia*, Warszawa 1917.
- Molenda J., *Polskie Stronnictwo Ludowe w Królestwie Polskim 1915-1918*, Warszawa 1965.
- Molenda J., *Relacje z rozmowy Wacława Podkowińskiego z J. Cleinowem*, Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu 1914-1939, T. I, 1958.
- Moraczewski J., *Przewrót w Polsce i rządy ludowe. Szkic wypadków z czasów wyzwolenia Polski do 16 stycznia 1919*, Kraków-Warszawa 1919.
- Motas M., *Materiały dotyczące udziału Rad Opiekuńczych w przejmowaniu władzy w General Gubernatorswie Warszawskim w listopadzie 1918r.*, „Teki Archiwalne” T. 11, Warszawa 1968.
- Motas M., *Zagadnienia wywozu siły roboczej z Królestwa Polskiego do Niemiec w okresie I wojny światowej*, „Teki Archiwalne” T. 4, Warszawa 1955.
- Nabiel E., *Gospodarka wojenna Niemiec 1914-1918*, Warszawa 1959.
- Najdus W., *Lewica polska w kraju Rad 1918-1920*, Warszawa 1971.
- Nałęcz T., *Polska Organizacja Wojskowa 1914-1918*, Ossolineum 1984.
- Niemieckie zamierzenia kolonizacyjne w Polsce*. Referat Wydziału Spraw Przejściowych Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Warszawa 1919.
- Nowak J., *Wspomnienia z ławy rządowej*, Kraków 1938.
- Oplustil Z., *Polskie formacje wschodnie*, Warszawa 1922.
- Oraczewski Cz., *Naród na przełomie*, Warszawa 1919.
- Ostfeld H., *Die Haltung der Reichstagsfraktion der Portschriftlichen Volkspartei zu den Annexion – und Friedensfragen in den Jahren 1914-1918*, Kallmuenz 1934.
- Ostman E., (Strumpfe E) – *Schnelle besiedlung unserer neuen Ostmarken*, Berlin 1916.
- Orzechowski M., Kocharński A., *Zarys dziejów ruchu zawodowego w Królestwie Polskim (1905-1918)*, Warszawa 1964.
- Pajewski J., *I wojna światowa*, Warszawa 1956.
- Pajewski J., *Mittleuropa. Studia z dziejów imperializmu niemieckiego w dobie pierwszej wojny światowej*, Poznań 1959.
- Pajewski J., *Polityka imperializmu niemieckiego w sprawie polskiej podczas I wojny światowej*, Poznań 1956.
- Pajewski J., *Wokół sprawy polskiej Paryż – Lozanna – Londyn 1914-1918*, Poznań 1970.
- Panaś J., *W dziesiątą rocznicę, Rarańcza – Huszt – Marmarosch – Szighet*, Lwów 1928.
- Pańko W., Stelmachowski A., *W kwestii odbudowy państwa polskiego po I wojnie światowej*,

- „Państwo i Prawo” T. 23 z. 4/5 1968.
- Papee’ S., *XX lat Rzeczypospolitej Polskiej 1918-1938*, Lwów 1938.
- Paszkowski S., *Tworzenie armii polskiej w Austro-Węgrzech w latach 1916-1917*, „Niepodległość” T. IV 1932.
- Payer F., *Von Bethmann Hollweg bis Ebert*, Frankfurt a. M. 1923.
- Pelczarski T., *Komisariaty Wojskowe Rządu Narodowego w Królestwie Polskim 6.08.-5.09.1914. (Geneza i działalność)*, Warszawa 1938.
- Piątkowski J., *Ruch chłopski w Królestwie wobec problemu państwowości*, „Przegląd Historyczny” nr 4, 1963.
- Pietrzak M., *Rządy parlamentarne w Polsce w latach 1919-1926*, Warszawa 1969.
- Pietrzak H., *Sześć lat wojny*, Łódź 1936.
- Piętnaście lat Państwa Polskiego. Praca zbiorowa*, Warszawa 1933.
- Piłsudski J., *Pisma – mowy – rozkazy*, Warszawa 1931.
- Pobóg Malinowski, *Najnowsza Historia polityczna Polski 1864-1914*, T. I, Londyn 1963.
- Podleski F., *Układy pokojowe w Brześciu Litewskim 1918*, Żelibory 1933.
- Polska pod rządami okupacji*, Warszawa-Kraków 1917.
- Pomerański S., *Na marginesie niemieckich planów organizacyjnych wojska polskiego w czasie wojny światowej*, „Niepodległość” T. II, Warszawa 1930.
- Posadowsky-Wehner A.A., *Polenpolitik Raede gehalten am 9 April im Preussischen Herrenhause*, Berlin 1918.
- Prace Departamentów i Biur Tymczasowej Rady Stanu Królestwa Polskiego wykonane lub przygotowane przez czas jej istnienia tj. od dnia 15.01 do 1.09.1917r., Warszawa 1918.
- Praesent H., *Kriegsmaessige Volkszahlungen in Gouvernement Warschau und die Bevoelkerungszahl in Kongress – Polen*, Jahrbucher fur national – Oekonomie und Stastik, T. 113 Jena 1919.
- Próchnik A., *O dzieje odbudowy państwa polskiego*, „Niepodległość” T. IV, 1931.
- Próchnik A., *Pierwsze piętnastolecie. Zarys dziejów politycznych*, Warszawa 1957.
- Przybylski A., *Wojna Polska 1918-1921*, Warszawa 1930.
- Rarańcza*, Warszawa 1939. (b.a. i d.w.)
- Recke W., *Der Geburtstag des polnischen Staates*, Danzig 1939.
- Recke W., *Die polnische Frage als Problem auroaischen Politik*, Berlin 1927.
- Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego z uwzględnieniem innych ziem polskich...
- Romer J., *Pamiętniki*, Lwów 1938.
- Roniker A., *W świetle prawdy. Kartki z przeżyć ostatnich lat*, Warszawa 1919.
- Roth P., *Die Entstellung des polnischen Staates. Eine voelkerrechtliche Untersuchung*, Berlin 1926.
- Roth P., *Die politische Entwicklung in Kongrespolen waehrend der deutschen Okkupation*, Leipzig 1918.
- Różycki T., *Literatura wojny światowej. Sprawozdanie zbiorowe za okres 1930-1936*, Warszawa 1936.
- Rutkowski J., *Historia gospodarcza Polski T. II. czasy porozbiorowe do 1918r.*, Poznań 1950.
- Rzepecki J., *Rodowód wojska II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1970.
- Rzymowski W., *Jak odzyskiwaliśmy wolność*, Warszawa 1920.
- Schatzel W., *Entstehung und Verfassung der Polnischen Republik*, „Jahrbuch der oeffentlichen Rechte der Gegenwart” T. 12.
- Schelkorn, *Die Versicherung auslandischer Arbeiter waehrend des Krieges*, „Annalen des Deutschen Reichs fur Gesetzgebung, Verwaltung und Voelkswirtschaft”, Munchen – Berlin – Leipzig 1917.
- Schinkel F., *Polen, Preussen und Deutschland*, Breslau 1931.
- Schimmer W., *Polen nach den Bestanden der Weltkriegsbucherei unter besonderer Bericksichtigung der deutschpolnischen Beziehungen in Vergangenheit und Gegenwart*.
- Schroeder K., *Die Etappe*, w: M. Schwarte, *Der grosse Krieg*, T. 9, cz. 2, Leipzig 1923.
- Schucking W., *Die voelkerrechtliche Lehre des Weltkrieges*, Liepzig 1918.
- Seyda M., *Polska na przelomie dziejów. Fakty i dokumenty*, T. I, II, Poznań – Warszawa – Wilno – Lublin 1927, 1931.
- Sienkiewicz K., *Samorząd powiatowy w General-Gubernatorstwie Warszawskim*, Lublin 1918.

- Siemieński J., *Dzień odbudowy Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny” 1928.
- Skrzypek J., *Przegląd najnowszych dziejów Polski. Źródła – problemy – opracowania*, „Wiadomości Historyczno-Dydaktyczne” z. 4, 1936.
- Skubiszewski K., *Pieniądz na terytorium okupowanym*, Poznań 1960.
- Skwarc M.R., *Wojna światowa a zmartwychwstanie Polski*, Poznań 1922.
- Słujow-Składkowski, *Benjaminów 1917-1918*, Warszawa 1935.
- Sokolnicki M., *O metodzie dziejów odzyskania niepodległości*, „Niepodległość” 1931, T. III.
- Sokolnicki M., *Polska w pamiętnikach wielkiej wojny 1914-1918*, Warszawa 1925.
- Sprawozdanie z wyniku dochodzeń przeprowadzonych przeciwko byłym okupantom w przedmiocie naruszenia przez nich przepisów prawa i zwyczajów wojennych*, Warszawa 1921.
- Spustek J., *Polacy w Piotrogradzie 1914-1917*, Warszawa 1966.
- Srokowski K., *NKN. Zarys historii Naczelnego Komitetu Narodowego*, Kraków 1925.
- Stachiewicz J., *Niemieckie plany organizacji wojska polskiego w czasie wojny światowej*, Warszawa 1928.
- Stachiewicz J., Lipiński W., *Polska Organizacja Wojskowa. Szkice i wspomnienia*, Warszawa 1930.
- Stojanowski J., *Regestratury byłych władz okupacyjnych*, „Przegląd Historyczny”, T. 27, Warszawa 1928.
- Strasburger E., *Finanse Warszawy podczas wojny*, w: *Likwidacja skutków wojny w dziedzinie stosunków prawnych i ekonomicznych w Polsce*, T. 5, Warszawa 1918.
- Strasburger E., *Ustrój Skarbowy Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 1922.
- Strasburger H., *Prawa mieszkańców terytorium okupowanego względem władzy okupacyjnej*, „Gazeta Sądowa Warszawska” nr 41, 1915.
- Straż Obywatelska m. warszawy*, „Gazeta Sądowa Warszawska” nr 34, 1915.
- Stroński S., *Pierwsze lat dziesięć*, Lwów 1928.
- Studnicki W., *Die Umgestaltung Mitteleuropas durch den gegenwertigen Krieg. Die Polenfrage in ihren internationalen Bedeutung*, Wien 1915.
- Studnicki W., „*Polityka polska i odbudowa państwa*” *Odpowiedź na książkę p. Dmowskiego*, Warszawa. (bdw)
- Studnicki W., *Reale Bedegungen fuer ein deutsch – polonisches Budnis*, Bytom 1918.
- Studnicki W., *Traktat ryski i nasza granica wschodnia*, 1921.
- Studnicki W., *Ziemie północno-wschodnie dawnej Rzeczypospolitej*, 1918.
- Szmidt B., *Socjaldemokracja Królestwa Polskiego*. Moskwa 1934.
- Szwarc W., *Dwie instrukcje H.H. von Beselera dla oficerów i urzędników niemieckich z 1916r.*, „Kwartalnik Historyczny”, T. 75, nr 3 1968.
- Szwarc W., *Okupacyjny zarząd niemiecki w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim (1915-1918)*, masz. Bibl. UMCS., 1980.
- Szwarc W., *Próby organizacji samorządu terytorialnego w gminach wiejskich GGW w latach 1915-1918*, „Annales UMCS”, T. 1968.
- Środkowoeuropejski Związek Gospodarczy i Polska*. Studia Ekonomiczne, Kraków 1916.
- Tajne dokumenty cenzury niemieckiej 1914-1918*, Warszawa 1920. Tommasini F., *Odrodzenie Polski*, Warszawa 19128.
- Toporowicz W., *Sprawa polska w polityce rosyjskiej 1914-1917*, Warszawa 1973.
- Trzeciakowski L., *Niemcy a polskie ugrupowania polityczne w zaborze pruskim w okresie I wojny światowej*, „Zeszyty UAM” nr 67, 1968.
- Terej J.J., *Idee, mity, realia. Szkice do dziejów Narodowej Demokracji*, Warszawa 1971.
- Tuszyński J., *Organizacja Generalnego Gubernatorstwa Warszawskiego w latach 1914-1918*, „Drogi Polski” T. 3, Warszawa 1924.
- Tuszyński J., *Pożyczki komunalne w okresie okupacji niemieckiej*, „Drogi Polski” T. 1, Warszawa 1922.
- Tych F., *PPS – Lewica w latach wojny 1914-1918*, Warszawa 1960.
- Waltz E., *Reichsleitung und Heeresleitung in der Periode des Friedens von Brest (Litowsk). Der Konflikt ueber die Ostannexion*, Berlin – Duesseldorf 1936.
- Wasilewski Z., *Proces Lednickiego, fragment z dziejów odbudowy Polski 1915-1924*, Warszawa 1924.
- Wereszycki H., *Historia polityczna polski w dobie powstaniowej 1864-1918*, Warszawa 1948.

- Wieliczko M., *Kalendarz Niepodległości. Kronika 3999 wydarzeń w okresie lat 1914-1939 w układzie chronologicznym na każdy dzień kalendarza. 20 map historycznych. Kalendarium na lata 1939-1940-1941*, Warszawa 1939.
- Wieliczko M., *Polska w latach wojny światowej w Kraju i na obczyźnie. Pamiątkowy zbiór fotografii i dokumentów*, Warszawa 1930.
- Witos W., *Moje wspomnienia*, T. II, Paryż 1964, T. III, Paryż 1965.
- Wojstomski S., *Sprzymierzeńcy Czesi na Syberii 1918-1920*, Warszawa 1938.
- Wojstomski S.W., *Traktat brzeski a Polska*, Londyn 1969.
- Wojciechowski S., *Moje wspomnienia*, T. I, Lwów Warszawa 1938.
- Wojnar K., *Wojna Światowa a sprawa Polska*, Kraków 1916.
- Woszczyński B., *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921*, Warszawa 1972.
- W rocznicę przejścia II Brygady Legionów Polskich pod Rarańczą*, Warszawa 1931.
- Zakrzewski K., *Odrodzenie Polski. Rok 1920*, Warszawa 1931.
- Zakrzewski S., *Historiografia polska wobec wskrzeszenia państwa*, Lwów 1924.
- Zbiór dokumentów dotyczących sprawy polskiej. Sierpień 1914, styczeń 1915*, Szwajcaria 1915.
- Zeman Z. A., *Der Zusammenbruch des Habsburgerreiches 1914-1918*, Muenchen 1963.
- Zieliński H., *Klasa robotnicza a odzyskanie niepodległości*, „Z pola walki” nr 3, 1968.
- Zieliński J., *Do historii rządu lubelskiego I. Daszyńskiego. Relacja Zdanowskiego*, „Studia Historyczne” z. 4, 1968.

